

ÇANKIRI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Çankırı Belediyesi
Dr. Rıfki Kamil Urga
Çankırı Araştırmaları Merkezi
AĞUSTOS - 2007

- Dergimizdeki yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.
- Dergimizde yer alan yazılardan yazarları sorumludur.
- Dergimize gönderilen her türlü yazı, fotoğraf v.b. belgeler yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.

Dergimize gönderilecek eserlerde aranan nitelikler:

- Gönderilen makaleler özgün ve yayınlanmamış olmalıdır.
- Çankırı ortak coğrafya özneli olmalıdır.
- Yazılar A4 ebadında "Times New Roman" yazı karakteriyle 12 punto üzerine 1.5 satır aralığında ve digital ortamda tarafımıza ulaştırılmalıdır.
- Yazılar Türkçe ve İngilizce özetli (Summary-Keywords) olmalıdır.
- Referans kullanımında seçilen geçerli yöntem, sayfa altı dipnot şeklinde ve kendi içinde tutarlı olmalıdır.

ÇANKIRI ARAŞTIRMALARI

(Hakemli Bir Dergidir)

YIL: 2 SAYI: 2

Ağustos 2007

ISSN: 1306-9713

Derginin Sahibi

Çankırı Belediyesi Adına

İrfan DİNÇ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Yüksel ARSLAN

Yayın Kurulu

Yüksel ARSLAN

Ömer TÜRKOĞLU

İbrahim AKYOL

Kadir ALPER

Sadık SOFTA

Erhan METİN

İrtibat Adresi

Dr. Rıfki Kamil Urga

Çankırı Araştırmaları Merkezi

Alibey Mh. Köprü Sk. ÇANKIRI

Tel: (0376) 212 52 77

(0376) 212 14 00 / 246

Fax: (0376) 213 25 05

www.cankiri-bld.gov.tr

Çankırı Araştırmaları Dergisi,

Çankırı Belediyesi

Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü

Dr. Rıfki Kamil Urga

Çankırı Araştırmaları Merkezi yayınıdır.

Dizgi-Baskı

Kayıtçı Mat. Yay. San. Ltd. Şti.

Cumhuriyet Mh. N.Fazıl Kısakürek Sk.

Ataokç Apt. No: 16 ÇANKIRI

Tel: (0376) 213 19 88 - 212 50 70

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni

Çetin KAPDAN

Kapak Fotoğrafi

Yüksel ARSLAN

Çankırı Araştırmaları Dergisi

yılda bir kez yayınlanır.

2.500 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	5
EDİTÖR'den	7
• Rüstem BOZER / Alptekin YAVAŞ ÇANKIRI-ÇERKEŞ IV. MURAT (MURADIYE) CAMİ VE OSMANLI DÖNEMİNDEKİ YENİLEME PROJESİ	9
Çankırı-Çerkeş Murat Iv (Muradiye) Mosque And Its Renovation Project In Ottoman Period	
• Ahmet KANKAL 1650-1740 YILLARI ARASINDA ÇANKIRI'DAKİ ESNAFA VE TİCARETE GENEL BAKIŞ (Şer'iyye Sicillerine Göre)	17
A General View Of Small Businesses And Trade In Çankırı Between The Years Of 1650-1740 (According To Şer'iyye Records)	
• Süleyman BEYOĞLU OSMANLI ARŞİV BELGELERİNE GÖRE ÇANKIRI HAPİSHANESİ (1904-1918)	31
Çankırı Prison In Ottoman Archive Documents (1904-1918)	
• Bahri ATA BİR ÇANKIRILI TARİHÇİ: MUSTAFA ÇAĞATAY ULUÇAY VE TARİH EĞİTİMİNE KATKILARI	35
A Historian From Çankırı: Mustafa Çağatay Uluçay and His Contributions to History Education	
• Yüksel ARSLAN ÇANKIRI DÂRÜS-SİYADE ZÂVİYESİ	43
Lodge Of Çankırı Dârüs-Siyade	
• Erhan METİN 1926 - 1928 TÜRKİYE TÂBİİYYETİNDEN ÇIKARTILARAK SÜRGÜN EDİLENLER	49
The Ones That Were Expatriated From Turkish Nationality And Exiled During 1926-1928	
• Ömer TÜRKOĞLU ÇANKIRI BASIN TARİHİ'NE DAİR KISA NOTLAR VE İNCEGELİŞ GAZETESİ	79
Brief Notes On Press History Of Çankırı And İncegeliş Newspaper	
• Fidan KARAASLAN ÇANKIRI BUĞDAYPAZARI CAMİİ GELİR GİDER DEFTERİ	93
Çankırı Buğdaypazarı Mosque	
• Mehmet AKAN ÇANKIRI İLİ POSTA TARİHİ	109
Postal History Of Çankırı Province	
• Fuat RECEP OSMANLI TAHRİR VE NÜFUS KAYITLARINA GÖRE ÇANKIRI'NIN MERKEZİNE (NEFS) AİT MAHALLE İSİMLERİ	113
The District names that belong to Çankırı city center According to Ottoman Population Archives	
• İsmail YILDIZ OSMANLI DEVLETİN'DE ŞEHZADE SANCAĞI ve ÇANKIRI	119
Prince County And Çankırı In Ottoman State	
• Yüksel ARSLAN HACI EVLİYA EFENDİ (Sultan Süleyman Câmii Kürsü Şeyhi) ...	129
HADJI EVLİYA EFENDİ (Podium Sheikh in Sultan Süleyman Mosque)	
• Cahit AKTAŞ BELGELER IŞIĞINDA KENGİRİ (ÇANKIRI) KÜTÜPHANELERİNE GENEL BİR BAKIŞ	135
A General Look To Kengiri (Çankırı) Libraries In The Light Of The Documents	
• Ahmet ELİBOL 19. YÜZYIL BAŞLARINDA ÇANKIRI'DA AYANLAR VE AYANLIK MÜCADELESİ	153
Ayans and the Ayan Struggle in the Begining of the 19th Century in Çankırı	
• Refet YİNANÇ BELGE: ŞEYH BAHAEDDİN VAKFI	160

- Süleyman Hayri Bolay
'ÇANKIRIDAN FELSEFEYE' FERİD KAM
HAYATI, ESERLERİ VE BAŞLICA FİKİRLERİ..... 163
    'From Çankiri To Philosophy' His Life, His Works And
    His Main Ideas Ferid Kam
- Ali GÖKMEN
22 NOLU ÇANKIRI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE
(H. 1218-1223, M.1803-1808) ÇANKIRI'DA NİZÂM-I CEDİD ... 173
    According To 22 Numbered Çankiri Islamic Law Registration,
    (1218-1223 In Islamic Calendar, Ad 1803-1808)
    The New System (Nizâm-I Cedîd) In Çankiri
- Ayla SEVİM
ÇANKIRI'DA 8 MİLYON YIL ÖNCEKİ YAŞAM:
ÇORAKYERLER KAZISI..... 179
    Life 8 Million Years Ago In Çankiri: Çorakyerler Excavation
- Sebahattin Bayram
ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞINDA ÇANKIRI VE ÇEVRESİ . 185
    Çankırı And Its Circumference In The Age Of Assyriantrade Colonies
- Orhan BATMAN/ Lütfi Mustafa ŞEN
BİR KÜLTÜREL TURİZM DESTİNASYONU OLARAK
ÇANKIRI'DA TURİZMİN GELİŞTİRİLMESİ..... 193
    Development Of Tourism In Çankiri As A Cultural Tourism Destination
- Kenan Ziya TAŞ
ÇANKIRI TARİHİNDEN: VİRANŞEHİR SANCAĞINDAN
ESKİPAZAR VE OVACIK İLÇELERİNE..... 203
    From History Of Çankiri: From Viranşehir Subdivision
    To The Counties Of Eskipazar And Ovacik
- Olcay ÇETİNER
ÇANKIRI YÖRESİ KONAKLAMA MEKÂNLARININ TURİZMİ
ETKİLEYEN TASARIM FAKTÖRÜ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ 211
    Evaluation Of Accomodation Houses In Çankiri
    Province In Terms Of Design Factor Which Affects Tourism
- Ramazan KAPLAN
KEMAL TAHİR'İN SAĞIRDERE ROMANINDA
KÖYLÜLERİN DÜNYASI 217
    The world of the villagers in the novel Sağirdere by Kemal Tahir
- İbrahim AKYOL
SADIK VİCDÂNÎ ve ÇANKIRI İLE İLGİLİ MANZUMELERİ 221
    Sadık Vıcdânî And His Poems About Çankiri
- Kadir ALPER
ABDULLAH ÖZAY'IN KÜTÜPHANESİ ve CÖNGÜ..... 227
    The Library And Poetry Book Of Abdullah Özay
- Sadık SOFTA
KAHVE, KAHVEHANELER VE ÇANKIRI KAHVEHANELERİ 235
    Coffee, Coffee shops and Coffee shops in Çankırı
- Bayram DURBİLMEZ
ŞİFAİ VE SELVİ HAN HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME..... 257
    A Study On Şifaî And Selvi Han Story
- Adem ÇELİK/ Ahmet Ali BAYHAN/ Fikri SALMAN
İÇ ANADOLU BÖLGESİ'NDEKİ GELENEKSEL EL DOKUMA
MERKEZLERİ İLE EŞ ZAMANLI VARLIĞINI SÜRDÜREN
BİR YÖRE: KURŞUNLU (ÇANKIRI) 265
    A District That Continues Its Existence Concurrently With Traditional
    Hand Weaving Centers In Middle Anatolia Region: Kurşunlu (Çankiri)
- Nuri ÖNER/ Bora İMAL
ÇANKIRI İLİ ORMAN VARLIĞI ve AĞAÇLANDIRMA ÇALIŞMALARI. 275
    State Of The Çankiri Forests And Afforestation Studies
- Ziya ŞİMŞEK/ Yalçın KONDUR/ Recai KAYILI
ÇANKIRI İLİ TARIM ALANLARINDA GÖRÜLEN
ENTOMOLOJİK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ 287
    Entomological Problems In Agriculture
    Areas In Çankırı And Suggestions For Solution

1. Prof. Dr. İsa EŞME, Yükseköğretim Kurulu Başkan Vekili
2. Prof. Dr. İlber ORTAYLI, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü
3. Prof. Dr. Öcal OĞUZ, Gazi Üniversitesi
4. Prof. Dr. Ahmet KAL'A, İstanbul Üniversitesi
5. Prof. Dr. Muhsin MACİT, Van 100.Yıl Üniversitesi
6. Prof. Dr. Kadir ARICI, Gazi Üniversitesi
7. Prof. Dr. Mehmet PAÇACI, Ankara Üniversitesi
8. Prof. Dr. Refet YİNANÇ, Gazi Üniversitesi
9. Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL, Başkent Üniversitesi
10. Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ, Muğla Üniversitesi
11. Prof. Dr. Hayati DEVELİ, İstanbul Kültür Üniversitesi
12. Prof. Dr. Durali YILMAZ, İstanbul Kültür Üniversitesi
13. Prof. Dr. Cem DİLÇİN, Ankara Üniversitesi
14. Prof. Dr. Ramazan KAPLAN, Ankara Üniversitesi
15. Prof. Dr. Mustafa SAFRAN, Gazi Üniversitesi
16. Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Selçuk Üniversitesi
17. Prof. Dr. Mustafa ÜNAL, Erciyes Üniversitesi
18. Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ, Gazi Üniversitesi
19. Prof. Dr. Kenan Ziya TAŞ, Balıkesir Üniversitesi
20. Prof. Dr. Necdet HAYTA, Gazi Üniversitesi
21. Prof. Dr. Hamza KELEŞ, Gazi Üniversitesi
22. Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM, Ankara Üniversitesi
23. Prof. Dr. Mustafa UZUN, Marmara Üniversitesi
24. Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU, Marmara Üniversitesi
25. Prof. Dr. Ayla SEVİM, Ankara Üniversitesi
26. Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU, Hacettepe Üniversitesi
27. Prof. Dr. Ahmet ÖZEL, Özel Karatekin Hastanesi
28. Doç. Dr. Ahmet KANKAL, Dicle Üniversitesi
29. Doç. Dr. Aynur KOÇAK, Kocaeli Üniversitesi
30. Doç. Dr. Bilal KEMİKLİ, Uludağ Üniversitesi
31. Doç. Dr. Mustafa BUDAK, İstanbul Osmanlı Arşivleri
32. Doç. Dr. Ömür CEYLAN, İstanbul Kültür Üniversitesi
33. Doç. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU, Selçuk Üniversitesi
34. Doç. Dr. Kamil HALILOĞLU, Atatürk Üniversitesi
35. Doç. Dr. Orhan BATMAN, Sakarya Üniversitesi
36. Doç. Dr. Yüksel ÖZTÜRK, Gazi Üniversitesi
37. Doç. Dr. Ahmet Ali BAYHAN, Atatürk Üniversitesi
38. Doç. Dr. Hasan KURT, Ankara Üniversitesi
39. Yard. Doç. Dr. Rüstem BOZER, Ankara Üniversitesi
40. Yard. Doç. Dr. Bahri ATA, Gazi Üniversitesi
41. Yard. Doç. Dr. Bülent ATALAY, Trakya Üniversitesi
42. Yard. Doç. Dr. Fikri SALMAN, Atatürk Üniversitesi
43. Yard. Doç. Dr. Ferudun ATA, Selçuk Üniversitesi
44. Yard. Doç. Dr. İbrahim SEZGİN, Trakya Üniversitesi
45. Yard. Doç. Dr. Aynur CAN, Marmara Üniversitesi
46. Yard. Doç. Dr. Ramazan YELKEN, Selçuk Üniversitesi
47. Dr. Olcay ÇETİNER, Yıldız Teknik Üniversitesi
48. Dr. Uğur ÜNAL, Gazi Üniversitesi
49. Dr. Yaşar SARI, Muğla Üniversitesi
50. Dr. Adem ÇELİK, Atatürk Üniversitesi
51. Dr. Namık Kemal KURT, Emekli Tıp Tarihi Uzmanı
52. İsa KOCAKAPLAN, İstanbul Kültür Üniversitesi
53. Fuad RECEP, İstanbul Osmanlı Arşivleri

TAKDİM

Çankırı tarihinin ve kültürünün mühendishanesi olarak gördüğüm Çankırı Belediyesi Dr. Rifki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi, kuruluşunun ardından kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen bilimsel ve objektiflik anlamında büyük mesafeler kat etmiştir. Kısa sürede bu denli yol kat etmesinin en büyük amillerinden biri de hiç şüphesiz bilimin ve doğru olanın ışığını takip ettiği olmuştur. Araştırma merkezinin yapmış olduğu çalışmalarda birinci rehber olarak kabul ettiği bilimsellik ve tarafsızlık onun yerel ve ulusal manada yükselişini daha da güçlendirmiştir.

Çankırı Araştırmaları Merkezi, özellikle bilim adamlarının teveccühüne ve takdirine mazhar olan birçok çalışmalar gerçekleştirmiş ve her çalışmasının ardından yine ulusal manada birçok ilim insanının övgüsünü almıştır. Bu başarı ve övgü, Çankırı Araştırmaları Merkezine gönül veren başta bu merkezin yönetiminden sorumlu yönetim kurulu üyeleri olmak üzere, yine bu merkezde yapılan çalışmaları yakından takip eden bilim adamlarının takdir, taltif ve katkılarıyla model olmuş; güzeli gören bu bilim gönüllülerinin, güzel düşüncelerden yola çıkarak daha güzel işler yapabilmek adına birçok çalışmalar yapılmasında etkili olmuştur.

Çankırı Araştırmaları Dergisinin 1. sayısı ile akademik platformlarda dile getirilen Çankırı Araştırmaları Merkezi, birinci sayının hemen arkasından çalışmalarına başladığı Çankırı Araştırmaları Dergisinin 2. sayısında da Çankırı Tarihi ve Kültürüne yönelik, şimdiye kadar araştırılmamış ve hiçbir yerde yayınlanmamış olan bilimsel anlamda yepyeni çalışmaları ile bilime gönül veren araştırmacı, akademisyen ve halkımızla tekrar buluşmuştur. Çankırı Araştırmaları Dergisi bu 2. sayısında da yerelden ulusala giden kültürel entegrasyon sürecinde, üzerine aldığı görevi layıkıyla yerine getirmeye çalışmıştır.

Okumakta olduğunuz Çankırı Araştırmaları Dergisinin 2. sayısı incelenecek olduğunda yerel ve ulusal anlamda birçok çalışmanın ortaya konulmuş olduğu rahatlıkla görülecektir. Mamafih araştırma dergimizin 2. sayısında bu çalışmaları büyük bir emek, büyük bir istek ve heyecanla tamamlayan bütün araştırmacı ve akademisyenleri tüm yüreğimle kutluyorum. Bundan sonra yayınlanacak nice sayılarda da Çankırı tarihi ve kültürüne ait şimdiye kadar duyulmamış, yayınlanmamış birçok yeni bilgi ve bulguların ortaya çıkacağından emin olduğumu ifade etmek istiyorum.

Böylesine önemli bir çalışmayı ortaya koymak için çaba gösteren, Yönetim Kurulu üyelerine, araştırma merkezimizin değerli bilim ve danışma kurulu üyelerine ve dergimizi yapmış oldukları çalışmalarla bilimsel anlamda taçlandırmış olan akademisyen ve araştırmacılarımıza teşekkür ediyor ve siz kıymetli bilim dostlarını Çankırı araştırmaları dergisinin 2. sayısı ile baş başa bırakıyorum.

İrfan DİNÇ
Belediye Başkanı

EDİTÖR'den

Sevgili okurlar,

Çankırı Belediyesi Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezinin yayınlamış olduğu akademik derginin 2. sayısı ile sizlerle tekrar buluşmuş olduk. Bilindiği gibi Çankırı Araştırmaları Dergisi yıllık yayınlanan akademik bir dergi olup ilk sayısı Ağustos 2006'da sizlerle ve araştırmacılarımızla buluşmuştu.

Çankırı tarihi ve kültürü üzerine disiplinli ve koordineli bir çalışma yapan Çankırı Belediyesi Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi geçen bir yıllık süre içerisinde yoğun çalışmalarını sürdürmüş, Çankırı tarihine ışık tutacak yeni çalışmalar gerçekleştirmiş ve yerel tarih çalışmaları, yani kent tarihçiliği konusunda rolmodel olacak çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmalar içerisinde Çankırı Araştırmaları Merkezine yeni belge ve eserler kazandırılmış, diğer arşivlerde bulunan Çankırı ilintili belge ve vesikaların birer kopyalarının Çankırı Araştırmaları Merkezi arşivine kazandırılması temin edilmiştir. Bu anlamda İstanbul Osmanlı arşivleri, Milli Kütüphane, Süleymaniye kütüphanesi arşivi, İstanbul il müftülüğü arşivi, İRSİCA arşivi, Alman konsoloslugu arşivi taranmış ve yaklaşık sekizbin civarında belgenin fotokopisi veya Cd ortamında görüntüleri arşivimize kazandırılmıştır. Yine araştırma merkezi olarak ilimizdeki okullarımıza üç aylık periyotta "Çankırı gönüllü rehber ve turizm eğitimi" verilmeye başlanmış ve başarılı bir çalışma gerçekleşmiştir. Ayrıca yönetim kurulu üyelerimizin çeşitli sempozyum ve kongrelere bildirileri gönderilmiş ve kabul edilmiştir. Yine Çankırı Araştırmaları Merkezi olarak Çankırı tarih ve kültürünü ortaya çıkarıcı, Çankırı halkının yaşadığı şehre ilgisini artırıcı, tarih ve kültür bilincinin artırılmasını hedefleyici bilimsel konferanslar serisi başlatılmış ve halkımızın bu konferanslara ilgisi bizleri fazlası ile memnun etmiştir.

Çankırı Araştırmaları Merkezinin yapmış olduğu çalışmalardan biri olan Çankırı Araştırmaları Dergisinin birinci sayısı da yayınlandığı günden itibaren bilim adamlarının dikkatini çekmiş ve bu alanda ciddi anlamda bir boşluğu doldurmuştur. İstanbul ARŞİVDER dergisinin son sayısında araştırma merkezimize yer vermesi, Atatürk Kültür Merkezinin akademik heyetli yayınladığı BİLGE dergisinde dergimizin birinci sayısına beş sayfa ayrılması önemsenecek bir hadisedir. Ayrıca dergimizin ikinci sayısına akademisyen hocalarımızın yoğun bir şekilde makaleleri ile destek vermelerini doğru bir çizgi takip ettiğimizin göstergesi olarak algılıyoruz.

Çankırı Araştırmaları Dergisinin ikinci sayısının Çankırı'nın karanlıkta kalan bir çok noktasını aydınlatacağını ve Çankırı'ya yeni zenginlikler katacağını düşünüyor, bu sayımıza makaleleri ile destek veren akademisyen hocalarımıza, araştırmacılarımıza, değerli hakem heyetimize ve Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu üyelerimize teşekkür ediyorum.

Yüksel ARSLAN

Çankırı Belediyesi

Dr. Rıfki Kamil Urga

Çankırı Araştırmaları Merkezi

Yönetim Kurulu Başkanı

ÇANKIRI-ÇERKEŞ IV. MURAT (MURADIYE) CAMİ VE OSMANLI DÖNEMİNDEKİ YENİLEME PROJESİ

Çankiri-Çerkeş Murat IV (Muradiye) Mosque And
Its Renovation Project In Ottoman Period

Rüstem BOZER *
Alptekin YAVAŞ **

ÖZET:

Çalışmamızın ana muhtevası Çankırı-Çerkeş'teki bugün ayakta olmayan IV. Murat (Muradiye) Camiinin 1911 yılındaki yenileme projesidir. Hâlen Çankırı Araştırmaları Merkezi¹ arşivinde yer alan belgede, fevkâni camiinin, farklı kodlarda gösterilen planları ve cephe çizimleri bulunmaktadır. Üzerindeki Osmanlıca ifadelerden belgenin, "Kastamonu Vilayeti Kangırı Sancağı Nefs-i Cerkeş Kasabası derununda inşa edilmekte bulunan cami-i şerif'in hâl-i hazırıyla ikmal-i nevakızı ira-e eyler projesi" olduğu ve "R. 7 Eylül 1327/M. 20 Eylül 1911 tarihinde Çankırı (Kangırı) Nafia Mühendisi Ali bin Memlik (?) tarafından tanzim edildiği"² anlaşılmaktadır. Bu makalede Çerkeş IV. Murat Camiinin farklı kodlarda gösterilen plan ve cephe çizimlerinden hareket edilerek, mimari özellikleri hakkında ulaşılan veriler ve bu verilerin sonuçlarından bahsedilmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı, Çerkeş, IV. Murat (Muradiye) Camii, Barok, II. Abdülhamid Dönemi

ÇANKIRI-ÇERKEŞ MURAT IV (MURADIYE) MOSQUE AND ITS RENOVATION PROJECT IN OTTOMAN PERIOD

SUMMARY:

The main content of our study is the renovation project of Murat IV Mosque in year 1911 which is not standing today in Çankırı-Çerkeş. In the document still present in Çankırı Research Center archive, plans and facade drawings of the upper mosque are shown in different codes. From the Ottoman language on the document, it is understood that it was "a project that shows the repair of the defects of the honorable mosque, being constructed in Nefs-i Çerkeş Town of Kangırı County of Kastamonu province, in its current state" and "it was arranged by Çankırı (Kangırı) Nafia engineer Ali bin Memlik (?) on the date of G September 20, 1911/M September 7, 1327". In this paper, data about architectural characteristics, obtained from plan and facade drawings of Çerkeş Murat IV Mosque shown in different codes, and the results of this data are discussed.

KEY WORDS: Çankırı, Çerkeş, Murat IV (Muradiye) Mosque, Barok, Period of Abdülhamid II.

Son yıllarda Osmanlı dönemi arşivlerinde ele geçen bazı belgeler, dönemin inşa faaliyetlerinde plan ve tasarım konularının ele alınış biçimlerinin anlaşılabilmesi açısından aydınlatıcı olmaktadır. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki çeşitli yapı türlerine ait plan, proje ve krokilerin bilim dünyasına tanıtılmasıyla³, Osmanlı mimarlarının, yapıları inşaat öncesi proje düzeyinde tasarladığını göstermiştir. Söz konusu bu belgelerden bazılarının onarımlara ait projeler olması, Osmanlı korumacılığı ve restorasyon anlayışını yansıtmaları açısından önemlidir.

Bu belgelerden biri de, Çankırı-Çerkeş'teki bugün ayakta olmayan IV. Murat (Muradiye) Camiinin 1911 yılındaki yenileme projesidir. Hâlen Çankırı Araştırmaları Merkezi arşivinde yer alan belgede, fevkâni camiinin, farklı kodlarda gösterilen planları ve cephe çizimleri bulunmaktadır (**Çizim: 1**). Üzerindeki Osmanlıca ifadelerden belgenin,

* Yard. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 06100 Sıhhiye/Ankara

** Araş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 06100 Sıhhiye/Ankara

1 Söz konusu belgeden bizi haberdar eden, Çankırı Araştırmaları Merkezi Başkanı Sn. Yüksel Arslan ve koordinatör Sn. Erhan Metin'e teşekkür ederiz.

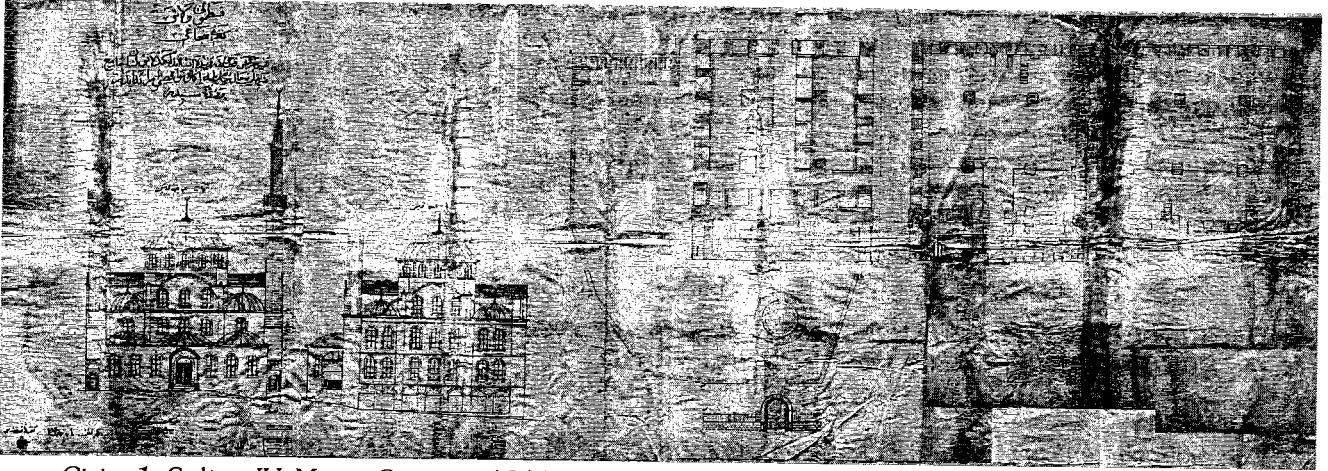
2 Belgeyi günümüz Türkçesine çeviren Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyelerinden Sn. Yard. Doç. Dr. Bekir Koç'a teşekkür ederiz.

3 Bu konuda müstakil bir çalışma için bkz. A.Dündar, Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII ve XIX. Yüzyıl), Ankara 2000. Ayrıca G.Necipoglu-Kafadar, The Topkapı Scroll-Geometry and Ornament in Islamic Architecture, Cambridge 1994.; B.Ünsal, "Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Mimari Planlar Üzerine", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul 1963, s.168-197.; T.Artan, "Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki Bir Grup Mimari Çizimin Düşündürdükleri", Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-5, İstanbul 1992, s.7-56.

"Kastamonu Vilayeti Kangırı Sancağı Nefs-i Cerkeş Kasabası derununda inşâ edilmekte bulunan camî-i şerif'in hâl-i hazırıyla ikmal-i nevakızı ira-e eyler projesi" olduğu ve "R. 7 Eylül 1327/M. 20 Eylül 1911 tarihinde Çankırı (Kangırı) Nafia Mühendisi Ali bin Memlik (?) tarafından tanzim edildiği" anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Çerkeş'te, IV. Murat'ın nedimlerinden Silahtar Mustafa Paşa'ya ait cami, hamam ve bitirilememiş bir handan bahseder.⁴ Şemseddin Sami 1890'lı yıllarda Çerkeş'te, "... biri Sultan Murad Han rabî hazretlerinin bina kurduğu olmak üzere 5 camii şerif" bulunduğunu belirtir⁵. Çerkeş'i 1890'lı yıllarda ziyaret eden V.Cuinet ise kasabada 9 cami olduğunu, bunların en büyüğünün IV. Murat tarafından, 1634'te Bağdat seferine giderken geçici ikameti sırasında yaptırıldığını ifade eder⁶. Kastamonu XIX. yüzyıl salnamelerinde IV. Murat Camiinden, "... selâtin-i izâm Sultan Murad-ı râbi hazretlerinin binâ ve ihya gerdesi olan bir cami şerif" şeklinde bahsedilir.

T. Başer ise IV. Murat'ın musahiplerinden Silahtar Mustafa Paşa vasıtasıyla Çerkeş'te bir cami yaptırdığını; Muradiye Camisi olarak anılan bu binanın, Abdülhamit zamanında ıslah ve tamir ettirildiğini, 1943 depreminde yıkılan caminin yuksasına 1953 yılında, yeni bir cami yaptırıldığını belirtir⁸.

Çizim 1. Sultan IV. Murat Caminin 1911 onarımına ait proje (Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi)

Bu bilgiler, IV. Murat'ın Bağdat seferi sırasında Çerkeş'te kendisi veya Paşaları vasıtasıyla bir cami ile buna gelir oluşturmaları için bir hamam inşa ettirdiğini ortaya koymaktadır. Evliya Çelebi'nin camiyle beraber zikrettiği hamam, IV. Murat Hamamıdır⁹. A. Gökoğlu, Çankırı Vakıflar Dairesinde bulunan bir evkaf belgesine dayanarak hamamın IV. Murat zamanında yaptırılarak camiye vakfolunduğunu belirtir¹⁰.

IV. Murat Caminin, gerek Ş. Sami, gerekse V. Cuinet'in tanıklıklarıyla XIX. yy.ın sonlarında ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu tarihten sonra bina tahrip olmuş ve yenilenmesi gerekmiştir. Bu çalışmaya konu edilen belge, binanın 1911 yılında geçirdiği kapsamlı müdahaleye ilişkin proje çizimlerini ihtiva etmektedir. Caminin, söz konusu müdahale öncesi durumuna dair bir bilgimiz yoktur. Buna karşın 1911-1944 yılları arasındaki durumuna ilişkin, hem onarım belgesindeki çizimler (**Çizim: 1-6**) hem de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki fotoğraflar (**Foto: 1-10**) sayesinde bazı tespitlerde bulunabilmekteyiz.

Çankırı ve çevresinde büyük bir yıkıma yol açan 1944 depremi¹¹, anılan caminin tamamıyla ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Yıkılan bina IV. Murat Hamamının karşısında, Hükümet Caddesinin kuzeyinde yer almaktaydı. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinde, caminin 1938 tarihine ait fotoğrafları bulunmaktadır¹². Ayrıca Çankırı

4 Evliya Çelebi (Haz: S.A. Kahraman-Y. Dağlı), Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, İstanbul 1999, s.92.

5 Ş. Sami, Kâmusu'l 'Alâm, Tarih ve Coğrafya Lûgatına ve Tabiri-i Essahla ve Kafe-i Esmâ-i Hassaya Cami, C.2, İstanbul 1306, s.1873.

6 V. Cuinet, La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province De L'Asie-Mineure, VII, L'Anatolie occidentale: Brousse et Castamouni, İstanbul 2001, s.359.

7 H.1299/M.1881-1882 tarihli salname için bkz., Ö. Türkoğlu, Salnamelerde Çankırı, Kastamonu Vilâyeti Sâlnamelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903), Çankırı 1999, s.342.

8 T. Başer, Dünkü ve Bugünkü Çankırı, Ankara 1956, s.21.

9 Evliya Çelebi, a.g.e., s.92. Söz konusu hamam bugün, büyük ölçüde tahrip olmuştur. Hükümet Caddesinin kuzeyindeki bina, kuzeydeki kadınlara, güneydeki erkekler için olmak üzere çifte hamam şeklinde tertiplenmiştir. Hamam, dört eyvanlı ve köşe hücreli tiptedir. Hamam hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kemal Yenel, Çerkeş (Çankırı) 4. Murad Çifte Hamamı Koruma Sağlama Çalışması, Gazi Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989.

10 Çankırı Vakıflar Memurluğunun 5-2-949 tarih ve 810/21 sayılı evkaf kaydını aktaran, A. Gökoğlu, Paphlagonia, Kastamonu 1952, s.376.

11 V. Katircioğlu, Çerkeş'teki Türk Devri Eserleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994, s.9.

12 V.G.M. Abd. ve Yap. İşl. Dai. Bşk. Dosya No: 18.03.01/3. İlgili dosyada, binaya ilgili herhangi bir yazılı kayıt bulunmamaktadır.

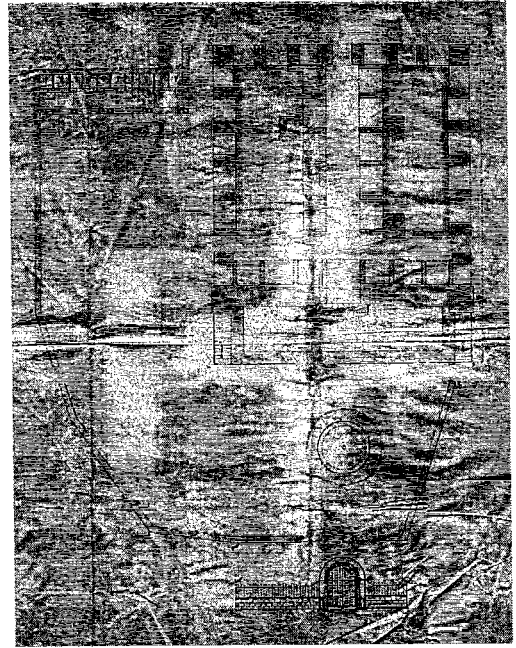
Araştırmaları Merkezinde aynı binanın üç fotoğrafı vardır¹³. Binanın kitabesi hakkında bilgiler mevcut değildir.

Caminin 20 Eylül 1911 tarihli onarım projesinde 1/200 ölçekli üç plan ve iki cephe çizimi yer almaktadır (**Çizim: 1**). Belgedeki üç plandan ilki, dükkânların bulunduğu zemin kata aittir (**Çizim: 2**). Bu planda avlu duvarları, şadırvan ve tuvaletler de gösterilmiş, ayrıca avlu kapısı ve avlu duvarlarının cephe tasarımı da verilmiştir. Diğer iki plan (**Çizim: 3-4**) esas olarak caminin asıl ibadet mekânını ihtiva eder. Bunlar binanın beden duvarlarında yer alan iki pencere sırası dikkate alınarak farklı kotlarda çizilmiş planlardır. Belgedeki cephe çizimleri ise yapının kuzey (**Çizim: 5**) ve batı (**Çizim: 6**) yönlerden görünüşleridir.

Kuzey-güney doğrultulu ve kareye yakın bir plana sahip cami, batıya doğru meyilli bir arazi üzerinde yer alıyordu (**Foto:2-4**). Dükkân katı üzerinde yükselen camiyi demir parmaklı bir duvarla ihata edilmiş geniş bir avlusu kuşatmakta, bu avlunun içinde kuzeydeki girişin hemen önünde, altı ayak üzerine baldaken biçimli kubbeli bir şadırvan yer almaktaydı (**Foto: 4**). Belgedeki çizimlerden avlunun güneydoğu köşesine, 10 kabinden oluşan tuvalet bölümü tasarlandığı anlaşılmakla beraber, elde ettiğimiz fotoğraflarda tuvalete ilişkin bir detay tespit edilememektedir.

Kesme taşın inşa edilen cami, kare planlı harim ve ona kuzey yönde eklenmiş enine dikdörtgen planlı son cemaat yerinden oluşmaktaydı (**Çizim: 2-3**). Zemin katını teşkil eden ve dükkânların yer aldığı bölüm, T şeklindeki bir koridora açılan kare veya dikdörtgen planlı mekânlardan müteşekkildir (**Çizim: 2**). Doğu, batı ve güney cephelerde altışar dükkân ve içteki koridora ulaşan birer kapı bulunur. Fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla (**Foto: 1-3**) dıştaki dükkânların yuvarlak kemerli açıklıklara sahip cepheleri, ahşap kepenklerle kapatılmıştır. Yuvarlak kemerli kapılar (**Çizim:6**), T şeklindeki koridorun uçlarında bulunur. İçte ise kuzey-güney yönünde uzanan koridorun iki yanında beşer dükkân, doğu-batı yönünde uzanan koridorun kuzey kenarında ortadaki daha derin tutulmuş yedi dükkân bulunmaktadır. Bu katın planında ayrıca, caminin kubbesini taşıyan ayakların kare kesitli kaideleri belirtilmiştir.

Diğer iki plan, cephe çizimleri ve fotoğraflardan, harimin, dört kare paye üzerine oturan, ortadaki merkezi kubbe ve ona dört yönden açılan yuvarlak beşik tonozlu bölümler ile köşelerdeki kubbeli birimlerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Örtü ve kemerler planlarda işaretlenmemiştir. Binanın örtülerine ilişkin durumu cephe çizimleri ve fotoğraflardan tespit edebiliyoruz. Cami, kuzeybatı ve kuzeydoğu köşelerde yer almak üzere çift minareli olarak planlanmasına (**Çizim: 3-4**) rağmen, fotoğraflardan (**Foto: 1-2**), sadece kuzeybatı köşedeki minarenin inşa edildiği, kuzeydoğudakinin ise kaidesine kadar inşa edilip bırakıldığı görülmektedir. Batıdaki minare, beden duvarı saçaklarının yaklaşık 1 m. altına kadar yükselen kare planlı kaide üzerine, daire kesitli pabuç, silindirik gövde ve tek şerefeden oluşmaktaydı.

Çizim 2. Zemin katı gösteren plan
(Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi)

Foto 1: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

13 Çankırı Araştırmaları Merkezi, Dr. Rifka Kamil Urga Arşivi, Foto No: 1561, 1562, 1563.

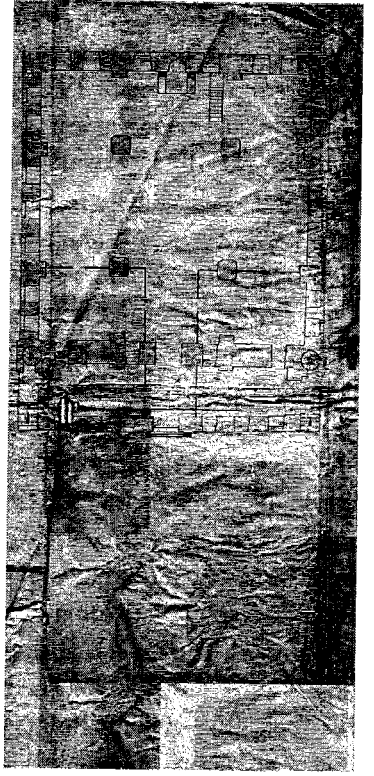
Bina dört kademe halinde algılanmaktadır (**Foto: 1-3**). Birinci kademe dükkânların bulunduğu zemin katdır. Üstten saçaklı bir komişle nihayetlenen beden duvarları ikinci kademeyi oluşturur. Burada batı ve doğu cephelerde ikişer sıra halinde yedişer pencerenin yer aldığı simetrik bir düzenleme söz konusudur. Cephe yüzeylerini, yatayda dairesel bir silme ikiye bölerken, düşeyde taşıntılı dikdörtgen kesitli iki plastr, üç bölüme ayırır. Bu bölümlerden ortada olanında üç, yanlardakilerde ikişer pencere açıklığı yer alır. Binadaki pencerelerin tamamı yuvarlak kemerlidir. Söz konusu kemerler, altta kare kesitli kaidelere oturur. Kilit taşı ve üzengi noktaları ise profil silmelerle belirginleştirilmiştir. Güney cephe, mihrabın varlığından dolayı ikinci sırada altı pencerenin bulunması dışında diğer cephelerle aynı düzenlemeye sahiptir. Giriş (kuzey) cephesinde (**Foto: 1**) ise son cemaat yerinin varlığından dolayı farklı bir düzenleme görülür. Bu cephenin üst sırasında, ortada üç, yanlarda birer pencere bulunur. Enine dikdörtgen biçimli son cemaat yeri belgedeki görünüş çiziminde (**Çizim: 5**), kubbeli üç birim şeklindedir. Buna karşın elde ettiğimiz görüntülerde (**Foto: 1**) bu bölüm, ortadakiler kubbeli ve iki uçtakiler muhtemelen tonozlu olmak üzere beş bölümden meydana gelir. Bu durum, tıpkı minarelerde olduğu gibi inşaat aşamasında, projeden farklı bir uygulamanın gerçekleştirildiğini veya daha sonraki tarihte bir başka müdahalenin yapıldığını akla getirir. Görünüş çizimlerinde (**Çizim:5**) son cemaat yerinin kuzey cephesinde, ortadaki yuvarlak kemerli kapı açıklığının iki yanında üçer, doğu ve batı yüzlerinde ise birer pencere yer alır. Kuzey cephede son cemaat yerinin iki yanında minare kapıları¹⁴ bulunur. Kapıların önü, kemerlere oturan kubbeli birimlerle değerlendirilmiştir.

Üçüncü kademeyi, ortadaki kubbeye yönelen yuvarlak beşik tonozlar ve köşelerdeki bölümleri örten dört kubbe teşkil etmektedir. Fotoğraflardan, kubbe ve tonozların kurşunla kaplandığı belli olmaktadır. Dıştan da algılanabilen tonozların dışa bakan cephelerine, ortadaki daha büyük olmak üzere üçer pencere yerleştirilmiştir.

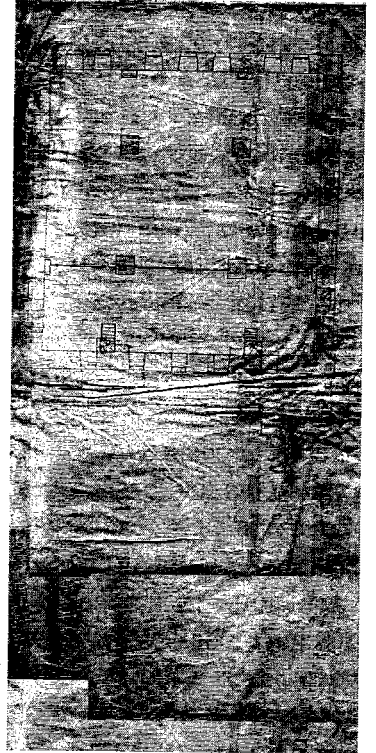
Dördüncü kademeyi oluşturan kubbe, onaltıgen bir kasnağa oturur. Kasnağın her yüzünde bir pencere bulunur. Kurşunla kaplı kubbeyi dört ağırlık kulesi destekler. Görünüş çizimlerinde tonozlar iki yandan payandalarla desteklenmiştir. Ancak fotoğraflarda bu payandalar yer almaz. Bu durum, son cemaat yeri ve minarelerdeki gibi gerekçelerle izah edilebilir.

Eldeki mevcut veriler harimin kapısı hakkında bilgi sağlamaz. Ancak iç taraftan basık kemerli bir açıklığa sahip olduğu belli olmaktadır.

Bol sayıda pencereyle aydınlık bir atmosferin oluşturulduğu harimde, barok ve rokoko özellikler taşıyan kalem işi süslemelere yer verilmiştir. Pencereler, yuvarlak kemerli olup, kubbe kasnağı dışındakilerin boyutları birbirine eştir. Harimin kuzey duvarında, ahşaptan bir kadınlar mahfili yer alır. Çizimlere göre mahfile çıkış, kapının her iki yanına konulan merdivenlerle sağlanmıştır. Ancak fotoğraflarda bu kısımlar bir duvar örülerek mekâna dönüştürülmüş ve buraya yuvarlak kemerli kapı açıklıkları yerleştirilmiştir. Çizimlerden (**Çizim: 3**), doğu ve batı duvarlardan kubbeyi taşıyan ayaklara doğru kesintisiz devam eden mahfil, fotoğraflara (**Foto: 9-10**) göre U biçimindedir. Kavsarası üç dilimli bir kemerle kuşatılan mihrap, (**Foto: 5-6**), barok tarzı süslemeye sahiptir. Ahşap minberin yüksek bir şerefe ve külâhı vardır. Diğer ayrıntılar tespit edilemese de, kemerli sathi nişlerin bulunduğu süpürgelikleri fark edilir. Harim, yoğun bir şekilde barok ve rokoko tarzı süslemelerle bezenmiştir. Köşelerinde yer alan kubbeye örtülü kare birimler, tonozlu yarı açık mekânlar ve duvarlarında görülen motifler simetrik bir anlayışla birbirini tekrarlar. Kubbeyi

Çizim 3:
Harim, birinci kademe planı
(Çankırı Araştırmaları
Merkezi Arşivi)

Çizim 4:
Harim, ikinci kademe planı
(Çankırı Araştırmaları
Merkezi Arşivi)

14 Bu kapıların her iki köşede de açılmış olması, binanın çifte minareli planlanıp tespit edilemeyen bir nedenle tek minareli olarak bitirildiğini göstermektedir.

taşıyan ayakların her yüzü **(Foto: 8-10)**, sonsuz karakterli geometrik geçmelerden oluşan üç bordürle süslenmiştir. Bunlardan daha dar ve iki yanda olanları baklava biçimindeki motiflerin boyuna dizilmesiyle elde edilmişken, ortadaki daha enli olan bordürde sonsuz karakterli, geometrik geçmelerden müteşekkil bir kompozisyon bulunmaktadır. Profilli birer konsolun yer aldığı kemer üzengi noktalarının hemen altında, toplanmış biçimde birer perde motifi yer alır. Bu sayede ayakların her yüzünde üstte bir perdeyle sınırlandırılan süslemeler oluşturulmuştur.

Kemerlerin iç yüzleri madalyonlar ve geometrik biçimli kartuşlar içinde verilmiş natürmortlarla bezelidir **(Foto: 9-10)**. Kemer alınlarında ise geometrik süslemelerin bulunduğu enine dikdörtgen kartuşlar ve bunların aralarında madalyonların yer aldığı bir kompozisyon vardır. Pandantiflerde dört halife isimleri dairesel kartuşlar içinde verilmiş, çevresi barok karakterli bitkisel bir süslemeyle doldurulmuştur. Kasnakdaki pencerelerin araları perde motifiyle değerlendirilmiştir. Kubbe eteğinde bir ayet yer alırken, kubbe yüzeyi her birinde aynı bitkisel süslemenin tekrarlandığı onaltı dikdörtgen birime bölünmüştür. Kubbenin merkezindeki **(Foto: 7-8)** sekiz kollu yıldızın çevrelediği madalyonun içinde ayet yazılıdır. Kubbeli orta bölüme açılan mekânların tonoz yüzeylerindeki süslemeler birbirine benzerdir **(Foto: 8)**. Tonozların yüzeylerine, simetrik olarak yerleştirilen ikili sancaklar resmedilmiştir. Sancaklar çapraz şekilde konulmuş; ortalarına da içinde II. Abdülhamit'in tuğrası bulunan bir madalyon yerleştirilmiştir. Tonozun tam ortasına denk gelen bölümde, bitkisel süslemelerle bezeli birer madalyon bulunur. Pencerelerin aralarındaki boşluklar, ayet ve özlü sözlerin yer aldığı damla ve dairesel biçimli madalyonlarla doldurulmuş; çevreleri bitkisel desenli bordürlerle değerlendirilmiştir.

Caminin IV. Murat dönemindeki ilk haline ilişkin bilgilerimiz yoktur. Bina, belgesini tanıtmaya çalıştığımız projeyle 1911 yılında yeniden yapılmıştır. Bu yenilemenin sebebini tam olarak tespit edememekteyiz. Buna karşın, Çankırı ve çevresinin 09.03.1902 tarihinde yaşanan bir depremle bir hayli tahrip olduğunu biliyoruz¹⁵. Gerek Ş. Sami ve V. Cuinet'in verdiği bilgiler, gerekse salname'deki bilgilerden 1890'lı yıllarda ayakta olduğunu öğrendiğimiz caminin 1902 tarihindeki depremle yıkıldığını ya da önemli ölçüde tahrip olduğunu, dolayısıyla yenilemeye ihtiyaç duyulduğunu söyleyebiliriz. Yenilenen bu bina da 1944'teki depremle tamamen ortadan kalkmıştır.

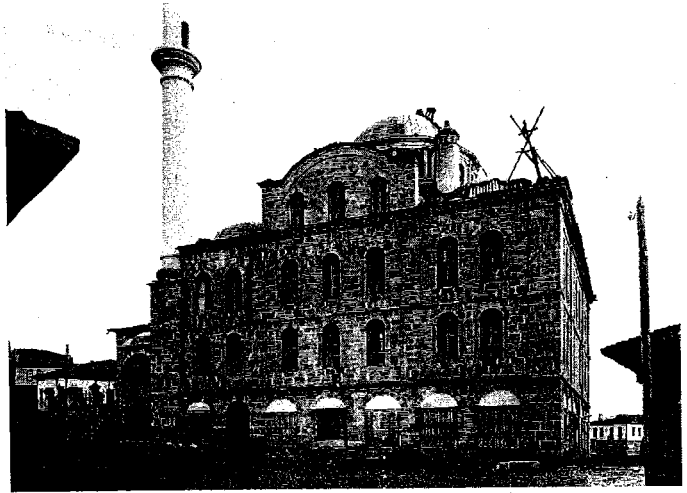

Foto 2: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

Foto 3: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

Foto 4: Ayludaki Şadırvan, (VGM. Arşivi'nden)

15 <http://www.deprem.gov.tr/arast.htm>.

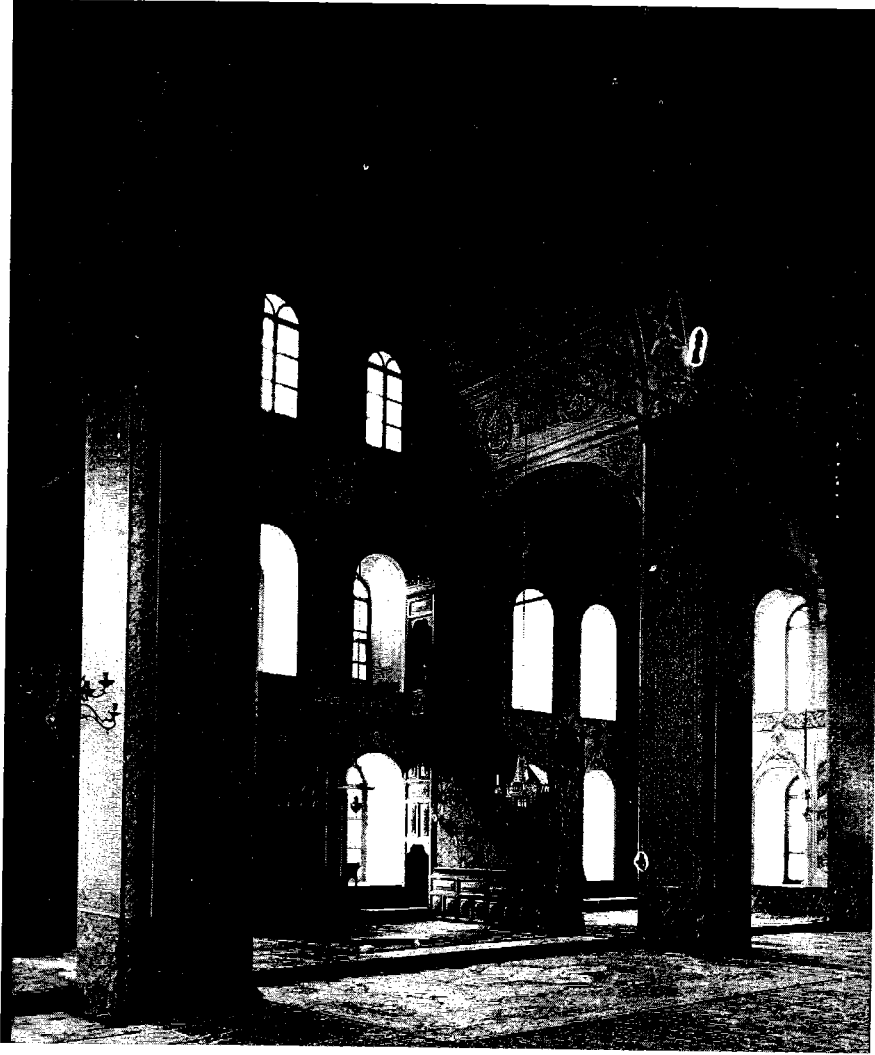
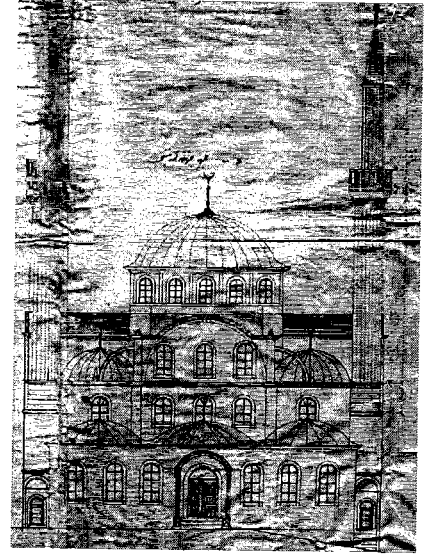
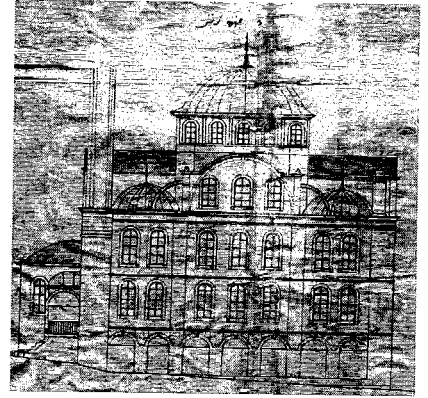

Foto 5: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

Çizim 5: Kuzey cephe görünüş çizimi
(Çankırı Araştırmaları
Merkezi Arşivi)

Çizim 6: Batı cephe görünüş çizimi
(Çankırı Araştırmaları
Merkezi Arşivi)

V.Katırcıoğlu, Prof.Dr. Y.Önge'yle yaptığı sözlü mülakata dayanarak caminin aslı halinde Malatya Ulu Camisine benzediğini, bu haliyle de Büyük Selçuklu Eyvanlı Cami geleneğinin Anadolu'daki ikinci temsilcisi olduğunu belirtmiştir¹⁶. Katırcıoğlu'nun atıf yaptığı yapı, 1224 tarihli Eski Malatya Ulu Camiidir ve bizce bu binayla 1944 yılında yıkılan bina arasında hiçbir benzerlik yoktur. Ancak yine Malatya'da, Yeni Ulu Cami diye bilinen II. Abdülhamit dönemine ait bir bina vardır ki, planı ve cephe düzenlemesiyle, Çerkeş'teki IV. Murat Camisiyle şaşırtıcı derecede benzerlikler gösterir. Yapımına 1889-1890 yılında başlanılıp, 1910 yılında tamamlanan Malatya'daki Yeni Ulu Camii, 1894 yılında yıkılan Hacı Yusuf Caminin yerine yapılmıştır¹⁷. Caminin kare planlı harimine, kuzeyde beş bölmeli bir son cemaat yeri eklenmiştir. Harimin, dört ayağa oturan yüksek kasnaklı kubbeli orta bölümünü dört yönde beşik tonozlu köşelerde ise kubbeli birimler çevrelemektedir. Çifte minareli caminin iç mekânındaki barok ve rokoko tarzındaki süslemeler IV. Murat Camiiyle paralellikler arz etmektedir. Buna göre, Katırcıoğlu, cami isimlerini karıştırmış olmalıdır.

II. Abdülhamit döneminde, birbirine yakın yıllarda inşa edilen Anadolu'nun farklı bölgesindeki bu iki yapının, plan ve süsleme özellikleriyle benzerlik göstermesi, merkezî bir planlamanın varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Dikkati çeken bir başka husus da hazırlanan projenin üzerinde bazı değişikliklerin yapılabildiğidir. Yeni belgelerin ortaya çıkmasıyla, caminin inşaat sürecine dair daha fazla bilgiye ulaşılması mümkündür.

¹⁶ Katırcıoğlu, a.g.t., s.9

¹⁷ İ.Aytaç, (Malatya Maddesi), Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003, s.475.

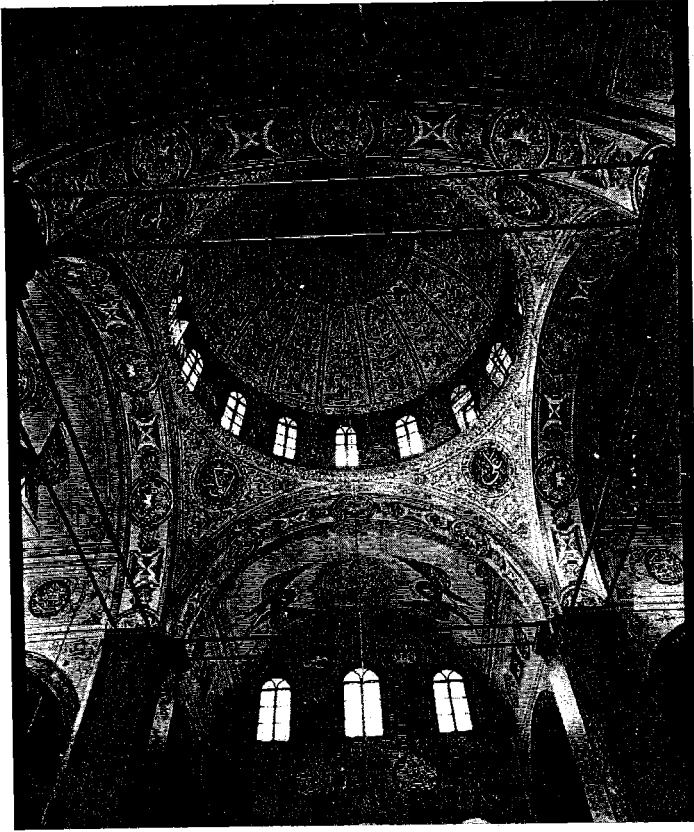

Foto 6: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

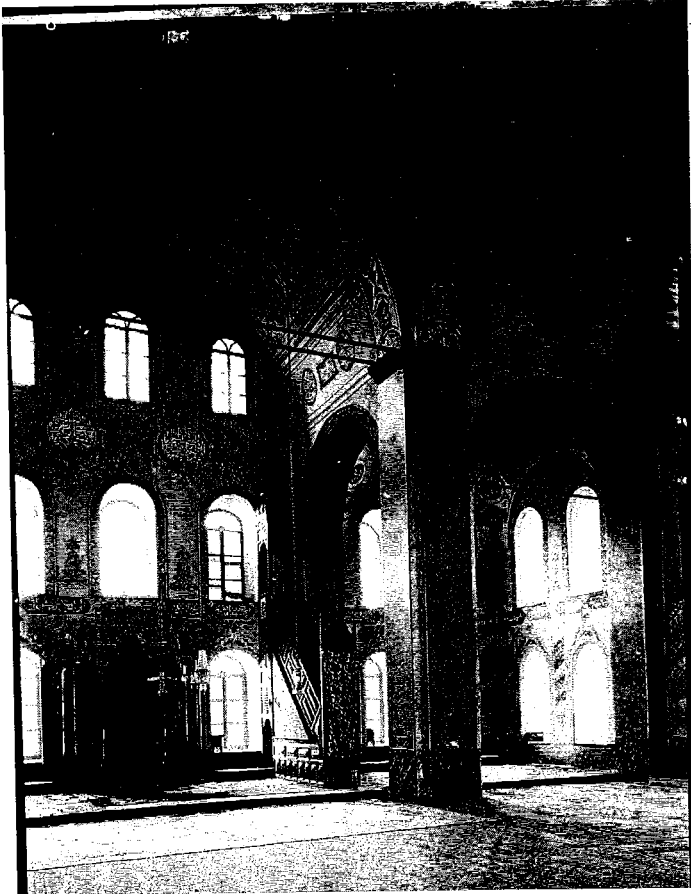

Foto 7: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

BİBLİYOGRAFYA

- ARTAN T., "Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki Bir Grup Mimari Çizimin Düşündürdükleri", Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-5, İstanbul 1992, s.7-56.
- AYTAÇ İ., (Malatya Maddesi), Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara 2003.
- BAŞER T., Dünkü ve Bugünkü Çankırı, Ankara 1956.
- CUINET V., La Turquie D'Asie, Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province De L'Asie-Mineure, VII, L'Anatolie occidentale: Brousse et Castamouni, İstanbul 2001.
- ÇANKIRI ARAŞTIRMALARI MERKEZİ, Dr. Rıfki Kamil Urgan Arşivi, Foto No: 1561, 1562, 1563.
- DÜNDAR A., Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII ve XIX. Yüzyıl), Ankara 2000.
- EVLIYA ÇELEBİ (Haz:S.A. Kahraman-Y.Dağlı), Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, 2. Kitap, İstanbul 1999.
- GÖKOĞLU A., Paphlagonia, Kastamonu 1952.
- KATIRCIOĞLU V., Çerkeş'teki Türk Devri Eserleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji-Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Sanat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1994.
- NECİPOĞLU G., The Topkapı Scroll-Geometry and Ornament in Islamic Architecture, Cambridge 1994.
- SAMİ Ş., Kâmusu'l 'Alâm, Tarih ve Coğrafya Lûgatına ve Tabiri-i Essahla ve Kafe-i Esmâ-i Hassaya Cami, C.2, İstanbul 1306.
- TÜRKÖĞLU Ö., Salnamelerde Çankırı, Kastamonu Vilâyeti Sâlnamelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903), Çankırı 1999.
- ÜNSAL B., "Topkapı Sarayı Arşivinde Bulunan Mimari Planlar Üzerine", Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul 1963, s.168-197.
- <http://www.deprem.gov.tr/arast.htm>.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı Arşivi.

Foto 8: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

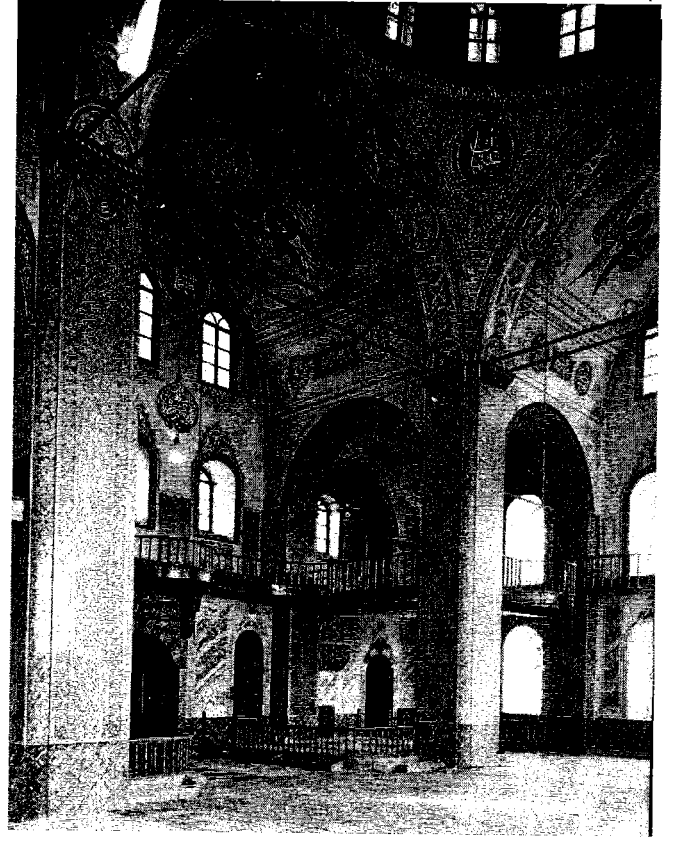

Foto 9: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

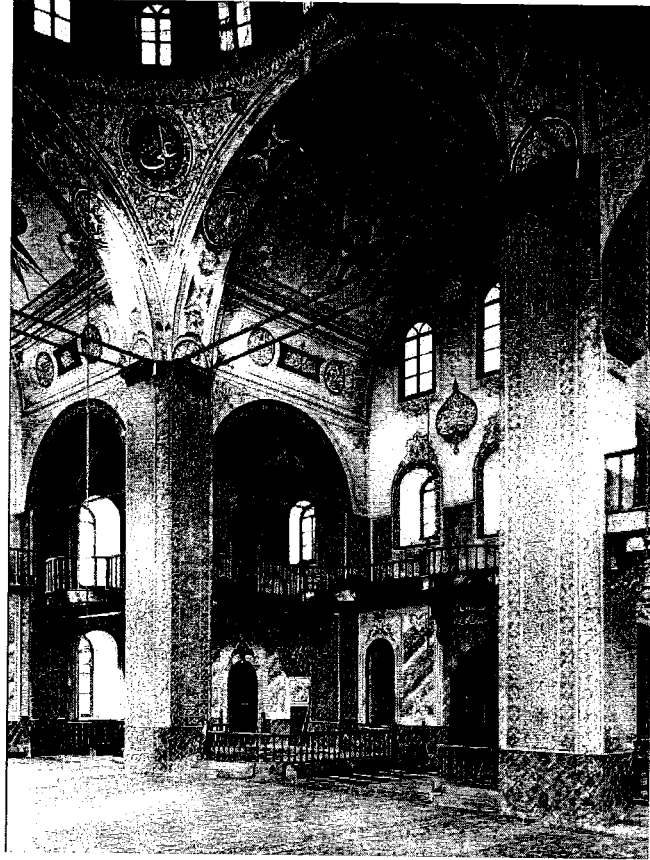

Foto 10: Sultan IV. Murat Camii, (VGM. Arşivi'nden)

1650-1740 YILLARI ARASINDA ÇANKIRI'DAKİ ESNAFA VE TİCARETE GENEL BAKIŞ (Şer'iyye Sicillerine Göre)

A General View Of Small Businesses And Trade In Çankırı Between
The Years Of 1650-1740 (According To Şer'iyye Records)

Ahmet KANKAL *

ÖZET:

Bu çalışma, XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla XVIII. yüzyılın ilk yarısı arasında kalan 100 yıllık dönemde Çankırı'daki esnaf ve ticarete dair genel bir bakışı konu edinmektedir. Şehirlerin sınaî ve ticarî kapasiteleri onların hem idarî ve coğrafi özellikleri hem de barındırdıkları nüfus miktarıyla yakından alakalıdır. Şehirlerin idarî, iktisadî ve demografik durumları tarihin her döneminde aynı kalmamakla birlikte, bugünkü durumları geçmişleriyle çok yakından ilişkilidir. Çankırı gibi Anadolu'nun iç kısmında ve ticaret yolları üzerinde bulunmayan bir şehrin geçmişle ilişkisinin ortaya konulmak istendiği bu çalışma, hem şehrin bugünkü iktisadî durumuna hem de geleceğine ışık tutması bakımından önemlidir. Öte taraftan esnafın geçmişten bugüne taşıdığı meslekî ve ahlâkî değerlerin devam ettirilebilmesi açısından da büyük bir ehemmiyete sahiptir.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı, Çankırı esnaf teşkilatı, ticaret, ticaret yolları, ziraat, Meslekler.

A GENERAL VIEW OF SMALL BUSINESSES AND TRADE IN ÇANKIRI BETWEEN THE YEARS OF 1650-1740 (ACCORDING TO ŞER'İYYE RECORDS)

SUMMARY:

This study concerns a general view of small-scale retailers and trade in Çankırı in a 100 year period from second half of 17th century to first half of 18th century. Industrial and commercial capacities of cities are closely related to their administrative and geographical qualities, and also the amount of population they contain. Administrative, economical and demographic states of cities don't remain as same in every period of history and their current state is very closely related with the past. This study, which tries to reveal the relationship of a city like Çankırı with its past, which is located in inner Anatolia and not on any commerce roads, is important for casting a light on both its current economical situation and future. On the other hand, it also has significance for small business owners in terms of continuing their occupational and ethical values which they have preserved from the past to this day.

KEY WORDS: Çankırı, Çankırı Small Business Organization, trade, commerce roads, agriculture, occupations.

Çankırı'nın İdari Durumu:

Çankırı, ele alınan dönemde hem Anadolu Eyaletine bağlı bir sancağın hem de bu sancağın merkezinin adıdır. Sancağın XVII-XVIII. yüzyıldaki idari durumu ve konumu dikkate alındığında, kaza sayısında meydana gelen ilaveler haricinde, XVI. yüzyıldaki durumunu muhafaza ettiği görülmektedir. XVI. yüzyılda sancağa bağlı kazalar Çankırı, Tosya, Kalecik, Çerkeş, Kurşunlu, Milan Bayramören ve Atkaracalar), Koçhisar (İlgaz), Karıbazarı (Orta), Kargı ve Keskin'dir¹. İncelenen dönemde sancağın bağlı olduğu eyalet ile sancağın sınırlarında herhangi bir değişiklik söz konusu olmasa da XVI. yüzyıldakine nazaran sancağa bağlı kaza sayısında bir artış gözlenmektedir. Şer'iyye sicillerindeki kayıtlara bakıldığında farklı tarihlerde ilave olunan bu kazaların Şabanözü, Tuht (Yapraklı), Boğaz, Karacaviran, Göl Yenicesi, Bucurva, Öküz, Karacalar,

* Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı-DİYARBAKIR, ahmetkankal@hotmail.com, Dicle University, Ziya Gökalp Education Faculty, Department of History Education - DIYARBAKIR, Dicle, ahmetkankal@hotmail.com

1 Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Kankal, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, Keskin, belgelerde "Kalecik Keskin" adıyla zikredilmekte ve bu haliyle geçmişte Kırşehir Sancağı'na bugün ise Kırıkkale iline bağlı olan Keskin'den ayrılmaktadır. Çankırı Sancağı'na bağlı bulunan Keskin, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Kalecik kazasından ayrılmış ve belgelerde Keskin veya Kalecik Keskin adıyla anılır olmuştur. Nitekim Zilkade 1143/Mayıs-Haziran 1731 tarihli belgede de bu kazanın ismi Kalecik Keskin adıyla kaydolunmuştur. Bkz. Çankırı Şer'iyye Sicili (ÇŞS) 8, Belge (B) 181. XVI. yüzyılda bu kazanın sınırları içerisinde bugün Kırıkkale iline bağlı bulunan Sulakyurt, Balışeyh, Yahşihan ve Kırıkkale merkez ilçelerine bağlı bulunan köyler vardı. Bu konuda bkz. Ahmet Kankal, "Kırıkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), S. 9 (Ankara 1999), s. 225-239

Kurubazarı, Bayındır, Öte Geçe/Güney Geçesi ve Göl Yenice/Göl Yenicesi olduğu anlaşılmaktadır².

XVI. yüzyıl sonu itibariyle Çankırı Sancağı'na bağlı köy sayısı 600 civarındadır³. İncelenen dönemde köy sayısında bir artışın olup olmadığı açık değildir, ancak Çankırı ve civarında iskânın çok daha önce tamamlandığı dikkate alındığında, köy sayısında büyük bir artışın olduğu da söylenemez. Bununla birlikte köy sayısında, çok sınırlı düzeyde de olsa, bir artışın olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. İleriki sayfalarda da görüleceği üzere XVI. yüzyılda Çankırı'da 24 mahalle mevcutken bu rakam XVII. ve XVIII. yüzyılda 18'e gerilemiştir. Ahalisi azalan bazı küçük mahalleler, muhtemelen yakınındaki mahallelerle birleşmiş olmalıdır.

Çankırı Nüfusu:

Sancağın toplam nüfusunun XVI. yüzyıl sonu itibariyle 160.000-190.000 aralığında, şehir merkezi nüfusunun ise 2.000 civarında olduğu söylenebilir⁴. Yalnız şehir merkezi nüfusuna kalede görev yapan muhafızlar ile sancakbeyinin kapı halkını teşkil edenler dâhil değildir. Bu itibarla şehrin nüfusunun 3.000-3.500 aralığında olduğu düşünülebilir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gerek sancağın tamamı gerekse şehir merkezi açısından nüfusun aşırı arttığını gösterir bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta biraz önce de vurgulandığı üzere, Çankırı'daki mahalle sayısında XVI. yüzyıla göre azalma söz konusudur. Ancak mahalle sayısındaki azalmayı nüfusun eksildiği şeklinde de yorumlamamak gerekir, zira nüfusu az olan veya azalan (halkın şehir içinde başka mahallelere taşınması şeklinde gelişebilir) mahalleler yakınındaki diğer mahallelerle birleşmiş ve onun adıyla anılmaya başlamış olabilir⁵. Dolayısıyla nüfusta bir eksilme olmadan da mahalle sayısı azalabilir. XVII. ve XVIII. yüzyılda gerek bütün Anadolu'da gerekse Çankırı ve civarında asayişte zorluklar yaşandığı bilinmektedir. Bu dönemde emniyet bakımından köylere nazaran daha avantajlı durumdaki şehirlerin nüfusunun köylerden aldığı göçler neticesinde bir miktar arttığı da söylenebilir⁶. Bu sebeple, incelenen dönemde faaliyet gösteren esnafın yukarıda zikredilen nüfusa yönelik üretim yaptığı, yine sancak merkezi ile sancak genelinde gerçekleşen ticaretin de bu nüfusa hitap ettiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Çankırı'nın Ticaret Yollarına Göre Konumu:

Ele alınan dönemde Çankırı'nın Anadolu'dan geçen ticaret yollarına göre konumunu ortaya koymak, burada şekillenen sanat ile gerçekleşen ticaretin mahiyetini ve boyutunu anlamak bakımından önemlidir. Öte yandan Çankırı'nın ticaret yollarına olan konumuna bakarak burada faaliyet gösteren esnaf ve tüccarın, şehrin sahip olduğu avantajlı konumunda potansiyellerini kullanıp kullanamadıkları veya elverişsiz durumu avantaja dönüştürüp dönüştüremedikleri de ortaya çıkmış olacaktır. Yine Çankırı esnaf ve tüccarının Osmanlı öncesi dönemlerde siyasi merkezlik yapmış ve coğrafi konum olarak çok daha avantajlı durumda bulunan şehirlerin esnaf ve tüccarına rağmen bir şeyler yapıp yapamadıkları da anlaşılabacaktır.

Çankırı Anadolu'dan geçen ana yol güzergâhında bulunmamakta, tali yol diyebileceğimiz ve ana yollara göre daha az işlek olan kuzey-güney ticaret yolunun geçtiği güzergâhta, yani Konya-Ankara-Kastamonu-Sinop arasında işleyen yolda Ankara ile Kastamonu arasında yer almaktadır. Bu sebeple Çankırı'nın sınıî ve ticarî durumu, Karadeniz'deki Sinop, Samsun ve Trabzon gibi liman şehirlerinin tarih içinde gösterdikleri iniş çıkışlara sıkı bir şekilde bağlıdır. Güney ülkelerinin kuzey ülkeleriyle Karadeniz üzerinden gerçekleştirdikleri ticarete ağırlık noktasının Sinop ve İnebolu'da toplanması Çankırı'nın bu ticaretten istifadesine olumlu yönde

2 Bütün bu ilave olunan kazalarla ilgili olarak yakında yayımlanacak olan "XVII. Yüzyılda Çankırı Sancağı İdari Taksimatında Meydana Gelen Değişiklikler" konulu makalemizde teferruatlı bilgi bulmak mümkündür.

3 A. Kankal, agt, s. 53.

4 Osmanlı döneminden kalma tahrir defterleri üzerinde çalışan kimselerce değişik nüfus hesaplama yöntemleri uygulanmıştır; burada bunun teferruatına girilmeyecektir. [Tahrir defterlerine dayalı olarak gerek nüfus hesaplama yöntemleri gerekse araştırmacıların kullandıkları rakamlarla ilgili olarak bkz. A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), Ankara 2004, s. 50-53]. Ayrıca tahrir defterlerinde kayıtlı bulunan rakamların gerçek nüfusu yansıtmadığı da aynı bir tartışma konusudur. Bu sebeple burada bir rakam vermek doğru olmamakla birlikte Çankırı'daki esnafın ve gerçekleştirilen ticaretin ne kadar bir nüfusa hitap ettiğini anlamak bakımından yaklaşık bir rakamın verilmesi zarureti de ortadadır. Çankırı nüfusu hakkında daha geniş bilgi için bkz. A. Kankal, agt, s. 118-136.

5 Meselâ XVI. yüzyılda müstakil olarak bulunan Hıdırlık mahallesinin daha sonraki yüzyılda Hoca Bahşayış mahallesi ile birlikte kaydolunduğu bilinmektedir. Hıdırlık mahallesi ahalisi dağıldığından ve kalanlar da perişan olduklarından Hoca Bahşayış mahallesi avanzının 1/8'lik kısmının Hıdırlık mahallesi sakinlerince karşılanması konusunda anlaşma için bkz. ÇSS 6, B. 112/b. 1123= 1711-1712 tarihli kasi.

6 Çankırı ve civarında vuku bulan hırsızlık ve şekavetle ilgili olarak bkz. ÇSS 1, B. 93; ÇSS 2, B. 6, 106; ÇSS 3, B. 108; ÇSS 4, B. 65, 86; ÇSS 5, B. 58, 99, 142; ÇSS 6, B. 144, 175, 187; ÇSS 7, B. 64; ÇSS 8, B. 193, 246, 250; ÇSS 9, B. 135; ÇSS 10, B. 44, 46, 51, 103; ÇSS 11, B. 11, 22, 35, 85 ve 112.

katkıda bulunurken, ticaretin Sinop ve İnebolu limanlarından Samsun ve Trabzon limanlarına yönelmesi ise şehri olumsuz yönde etkilemiştir. Yine doğu-batı yönünde işleyen ve batıda Üsküdar'dan başlayıp Gebze-İznik-Bolu-Tosya-Merzifon-Ladik-Niksar-Karahisar-ı Şarki-Kelkit-Aşkale-Erzurum yoluyla Hasankale'den bir kol Kars, diğer bir kol ile de Tebriz'e ulaşan veya Basra Körfezi'nden gelerek Bağdad-Kerkük-Musul-Nusaybin-Diyarbakir-Harput-Malatya-Hasan Çelebi-Sivas-Tokat istikametinde Merzifon'da doğu-batı yönünde işleyen bu yolla birleşen ticaret yolunun Çankırı merkezinden değil de kazalarından geçiyor oluşu Çankırı'nın bu ticaret yolundan istifadesini sınırlamıştır⁷.

Siyasi bir teşekkülün merkezi durumunda olmaması, ayrıca ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunan Ankara ve idari bir merkez olan Kastamonu gibi şehirlere olan yakınlığı, Çankırı'nın hem nüfus açısından hem de üretim ve ticaret bakımından gelişmesinin önünde engel olmuştur. Nüfus artışının bazılarınca olumlu bazılarınca da olumsuz yönde değerlendirilmesi gerektiği tartışması bir tarafa konulacak olursa, bugün için Çankırı'nın sahip olduğu hem nüfus hem de sınıî ve ticarî potansiyelinin geçmiş dönemlerdeki durumuyla yakından ilgili olduğu çok açık bir şekilde görülecektir. Gerçi sınıî ve ticarî geçmişi çok parlak olmakla birlikte bugün Anadolu'da iktisadî yönden sönük hale gelmiş bir hayli şehir bulunmaktadır.

Çankırı'nın Sınıî ve Ticarî Geçmişi:

Çankırı'nın Türk fethinden önceki sınıî ve ticarî durumu hakkında sağlam bilgilere sahip değiliz. Sinop'un Selçuklularca ele geçirilmesi ve burada onlar tarafından tersane inşasından sonra Çankırı'nın sınıî ve ticarî durumunda bir ilerleme ve iyileşmenin olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Araştırmaya konu olan dönemde Çankırı'daki esnafın üretim biçimi, üretimi yaparken dikkat ettiği hususlar ile buradaki ticaretin şekillenmesinde Selçuklu dönemi ahi teşkilatının büyük tesirinin olduğu açıktır. Zira hem sözü edilen yüzyıla ait sicillerde yer alan kayıtlar hem de XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde isimleri kayıtlı bulunan ahi zaviyelerinin mevcudiyeti bu hususu destekler mahiyettedir.

Bu çalışmada ahi teşkilatının kökeni ve onun geçirmiş olduğu safhalardan söz edilmeyecektir. Ahi teşkilatı ve ahilik anlayışının kendi kurul ve kurallarıyla XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde devam ettiği, bundan sonra "gedik" uygulamasına geçildiği bilinmektedir. Teşkilatın işleyişinde meydana gelen bu değişimle birlikte ahilik anlayışı ve felsefesinin veya tesirlerinin bir anda ortadan kalktığı da düşünülmemelidir. Zira yüzyıllar boyunca esnafın ve toplumun alışageldiği düşünce ve davranış kalıplarının bir anda ve tamamen yürürlükten kalktığını veya kaldırıldığını düşünmek doğru olmaz. Kaldı ki değişen kurum ve şartlar sonucunda esnaf bu düşünceden ve geleneklerden uzaklaşmak istemiş olsa bile, toplumun beklentilerinin bir müddet daha esnafı bu geleneklere bağlı kalmaya zorladığı hesaba katılmalıdır⁸. Bununla birlikte dünyada, özellikle de Avrupa kıtasındaki iktisat alanında ve iktisadi düşüncedeki değişimlerin Osmanlı esnaf ve tüccarının üretim-ticaret ilişkilerini hiç etkilemediğini düşünmek de doğru değildir.

Çankırı Şer'iyye Sicillerinin Sundukları-Sunmadıkları:

XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinden Çankırı'daki üretim ve ticaretten alınan vergi miktarı, yine üretim ve ticaretin gerçekleştiği alanlar ile ahi zaviyeleri hakkında genel, fakat sınırlı bilgi sahibi olmak mümkündür. Ancak bu defterlerde Çankırı'da bulunan esnaf ile bunların ürettikleri mal ve hizmetler, bunların mal varlıkları,

7 Anadolu'dan geçen ticaret yolları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi, C. I, s. 415 (Harita III); Kemal Özerin, "Anadolu'da Selçuk Kervansarayları", İÜ. EF. TD, XV/20 (1965), bk harita; Çankırı civarından geçen ticaret yolu hakkında bkz. A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu, s. 90-91.

8 Toplum baskısı veya toplum kontrolü olarak da anılan durumun varlığı, özellikle de ele alınan dönem söz konusu olduğunda, inkâr edilemez bir olgudur. Bu sebeple kişinin bireysel düşünce, ihtiyaç, zevk, alışkanlık ve davranışlarının toplum tarafından kısıtlanabildiğine veya tamamen göz ardı edilebildiğine dönemin kaynaklarında sıkça tesadüf olunmaktadır. Bu gerçekten hareket edildiğinde esnafın kendi lehine, ancak toplumun aleyhine olan uygulamalarına toplumun uzun süre duyarız ve sessiz kalmasını düşünmek oldukça zordur. Kaldı ki bugün çoğumuzca çok masumane sayılabilecek, hatta kişinin hak ve hürriyetine müdahale olarak algılanabilecek bir hadise karşısında bile Çankırı halkının sessiz kalmadığı görülmüştür. Karataş mahallesinden el-Hac Ali bin Veli adlı kişi, mahkemeye gelerek, el-Hac Ömer bin el-Hac Mustafa'nın yedi gün önce sakalını koyuverip kendi hüsnü ihtiyarıyla dualattığını, ancak şimdi tıraş ettiğini bildirmiş ve sual olunmasını istemiş, hadise şahitlerce de doğrulanmıştır. ÇŞS 5, B. 144. Davanın sonucunun ne olduğu bilinmemektedir, ancak bizim için önemli olan sonuçtan daha çok, bugün aklımızın alması hayli zor olabilecek ve mantığımıza uygun olmadığını düşünebileceğimiz, hatta kimseye de zarar olmayan ve kişisel bir tercih olarak değerlendirebileceğimiz bir olay karşısında bile halkın sessiz kalmamasıdır. Olayın ve şikâyetin haklı veya haksız olması o kadar önemli değildir. Elbette her iki tarafın ileri sürüleceği iddiaları/karşı iddiaları mevcuttur. Şikâyetçinin şikâyet ederken olaya dini yönden mi örfi yönden mi baktığını, halka kötü örnek olacağını mı düşündüğünü veya o zamanın anlayışı gereği erkeğin sakalsız olmasının doğru olmayacağına mı hükmettiğini belki hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Şayet el-Hac Ömer sakal bırakmasaydı veya dualatmadığı sakalını kestirseydi durum ne olurdu? Bunun da ötesinde bu işi yapan kişinin hacı olmasının şikâyetteki rolü de bilinmemektedir.

borç-alacak ilişkileri, Çankırlı esnaf ve tüccarın gidip-geldiği yerler ile Çankırı'ya hariçten gelen tüccarın memleketleri, Çankırı'ya dışarıdan gelen ve Çankırı'dan harice giden emtianın neler olduğu konusunda bilgi bulunmamaktadır. Yine esnafın kendi teşkilat mensupları ve ileri gelenleri, ayrıca devletin yöneticileriyle aralarında meydana gelen sıkıntı ve anlaşmazlıkları hususunda bilgi edinmek ise hemen hemen imkânsızdır. Bu konularda bilgi edinmemizi sağlayan belgeler mahkeme kayıtları, diğer bir ifadeyle şer'iyye sicilleridir. Meselâ XIX. yüzyılda Çankırı tüccar ve esnafının mal varlıkları ile borç-alacak ilişkilerini ele alan bir çalışma⁹ şer'iyye sicillerinde yer alan tereke kayıtlarına dayanılarak yapılmış; bu çalışmada Çankırı esnaf ve tüccarı farklı bir açıdan ele alınmıştır.

Çankırı'ya ait şer'iyye sicilleri XVI. yüzyıl sonrasına ait olup, bunlar içerisinden XVII. ve XVIII. yüzyıla ilişkin olanları bu çalışma için incelenmiştir. Çankırı Şer'iyye Sicilleri bütün bu zengin içeriklerine rağmen, maalesef bazı konularda yeterli bilgi arz etmemektedir. Meselâ bu defterlerde yer alan narh kayıtları (ki bunlar şehirde satılan malların fiyatlarının devlet ve esnaf ileri gelenlerince tespit edilmiş halidir), hem şehirdeki esnafın hangi alanlarda faaliyet gösterdiklerini hem de bunların sayılarını tam olarak göstermemektedir. Zira bu kayıtlarda çoğu zaman halkın ekmek, et ve mum gibi zaruri ihtiyaçlarını karşılayan esnafa ve bunların sözü edilen ürünleri ne miktara satmaları gerektiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bunu bir manada anlayışla karşılamak da mümkündür, çünkü tabiat şartlarına ve ulaşım imkânlarına bağlı olarak fiyatı en fazla değişen ve şehir halkını da daha yakından ilgilendiren tüketim maddelerinin başında bu sayılanlar gelmektedir. Meselâ günlük pişirilen yemeklerden derilerin tabaklanmasına kadar hayatın hemen her alanında kullanılmasına rağmen, narh kayıtlarında ne tuzun fiyatından ne de tuzculuk yapan esnaftan bahsedilmez. Hâlbuki Çankırı önemli bir kaya tuzu rezervine sahiptir ve tuzlanın işletildiği de bilinmektedir.

Çankırı Şer'iyye Sicillerindeki narh kayıtlarında bakkal esnafından fırıncı, kasap ve mumcu esnafı kadar sıkça söz edilmemektedir. Hatta çoğu durumda halkı çok yakından ilgilendiren esnafın sayısına ilişkin bilgi de verilmemektedir. Haliyle narh kayıtlarında diğer malların fiyatlarından bahsedilmediğinde, o malı üreten veya satan esnaf konusundaki bilgiler de ancak onlarla ilgili diğer kayıtlar olduğu takdirde elde edilebilmektedir. Bunlar da çoğunlukla esnaf arası anlaşmazlıklar, halkın esnafa yönelik şikâyetleri, yöneticilerin esnaftan haksız yere para almaları veya vermekle yükümlü oldukları miktarın üzerinde vergi talep etmeleri vs. gibi konularda olmaktadır. Şu hususu konunun hemen bu kısmında belirtmek gerekir ki, Çankırı esnafına yönelik hem esnafın kendi meslektaşları hem de halkın esnaf hakkındaki şikâyeti, ele alınan dönem dikkate alındığında, hemen hemen bir hiç mesabesinde. Yine esnafın yöneticilere yönelik şikâyeti de son derece azdır. Bu sonuçtan hareket edildiğinde üç görüş ileri sürülebilir: İlk olarak, Çankırı şehir nüfusunun kalabalık olmamasına bağlı olarak burada yaşayan insanların birbirini çok yakından tanıdıkları, hatta birbirleriyle akrabalık dahi tesis ettikleri, ayrıca esnafın ahilik geleneğini devam ettirmesinden ötürü uygunsuz davranışlara rastlanılmadığı, dolayısıyla herhangi bir şikâyetin söz konusu olmadığı söylenebilir. İkinci olarak, uygunsuz davranışlar olmakla ve şikâyetler vuku bulmakla birlikte bunların mahkeme kayıtlarına geçirilmediği düşünülebilir. Ancak çok sıradan hadiselerin bile bu defterlere kaydolunduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda ikinci ihtimalin geçerli olabileceğini söylemek oldukça zordur. Bu sebeple esnaf ile tüccarın geleneklere ve halkın hem isteğine hem de kesesine uygun olarak üretim ve satış yaptığını düşünmek, elde buna aykırı örnek olmadığına göre, daha mantıklı görünmektedir. Üçüncü olarak, esnaf ile halk/müşteri arasında herhangi bir olumsuz durum olmamakla birlikte esnafın kendi arasında bu tür sıkıntıların yaşanmış olabileceği, ancak bu sıkıntıların da mahkemeye intikal ettirilmeden esnaf ileri gelenlerince çözüme kavuşturulduğu düşünülebilir.

Mahalle İsimlerinden Hareketle Çankırı'daki Esnaf ve Ticaret:

Şer'iyye sicillerinde yer alan esnaf ile ilgili kayıtlar ve narh defterlerinde yer alan bilgilerin haricinde Çankırı'daki esnafa ve ticarete ışık tutan diğer bilgiler mahalle isimlerinden de çıkarılabilir. Gerçi bu durum sadece Çankırı'ya mahsus olmayıp hemen bütün yerleşim yerleri için de söz konusudur. Mahalleler çoğunlukla kurucularının ve etrafında teşekkül edip genişledikleri cami, mescit, medrese, han, hamam, tekke-zaviye vs. gibi müesseselerin adlarıyla anıldıkları gibi aynı zamanda esnaf gruplarının adlarıyla da zikredilebilmektedirler.

9 Ömer Demirel, "Çankırı Tüccar ve Esnafının Mal Varlıkları İle Borç-Alacak İlişkileri (1815-1875)", T.C. Çankırı Valiliği II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri/Yaran Kültürü ve Çankırı (17-18 Eylül 2004 Çankırı), tarihsiz, s. 32-42.

Tablo 1: XVI. Yüzyılda Çankırı Mahalleleri

1	Karataş-ı Kayser	13	Perdedar Gazi
2	Hıdırlık	14	Çetince
3	Alaca Mescid	15	Umur Fakih nd. Hoca Elvan
4	Hoca Bahşayış	16	Cami
5	Çukur	17	Hoca İbrahim
6	Karataş	18	Küçük Minare
7	Emir-i Ahur	19	Mescid-i Hacı Mümin nd. Tabbağlar
8	Mescid-i Hatib	20	İmaret
9	Mescid-i Halil Ağa	21	Şeyh Osman
10	Hacı Musa	22	Hoca Kasım
11	Bimarhane/Timarhane	23	Hanikah-ı Şeyh Hacı Bahaeddin
12	Kadı	24	Tohte/Tuhte

Esnaf gurubunun ismini taşıyan mahallelerin olmayışı o şehirde hiçbir esnafın veya en azından o şehirde üretiminin gerçekleştiği bilinen mal veya eşyayı imal eden esnafın olmadığı anlamına gelmez. Meselâ, yukarıda da görüldüğü üzere, Çankırı'daki 24 mahalle arasında esnaf ismi taşıyan sadece bir mahalle bulunmaktadır. O da "Mescid-i Hacı Mümin nâm-ı diğer Tabbağlar" adını taşımaktadır. Dolayısıyla bu bilgiden hareketle Çankırı'da sadece debbağ esnafının olduğu, buna karşın diğer esnafın olmadığı iddia olunamaz. Esnafın mahalleye ismini vermesi, mevcudiyetlerinin ötesinde onların sayısının çokluğuna veya esnaf arasında etkin olmalarına işaret ediyor olabilir. Ahi Evran'ın debbağ olması sebebiyle ahi teşkilatı içinde debbağ esnafının ayrıcalığı bilinen bir konudur. Bu itibarla esnaf içinde itibarı yüksek olan debbağların, Çankırı'da bir mahalleye adını vermeleri hem onların Çankırı esnafı arasındaki mevkilerinin yüksekliğine ve sayılarının kalabalıklığına hem de Çankırı ve civarının hayvan besiciliği/yetiştiriciliği açısından önemine işaret olarak alınmalıdır.

Tablo 2: XVII-XVIII. Yüzyılda Çankırı Mahalleleri

1	Karataş	10	Halil Ağa
2	Kayser Bey	11	Perdedar
3	Alaca Mescid	12	Çetince
4	Debbağhane	13	Hoca Elvan
5	Hoca Bahşayış	14	Cami-i Kebir
6	Çukur	15	Hoca İbrahim
7	İmaret	16	Şeyh Osman
8	Mirahur	17	Yoğurtçu
9	Taş Mescid	18	Yapar (Bazen Yıpar)

Görüldüğü üzere XVII-XVIII. yüzyılda Çankırı mahallelerinde bir azalmanın yanı sıra mahalle isimlerinde değişimler ve yeni mahalle isimlerinin ortaya çıkışı söz konusudur¹⁰. Ancak bu değişim esnaf lehine büyük bir avantaj oluşturmamaktadır. Sadece XVI. yüzyıldaki Debbağlar mahallesinin yanı sıra XVII. yüzyılda "Yoğurtçu" mahallesi ilave olunmuştur. Gerçi XVI. yüzyılda esnaf ismi taşıyan mahalle 1:24 iken sonraki yüzyılda 2:18'e yükselmiştir. Bu mahallede yoğurtçuluk yapanların oturup oturmadığı kesin olmamakla birlikte, en azından mesleği yoğurtçuluk olan birisinin bu mahallede ikamet ettiği veya bu mahalleyi iskâna açanın bir yoğurtçu olduğu düşünülebilir. Dikkat edilecek olursa bu mahallenin ismi de hayvancılığa işaret etmektedir.

10 Mahallelerle ilgili kayıtlar için bkz. ÇSS 1, B. 133; ÇSS 4, B. 3, ÇSS 6, B. 112/b; ÇSS 8, B. 1/a; ÇSS 9, B. 147; ÇSS 11, B. 16, 47/a.

Çankırı'daki mahalle isimlerini yakınında ve sürekli ilişki içinde olduğunu düşündüğümüz Ankara ve Kastamonu gibi şehirlerdeki mahalle isimleriyle mukayese edebiliriz. Meselâ, 1785-1840 yılları arasında Ankara'da 107 mahalle içinde Saraç Sinan, Kattanin (pamukçular), Ahi Hacı Murad, Keneki (Hintyağı ile ilgili), Rüstem Na'al (Nalbant Rüstem), Yusuf Habbaz (Ekmekçi Yusuf), Buriyacı (Hasırcı), Ahi Tura, Ahi Yakub, Sabuni (Sabuncu), İğneci, Baklacı, Helvayi (Helvacı), Bazar-ı Ganem (Koyun Pazarı), Celal Kattani (Pamukçu Celal), Keyyalin (Kileciler/Ölçücü-Tartıcılar), Makramacı (Peştemalci), Dibek, Kebkebur-ı Müslim (Müslüman ayakkabı çivicileri), Kebkebur-ı Zimmi, Kebir Dibek, Boyacı, Yakub Na'al (Nalbant Yakub), Debbağın (Debbağlar), Hallaç Mahmud, Boyacı Ali, Dellal Karaca, Bostani (Bostancı), Leblebici, Börekçiler ve Debbağhane olmak üzere doğrudan bir meslekle ilgili olduğu anlaşılan 31 mahalle bulunmaktadır¹¹. Elbette bu sayılanlar Ankara'daki esnafının tamamını yansıtmamaktadır. Ancak bu haliyle bile Ankara'daki mahallelerin büyük çoğunluğunun bir meslek adıyla ilişkili olduğu veya esnafın adını taşıdığı ortadadır.

Kastamonu'da ise aşağı ve yukarı olmak üzere 2 tane Debbağlar, 2 tane Saraçlar, Küpçügez (Küpçü esnafının bulunduğu), Çömlekçi, Kebkebirler (ayakkabı çivisi imal eden esnafın bulunduğu), Çevganlı (baston yapan esnafın bulunduğu), Sofçular, Dülgerzade/İbn-i Neccar (marangozların bulunduğu), Deveciler, Kanara (mezbahanın ve kasapların bulunduğu) ve Püre (tarakçı esnafının bulunduğu) mahalleleri bulunmakta, ayrıca bir mahalle de Ahi Ali adıyla anılmaktadır¹². Dolayısıyla Kastamonu esnafının, sayıları tarihlere göre 42 ile 48 arasında değişen mahallelerden¹³, 14 mahalleye ismini verdiği anlaşılmaktadır. Yalnız bu mahalle isimleri, Çankırı'da da olduğu gibi, Kastamonu'daki esnafın tamamına işaret etmemektedir, yani Kastamonu'daki esnaf bu sayılanlarla sınırlı değildir¹⁴.

Mülk Alım-Satımlarının İktisadî Yönden Değerlendirilmesi:

Şehirlerdeki sosyal ve iktisadî hareketliliğe gösterge olabilecek hususlardan birisi de mülk alım-satımlarıdır. Mülk alım-satımından kasıt ev, dükkân, depo, değirmen, bağ, bahçe, tarla, çiftlik ve su kuyusu gibi gayrimenkullerin el değiştirmesidir. Bu nevi mülk alım-satımlarında teamül, bizzat alıcı ve satıcının kendisinin veya vekillerinin mahkemede alım-satım işlemi ikrar ve şahitlerin de bu duruma şahadeti sonucunda mahkemenin alıcı tarafa hüccet vermesi şeklindedir. Alım-satım işleminin mutlaka mahkemede kayda geçirilmesi zorunluluğu olmamakla birlikte, taraflar, ileride anlaşmazlığa sebep olmaması için, umumiyetle bunun kayda geçirilmesini istemişlerdir. Ayrıca bu işlemde başta kadı olmak üzere mahkeme görevlileri de bir nevi noterlik ücreti gibi ücret aldıklarından, onlar da satış işleminin kayda geçirilmesi hususuna azami dikkat göstermişlerdir.

Araştırmaya esas olan dönemde mülk alım-satımının çok düşük düzeyde kalması, hatta ele alınan dönem dikkate alındığında bunun bir hiç mesabesinde olması akla iki hususu getirmektedir: Bunlardan ilki, aslında Çankırı'da sözü edilen dönemde mülk alım-satımının olduğu, ancak halkın alım-satım işlemi mahkemede kayda geçirmediği yönündedir. Şayet bu husus dikkate alınacak olursa nüfusu az olan ve herkesin birbirini tanıdığı Çankırı'da söze büyük değer verildiğini, bu sebeple de herhangi bir anlaşmazlığın çıkmadığını düşünmek gerekecektir. İkincisi ise, belgelere de yansıdığı gibi, neredeyse 100 yıllık dönemde sadece 5 adet satışın gerçekleştiği şeklindedir. Bunun doğru olduğu varsayılırsa Çankırı'da 100 yıllık bir dönemde hiçbir değişimin olmadığını, nüfusun farklılaşmadığını, adeta insanların doğdukları yerde ve evde öldüklerini, gayrimenkullerin ancak baba-oğul veya ebeveyn-evlat arasında el değiştirdiğini, hariçten kimsenin gelmediğini veya harice kimsenin gitmediğini, en azından malını mülkünü satarak gitmediğini kabul etmek gerekecektir. 5 satış işleminden 4 tanesi Çankırı şehir merkezinde 1 tanesi de merkeze bağlı Bayındır köyünde gerçekleşmiştir. Merkezdeki 4 satış işleminden 3 tanesi ev, 1 tanesi de dükkân satışıyla¹⁵ ilgilidir. Bayındır köyünde satılan ise, çiftlik, ev, köşk, ahır, saman hane, harman yeri, kuyu, öküz, camus öküzü ve karasığır ineğidir. Bunları

11 Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yansında Ankara, Ankara 1986, s. 93-96.

12 A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu, s. 28, 56, 58, 61-63, 69, 73, 265-266, 330.

13 1487 yılında 43 (A. Kankal, age, s. 28, 56), 1530 yılında 46 (A. Kankal, age, s. 58-59), 1582'de 48 başlık altında 57 (A. Kankal, age, s. 61-63), 1640'ta 40 başlık altında 42 (A. Kankal, age, s. 69), 1688'de 41 başlık altında 42 (A. Kankal, age, s. 71) ve nihayet 1689 yılında da 43 mahalle (A. Kankal, age, s. 73) kayıtlıdır.

14 Kastamonu'daki esnafla ilgili olarak bkz. A. Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu, s. 111-184.

15 Çukur mahallesinden Aişe binti Hüseyin adlı kadın Çankırı sukundaki (çarşısındaki) bir adet nalbant dükkânını 46 esedi kuruşa Yahya bin Müstecab'a satmıştır. Yahya'nın Aişe adlı kadınla akraba olup olmadığı bilinmemektedir. ÇŞS 4, B. 67. 27 Şevval 1106=10 Haziran 1695 tarihli kayıt.

satanın kendisi şehir merkezinde Halil Ağa mahallesinde oturmaktadır¹⁶. Merkezdeki alım-satımlardan 3 tanesi Müslümanlar arasında gerçekleşirken 1 tanesinde satıcı Müslüman, alıcı ise Ermeni'dir¹⁷. Merkezde Müslümanlar arasında vuku bulan satış işleminden 1 tanesinin dükkân satışıyla ilgili olduğu daha önce zikredilmişti. Geriye kalan 2 ev satışından birinde alıcı ve satıcı ana-kız iken¹⁸, diğerinde alıcı ve satıcının kardeş olma ihtimali yüksektir¹⁹. Dolayısıyla 5 satış işleminden ikisinin kardeşler ve ana-kız arasında gerçekleştiği kesin, birisinde kardeş olma ihtimalleri yüksek ve birisinde de akraba olma ihtimali bulunmaktadır. Mülk alım-satımlarındaki bu sonuç, Çankırı'da iktisadî yönden bir durağanlığın olduğuna işaret ediyor olabilir.

Ticaret ve Zanaat Mekânları:

Ticaret ve zanaat mekânları olarak, hanlar, hamamlar, dükkânlar, boyahaneler, debbağhaneler, kahvehaneler, çarşı ve pazarlar ile değirmen ve su hızzarlarından söz edilebilir. 1521 yılında Çankırı merkezde 26 mülk ve 66 tane de vakıf olmak üzere 92 dükkân olduğu anlaşılmaktadır. 1579 yılında ise bu sayı 28 mülk ve 72 de vakıf olmak üzere toplam 100'e ulaşmıştır²⁰. 50 yıllık dönemde dükkân sayısında ancak 8 artış olmuştur. Bu rakamlar, Çankırı'daki sınaî ve ticaretin düzeyini göstermesi bakımından önemlidir.

Ele alınan dönemde Çankırı'da kaç tane han ve dükkân bulunduğunu bilemiyoruz, maalesef şer'iyye sicilleri bize bu bilgiyi sunmamaktadır. Mesela 1654 yılında bir seneliğine 40 esedi kuruşa icara verilen Kasım Bey İmaretine vakıf olan hanın içerisinde kaç oda veya dükkân olduğu belirtilmemiştir²¹. Bununla beraber bazı esnafa ait bilgiler verilirken bunların kaç dükkânda icra-i sanat eyledikleri ortaya çıkmaktadır, ancak bu durum bütün esnaf ve meslek gurupları için geçerli değildir. Mesela narh kayıtlarında ismi ve kaydı bulunan esnafın sayısı aşağıda tablo hâlinde sunulmuştur.

Tablo 3: Narh Kayıtlarında İsmi Geçen Esnaf

YILLAR	Ekmekçi	Bakkal	Kasap	Çeyrekçi	Helvacı	Hoşafçı	Mumcu	Sabuncu	Canbaz
1665 ²²	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1681 ²³	2	-	3	-	-	-	1	-	-
1681 ²⁴	-	4	-	-	1	-	-	13	-
1694-95 ²⁵	-	6 ²⁶	-	-	3	-	-	-	-
1709 ²⁷	-	-	3	-	-	-	-	-	-

16 Hasan Ağa bin Hasan adlı satıcı, sayılan bütün menkul ve gayrimenkulleri 100 esedi kuruşa ana bir erkek kardeşi Ali bin Ahmed'e satmıştır. Dolayısıyla mallar yabancı birisine gitmemiştir. Ancak Ali bin Ahmed'in şehir merkezinde mi yoksa Bayındır köyünde mi oturduğu bilinmemektedir. ÇŞS 5, B. 118/b. Muhtemelen 1110=1698-99 tarihli kayıt.

17 Kayser Bey mahallesinden Mehmed Beşe bin Mehmed adlı kişi, aynı mahalledeki bir odalı evini avlusuyla birlikte 65 esedi kuruşa Arton bin Bedros'a satmıştır. ÇŞS 3, B. 8. 22 Zilkade 1091=14 Aralık 1680 tarihli kayıt.

18 Kayser Bey mahallesinden Aişe Kadın binti Hıdır, evini, 150 esedi kuruşa kızı Kerime Kadın binti Ramazan Efendiye satmıştır. ÇŞS 5, B. 116. 29 Şaban 1110=2 Mart 1699 tarihli kayıt.

19 Karataş mahallesinden el-Hac Mustafa bin Mehmed, alt katta 2 ve üst katta 2 odası bulunan evini, avlusu ve bahçesiyle birlikte 150 esedi kuruşa Halil Bey bin Mehmed'e satmıştır. Belgede alıcı ile satıcının kardeş olduklarına atıf olmamakla birlikte her iki tarafın baba isimlerinin Mehmed oluşu kardeş olabileceğini düşündürmektedir. ÇŞS 4, B. 28. 29 Cemaziyelahir 1106=14 Şubat 1695 tarihli kayıt.

20 A. Kankal, agt, s. 181.

21 ÇŞS 1, B. 164. Zilhicce 1064=Ekim-Kasım 1654 tarihli kayıt. Han, Çankırı müftüsü ve Kasım Bey imareti nazın Seyyid Mehmed Efendi tarafından Mustafa Beşe adlı birisine icara verilmiştir.

22 Bu tarihte canbaz olarak el-Hac Ahmed ve Süleyman'ın ismi kayıtlıdır. ÇŞS 2, B. 1. 11 Zilhicce 1075=25 Haziran 1665 tarihli kayıt.

23 Bu yılda mumcu olarak Mustafa'nın, ekmekçi olarak es-Seyyid Mehmed Çelebi ve Acemoğlu Hacı Hüseyin'in, kasap olarak da Mehmed Çelebi, ortağı Sarı Mustafa, Mahmud ve Mustafa'nın isimleri geçmektedir. ÇŞS 3, B. 115. 6 Cemaziyelahir 1092=23 Haziran 1681 tarihli kayıt.

24 Aynı yılın sonuna doğru bakkal olarak Seyyid Mehmed, Usta Ahmed bazarbaşı, Ali ve Ahmed zikredilmektedir. Yine bu tarihte sabuncu esnafı olarak da Seyyid Hasan, Bazarbaşıoğlu, Hacı Yusuf, el-Hac Ömer, Usta Receb, Hasan Efendioğlu Ahmed, İskender, Köle Yusuf, Tülekioğlu Yusuf, Paşa Ahmed, Müezzinoğlu Ahmed, Boduroğlu Ahmed ve Hacı ...'nın isimleri geçmektedir. Helvacı olarak da el-Hac Şaban'ın ismi kayıtlıdır. ÇŞS 3, B. 116. 1 Zilkade 1092=12 Kasım 1681 tarihli kayıt.

25 Muhtemelen 1694-95 yılına ait bu sicil kaydında bakkal olarak Mehmed bin Mustafa, Hasan bin Ali, Mehmed Dede bin Mehmed, el-Hac Mahmud bin Musa, İbrahim ve İsmail bin el-Hac Ahmed'in isimleri zikredilmektedir. Yine aynı yılda helvacı olarak Molla Ali, Helvacioğlu Mehmed ve Murad'ın adları geçmektedir. ÇŞS 4, B. 46.

26 Aynı yıla ait narh kaydında bakkal esnafı 10 kişi olarak zikredilmektedir. Bu tarihte bakkal olarak Mehmed bin Mustafa, es-Seyyid İbrahim ve Mustafa, Mehmed Dede ve Ahmed Beğ, Müezzın Hasan ve Gölaşlı Devocioğlu, Hacı Mahmud ve Ebubekir ile İsmail kayıtlıdır. ÇŞS 4, B. 171c. 23 Zilhicce 1106=4 Ağustos 1695 tarihli kayıt.

27 Bu tarihte Kaysarbey mahallesinden Hacı Mehmed bin Hacı Halil, Karataş mahallesinden Ali bin Hacı Ahmed ve Hüseyin bin İbrahim kasap olarak zikredilmektedir. ÇŞS 6, B. 89b. 3 Zilkade 1120=14 Ocak 1709 tarihli kayıt.

YILLAR	Ekmekçi	Bakkal	Kasap	Çeyrekçi	Helvacı	Hoşafçı	Mumcu	Sabuncu	Canbaz
1711 ²⁸	-	-	3	22	-	-	-	-	-
1712 ²⁹	3	-	3	-	-	-	-	-	-
1730 ³⁰	-	-	-	-	2	-	-	-	-
1732 ³¹	-	2	-	-	4	2	-	-	-
1733 ³²	3	-	-	-	-	-	-	-	-
1734 ³³	-	-	-	4	-	-	-	-	-
1738 ³⁴	-	-	-	-	-	-	1	-	-
1744 ³⁵	-	-	3	9	-	-	-	-	-

XIX. Yüzyılın ikinci yarısı için Çankırı'da bulunan ticarî mekânlarla ilgili bilgiyi vermek belki incelenen dönem için varsayımda bulunmayı mümkün kılacaktır.

Tablo 4: XIX. Yüzyılda Çankırı Merkez Kazada Bulunan Ticari Yapılar

YILLAR	Han	Dükkân	Hamam	Değirmen	Su Hızıarı
1869	20	760	6	-	-
1870	20	760	6	-	-
1871	20	760	6	-	-
1872	20	760	6	-	-
1873	20	760	6	-	-
1874*	23	787	7	50	10
1875*	23	787	7	50	10
1876	7	732	6	5	-
1877	7	732	6	5	-

1878-1890 yılları arasında tutulan salnamelerde ticarî binalara ait bilgi yer almadığından, han, dükkân ve hamam gibi işletmelerin sayılarında meydana gelen değişimleri maalesef takip edememekteyiz. 1890 yılında Çankırı merkez kazada 1186 kahve, mağaza ve dükkân, 25 han, 7 hamam, 19 fırın, 245 hızar ve değirmen, 2 adet de fabrika kayıtlıdır³⁶. Bunların büyük bir bölümünün şehir merkezinde yer alıyor olması gerektiği düşünülmekle birlikte, ne kadarının şehirde olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

28 Bu yılda kasap olarak Ali bin el-Hac Ahmed Beğ, es-Seyyid Abdulaziz ve el-Hac Mehmed bin el-Hac Halil; çeyrekçi olarak da Arabacıza Mehmed Ağa, kardeşi Ahmed Çelebi ile Tosun el-Hac Mehmed ve Bayındırlı Yusuf, el-Hac Abdioğlu Ahmed ve Hazinedar İbrahim Ağa, Yanlar'dan Gedik ve Köse Mehmed, Kürekçi Mehmed, el-Hac Ebubekir ve Kara Hacı, Takyecioğlu İbrahim ve Mehmed bin el-Hac Ahmed, Köroğlu Şaban, Deli Ahmed ve Mahmud, Yanlarlı Hacı oğlu Mehmed ve Alacaloğlu Mehmed, Yanlarlı el-Hac Osman ve el-Hac Mustafa oğlu Mehmed, el-Hac İsa oğlu Mehmed ve el-Hac Mahmud zikredilmiştir. ÇŞS 6, B. 12. Evail-i Cemaziyelahir 1123=17-26 Temmuz 1711 tarihli kayıt.

29 Bu yılda kasap olarak kasap başı el-Hac Mehmed bin el-Hac Halil, Seyyid Abdulaziz bin Mehmed ve Mehmed bin Mehmed görülmektedir. Yine bu tarihte ekmekçi olarak Tataroğlu Mehmed, Hacı Süleyman oğlu Osman ve Yörükoğlu Mustafa kayıtlıdır. ÇŞS 6, B. 186. 1 Cemaziyellevvel 1124=6 Haziran 1712 tarihli kayıt.

30 Bu tarihte helvacı Hasan ve helvacı Mustafa'ya önceki fiyattan helva yapmaları üzere helvacı dükkânı açma izni verilmiştir. ÇŞS 7, B. 123. 1 Ramazan 1142=20 Mart 1730 tarihli kayıt.

31 Bu tarihte ise helvacı olarak Sarıoğlu Ahmed, kardeşi oğlu İbrahim, Sahillioğlu Hasan ve Sekban Mustafa; hoşafçı/hosafçı Tellioğlu Mustafa ve Babasioğlu Usta Mehmed; bakkal olarak da es-Seyyid Osman Çelebi bin Yusuf, es-Seyyid Ali Çelebi bin Mustafa kayıtlıdır. Adı geçen Ali hacca gittiğinden yerine helvacı Mustafa bin es-Seyyid Osman bakkal olarak tayin olunmuştur. ÇŞS 9, B. 11. 26 Rebiülevvel 1145=16 Eylül 1732 tarihli kayıt.

32 Bu yılda ekmekçi olarak Küçükoğlu Ahmed Çelebi, çırağı Mehmed ve Bediroğlu el-Hac Mehmed kayıtlıdır. ÇŞS 9, B. 141b. 3 Zilkade 1145=17 Nisan 1733 tarihli kayıt.

33 Bu tarihte çeyrekçi esnafı olarak Abdulkerim, Çubukçu Hasan, Kesarlioğlu Hasan ve Topal Mustafa kayıtlıdır. ÇŞS 10, B. 127. 13 Zilhicce 1146=17 Mayıs 1734 tarihli kayıt.

34 Bu senede kasap Kesarlioğlu Hasan Çelebi mumcu olarak tayin olunmuştur. ÇŞS 8, B. 273. 17 Şaban 1151=30 Kasım 1738 tarihli kayıt.

35 Bu tarihte çeyrekçi olarak el-Hac Bekir, Deli Mehmed, Abdulkerim, Molla Ali oğlu, Kesarlioğlu Hasan, Topal Mustafa, Çubukçu Hasan, kasap Halil oğlu Mehmed ve el-Hac Hasan zikredilmiştir. Yine bu senede kasap olarak da Mehmed Çelebi, Topal Mustafa ve Hasan Çelebinin adı geçmektedir. ÇŞS 13, B. 168b. 26 Zilkade 1156=11 Ocak 1744 tarihli kayıt.

* Bu iki tarihten önceki ve sonraki tarihlerde kayıtlar Çankırı şehir merkezi olarak tarif olunurken, bu tarihlerde verilen rakamlar Çankırı kazasına ait olarak verilmiştir. Dolayısıyla han, dükkân ve hamam sayısındaki fazlalığı bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Kısacası Çankırı şehir merkezinde bulunan han, dükkân ve hamam sayısında 1874 ve 1875 yıllarında bir artış olmamış, hatta belki de düşüş olmuştur. Nitekim işaretler o yöndedir. Sonraki yıllarda değirmen ve su hızar sayısındaki düşüş ise 50 değirmen ile 10 su hızarının tamamının Çankırı şehir merkezinde değil, köyleriyle birlikte Çankırı kazasında bulunduğu şeklinde açıklamak daha doğru olacaktır.

36 Ö. Türkoğlu, Sâlnâmelerde Çankırı, s. 419.

Çankırı Sancağı gerek pamuklu gerekse yünlü dokumacılık açısından önemli bir merkez görünümündedir. Dokunan bez ve kumaşların boyanması içi boyahanelerde gerçekleştirilmektedir. Ancak  ankırı merkezinde boyahane olup olmadığı ve bunların sayısının ne olduğu konusunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Sicillerde sadece Milan kazası Karacaviran köyündeki boyahanenin 1653 yılından itibaren 500 akçeye iltizama verildiği kaydı bulunmaktadır³⁷.

Yine  ankırı'da Debba hane adında bir mahalle ve burada deri işleyen esnafın olduğu bilinmekle birlikte bunların kaç dükkânda icra-i sanat eylediği bilinmemektedir. Hamam olarak da Candaro lu Kasım Beyin yaptırmış olduğu A a ı ve Yukarı Hamam adıyla anılan hamamlar bulunmaktadır³⁸. Muhtemelen bunlardan birisi kadınlara diğeri de erkeklere mahsus hamamlardı. A a ı Hamam biraz daha büyük ve müşterisi de daha kalabalık olacak ki XVI. yüzyılda günlük 30 akçe geliri bulunmaktaydı. Yukarı Hamam ise günlük 15 akçelik bir gelire sahipti. 1654 yılında Yukarı Hamam gelirinin günlük 50 akçeye yükseldiği görülmektedir. Bu tarihte A a ı Hamam geliri konusunda bir kayıt olmamakla birlikte XVI. yüzyılda diğerinin iki katı bir gelire sahip olduğu gerçeğinden hareket edildiğinde onun da günlük gelirinin 100 akçe olabileceği söylenebilir. Gerek tahrir defterlerinde gerekse  er'iyye sicillerinde bu ikisi dışında başka bir kayıt bulunmamaktadır.

Önceleri İstanbul için daha sonra ise imparatorluğun geneli için uygulamaya konulan kahvehanelerin yıktırılması i inin  ankırı'da da uygulandığı anlaşılmaktadır. Mesela kahvehanelerin birer fesat yuvası haline gelmesinden  ik yet olunan ve  ankırı sancakbeyi tarafından gönderilen buyruldu a, 10 seneden beri emniyeti ortadan kaldırdığı gerekçesiyle  ankırı'daki kahvehanenin yıktırılması emredilmi tir³⁹.

Hanlar ve dükkânlar dışında ticaretin açıkta yapıldığı alanlardan birisi de pazaryerleridir. Umumiyetle pazarlar satışı gerçekleştirilen malların adlarıyla anılmaktadırlar. Mesela saman pazarı, at pazarı, hayvan pazarı, odun pazarı, kömür pazarı, buğday pazarı, yoğurt pazarı vs. gibi. Sicillerde  ankırı'da hangi pazarların bulunduğu konusunda da bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen  ankırı'da bir pazar bulunmakta, ancak pazarın içerisinde satılan malın cinsine göre bölümler yer almaktaydı. Nitekim nefis-i  ankırı bacı-bazarının 1667 tarihinde 8.000 akçeye kararla tırıldı ı kaydından⁴⁰, şehirde sadece bir pazar bulunduğu sonucu çıkarılabilir. 1695 yılında  ankırı pazarı suba ılı ı 200 akçe ile Hasan A a ve Osman A aya iltizam olunmu ⁴¹, 1698 tarihinde ise adı geçen suba ılık Ağustos ayından itibaren dört aylığına her ay 50 kuruş ile Hasan ve İsmail'e i tiraken verilmi tir⁴².

 ankırı Esnafı

1815-1875 tarihleri arasındaki tereke kayıtları esas alınarak yapılan çalışmada  ankırı'da faaliyet gösteren esnaf içinde; tüccar, abacı, bezzaz, bezci, basmacı, kahveci, kuyumcu, demirci, bakırcı, kalaycı, kiremitçi, kürkçü, berber, saraç, duhancı/t t nc , dikici, testici, lüleci,  izmecı, dülger, pabu  , eskici, dellal, kazaz/ipekçi, saki/sucu, debba , kaltak ı ve ekmekçi gibilerinin bulunduğu ortaya konulmu tur⁴³. Defterlere yansıyanların dışında  ankırı gibi bir şehirde bakkal, kasap, nalbant, nal acı, nalbur, semerci, mumcu, sakatat ı, terzi, attar, tuzcu, y nc , börekçi, a  ı, helvacı, neccar/marangoz, duvarcı ustası, amele/ırgat, y nc /tiftik i, bıçakçı-kılı  , boyacı-boyamacı, sepet i, hasırcı, hamal, celep,  oban,  ilingir,  er i, sabuncu, tellak-natır, hallaç, y k taşıyıcı/katırcı gibi esnaf veya sayılan meslekleri icra edenlerin de bulunması gerekece ini göz önünde bulundurmak gerekir. Mesela incelenen dönemde  ankırı'da bakkal, kasap, çeyrekçi/ irik i, helvacı,   rek i, kahveci, debba , demirci, katırcı, simsar, iplikçi, dokumacı (sof u, muhayyerici, çalı, ku ak ı), mumcu, keçeci, sabuncu ve canbaz gibi esnaf ve meslek gruplarının olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Sayıları birden fazla olan esnaf ile ilgili bilgileri Tablo 3'ten takip etmek mümkündür. Ayrıca bunların isimleri de ilgili tarihlere ait dipnotlarda gösterilmiştir. Burada bunlardan ayrıca söz edilmeyecektir.

37  SS 1. B. 32. Cemaziyelahir 1063=Nisan-Mayıs 1653 tarihli kayıt.

38 A. Kankal, agt, s. 295, 297.  SS 1, B. 11, 43. Hamamların her ikisinin geliri de Kasım Bey tarafından Hz. Resul ruhuna c z okumaya vakfedilmi tir.

39  SS 10, B. 38. 8 Safer 1146=21 Temmuz 1733 tarihli kayıt.

40  SS 2, B. 35. Belgede Mart 1077 tarihi bulunmaktadır, ancak bu tarihte Osmanlı Devleti'nde henüz Rumi veya diğer adıyla Mali takvim kullanılmaya ba lamamı tır. Bu böyle olmakla birlikte k tiplerin Hicri takvimi kullanırken bir yandan da,  rne in Mart ayı tabiri gibi, Arab  aylar dışında ay isimlerini kullandıklarına şahit olunmaktadır. Bu sebeple 1077 yılında bugünkü Mart ayına tekabül eden Hicri aylar  evval ve Zilkade aylarıdır, buna dikkat edilmesi gerekmektedir.

41  SS 4, B. 81. Muharrem 1107=A ustos-Eylül 1695 tarihli kayıt.

42  SS 5, B. 81. 1 Safer 1110=9 Ağustos 1698 tarihli kayıt.

43  . Demirel, agm, s. 32, 41, 42.

Çankırı önemli bir kaya tuzu rezervine sahip olduğundan gerek tuzun çıkarılması gerekse taşınması ve satışı önemli bir istihdamı gerekli kılmaktaydı. Sebebi belgelerde zikredilmese de tuz işlemenin zaman zaman kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır. Mesela 1092 (1681) tarihli bir sicil kaydı Çankırı memlehasının (tuzlasının) iki seneden beri işletilemediğine ve bu sebeple gelir elde edilemediğine işaret etmektedir. el-Hac Murad adlı birisi mukataayı 100.000 akçeye iltizama almak istediğini bildirmiş, mukataanın 118.390 akçelik olduğu bildirilmekle birlikte, işletilmediği dikkate alınarak, istenen meblağa iltizama verilmesi kararı alınmıştır⁴⁴. Halkın tamamının kendi tuz ihtiyacını tuzlalardan ve tuz ocaklarından topladığı/çıkarıldığı tuzlarla karşıladığını, bu sebeple tuzculuk yapan esnafa gerek duymadığını düşünmek doğru olmaz. Belki esnafın bir dükkânda değil de hayvanlar (deve, at, katır ve eşek gibi) veya at arabaları üzerinde getirdiği tuzları mahalle aralarında dolaşarak sattığı düşünülebilir, ancak sayıları çok olmamakla birlikte tuzculuk yapan esnafın olduğu da muhakkaktır. Anadolu tuzcularının genelde tuzun yanı sıra çamaşır ve baş kili sattıkları da bilinmektedir. Kış mevsimine ulaşmadan ve en geç sonbaharda tuz ihtiyacının karşılanması ve stokunun yapılması gerekirdi. Halkın, sofralık tuzun yanı sıra, hayvanları için kaya tuzu aldığı da bilinmektedir. Üstelik dam evlerde oturan halkın kışın evlerinin akmaması için sonbaharda dam üzerine kil/killi toprak ve tuz ekerek/serperek damlarını yuvak ile yuvaladıkları/loğ taşı ile loğladıkları veya ayaklarıyla çiğnedikleri de bilinen bir gerçektir.

Hizmet sektörü içinde faaliyet sürdürenlerden birisi de sağlık alanında görev yapan hekimlerdir. Sicil kaydına bakarak Çankırı'da Rum asıllı bir hekimin olduğunu ve ameliyat yaptığını söyleyebiliriz. Ancak bu hekimin devamlı surette Çankırı'da kalıp kalmadığı hususu açık değildir. Bu türden hekimlerin bir şehirden bir şehre dolaşarak icra-yı sanat eyledikleri de göz ardı edilmemelidir. Mirahur mahallesi halkından el-Hac Mustafa bin Kenan adlı birisi, torunu Hüseyin'in mesanesinde taş olduğunu ve taşın alınması konusunda Aleksi veledi Yani adlı zimmî hekim ile 5 kuruşa anlaştıklarını, şayet küçük torunu ölecek olursa adı geçen hekimden davacı olmayacağını, olsa bile bunun dikkate alınmamasını mahkemede ikrar ve itiraf eylemiştir⁴⁵.

İncelenen dönemde narh kayıtlarında ismi geçen ve mükerrer olarak kaydolunanlar çıkarıldıktan sonra geriye kalan esnaftan 17 tanesinin isminin başında "el-Hac" lâkabı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu durum, esnafın içinde bulunduğu ticari hayatın gerekleri yanında iktisadi vaziyetinin yerinde olmasından ötürü dini farizalara olan dikkatine de işaret etmektedir. Yine esnaftan 10 tanesinin babası da "hacı" lâkabını taşımaktadır. Bu durum toplumda bir dönem kabul görmüş olan ve hacca gidip geldikten sonra ticaretle uğraşmaması gerektiği gibi yanlış bir düşüncenin genellenemeyeceğine, en azından incelenen dönemde bu görüşün Çankırı'da kabul görmediğine işaret etmektedir. Hacı lâkabı taşıyanların haricinde 8 kişinin isminin başında "es-Seyyid", 2'sinin başında da "Molla" lâkabı yer almaktadır. Bilindiği gibi "Seyyid" lâkabı Hz. Muhammed'in soyundan gelenlere verilmektedir ve bu lâkabı taşıyan kimselere hem Müslümanlar hem de Osmanlı Devleti ayrı bir ehemmiyet atfetmiş, kendilerine saygıda kusur edilmemesi hususunda azami dikkati esirgememiştir. Hatta onlar vergiden muaf tutulmuşlar, yine onların hukukî durumlarını düzenlemek, hakikatte seyyid olmayanların bunların arasına karışmalarını önlemek için nakibüleşraflık müessesesi ihdas olunmuştur. Dolayısıyla Çankırı'da bu ayrıcalıklı konumlarını miskinliğe dönüştürmeyen, ticari hayatın içinde olan 8 seyyid ve 2 de molla bulunmaktadır. Çankırı'da bulunan seyyidlerin sayısı ticari hayatın içinde olan 8 kişiyle sınırlı olmasa gerektir. Gerek ilmî gerekse diğer alanlarda faaliyette bulunan başka seyyidlerin bulunuyor olması da kuvvetle muhtemeldir. Esnafın arasında hacı, seyyid ve molla gibi lâkap taşıyanların bulunması Çankırı'daki ticarî ahlâkın durumuna ilişkin ipuçları vermesi bakımından da kayda değerdir.

Çankırı esnafından olup da dışarıya mal almaya veya mal satmaya giden esnafın olduğu bilinmekle birlikte bunların ülkenin hangi bölgelerine gittikleri ve sayılarının da ne olduğu konusunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Onların Haleb, İzmir ve Payas'a tiftik ve tiftik ipliği satmak için gittikleri 1650'li yıllara ait olması kuvvetle muhtemel bir sicil kaydından anlaşılmaktadır⁴⁶. Yine Çankırı esnafının Ankara, Kastamonu ve Sinop gibi şehirlere çok sık olarak gittikleri düşünülebilir. Narh kayıtlarında yer alan ve Çankırı'da satılan mallara bakınca aslında Çankırı'nın ticaretinin nerelerle olduğu ortaya çıkmaktadır, ancak bu bilgiler dahi tam manasıyla konuyu aydınlatmak bakımından yeterli değildir. Mesela buna göre Çankırı'ya Kırım'dan bal;

44 ÇŞS 3, B. 81, 8 Şafer 1092=27 Şubat 1681 tarihli kayıt. Hâlbuki aynı memleha 1065=1654-1655 senesi Mart ayının birinci gününden itibaren 120.000 akçeye Mustafa adlı birisine iltizama verilmiştir. Bkz. ÇŞS 1, B. 140.

45 ÇŞS 5, B. 91, 8 Rebiülahir 1110=14 Ekim 1698 tarihli kayıt.

46 ÇŞS 1, B. 30. Kayıt tam olmayıp eksik bırakılmıştır, ancak kaydın muhtevassından Çankırlı tiftik tüccarıyla Ankara tamgası emini arasında geçen anlaşmazlığın söz konusu edildiği anlaşılmaktadır.

İstanbul ve Aydın'dan incir; İzmir, Haleb, Kastamonu ve Koçhisar (İlgaz)'dan sabun; Ankara'dan pastırma; İskilip'ten helva ve pastırma; Tosya'dan pirinç ve helva; Kargı'dan helva ve Borlu (muhtemelen Taraklıborlu)'dan elma gelmektedir. Elbette adı geçen yerlerden sadece bu zikredilen yiyeceklerin geldiğini düşünmek doğru olmaz. Esnafın, kayda geçen bu yiyeceklerin yanında daha pek çok malı Çankırı'ya getiriyor oluşu da söz konusudur. Ancak mevsimine göre çoğunlukla bu yiyecekler satıldığından narh kayıtlarına da onların ismi yansımıştır. Bir taraftan da Çankırı'nın ticarî ilişkide bulunduğu şehir ve bölgelerin dönemden döneme değişiklik arz edebileceği de göz önünde tutulmalıdır. Debbağhane mahallesinden olup da 7 yıldır Kahire'de bulunduğu söylenen kişinin oraya ticaret amacıyla gidip gitmediği tartışmaya açıktır⁴⁷.

Mesleğin İcrasında Dikkat Edilen Hususlar:

Osmanlı Devleti'nde esnafın ahilik anlayışı çerçevesinde teşkilatlandığı aşîkârdır. Böylelikle teşkilata mensup esnaf ileri gelenlerinin bir taraftan esnaf sayısını belirli sayıda tutarak esnafın hukukunu koruduğu, diğer taraftan da mesleğin inceliklerini geriden gelen yeni kuşaklara aktarmak için çıraklık-kalfalık-ustalık dönemlerinin icrasını şart koştuğu, ham-dest (eli işe yatmayan, beceriksiz) olanların bu aşamaları başarmadan teşkilat içine sızıp meslek icra etmesinin ve dükkân açmasının önüne geçtiği bilinmektedir. Teşkilatın, mensuplarını sadece mesleki konuda değil aynı zamanda dinî ve ahlâkî yönden eğitip yetiştirdiği, hammaddenin esnaf arasında eşit şekilde dağıtımını sağladığı, esnafın üretim yaparken birbiriyle ilişki içinde bulunmasına ve bir nevi buna muhtaç olmasına azami dikkat ettiği, hatta bunu zorunluluk olarak gördüğü de bilinenler arasındadır. Esnaf, hitap ettiği tüketici konumundaki halkın hem kaliteli hem de düşük fiyatla mal almasına özen göstermiştir. Teşkilatın, yapmış olduğu bütün bu uygulamalarla haksız rekabetin oluşmasını, mal-para ve servet birikimini engellediği, dayanışmayı, kalite ve standardizasyonu başardığı, sosyal sorumluluk ve liyakat anlayışını uygulamaya koyduğu, otokontrol sistemini kurduğu, tüketicinin korunmasını sağladığı anlaşılmaktadır.

Çankırı esnafı arasında ahilik anlayışının geçerliliğine dair şer'iyye sicillerine yansımış örnekler bulunmaktadır. Mesela demircilerden olup nal kesen (kâtî'u'n-na'l)esnafın başkalarına ait sanata karışmamaları konusunda uyarıldığına şahit olunmaktadır⁴⁸. Demirci olarak kaydolanmış 21 adet esnaf içinde 1 adet zimmî, 1 adet de poşa (Çingene manasında kullanılıyor olsa gerek) olduğu görülmektedir.

Çankırı debbağlarının üstadbaşı (Şeyh Mehmed), kethüda, yiğitbaşı ve ihtiyarlarıyla birlikte padişaha sundukları arz-ı hallerinde ise esnafın hem hammadde temini hem de beceriksiz kimselerin mesleği icrasıyla ilgili şikâyetleri yer almaktadır. Buna göre dışarıdan bazı kimselerin üstada hizmet etmeden, kethüda ve yiğitbaşları marifetiyle başağa çıkmadan, ham-dest iken, kendilerine müracaat etmeden, kendilerine mahsus derileri aldıkları, böylelikle kendilerinin deri bulmakta zorlandıkları ve zarar ettikleri dile getirilmekte, bunun önüne geçilmesi talep olunmaktadır. Davut Paşa Sahrası'ndan Çankırı sancakbeyi ve kadısına gönderilen fermana üstada hizmet etmeden, kethüda ve yiğitbaşları marifetiyle başağa çıkmadan, hariçten gelip ham-dest olanların debbağlara müracaat etmeden debbağlık işlerine karıştırılmaması, debbağlar kendilerine yetecek kadar deri almadan önce böylelerine deri aldırılmaması emir olunmaktadır. Öte taraftan debbağların kendilerine yetecek kadar aldıktan sonra artan derinin başkalarına satışına mani olmamaları da dile getirilmektedir⁴⁹. Bu fermana hem debbağların hukukunun korunması hem de yerleşmiş olan geleneklere bağlı kalınması hususu dile getirilmiştir.

Mumcuların durumu da debbağlarınkine benzemektedir. Kasap ve çeyrekçilerin hâsıl olan yağları mumculara vermeleri; manav, kasap ve ekmekçilerden bir kimsenin içeriden ve dışarıdan bir okka mum yağı almamaları, bütün mum yağlarını mumcuların alması kararlaştırılmıştır⁵⁰. Bu kararın alınması şehirdeki

47 Debbağhane mahallesinden olup mahkemeye gelen ve zevci Mustafa Çelebi bin Mehmed'in 7 seneden beri Mısır Kahire'de bulunduğunu bildirerek kendisine nafaka ve kisve baha verilmesini talep eden Emine binti Mehmed'in, adı geçen eşi Kahire'de, belgede belirtilmemekle birlikte, muhtemelen ticaret amacıyla bulunmaktadır. Gerçi kadına 12 akçe nafaka ve kisve baha verilmesine karar verilmiştir, ancak kadının 7 yıl geçtikten sonra mahkemeye müracaatı çok da anlamlı görünmemektedir. Mustafa Çelebinin Kahire'ye gitmesi 7 yıl geriye uzanıyor olabilir, fakat aralıklarla da olsa Çankırı'ya geldiğini hesaba katmak gerekecektir, zira müracaat için 7 yıl uzunca bir süredir. ÇŞS 4, B. 40. 24 Receb 1106=10 Mart 1695 tarihli kayıt.

48 Belgede demircilerden olup nal kesenler olarak el-Hac Satılmış, Kaba Mehmed, Usta Şaban, Türkmen Hasan, Gercenli Mehmed, Usta Veli, Usta İshak, Sava zimmi, Musa, Ömer, Solak, Nalçacı Usta Şaban, İbrahim bin el-Hac Receb, Potuğun oğlu Şaban, Mahmud, Usta Receb uşakları, Poşa Şaban, Usta Habib, Usta Receb, Usta Mehmed ve Bıçaksız Usta Mehmed'in isimleri zikredilmektedir. ÇŞS 4, B. 72a. 18 Zilkade 1106=30 Haziran 1695 tarihli belge.

49 ÇŞS 4, B. 30. Evası-ı Şevval 1093=13-22 Ekim 1682 tarihli belge.

50 ÇŞS 13, B. 170. 20 Cemaziyelahir 1156=11 Ağustos 1743 tarihli belge.

ilgili esnaf, ayan ve halkın katılımıyla olmuştur. Yalnız mum işlemeyi üzerine alan kimse de taahhütte bulunmuştur. Mumcu tayin olunan kimsenin yaz ve kış olmak üzere halka mum işlemesi (imal etmesi), onlara bu konuda zorluk çıkarmaması hususunda taahhütte bulunması alışılmış bir uygulamadır.

Halka taahhütte bulunan bir diğer esnaf gurubu da kasaplardır. Kasapların durumu öteki esnaf gurubundan çok daha farklı görünmektedir. Kasap tayin olunanların yaz ve kış olmak üzere verilen narhtan et satması, halka bu konuda zorluk ve kıtlık yaşatmaması, sürekli kesilecek koyun bulması, kendi kurbanından başka davar alıp satmaması gerekmektedir. Aksi takdirde görevini ihmal edecek olursa şehrin valisine yüklü miktarda nezretmesi (adakta bulunması) söz konusu olmaktadır. Nitekim Çankırlı Tosun oğlu el-Hac Ömer böyle bir taahhütte bulunmuş ve şayet taahhüdünü yerine getiremezse valiye 1.000 kuruş nezrettiğini bildirmiştir⁵¹.

Esnafın şikâyetleri yanında halkın şikâyetçi olduğuna da şahit olunmaktadır. Örneğin Çankırı kazası halkı kendilerinin mahsulâta ihtiyaçları varken taşra kazalardan (Çankırı Sancağının merkez kazası haricindeki kazaları kastediliyor olmalı) katırcıların fazla para ile kavun, karpuz, üzüm, soğan, sarımsak, erik, elma, leblebi ve sair yemişleri alıp götürdüklerini, bunun da kendilerine eziyet verdiğini şikâyet etmişlerdir. Mütesellim Nureddin Ağaya gönderilen fermanla durumun hallolunması bildirilmektedir⁵². Halkın şikâyeti bazen yerli tüccar dışında Acem tüccarı diye adlandırılan kesimden de olabiliyordu. Örneğin Çankırı halkı, misafir, tüccar ve gelip geçenlerin konaklayacakları hanları ve odaları varken Acem tüccarından bazılarının kasabalarda ve çarşılarda mallarını satmayıp köy köy, mahalle mahalle dolaşmalarından şikâyetçi olmuşlardır. Halk, Acem tüccarının, hanım ve çocuklarıyla birlikte oturdukları evleri üzerine konup yiyeceklerini ücretsiz olarak karşıladıklarını, hanım ve çocuklarını tahrik edip, azdırıp kendilerinin (erkeklerin) rızaları yokken hatunlarına giyecek eşyası sattıklarını dile getirmiş ve bunun önlenmesini istemişlerdir. Bu şikâyet üzerine Acem tüccarının köy köy dolaşıp mallarını satmalarının önüne geçilmesi ve halkı doğru yoldan çıkarma gibi faaliyetlerinin yasaklanması hususunda Çankırı kadısına emir gönderilmiştir⁵³. Ancak Acem tüccarına karşı yaptırımlar gereğinden fazla artmış olacak ki, bu defa Acem tüccarı kendilerine zulüm edildiği ve ticaretlerine karışıldığı iddiasıyla şikâyetle bulunmuşlar, Çankırı Sancakbeyi de bunun önlenmesi için buyruldu kaleme almıştır⁵⁴.

Tiftik keçisinin yetiştiği bölgede yer alan Çankırı'da, dokumacılık konusunda da bir gelişmenin olduğu gözlenmektedir. Çankırı'da dokumacılık dendiğinde akla sadece yünlü dokumacılık değil, içerisinde Koçhisar, Kurşunlu ve Karacaviran'ın da bulunduğu yerlerde gerçekleşen pamuklu dokumacılık da gelmelidir. Tiftiğin alınıp satılması, eğirili-iğrilip ip haline getirilmesi, boyanması, dokunması, taranması, yıkanması ve perdahtlanması (cılalanması) gibi işlemlerin her birinin usulü ve sırası bulunmaktadır. Ayrıca dokunan her ne ise onun da ebat açısından bir standardının olması gerekmektedir. Mesela Mehmed bin Abdullah adındaki birisi divan-ı hümayuna sunduğu arz-ı halinde Çankırı Sancağı'ndaki kaza ve köylerde dokunan penbe (pamuk) bezi ve penbe tınabı (çadıra bağlanan ip) denilen kirpastan alınan damga vergisinin kimseye kayd ve malikâne olmamasından ötürü bezlerin çoğunlukla noksan zira ile dokunduğunu iddia etmiştir. Bunu önlemek için bezlerin damgalanmasını ve damgalanırken de damga resmi (vergisi) olarak ikişer akçe alınmasını istemiştir. Bu konuda kendisine berat verilmesini talep eden Mehmed, henüz bu uygulamanın nizam bulmamış olduğunu da dile getirerek köylerde ve kasabalarda kurulan pazarlarda bundan böyle damgasız pamuk bezi alınıp satılmasının yasaklanmasını talep etmiştir. 1730 yılında olan bu gelişmenin gerçekten de söylenildiği gibi olduğuna hükmedilmiştir. Bundan böyle dokunan pamuklu bezlerin damgalanması, damgalanırken de top başına ikişer akçe damga vergisi alınması hususu dile getirilerek teşkil olunan yeni mukataanın 6.000 akçe muaccel ile 12.000 akçeye adı geçen şahsa malikâne olarak mukataa kaydolanması kararlaştırılmıştır⁵⁵.

Yukarıda aktarılan olaydan 32 sene önce gerçekleşen bir şikâyetle ise merkezin tam tersi bir karar verdiği görülmektedir. Kurşunlu ve Karacaviran halkı Edirne'de bulunan ordu-yu hümayuna arz-ı hal göndererek eskiden beri bulundukları yerlerde kendilerinin kaba kuşak ve şal dokuduklarını, bu ana gelinceye kadar da damgacı olmayıp kanuna ve deftere aykırı olarak kendilerinden damga akçesi istenmediğini bildirmişlerdir. Hâlbuki şimdi el-Hac İbrahim ve Hacı Mustafa adındaki şahısların damga vergisi talebiyle kendilerini rencide

51 ÇŞS 13, B. 169. 20 Cemaziyelahir 1156=11 Ağustos 1743 tarihli belge.

52 ÇŞS 8, B. 55. 7 Safer 1143=22 Ağustos 1730 tarihli belge.

53 ÇŞS 4, B. 133. Evasit-ı Cemaziyellevvel 1106=28 Aralık-6 Ocak 1694 tarihli belge.

54 ÇŞS 4, B. 58. 9 Ramazan 1106=23 Nisan 1695 tarihli belge.

55 ÇŞS 8, B. 71. 23 Zilkade 1142=9 Haziran 1730 tarihli kayıt.

ettiklerini söyleyerek bunun önlenmesini talep etmişlerdir. Kadılara gönderilen fermanla bu konuda deftere bakılması, şayet bugüne kadar kimseye hâsıl kaydolmadıysa ve iltizama verilmediyse halkın rencide edilmesinin önüne geçilmesi emredilmiştir⁵⁶. Görüldüğü üzere farklı zamanlarda farklı uygulama olabilmektedir.

Muhtemelen 1653-54 yıllarına ait bir olay bu defa Çankırlı tüccar ile Ankara damga emini Yusuf Çavuş arasında olmuştur. Çankırı tüccarı o güne kadar alıp sattıkları tiftik ve tiftik ipliğine damga resmi adı altında Çankırı'da hiçbir ücret ödemeyip lazım gelen vergiyi Haleb, İzmir ve Payas'ta eda etmişlerken bu defa Yusuf Çavuş'un kendilerini vergi talebiyle rencide ettiğini şikâyet etmişlerdir. Yusuf Çavuş'un her okka tiftik ve tiftik ipliğinden dokuz akçe talep ettiği bildirilmektedir. Yusuf Çavuş ise Ankara damga emindir ve Çankırı mukataasını Ankara mukataasına ilhak ettirdiğini iddia etmektedir. Durumun araştırılması hususunda Çankırı kadısına ferman gönderilmekle birlikte akıbetin ne olduğu anlaşılamamaktadır. Ayrıca belge de eksik bırakılmıştır⁵⁷.

Çankırı, Koçhisar ve civarı cendere damga mukataasına malikâne şeklinde mutasarrıf olan Mehmed, Ali ve Musa'nın şikâyetleri ise hem damga vergisi verilmeyerek mukataanın hem de yün ve tiftiğin başka yerlere götürülerek esnafın zarara uğratıldığı hususundadır. Bunun önlenmesi için Çankırı sancakbeyi, Çankırı ve Koçhisar kadılarına ferman gönderilmiştir⁵⁸. Görüldüğü üzere dokumacı esnafının ve mukataa sahiplerinin de uymaları gereken kurallar bulunmaktadır.

Sonuç:

Çankırı ele alınan dönem itibarıyla Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak durumundadır. Sancakta merkez kaza ile birlikte sayıları 10 ila 22 arasında değişen kaza ve 600 civarında köy bulunmaktadır. Nüfus bakımından merkez nüfusun 3.000-3.500; sancağın genel nüfusunun ise 160.000-190.000 arasında olduğu tahmin olunmaktadır. Tosya kaza merkezi Çankırı merkez kazadan daha kalabalıktır. Bunda Tosya'nın ticaretin yolu üzerinde bulunmasının rolü bulunmaktadır.

Çankırı merkez nüfusunun yakınında bulunan Ankara ve Kastamonu şehirlerindeki nüfusa nazaran daha az oluşu buradaki sınaî üretimi ve haliyle gerçekleşen ticaretin boyutunu da etkilemiştir denilebilir. Hemen her alanda faaliyet gösteren esnafa rastlanmaması, şehir nüfusunun kalabalık olmayışı ve ihtiyaç duyulan malların Ankara ve Kastamonu gibi yakınında bulunan merkezlerden temin ediliyor oluşuyla alakalı gözükmektedir. Bu itibarla nüfusun sınaî ve ticarete etkisi Çankırı'da daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ahilik anlayışının Çankırı'daki sınaî ve ticaretin şekillenmesinde büyük rolü olduğu gözlenmiştir. Çankırı esnaf ve tüccarının, geleneğin devamı hususundaki gayret ve uygulamaları sicillere yansımıştır. Narh kayıtları bu çalışmada derinlemesine ele alınmamış, esnaf ve ticaret konusunda sicillere yansıyan bilgiler genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Çankırı'daki fiyat hareketleri ve satılan mallar konusu ise başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

56 ÇŞS 5, B. 75. 29 Muharrem 1110=7 Ağustos 1698 tarihli kayıt.

57 ÇŞS 1, B. 30. Muhtemelen 1064=1653-54 tarihli kayıt.

58 ÇŞS 12, B. 26. Evahir-i Rebiülevvel 1153=16-25 Haziran 1740 tarihli kayıt.

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNE GÖRE ÇANKIRI HAPİSHANESİ (1904-1918)

Çankiri Prison In Ottoman Archive Documents (1904-1918)

Süleyman BEYOĞLU *

ÖZET:

Çankırı Hapishanesi tarihi süreç içerisinde bir çok mahkumu ağırlamış mekanlardan biridir. Bu mahkumlar arasında siyasi suçluların olduğu gibi adli suçlularında olduğu göz ardı edilemez. Bu çalışma Çankırı Hapishanesinin tarihi süreç içerisindeki misyonunu ortaya koymakla beraber 1904-1918 tarihleri arasında Çankırı hapishanesinin niteliğini, teşkilatlanmasını ve mahkumların hapishane şartları içerisindeki durumlarını konu almıştır.

ANAHTAR KELİMELE: Çankırı Hapishanesi, Hükümlüler, Hapishane Teşkilatı

ÇANKIRI PRISON IN OTTOMAN ARCHIVE DOCUMENTS (1904-1918)

SUMMARY:

Çankırı Prison has accommodated many convicts over the course of history. Among the convicts, there are political prisoners along with common criminals. This study is concerned about the mission of Çankırı Prison over the course of history, its characteristic, organization and conditions of inmates under prison circumstances between the years of 1904-1918.

KEY WORDS: Çankırı Prison, Convicts, Prison Organization

Çankırı Hapishanesinin yeniden inşası için 1320/1904 senesinde 307.920 kuruş ödenek ayrılmıştı. Ancak hapishane inşaatına hemen başlanamamış 1324/1908 hapishane için şehir mühendisi Kemal Efendi'ye, yeni bir proje resim hazırlatılmıştı. Kemal Efendi'nin şehirden ayrılmasından sonra 1326/1910 yılında mühendis Aleksan Efendi, projeyi genişleterek hapishane inşaatına devam etmiştir. Hapishane inşaatında bazı yolsuzluklar olduğu şeklindeki ihbarlar üzerine soruşturma açılmıştı. Soruşturmayı yürüten Mühendis Hamid Efendi 18 Haziran 1328/ 1912'de verdiği raporda, inşaat için 317.425 kuruşun harcandığını tespit etti. Mühendis Hamid Efendi inşaatın tamamlanabilmesi için 45.793 kuruşa daha ihtiyaç olduğunu bildiriyordu. Gerek proje mühendisi Aleksan Efendi'nin keşif bedeli, gerekse Hamid Efendi'nin yaptığı keşif bedeli inşaatla bir usulsüzlük olmadığını ortaya koydu. Gerçi inşaatın yapılmasının Mebani-i Emriyye ve İnşaat ve Kaziyye Nizamnamesi'nin hükümlerine hiçbir şekilde uymadığı ortaya çıkmışsa da, bu da yetki sahibi bir komisyona bırakılmış olmasından ileri gelmekteydi. Maliye Nezareti Heyet-i Fenniye Reisi Graves Efendi, yaptığı inceleme sonucu Çankırı hapishanesi inşaatının bitirilebilmesi için 45.900 kusur kuruşun verilmesi gerektiğini teyit ediyordu 10 Nisan 1915¹.

1330/1914 Kasım'ında hapishanesinin hizmette olmasına rağmen bir çok eksiği bulunuyordu. Bunları şöyle sıralamak mümkündür;

1- Tutuklu ve hükümlülerden suçları hafif ve ağır olanlar ayrı koğuşlarda kalmaları gerekirken ödeneksizlikten aynı yerde kalıyorlardı.

2- Hekimin her gün hapishaneyi ziyaret edip, tutuklu ve hükümlüleri kontrol etmesi gerekirken diğer yerlerde olduğu gibi, hekim yalnızca çağırılması halinde geliyordu.

3- Tutuklulara içirilen sular içmeğe uygun değildi ve mahkûmların şikayetine yol açıyordu. Sular hekim tarafından muayene ve tahlil edilmiyordu. Hapishane müdüriyeti bunlara dikkat etmiyordu².

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Marmara University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Field of History of Turkish Republic.

1 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:37/19, Lef:24; 146/64.

2 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:37/19, Lef: 1-20.

Çankırı hapishanesi koşullarında bazı tadilatların yapılabilmesi için 6 Teşrin-i sani 1329/19 Kasım 1913'da 9687 kuruş ödenek kesilmişti³. Çankırı hapishanesinin tuvaletlerinin yapılabilmesi için 30 akçe 1620 kuruş, kadın koşullarının inşası içinde 1706 kuruş ödenek verildi⁴. Yine 1919 yılında hapishanede bulaşıcı hastalıkların yayılmasının önlenmesi için 1300 kuruş⁵, tuvaletlerin tamiri için 6590 kuruş tahsisat verilmişti⁶.

Hapishane Koşulları

Çankırı hapishanesinde 1330/1915 Ocak ayında genel bir teftiş ve sayım yapılmıştı. Bu denetlemede 6 koğuştan ibaret hapishanede 258 hükümlü ile 42 de tutuklu olmak üzere 300 kişi bulunmaktaydı. Ortalama 30 kişi kalması gereken koğuşta 50 kişi kalmaktaydı. Ancak hapishanenin bu kadar kişiyi barındırması mümkün değildi. Koğuşların yoğunluğundan dolayı oluşan izdiham ve sağlıklı olmayan koşullar, muntazam bir hamam ve abdesthanenin bulunmaması gibi nedenlerle mahkûmlar arasında her gün ölümler meydana gelmekteydi. Ölümlerin önlenmesi için ya hapishanenin eksiklikleri bir an önce giderilmesi ya da koğuşların sayılarının artırılması gerekiyordu. En azından acilen kadın koğuşları boşaltılmalı, sayısı her gün artan hastaların ve hafif cezalı mahkûmların oraya nakilleri sağlanmalıydı. Kadın mahkûmlara uygun bir yer sağlanması ile bu afetin bir dereceye kadar hafifletilmesi 27 Mart 1915 tarihinde Adliye Nezareti'nden istendi. Ayrıca Kastamonu Valisi Reşid Bey hapishanedeki mahkûmların bulaşıcı tifo hastalığına yakalanmaları ve diğer mahkûmların korunması için cünha mahkûmlarının kalan cezalarını daha sonra tamamlamak üzere hemen tahliyesini önermekteydi. Valinin bu önerisi kabul edilmedi. Çünkü mahkûmların kalan cezalarını tamamlamadan saliverilmeleri ancak aflu mümkündü 13 Nisan 1915. Çankırı hapishanesinin izdihamına çözüm olarak 25 kuruş aylık ile bir bina kiralanarak kadın, hasta ve hafif cezalı mahkûmlar oraya nakil edildiler. Çankırı hapishanesinde yatan mahkûmların bir kısmı Birinci Dünya Harbi nedeniyle hükümetin çıkardığı af sayesinde, bir kısmı da savaşa gönderilerek kısa sürede tahliye edildiler. Hapishane binasının eksikliklerinin giderilebilmesi için 2834 kuruş 30 para, tıkanmış tuvaletler içinde 1620 kuruş 10 para ödenek verildi⁷.

Bütün bu islah çabalarına rağmen Çankırı hapishanesinde 9 Nisan 1332 tarihinde Belediye Tabibi tarafından yapılan denetleme ve kontrolde mahkûmların yaşam standartlarında önemli bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktadır. Belediye Tabibinin Çankırı mutasarrıflığına sunduğu bir rapora göre; hapishanenin koğuş duvarları kireçsizdi. Bu ise mahkûmların sağlığını olumsuz etkiliyordu. Mahkûmların koğuşlarında içme suyu büyük bir küp içinde bulunuyordu. Su içmek isteyen mahkûm gelişi güzel küpün içine daldırdığı maşrapa ile su içmekteydi. Oysa bulaşıcı hastalıkların yayılmaması için küp yüksekçe bir yere kaldırılmalı ve küpün alt tarafına bir delik açılarak musluk takılmalı, mahkûmlar bir musluktan su almalıydı. Tuvaletler her gün sulandırılmış kireç ve bol su ile dezenfekte edilmeli ve temizlenmeliydi. Mahkûmların bittin arındırılması için bütün mahkûmların elbiselerinin kaynatılması, saç ve sakallarının sıfır makine ile kesilmesi gerekmekteydi. Ayrıca haftada bir kere kendilerinin de sıcak su ile yıkanılmaları gerekmekteydi.

Hapishanenin hastane olarak kullanılan kısmında ayakta tedavisi yapılabilen hastaya kullanılmak üzere yeterli sayıda ot ile doldurulmuş minder bulundurulması gerekiyordu. Bu eksikliklerin giderilmesi için gerekli işlemler yapıldığı gibi aynı yılın mayıs ayında hapishanenin sıvanması, zeminine kaldırım döşenmesi için gereken 19.510 kuruş ödenek ayrılmıştı⁸. 1335 Mart-Haziran tarihleri arasında Çankırı Hapishanesinde cinayetten hükümlü 18 erkek, cünhadan 1 erkek hükümlü 39 erkek, 7 kadın tutuklu olmak üzere toplam 65 mahkûm bulunmaktaydı⁹.

Hükümlü Nakli ve Firar:

Ankara Divan-ı Harb-i Örfisince mahkûmiyetine karar verilen bir şahıs sıhhi sebeplerle Ankara'dan Çankırı hapishanesine nakl edilmiş olması yeni bir tartışmayı beraberinde getirdi. Yürürlükte bulunan

3 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:5/10.

4 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:113/38.

5 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:15/66, Lef:7.

6 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:16/28.

7 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:45/29, Lef: 1-29.

8 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:11/36, Lef: 1-3.

9 BOA, DH.MB.HPS.Nr: 39/46,Lef-1.

hapishaneler nizamnamesinin 8. maddesine göre, hükümlülerin nakillerinin yapılabilmesi Adliye Nezaretinin iznine bağlıydı. Oysa bu nakilde Adliye Nezareti'nin izni alınmamıştı. Tutuklu ve hükümlülerin nezaret ve idareleri kesin bir şekilde düzenleninceye kadar mevcut hükümlere uyularak, zanlıların muhakeme edildiği yer dikkate alınmaksızın bütün hükümlülerin Adliye Nezareti kanalıyla nakillerinin yapılması gerektiği tekrar vilayetlere duyuruldu¹⁰.

Hapishane olup da, firarın olmaması düşünülemez. Çankırı hapishanesinden de bazı firarların olduğu tespit edilmektedir. Mesela 12 Mart 1328 tarihinde hapishanenin duvarlarını delerek üç tutuklu firar etmişti. Kaçan üç tutukludan biri hemen yakalanmış, diğer ikisinin saklandıkları yer öğrenilmiş üzerlerine süvari birliği sevk edilmişti¹¹.

Yine Çerkeş kazası hapishanesinden Çankırı Merkez Hapishanesine nakl edilirken firar eden 15 seneye mahkûm Karaşar Köyü'nden Dingiloğlu Şevket ve cinayet zanlısı Celeboğlu Kara Mehmed ve Sırlıoğlu Kâzım kaçıştan kısa bir süre sonra yakalanmıştır 15 Ağustos 1329¹².

Çankırı hapishanesinde uygunsuz hareketlerde bulunup, Kastamonu hapishanesine nakil edilen Koçhisar'a bağlı Kızan Köyü'nden Katil Cemil, buradan da Sinop hapishanesine nakl edilirken arkadaşı Çörekçiler Köyü'nden altı ay hapis cezasına mahkûm Kamil ile firar etmişlerdir. Firariler birkaç gün sonra yakalanmışlardı 12 Ağustos 1329¹³.

Gardiyan Maaşları

1332 yılında Çankırı hapishanesinde kadınlar koğuşu ile erkekler koğuşunda görevli gardiyanların farklı maaş aldıkları görülmektedir. Mesela Çankırı hapishanesi kadınlar koğuşunda çalışan Ahmed Hamdi Efendi 70 kuruş maaş alırken, erkek mahkûmlar koğuşunda çalışan gardiyan 100 kuruş maaş almakta idi. Ahmed Hamdi'nin eşitsizliği ve geçim darlığını öne sürerek maaş artırılma isteği bütçe imkanlarının yetersizliği gerekçesiyle 7 Mayıs 1332 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Bey tarafından red edildi¹⁴.

Çankırı hapishanesi memurlarının oturduğu dairenin mefruşatı amacıyla satın alınan aşağıdaki eşyalar için 20 Ocak 1334 tarihinde 1800 kuruş harcanmıştır¹⁵.

Muşambalı Masa	1 Adet	400
Koltuk ve Tamiri	2 Adet	900
Sandık	1 Adet	200
Dolap	1 Adet	300

10 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:106/16.

11 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:101/8.

12 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:148/79, Lef:1-2;Nr:8/71.

13 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:148/78.

14 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:92/10.

15 B.O.A., DH.MB.HPS., Nr:84/1;68/13.

ÇANKIRI CEZAEVİNDEN FOTOĞRAFLAR 1947-1948'li Yıllar¹⁶

¹⁶ Çankırı Belediyesi Dr. Rıfka Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi

BİR ÇANKIRILI TARİHÇİ: MUSTAFA ÇAĞATAY ULUÇAY VE TARİH EĞİTİMİNE KATKILARI

A Historian From Çankırı: Mustafa Çağatay Uluçay and His Contributions to History Education

Bahri ATA *

ÖZET:

Bu makalenin amacı Çankırı'nın yetiştirmiş olduğu değerlerden biri olan Mustafa Çağatay Uluçay'ın ülkemizde tarih eğitimine katkılarını ele almaktır. Çalışma literatür araştırmasına dayalı olup, ilgili dokümanlar (ders kitapları, anılar, raporlar v.b.) incelendi. Uluçay'ın Gazi Eğitim Enstitüsü mezunu olması ve eğitim enstitülerinde öğretmenlik yapması tarihsel bilgi üretmesinin yanında ilköğretimde tarih eğitimi üzerine düşünmesine de yol açmıştır. 1947'de İngiltere'ye yaptığı inceleme gezisi, İngiltere'de okul tarihinin nasıl yapıldığını tanımasını sağlamıştır. Daha sonra yazdığı ders kitapları ile çağdaş ülkelerdeki uygulamaları somut olarak Türk tarihinin öğretimine uyarlamaya çalıştı. Uluçay, yazılarında tarihi çevre gezilerine ve öğrencilerin çetin tarih meseleleri ile karşılaştırılmasının önemini vurguladı. Çağatay Uluçay, Türkiye'de tarih eğitimi alanının öncülerinden biri olarak yerini almıştır. **ANAHTAR SÖZCÜKLER:** Mustafa Çağatay Uluçay, Tarih Eğitimi, Tarih Ders Kitapları, Tarihi Çevre İncelemeleri.

A HISTORIAN FROM ÇANKIRI: MUSTAFA ÇAĞATAY ULUÇAY AND HIS CONTRIBUTIONS TO HISTORY EDUCATION

SUMMARY:

The aim of this research is to take into account the contributions of Mustafa Çağatay Uluçay, born in Çankırı to History Education in Turkey. For this, literature research was made, the related documents (textbook, memories, reports) were evaluated. The facts that he graduated from Gazi Institute of Education and worked as History Teacher in the Institute of Education resulted in that he thought hard on history education in the primary and secondary schools, while he was making historical researches in the archives. It is no doubt that his travel to England in 1947 was the turning point in his introduction to school history in England. Later on he tried to adopt the applications of modern western countries to the teaching of Turkish history. In his writings, he emphasized the importance of the field trip to historical environment and student's encountering with controversial historical problems in history classroom. He have taken his place as one of the pioneers in Turkish history education

KEY WORDS: Mustafa Çağatay Uluçay, History Education, History Textbook, Field Trips to Historical Environment.

"Yıllarca okuyan bir çocuk [tarihi] mahalle camisinin adını, yaptırını, yapılış tarihini, niçin yapıldığını, çevresindeki tiyatrunun kimlere ait olduğunu, ne zaman ve nasıl yapıldığını bilmezse tarih okutduğumuzu, görerek ve işiterek tarihi çocuklarımızın ruh ve kafalarına işlediğimizi iddia edebilir miyiz?"
M. Ç. ULUÇAY

Çankırı'nın yetiştirmiş olduğu değerlerden biri de Çerkeş doğumlu tarihçi ve tarih eğitimcisi Mustafa Çağatay Uluçay'dır (1908-1970). Kendisine ilişkin yazılan pek çok yazıda M. Çağatay Uluçay'ın tarihçiliği ve eğitimciliği ele alınmıştır. Ele aldığı ve işlediği konular açısından da Uluçay, eserlerinde askeri ve diplomatik tarihçilik anlayışının ötesinde yerel tarih, sosyal tarih ve psiko-tarih yaklaşımlarını kullanmıştır. Uluçay, Osmanlı Haremi üzerine yazdığı kitaplarla konuyu bilimsel olarak ele alan ilk tarihçilerdendir. Uluçay'ın Hürrem Sultan-Kanuni mektup ve şiirlerini yayımlaması sultanların iç dünyasını anlamamıza yardımcı olmuştur.

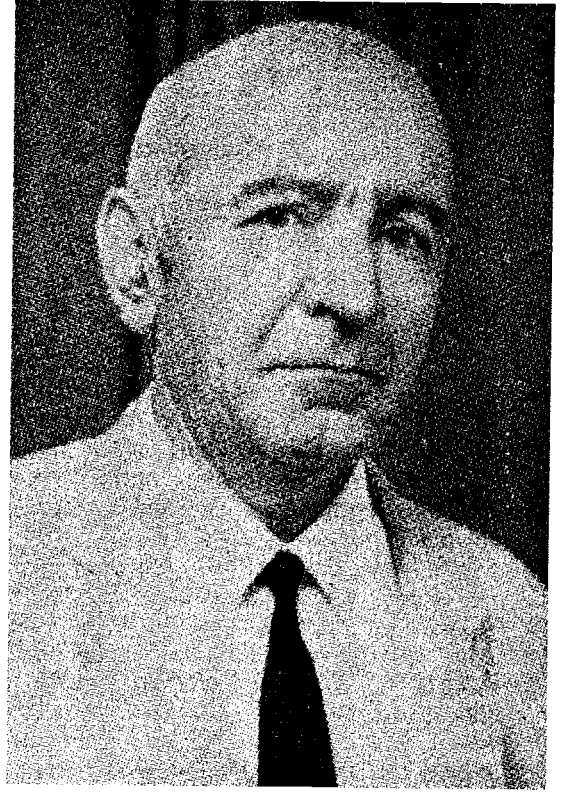
Uluçay'ın eserleri ile tanışmam, 1987'de Osmanlı Paleografyası derslerinde hocam Murat Uluğtekin'in Sultan I. Abdülhamit'in, cariyesi Ruḥşah'a yazdığı mektupları okuma alıştırmaları için kullanmasıyla oldu.

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilgiler A.B.D. Öğretim Üyesi.
Gazi University, Social Studies Teachers, Education Programs

Onun Türkiye'de tarih eğitimine katkıları derinlemesine değerlendirilmemiştir. Bu makalenin amacı Çağatay Uluçay'ın tarih eğitimine katkılarını ortaya çıkarmaktır. Aşağıda Uluçay ile ilgili yapılan çalışmalara değinilecektir.

A. Mustafa Çağatay Uluçay İle İlgili Çalışmalara Bir Bakış

Uluçay'ın vefatından bir kaç ay sonra Mahmut H. Şakiroğlu 1970'te Belleten'de onunla ilgili bir yazı yazmıştır. Benzer bir yazıyı 1971'de Öğrencisi Kürşat Ekrem Uykucu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayını Tarih Dergisi'nde yapmıştır. Uykucu, bu çalışmada Uluçay'ın eserlerinin toplu bir kaynakçasını oluşturmaya çalıştı¹. Arkadaşları Bahri Oskay 14.08. 1970'te Milliyet gazetesinde ve Enver Kartekin de 12. 08. 1970'te Cumhuriyet gazetesinde kendisi ile ilgili birer yazı yazdılar. En önemli çalışma Bayram Eyüp Ertürk tarafından yapılan, Tarih ve Toplum dergisinde özetlenen yüksek lisans çalışmasıdır². 1993'te Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Bayram Eyüp Ertürk, Prof. Dr. Salih Özbaran'ın danışmanlığında Mustafa Çağatay Uluçay, Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği konulu yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Ertürk, Uluçay'ın büyük oğlu Toros ve eşi Rabia Hanım, öğrencileri Nadir Akbulut, Aydoğan Demir, M. Ertuğrul Dayıoğlu ile de röportajlar yapmıştır. Ertürk, bu makede hocam Prof. Dr. Halil İnalıcık'ın, Prof. Dr. Enver Ziya Karal'ın ve Franz Babinger'in mektuplarını da yayınlamıştır.

M. Çağatay Uluçay
(Doğ. 1910 — Ölm. 4. VII. 1970)

B. Mustafa Çağatay Uluçay'ın Hayatı

Uluçay, Çankırı ilinin Çerkeş ilçesinde 1908'de doğmakla birlikte nüfus kâğıdında doğum tarihi olarak 1910 yazdığı anlaşılmaktadır. Babası Arif Ağa, annesi Hatice Hanımdır. Ailesi bölgede Kadıkıranlar olarak tanınmaktadır. 1925-1929 yılları arasında İzmir Erkek Muallim Mektebi'nde okudu. Okulun müdür muavini Faik Tolunay tarafından kendisine "Çağatay" adı takılmıştır. Buradan Gazi Orta Muallim Mektebi ve Eğitim Enstitüsü'ne geçti. 92 numaralı Çağatay Uluçay, Enstitü'nün Tarih-Coğrafya Şubesi'nden 29. 2. 1933 tarihinde onüç öğrenci arasından altıncı olarak mezun olmuştur³.

Gazi Terbiye Enstitüsü Tarih-Coğrafya şubesi mezunu olması ve İngiltere'yi de görmesi ilerleyen yıllarda tarih eğitiminin sorunlarına eğilmesinde ve somut çözüm önerileri getirmesinde hiç şüphesiz ki etkili olmuştur. Uluçay, pedagoji bilgisi ile tarihçilik mesleğini şahsında kaynaştırmış nadir mektepli tarihçilerden biri olmuştur. 1933'te Burdur Ortaokulu'na tarih-coğrafya öğretmenini olarak tayin edildi. 1935-1947 arasında Manisa Ortaokulu ve Manisa Lisesi'nde tarih öğretmenini olarak çalıştı. Burdur ve Manisa'da yayınlanan dergilerde yazılar yazdı. Halkevleri yönetmeliğine göre, tarih öğretmenini olarak, Manisa Halkevi'nin "Dil, Tarih ve Edebiyat" şubesinin başkanı ve Halkevi'nin çıkardığı Gediz dergisinin genel yayın direktörlüğünü yaptı. 1938'de Manisa Mahkemesi Şer'iyye Sicilleri üzerinde çalışmaya başladı.

Bu yıllarda Manisa Tarihi (1939) (İbrahim Gökçen ile birlikte), XV. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı(1942), Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (1940), XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri gibi çalışmalar yaptı. Bir Çankırlı olarak Manisa üzerinde yaptığı araştırmalar onun ulusçuluk anlayışında geldiği düzeyi de işaret etmektedir. Hocam Prof. Dr. Halil İnalıcık'a göre, Uluçay,

1 K. E. Uykucu, "Mustafa Çağatay Uluçay ve Eserleri", Tarih Dergisi, sayı:25, 1971, s. 210-212

2 B. E. Ertürk, "Cumhuriyet Devri Erken Dönem Türk Tarihçiliğinden Önemli Bir İsim: Mustafa Çağatay Uluçay" Tarih ve Toplum, Ekim 1993, cilt:20, sayı:118, s. 201-212.

3 N. Altunya, Gazi Eğitim Enstitüsü: Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980). Ankara, G. Ü. İletişim Fakültesi Basımevi, 2007, s. 401

ele aldığı ve işlediği konularla belki de ilk defa Türkiye'de gerçek anlamda sosyal tarih yapan bir kişidir. Sosyal tarih araştırmalarında şer'iyye sicillerinin önemini göstererek, daha sonraki pek çok çalışmaya örnek oldu. İnalçık'a göre, sosyal konuların ele alınmasında Kadro dergisinin de etkisini unutmamak gerekir⁴.

1947'de Uluçay, Balıkesir Necati Bey Eğitim Enstitüsü'ne tarih öğretmeni olarak atandı. Aynı yılın içinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İngiltere'ye gönderildi. Burada Ünlü Osmanlı tarihçisi Paul Wittek ile çalıştı.

1949-1951 arasında, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki belge koleksiyonunu tasnif görevine atandı. Bu sırada rastladığı bazı belgeleri dergilerde yayınlamaya başladı. Haremde Mektuplar (1956) ve Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü (1959) adlı çalışması hareme ilişkin ilk bilimsel kaynak niteliğindedir.

4 Ağustos 1970'de vefatına kadar, İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü ve Yüksek Öğretmen Okulunda tarih öğretmeni olarak çalıştı. Darüşşafaka Lisesinde de öğretmenlik yaptı. Çapa Eğitim Enstitüsü'nde iken, Enver Kartekin ile birlikte Yüksek Mühendis Okulu Tarihi'ni (1958) yazdı. Birlikte eser verdiği kişilerin sayısı fazlalığı Uluçay'ın başkaları ile birlikte iş yapabilme kabiliyetini de göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

C. Mustafa Çağatay Uluçay'ın Tarih Eğitimiine Katkıları

M. Çağatay Uluçay, 1947 yılında "bilgi ve görgüsünü arttırmak üzere" Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İngiltere'ye gönderilmiştir. Burada bir yandan kütüphanelerde araştırmalar yapmış ve Türk tarihi ile ilgili eserleri toplamış, diğer yandan aldığı izin ile yirmiyeye yakın Londra'daki okulu gezmiş, dersleri izlemiş, kitapları incelemiş ve gözlemlerde bulunmuştur. Uluçay, 1949'da yurda dönmüş, 1950'de İlköğretim dergisinde "Yabancı Memleketlerde Eğitim, Öğretim: İngiliz Okullarında Tarih Öğretimi" adlı bir makale yazmıştır. Bu makale Uluçay'ın tarih eğitim alanında yaşadığı düşünsel uyanışa bir kanıt niteliğindedir.

Bu makaleye göre Uluçay'ın saptamalarını şöyle özetleyebiliriz⁵.

1. İngiliz milli eğitim sisteminde ilgili bakanlık genel çerçeveyi çizer, İngiliz öğretmenler kitap, program, plan, yöntem konusunda geniş anlamda yetki sahibidir.
2. Türkiye'deki tarih kitapları metin olarak yazılırken, İngiliz ilkököl kitapları hikâye tarzında yazılmıştır⁶. Bu hikâyelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak için resim, harita ve grafikler kullanılmıştır. Bu kitaplar, çocuğun bilgi ve seviyesine uygun bir dille yazılmıştır. Bunlardan dolayı, bir öğrenci başkasının yardımını olmaksızın bu kitapları seve seve okuyabilir.
3. İngiliz tarih kitaplarının hareket noktası İngiliz tarihi olup, Roma ve Yunanlılara bizde olduğu gibi 80-100 sayfa ayrılmamıştır.
4. Bölge, şehir ve kasaba tarihleri araştırmaları için çocuklar için bol miktarda kaynak kitap bulunmaktadır.
5. Eski çağların meşhur şahsiyetlerini ve önemli konularını anlatan çocuklar için yardımcı tarih kitapları hazırlanmıştır.
6. Tarih öğretiminde çocuğun aktif olmasına önem gösterilmektedir. Dün ile bugün, dünya ile İngiltere, İngiltere ve okulun bulunduğu bölge daima karşılaştırılır.
7. En önemli araçlardan biri haritadır. Öğretmen sınıfta tahtaya okuttuğu yerin kaba taslak haritasını da çizer.
8. Öğretmen, resim, grafik, para, şiir, türkü, yazı gibi maddi ve manevi araçlardan yararlanır. Öğretmen, bunlar üzerinde gözlem ve incelemeler yaptırır.
9. Okullarda projeksiyon makinesi, sinema makineleri ve radyolar vardır. Kültür, eğitim ve öğretim filmlerine geniş yer verilmektedir. Radyolarda BBC'nin tarihi piyesleri dinlenir.
10. Tarihi konularla ilgili gazeteler hazırlanmış ve tarihi olay ile ilgili önemli resim, mektup, yazılar bunlara haber niteliğinde konmuştur.
11. Her öğrencinin bir tarih resim defteri bulunmaktadır⁷. Öğrenci, bu deftere öğretmenin verdiği hazırlık sorularını da cevaplamaktadır.
12. Öğrencilere çevrelerinde olmayan şeylerin kil, tahta ve mukavvadan modelleri yaptırılır.

4 H. İnalçık, "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları" XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, TTK Yay., 2002, ss.156-157

5 M. Ç. Uluçay, "İngiliz Okullarında Tarih Öğretimi" İlköğretim, Cilt 15, Mart, Sayı:291-292, 1950, ss. 3803-3805.

6 15-21. 02.1943 tarihleri arasında yapılan II. Maarif Şurası'nda ilkököl tarih kitaplarının hikâye tarzında yazılması ile ilgili bir karar alınmıştır. Bkz. II. Maarif Şurası Tutanakları.

7 1910'da İngiltere'ye giden İsmail Hakkı Baltacıoğlu da Abbotsholme okulunda tarih dersinde öğrencilerin bir şato harabesini çizdiklerini gördüğünü belirtmiştir. Bkz. I.H. Baltacıoğlu, Hayatım, İstanbul, Dünya yayıncılık, 1998, s. 128.

13. İşlenen konu, tarihi piyese uygun ise, piyes taslağı hazırlanır, sahne ve dekora ihtiyaç olmadan oynatılır. Dönemin kılık ve kıyafetleri, aletleri, kağıt ya da tahtadan yapılır. Olaylar aslına uygun olarak canlandırılır.
14. Tarihi olaylar, kuklalar vasıtasıyla da canlandırılır.
15. Tiyatro ve sinemalarda ders konusu ile ilgili bir gösteri varsa, öğrencilere önerilir.
16. Yazılı ödevler verilmektedir. Örneğin, öğrenciden Eski Taş (Paleolitik) çağında yaşayan bir insan gibi geçirdiği hayatı ve yaşadığı çevreyi anlattığı bir sentez yazısı yazarak, öğrendiklerini uygulamaları isteniyor.
17. Kütüphanelere, kiliselere, müzelere, eski anıtlara geziler düzenlenmektedir. Öğrenci, gözlemlerini gezi sırasında defterine yazar. Gezi, günler öncesinden dikkatli bir şekilde planlanır.
18. Çocuklar tarihin yöntemine uygun gözlem, inceleme, eleştiri, analiz, sentez ve karar verme becerilerine alıştırılır.

Yukarıdaki hususlara dikkat edildiğinde Uluçay'ın deneyimli bir öğretmen olarak İngiltere'deki eğitimi iyi gözlemlediği ortaya çıkmaktadır. İngiltere'de tarih eğitimi üzerine yapılan çalışmalar günümüzde de benzer uygulamaların yapıldığını göstermektedir. Belki de Uluçay gibi araştırmacılar, örnek alınması gereken iyi yönleri Türk okuyucuya yansıtmaya çalışıyorlardır. Diğer yandan, makalenin yazılmasının ardından Uluçay, tarih eğitim ile ilgili yaptığı yayınlarla Türkiye'de tarih eğitimine yeni bir soluk ve bakış açısı getirmeye çalıştı. Aşağıda bu konular detaylı olarak incelenecektir. Ancak şunu belirtmeden geçemeyeceğim, tarih sınıflarındaki geleneksel uygulamaların bütün yoğunluğu ile devam ettiği 2007 yılının bahar günlerini yaşadığımız şu günlerde, 1950'li Türkiye'sinde tarih eğitime çalınan yağurdun tutmadığını görmek ayrıca üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

C.1. M. Çağatay Uluçay'ın Tarih Ders Kitapları ve Yardımcı Kitaplarla İlgili Yaptığı Faaliyetleri

Uluçay, 1954 yılında yazdığı "Tarih kitaplarını nasıl seçmeliyiz?" adlı makalede elektriğin olmadığı ve aydınlanma aracı olarak çıra, idare lambası, kandil, lükslerin kullanıldığı köy ve kasabalarımızda okutulacak olan kitapların yazı boyutunun 10 puntodan fazla olması gerektiğini yazmaktadır. Sadece bu öneri, onun bakış açısının zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir.

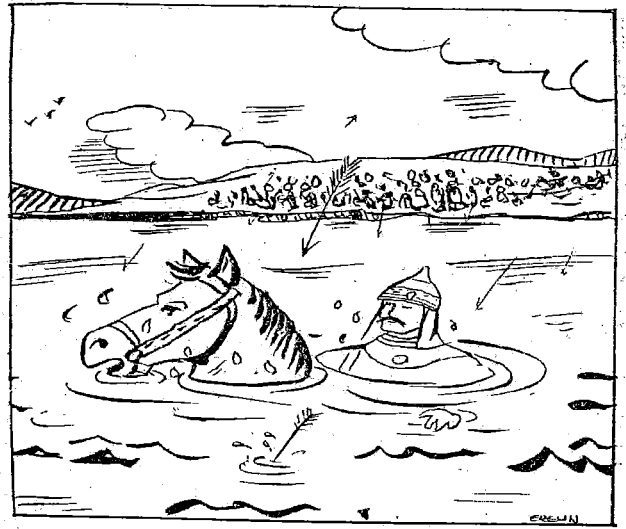
Uluçay, bu makalede bugün Eğitim Fakültelerinde "Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi" dersinde tarih öğretmen adayına vermek istediğimiz önemli noktaları beş sayfada özlü olarak ele almaktadır.

Uluçay, tarih ders kitabı seçme kriterlerini beş başlık altında incelemektedir. Bunlar; yazarın durumu, kitabın genel görünüşü, düzen ve sunum, resimli araçlar, öğretim araçlarıdır.

Ders kitabı yazarı, tarih alanında otorite olmalı ve okullarda bu dersi okutmuş olmalıdır. Kitabı, görünüş itibarıyla çekici olmalı, resimleri anlaşılır ve metinle ilişkili olmalıdır.

Yazar, üniteyi bir plan çerçevesinde ve çocuğa uygun işlemelidir. Burada Uluçay, (1954:26) 1943'de II. Maarif Şûrası'nda psikolog Ziya Talat Çağıl'ın görüşlerine benzer ifadeler kullanmaktadır "Yazar, ifade ve cümlelerini çocuk diliyle yazmış ise onun kelime ve tekerlemelerini ne kadar kullanmış ise o kadar başarılı bir kitap sayılır". İlkokullarda yazar olayları hikâye tarzında aktarmalıdır. Yazar, konuları işlerken her milleti baskın özelliği açısından ele almalıdır. Yani Fenikeliler, konusu Fenikelilerin gemici ve tüccar olduğu mihverinden yazılmalıdır.

Ders kitaplarında kullanılan resimler gerçeğe uygun olmalıdır. Resimlerin nereden alındığı ve aslının

Resim. 39 — Kiliğarslan savaşı kaybedince atını Habur ırmağına sürdü. Düşmanları onu ok yağmuruna tuttular. Kiliğarslan zırhlarının ağırlığından yavaş yavaş sulara gömilmeye başladı ve biraz sonra da Habur'un köpekleri arasında kayboldu.

8 Ç. Uluçay, "İlk ve Ortaokullarda Tarih kitaplarını Nasıl Seçmeliyiz?" Tedrisat Mecmuası. Cilt.IV, sayı: 29, 1954, s. 25-29.

nerede olduğu yazılmalıdır. Resimlerin altında birkaç satır ile açıklayıcı bilgi olmalıdır. Ders kitabında resim kadar bol miktarda harita, grafik ve tarihi levhalar olmalıdır. Tarih eğitiminde ve ders kitaplarında minyatürler kullanılmalıdır. Çünkü minyatürler, Türk tarihinin türlü yanlarını aydınlattıkları gibi kılık, kıyafet, eğlence, düğün, av, savaşlar, resmi kabuller hakkında esaslı bilgi vermektedirler⁹

Uluçay'a göre öğretmen, bu açılarından her ders kitabını incelemeli ve not vermelidir. En fazla puan alan kitabı da sınıfta ders kitabı olarak seçmelidir. Maalesef günümüzde bile bu yaklaşımı milli eğitim sistemimizde yerleştiremedik. Geçmişte yayınevlerinin öğretmenlere ödediği komisyonlar, öğretmenlerin sağlıklı karar vermelerini etkilediği için bu uygulamalara da son verilmişti.

Çağatay Uluçay, Himmet Akın ile birlikte yazdığı ilkökul IV. Sınıf Tarih ve Ortaokul Tarih (I-II-III) kitaplarında yukarıda sözünü edilen ve İngiltere'de gördüğü uygulamaları somut olarak Türk tarihine uyarlamaya çalıştı. Bu ilkökul ders kitabını, yazarlar bir tür bilgi verici metin yerine ilgi çekici hikâye tarzında yazmaya çalıştılar.

Bu iki yazarın hazırladığı Testli ve Atlaslı Ortaokul Tarih ders kitapları; fotoğrafları, resimleri, renkli haritaları, şemaları, grafikleri, tabloları, karikatürleri, illüstrasyonları, çoklu değerlendirme yaklaşımlarıyla (çoktan seçme, boşluk doldurma, eşleştirme v.b.) hem geçmişteki kitaplardan, hem de bugünkü geleneksel tarih kitaplarından çok farklıdır. İlkokul IV. sınıf Tarih kitabı 12.12. 1953'te Maarif Vekaleti tarafından kabul edilmiş olup, en ilginç kısmı "İş" başlığı altındaki sorulardır. Ders kitabı içinde bazı iş soruları aşağıdaki gibidir¹⁰.

1. Bir miktar çamuru düzleyip bir tahta parçası ile kitabınızdaki çivi yazısından bir kısmını yazabilir misiniz? Eğer bunu sertleştirmek, uzun müddet muhafaza etmek isterseniz, ne yaparsınız?
2. Yine bir çamur veya mukavvadan kitabınızdaki Zigurat'a benzer bir şekil yapabilir misiniz? Çevrenizde Etilerden kalma eser olup olmadığını araştırınız?
4. Bulunduğunuz yerin fethi veya kuruluşu ile ilgili kulaktan kulağa gelen söylentiler var mı? Varsa bunları yazınız?
5. Bulunduğunuz yerde bu devre ait (cami, mescit, han, hamam, çeşme, köprü, kervansaray gibi) eserler varsa inceleyip, beğendiğiniz tarafları yazınız?

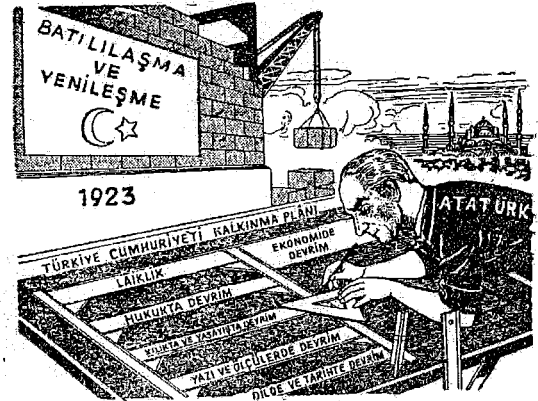
Ortaokul 1., 2., 3. sınıflar için o zaman Talim ve Terbiye Kurulu üyesi olan Dr. Himmet Akın¹¹ ile birlikte yazdıkları ve

3.7.1956'da Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen ders kitaplarında konu sonunda boşluk doldurmalı, eşleştirmeli ve açık uçlu değerlendirme soruları sorulmuştur. Fakat en ilginç kısım "Çalışmalar" ya da "Çalıştırmalar" başlığı altındaki sorulardır. Ders kitabında yer verilen bazı çalışma soruları aşağıdaki gibidir¹².

1. Homer'in eserlerinden kütüphanenizde varsa, Troya harbine ait olan kısmı okuyunuz.
2. Bir Yunan tiyatrosu ile bugünkü tiyatroyu karşılaştırınız.
3. Bulunduğunuz yerde Romalılardan kalma eserler var mı? Varsa bunları görüp inceleyiniz.
4. Alparslan'ın Romen Diyojen'i esir almasından sonra aralarında ne gibi konuşmalar geçebileceğini tasarlamaya çalışınız.

Resim: 60 — Rumeli'nin ilk Fatih Süleyman Paşa avlanırken atları düştü ve öldü.

Resim: 98 — Türkiye'nin mimarı Atatürk, planını çiziyor.

9 Ç. Uluçay, Tarih Öğretimi: Çevre İncelemeleri. İstanbul, Öğretmen Cep Kitapları, 1958, s. 28.

10 H. Akın, ve M. Ç. Uluçay, Tarih Sınıf IV İstanbul, Remzi Kitapevi, 1953, s.11-12.

11 Dr. Himmet Akın 1963-1966 ve 1967-1976 yılları arasında Talim ve Terbiye Kurulu üyesi olarak çalışmıştır.

12 H. Akın ve M. Ç. Uluçay, (Testli ve Atlaslı) Tarih Ortaokul (I,II,III) İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, 1956, s.95.

5. Bulunduğunuz yerde Osmanlılar kuruluş devrine ait yapılar varsa, gidip görünüz. Kimin tarafından, ne zaman ve niçin yapıldığını inceleyiniz.
6. Osmanlılardan kalma para gördünüz mü? Şimdiki paralardan ne gibi farkları vardır? Eski paraların tarihi bakımdan ayrı bir değeri vardır. Pul koleksiyonu gibi para koleksiyonu yapan kimselerde bulunmaktadır. İzinizde meraklılar varsa, evinizde veya okulunuzda bir para koleksiyonu meydana getirmeye çalışınız.
7. Ailenizden, mahallenizden veya memleketinizden Trablus, Balkan, Birinci Dünya Savaşlarına gidenler var mı? Varsa hangi cephelerde, nerelerde ve nasıl savaştıklarını sorup öğreniniz ve sınıfta arkadaşlarınıza anlatınız.
8. Birinci Dünya Savaşı sonunda bulunduğunuz memleket yabancı işgaline uğramış mıdır? Eğer işgal görmüşse, halkın düşmanları temizlemek için nasıl ve kimler önderliğinde çalıştığını sorunuz. Eğer sağ olanlar varsa hatıralarını yazınız? Bunlar memleketimizde tarihi bakımdan birer belgedir.
9. Bu savaşlara dair bulunduğunuz yerde söylenen türkû, ağıt, şarkılar var mı? Varsa bunları öğrenmeye çalışınız.

Bu sorulardan anlaşılacağı üzere, Uluçay ve Akın'ın ders kitabı yazarları olarak, küçük öğrencileri tarih derslerinde nasıl aktif yapılacağı ve onlar için tarihin nasıl anlamlı kılınabileceği soruları üzerinde zihin yordukları anlaşılmaktadır. Daha da önemlisi, tarih derslerinden hareketle, öğrencilerde yaratıcılık gibi pek çok becerilerin gelişmesine çalışmaktadırlar.

Uluçay, yazdığı tarihi hikâyelerle okul ders kitaplarını zenginleştirmeye çalıştı. Hikâyelerle Tarih adlı bir seriden Yunanlılar, Romalılar, Türk Destanları, Alemdar Mustafa Paşa, Haçlı Seferleri gibi kişi ve önemli tarihi olayları yazdı. Ünlü Padişahlar, Meşhur Sultanlar, Kahramanlar Serisi adlı kitapları da çıkardı. İlkokul ve ortaokullar için Tarih Ansiklopedisi yazdı.

C.2. M. Çağatay Uluçay ve Tarihî Çevre İncelemeleri

Uluçay, 1953 ve 1954 arasında Tedrisat Mecmuasında Tarih Derslerinde Çevre İncelemeleri adlı sekiz dizilik bir makale çalışması yayınladı. Konu başlıkları; Tarih ve Türkiye'miz, Tarih Öğretiminde Kullanılan Başlıca Araçlar, Genel Tarihin Çevre Tarihine Tatbiki, Çevremizde Bulunan Başlıca Eserler olarak ifade edilmişti. 1958'de bu yazıları Çevre İncelemeleri-Tarih Öğretimi adı altında kısaltarak, kitapçık olarak yayınladı.

Uluçay'a göre, iyi bir tarih ders kitabının ünite sonlarındaki sorular öğrencilerin çevrelerini inceleyebilmelerini sağlamalıdır¹³.

Uluçay'a göre, müze gibi yerlerin gezilmesi için bir hazırlık yapılmalıdır¹⁴. Müze kendi kendine ne bir tarih öğretmenin ne de öğrencinin kültürünü geliştirmez. Bir müzeyi veya tarihsel yapıyı anlamak için ön bilgi gereklidir. Özellikle, müzelerden faydalanmak için tarih öğretmenin müzede inceleteceği eserin üzerinde yeteri derecede bilgi sahibi olması gerekir.

Uluçay, öğrenciye verilecek çevre tarihi işlerini şöyle sıralamaktadır¹⁵;

1. Çevreye ilişkin hikâye, anekdot, folklor, şarkılar, elbiseler, resimler, fotoğraflar ve haritaların toplanması.
2. Bu yörede yaşamış ünlü kimselerin biyografilerini toplama. Mezartaşlarındaki kitabeleri kopya etme.
3. Tarihi olayları tasvir eden resimlerin bulunması ve toplanması.
4. Tarihi eser ve kalıntıların ve binaların listesinin meydana getirilmesi.
5. Çevreye ilişkin nüfus, harita, grafik ve tabloların toplanması.
6. Çevrede olan tarihi olayların dramatize edilmesi için hazırlık yapma.

Türkiye'de tarih derslerinde çevre gezilerine ve müze gezilerine II. Meşrutiyet döneminde büyük önem verilmiş, İhsan Şerif Saru ve Muallim Cevdet gibi öğretmenler İstanbul içinde öğretmen adaylarını gezilere götürmüşlerdir. Çağatay Uluçay ise bu gezilerin plan ve program çerçevesinde tarih incelemesine dönüşmesini arzuladığı için gezi sürecine büyük önem vermiş ve yapılacak faaliyetleri listelemiştir.

13 Ç. Uluçay, İlk ve Ortaokullarda..., s. 29.

14 Ç. Uluçay, Tarih Öğretimi... s. 8.

15 Ç. Uluçay, Tarih Öğretimi...s. 6-8.

C.3. M. Çağatay Uluçay ve Çetin Tarih Meseleleri

Uluçay'a göre bilimsel ve çetin tarih meseleleri de öğrencilerle birlikte ele alınarak eleştirel tartışma ile incelenebilir. Öncelikle, ders kitabı yazarı, ifadelerinde tartışmalı konularda peşin hükümler vermekten kaçınmalıdır. Uluçay'a göre, ünite sonunda araştırma ve tartışma için bazı problemlere yer verilmelidir. Bu problemler, yazılı ve sözlü ödev olarak öğrencilere verilmeli ve bir rapor yazmaları istenmelidir.

Örneğin, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ve kuruluş tarihi tam tespit edilmemiş konulardandır. Fakat bu konularda yapılan çalışmalar vardır. Bu çalışmalar çocukların ellerine verilebilir. Bu işle ilgili olarak altı çocuk seçilebilir ve bir öğrenci de başkan atanabilir. Öğrenciler, kendilerine verilen tezi sırasıyla savunurlar. Arkadaşlarının sorduğu soruları cevaplarlar. Bilgileri yetmezse öğretmen tartışmaya katılır. Öğrenci, Osmanlı Devleti'nin kuruluş meselesinin hâlâ çözülmediğini kavrar. Gerçi öğrenciler kuruluş tarihini bulamazlar, ama bu tarihi meselenin zorluğunun nedenlerini anlarlar. Tarih bölümüne gidecek öğrenci için bu önemli bir kazanımdır. Bu tartışma, tarihsever öğrencinin zihninden silinmeyecektir.

Sonuç ve Tartışma

Mustafa Çağatay Uluçay, eğitimci kişiliği ile arşivci-tarihçi kişiliğini şahsında toplamış eşsiz bir tarih öğretmenidir. Tarih yazma ve öğretmenlik faaliyetleri dışında ülkemizde tarih eğitiminin iyileştirilmesi için uğraştığı için tarih eğitimi alanının öncülerinden biri olarak Türk Eğitim Tarihi'ne ve Pedagoji Tarihi'ne geçmiştir.

Bu çalışmada bugünün bakış açısıyla Çağatay Uluçay'ın geçmişte tarih eğitimi alanında yaptıkları değerlendirilmeye çalışıldı. 1950'li yıllarda Uluçay ve Akın'ın yazdıkları ders kitapları bize çok çağdaş ve güncel gelmektedir. O halde sorulacak soruları şöyle ifade edebiliriz. Neden, Çağatay Uluçay'ın ve Dr. Himmet Akın tarih derslerinde öğrenciyi aktif kılacak yeni sistemleri tutmadı? Yazdıkları ders kitapları 10 yıl aşkın bir süre okutulmasına rağmen, Uluçay ve Akın'ın ektiği tohumlar neden yeşermedi? Tarih konularını, küçük öğrencilere sunuş tarzında neden çağdaş dünya ülkelerinin gerisinde kaldık?

Ders kitaplarının kabul edilmesinde asıl etkili kişinin Ankara Atatürk Lisesi Müdürü, Milli Eğitim Müfettişi, Talim ve Terbiye Kurulu Üyesi ve Başkan Yardımcılığı, İlköğretim Genel Müdürü olarak karşımıza çıkan Dr. Himmet Akın olduğu söylenebilir. Arıkan ve Ertürk'ün yaptığı röportaja göre, Dr. Himmet Akın'ın da Amerika'da bulunduğu yıllarda tarih eğitimi ile ilgilendiğini öğrenmekteyiz¹⁶

Uluçay ve Akın'ın yazdığı İlkokul IV. Sınıf tarih kitabı 1969'a kadar, ortaokul tarih kitapları da 1966'ya kadar okutulmuştur. Kitapların bu tarihlerde yürürlükten kaldırılmasının nedeni ilkokullarda tarih ve coğrafya'nın sosyal bilgiler adı altında toplulaştırılması olabilir. Fakat ortaokullarda sosyal bilgiler programına 1973-74 yılında geçildiğine dikkat çekmek isterim. Zaten 1971'de de Dr. Himmet Akın'ın emekli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yeni sosyal bilgiler kitaplarında bu yenilikler sürdürülebilirdi. Kısaca, Uluçay ve Akın'ın bu yeni tarih ders kitapları tasarımları, geleneksel tarih ders kitaplarının yerini alamamıştır. Günümüzde 2005'te yürürlüğe giren yeni ilköğretim sosyal bilgiler programı ve ders kitaplarında 1950'lerde Uluçay ve Akın'ın tarih ders kitaplarında denediği aktif yöntemlerin işe koşulması "zararın neresinden dönülürse kârdır." sözünü hatırlatmaktadır. Uluçay'ın tarih eğitimine katkılarının gösterildiği bu çalışma ile Türkiye'de politikacıların, öğretmen ve öğretmen adaylarının, eğitim alanındaki geçmiş bilgi ve deneyimlerimizle karşılaştırılmasının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

16 Z. Arıkan ve B. E. Ertürk "Dr. Himmet Akın'la Söyleşi" Tarih ve Toplum, cilt:20, sayı:1145, 1993, s.40.

KAYNAKÇA

- Akın, H.ve M. Ç. Uluçay, Tarih Sınıf IV İstanbul, Remzi Kitapevi, 1953., (Testli ve Atlash) Tarih Ortaokul (I,II,III) İstanbul, İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1956.
- Altunya, N. Gazi Eğitim Enstitüsü: Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Eğitim Enstitüsü (1926-1980). Ankara, G. Ü. İletişim Fakültesi Basımevi, 2007.
- Arıkan, Z. ve B. E. Ertürk "Dr. Himmet Akın'la Söyleşi" Tarih ve Toplum, cilt:20, sayı:1145, 1993, ss. 38-41.
- Ertürk, B. E., "Cumhuriyet Devri Erken Dönem Türk Tarihçiliğinden Önemli Bir İsim: Mustafa Çağatay Uluçay" Tarih ve Toplum, Ekim 1993, cilt:20, sayı:118, s. 201-212.
- İnalcık, H. "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları" XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, TTK Yay., 2002.
- Uluçay, M. Ç. "İngiliz Okullarında Tarih Öğretimi" İlköğretim, Cilt 15, Mart, Sayı:291-292, 1950, sf. 3803-3805.
- "Tarih Derslerinde Çevre İncelemeleri" Tedrisat Mecmuası. Cilt.III, 1954. "İlk ve Ortaokullarda Tarih Kitaplarını Nasıl Seçmeliyiz?" Tedrisat Mecmuası. Cilt.IV, sayı: 29, 1954, s. 25-29.
- Uluçay, M. Ç., Tarih Öğretimi: Çevre İncelemeleri. İstanbul, Öğretmen Cep Kitapları, 1958.
- Uykucu, K. E. "Mustafa Çağatay Uluçay ve Eserleri", Tarih Dergisi, sayı:25, 1971, s. 201-212.

Resimlerin Alındığı Kaynaklar

Resim 1 Kaynak: K. Ekrem Uykucu, 1971, s. 200.

Resim 2 Kaynak: Akın ve Uluçay, Tarih Ortaokul II, s.95.

Resim 3 Kaynak: Akın ve Uluçay, Tarih Ortaokul II, s.133.

Resim 4 Kaynak: Akın ve Uluçay, Tarih Ortaokul III.

ÇANKIRI DÂRÜS-SİYADE ZÂVİYESİ

Lodge Of Çankiri Dârüs-Siyade

Yüksel ARSLAN *

ÖZET:

Anadolu'nun birçok bölgesine Hz. Peygamberin neslinden insanlar gelip yerleşmiş ve Anadolu insanı arasında hürmet ve saygıya mazhar olmuşlardır. Anadolu ya yerleşen seyit ailelerinin misafir edilmesi, ağırlanması, kendi aralarındaki işlerinin takibinin yapılabileceği mekânların sağlanması açısından Dârüs-Siyâde dediğimiz zaviye ve tekkeler oluşturulmuş, buralara atamalar yapılmış ayrıca seyitlerin işlerinin takibine yardımcı olmak ve sahte seyit şecerelerinin düzenlenmesini engellemek, kendilerine zekattan pay verilmemesinden dolayı geçim sıkıntısı çekmemelerini sağlamak amacı ile taşrada Nâkibü'l Eşraf kaymakamlıkları oluşturulmuştur. Seyit aileler merkez ve Yapraklı ilçesi olmak üzere Çankırıya da yerleşmişlerdir.

ANAHTAR KELİMELE: Çankırı, Yapraklı (Tuht), Dârüs-Siyâde, Dârüs-Siyâde zâviyesi, sâdat, seyitlik, Nâkibü'l Eşraf, Nâkibü'l Eşraf kaymakamlığı, Abdülcelil Efendi, Hakkı Ay.

LODGE OF ÇANKIRI DÂRÜS-SIYADE

SUMMARY:

Many people from descendants of Prophet Mohammed came to many regions of Anatolia and settled. They were respected by Anatolian people. The lodges called as Dârüs-Siyâde were established to entertain seyit families. Some people were assigned to these lodges. Also Nâkibü'l Eşraf governorships were established in outside provinces to execute their dealings, to prevent issuing fake family trees and to provide their cost of living because they cannot get a share from Islamic taxes for helping the poor (zekat). Seyit families settled also in center of Çankırı and also Yapraklı County.

KEY WORDS: Çankırı, Yapraklı (Tuht), Dârüs-Siyâde, Dârüs-Siyâde LODGE, sâdat, being seyit, Nâkibü'l Eşraf, nâkibü'l Eşraf governorship, Abdülcelil Efendi, Hakkı Ay.

GİRİŞ

Çankırı Dârüs-Siyâde zâviyesi ve ifa ettiği görev konusunda şu ana kadar ciddi ve bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. Çankırı ile ilgili bir kaç kaynakta çok kısa geçen bilgilerin dışında fazla bir bilgiye rastlamak mümkün değildir. Hatta Çankırı insanı ve Çankırı adına araştırmalar yapan bir çok araştırmacı böyle bir zaviyenin varlığından bile habersizdir. Biz bu çalışmamızda tarihsel kökleri derinlere dayanan ve sosyal yapı içerisinde önemli bir yer teşkil eden bu zâviye hakkında bilgi vererek Çankırı tarihi açısından kapalı bir alanı halkımızın ve araştırmacılarımızın istifadesine sunmak istedik. Çalışmamızda çeşitli kaynaklardan faydalanmanın yanı sıra özellikle Çankırı Belediyesi Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivinde bulunan belgelere de yer verdik. Çankırı yerel tarihi içerisinde önemli bir yer teşkil eden zaviyenin yerel belgelerin taranması sonucu ortaya çıkan verilerle, şehrin tarihsel süreç içerisinde doğru algılanmasına büyük katkı sağlayacağını düşündük. Bu araştırma ile Çankırı yerel tarihi içerisinde yer alan bir zaviyenin varlığı ve tarihsel süreç içerisinde Çankırı sosyal ve dînî hayatına etkilerinin tespiti ve Çankırı yerel tarihi açısından yeni kimliklerin ortaya çıkması noktasında aydınlatıcı olacaktır.

Dârüs-siyâde

Dârüs-Siyâde kelimesi Arapça dâr ve siyâde kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmektedir. Dâr Arapçada hane, mesken¹ ev, yurt ve yer² anlamlarına gelmekte siyâdet kelimesi ise seyitlik, efendilik,

* Çankırı Belediyesi Kültür Ve Sosyal İşler Müdürü, Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı, yksl18@hotmail.com, Director of Çankırı Municipality Cultural and Social Affairs, chairman of director's board of Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Researching Center, yksl18@hotmail.com

1 Hikmet Özdemir, Suat Cebeci, Arapça Türkçe Sözlük, s-105

2 Mevlüt Karaca, Osmanlıca Türkçe lügat, s-163.

Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in soyundan olma³ manalarına gelmektedir. Siyâde kelimesi seyyit kelimesinden Arapçada masdar olup çoğulu sâde⁴ ve sâdât⁵ şeklinde gelmekte, terim olarak da Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin yaşa-dıkları ev⁶ anlamını ifade etmektedir. Yani Hz. Peygamberin soyundan gelenlerin ikamet ettikleri meskenler anlamına gelip bu açıdan önemli işlevleri yerine getirmektedir⁷. İbn Batuta seyahatnamesinde Sivas ili hakkında bilgi verirken böyle bir misafirhaneden bahisle şürefanın misafir edildiği ve ağırlandığı ayrıca Nâkibü'l Eşraf'ın burada oturduğundan⁸ bahsetmekte ve burayı misafir ağırlanan bir merkez olarak anlatmaktadır. Anadolu Selçuklularınca

Yapraklı Fethiye Medresesi
(Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi)

seyitlere gösterilen itibar, onların kalabalıklar halinde Anadolu ya gelmelerine yol açmış ve gelen seyyitlerin toplanarak meselelerini tartıştıkları kendilerine özgü hangâhlarda kurmuşlardır. Dârüs-Siyâde denilen bu hangâhlarda Hz. Peygamberin soyundan olanlar misafir edilmekte⁹ onların her türlü ihtiyaçları karşılanmaktadır. İlhanlı devleti zamanında 1295 yılında tahta çıkan Gazan Han vakıflar tesis ederek camiler, medreseler, seyyitler için meskenler yani Dârüs-Siyâdeler kurmuş, Hz. Hasan Ve Hz. Hüseyin soyundan gelenlerin şecere ve muamelerini tutmak, onların terbiye ve haklarını korumak için nâkib-i nûkabâyı-ı sâdât adında bir memuriyet tesis etmiş ve Dârüs-Siyâdeleri bu memuriyete bağlamıştır¹⁰.

Hz. peygamber ve onun soyundan gelen insanların dünya coğrafyasının bir çok bölgelerine dağılması ve İslam dünyasında ehlibeyt sevgisinin ortaya koyduğu tezahürler ve İslam hukuku açısından uygulanan özel hükümler¹¹ her zaman seyyitlerin özel bir hürmet ve saygı görmelerine neden olmuş ve yukarıda bahsedilen Dârüs-Siyâde başta olmak üzere nâkiplik teşkilatlarının kurulmalarına sebep olmuştur. Bu anlamda Çankırı ilinde de Dârüs-Siyâde¹² zaviyesi ismi ile kuruluş tarihi net olarak ortaya konmamakla birlikte¹³ bir meskenin varlığını, doğal olarak da Çankırı ilinde de Hz. Peygamberin neslinden gelen seyyitlerin (evlâd-ı resul) yaşadığını ve Nâkibü'l Eşraflık Kaymakamlığının mevcut olduğunu söylemek mümkündür¹⁴. Çankırı da yaşayan seyyitlerin şehrin ticarî hayatına da katkı sağladıkları gözlemlenebilmektedir.¹⁵

Nâkibü'l Eşraflık

Nâkib; bir kavmin veya kabilenin reisi, başkanı¹⁶, Nâkibü'l Eşraf; peygamber soyundan olanların işlerini görmek üzere içlerinden hükümetçe tayin olunan memur, Nâkibü'l Eşraf Kaymakamlığı da; İstanbul'da bulunan Nâkibü'l Eşraf'ın taşradaki vekillerine denmektedir¹⁷. Taşradaki seyyit ve şeriflerin muhafaza ve himayesi Nâkibü'l Eşraf kaymakamlığına ait idi.

3 Karaca; A.g.e. s-775

4 Hikmet Özdemir, Suat Cebeci, Arapça Türkçe Sözlük, s-193

5 Murat Sarcık, Osmanlı İmparatorluğunda Nâkibül Eşraflık Müessesesi, s-1

6 Yüksel Arslan, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Teberükat Vakfiye Defteri (1340) s-137

7 Murat Sarcık, Osmanlı İmparatorluğunda Nâkibül Eşraflık Müessesesi, s-34

8 İbn Batuta Seyahatnamesi, s-214

9 Seyfullah Kara, Selçukluların Dini Serüveni-Türkiyenin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı, s-532

10 Murat Sarcık, Osmanlı İmparatorluğunda Nâkibül Eşraflık Müessesesi, s-34

11 Hz. Peygamber ailesine zekat ve sadaka vermek haram olup ancak beytülmaldeki ganimetlerin beşte birinden verilebilir. Vehbe Zühaylî, İslam Fıkhi Ansiklopedisi, Cilt-3, s-370

12 Yüksel Arslan, Çankırı Araştırmaları Dergisi sayı 1, Teberükat Vakfiye Defteri (1340) s-137

13 2 numaralı Çankırı Şer'iye Sicil defterinde 66 numaralı kayıta Dârüs-siyâdenin Sultan Süleyman Han Cami-i Şerifi vakfından olduğu anlaşılmaktadır. Bir önemli husus da bu kaydın 1077 Hicrî tarihli olmasıdır. Bu tarih dikkate alındığında Miladî 1667 de böyle bir kurumun varlığından söz edilebilmekte ve Dârüs-siyâdenin Çankırıdaki varlığının daha eskilere gidebileceği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.

14 Ahmet Kemal Üçok Çankırı Coğrafyası isimli eserinde Nâkibül Eşrafzadeleri konağının yakın zamanda yıkıldığından ve dört bir tarafının dükkanlarla çevrili olduğundan bahsetmektedir. Çankırı Coğrafyası, s-84

15 Ahmet Kankal, 1650-1740 Yılları Arasında Çankırı'daki Esnafa Ve Ticarete Genel Bakış (Şer'iyye Sicillerine Göre), Çankırı Araştırmaları Dergisi sayı: 2

16 Mevlüt Karaca, Osmanlıca Türkçe lügat, s-640

17 Ahmet Elibol, Yakın Çağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı, doktora tezi, s-87.

Nâkibü'l Eşrafılık müessesesi M.873-874 yıllarından itibaren ortaya çıkmakta¹⁸ ve Abbasiler döneminde Nâkib-i Nûkabâ¹⁹, Fatımiler, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı devleti devrinde de Nâkibü'l Eşrafılık ismiyle bu müesseselerin kurulduğunu görmekteyiz. Çankırı'ya da Nâkibü'l Eşraf kaymakamının atanması bu ilde de seyit ve şeriflerin kısacası sâdât'dan insanların yaşadığının önemli bir göstergesidir. Çankırı da seyitlerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim merkezlerine bakıldığında Çankırı merkez²⁰ ve Yapraklı (Tuht)²¹ ilçesinin ön plana çıktığını yoğunluğun buralarda oluştuğunu tespit etmekteyiz. Zira buralara Nâkibü'l Eşraf Kaymakamı atanmıştır²². Örneğin, Çankırı ve Yapraklı üzerine miladî 1799 ile 1824 tarihleri arasında;

Es-seyit Kayıncızade İsmail Efendi
Es-seyit Mütevellizade Ahmet Efendi
Es-seyit Ahmet Beyzade Mustafa Efendi
Es-seyit Hanizade Abdullah Efendi
Es-seyit Elmalılızade Mustafa Efendi
Molla Mehmet Sadık Efendi
El-Hac Şeyhzade es-seyit Mehmet Efendi
Es-seyit İbrahim Efendi
Es-seyit Elmalılızade Mehmet Derviş Efendi
Es-seyit Hatipzade Ahmet Efendi

Şeyhzade Hasan Efendi'nin Nâkibü'l Eşraf Kaymakamı olarak atandığını görmekteyiz²³. Şeriye Sicil defterleri incelendiğinde bu atamaların daha önceki tarihlere uzandığını görmek ve bu isimleri çoğaltmak mümkündür²⁴.

Yine şeriye sicil defterlerinde Çankırı ve Yapraklı (tuht) ilçelerinin dışında Kurşunlu, Karabazari²⁵, Tosya, Gölyenice, Koçhisar, Kargı²⁶ ve Çerkeş²⁷ kazalarında da sâdât'ın yaşadığını görmek mümkündür. Seyitlerin işlerini takip etmek amacı ile atanan Nâkibü'l Eşraf Kaymakamları, Nakübü'l Eşrafın yazısı ile sadrazam tarafından tayin edilmektedir²⁸. Osmanlı dünyasında bu iki soydan (Hz.Hasan ve Hz. Hüseyin) gelenlere büyük bir saygı gösterilmiş ve pek çok alanda imtiyaz sağlanmış ve birçok vergiden muaf tutulmuştur²⁹.

Çankırı'ya gelen seyitlerin Çankırı'nın çeşitli ilçelerine dağılımlarına rağmen yoğunlukla Çankırı merkezinde ve Yapraklı³⁰ (Tuht) ilçesinde yerleşmiş oldukları görülmektedir. Çankırı da ikamet eden seyitlerin bulunduğu zaviye veya tekkelerin Dârûs-Siyâde olarak isimlendirildiği görülmekte³¹ 1340(1924) tarihinde teberrûkat kayıtlarında üç adet Sancak-ı Şerifin kayıtlı olduğu bilinmektedir³². Ancak bu sancaklardan günümüze ulaşan olmamıştır. Çankırı Dârûs-Siyâdesinin Sultan Süleyman Câmî-i Şerifi vakfından olduğu³³, ve zaman zaman Dârûs-Siyâde Tekkesi, zâviyesi³⁴, dergâhı ismi ile anıldığı, ortaya çıkan son döneme ait bilgi ve belgeler ışığında Sultan Süleyman Cami-i civarında³⁵ İmaret caddesinde 153 ada 6 parsel³⁶ dahilinde 14 kapı

18 Murat Sarıçık, Osmanlı İmparatorluğunda Nâkibül Eşrafılık Müessesesi, s-23

19 Sancık; A.g.e, s-31

20 9 numaralı Çankırı Şeriye Sicil defteri, s-17

21 15 Numaralı Çankırı Şeriye Sicil defteri, s-152

22 Ahmet Elibol, Yakın Çağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı, doktora tezi, s-88

23 Ahmet Elibol, Yakın Çağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı, doktora tezi, s-88-89

24 12 ve 13 numaralı Çankırı Şeriye Sicil defterlerinde de Nâkibü'l Eşraf atamalarını görmek mümkündür. Örneğin; sene 1153 yılında Ebu Bekir Efendinin atanması gibi (12 numaralı Şeriye Sicil Defteri)

25 13 Numaralı Çankırı Şeriye Sicil defteri, s-81

26 9 numaralı Çankırı Şeriye Sicil defteri, s-16

27 11 Numaralı Çankırı Şeriye Sicil Defteri, s-66

28 Ahmet Elibol, Yakın Çağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı, doktora tezi, s-88

29 Ziya Kazıcı, Osmanlıda Vergi Sistemi, s-225

30 14 Numaralı Çankırı Şeriye Sicil defteri, s-116

31 9 numaralı Çankırı Şeriye Sicil defteri, s-18 de 'Kengında vaki' merhum ve mağfurun leh Sultan Süleyman Tâbe Serâhu Cami-i Şerifi evkafından olmak üzere Cami-i Şerif garbında vaki' Dârûs-Siyâde tekkesi' olarak geçmektedir.

32 Yüksel Arslan, Çankırı Araştırmaları Dergisi sayı:1, Teberrûkat Vakfiye Defteri 1340, s-142.

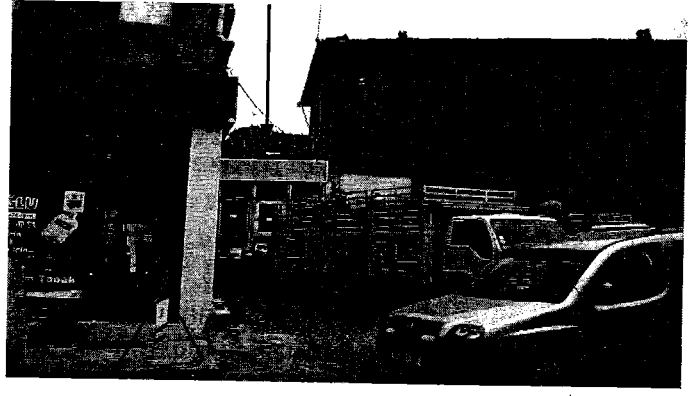
33 9 Numaralı Çankırı Şeriye Sicil Defteri, s-18, Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Evkâfı Şerifinin vakfiye ve Hücet-i Şer'iyye ve Berevât-ı Aliye Defteri Sene 1320 3. Cilt Demirbaş No:151

34 Esas Defteri, Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Demirbaş no: 1366, s-31

35 73 Numaralı Çankırı Şeriye Sicil Defteri, s-93

36 Çankırı Evkaf idaresi namına 1936 yılında açılan dava zabıt varakalarında Dârûs-Siyâdenin tam adresinde farklı ifadeler olmasına rağmen konum itibari ile bir değişiklik olmadığı görülmekte o dönemde değişen bazı mahalle isimlerinden dolayı farklılıkların ortaya çıktığı göze çarpmaktadır. Örneğin bir zabıt varakasinda Cami-i Kebir mahallesinde İmaret caddesi 153 parselde bulunduğu bildirilirken bir başka zabıt varakasinda Çankırı da 'Yoğurtçu el-yevm Mimar Sinan Mahallesi 153 ada 6 parselde 14 kapı numaralı tekke ve zaviye' olarak konumu belirtilmektedir.

numarası ile kayıtlı olduğu tespit edilmiştir³⁷. Çeşitli müştemilata (dükkanlar, kahve ocağı, sofa)³⁸ sahip olan bu yapı maalesef günümüze kadar varlığını devam ettirememiş Çankırı Evkaf Memurluğunca 1968 yılında 32.000 liraya ihaleye çıkarılmış ve satılmıştır³⁹. Bir zamanlar adına Nâkibü'l Eşraf kaymakamlıklarının atandığı ve içerisinde Hz. Peygamberin soyundan gelen insanların asırlarca yaşadığı bu yapı bu satıştan sonra tamamen işyeri olarak kullanılmış, Çankırı yerel tarihi süreci içerisinde temsil ettiği anlamla beraber ismi de kaybolmuş ve unutulup gitmiştir. Mevcut Dârûs-Siyâdenin

Çankırı Dârûs-Siyâdesinin olduğu mekân

satışından sonra alanda ciddi fizikî değişiklikler yapılmış ve tamamen ticarî bir yapı olarak kullanılmış ve orijinal halinden pek bir eser kalmamıştır⁴⁰. Bu işlemlerin gerçekleştiği dönemde hiçbir duyarlı davranışın ortaya çıkmaması ve yapının korunması ile ilgili olarak hiçbir adımın atılmaması da gerçekten düşündürücüdür. Ancak şu an ticarî iş yeri olarak kullanılan yapı içerisinde Dârûs-Siyâde zaviyesinin beratla atanmış iki postnişinin mezarları varlığını koruyabilmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir. Bu Postnişinlerden biri Abdülcelil Efendi⁴¹, diğeri ise Şeyâeddin Efendidir. Abdülcelil Efendiden sonra Abdülcelil oğlu İsmail Hakkı⁴² Efendi Zaviyedarlığa⁴³ (postnişinliğe) atanmış⁴⁴, Hakkı Efendi de bu görevi tekke ve zaviyelerin kaldırılması tarihine kadar devam ettirmiştir⁴⁵. Hakkı Efendi soyadı kanunundan sonra AY soyadını almış ve 10.02.1951 tarihinde vefat etmiş olup kabri Sarıbabâ mezarlığındadır⁴⁶. 16.01.1959 tarihinde İplik Pazarı Cami-i İmam Hatibi İsmail Rahmî Koçhisarlı'nın yer aldığı bilirkişi raporundan Dârûs-Siyâde postnişinlerinin dolayısıyla Hakkı Efendinin de burada Kadirî tarikatı üzere ayin ve ibadet yaptıklarını belirtmektedir⁴⁷. Çankırı Şeriye Sicil defterleri incelendiğinde buraya ait teberrukât kayıtlarına rastlanmakta bu kayıtlar içerisinde iki adet Sancak-ı Şerif'in varlığı dikkat çekmektedir⁴⁸.

Yapraklı (Tuht) ilçesinde de yoğun şekilde seyitlerin yaşadığı ve buraya da Nâkibü'l Eşraf Kaymakamı Atandığı Çankırı Şeriye Sicillerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivinde bulunan Miladî 1648 tarihli Siyâdet hücceti yani şecere Yapraklı ve dolaylı yönden Çankırıya yerleşen seyit ailelerinin yerleşim tarihlerinin çok yakın bir zamanda olmadığını ve en az 359 yıllık bir geçmişinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Nâkib e's-seyyit Mehmet ibn e's-seyyit Mahmut el-Hüseynî ve farklı Nâkibler tarafından şecerenin doğrulandığına dair ifadelerin yer aldığı ancak mührün bulunmadığı bir şecere yani Siyâdet Hücceti de bu fikrimizi doğrular niteliktedir. Ancak Yapraklı ilçesinde yaşayan seyit ailelerin ilçe merkezinde nerede yaşadıklarına dair bir bilgi mevcut değildir. Arşiv araştırmalarımızda ve Yapraklı ilçesinde yaptığımız taramalarda kuvvetli bir ihtimalle seyitlerin Dârûs-Siyâde görevini gördükleri yani meselelerini konuşup tartıştıkları ve bir araya geldikleri yapıyı tespit edebildiğimiz kanaatindeyiz. Yapraklı ilçesi Yukarı Mahallede halk arasında türbe olarak bilinen Yapraklı Tapu Müdürlüğü ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde Fethiye Medresesi olarak bilinen yapı incelendiğinde bu yapının Yapraklı'da ikamet

37 Çankırı Evkaf idaresi namına 1936 yılında açılan dava zabıt varakası, Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi Dârûs-Siyâde zabıt varakaları zarfı.

38 Çankırı Evkaf idaresi namına 1936 yılında açılan dava zabıt varakası, Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi Dârûs-Siyâde zabıt varakaları zarfı.

39 25 Ekim 1968 tarihli Çankırı Gazetesi, sayı:4422

40 Bu yapı bugün Sultan Süleyman Cami-i güneybatısında bulunup Câmi ile aralarında sadece bir yol geçmektedir. Bugün fırıncı ve tüp gaz bayii olarak kullanılan iki işyeri mevcuttur.

41 4 Haziran 1904 yılında Abdülhamit'e ait beratla Dârûs-Siyâde zaviyedarlık görevine atanmıştır. Berat Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezinde 1058 numaralı demirbaş kayıttır.

42 Çankırı Evkaf idaresi namına 1936 yılında açılan dava zabıt varakası, Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi Dârûs-Siyâde zabıt varakaları zarfı.

43 Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi 127 numaralı demirbaş kayıtlı defter

44 Esas Defteri, Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Demirbaş no: 1366, s-28

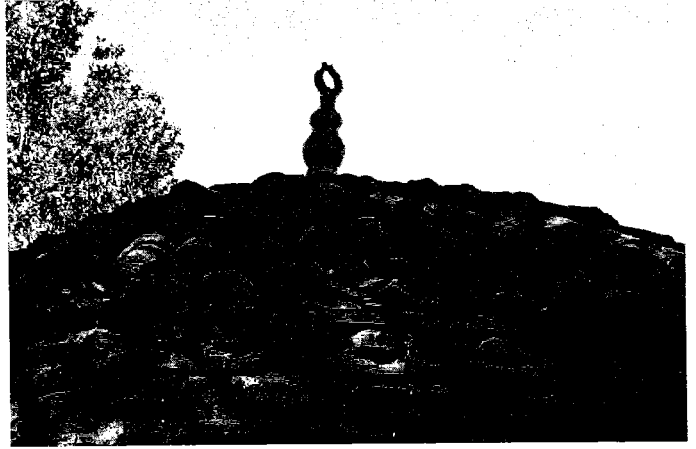
45 1936 Yılında Hakkı Efendi Evkaf Müdürlüğünce Mahkemeye verilmiş ve vakıf kendisinden alınarak satışa çıkarılmıştır. Dr. Rifkî Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi Dârûs-Siyâde zabıt varakaları zarfı.

46 Mezartaşı üzerinde 'Şeyh Celil Babaoğlu Şeyh Hakkı Ay' ifadesi yer almakta doğum tarihi olarak da 1292 yazmaktadır.

47 Çankırı Tapu Müdürlüğü 153 ada 6 parsel dahilinde 14 kapı numaralı mülke ait bilgi zarfı

48 73 Numaralı Çankırı Şeriye Sicil Defteri, s- 93

eden seyitlere ait olduğu açıkça kendini hissettirecektir. Yapraklı Yukarı Mahallede Halk arasında türbe olarak bilinen **'ashab-ı hayrattan Mehmet Efendinin bina ve inşa eylediği tahtânî ve fevkânî 28 hücre ve bir kütüphaneden müstemil olan Fethiye Medresesi'**⁴⁹ mimari itibarıyla diğer yapılardan farklı bulunmaktadır. Yapının alt katında türbe, üst katında ise kütüphane bulunmaktadır. Türbenin üzeri doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülüdür. Kütüphaneye, kuzey cephesindeki giriş kapısının kapalı olması sebebiyle güney cepheye bitişik eve açılan pencereden girilmektedir. Üzeri tromp geçişli tuğla kubbe ile örtülüdür. Kubbe, dıştan sekizgen kasnaklı

Yapraklı Fethiye Medresesi Çatısı

ve alaturka kiremit kaplı çatı ile örtülüdür⁵⁰. Yapının sekizgen kasnaklı kubbesi üzerinde boynuz motifli alemin bulunması ilk göze çarpan unsurlardandır. Zira Anadolu Türk İslam mimari kültüründe alemlerde hilal daha çok kullanılmakta olup boynuz Ortadoğu toplumlarında ve hatta Osmanlılarda kudret ve azameti⁵¹ temsil etmektedir. Yapraklıdaki yapıda boynuzun kullanılması ve alemin taşıyan bölümün yeşil renkte (Hasanî ve Hüseyinîlere ait bir renk⁵²) olması yapı içerisinde Osmanlı Nâkibül Eşraf Mühürlerinde ve siyâdet hüccetlerinde kullanılan Hasbiyallahu Vahdeh hattının yer aldığı büyük bir levhanın bulunması bu tezimizi kuvvetlendirmektedir. Yapı içerisinde ayrıca kimlere ait olduğu bilinmeyen iki adet mezar vardır. Ayrıca Dr. Rıfık Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları merkezi Arşivinde bulunan ve Yapraklı'dan bağışlanan bir siyâdet hücceti⁵³ ve siyâdet hücceti başlığında Nâkibül Eşraf Kaymakamının mührü⁵⁴ ile yapı içerisindeki hattın aynılık derecesindeki benzerliği dikkate şayan bir durum olup bu yapının Dârûs-Siyâde olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ancak yine de bu yapının her alanda detaylı olarak araştırılması gerekmektedir.

SONUÇ

Anadolu'nun birçok bölgesine Hz. Peygamberin neslinden insanlar gelip yerleşmiş ve Anadolu insanı arasında hürmet ve saygıya mazhar olmuşlardır. Anadolu ya yerleşen seyit ailelerinin misafir edilmesi, ağırlanması, kendi aralarındaki işlerinin takibinin yapılabilmesi mekânların sağlanması açısından Dârûs-Siyâde dediğimiz zaviye ve tekkeler oluşturulmuş buralara atamalar yapılmış ayrıca seyitlerin işlerinin takibine yardımcı olmak ve sahte seyit şecerelerinin düzenlenmesini engellemek, kendilerine zekattan pay verilmemesinden dolayı geçim sıkıntısı çekmemelerini sağlamak amacı ile taşrada Nâkibül Eşraf kaymakamlıkları oluşturulmuştur. Seyit aileler merkez ve Yapraklı ilçesi olmak üzere Çankırı ya da yerleşmişlerdir. Çankırı Sultan Süleyman cami-i vakfına dahil olmak üzere Caminin batısında bir zaviye kurulmuş ve buraya Dârûs-Siyâde ismi verilmiştir. Ancak Cumhuriyet döneminde mevcut Dârûs-Siyâde müstemilatı ile birlikte satışa çıkarılmış ve yapı tamamen fiziki bir değişime uğramıştır. Konu günümüze kadar ciddi anlamda incelenmediğinden dolayı burada hizmet eden ve Çankırı sosyal ve dînî hayatına etki etmesi kuvvetle muhtemel olan yerel kimlikler hakkında hiçbir bilgi gün yüzüne çıkmamıştır. Dârûs-Siyâde örneğinde olduğu gibi ilimizin çeşitli değerlerini ifade eden mekânsal veya kültürel dokunun korunmasında insanların duyarlı olması gerekip bu değerlerin yok edilmesini engelleyici tedbirlerin alınması ve geriye kalan zenginliklerin ve eserlerin korunması için her türlü gayretin sarf edilmesi gerekmektedir.

49 73 Numaralı Çankırı Şerîye Sicil Defteri, s-100

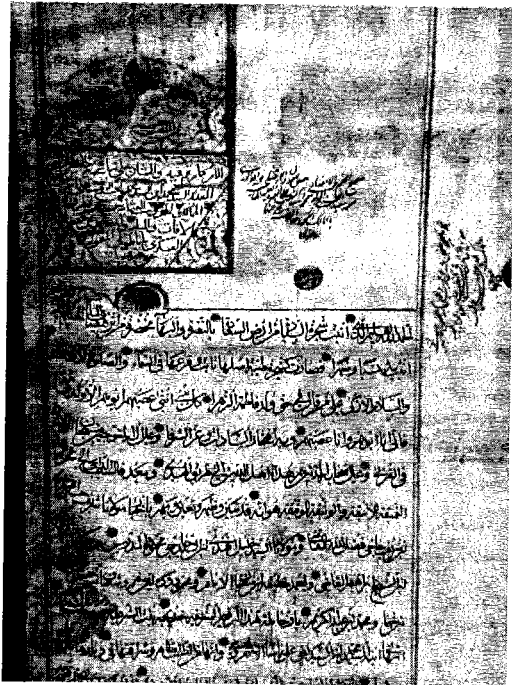
50 www.cankiri.gov.tr

51 Mustafa Bektaşoğlu, Kubbe ve minarelerin vazgeçilmez unsuru Alem, Diyanet Aylık Dergisi Şubat 2001 Sayı:122

52 Murat Sarıçık, Osmanlı İmparatorluğunda Nâkibül Eşraflık Müessesesi, s-29

53 Dr.Rıfık Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Demirbaş no:1650

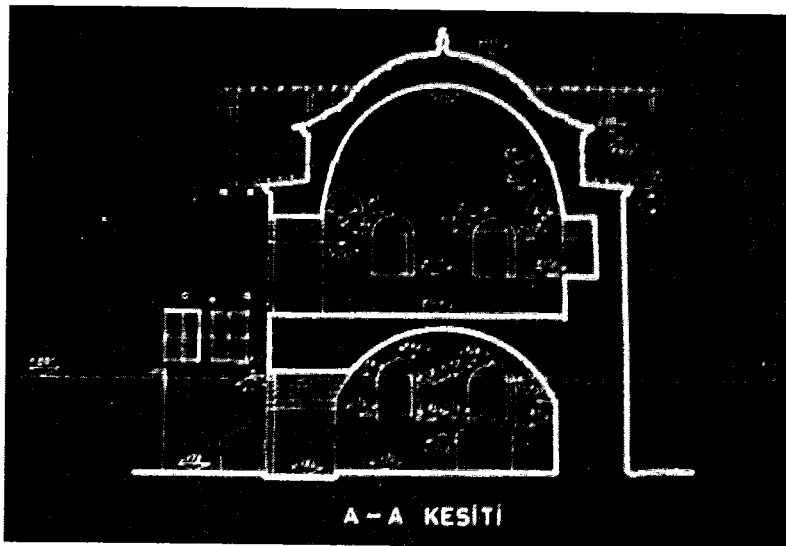
54 Miladî 1648 tarihli Siyâdet hücceti Nâkib Ca'fer bin Kemaleddin el-Hüseyinî tarafından tasdik edilmiş ve şecerinin sahihliği doğrulanmıştır.

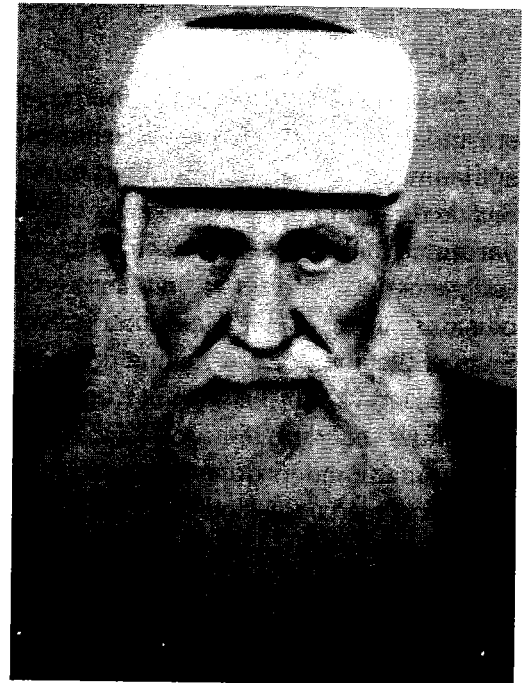
Resim 1: Miladî 1648 tarihli siyadet hücceti
(Çankırı Araştırmaları Merkezi)

1924	Mahaller	Sokakı	Yakıt	Class	2000	3000
151-152	Çarşı içi	Orta pazar	Afife Saibna	Üç adet kâğıt dükkan	100	100
153	Çarşı içi	Suvarnazarı	Arap Abdullah	İki odun	300	300
154-157	Çarşı içi	Bıçdaypazarı	Bıçdaypazarı	Dört adet kâğıt dükkan	225	225
158	Mimaristanı	Büyük camii yeni	Caimit Kibir	Ahşap ev	165	165
159-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200	Çarşı içi	İmaret	Hayratoglu	Dört adet ahşap dükkan	180	180
181-182-183-184-185-186-187-188-189-190-191-192-193-194-195-196-197-198-199-200	Çarşı içi	İmaret	Darizade	Ahşap bina ve dükkan	150	150
191-192-193-194-195-196-197-198-199-200	Orta pazar	Çarşı içi	Siyadettin İplikpazarı	Üç adet kâğıt dükkan	240	240
191-192-193-194-195-196-197-198-199-200	Mimaristanı	Büyük camii yeni	Zehra Yorgun	Ahşap bina	165	165
191-192-193-194-195-196-197-198-199-200	Çarşı içi	Aşak Hamamı	Bıçdaypazarı	Beş adet kâğıt dükkan	225	225
191-192-193-194-195-196-197-198-199-200	Mimaristanı	Dikfil ve gün cüler	Seyit Ahmet paşa	Arsa	100	100

Resim 3: Çankırı Dârüs-siyade zaviyesinin satış ilanı

Fethiye resmi kesit krokisi
(VIII. Vakıf haftası kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları Sayfa 160)

Resim 2: Hakkı Ay

1926 - 1928 TÜRKİYE TÂBİİYYETİNDEN ÇIKARTILARAK SÜRGÜN EDİLENLER

The Ones That Were Expatriated From Turkish
Nationality And Exiled During 1926-1928

Erhan METİN *

ÖZET:

Bu çalışma, Çankırı Belediyesi Dr. Rifki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi arşiv kütüphanesinde bulunan (17 X 33 cm) ebadında, karton kapaklı, 862 demir baş numarası ile kayıtlı olan ve kapak sayfasında "Türkiye Tâbiyyetinden Tard ve Hudud Haricine Çıkarılan Eşhasın Fotoğraf Albümü. Sene 1926" başlığının yer aldığı defterin içerisinde yer alan bilgileri konu almaktır. Giriş bölümünde sürgün ve sürgünler hakkında genel bilgiler verildikten sonra tarihimizde yapılmış olan sürgünlerin kronolojik sırlaması, sürgünlerin yapılış amaçları hakkında bilgiler verilmiştir. 1924 tarihine kadar getirilen sürgün olayları ile 1926 tarihli bahsi geçen defter arasında bağlantı kurulmuştur. Sonuç bölümünde, defter içerisinde yer alan verilerden hareketle 1920'li yılların iç ve dış politikası hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmenin akabinde ulaşılan sonuçlar defter kayıtları ile paralel olarak sıralanmıştır. Üzerinde çalıştığımız 1926 tarihli defterin içeriği hakkında kısaca bilgi verilecek olursa; defter içerisinde, adı geçen şahısların işlemiş olduğu suçları, bu suçların mahiyetlerini ve bu işlenmiş olan suçlar neticesinde suçu sabit görülen şahısların almış oldukları cezaları görmemiz mümkündür. Suçu sabit görülen kişilere verilmiş olan cezalar incelendiğinde, bu dönemde kişilere uygulanmış olan tard (vatandaşlıktan çıkartma) ve sürgün cezaları hakkında önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarına ait olan bu defterin içeriği hakkında yapmış olduğumuz arşiv çalışmaları ve literatür taramaları sonucunda şimdiye kadar araştırmacıların rastlamamış olduğu farklı sürgünlerin (hududu harice çıkartılma) ve vatandaşlıktan çıkartılmaların (tard edilme) bulunduğu da ortaya konulmuştur. Şimdiye kadar tarih literatüründe bilinen sürgün listelerine, üzerinde çalıştığımız bu defter ile yenileri eklenmiştir. 1923-1944 Müsterek Kararnameler Kataloğu, 1926-1928 Bakanlar kurulu kararları ve Emniyeti Umumiye 1.-3.-4. ve 5. şubeye ait defter kayıtları üzerinde yaptığımız taramalarda "Türkiye Tâbiyyetinden tard ve hudud haricine çıkarılan eşhasın fotoğraf albümü. Sene 1926" isimli defterde geçen kayıtlara ve kararlara rastlanılmamıştır. Çalışmamızın yayınlanmasından sonra bu konu hakkında yeni ve daha kapsamlı çalışmaların yapılabileceğini ümit ediyoruz.

ANAHTAR KELİMELEER: Sürgün, Tard edilme, 1926 Sürgünleri, 150'likler

THE ONES THAT WERE EXPATRIATED FROM TURKISH NATIONALITY AND EXILED DURING 1926 1928

SUMMARY:

This paper covers the information in the register found in Cankiri Municipality Dr. Rifki Kamil Urga Cankiri Research Center Archive Library. The register (size 18 x 33 cm) has a cardboard cover, is registered under inventory number 862 and its title is: "The photograph album of people expatriated and exiled from Turkish nation. Year 1926". In the introduction part there is some general information about exiles, chronological order of the exiles in our history and their purposes. Connections were made between the exiles till 1924 and the register from 1926. In the conclusion part, a brief evaluation about Turkish domestic and foreign policy in 1920's was made considering the data in the register. The results obtained from this evaluation were listed in parallel to the records in the register. To summarize the contents of the register we have worked on, the register contains the types of the crimes of the people and the punishments they have suffered as a result of this. When the crimes are examined, important information about expatriation and exile punishments can be seen. Our achieve and literature scanning about this register from the first years of the Republic show different exiles and expatriations not seen by other researchers. With this register we have worked on new exiles are added to the existing exile lists in the history. When we have scanned the Collective Decrees Catalog of 1923-1944, Cabinet Decisions of 1926-1928, and registries of 1st, 3rd, 4th and 5th branch offices' of General Security, we couldn't see any registries and decisions mentioned in "The photograph album of people expatriated and exiled from Turkish nation. Year 1926". We hope that after the publishing of our study, new and more extensive studies can be made about this topic.

KEYWORDS: Exile, Expatriation, 1926 Exiles, 150'dom

* Bilim Uzmanı - Çankırı Belediyesi Dr. Rifki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Koordinatörü,
Expert of History Education - Çankırı Municipality Dr. Rifki Kamil Urga Çankırı Research Center Coordinator

GİRİŞ

Osmanlı döneminde sürgün olayı hem kolonizasyon hem de ceza metodu olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde sürgünler daha çok ceza metodu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürgün olayında kişi hapis cezasının çoğunu bitirdikten sonra genelde hapiste tutulmamaktadır. Geri kalan yıllar için sürgüne gönderilmektedir. Bunun oranı genellikle hapis süresinin beşte biri kadardır. Bu bir anlamda mahkumun problem yaratamayacağı özel bir mahalde zorunlu ikamete tabi tutulması gibidir. İkinci çeşit sürgün ise, bölge güvenliği açısından sınıra yakın yerlerde oturması sakıncalı olan kişilere uygulanmıştır. Bunlar sınır boylarından uzak yerlere zorunlu ikamete gönderilmişlerdir.¹

"Sürgün" bir kişi yada grubu kendi istekleri dışında yurtlarından yaşadıkları yerden uzaklaştırmak demektir². Kelime anlamı olarak "sürgün" sürülmüş, ceza olarak belli bir yere gönderilmiş veya belli bir yerde ikamet etmeye mecbur edilmiş kimse, menfi, nefyolunmuş anlamlarına gelmektedir³. Ancak kendi isteği ile memleketini terk edenlere veya yaşadığı yerleşim biriminde, diğer yaşayanlara ya da yöneticilere kızdığı, hatta kızmayıp, kendi özel dünyasında yaşamak için ayrılanlara da "gönüllü sürgün" denilmesi, sürgünün bir başka boyutunu da ortaya koymaktadır⁴.

Sürgünün tarihi insanlığın ilk yıllarına kadar uzanır. Biz bu çalışmamıza sürgün ve sürgünlerin tarihimizdeki yeri, sebepleri ve uygulanış amacı bakımından çeşitleri hakkında kısa değerlendirmeler yaparak başlayacağız. Bu değerlendirmeleri yaptıktan sonra ise 1926 yılında hududu harice çıkartılan eşhasa ait fotoğraflar albümündeki sürgünler ve sürgün edilen şahıslar ile suçları hakkında bilgi vereceğiz. Bu albüm içerisinde yer alan sürgün sebepleri ve adı geçen şahıslarca işlendiği vurgulanan suçlardan hareketle bu dönem sürgünleri için objektif ve bilimsel açıdan, ulusal tarihimize yardımcı olabileceğini düşündüğümüz yargıları ortaya koymaya çalışacağız. Böylece tarihimizde uygulanan diğer sürgünler ile üzerinde çalışma fırsatını bulduğumuz ve 1926 tarihli hududu harice çıkartılan insan fotoğraflar albümü, muhtevası ve buradaki sürgünlerin tarihimizdeki yeri ve önemi hakkındaki sonuçlara da ulaşmış olacağız.

A - OSMANLI'DA VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE SÜRGÜNLER

A-I) OSMANLI DÖNEMİNDE SÜRGÜNLER

Osmanlı kaynaklarında sürgün cezası hem hukuki, hem de idari bir ceza olarak uygulanmıştır. Hukuki olarak, İslam hukukindeki "ta'zir" cezaları içinde değerlendirilen sürgünün tanımı yapılmış, süresi ve sanları belirtilmiştir. Osmanlı hukukunda "nely ve dagrib" başlığı altında sürgünlüğün tanımı, "Bir suçlunun bir müddet bulunduğu beldeden, başka bir beldeye uzaklaştırılması" olarak yapılmış, daha çok çevresinin tedirgin olduğu hırsız ve fahişelere uygulanacağı belirtilmiştir. Genelde bir yıldan fazla uygulanmamıştır. II. Bayezid dönemine kadar "sürgün" yasak iken, Yavuz Sultan Selim zamanından itibaren, hırsız ve fahişeler "toplum huzurunu ve ahlakını bozan kimseler" için sürgün cezası uygulaması başlamıştır⁵. Osmanlıda kişiler sürgünlük cezası geç başlarken kitlesel sürgünler- ki belgelerde sürgün olarak kast edilir- kuruluş yıllarından itibaren kolonizasyon ve iskan yöntemi olarak kullanılmıştır⁶ Osmanlı Devleti döneminde uygulanan sürgünleri, amacına göre iki kategoride inceleyebilmek mümkündür. Buna göre:

- I. Kolonizasyon ve iskan politikası olarak yapılmış sürgünler
- II. Ceza olarak yapılmış sürgünler

I- Kolonizasyon ve iskan politikası olarak yapılmış sürgünler: Özellikle Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde, fethedilen yerleri Türkleştirmek, İslamlaştırmak sürgün (Kolonizasyon veya iskan) usulüne çok sık müracaat edildiğini biliyoruz⁷. Anadolu ve Rumeli yanında, Akdeniz adalarının İslamlaşması bu

1 Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", Bilig Dergisi, S: 36 Kış 06, s.187

2 Ahmet Uçar, Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a, İlgı yayınları, İstanbul 2006, s.13

3 Mehmet Doğan, Türkçe Sözlük, İstanbul 1996, Bahar yayınları, s.1008

4 Ahmet Uçar, Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a, s.13

5 Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri, C.1, İstanbul 1990, s.106

6 Ahmet Uçar, Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a, s.14

7 Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", Bilig Dergisi, S: 36 Kış 06, s.188

yöntemle yapılmıştır. Bu yöntemin bir başka önemi de etnik ve dinsel başkaldırının, daha çıkmadan engellenmesinde kullanılmış olmasıdır. Rumeli'de yapılan Rum, Anadolu'ya yapılan Arnavut sürgünler yanında Mora ve Girit'e sürülen Bektaşiler bunun kanıtı olarak gösterilebilir. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Türk devlet geleneğinde var olan beylik ögesini ve isteğini, bir başka deyişle kendisine alternatif olabilecek unsurları da bu yöntemle etkisizleştirmiştir⁸.

II - Ceza olarak yapılmış sürgünler: Bir ceza metodu olarak Orta Asya'daki Türk Tarihinde de rastladığımız sürgün olayının Osmanlı Devletinin ilk dönemlerine dair elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bu tarz sürgün olayına daha çok XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi sürgünler şeklinde rastlıyoruz. Tanzimat sonrasının getirdiği aydınlanma sürecinde, Osmanlı ülkesinde ilk defa olmak üzere siyasi bir muhalefetin çıktığını görüyoruz. Genç Osmanlılar cemiyetinde organize olan muhalifler, Avrupa devletlerinin yönetim biçimlerinin tesiri altında kalmışlar, Osmanlı Devletinde meşrutiyet idaresinin kurulması için mücadeleye girişmişlerdir. Halbuki Padişah ve Bab-ı Ali Onlar gibi düşünmüyorlardı. Bu suretle imparatorluğun seçkin zümresi ile padişah ve Bab-ı Ali arasında derin bir siyasi görüş farkı doğmuştur⁹. 1876 Anayasası'nın "Kanun-u Esasi" yıkılması ve onu izleyen İstibdat döneminde Genç Osmanlıların bazı fikirlerini terk ederek Sultanın hizmetinde memuriyet aldılar. Diğerleri sürgün, hapis ve ölüme maruz kaldılar¹⁰. İstibdat dönemi içerisinde 1896 yılının Ağustos ayında bir istihbarat alan II. Abdülhamid, darbe teşebbüsünde bulunan yetmiş sekiz kişiyi sürgüne göndermiştir¹¹. II. Abdülhamid bu sürgün ile meşrutiyet yanlılarına karşı hem otoritesini yinelemiş, hem de kendisine karşı ortaya çıkabilecek muhalif güçlerin ülke içerisinde ve siyasi arenada kuvvetlenmesinin de önüne geçmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen bu sürgünlerin genel karakteri incelendiğinde, dönemin hükümdarının mevcut rejimi korumak adına, mevcut rejimin karşıtlarına (meşrutiyet yanlıları veya saltanat karşıtları) yönelik uyguladığı bir ceza ve yurttan uzaklaştırma niteliğinde olduğu rahatça görülebilmektedir. Bundan dolayı tarihimiz içerisinde bazı sürgünlerin, mevcut iktidar sahiplerinin iktidarlarını veya rejimlerini korumak için kullandıkları etkili yöntemlerden biri olduğunu görmemiz mümkündür.

Özellikle II. Abdülhamid döneminde, Divan-ı Harblerde yapılan yargılamalar sonucu hukuki gerekçelerle sürülenler olduğu gibi, hiçbir yargılama yapılmadan padişah iradesiyle idari gerekçelerle sürülenler de olmuştur. Sürgünlere gittikleri yerlerde mali sıkıntılara düşmemeleri için, vali, mutasarrıf, defterdar, çeşitli daire müdürlükleri ya da katiplikler verilmiş; devlet zararlı bulduğu insanları merkezden (İstanbul) uzaklaştırırken, gönderdiği yeni çevrede onlara yeni bir uyum şansı iktidara bağlılık fırsatı tanımış ve onların hareketlerini jurnallerle kontrol etmeye çalışmıştır¹². Buradan hareketle II. Abdülhamid döneminde sürgün edilen kişiler incelenecek olduğunda sürgün edilenlerin sıradan vatandaşlar değil, saltanat karşıtı veya meşrutiyet yanlısı olan bürokratlar, askerler, ve o dönemin aydınları olduğu göze çarpmaktadır.

A-II) CUMHURİYET DÖNEMİNDE SÜRGÜNLER

Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de sürgünlerin belirli sebeplerden dolayı yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Cumhuriyet dönemi sürgünlerini de yapılış amaçlarına göre iki ana başlık altında incelememiz gerekecektir.

- I- Hapis cezası sonrası zorunlu ikametler
- II- Siyasi amaçlı zorunlu iskanlar

I - Hapis cezası sonrası zorunlu ikametler: 1 Mart 1920 tarihinde yeniden düzenlenen 200 nolu Türk Ceza kanunun da "sürgün" cezası bir kez daha tanımlanmıştır. Kanunun 11. maddesi ile şahsi hürriyeti

8 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İ.Ü. İktisat Fak. Mecmuası, (Ekim 1951-Temmuz 1952) XI/4, s.546-547; XIII/1-4, s.66-67; XV/1-4, s.209-237

9 Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", Bilig Dergisi, S: 36 Kış 06, s.189

10 Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu; TTK yay. Ankara 2004, s.172

11 Soner Yalçın, Efendi, C:1, Doğan yayınları, İstanbul 2004, s.68

12 Ahmet Uçar, Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a, s.15

tehdit eden ceza tabirinden "ağır hapis, sürgün ve hafif hapis cezalarının murad olduğunu" belirtirken, 18. madde de sürgünle ilgili şu hükümler yer almaktadır.

"Sürgün cezası gerek cürmün işlendiği ve gerek cürümden zarar gören şahıs ile mahkumun ikamet ettiği kazalardan en aşağı 60 km uzaklıkta bulunan ve mahkeme ilanında muayyen olan şehir veya kasaba da mahkumun, ikamete mecbur tutulmasından ibarettir. Müebbet veya muvakkattir. Müebbet vefatına kadar devam eder. Muvakkat altı aydan beş seneye kadardır." (Düstur, 3. Tertib, C.7, s.854-856)

Bu kanunla sürgün cezası hapis sonrası, zorunlu ikamet olarak düzenlenmiş ve Cumhuriyet döneminde de hep böyle uygulanmıştır. 1926'da çıkarılan 6123 sayılı Türk Ceza kanunu'nun 18. maddesinde sürgünle ilgili tatbikat biraz daha değiştirilmiştir.

*"Sürgün cezası gerek cürmün işlendiği ve gerek cürümden zarar gören şahıs ile mahkumun kazalardan en aşağı 500 km uzakta bulunan ve nüfusu 10 binden çok ve polis teşkilatı olan ve mahkeme ilanında yazılı bulunan kaza merkezlerine mahkumun ikamete mecbur tutulmasından ibarettir. Bu cezanın müddeti bir seneden beş seneye kadardır. Ceza mevkiinin tabii ahvalı mahkumun hayatı için kat'i bir tehlike teşkil ederse veya emniyet veya icrasına taalluk eden mahzur ve maniler bulunursa, Cumhuriyet müddeiumumisi veya mahkumun talebiyle sürgün cezasının infaz olunduğu yerdeki, hükmü veren mahkeme derecesinde bulunan mahkeme kararı ile sürgün yeri tebdil olunabilir. Bu derece mahkeme olmayan yerlerde bu kararlar, o kaza dairesinde bulunan aynı derecedeki mahkeme tarafından verilir."*¹³

Daha sonra ise verilen cezanın icrası ile ilgili bazı değişiklikler ve açıklayıcı hükümler de kabul edilmiştir. İlk bakışta siyasi yönü pek hissedilmeyen bu kanun gerek II. Dünya Savaşı yıllarında, gerekse 1950 sonrası çoğu sol ve Marksist siyasi düşünce mensubu yazar ve parti mensuplarına uygulanmıştır. 11 Aralık 1951'de Türk Ceza Yasasında değişiklikler yapılmış, bu dönemde Türk Ceza kanununun 11, 18, 40 ve 173. maddeleri ile "sürgün" cezasını düzenlemiştir. 11. madde ile sürgün cezası, bu madde de sayılan suçlara mahsus asli cezalardan kabul edilirken, 18. madde ile bu cezanın ne olduğu, süresi infaz şekli ve şartları gösterilmiştir. 40. madde ile bir günlük tutukluluk üç günlük sürgüne karşılık sayılırken; 173. maddenin son fıkrası ile "Devletin şahsiyetine karşı işlenen" ve ağır hapis cezası ile cezalandırılan suçluların, kendilerine verilen hapis cezasının üçte birini geçmemek ve ondan da az olmamak üzere belirlenecek bir yerde ikametle emniyet-i umumiye nezareti altına alınma (sürgün) cezası da alacakları belirtilmiştir¹⁴. 1965 yılında 647 sayılı ceza infazı hakkındaki kanunu'nun 12.maddesine göre, sürgün cezasının kaldırılmasına kadar uygulanmıştır¹⁵.

II- Siyasi amaçlı zorunlu iskanlar: Bu sürgünler, 18 Kasım 1935 tarih ve 2848 sayılı kanunun (Düstur, 3 Tertip, C.17:28) değişik maddelerine dayanılarak yapılmışlardır. Uygulamalardan anlaşıldığına göre bu tür sürgün cezaları, mahkumiyetine gerek duyulmayan, ancak bulunduğu yerde ikameti de sakıncalı görülen kimselere yönelik bir cezadır. II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi bu cezaya çarptırılan insanların, gittikleri yerlere uyum sağlamasını ve maddi sıkıntı çekmesini önleyecek tedbirlerde alınmıştır¹⁶. Yapılan siyasi sürgünlerden amaç cezalandırmak ya da muhalifini mümkün olduğunca merkezden uzaklaştırmaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ve belirli dönemlerinde de bu tür sürgünlerin olduğu görülebilmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra sürgün edilen "**150'likler**" Türkiye Cumhuriyeti'nden Kurtuluş Savaşı sonrası sürgün edilen insanlara verilen addır. İlhami Soysal'ın "yüzellilikler" isimli çalışmasında geçmekte olan (Bkz, EK 1) isimler arasında Osmanlı Devlet Erkanını meydana getiren isimlerin yanı sıra polisler, gazeteciler, mülkiye ve askeriye şahısların olduğu göze çarpmaktadır. 150'likler listesi ile sürgün edilen kişilerin farklı çevre ve statülerden olması, yine liste içerisindeki bu kimselerin milli mücadele yıllarında Anadolu hükümetinin çalışmalarına engel olmaya çalışan şahıslar olması, bu listenin milli mücadele yıllarında yeni sistemin kurucuları tarafından tespit edilmiş olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Nitekim Çerkez Ethem isyanının sorumluları da bu liste ile sürgün edilmiştir. Çerkez Ethem ayaklanması 1921 yılında patlak vermiştir. Fakat 150 likler listesinin 1924 yılında kesinleştirilmesi böyle bir belirlemenin o dönemlerde mevcut

13 Ahmet Uçar, Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a, s.16

14 Ahmet Uçar, Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a, s.16

15 Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", Bilig Dergisi, S: 36 Kış 06, s.191

16 Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", Bilig Dergisi, S: 36 Kış 06, s.192

olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Listeyi incelediğimizde, bütün polisler içerisinde bir kısım polisin bu liste ile sürgün kararının verilmesi de Cumhuriyetin ilk yıllarında emniyet teşkilatı içerisinde yeni rejim muhaliflerinin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda 150'likler listesini, hem eski sistemin tasfiyesi, hem de kurulan yeni rejimin (Cumhuriyet), eski sistem (Osmanlı Hanedanı veya Saltanat) ile hesaplaşması olarak değerlendirebilmemiz mümkündür.

İçişleri bakanlığı tarafından oluşturulan ilk hainler listesi 600 kişiden oluşmakta idi. Ancak 'nın bir maddesinde sürgün edilecek insanların sayısının 150'yi geçmeyecek şeklinde öngörmesi üzerine bu liste ilk önce 300 ardından da 149 kişiye indirilmiştir. 150'likler adı verilen ve tarihinde Bakanlar Kurulu ve T.B.M.M.'nin oturumunda saptanan bu listeye tarihindeki kararla "Köylü Gazetesi" sahibi Refet Bey de eklenerek kesin şekliyle 150 kişi olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet tarihi içerisinde 150'likler listesinin haricinde bilinen toplu bir sürgün henüz bilinmemektedir.

28 Haziran 1938 tarihinde, 150'liklerin yurda girmelerini engelleyen yasa kaldırılrsa da geri dönen çok kişi olmamıştır. Günümüzde bile bu listenin 600 kişilik hali açıklanmamıştır¹⁷. Bundan sonra yapılacak akademik çalışmalarda ve araştırmalarda farklı sürgün listelerinin de çıkabileceği göz ardı edilmemelidir.

II-A) 1926-1928 Siyasi Sürgünleri (Komünist Hareketler ve Komünist Fırka Üyeleri):

XIX. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen bu sürgünlerin genel karakteri incelendiğinde, dönemin hükümdarının mevcut rejimi korumak adına, mevcut rejimin karşıtlarına (meşrutiyet yanlıları veya saltanat karşıtları) yönelik uyguladığı bir ceza ve yurttan uzaklaştırma niteliğinde olduğu rahatça görülebilmektedir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde, Divan-ı Harblerde yapılan yargılamalar sonucu hukuki gerekçelerle sürülenler olduğu gibi, hiçbir yargılama yapılmadan padişah iradesiyle idari gerekçelerle sürülenler de olmuştur. Cumhuriyet döneminde uygulanmış sürgünler ise daha çok Cumhuriyet rejimini tam olarak yerleştirebilmek ve Milli mücadele karşıtlarının ülkeden tavsyesini sağlayabilmek için yapılmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz 150'likler listesi bu amaçtaki sürgünleri gösteren bir örnektir.

1926-1928 tarihleri arasında tard ve iskat edilmek suretiyle yapılmış sürgünleri gösteren üzerinde çalıştığımız 1926 tarihli Emniyeti umumiye birinci ve dördüncü şubeye ait defter kayıtlarını (Bkz, Ek:2) incelediğimizde, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan sürgünlerin, 150'likler listesindeki sürgünlerin taşıdığı amaçlardan farklı amaçları da içerdiği görülmektedir. Öyle ki 1920'li yılların başlarında S.S.C.B ile müttefik olan Türkiye'nin 1922 den itibaren dış ve iç politikalarındaki paralelliğe son verdiğini görebiliyoruz. I. T.B.M.M 16 Mart 1921'de S.S.C.B ile yaptığı Moskova Antlaşması ile "Düşmanımın düşmanı dostumdur." Görüşünden yola çıkarak dış politikada kendisini destekleyecek olan ve emperyalizme karşı birlikte mücadele etme kararı alan Sovyet Rusya (SSCB) ile yollarını birleştirmiştir. Ankara, Kafkaslarda Bolşevik yönetimlerin kurulmasına göz yumma karşılığında doğu cephesini güvenceye alarak, tüm gücünü batı cephesine aktarabilmiş, savaşın kazanılmasında ise bunun önemli rolü olmuştur¹⁸. Bu dönemde Anadolu'dan Orta Asya'ya uzanan coğrafya içerisinde komünizm, Türkçülük, ve İslamcılık, arasındaki ayrım çok belirgin değildir. Anadolu'da güç dengelerinin yeniden oluşum sürecinde İslamcılar Bolşevizmi, Türkçüler İslamcılığı, çeşitli komünist akımlar hem Türkçülüğü hem de İslamcılığı kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmişlerdir. Sonunda başarı kazanan, bu güç dengelerini tarihin akışı ve kendi amaçları doğrultusunda en iyi biçimde kullanan Mustafa Kemal önderliğindeki akım olmuştur¹⁹.

Özellikle Rusya'da meydana gelen Ekim devriminin Anadolu ve İstanbul'da yankılar uyandırması Bolşevizmi 1919-1921 yılları arasında prestiji en yüksek siyasi akım haline getirmiştir. Milletvekilleri kalpaklarına kırmızı işaret takıp gezer olmuşlardır. Moskova önce Anadolu hareketini Boşevikleştirmeye çalışmıştır. 1920'de TBMM'de bir yanıla İslam, bir yanıla Bolşevik bir "yeşil ordu" bile kurulmuştur. Diğer yandan Mustafa Suphi'nin kurduğu Komünist Parti Anadolu'ya geçerek çalışmalarını burada sürdürmeyi tasarlamıştır. Anakara ise bütün bunların farkındaydı. Mustafa Kemal batı Cephesi komutanı Ali Fuat Paşa'ya çektiği 16 Eylül 1920 tarihli telgrafta "...kayıtsız şartsız Rus taabiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilatı gaye itibarıyla tamamen bizim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilatını her surette durdurmak ve uzaklaştırmak

17 İlhami Soysal, Yüzellilikler, 1985, s.25

18 Baskın Oran, Türk Dış Politikası, C:1, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.161

19 Baskın Oran, A.g.e, C.1, s.162

mecburiyetindeyiz..." diyordu. Ardından 18 Ekim 1920'de kendi denetimindeki Türkiye Komünist Fırkasını kurdurdu²⁰. 1920'nin sonlarında Lenin tarafından Anadolu'da bulunan komünizm taraftarlarına gönderilen direktifte ise şöyle denmekteydi: "Kemalistlere güvenmeyin, onlara silah sağlamayın; tüm çabalarınızı Türkler arasında Sovyet ajitasyonunu yaygınlaştırmaya ve Türkiye'de kendi çabalarıyla zafer kazanabilecek sağlam bir Sovyet partisi kurmaya odaklayın²¹." Lenin'in yukarıdaki direktifinde ve Mustafa Kemal'in telgrafında ifade ettiği görüşler birlikte düşünüldüğünde, iki liderinde birbirlerinin siyasi hedeflerini çok iyi bildiklerini anlayabiliriz.

Bundan dolayı Lenin kontrolünde bir komünizm hareketinin Anadolu'ya girmesini istemeyen Mustafa Kemal, 18 Ekim 1920 de kendi denetiminde Türkiye Komünist Fırkasını kurdurmuştur. 28 Ocak 1921'de Mustafa Suphi'nin öldürülmesiyle siyasi dengeleri denetimi altına almıştır. Mustafa Kemal'in Türk topraklarındaki komünistlere müsamaha göstermeye hiç niyeti yoktu²². Mustafa Suphi'nin öldürülmesi ve ardından imzalanan 1921 antlaşmasından sonra Moskova'nın Bolşevikleştirme girişimleri sona ermiştir. 1922'de Türkiye'de komünizm yasaklanmış ve Komünist Parti kapatılmıştır²³.

1926 tarihli "Hududu harice çıkartılan eşhasın fotoğrafları albümü" kayıtlarında rastladığımız kişiler ve kişilere ait suçlar göz önünde bulundurulduğunda, komünizm akımının ve komünizm taraftarı kişilerin Türkiye dahilinde 1926-1927-1928 yıllarında faal olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Özellikle komünist fırkası ve komünizmle alakadarlıkları görülen bu kimselerin gayri meşru şekilde Türkiye sınırları içerisine girmeleri, Türk Milletinin birlik ve beraberliğinin dış mihraklarca gayri meşru yollarla tehdit edilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bu kimselerin tespit edilerek derhal hudut dışı edilmiş olmaları ise dönemin hükümetinin bu konu hakkındaki titizliğini göstermektedir. 1928'li yıllara kadar Komünizm akımının, Türkiye Cumhuriyetini tehdit eder bir mahiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Komünizm taraftarı olduğu tespit edilen kişilerin Bulgar tebaasından olması veya Avrupa'yı geçiş güzergahı olarak kullanması da komünizmin Türkiye'ye sadece Rusya sınırından değil Avrupa ve Balkanlar kanalı ile de girmeye çalışıldığını göstermektedir.

SONUÇ

Ordu aleyhine çalıştığı ispat edilen ve istiklal mahkemesinde yargılanarak suçlu bulunan gayri Müslim tebaaya mensup kimselerinde 1926-1928 yılları arasında vatandaşlıktan çıkartılarak hudut dışı edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca hüviyeti bulunmayan, hakkında yapılan tahkikatlar neticesinde Türkiye cumhuriyeti vatandaşlığına kayıtlı olmayan insanların hudut dahilinde serkeşlik yaptıkları, sahte kimlikler kullandıkları ve ne için faaliyet gösterdikleri konusunda bilgi bulunamaması üzerine hudut dışı edilmiş oldukları görülmektedir.

Ermeni komitesine mensup olan yurt içinde farklı mesleklerle iştigal ediyor görülen komitacı olduğu anlaşılan veya askerlik görevini yerine getirmemek için türlü firar girişiminde bulunan Ermenilerinde tard edilerek hududu harice çıkartılmış oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Milli mücadele karşıtlığı yapmış olan kimselerinde bu yıllarda hudut dışına çıkartılmış oldukları görülmektedir. 150'likler listesinin uygulanarak bu listedeki kişilerin sürgün edilmesinden sonraları da, bu listede adı geçen kişilerle ilişkisi olduğu daha sonra ortaya çıkmış olan kişilerin 1926-1928 yıllarında 150'liklerle olan ilişkileri gerekçe gösterilerek sürgün edilmiş oldukları anlaşılmaktadır.

1926 tarihli defter üzerinde yapmış olduğumuz çalışmanın sonucunda tüm bu sonuçlardan hareket ederek, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin, Cumhuriyetin ilanını izleyen ilk birkaç yıl içerisinde Türkiye Cumhuriyetinin birlik ve beraberliğini sağlamak, bölücü fikir akımlarının yurt içine girmesini önlemek, huzur ve asayiş bozan veya bozacağı düşünülen kimseleri yurttan uzak tutmak, gayri meşru şekilde başka devletlere hizmet eden kimselerin yurttan çıkartılmasını sağlamak amacıyla 1926-1927-1928 yıllarında da çeşitli sürgünlere karar vermiş olduğu görülmektedir. Bu sürgünlerde dikkatleri çeken bir diğer husus ise her sürgün edilen ve vatandaşlıktan ihraç edilen kişinin açık suçunun, kimlik bilgisinin ve sürgün gerekçesinin açıklanmış olmasıdır.

20 Baskın Oran, A.g.e, C.1, s.164

21 Richard Pipes, Komünizmin Kısa Tarihi, Gelenek yay, İstanbul 2005, s.118

22 Richard Pipes, A.g.e, s.118

23 Baskın Oran, A.g.e, C.1, s.164

1926 tarihli "Hududu harice çıkartılan eşhasın fotoğrafları albümü" kayıtlarında rastladığımız kişiler ve kişilere ait suçlar göz önünde bulundurulduğunda, komünizm akımının ve komünizm taraftarı kişilerin Türkiye dahilinde 1926-1927-1928 yıllarında faal olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Özellikle komünist fırkası ve komünizmle alakadarlıkları görülen bu kimselerin gayri meşru şekilde Türkiye sınırları içerisine girmeleri, Türk Milletinin birlik ve beraberliğinin dış mihraklarca gayri meşru yollarla tehdit edilmeye çalışıldığını ortaya koymaktadır. Bu kimselerin tespit edilerek derhal hudut dışı edilmiş olmaları ise dönemin hükümetinin bu konu hakkındaki titizliğini göstermektedir. 1928'li yıllara kadar Komünizm akımının, Türkiye Cumhuriyetini tehdit eder bir mahiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Komünizm taraftarı olduğu tespit edilen kişilerin Bulgar tebaasından olması veya Avrupa'yı geçiş güzergahı olarak kullanması da komünizmin Türkiye'ye sadece Rusya sınırından değil Avrupa ve Balkanlar kanalı ile de girmeye çalışıldığını göstermektedir. Kapak sayfasında 1926'da hududu hariciye çıkartılan insan fotoğrafları albümü ifadesinin yazılı olduğu defterde mevcut adı geçen şahıslarla 150'likler listesinde yer alan ve yukarıda bahsi geçen isimler karşılaştırıldığında; 1926 yılına ait olan defterde adı geçen isimlerden oluşturulan ayrı bir sürgünün olabileceği ihtimali kuvvet kazanmaktadır. 1926 tarihli defterde sürgün edildiği belirtilerek suçları hakkında kısa bilgiler bulunan şahısların "yüzellilikler" listesi ile doğrudan alakası bulunmadığı da anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yaptığımız bu çalışma ile 1926-1928 yılları arasında yapılmış olan yeni bir sürgün olayının vuku bulduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Muhtevasında 1926-1928 yıllarına ait kayıtların olduğu, 1926 tarihli bu defterde adı geçen şahıslar, isimleri, fotoğrafları ve Türkiye Cumhuriyetine karşı işlemiş olduğu suçlar EK 2'de verilen tabloda gösterilmiştir. (Bkz. EK 2)

EK-1) YÜZELLİLİKLER LİSTESİ

VAHİDETTİN'İN MAİYETİ

1. Yaver-i Has **Kiraz Hamdi**
2. Hademe-i Hassa Kumandanı **Zeki**
3. Hazine-i Hassa Müfettişlerinden Kayserili **Şaban Ağa**
4. Tütüncübaşı **Şükrü**
5. Serkarin **Yaver**
6. Yaverandan Erkan-ı Harp Miralay **Tahir**
7. Seryaver **Avni**
8. Esbak Hazine-i Hassa Müdürü Ve Defter-i Hakani Emni **Refik**

SEVR MUAHEDESİNİ İMZALAYAN VE KUVAY-I İNZİBATİYE'YE DAHİL KABİNE AZALARINDAN

9. Esbak şeyhülislam **Mustafa Sabri**
10. Adliye nazır-ı esbakı **Ali Rüşdü**
11. Ziraat ve Ticaret nazır-ı esbakı **Cemal**
12. Bahriye nazır-ı esbakı **Cakacı Hamdi**
13. Maarif nazır-ı esbakı **Rumbeyoğlu Fahrettin**
14. Esbak Ziraat ve Ticaret nazırı **Kızılhançerci Remzi**

SEVR MUAHEDESİNİ İMZALAYAN HEYET-İ MURAHHASA

15. Maarif Nazır-ı Esbakı **Hadi**
16. Ayan'dan Şura-yı Devlet Reis-i Esbakı **Rıza Tevfik**
17. Bern Sefir-i Esbakı **Reşat Halis**

KUVAY-I İNZİBATİYE'YE DÂHİL OLANLAR

18. Kuvay-ı İnzibatiye başkumandanı **Süleyman Şefik**

19. Yaveri süvari yüzbaşı Bulgar namıyla maruf **Tahsin**
20. Kuvay-ı İnzibatiye Erkan-ı harbiye reisi miralay **Ahmet Refik**
21. Kuvay-ı İnzibatiye mitralyöz kumandanı ve Damat Ferit'in yaveri **Tarık Mümtaz**
22. Kuvay-ı İnzibatiye kumandanlarından İzmir kolordu kumandan-ı sabıkı **Ali Nadir**
23. Kuvay-ı İnzibatiye mensubinininden ve Nemrut Mustafa divan-ı harbinden kaymakam **Fettah**
24. Kuvay-ı İnzibatiye mensubinininden **Çopur Hakkı**

MÜLKİYE VE ASKERİYEDEN

25. Esbak Bursa valisi **Gümülcüneli İsmail**
26. Ayan'dan **Konyalı Zeynelabidin**
27. Cebel-i bereket mutasarrıf-ı esbakı bulunan **Fani zade Mesut**
28. Hürriyet ve İtilaf fırkası lideri miralay **Sadık**
29. Malatya mutasarrıf-ı sabıkı Bedirhani **Halil Rami**
30. Esbak Manisa mutasarrıfı **Giritli Hüsnü**
31. Esbak Divan-ı harp reisi **Nemrut Mustafa**
32. Uşak belediye reisi **Hulusi**
33. Adapazarı kaymakam-ı esbakı **Hain Mustafa**
34. Tekirdağ müftü-i esbakı **Hafız Ahmet**
35. Afyonkarahisar mutasarrıf-ı esbakı **Sabit**
36. Gazi Ayıntap mutasarrıflığında bulunmuş olan **Celal Kadri**
37. Hürriyet ve İtilaf katib-i umumisi **Adanalı Zeynelabidin**
38. Mülga Ayan'dan Evkaf nazır-ı esbakı **Vasfi Hoca**
39. Harput vali-i esbakı **Ali Galip**
40. Bursa vali vekil-i esbakı **Aziz Nuri**
41. Sabık Bursa müftüsü **Ömer Fevzi**
42. İzmir kadı müşavir-i sabıkı **Ahmet Asım**
43. Esbak İstanbul muhafızı **Natık**
44. Dahiliye nazır-ı esbakı Ayan'dan **Adil**
45. Dahiliye nazır-ı esbakı **Mehmet Ali**
46. Esbak Edirne valisi ve Şehremini vekili **Salim**
47. Kütahya'da Yunanlılara mutasarrıflık eden **Hocarasih zade İbrahim**
48. Adana'da valilik eden **Abdurrahman**
49. Karahisar-i Şarki mebusu esbakı **Ömer Fevzi**
50. İşkenceci namıyla maruf mülazım **Adil**
51. İşkenceci namıyla maruf mülazım **Rıfkı**
52. Esbak Kırkağaç kaymakamı **Şerif**
53. Esbak Çanakkale mutasarrıfı **Mahmut Mahir**
54. İstanbul Merkez kumandan-ı esbakı **Emin**
55. Kilis'de kaymakamlık eden **Sadullah Sami**
56. Esbak Dahiliye nezareti dava vekili ve Bolu mutasarrıfı **Osman Nuri**

ÇERKEZ ETHEM VE AVANESİ

57. **Çerkez Ethem**
58. Ethem'in biraderi **Reşit**
59. Ethem'in biraderi **Tevfik**
60. **Kuşcubaşı Eşref**
61. Kuşcubaşı Eşrefin biraderi **Hacı Sami**
62. İzmirli sabık Akhisar kumandanı yüzbaşı **Küçük Ethem**
63. Düzceli Mehmet oğlu **Sami "Aço Fumpat"**
64. Burhaniyeli **Halil İbrahim**
65. Susurluk'dan Demirköprülü **Hacı Ahmet**

ÇERKEZ KONGRESİNE MURAHHAS OLARAK İŞTİRAK EDENLER

66. Hendek kazasının Sünbüllü karyesinden **Bağ Osman**
67. İzmit mutasarrıf-i sabıkı **İbrahim Hakkı**
68. **Brau Sait**
69. **BerzekTahir**
70. Adapazarı'nın Harmantepe karyesinden **Maan Şirin**
71. Söke Ereğli'sinin Tekeli karyesinden **Koca Ömer oğlu Hüseyin**
72. Adapazarı'nın Talustanbey köyünden **Bağ Kamil**
73. **Hamete Ahmet**
74. **Maan Ali**
75. Kirmastı'nın Karaorman karyesinden **Harunurreşit**
76. Eskişehirli **Sefer Hoca**
77. Bigalı Nuribey oğlu **İsa**
78. Adapazarı'nın Şahinbey karyesinden **Kazım**
79. Gönenin Tuzakçı karyesinden **Lampaz Yakup**
80. Gönen'in Bayramıç karyesinden **Kumpat Hafız Sait**
81. Gönen'in Keçe karyesinden mütekaid **Binbaşı Ahmet**
82. İzmir'de Dava vekili **Bazaduruğ Sait**
83. Şamlı **Ahmet Nuri**

POLİSLER

84. Esbak İstanbul Polis Müdürü **Tahsin**
85. Esbak İstanbul Polis müdür muavini **Kemal**
86. Emniyet-i umumiye müdür muavini **İspartalı Kemal**
87. Esbak İstanbul Polis Müdiriyeti Birinci Şube müdürü **Şeref**
88. Esbak İstanbul Polis Müdiriyeti Birinci Kısım başmemuru **Hafız Sait**
89. Sabık Arnavutköy Merkez memuru **Hacı Kemal**
90. Polis başmemurlarından **Namık**
91. Şişli komiseri **Nedim**
92. İzmit merkez memuru, Edirne Polis müdürü ve Yalova kaymakamı **Fuat**
93. Adana'da Polis müdürlüğü eden **Polkeçenli Yusuf**
94. Unkapanı Merkez memur-u sabıkı **Sakallı Cemil**
95. Büyükdere Merkez memur-u sabıkı **Mazlum**
96. Sabık Beyoğlu İkinci Komiseri **Fuat**

GAZETECİLER

97. Serbesti gazetesi sahibi, Hürriyet ve İtilaf azasından **Mevlanzade Rıfat**
98. Türkçe İstanbul gazetesi sahibi **Sait Molla**
99. İzmir'de Müsavat gazetesi sahibi ve muharrir-i sabıkı Darülhikme azasından **İzmirli Hafız Cemal**
100. Aydede gazetesi sahibi, Posta ve Telgraf Müdür-i Umumi-i esbaki **Refik Halit**
101. Bandırma'da Adalet gazetesi sahibi **Bahriyeli Ali Sami**
102. Edirne'de Te'min ve elyevm Selanik'de Hakikat gazeteleri sahibi **Neyyir Mustafa**
103. Eski Köylü gazetesi sermuharriri **Ferit**
104. Alemdar gazetesi sahibi **Refii Cevat**
105. Alemdar gazetesinden **Pehlivan Kadri**
106. Adana'da Ferda gazetesi sahibi **Fanizade Ali İlmi**
107. Balıkesir'de İrşat gazetesi sahiplerinden **Trabzonlu Ömer Fevzi**
108. Halep'de Doğruyol gazetesi sahibi **Hasan Sadık**
109. Köylü gazetesi sahip ve müdürü **İzmirli Re'fet**

DİĞER EŞHAS

110. Tarsuslu **Kâmilpaşazade Selami**
111. Tarsus'lu **Kâmilpaşadaze Kemal**
112. Süleymaniye'li **Kürk Hakkı**
113. Mustafa Sabri Hoca'nın oğlu **İbrahim Sabri**
114. Fabrikatör **Bursalı Cemil**
115. İngiliz casusu meşhur **Çerkes Ragıp**
116. Fransız zabıtlığı yapan **Haçinli Kazak Hasan**
117. Eşkıya reisi Süngülü **Çerkes Davut**
118. Binbaşı **Çerkes Bekir**
119. Bursalı fabrikatör Cemil'in kayınbiraderi **Necip**
120. İzmir sabık Umur-u İslamiye müfettişi **Ahmet Hulusi**
121. Uşak'ta **Madanoğlu Mustafa**
122. Gönen'in Tuzakçı karyesinden Yusuf oğlu **Remzi**
123. Gönen'in Bayramiç karyesinden Hacı Kasım oğlu **Zühtü**
124. Gönen'in Balcı karyesinden Kocagöz'ün Osman oğlu **Şakir**
125. Gönen'in Muratlar karyesinden Koç Ahmet oğlu **Koç Ali**
126. Gönen'in Ayvacık karyesinden Mehmet oğlu **Aziz**
127. Gönen'in Keçeler karyesinden Balcılı Ahmet oğlu **Osman**
128. Susurluk'un Ayyıldız karyesinden Molla Süleyman oğlu **İzzet**
129. Gönen'in Muratlar karyesinden Hüseyin oğlu **Kara Kazım**
130. Gönen'in Balcı karyesinden Bekir oğlu **Arap Mahmut**
131. Gönen'in Rüstem karyesinden **Gardiyan Yusuf**
132. Gönen'in Balcı karyesinden **Ömer oğlu Eyüp**
133. Gönen'in Keçeler karyesinden Talustan oğlu **İbrahim Çavuş**
134. Gönen'in Balcı karyesinden Topallı Şerif oğlu **Hüseyin**
135. Gönen'in Keçeler karyesinden **Topal Ömer oğlu İdris**
136. Manyas'ın Bolca Ağaç karyesinden **Kurh oğlu İsmail**
137. Gönen'in Keçeler karyesinden Muhtar **Hacıbey oğlu Canpolat**
138. Marmara'nın Karapınar karyesinden **Yusuf oğlu İshak**
139. Manyas'ın Kızık karyesinden **Alibey oğlu Sabit**
140. Gönen'in Balcı karyesinden **Deli Hasan oğlu Selim**
141. Gönen'in Çerkes mahallesinden **Makineci Mehmet Oğlu Osman**
142. Manyas'ın Değirmenboğazı karyesinden **Kadir oğlu Kamil**
143. Gönen'in Keçidere karyesinden **Hüseyin oğlu Galip**
144. Manyas'ın Hacı Yakup karyesinden **Çerkes Sait oğlu Salih**
145. Manyas'ın Hacı Yakup karyesinden Maktul Şevketin biraderi **İsmail**
146. Gönen'in Keçeler karyesinden Abdullah oğlu **Deli Kasım**
147. Gönen'in Çerkes mahallesinden Hasan Onbaşı oğlu **Kemal**
148. Manyas'ın Değirmenboğazı karyesinden Kadir oğlu Kamil'in biraderi **Kazım Efe**
149. Gönen'in Kızık karyesinden **Pallaçoğlu Kemal**
150. Gönen'in Keçeler karyesinden Tuğ oğlu **Mehmet Ağa**²⁴

24 Kamil Erdeha, Yüzellilikler Yahut Milli Mücadele'nin Muhasebesi, s.224-230, Tekin Yayınevi, I.Basım, İstanbul, 1998

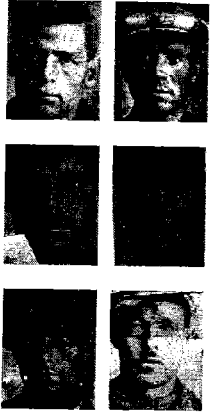
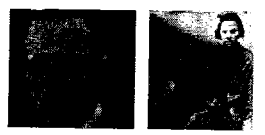
**EK-2) Türkiye Tabiiyetinden Tard ve Hudud Haricine
Çıkarılan Eşhasın Fotoğraf Albümü. Sene 1926***

Hüviyeti esbab-ı tahrir ve teb'idi men-i İthal'i	Evrakın tarih ve numarası	Fotoğrafi
Kominist Fırkasına mesub olmalarından Bulgaristan'dan firaren hududumuza iltica eden Bulgaristan Bulgar tebaasından İstefan Todoroka namı şahsın 23 Eylül 1926 tarihinde Romanya'ya sevk edilmek üzere hududu hariciye edilmiş olduğundan avdet etmek istediğinde kabul edilmemesi hakkında.	12-Teşrin-i evvel 1926 tarih ve 3052 Emniyeti Umumiye'nin Kıta Dosya numarası:3624	
Yenizağra kasabasının Muharrem bey çiftliği karyesinden ve Bulgar tebasından 21 yaşında Angel oğlu Adnaşın Koministlikle alakadar olmasından na'si hududumuzdan çıkartılmış olduğundan tekrar duhulüne meydan verilmemesi hakkında	8 Teşrin-i sani 1926 1425-3481 Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Dosya no:4011	
Bulgaristan'nın Hasköy Kazasının Tatarova karyesinden 24 yaşlarında Taniş oğlu Laesyas'ın Bir kt'a fotoğrafı Merbuddur. Merhum koministliğe alakadar olmasından dolayı hududumuzdan tebid edilmiştir. Tekrar duhulünün men'i	Emniyeti Umumiye'nin 14224-3480 8 Teşrin-i sani 1926 Dosya no:4011	
Bulgaristan'nın Rusçuk Sancağının Beluda kazasına tabi Ablova Karyesinden yirmi beş yaşlarında Haspan Veled Simon hudud haricine çıkarılmış olduğundan tekrar avdetine meydan verilmemesi hakkında	Bu dahi 14223 3479 8 Mart tarih 926 Dosya Numarası 4011	
Ordu aleyhine çalışmaktan maznun-ı aleyh olup Ankara İstiklal Mahkemesince ceryan eden muhakemesi neticesinde Türk tabiiyetinden iskatla hudud haricine tardına karar verilen Gümüşsuyu Hastahanesi dış tabiblerinden Kostantin Oğlu mülazim Yuhan Payda namındaki şahs Yunanistan'a sevk edilmek üzere hudud harici edilmiş olduğundan tekrar duhulüne meydan verilmemesi hakkında.	Emniyeti Umumiye dairesi 3329 25 .....926 3819	
16 Ağustos 921 tarihli ve 2984-11655 numaralı tahrirat-ı umumiye ile tabiiyetimizden iskat edilen İstanbullu Hristo Oğlu Petro'nun tekrar memleketimize men-i idhali hakkında	Emniyeti Umumiye 28 Eylül 926 13865 3399 Dosya numarası 382	

* Yapılan çeviri çalışmasında katkılarından dolayı Sayın Fuat RECEP'e teşekkür ederiz.

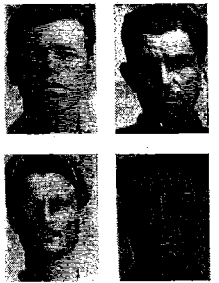
Dosyası Mahremdedir	komitacı	
Rus milletinden ve Besarabya ahalisinden olup Romanya'dan Bulgaristan'a ve oradan maşiyen Burgaz tarikliyle firar ederek serseriyane dolaşmakta iken derdest ve hudud harici Fransa'ya sevk edilen Toma Veled Leh [...] tekrar dahil olmaması hakkında.	Emniyeti umumiye 13 teşrin 926 14471 3524 4112 312-2	
Vesikasız ve kaçak olarak iki defa hududumuzdan ferceyab-ı duhul olup bu kere Kars vilayetince derdest ve hudud haricine çıkarılan [...] bulunan Sovyet tebasından Aleksi Oğlu Vasil nam şahsın tekrar memleketimize duhülüne meydan verilmemesi.	Emniyeti umumiye 11-11-1926 14472 3525	
[...] gizlenmek suretiyle memleketimize dahil olan İvan Danyal Ayvanoroviç şüpheli görülerek hudud haricine sevk edildiğinden tekrar memleketimize duhulünün meni hakkında.	Bu dahi 14475 3526 4115 12-2-2	
Kominist fırkasına mensubiyetlerinden dolayı Rusya'dan hududumuza iltica ederek 8 Teşrin-i Sani 926 tarihinde Rusya'ya sevk edilen Alenkof Yuvan ve Balof Petri Ander ve Piyaçorokof'un men-i idhali hakkında Petri	Emniyeti Umumiye 20/11/926 16810 3597 4242 12-2-2	
BU DAHİ Yuvan	BU DAHİ	
BU DAHİ Anderya	BU DAHİ	

Tâbiyyetimizden iskat edilen Burgazlı Kosti Veled Nikola'nın men-i duhulü hakkında	Emniyeti Umumiye 18512/3816 34-22 4616 12-2-2	
Nikolayo ve Asofa Eksel Atason namındaki iki Bulgar Koministliklerine binâen hududa iltica eylediklerini ifade etmeleri üzerine 27 Teşrin-i Sani 926 tarihinde İstanbul Vilayeti'nce Rusya'ya sevk edilmişlerdir. Memleketimize tekrar girmesinin men'i hakkında	Bu dahi 14 mayıs 18585/3838 34275 4617	
Bu dahi		
Bu dahi Vasil Atnasof		
Firaren Edirne'ye İltica eden Bulgar tebasından Bekreyeşef Oğlu Yoris Deviref ile Ayanaki Hariştef Altıparmak namındaki iki Bulgarın Rusya'ya sevk edildiği ve tekrar duhullerine meydan verilmemesi hakkında	Emniyeti umumiye 25 kanunu evvel 1926 3914/19114 35174 12-2-210	
Kibrit inhisariyesi Müfettişlerinden Hasan Ali Bey'in suikasdı maddesinden dolayı ceryan eden mahkemesi neticesi Türk tabiyyetinden iskat edenlerin hudud-ı milli harici Beyrut'a sevk edildiğinden avdet etmesine meydan verilmememesi hakkında	Emniyeti umumiye 14 Kanun-ı Evvel 1926 4/38 12-2-2	
Tâbiyyetimizden iskat edilen İzmirli Yako Oğlu Hristiyan Yetbo'nun men-i duhulü	Emniyeti umumiye 926 sene 246/5 10 1212 172	

11 Kanun-ı Sani 927 senesinde 96/460 fotoğrafında <u>12/2/197</u> Varangel orduları bakayâsından olup komünist olmalarına binâen Bulgaristandan çıkarılarak hududumuza iltica eden vilayet-i Kafkas ahalisinden 24 yaşlarında “Sergi Maçmoriç” Carpun Kasabası’ndan otuz dört yaşlarında “Yuvan Amidin” [...] yirmi sekiz yaşında “Yanko Bolof Nikola” Rusya’nın Masboyo Kasabası halkından yirmi altı yaşında “İvan Yakof Miron dof” Timagoriska Kasabası’ndan yirmibeş yaşında “Yakof Veled Berar” ile Cirto Moroskovaviste ahalisinden yirmi yedi yaşında “Andere Ahtatof” namındaki altı Rus’un Fransa’ya sevk edildiklerinden avdetlerine meydan verilmemesi hakkında.		
Mütareke esnasında Yunanlılarla teşrik-i mesai ve halen Yunan hizmetini kabul eylediğinden Türk tâbiyetinden iskatına karar verilen Saruhan’ın Kele Karyesi’nden Subaşı oğullarından 310 tevellüd Yaşmak Oğlu Osman avdetine meydan verilmemesi hakkında	Emniyeti umumiye 11/1/927 93/461 19	
Ruhsat-ı resmiyye istihsal etmeksizin ecnebi hizmetini kabul edenlerden tâbiyetden iskatına karar verilen Kırkkilise’nin Bayraklı Mahallesi’nden Karşı oğullarından Dimitri Oğlu Todorof namındaki şahsın Bulgaristan’a sevk edilmek üzere hudud haricine sevk edildiği hakkında	20 Kanunu Sani 927 4 1830	
18 eylül 1926 tarihli 31816 / 329 numaralı tahriratıyla taibiiyetden iskat edilen Ali oğlu Haydar Efendi	Emniyeti umumiye 927/2/6 1652/317 12/2/2 400	
Bilâ me’zuniyet-i resmiye tebdîl-i tâbi’iyyet ettiğinden iskat olunan İstanbul Üsküdar’da mukayyed Anastas (Tanaş) Veled Aristidi İftirasfiyadi	27. Mart 927 898 2675/188 2/2/12/929	

Türk teb'asından çıkıp ecnebî teb'asından olduğunu iddi'a eden Yorgi Veled Aristidi Tedalko nam şahsın tâbi'iyetden iskât edildiği hakkında	10905495 221 11051	
Kadıköy'ünden Yorgi Yorgiyadis Veled Komayoti nam şahsın tâbi'iyetten iskât edildiği hakkında	21. Nisan 927 1169/5772 232 1187	
Malatya Kazası ahalisinden Ermeni milletinden Mardiros Oğlu Misak'ın tâbi'iyetten iskât edildiği hakkında.	121/5847 151/5847 236	
Hudud-ı millî hâricine tard edilen Avusturyalı Simon nam-ı diğer Yuvan'ın hududumuz dâhiline girmesine meydan verilmemesi hakkında.	25. Nisan 927 1224/5935 34 1258	
Batum'un Ahlîkalık Karyesi mütevellidlerinden olup Ortaköy Kızılca Kilisesi Râhibi Yunan Papas Haromaiyan'ın Mısır'a sevk edilmek üzere hudud hâricine çıkarıldığına dâir.	5 Haziran 927 8361/1745 329 [...] 2/2/12 1774	
Bilâ me'zûniyet-i resmiye tebdîl-i tâbi'iyet eden ordu Vilayeti'nin Ermeni Protestan Mahallesi'nde 135 numaralı haneye 1297 numara ile müseccel Ağacıyan Pervanet Veled müteveffâ Agob nam şahsın tâbi'iyetimizden iskât edildiği hakkında.	5. Haziran 927 8359/1743 331 [...] 2/2/12 1777	
Mezuniyet-i resmiye istihsâl etmeksizin tebdîl-i tâbi'iyet eden Edirne'nin Aya Sitrati Mahallesi'nde 26 numaralı hane üzerine 1310 numarayla müseccel Baskıralar Şar'ın tâbi'iyetten iskât edildiği hakkında	Bu dahi 5 Haziran 927 8358/1742 330 2/2/12 1776	

Rusya'dan memleketimize ilticâ ve Rize'den İstanbul'a sevkinde yolda firar ederek bilahare derdestiyle Marsilya'ya sevk edilen Anaton Vlademir namındaki şahsın tekrar duhulüne meydan verilmemesi	5 Haziran 927 8360/1744 327 1775	
Serserilikten dolayı hudud haricine çıkarılan Gürcü milletinden Joj Kalmame'nin avdetine meydan verilmemesi hakkında	6/7927 9768/2119 398 2216	
Emniyet-i memleketi münselip hareketlerine binâen mukaddemâ hudud haricine çıkarılarak bilahare Samsun'a vurûd ederek tekrar derdest edilerek 29 Haziran 927 de İstanbul Vilayeti'nce Romanya'ya sevk edilmek suretiyle hudud hâricine çıkarılan İran teb'asından Kerim	14 Temmuz 927 tarih ve Emniyet-i Umumiye'nin 2213/10201 numaralı Dahiliye Vekaleti'nin emri	
Bu dahi İskender		
Bilâ-mezuniyet-i resmiye Yunanistan'da mekteb muallimliğini deruhde eden 29 Haziran 927 tarihiyle İcra Vekilleri ictimâ'ında tâbi'iyetten iskât edilen İstanbul'da Şehremani'nde Ördek Şahab Mahallesi'nde mukayyed Pepe namıyla maruf Hacı Mehmed Tevfik oğlu Yusuf Kenan	24. Temmuz 927 tarih ve Emniyet-i Umumiye'nin 10914/2352 465 numaralı Dahiliye Vekaleti'nin emri	
Bilâ mezuniyet-i resmiye tebdîl-i tâbi'iyet eden Beyoğlu'nda Sarı Lütü Mahallesi'nde Kabristan Sokağı'nda 22 numaralı haneye 314/312 tevellüdüyle İstanbullu olarak müseccel Harilanos Papa Doçoy Vele Hristo'nun İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Haziran 927 ictimâ'ında Türkiye tâbi'iyetinden iskât edildiği	10 Ağustos 927 tarih ve 1/2552/11127 Emniyet-i Umumiye numaralı Dahiliye Vekaleti'nin emri	
Bulgaristan'dan hududumuza iltica eden ve hüviyyet-i hakikiyesini ketm eylediği cihetle ecânib kanunu ahkâmına tevfikân hududumuz hâricine çıkarılan Bulgaristanlı Velko Falmakof'un başka tarikle hududumuza girmesine meydan verilmemesi hakkında	17 Ağustos 927 tarih ve 1253/2640 557 Emniyet-i Umumiye numaralı Dahiliye Vekaleti'nin emri	

Hüviyeti Esbâb-ı taharrî ve mu'âmelâtı	Evrakın tarih ve numarası	
Ahvâli daima şüpheli görülen ve isbât-ı hüviyet edememekle beraber kendisine memur süsü vererek dolaşmağa cüret eden İstanilav Viyaskevbir namındaki şahsın 16 Temmuz 927de İstanbul Vilayeti'nce Romanya'ya sevk olunduğundan tekrar hudud-ı millî dâhiline girmesine meydan verilmemesi hakkında.	28 Temmuz 927 tarih ve 11132/2400 481 Emniyet-i Umumiye numaralı Dahiliye Vekaleti'nin emri	
Siyasetle iştiğâl eder şüpheli eşhâsdan olmakla beraber memleketimiz aleyhinde çalışan 150 lili listeye dâhil olanlarla ilişkisi bulunduğu anlaşılan Bağdadi Ekrem bin Ahmed'in âhar bir tarikle memleketimize girmesine meydan verilmemesi hakkında.	17 Ağustos 927 tarih 12562/2639	
Su-i kasd meselesinden maznûn İstiklal Mahkemesi'nce ceryan eden muhakeme neticesinde iki sene müddetle Burdur'a nefyi karar gir olan ve mahall-i menfâsından firar ettirilen tahrir ve derdest 3 Temmuz 927 ve 2531 numaralı tahriratla bildirilen Hemşinli Mehmed Oğlu Osman	15 Ağustos 927 tarih ve 3066 Emniyet-i Umumiye numaralı Dahiliye Vekaleti Celilesi'nin emri	
Arnavud teb'ası sıfatıyla Torbalı'da ikamet etmekte olan Ereğlili Abdi bin Hasan'ın ahvâli daima şüpheli görülmekle 23 Haziran 927 İzmir Vilayeti'nce hudud hâricine çıkarılan merkum Mustafa Efendi [...] nefy ettirildiği hakkında	17 Temmuz 927 tarih ve 2247/10298 426 Emniyet-i Umumiye numaralı Dahiliye emri	
Tâbi'iyetten iskât edilen Zekeriyya Oğlu Eyüb'ün fotoğrafının gönderildiği hakkında.	14 Eylül 927 tarih ve 14437/3075 619 Emniyet-i Umumiye numaralı Dahiliye Vekaleti emri	
Tevârih-i muhtelifede [...] firarla Mısır ve Bulgaristan'a ve bilahare Yunanistan'a ve orada derdest ile Meriç Nehri üzerinden hududumuza atılarak Hayrabolu civarında dolaşmakda iken derdest edilen ve hüviyet ve tâbiyetleri meşuk görülmüş olan ve 31 Ağustos 927 tarihinde İtalya bandıralı Monşerağro Vapuru'yla İstanbul'dan Fransa'ya sevk edilmiş bulunan merkûmûnun memleketimize duhul etmemelerine	Dahiliye Vekalet-i Celilesi'nin 26 Eylül 927 tarih ve 15352/3290/642 Vilayet-i celilenin 2 Eylül 927 ve 1623/576 kalem numarasıyla	

Bulgaristan'dan Kırklareli Vilayetine iltica eden Vankof Oğullarından Naom Oğlu İvan ve İvan Oğlu Karikor kominits oldukları ve Rusya'ya gitmek üzere Türkiye'ye iltica ettiklerinden 3 Ağustos 927 tarihinde Fransa'ya sevk edilmek üzere İstanbul Vilayeti'nce hudud haricine tard edilmiş olan eşhasdan olduğuna.	Dahiliye Vekaleti'nin 26 Eylül 927 tarih 25306/324/641 Vilayet-i Celilenin 2 Teşrin-i Evvel 927 1691/577 kalemin	
Bir cinayetden dolayı Ergiri Cinayet mahkemesince aranılmakda olan Torbalı'da Yahovalı Fehmi Akif nam-ı müste'arı altında dolaşmakda iken hudud haricine 31 Ağustos 927 tarihinde tard edilmiş olan şahısdır.	Bu dahi Vekaletin 26 Eylül 927 ve 15304/3259/640 Vilayetin 2 Teşrin-i Evvel 927 1690/576 kaleminde	
Hudud haricine çıkarılmış olup tekrar memleketimize gelmemesinin temini hususunda fotoğrafı ilsak olunan İtalyan tebasından [Lafarya Oğlu Malvator]un	Dahiliye Vekalet-i Celilesi'nin Emniyet-i Umumiye Birinci Şubesi'nin 9 Teşrin-i Evvel 927 16285/2508/666	
İdare-i örfiyyenin vazından bilistifade halkı tehdid ederek rüşvet almak gibi vazife-i memuresini su-i istimal eden ve Şark İstiklal Mahkemesi'nce üç sene hapse ve müebbeden devlet memuriyetinde istihdam edilmemesine karar verilmiş olan Kiğı Kaymakam-ı sabıkı [...] kaymakamı ünvanıyla firar etmiş olan Cemil Bey'in derdesti hakkında. Fotoğrafı merbut.	Emniyet-i Umumiye Dördüncü Şube Dahiliye Vekalet-i Celilesi'nin 11 Teşrin-i Evvel 927 ve 3686 ve makama 562 numarasıyla 18 Teşrin-i Evvel 927	
Bir iş ve güç sahibi bulunmasından millet ve tâbiyyeti ve mezhebi layıkıyla tavazzuh bir güne vesaik ibraz edememiş olmasından İzmir Vilayeti'nce 27 Eylül 927 tarihinde hudud haricine çıkarılmış olan [Mişel Otoconga Veled Abut]	Emniyet-i Umumiye Birinci Şubesinin Dahiliye Vekaleti 16 Teşrin-i Evvel 927 ve 36644/2585/689	
Bila mezuniyet-i resmiye Amerika tâbiyyetini iktisab etmiş olmasından tâbiyyetimizden iskatına karar verilmiş olan Şinakok'da mukim [Mıgırdıç Oğlu Avam nam-ı diğer Avakim] Koponya Gülmezyan	16693/2586/190 Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Birinci Şube 16 Teşrin-i Evvel 927	

Ermeni anarşist komitesine mensub olduğu komite defterinde fotoğrafisinden anlaşılan garsonlukla müsteğil Tekir Oğlu Agob Velel Kesenyör Ağobyan nam şahs zabıtaca kabz ve harac fiillerinden müteaddid defa sabıkalı ve mahkumiyeti olduğu gibi Türkiye’de hizmet-i askeriyesini ifa etmemek maksadıyla Bulgaristan’a ve Romanya tarikiyle Rusya’ya firar eden merkum 3 Ağustos 927 tarihinde İtalya bandıralı Albanya Vapuruyla Bulgaristan’a sevk edilmek üzere İstanbul’dan hudud haricine çıkarılmışdır.	Dahiliye Vekalet-i Celilesi Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 5 Eylül 927 ve 2876/13718 Eylül 927	
İstanbul Vilayetince Köstence’ye sevk edilmiş olan ve tekrar memleketimize girmesi memnû olan eşhas-ı muzırradan Selanik [...] Karyesi ahalisinden Veli Oğlu Hasan	Emniyet Müdüriyeti Birinci Şube Dahiliye Vekalet-i Celilesi 6 Teşrin-i Sani 927 12666/3743/725	
Türkiye tâbiyyetinden iskat edilmiş olan İstanbul Beyoğlu Kılıç Ali Paşa Şah Kulu Mahallesi’nden Kabristan Sokağında Sabetay Oğlu Davisiyo ve zevcesi Seviltana	Bu dahi 2 Teşrin-i Sani 927 17690/3254/726	
13.10.927 tarihinde posta treninin yataklı vagonu altında ve arka tekerlekleri üzerinde saklanmak suretiyle hududa muvasalet etmiş olan ve üzerinden zuhur eden evrakda memleketimizde cinayet fiillerinden mahkum olup memleketimize şekl-i vürudu dai-i şüphe bulunan ve Edirne zabıtasınca derdest ve fakat İstanbul Vilayeti’nce 26 Teşrin-i Evvel 927 tarihinde İtalya bandıralı Albanya Vapuru’yla mevrûduna iade edilmiş bulunan Bulgar tebasından [Angel Andanof Boyon] nam şahs olduğu.	Bu dahi 18449/4911/767	
Bulgaristan tebasından ve milletinden sabıka-i mükerrere ashabından olup hiç işle iştigal etmeyen yirmi dokuz yaşında [Yani Borkif Todorof Velel Yorgi] namı şahıs memleketimize gelen ecanibe hükümetin icraatı aleyhinde propaganda ettiğinden dolayı 12 Teşrin-i Sani 927 tarihinde İstanbul Vilayeti’nce Bulgaristan’a sevk edilmek, suretiyle hudud harici edilmiş olduğuna dair.	Dahiliye Vekalet-i Celilesi Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 19222/4061/891	

Bila-mezuniyet-i resmiye tebdil-i tâbiyyet eylediği anlaşılan İstanbul'da Aksaray'da Katib Kasım Mahallesi'nde Yeni Çeşme Sokağı'nda 13 numaralı hanede 313 tevellüdüyle müseccel Nikokos Veled Sahak Demirciyan'ın Türkiye tâbiyyetinden iskat edilmiş olduğuna dair.	10 Kanun-ı Evvel 927 Vilayet 196 Dahiliye Vekalet-i Umumiye Birinci Şube 20016/4196/824	
Serseri gürûhundan olup vücudu huzur-ı amme için bir tehlike olduğu tıbb-i adli raporundan anlaşılan tâbiyyeti meşkûk Mısırlı Nihad Edirne Vilayeti'nce hudud haricine ihrac edilmiş olduğuna dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 20014/4194/826	
Aslen Kayseri mütevellidlerinden olup bila mezuniyet-i resmiye Amerika tâbiyyetini iktisab eylemiş olan ..... Veled Parsih Oğulyanın Türkiye tâbiyyetinden iskat edilmiş olduğuna dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 30015/4295/825	
Bila me'zuniyyet-i resmiye ecnebi hizmetini kabul etmiş olan istanbuli İhsan Bey'in mahdumu Hasan Can'ın tabiiyetimizden iskatına icra vekilleri heyeti celilesinin 12 Şubat 1928 tarihli ictimasında karara alınmış ve memleketimize girmemesi için fotoğrafı irsal kılınmıştır.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 1047/45/170/18 27 Mart 1928	
Bila me'zuniyyet-i resmiye ecnebi devleti hizmetini kabul etmiş olmakla Kocaeli Vilayeti'nin Ermeni Mahallesi'nden 307 hane üzerine müseccel Kancıyan oğullarından Bogos Oğlu Artin'in tâbiyyetimizden iskat edilmesi kararına dair. Memleketimize girmemesine dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 1167/54 886 29 Mart 1927	
Bila me'zuniyyet-i resmiye ecnebi devleti hizmetini kabul etmiş olan Eskişehir'in Küplü Karyesi ahalisinden 314'lü Osman oğlu Abdullah Azminin tabiiyetimizden iskat edilmiş olduğuna dair. Memleketimize girmemesinin teminine dair.	Dahiliye Vekaleti Celilesi Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 1213/55202 21 Kanunu Sani 928	
Bila me'zuniyyet-i resmiye ecnebi devleti hizmetini kabul etdiği anlaşılan Konya'nın İçkaraaslan Mahallesi'nden 4 numaralı hane üzerine 320 tevellüdlüyle müseccel Ali oğlu Bedi Nuri tâbiyyetimizden iskât edildiği İcra Vekilleri Hey'et-i Celilesinin kararları iktizasındandır. Memleketimize girmemesinin teminine dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 1215/56199 21 Kanuni Sani 928	

İstanbul'da İbrahim Paşa-yı Atik Mahallesi'nde Fincancılar Yokuşu'nda 25 numaraya müseccel 311, 308 tevellüdlü [...] Vele-i Mardiros Kasparyan'ın tabiiyetimizden iskatı İcra Vekilleri Heyet-i Celilesi'nin 15 Şubat 928 tarihli ictimanda taht-ı karara alınmış olduğuna dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube1272/59218 5 Mart 928	
Yozgat'ın Tekke Mahallesi'nde.25 numaralı hane üzerine müseccel ermeni milletinden Artin veled Gazar Karacıyan nam-ı diğer Herik Karıgan tabiiyetimizden iskat edildiği heyeti celilenin 26 Şubat sene 928 tarihli ictimanda müttehas karar icabındandır.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 1303/60218 5 Mart 928	
Bila ruhsat-ı resmiyye tebdil-i tabiiyyet ettiğinden dolayı İcra Vekilleri Hey'et-i Celilesi'nin 26 Şubat 928 tarihli ictimanda tahtı karara alınan İstanbul'da Beşiktaş Ayazma Sokağı'nda 3 numaralı hane üzerinde müseccel 317 tevellüdüyle Jori Aşil veledi Ahliyan'ın memleketimize girmemesini teminen fotoğrafı irsal kılındı.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 1372/67234 14 Mart 928	
Bila ruhsat-ı resmiyye tebdil-i tabiiyyet eylediği anlaşılan Tekirdağı'nda [...] mahkemesinde Kilise Sokağı'nda33/3 numaralı hane üzerine müseccel Ermeni milletinden Nubar Camciyan tabiiyetimizden iskat edilmekle fotoğrafı gönderilmiştir.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube1372/67234 14 Mart 928	
Bila ruhsat-ı resmiyye tebdil-i tabiiyyet ettiği anlaşılmış olmasına mebni İcra Vekilleri Hey'et-i Celilesi'nin 4 Mart 928 tarihinde karar verilmiş olan ve hududumuz dahiline girmemesini teminen fotoğrafı rabt edilen İstanbul'da Davudpaşa'da Hekim Alip Paşa Caddesi'nde 191 numaralı hane üzerine 1304, 1301 tevellüdüyle müseccel Rum milletinden Nikola Vele Ligor Guvari Taşçı Oğlu haklarında hidemat-ı nafiada istihdam için karar verilen ve vücudları herhangi bir suretle istihdama elverişli olmayan "Lionida" ve Aleksandır'ın Kanun-ı Evvel 927 tarihli Kırklareli vilayetince hudud haricine çıkartılmış olduklarına dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube1543/73261 22Mart 928	

Üsküdar'da Hayreddin Çavuş Mahallesi'nde Toptaşı'nda 261 numaralı Sütçü dükkanında iken hemşehriyle birlikte taht-ı silaha davet olunmuş ve kıtasından firarla Bulgaristan'a azimet etmiş olduğu anlaşıldığından ol babbaki kanun ahkâmına tevfi kanun17 Haziran 1334 tarihinde tabiiyetimizden iskat edilmiş olan Sava Veled Petrof bilahara memleketimizde görülmekle hudud-ı milli haricine tard edilmiş olduğundan memleketimize avdet etmek üzere fotoğrafı gönderilmiştir.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 2098/37 22 Kanuni Evvel 928	
Aslen Varşova Musevilerinden ve Polonya tebasından olduğundan bahisle David Veled Münir namında bir şahs hafiyen İzmir'e çıkmış olduğu ve yedinde tâbiyyetini isbat edecek vesâiki ve tâbiyeti ve ahval ve hüviyyeti malum olmayan merkum hudud haricine çıkarılmış ve bir daha memleketimize girememesini teminen fotoğrafı irsal kılındığına dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 264/11142 25 Kanuni Evvel 928	
[...] guruhundan Yunan tebasından elli altı yaşlarında Patramlı "Lambo Veled Kozma" hudud haricine çıkarılmıştır.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 572/24180 14 Sefer 928	
Firarî Çerkeslerden Yunan Ordusu'nda hizmeti kabul ittiğinden ol babbaki kanun ahkâmı mucebince tâbiyetimizden iskâtına karar verilen Adapazarı'nın Akçay nam-ı diğer Selamiye Karyesi ahalisinden Kazım Cunuh bin Hurşid Beyoğlu'nda Yenişehir'de 6 numaralı hane üzerine müseccel 305 / 307 tevellüdlü Esterbo Tanaş nam şahsın bila-me'zuniyyet-i resmiyye tebdili tâbiyyet eylediğinden tâbiyetimizden iskâtı İcra Vekilleri Heyet-i Celilesi'nin 1 Şubat 928 tarihli ictimâında taht-ı karar icabındandır.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 261/607/81 11 Mart 928	

Bila-ruhsat-ı resmiyye tebdil-i tâbiyyet edip memleket aleyhinde muzır faaliyetlerde bulunduğu anlaşılan Edirne'nin Yahşi Fakih Mahallesi'nden Maarif Sokağı'nda 6 numaralı hane üzerine müseccel 12 tevellüdüyle müseccel Artin Oğlua Armanak Pazikyan tâbiyyetimizden iskat edildiği İcra Vekilleri Heyet-i Celilesi'nin kararları icabındandır.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 879/35/137 11 Mart 928	
Konya Vilayeti'nde muzır propagandalarda bulunduğu anlaşılan Hicaz tebasından Ahmed Şeyh bin Hamid İstanbul Vilayetince Beyrut'a sevk edilmek üzere hudud haricine 24 Teşrin-i Sani 1927 tarihinde çıkarılmış olduğundan tekrar gelmesine meydan verilmemesine dair.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 20460/4302/835 11 Kanuni Evvel 927	
Hayrabolu ziraat memur-ı sâbıkı Suad Ramiz bin Selim'in İstiklal Mahkemesi'nce 17 Eylül 1337 tarihinde hudud-ı milli haricine tebidine karar verilmiş iken ahîren memleketimize dahil olan muma-ileyh 6 Kanun-ı Evvel 927 tarihinde İstanbul Vilayeti'nce Sırbistan'a sevk edilmek suretiyle hudud-ı millî haricine çıkarılmış olmakla memleketimize tekrar gelememesini teminen fotoğrafı rabten	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 20844/4382/853 17 Kanuni Evvel 927	
Sivas mütevellidlerinden olup 1913 senesinden beri İngiltere'de dışılık eden 1891 tevellüdlü Mihran Şirinyan Veled Hristofi nam şahsın Türkiye tâbiyyetinden iskâtı İcra Vekilleri Heyet-i Celilesi'nde 13 Teşrin-i Sani 927 tarihli ictimâında müttehaz karar icabındandır. Memleketimize girmemesini teminen fotoğrafı irsal kılınmıştır.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 2130/4471/881 28 Kanuni Evvel 927	
Bila-me'zuniyyet-i resmiyye tebdil-i tâbiyyet eylediği anlaşılan İstanbul'da Beyoğlu'nda Sultan Beyazıt Mahallesi'nde Topçular Caddesi'nde 185 numaralı haneye ortalı olarak 1293 tavellüdüyle müseccel Tiryandafil Veled Teodos'un Türkiye tâbiyyetinden iskâtı İcra Vekilleri Heyet-i Celilesi'nin 20 Eylül 928 tarihli ictimâında müttehaz karar icabındandır. Merhumun memleketimize bir daha gelmemesini teminen fotoğrafı gönderilmiştir.	Dahiliye Vekaleti Celilesi Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 2130/4472/884 28 Kanuni Evvel 927	

Otuz sene mukaddem Amerika'ya gitmiş olup bila-me'zuniyyet-i resmiyye tebdil-i tâbiyyet eylediği anlaşılmaması üzerine Türkiye tâbiyyetinden iskatı İcra Vekilleri Heyet-i Celilesi'nin 20 Eylül 927 tarihli ictimaında karar verilen Ermeni milletinden İstefan Pehlüvenyan olduğu	Dahiliye Vekaleti Celilesi Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 21759/4578/899 4 Kanuni Evvel 928	
Trakya [...] kendisine mevdu vezaifi hüsn suretle ifa etmediğinden hudud haricine çıkarılmış olan Altundiş namıyla maruf Priştineli Seydi Kapudan	Dahiliye Vekaleti Celilesi Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 167/7 4 Kanuni Evvel 928	
Aslen Yanya ahalisinden ve Türk tebasından İstanbul'da Arnavud Köyü'nde Boyacı Sokağı'nda 28 numaralı haneye 315 tevellüdüyle müseccel Tarikon Veled Vasil Boğdanapolidi 1 Nisan 928 tarih ve Heyet-i Vükela'nın ictimaında tâbiyyetimizden iskâtına karar verilmiştir.	14 Mayıs 928 ve 1898/88/339 Dahiliye Vekaleti Emniyet Birinci Şube 14 Mayıs 928	
17 Ağustos 927 tarih ve 2642/12585 numaralı tamime zeylen 29 Mayıs 927 tarih ve 1041 numaralı kanuna tevfikân tâbiyyetimizden iskât olunan İzmir Belediye Reisi esbakı firârî Hacı Hasan Paşa'nın fotoğrafı irsâl kılınmıştır.	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 1417/91/356 16 Mayıs 928	
Amerika tâbiyyetini iktisab eylediğinden dolayı tâbiyyetimizden iskat edilen Yozgat Vilayeti'nin Boğazlıyan Kazası'nın Ekince Karyesi'nden 28 numaralı 1295 tevellüdüyle müseccel Haykoni nam-ı diğerle Çalık Ayvazyan Veled Abraham memleketimize girmemek üzere fotoğrafıdır.	Bu dahi 1918/90 359 16 Mayıs 928	
18/3/928 tarih ve 44/1028 numaralı tamime zeyl. Bila ruhsat-ı resmiyye tebdil-i tâbiyyet ettiği cihetle tâbiyyetimizden iskat olunan [Dikran Karaciyan ile zevcesi Asidiğisik Karaciyan'ın bir daha memleketimize avdetlerine mahall verilmemek üzere tedabir ittihazı zımında birer kıta fotoğrafları leffen irsal kılınan eşhasdır.	Bu dahi 2016/96 394 23 Mayıs 928	
12 Nisan 9238 tarih ve 1498/71 numaralı tamime zeyldir. Bila ruhsat-ı resmiyye tebdil-i tâbiyyet ettiği cihetle tâbiyyetimizden iskat edilen Salamon Veled Altabat nam şahsın bir kıta fotoğrafı irsal kılınmış olduğuna dair.	Bu dahi 105 2181 fesh C 420 7 Haziran 928	

İstanbul'da Rüstem Paşa Mahallesi'nde Papas oğlu Sokağı'nda on numaralı Papas hanı üzerine 1271 tevellüdüyle Türk tebası olarak müseccel olduğu anlaşılan ve bila ruhsat-ı resmiyye tebdil-i tâbiyyet etmiş bulunan Manastırlı Yorgaki Netmoney Veled Uşto'nun bir adet fotoğrafı tıyyar kılınmış olduğuna dair İcra Vekilleri heyet-i celilesinin 2 Mayıs 928 tarihli ictimasında Türk vatandaşlığından iskatı taht-ı karara alınmış olan Krupe oğlu Lişak Gümüşciyan tevellüdü 1298	Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 2428/166/584 7 Temmuz 928	
23 Mayıs 928 tarih ve 2018 numaralı tamime zeylidir. Türk vatandaşlığından iskatı İcra Vekilleri Heyet-i Celilesince taht-ı karara alınmış olan Proderomori Veled Aftem bir daha memleketimize girmesine meydan verilmeyerek fotoğrafı gönderilmiştir.	Emniyet-i Umumiye Birinci Şube 2405/163/569 1 Temmuz 928	
Kırklareli Vilayetince derdest edilip İstanbul Vilayetine sevk olunan ve bunca yapılan tetkikata rağmen hüviyeti anlaşılamayan ve yedinde hüviyetini isbat edecek bir evrak-ı müsbitesi mevcut olmayan muzırr ve şüpheli eşhasdan Diyarbakırlı 313 tevellüdü İsmail Oğlu Murad olduğunu söyleyen sünnetsiz şahsı ahîren Varna'ya sevk edilmek suretiyle hudud-ı millî haricine çıkarılmıştır. Bir daha avdet etmemesini teminen fotoğrafı gönderilmiştir.	Dahiliye Vekaleti Emniyet Dördüncü Şube 4427 21 Eylül 928	
Komünist oldukları tahakkuk etmiş olmasından hudud-ı millî haricine çıkarılanlardan Aleksandır Bozino İstefan arabacısı Köni	Dahiliye Vekaleti Emniyet Dördüncü Şube 23 Eylül 928 4687	
Hudud-ı millî haricine. Komünistlikten dolayı Bulgar tebasından Mehterli Dimitri Kadarofi	Bu dahi 4686 29 Eylül 928	
Komünist ve çeteci bulunduklarından dolayı Bulgaristan'a sevk edilen Lazari Oğlu Todori 1 numaralı ve Nikola Todori 2 Nikolatin Karismi 3 numaralı Marika'nın avdet etmemelerini teminen	15 Teşrin-i Evvel 928 5048	

Demir Oğlu Yusuf Azak [...] tâbiyyetimizden iskât edildiği Heyet-i Vekiliyece müttehas kararı bendinden olduğuna dair.	Bu dahi 15 Teşrin-i Evvel 928 3433/276/851	
Firârî eşhasdan olup mezuniyet-i resmiye ittihaz etmeksizin Yunan tâbiyyetine geçen ve el-yevm Yunanistan Belediye çavuşluğunda istihdam edilen İstanbul'un Kasab İlyas Mahallesi'nden Yokuş Çeşme Sokağı'nda 41 numaralı tahrir üzerine 302/305 tevellüdüyle müseccel müteveffâ Şeyh İhsan Efendi Oğlu Şeyh Fuad'ın tâbiyyetimizden iskâtına dair verilmiş olduğuna dair.	Bu dahi 21/10/928 5561/287/873	
Meşru bir işle meşgul olmadığından dolayı hudud haricine çıkarılmış olan Bulgaristan tebasından Dimitri Moladof memleketimize bir daha avdet edememesini temin maksadıyla.	Bu dahi [...] Ve 5179 23 Teşrin-i Evvel 928	
Resmî mezuniyet almaksızın ecnebi hükümeti askerliğini kabul etmiş olduğundan tâbiyyetimizden iskât edilmiş olan İsak Oğlu Müeyyed nâm-ı diğer Salçazel	21 Teşrin-i Evvel 928 3534/285 879	
İstanbullu olup Marka Oğlu Şatı Ripole ile zevcesi Losa Pedik tâbiyyetimizden iskât edilmiş olduğuna dâir.	28 Teşrin-i Evvel 928 288/3584 891	
Rusya'da derdest edilen ve meşru bir işle meşgul olmadığı anlaşılan ve komünistlik lehinde faaliyette bulunan ve Muhtar isimli Hristiyan şahsın Rusya'ya sevk edilmiş olduğuna dâir.	Vekalet-i Celile'nin 5/11/28 Emniyet-i Umumiye 5306	
Tâbiyyetimizden iskât edilmiş olmakdan dolayı 3535/280 ile 21/10/928 numaralı tamimle fotoğrafı gönderileceği bildirilen Mihal Oğlu Nikolson nam şahsın fotoğrafı bu kere irsal kılınmış olduğuna dair.	Emniyet 1. Şube 3771/293 975 14 Teşrin-i Sâni 928	

Tâbiyyetimizden iskât olunmuş olan asen Yanya'nın Ergiri ahalisinden 1892 doğumlu Fehim Bey oğlu Ramiz Kara Beşir'in fotoğrafı gönderilmiş olduğuna dair.	Emniyet Birinci Şube 3678/294 913 14 Teşrin-i Sâni 928	
22 Mart 1341 tarihinde tâbiyyetimizden iskât edildiği 1498 numaralı tamimle bildirilmiş olan Balton Oğlu Hazbik'in elde edilen fotoğrafı gönderilmiş olduğuna dair.	Bu dahi 3695/950 17 Teşrin-i Sani 928	
Muhtelif defalarla hududumuza iltica ettikleri anlaşılmış olmasından dolayı Rusya'ya sevk suretiyle hududumuz haricine çıkarılmış olan "1" numaralı Bulgar tebasından Yorgi Oğlu Dimitri ve gene tebadan "2" numaralı Baziski Oğlu Yanço gene tebadan ve muallimlerinden "3" numara ile Eğin Oğlu Padorma Romo'nun fotoğrafları leffen gönderilmiş olduğuna dair.	Bu dahi 17 Teşrin-i Sani 928 5538/5490/5515	
Resmî mezuniyet almaksızın ecnebi hükümeti askerliğini kabul etmiş olduğundan tâbiyyetimizden iskât edilmiş olan İsak Oğlu Müeyyed nâm-ı diğer Salçazel	21 Teşrin-i Evvel 928 3534/285 879	
İstanbulu olup Marka Oğlu Şatı Ripole ile zevcesi Losa Pedik tâbiyyetimizden iskât edilmiş olduğuna dâir.	28 Teşrin-i Evvel 928 288/3584 891	
Rusya'da derdest edilen ve meşru bir işle meşgul olmadığı anlaşılan ve koministlik lehinde faaliyette bulunan ve Muhtar isimli Hristiyan şahsın Rusya'ya sevk edilmiş olduğuna dâir.	Vekalet-i Celile'nin 5/11/28 Emniyet-i Umumiye 5306	
Tâbiyyetimizden iskât edilmiş olmakdan dolayı 3535/280 ile 21/10/928 numaralı tamimle fotoğrafı gönderileceği bildirilen Mihâl Oğlu Nikolson nam şahsın fotoğrafı bu kere irsal kılınmış olduğuna dair.	Emniyet 1. Şube 3771/293 975 14 Teşrin-i Sâni 928	

Tâbiyyetimizden iskât olunmuş olan asen Yanya'nın Ergiri ahalisinden 1892 doğumlu Fehim Bey oğlu Ramiz Kara Beşir'in fotoğrafı gönderilmiş olduğuna dair.	Emniyet Birinci Şube 3678/294 913 14 Teşrin-i Sâni 928	
22 Mart 1341 tarihinde tâbiyyetimizden iskât edildiği 1498 numaralı tamimle bildirilmiş olan Balton Oğlu Hazbık'ın elde edilen fotoğrafı gönderilmiş olduğuna dair.	Bu dahi 3695/950 17 Teşrin-i Sani 928	
Muhtelif defalarla hududumuza iltica ettikleri anlaşılmış olmasından dolayı Rusya'ya sevk suretiyle hududumuz haricine çıkarılmış olan "1" numaralı Bulgar tebasından Yorgi Oğlu Dimitri ve gene tebadan "2" numaralı Baziski Oğlu Yanço gene tebadan ve muallimlerinden "3" numara ile Eğin Oğlu Padorma Romo'nun fotoğrafları leffen gönderilmiş olduğuna dair.	Bu dahi 17 Teşrin-i Sani 928 5538/5490/5515	
Tâbiyyetimizden iskât edilmiş olan Yasef Granit'in fotoğrafının gönderilmiş olduğuna dair.	1 Kanun-ı Sani 929 3 0 /1	
Tâbiyyetimizden iskat edilmiş olan Hristo Oğlu Predoromos'un fotoğrafı leffen gönderilmiş olduğuna dair	1 Kanun-ı Sani 929 1 2/3	
28 Teşrin-i Evvel 1318 tarih ve 277/3514 numaralı tamim ile Türk tâbiyyetinden iskati bildirilen Losapir Esiryan'ın fotoğrafı	22 Şubat 929 471/28/139	
11/11/928 tarih ve 302/3827 numaralı tamimle Türk tâbiyyetinden iskat edildiği bildirilen Mişon Oğlu İsak	22 Şubat 929 Ş/1 470/25/145	
1 Temmuz 928 tarih ve 164/2414 numaralı tamim ile Türk tâbiyyetinden iskat edildiği bildirilen Esral Oğlu Resalho'nun fotoğrafıdır.	22 Şubat 929 Ş/1 466/17/137	

Mücadele-i milli haricinde kaldığı anlaşılan Vehib Paşa'nın Türkiye tebamızdan iskat edilmiş olduğuna dair.	22 Şubat 929 Ş/1 467/22/138	
Türk tabiiyetinden iskat edildiği 15/10/928 tarih ve 3531/373 numaralı tahrirat ile bildirilen Telemak Nikola Pranistan'ın fotoğrafı gönderilmiş olduğuna dair.	22 Şubat 929 497/18/127	
Türk vatandaşlığından iskat olduğu 28/10/929 ve 290/3914 numarayla bildirilen Düzceli Çerkez Yusuf [...] fotoğrafı olduğu.	21 Şubat 929 469/99/128	
Hudud-ı millî haricinde kaldığına ve Milli Mücadele'ye iştirak etmemiş olan Samsunlu Hacador [...] Dikran Veled Begosciyan tabiiyetimizden iskat edilmiştir. Bir daha memleketimize avdetine meydan verilmeyecektir.	11 Mart 929 Ş/1 590/33/165	

Avdet: Geri gelme, dönme, lehine veya aleyhine dönme

Derdest: Tutma, Elde etme

Esbak: Öncekinden daha önceki, geçmişten önceki, çok daha evvel olan

Eşhas: Adamlar, kişiler, kimseler

İskat: Düşürme, düşürülme

Leffen: Dürülmüş, sarılmış olarak, zarf veya mektup içerisine koyarak

Müseccel: Tescil edilmiş, sicillere defterlere geçirilmiş

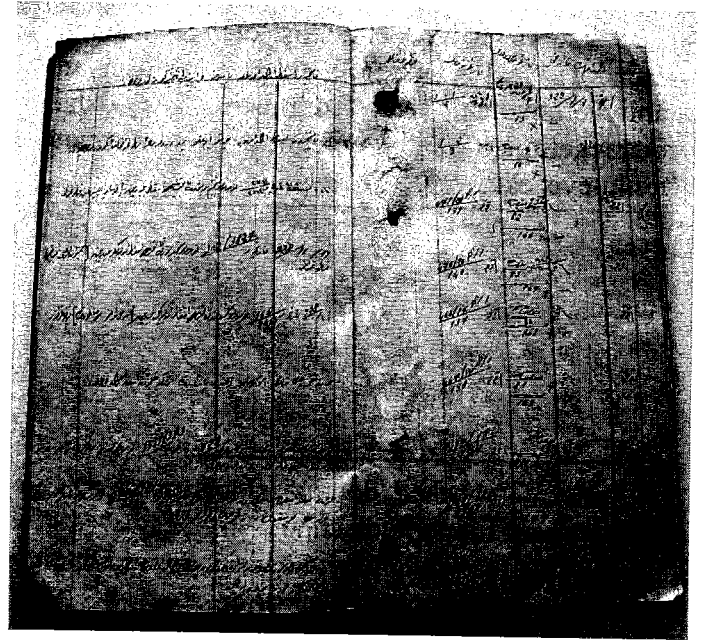
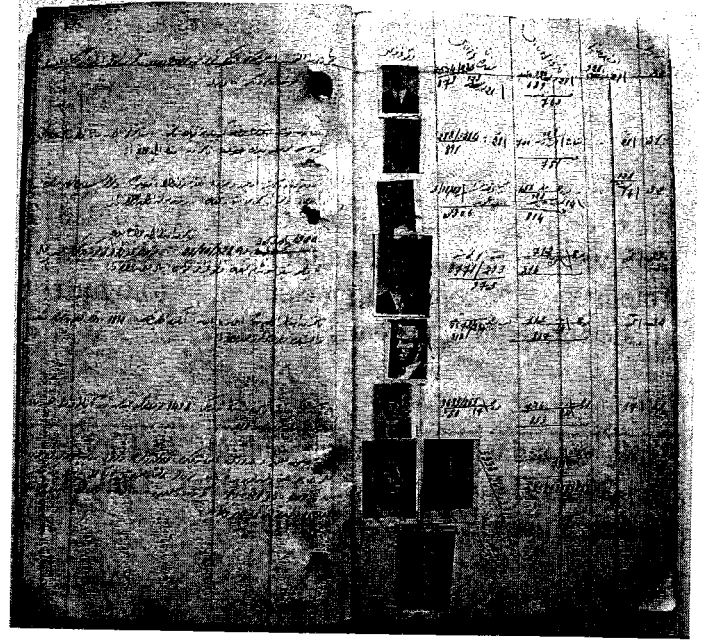
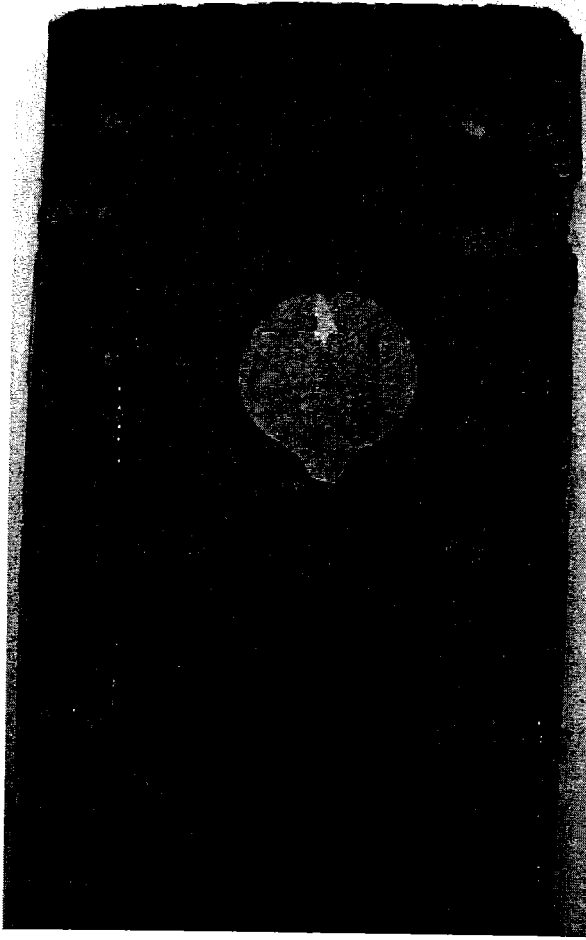
Tabiiyet: Vatandaşlık

Tahkikat: Araştırmalar Soruşturmalar

Tahrirat: Bir dairece gönderilen resmi mektuplar

Tard: Koğma, sürme, uzaklaştırma

Tevellüd: Doğma, doğum

Çankırı Belediyesi Dr. Rıfki Kamil Urgan
Çankırı Araştırmaları Merkezi arşiv kütüphanesinde bulunan
862 demir baş numarası ile kayıtlı
"Türkiye Tâbiyyetinden Tard ve Hudud Haricine Çıkarılan
Eşhasın Fotoğraf Albümü Defterinden Örnek Sayfalar

ÇANKIRI BASIN TARİHİ'NE DAİR KISA NOTLAR VE İNCEGELİŞ GAZETESİ

Brief Notes On Press History Of Çankırı
And İncegeliş Newspaper

Ömer TÜRKÖĞLÜ *

ÖZET:

Çankırı'da ilk gazetenin yayını Cumhuriyet'in ilanının hemen sonrasında, Mutasarrıf Cemal (Bardakçı) Bey'in 1922'de Çankırı'da görevli olduğu sırada başlamıştır. Adı "Kengiri" olan vilâyet gazetesinin isminin altında "tarih-i tesisi" olarak 1340 Muharrem ayı yazılı olduğuna göre gazete 1921 yılının Eylül ayında yayınına başlamış olmalıdır. Aslında bu tarih, Çankırı'da matbaanın da kurulduğu tarihtir. Bu tarihten itibaren Çankırı matbuat hayatına tesir edecek gazeteler yayınlanmıştır. Bu gazetelerden biri de İncegeliş¹ gazetesidir.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı gazeteleri, Kengiri, Çankırı, Necat, Duygu, Halk Yolu, İncegeliş Matbaa.

BRIEF NOTES ON PRESS HISTORY OF ÇANKIRI AND İNCEGELİŞ NEWSPAPER

SUMMARY

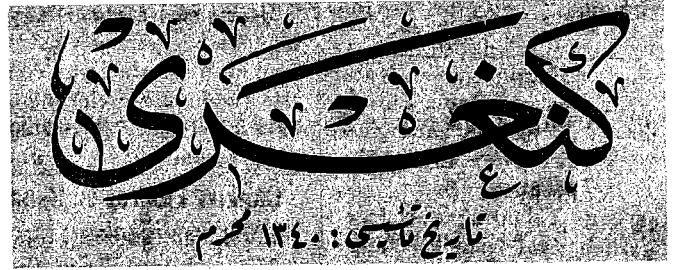
Immediately after the announcement of the Republic, the first newspaper publishing was started by governor Cemal (Bardakçı) Bey during his stay in Çankırı in 1922. Its publishing must be started in September of 1921 because "1340 Muharrem ayı" was written under the name of the city newspaper, "Kengiri", as establishment date. In fact, this date is also the establishment date of printing house in Çankırı. From this date, some newspapers, which affected press life of Çankırı, were published. One of them is İncegeliş newspaper.

KEY WORDS: Çankırı newspaper, Kengiri, Çankırı, Necat, Duygu, Halk Yolu, İncegeliş printing house.

Çankırı'da ilk gazetenin yayını Cumhuriyet'in ilanının hemen sonrasında, Mutasarrıf Cemal (Bardakçı) Bey'in 1922'de Çankırı'da görevli olduğu sırada başlamıştır. Adı "**Kengiri**" olan vilâyet gazetesinin isminin altında "tarih-i tesisi" olarak 1340 Muharrem ayı yazılı olduğuna göre gazete 1921 yılının Eylül ayında yayınına başlamış olmalıdır.²

Aslında bu tarih, Çankırı'da matbaanın da kurulduğu tarihtir. Cemal Bey, İstanbul'dan kullanılmış olarak matbaa makinesi satın almış ve İnebolu'ya getirtmiştir. Makineyi buradan Çankırı'ya Hasan Üçok getirmiş, kurulan matbaanın ilk müdürlüğüne ise Aziz Bey tayin edilmiştir.³

Çankırı'da matbaa kurularak bir "vilâyet gazetesi"nin çıkarılacak olması, şehrin münevverleri tarafından şüphesiz heyecan ve mutlulukla karşılanmış olmalıdır. Bunun bir istisnası ise Ahmet Talat Onay'dır. Onay,

Kengiri Vilâyet Gazetesi'nin başlığı

* Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi, Serbest araştırmacı.

Member of director's board of Çankırı researching center, free lance researcher

1 İncegeliş, Çankırı'da bir mevkiinin ismidir ve Korgun- Hocahasan -Karacaören(Kuşunlu) yolu üzerindeki yolun İldızım- Hocahasan-Korgun sınırlarını ayıran ve suyun akış yönünün tatlı çay ve Devrez olarak ayrıldığı yükseldir. Kışın bu yolun kocakan soğuklarında kapandığı ve tipi yüzünden insanların öldüğü anlatılır. Söz konusu mevki Korgun-İldızım ve Hocahasan arasındaki en yüksek yerdir. Bu bilgileri bana veren Sayın Recep Cink'a teşekkür ederim.

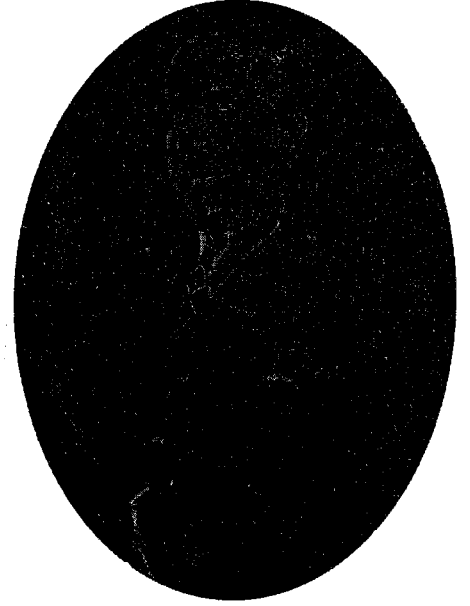
2 Bazı kaynaklarda (örneğin bkz. Çankırı, İl Resmi Gazetesi, 15 Ekim 1946, s.2) gazetenin 1922 yılında yayın hayatına başladığı yazılıyorsa da bu bilgi yanlış olmalıdır ve yanlışlık, tarihin Rumi veya Hicri takvimlerden hangisine ait olduğunun bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Halbuki gazetenin başlığında açık olarak "1340 Muharrem" yazıldığına göre çıkış tarihi 1921 yılının Eylül ayına tekabül etmektedir.

3 Aziz Bey daha sonraları nahiye müdürlüğünden emekli olmuştur. Bkz. Çankırı, İl Resmi Gazetesi, 15 Ekim 1946, s.2

matbaa ve gazete haberini duyunca bu haberi hiç önemsememiş, hatta memnun bile olmamıştır. Konu hakkındaki düşüncelerini sonradan *Halk Yolu*'nda şöyle açıklayacaktır⁴;

“Kengiri’ya resmî gazete neşri için bir matbaa celp edileceğini ve günün birinde edildiğini işittiğim zaman bu haberi ehemmiyetle karşılamadım ve hatta memnun olmadım. Çünkü emsâlınden farksız olmayacağını tahmin etmiştim. Bu tahminin isabetini gittiğim mahâfilde, gazete idarehaneler[ın]de gelen nüshaları açılmaya bile tenezzül edilmeksizin sepete atıldığını görmekle anladım. Çünkü münderecâtı münhasırân Meclis-i Umumî müzâkerâtı, ajans telgrafları, mahkeme ilanları olan bir gazeteyi okumak mezar taşı okumak kadar da fayda vermediğini herkes takdir etmiştir.

Kengiri’da ilmî, içtimâî, sıhhî, iktisâdî bir hareket yok da kayıt edilmiyorsa bir şey denemez. Acaba hiçbir hareket ve faaliyet, bir vukuât-ı zâbıta da olmuyor mu?”

Hasan Üçok

İlk bakışta Onay'ın düşünceleri “matbaa” ve “gazete”ye muhalif gibi algılansa da doğrusu onun, içeriği boş, resmi ilan ve hükümet emirleriyle dolu, halktan kopuk, somut, yararcı bilgiye ve edebî ürünlere yer vermeyen bir gazeteye sıcak bakmadığıdır. Aşağı yukarı aynı kuşaktan olup konuyu eleştirel gözle inceleyen aydınların bazılarında da vilâyet gazetelerine olan soğuk bakışı görebilmek mümkündür. Örneğin Mülkiye kökenli Bedî Nuri;

“... vaktiyle matbaa vâridâtı öyle suiistimâlâta uğratılmış ki, vilayet gazeteleri münderecatça o derece dîn ve fakir bir mertebede bulunmuştu ki bunlara birer gazete ıtlâk etmektense ilan varakaları demek daha doğrudur. Ekser vilâyât gazeteleri Dahiliye Nezâretinin bir iki emrini, halk hakkında asla müstefid edemeyecek sırf idarî bir iki emrini neşrettikten sonra ta birinci sayfadan itibaren Ziraat Bankasının veya icra dairesinin ilanlarını derc etmekten başka bir şey yapmıyorlardı.”

diye yazarak dönemin vilâyet gazetelerini eleştiriyordu⁵.

Halbuki Çankırı Gazetesi, Onay'ın öngördüğünün aksine sadece ilan ya da hükümet emirlerini yayınlamıyor, yurt ve dünya olaylarını, hatta nadiren de olsa şiir ve küçük hikâye gibi edebî eserlere de sütunlarını açıyordu. Sadece bu haliyle bile vilayet gazetesinin, İstanbul ve Ankara gazetelerinin zamanında gelmediği, gelse bile sınırlı bir kesimin okuyup yararlanabildiği bir ortamda önemi ve modernleşmeye katkısı yadsınamazdı. Nitekim 1930 yılında gazetede çıkan bir yazı, Çankırı'nın adeta kendi kendisiyle hesaplaşması niteliğindeydi⁶:

Haftada bir ve küçük hacimde çıkan vilayet gazeteleri o memleketin vukuat ve harekât fikriyesini kaydettiği içindir ki çok ehemmiyeti haizdir. Vatanın herhangi bir noktasında çıkan bir gazetede intişâr eden havadis haftasında diğer uzak noktalara kadar varmakta, böylelikle Türkiye halkı yekdiğerinin ahvâlinde haberdar olmaktadır.

Vesaitsizliğe, rağbetsizliğe rağmen bir varlık gösteren vilâyet gazetelerinin kıymetini nesli müstakbel ehemmiyetle takdir edecektir.

4 Ahmet Talat (Onay), “Resmî Gazeteler,” *Halk Yolu*, 15 Mayıs 1339 (1923), Sayı: 7, s. 99.

5 Bedî Nuri, “Vilâyât Matbaaları ve Gazeteleri”, *Mülkiye*, 1 Teşrîn-i sâni 1335, No: 10, s. 32.

6 Çankırı Vilâyet Gazetesi, 5 Ağustos 1930, No: 400.

Sekiz senedir inkıtasız intişâr eden (Çankırı) Gazetesi sair vilâyet gazetelerine nispetle daha sayanı takdirdir.

Çünkü sekteye uğramamış, çünkü aleti garz ve tezuir olmamış, çünkü yalnız memleketin menfaatini yazmış, yalnız doğruyu kayıtl etmiştir.

Çankırı'da vilâyet gazetesinin açmış olduğı basın-yayın yolunun takipçileri şüphesiz ki Çankırlı aydın gençler olacaktı. Başını Tahsin Nahit Uygur'un çektiğı bir gurup genç, yeni gazete ve dergiler çıkarak kentteki eğitim ve kültür çalışmalarına katkıda bulunmak istiyorlardı. Ne var ki ekonomik imkânsızlıklar bu gençlerin amaçlarına ulaşmasında en büyük engeldi. Bir taraftan kâğıt sıkıntısı, diğer taraftan matbaa problemi vardı. Uzun uğraşlar sonucunda vilâyetin de yardımıyla çözüm bulundu: Gazete ve dergi vilâyet matbaasında ücret alınmadan basılacaktı.

Çankırı basın tarihinde önemli yerleri olan Necat Gazetesi⁽⁷⁾ ile Halk Yolu Mecmuası⁽⁸⁾, Çankırı Vilayet Matbaası tarafından hiçbir ücret alınmadan basılmaya başlandı. Ancak sırf satıştan, gazete ve derginin kâğıt parası bile çıkmıyordu. Bunun üzerine söz konusu gazete ve dergiyi çıkaranlar, kâğıdın da il özel idare bütçesinden karşılanarak kendilerine ücretsiz verilmesini talep ettiler. Vali Cemil Bey; "... bugün bu gazetelerin kâğıtlarını da meccânen verecek olursak herkese yol açmış oluruz. Her eli kalem tutan ben gazete çıkaracağım, kâğıdını veriniz der..." gerekçesiyle ücretsiz kâğıt verilmesine karşı çıkarken⁹, Çerkeşli üye Vehbi Efendi; "... bunların [gazetelerin] hizmetleri şâyân-ı şükrandır. Diğer vilâyetlerde olduğı gibi burada teklifim veçhile kâğıtların da meccânen verilmesi" önerisini meclise sunarak Necat ve Halk Yolu'na açıkça destek veriyordu¹⁰.

İl Genel Meclisi'nin İlgazlı üyesi İsmail Efendi ise gazete ve dergiyi yayın politikaları açısından eleştiriyordu¹¹:

"... biz geçen sene memlekette intişâr eden Necat ve Halk Yolu gazetelerinin meccânen tab'ını kabul etmiş idik. Bundaki maksat ilmî, fennî makalelerle halkın tenvîr-i efkârına hizmet etsinler demistik. Aradan bir sene geçtiğı halde ancak İlgaz Baytarının bir iki fennî makalesinden başka hiçbir şey göremedik. Bununla beraber şu son zamanda da meclisi bâridâne bir tavırla tehdit ediyorlar. Güya ücret-i tab'ıye alınacak olursa bunu bura matbaasına değil başka mahalde tab' ettirmek suretiyle hâric-i matbaaya ücret vereceklerini ilân eyliyor. Madem ki ücret vermeyi göze alıyorlar bir senedir kendilerine hizmet eden matbaaya vermeleri mukteza-yı hamiyettendir..."

Gazetelerin basım ve kâğıt bedelleri konusu İl Genel Meclisi'nin bütçe görüşmeleri sırasında ve matbaanın bütçesi görüşülürken gündeme gelmişti. Gerek Çankırı'nın, gerekse Necat ve Halk Yolu'nun yayın hayatlarına ilk başladıkları yıllarda ortaya çıkan kriz, yayınlara maddî destek sağlama konusunda karar mercii olan İl Genel Meclisi üyelerini üçe bölmüş, dolayısıyla meclis üyeleri arasında üç farklı görüş belirmişti.

Birinci görüş basım ücreti alınmamasının yanı sıra kâğıdın da vilayet bütçesinden karşılanmasıydı. Bu görüşü yalnızca Çerkeşli Vehbi Efendi destekliyordu. İkinci görüş gazetelerin vilâyet matbaasında -eskiden olduğı gibi- ücretsiz basılması ancak kâğıdın gazete sahipleri tarafından teminiydi. Bu görüşü savunan Vali Cemil Bey, üyeler Çankırı'dan Hamdi ve Edhem Efendilerle Çerkeş'ten Ahmet Bican Efendi, gazetelerin

7 Necat, "Cumhuriyetçi Türk Gazetesidir", Başmuharir ve Müdürü: Tahsin Nâhid [Uygur], İmtiyâz Sahibi: Mustafa, Çankırı, Haftalık, 1924-26, 1-102 sayı. (Bkz. Duman, Hasan; Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928), Ankara, 2000, s. 644.) Gazetenin başmuharri ve müdürü olan Tahsin Nahit Uygur, aynı zamanda Anadolu Ajansı'nın Çankırı'daki muhabiriydi.

8 Halk Yolu, Hakkın Yoludur, "İlmî, Fennî, Edebî, İctimâî Mecmuadır", Sahib-i imtiyâz: Kemâl Cenâb, Müdür-i Mesul: Tahsin Nâhid [Uygur], Çankırı, 15 günlük. (Bkz. Duman, a.g.e., s. 353.) 1923 yılında yayın hayatına başlayan dergi, 1928 yılında yayınına kısa bir ara vermişse de aynı yıl tekrar çıkmaya başlamıştır. (Bkz. Çankırı Vilâyet Gazetesi, 24 Nisan 1928, No: 291.)

9 Kengiri Vilâyet Gazetesi, 17 Mart 1924, No: 133.

10 Kengiri Vilâyet Gazetesi, 17 Mart 1924, No: 133.

11 Kengiri Vilâyet Gazetesi, 17 Mart 1924, No: 133.

vilayete olan 2.973 tabak kâğıdın bedelinin de alınmaması taraftarıydılar. Üçüncü görüş ise hem basım, hem de kâğıt bedellerinin gazete sahiplerinden alınmasıydı. Bu görüşü mecliste savunanlar ise Cemal Efendi (Çankırı) ile İsmail ve Ali Efendiler (İlgaz) idi.

Sonuçta gazetelerin eskiden olduğu gibi vilayet matbaasında ücretsiz basılmasına, kâğıttan olan eski borçların alınmamasına ve fakat bundan sonra gazete kâğıdı temininin kendilerine ait olmasına karar verildi¹².

Çankırı'da yayınlanan gazete ve dergilere İl Genel Meclisi'nin desteği uzun yıllar devam edecek, Ahmet Talat Onay'ın imtiyaz sahibi olduğu Duygu'nun da kâğıdı ile basımı ücretsiz olarak özel idare bütçesinden karşılanacaktı¹³.

Vilâyetin "Kengiri" olan eski isminin "Çankırı" olarak değiştirilmesi vilayet gazetesine de yansımış ve 19 Mayıs 1924 tarihli 142. sayısından itibaren gazetenin adı "Çankırı" olmuştur. Aynı tarihte matbaanın da "bütün nevâkıslarının" tamamlanarak sadece gazete ve dergi değil, renkli olarak çek, bono, fatura, kartvizit ve defter de basabilir hale geldiğini biliyoruz¹⁴.

Cumhuriyetin ilk yıllarında basın hayatı, basın-yerel yönetici ilişkileri böyleyken Necat gazetesi bilmediğimiz bir nedenle yayın hayatına son verdi. Aslında buna "son vermekten" daha çok yeni bir isimle yayın hayatına devam etmeye çalıştı demek daha doğru olacaktır. Çünkü Necat gazetesi ismini değiştirmiş ve yayın hayatına "İncegeliş" adıyla devam etme kararı almıştı. Aynı günlerde yayınlanan vilayet gazetesindeki bir ilandan bu "unvan tebdiliyle" birlikte İncegeliş'in yönetiminde de değişiklikler olduğunu tespit ediyoruz:

*"Şehrimizde münteşir Necat gazetesi unvânı bu kere İncegeliş'e tebdil olunarak önümüzdeki haftadan itibaren intişâra başlayacak. Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa şehrimizde İncegeliş gazetesi intişâr edecektir. Mezkûr gazetenin yeni müdür-i mesulü Cevdet ve Başmuharriri Muharrem Zeki Beylerle sahib-i imtiyâzı Mustafa Beyi tebrik eder, devamlı muvaffakiyetlerini temenni eyleriz."*¹⁵

Ancak İncegeliş'in ömrü çok kısa olmuş, yalnızca bir sayı çıktıktan sonra -yayın hayatına devam edeceği duyurulmasına rağmen kapanmak zorunda kalmıştır. Gazetenin hayatına devam edememesinin nedenleri daha çok teknik olanaksızlıklar ile biraz da ekonomiktir. Vilayet matbaasında basılan İncegeliş, "matbaamızın maalesef şu sıra kesret-i meşguliyeti ve müretteplerimizin azlığı ve gündüz mesailerinden başka bir de gece hizmetine tahammül edememeleri dolayısıyla mezkûr gazete matbaamızda tab' olunamamakta" olmasından dolayı yayın hayatına son vermiştir¹⁶.

Bir fikir verebilmesi açısından belirtmekte yarar var; 1928 yılında vilayet gazetesinin de basıldığı matbaanın yetkilileri "mürettip azlığı"nı gerekçe gösterirlerken bundan üç yıl sonra, 1931 yılında matbaanın kadrosunda dört mürettip, iki makine çevirici, bir mücellit ve bir odacı olmak üzere toplam sekiz görevli vardı¹⁷.

İncegeliş'in kısa süren hayatında son umut ışığı gazetenin "civar vilâyetlerden birisinde tab'ıyla intişârına devam" etmek olmuşsa da maalesef bu da mümkün olmamıştır¹⁸.

Son söz olarak İncegeliş'in başmuharriri Muharrem Zeki hakkındaki küçük bir anekdotu da aktaralım:

Muharrem Zeki, çok sık olmasa da zaman zaman vilâyetin resmî gazetesi olan Çankırı'da yazıları çıkan Çankırlı meraklı ve yetenekli bir gençti. Yazdıklarını Çankırı basını dışında herhangi bir gazeteye göndermez, herhangi bir gazetenin de muhabirliğini yapmazdı.

Ancak Hakimiyet-i Milliye'nin 1 Ağustos 1928 tarihli nüshasında yer alan "Çankırı'da Bereket Var" başlıklı imzasız yazıyı, ancak Muharrem Zeki'nin yazmış olabileceği düşünülmüş, Çankırlı gazete okuyucularını rahatsız eden yazı üzerine gözler Muharrem Zeki'ye çevrilmişti. Bunun üzerine Muharrem Zeki, Çankırı gazetesine bir ilan vererek söz konusu yazıyı Hâkimiyet-i Milliye'ye kendisinin yazmadığını, esasen "hiçbir gazetenin Çankırı muhabirliğini yapmadığı gibi okuyucu sıfatıyla da hiçbir gazeteye memleketi hakkında yanlış havadis vermediğini..." açıklamak zorunda kalmıştı¹⁹.

¹⁵ Çankırı Vilâyet Gazetesi, 7 Ağustos 1928, No: 233.

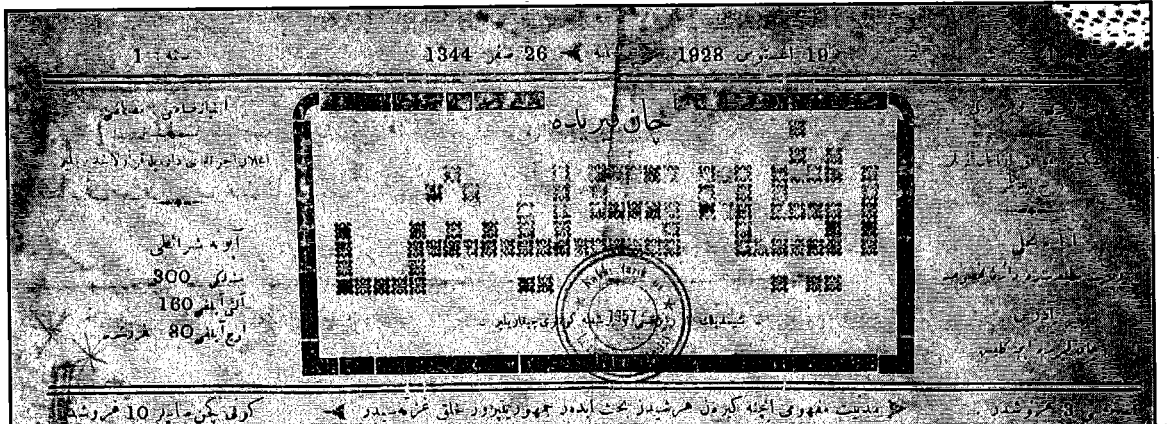
¹⁶ Çankırı Vilâyet Gazetesi, 11 Eylül 1928, No: 311.

¹⁷ Çankırı Vilâyet Gazetesi, 5 Mayıs 1931, No: 438.

¹⁸ Çankırı Vilâyet Gazetesi, 11 Eylül 1928, No: 311.

¹⁹ Çankırı Vilâyet Gazetesi, 7 Ağustos 1928, No: 233.

Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişi.

غازی باشماق

غازی باشماق، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق

غازی باشماق, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Gazî başmaq, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. Gazî başmaq, Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

خطری کندی پارامزله یامق اساسی

خطری کندی پارامزله یامق اساسی، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. خطری کندی پارامزله یامق اساسی، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

طر بزونده یاغفور

طر بزونده یاغفور، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. طر بزونده یاغفور، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

طر بزونده یاغفور، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. طر بزونده یاغفور، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

انچه کلش

انچه کلش، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir. انچه کلش، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

غازی باشماق، Çankırı'da yaşamış ve Çankırı'da ölmüş bir kişidir. Onun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmektedir.

19 Ağustos 1928 Perşembe 26 Safer 1344
Sene: 1 Sayı: 1

Çankırı'da İnce Geliş

-Şimdilik Pazartesi ve Perşembe Günleri Çıkarılır-

*

Medeniyet mefhûmu içine giren her şeyden bahseder
cumhuriyet-perver halk gazetesidir

*

Nüshası 3 kuruştur

Günü geçen sayılar 10 kuruştur

*

Başmuharriri: Muharrem Zeki
Mesleğimize muvâfık olmayan
yazılar derc edilmez.

İmtiyâz sahibi: Mustafa
İlân ücretleri idare ile
kararlaştırılır.

İdâre mahalli:
Vilâyet matbaasında daire-i mahsusa
Adres:
Çankırı'da İnce Geliş

Abone şerâiti:
Seneliği 300
Altı aylığı 160
Üç aylığı 80 kuruştur

İnce Geliş ve Mesleği

"İnce Geliş" in saha-i intişâra vaz'ı denebilir ki apansızın vâki' olmuştur. Çünkü: İhtiyaçların tevliid ettiği her yeni fikirler ânında tatbik edilemezse akâmete mahkûm kalır. Çankırı'mızda böyle bir gazeteye ihtiyaç çoktan beri hissedilmişti, fakat ne vakit, kimler tarafından bu ihtiyacın tatmîn olunacağı kestirilemiyordu. Biz memleketimizin demiryolları katarına raptedildiğini haber aldığımız gün, bu ihtiyacı temin kastıyla işe başladık ve artık bu intizâr devresine nihâyet vererek "İnce Geliş" i çıkardık.

Gazetemiz temin ettiği genç ve güzide kalemler yardımıyla memleketin terakkî ve inkişâfına hâdim ilmî, içtimâî, siyâsî, iktisâdî sahada çalışırken bi't-tabi teceddüd fikirlerini de adım adım takip edecek, bilhassa yaşamak istihâlelerini en maddî ve hakikî çerçeveler içinde okuyucularımızın gözü önüne koyacaktır. Bununla beraber insanların hayatında geçmesi zarurî bulunan yenilik ve yüksekliğin yollarını ve duraklarını, bütün çıplaklığıyla izâh ederken, aynı zamanda insanların bu yolculukta neler kaybedip, neler kazandıklarını da bi-pervâ söylemeyi unutmayacaktır.

Şurasını da ilâve edelim ki memleket gençlerinin ilmî, bedîî, siyâsî terbiye ve inkişâfına hidmet gayesiyle intişâr eden bu uğurda hiçbir fedâkârlıktan çekinmeyecek olan İnce Geliş, şimdilik bir çok noksanları bulunduğu müdriktir. Fakat gazetemiz gün geçtikçe bu noksanlarını telâfi edecek serî' ve mütevâzî' bir tekâmül göstererek memleketin duygu menbaı olmaya gayret edecektir. Biz bu yolda sonsuz bir arzu ile çalışırken muhterem köylü okuyucularımızı da ihmâl etmeyeceğiz. Onların da terakkî ve inkişâfına hâdim olmayı, bilhassa fenn-i zirâatin yükselmiş ve kolaylaşmış yollarını araştırarak bundan istifâdelerini temine sarf-ı mesâî etmeyi unutmayacağız. Bunda muvaffak olacak mıyız? Bunu bugün hiç düşünmüyoruz. Çünkü biz bir çok müşkilâtlara göğüs gererek ve büyük fedâkârlıklarla çalışırken ilim ve irfân koruyucuları muhterem büyüklerimizle kıymetli okuyucularımızın her zaman teşvik ve yardımlarına nâil olacağımızdan tamamıyla emin ve ümid-vâr olarak meydana atıldık. Esâsen "İnce Geliş" bu düşüncelerin mahsûlüdür. Bu sebeple gazetemiz yüksek gâyesine yetişebilmek için yaşamasını muhterem büyüklerimizle kıymetli okuyucularımıza emanet eder. Hülâsâ: Halkçı ve cumhuriyetçi olan mesleğimiz halkımızın ihtiyaç ve duygularına tercümanlık vazîfesini görecektir ve cumhuriyet idealini müdâfaa ve muhâfazada Ulu Gâzi'nin gösterdiği yollarda yürüyerek Büyük Halâskâr'ın irşâd ve işâretlerinden mütefeyyiz olarak mesleği dâhilinde ve yılmaz bir azim ve sebâtla çalışacaktır. Çünkü cumhuriyetin ve onun timsâl-i zaferi olan büyüklerimizin bize gösterdiği yol hayat, irfân

ve medeniyet yoludur. Bu yolda yürümek, "İnce Geliş" için mukaddes bir vazîfedir. Rehberlerimiz mağrur ve menfaat-perest hükümdârlar, zâlim ve müstebit sultanlar değil; yüksek maneviyâtımızda yaşayan ve nurlandırıcı yolda bize hayat ve hürmet bahşeden Mustafa Kemâl ve arkadaşlarıdır. Bizim de cihânın medeniyet sahasındaki serî terakkiyatını takip ve yarının şerefli hedefine vâsıl olmak için, mısır[?] ve itinâlı çalışırken rehberimiz bunlar olacaktır.

*

Gâzi Paşamızın Yeni Alfabemize Dair Halkla Hasbihâlleri

(A.A.) Reis-i cumhur Hazretleri, İstanbul Halk Fırkası'nın tertip ettiği bahçe eğlencesinde halk ile hasbihâlde bulunarak Latin harflerini Türkçe'ye tatbik eden komisyonun vücuda getirdiği yeni alfabeden bahsetmiş ve demiştir ki: "Bizim âhenkdâr zengin lisânımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. İsterim ki bunu hepimiz beş, on gün içinde öğrenesiniz. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran anlaşılmasız Arap işâretlerinden kendimizi kurtarmak mecburiyetindeyiz. Şimdi sözden ziyâde iş zamanıdır. Çok işler yapılmıştır. Bugün yapmaya mecbur olduğumuz çok lüzumlu bir iş daha vardır. Yeni Türk harflerini öğrenmelidir. Vatandaş! Kadın, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazîfesi biliniz. Bu vazîfeyi yaparken, düşünülürken bu milletin bu heyet-i ictimâyesinin yüzde onu okuma yazma bilirler, üst tarafı bilmez. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır. Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir. İftihâr etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Milletin yüzde sekseni okuma, yazma bilmiyorsa bu hata, Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını bir takım zincirlerle saranlardır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz. Hataların tashih olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihâyet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyet-i ictimâyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısı ile kafası ile bütün âlem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.

*

Hatları Kendi Paramızla Yapmak Esâsı...

(A.A.) Şimendifer inşâsına dair İsveç gurubuyla akdolunan mukâvelede bi'l-müzâkere yapılan tadilat da Heyet-i Vekîle'ce tasvip olunarak muaddel mukâvelenin imzası için Nâfia Vekili'ne mezuniyet verilmiştir. Tadilata nazaran kredi ile iş yapmak yerine hatların kendi paramızla yapılması esâsı kabul olunmuş, inşâat müddeti beş buçuktan yedi buçuk seneye çıkarılmıştır. İsveç gurubu, evvelce verilmiş bulunan elli beş milyon dolarlık bonolarla sarf edilmeyen paraları 14 Eylül'e kadar iâde edecektir. Bütün inşâat müteahhitler tarafından yapılacaktır. Elli beş milyon dolarla gurup şimâl hattını tamamen ve cenûb hattını da paranın kifâyet ettiği kadar inşâ edecektir.

*

Trabzon'da Yağmur

12 (A.A.) Trabzon ve havâlsine iki gün sürekli yağmurlar düşmüştür. Mezrûât pek müstefid olmuş, yalnız bazı yollar ve köprüler bozulmuştur.

*

Yiğitlik ve gençlik mürşidi büyük liderimiz

Gâzi Paşa Hazretleri

Gâzimiz

Hayat ufuklarından bir güneş gibi doğdun,
Bastın Türk'ü bağrına müşfik bir anne gibi,
Vicdanları karartan zulmetleri hep boğdun,
Işık!.. Diye haykırdın şen bir terâne gibi

*

Her tarafı kaplayan o esâret ağını
Takıp şahin pençene yurdumuzdan kaldırdın,
Açtın sonra, ey müncî istiklâl bayrağını
Sarsılmayan azminle istikbâle saldırdın

*

Şimdi kırık bir heykel, yıktığın koca mâzi
Baykuş bile ötmüyor enkâzının üstünde!
İstikbâli gösterdin sen ki bize ey Gâzi
Elbet olmaz gözümüz yaşadığımız dünde!

12 Ağustos 1928

Muharrem Zeki

*

Düşüncelerimizin Özekleri

1. Millî benliğin garbın bilgi tutumu ile aydınlatılması ve şuurlu atılganlıkların açılıp serpilmesi.
2. Halkın öz diliyle öz benliğinden uzaklaşmamak; işte en yüce dilek.
3. Saf ve hür düşüncelere açılmış bir kanat olmak.
4. Ferd, büyük bir kudrettir, ferdiyet, cemiyetin çarpmasıyla değil okşayıp kollamasıyla yetişir.

Savig Tekin

**Tayyareyi unutmayalım; korkusuz yaşamak için tayyare
filolarına sahip olmak şarttır**

(ب) فورسنگ کشادی مناسبتیله

فایده‌های سرمدت‌ناکه باطله‌فند سوادین طوطی

وہود اور عیسائیت کے سوا کہ جسے جبرانیوں نے اختیار کیا ہے
محبت اور محبت کا کام تو ان کی کھانا پکانا کو دیکھ کر
میں حیرت و شوق سے دیکھ رہا ہوں۔ دیکھ دیکھ کر میں یہ کہتا ہوں
کہ اللہ تعالیٰ کے لئے اس قدر محنت و مشق صرف

[illegible][illegible][illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

حاجی امی دیورکھ:

تر آریقی بر قلم اوام سنده سولای
 یاشاشاری کتبه ی بوردریک نوری
 نالارلا و درده ایچاق قاب کوری
 طالشمان انالمر یوین سوکر یوراکده
 نهولردن آرتماق اکلایمده نهیمک
 بوکلهده یوزمیزیک بوردری زاکر
 اوووی الله ستر اولماق مارور
 الیریری بر اراق کی یاقین و یوزار
 اوله ایسه حالیم یاشاق الاله
 حی دلیک دولاشیق حی بر لیک حله
 التوراله دولایک یو طور ایش هر یای
 استفاده ایلمه یملک جادو زبانه
 اجنیلر بولسه اکر بولم زنگین قیدی
 یاجاقدر امین اذک به اجمار به ایشی
 لاف دکل بو، جر قلم اووویای دیشلر
 ای وایم ار اولردن نهمن کوری قلاسه
 اوت نهق زینلیت حیاشه دالام
 اوی اریق غفلت یاشره اولام
 مملکی بوکله قلم ششده ازان
 دوشور قاراشلما اولور سوکر ایلد امان
 بوردریک هر یاشیق قاراشلر اعلام
 هر طرف ییتیر ییتیم آلورکی صام
 یوسام ادا میرا اوورام بر جام
 دیمکه افندیلر یان افریق بر سر
 یاراس چوی الیوی سوز راز اولور اوز

[illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

[illegible][illegible]

تسکر

تشریحی تریک البدن و قادی و دوانت
بدن جان بوی رفیع مزه و کس متکثر لرزی
و بارز
انجو کلشک یا مچه سونی
و زنه مزده او فو بو لرزک مر دورلو
کلیک و رفیق خدیث اعیی و طریقه سید
مر جهله رود یا مچه سونی احدث
منق او فو بو لرزک کورده و خوش وقت
بیرمک بچین هم اکاجلی هم استفاده
لایان یا مچه لرزیدن مر نسخه بر راه
کرجه او فو بو لرزک بو لوک زحمت
شور و زحمت عده یک باجر ایسه عوز
لایمچه و لو لای غلبه مزق و بربایی قیاری
مر قادی و رفیق شعله مل خوش کورور
لرک بازده بوک لکات اولان غزیم
لرزک بو لوک لایق درجه دهده
شاه شاه قیصر

[illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰

۱
 ۲
 ۳
 ۴
 ۵
 ۶
 ۷
 ۸
 ۹
 ۱۰
 ۱۱
 ۱۲
 ۱۳
 ۱۴
 ۱۵
 ۱۶
 ۱۷
 ۱۸
 ۱۹
 ۲۰
 ۲۱
 ۲۲
 ۲۳
 ۲۴
 ۲۵
 ۲۶
 ۲۷
 ۲۸
 ۲۹
 ۳۰
 ۳۱
 ۳۲
 ۳۳
 ۳۴
 ۳۵
 ۳۶
 ۳۷
 ۳۸
 ۳۹
 ۴۰
 ۴۱
 ۴۲
 ۴۳
 ۴۴
 ۴۵
 ۴۶
 ۴۷
 ۴۸
 ۴۹
 ۵۰
 ۵۱
 ۵۲
 ۵۳
 ۵۴
 ۵۵
 ۵۶
 ۵۷
 ۵۸
 ۵۹
 ۶۰
 ۶۱
 ۶۲
 ۶۳
 ۶۴
 ۶۵
 ۶۶
 ۶۷
 ۶۸
 ۶۹
 ۷۰
 ۷۱
 ۷۲
 ۷۳
 ۷۴
 ۷۵
 ۷۶
 ۷۷
 ۷۸
 ۷۹
 ۸۰
 ۸۱
 ۸۲
 ۸۳
 ۸۴
 ۸۵
 ۸۶
 ۸۷
 ۸۸
 ۸۹
 ۹۰
 ۹۱
 ۹۲
 ۹۳
 ۹۴
 ۹۵
 ۹۶
 ۹۷
 ۹۸
 ۹۹
 ۱۰۰

(B) Kursunun Küşâdı Münâsebetiyle Maarif Müdürü Midhat Şakir Bey Tarafından Söylenen Nutuk

Muhterem arkadaşlar;

Beşerî i'tilâyı mefkûre edinmiş şerefli bir meslek mensuplarının ilmî bir gâyeye, meslekî bir endişeye matûf olan şu ictimâını küşâd etmek şerefine ilk defa muvaffak olmakla bahtiyâr ve mütehassissim. İnsanlar ne derece tekâmül ve i'tilâ ederlerse etsinler beşerin atş ve iştiyâk tekâmülünün tevakkufunu göstermek, haddini tayin etmek mümkün olamamıştır. Heyet-i ictimâiyyenin yüksek ve münevver bir tabakasına mensup olan sizlerin huzurunda bunu söylemekle mütehallî olduğunuz mefkûrenin hakikati ve gâyesini bir daha tekrar etmiş ve azîz mesleğimizin delâlet eylediği yüksek ve şümûlkâr manaya işaret eylemiş oluyorum. Hayatın yeri daima değişen ve daima tenevvü' eden merâhil ve safâhatı irâe eder. Bu safâhat içinde hangi meslek sahibi olursa olsun bu değişen şeyin o mesleğe temas eden cephesini ısrarla takip eylemek ihtiyacından vâreste kalmaz. Nasıl daima ileriye koşmak, yükselmek, beşerî ihtirâsâtın en yüksek ve necibi[?] ise bunu ihmâl eden câmiaların da âkıbeti hüsrân ve terdîddir. Eski devrin kıymetini kaybetmeyen nassî bir tabiri vardır. İnsan mütekâmil bir hayvandır. Bu söze ben bir şey ilâve edeceğim. Bu tekâmül harekâtının seyrine teveccüh etmek de insan manasını itmâm eder. Bu itmâm eden manadır ki dünkü tarihin bize naklettiği maceraları mütemâdî bir inkişâfla bize müntehî kılar. İnsaniyet tekâmül ihtirâsıyla kıvranırken sarfeylediği cehd ona yeni bir merhale atlatırken diğer yandan da ufukların üzerinde yeni bir nur-ı i'tilâyı işaret eder. Bu işaret bu durmayan, dinmeyen ulvî ihtirâs her şeyi değiştiren maneviyatı süzen ve tebdîl ettiren derin ve şümûlkâr inkılâblara bâis olur. İşte bu inkılâblar önünde fikr-i beşerin [...] muallim unsuru görünür ve kıymetdâr kâbiliyetlere mâlik olan milletler bu unsur-ı terbiyet-kârın elinde hamlelerinin mesut ve asîl tecellîlerine şahit olmakla bahtiyâr olur.

Azîz arkadaşlar!

Geçmiş asırların bütün seyyiâtı omuzlarına yükletilmiş bir neslin terbiyesine memursunuz. Bunu takdîr buyurursanız bu ağır ve mesuliyetli olduğu nispetle vicdanlara huzur ve inşirâh veren işte o huzur ve inşirâhı duymak ve tatmak ne ezeli bir saadetse bu saadete erişmek de ancak dünyanın ruşen-i umumiyesine teveccüh etmek, bütün cihan medeniyetinin artık vuzûhla görünen gâyesine koşmakla mümkündür.

İçinde bulunduğumuz azîz vatan, bi-nihâye servetlerle mal-a-mal, bu azîz vatanın içinde yaşayan mütevâzî fertler de diğer dünya milletlerinin kâbiliyyâtıyla kâbil-i kıyâs olamayacak derecede yüksek bir hazîne-i zekâyâ mâlik olmakla bahtiyârdır.

Burada asrın son terbiye cereyanlarından, nazariyelerinden bahsedecek değilim. Bunları kitaplarda gördünüz, bir çok konferanslarda dinlediniz ve şerefli mesleğimizin en aslî bir şîârıyla bu cereyanları takip ettiniz.

Arkadaşlar;

Tekâmül sizindir. Onu beşerin dimağında yaşatan sizsiniz. Bu yaşattığınız yüksek gâlibiyeti bu kurs hayatı içinde siz bir daha ve fakat müctemiân yaşayacaksınız. Mesleğin hayata açılan bir penceresinden cihan terbiyesinin bir rûşeni burada beraber yaşatacak ve yeni programın istihdâf eylediği gâyelerin istihşâl şekilleri üzerinde tevakkuf edeceksiniz. Bu tevakkuf ve kursun kısa müddetini işgâl edecek feyizkâr mesâî yarınki hamlelerimizi tespit ve takrîre yarayacak, emellerimizin, arzularımızın meslekî cereyan içindeki bir çok nukatı tamamlanacaktır. İşte sizin burada geçecek muntazam ve muttarid mesâîniz kursu en muteber ve feyyâz gayeye îsâl eyleyecektir. Yürüyeceğimiz yol çok uzundur. Derin ve ilahî bir aşk, nâ-mahdûd zevkin lâhutî, nihayetsiz aşk ve imânın kalplerinizde, ruhlarınızda bitmeyen bir hazine gibi, sönmeyen bir volkan gibi mevcut olduğuna ben tamamen mutmainim.

Arkadaşlar; mefkûre yoldaşları;

Münevver bir kitlenin ictimâî huzurunda şunu hatırlatmak isterim ki bizden daha evvel bu uğurda çalışırken vazîfeleri başında hayatlarını ödeyen bir çok azîz meslektaşlarımız var. Onların ruhlarını ta'zîz ederken yürüdükleri yolda biz yepyeni bir medeniyetin ışığıyla ve en parlak bir iz üzerinde yürüyelim.

Milletimizin ictimâî tekâmülünün seyrinde bu izi derin bir aşkla takip edenler ne mesutturlar, onlar ne mutlu ki bir nur gibi süzülerek dimağlarda tecellî edecekler ve azîz memleketin sinesinde feyyâz ve nâ-ma'dud nişâneler ve tecellilere şâhit olacaklardır.

Arkadaşlar;

Vaktin darlığı sebebiyle sizleri daha fazla yormak istemem. Burada göreceğiniz tecrübe derslerinden alınacak intibâlar ve onların münakaşasından doğacak neticelerle vazifeleriniz başına döndüğünüz vakit vereceğiniz malûmat, daha canlı bir hayatı ihtiva edecek; memleket çocukları yedd-i terbiyenizde daha müsait ve geniş bir feyizle yetişeceklerdir. Siz bu şerefli vazifeyi görürken tesir-i terbiyet-kârnızı yarınki nesille birlikte bugünkü nesle de duyurmak ihtiyacındasınız. Bu ihtiyaç bir kat daha vuzûhla burada tekrar görünecek... El-hak mesutsunuz çünkü bin kâfile-i beşer arasında bir kâfile-i halâs ve necât, bir kâfile ki kasvet-i tefekkürde bir zümre-i meşaledârsınız. Ka'be'nizin işte şâhika-i i'tilâ... Beşer o şâhikaya sizin elleriniz üzerinde yükselir. Sözlerime memleketin bütün dünyanın el-hak en büyük adamı ve belki en büyük mürebbîsi olan Gâzi'nin size mevdû', size hitap eden ve önümüzde bir nassî-i kudî gibi durması lâzım gelen sözleriyle nihâyet vereceğim.

Arkadaşlar sizden yani bizden hepimizden "Cumhuriyet" fikri hür, irfânı hür, vicdânı hür bir nesil ister. Bu nesli istemek ve beklemek bu memleketin hakkıdır. Bekleyecek ve sizin kıymetli mesâîiniz bu nesli ona bahşedecek verecektir.

Efendiler, bu münâsebetle bir şeyi daha hatırlatmak isterim. Cumhuriyet idealist muallimlerinden itmînânla ve katiyetle emindir ki, gâyenin şümûlu şimdi içindeki hamleleriniz mütemâdî bir sa'y-ı ilmîye durmayan ve dinlenmeyen bir şevk-i tefahhusa intibâh edecektir.

Aziz arkadaşlar,

Sa'yınızın bu sakf altında tebler[?] edecek fikirleriniz yeni bir mihrâk-ı inkişâfa peyveste olacaktır. Buna kuvvetle eminim. Size muvaffakiyetler temenni ederken cumhuriyet hükümetinin muhterem Çankırı mümessili Vali Nuri Beyefendi'nin küşâd merâsiminde meşguliyetleri hasebiyle bulunamayacaklarından dolayı bana tevdi' ettikleri selam ve muhabbetlerini size tebliğ etmekle derin bir memnuniyet duyuyorum (alkışlar). Mukâbeleten hürmetlerimizi söyleyiniz sesleri.

Bilmece kuponu: 1

Taşmescid'e Bir Çeşme Lâzım

Sırf davarları, sığırları sayesinde temin-i mâişet eden Taşmescid halkı yaz kış yerlerini değiştirmedikleri halde ufacak bir çeşmeye mâlik değiller. İçme sularını Muhâcir Mahallesinden getirsinler diyelim, fakat kullanma sularını nereden alsınlar, şehre mi insinler? Sular taksimâtı sırasında bulunduğundan şimdiden alâkadarânın nazar-ı dikkatini celp etmeyi vazife bildik.

Teşekkür

İntişârımızı tebrik eden ve temâdî-i muvaffakiyet dileyen
Çankırı refikimize sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

İnce Geliş'in Bilmece Sütunu

Biz gazetemizde okuyucularımızın her türlü inkişâf ve terakkîsine hizmet etmeyi vazife bildiğimiz cihetle bir de bilmece sütunu açtık. Kıymetli okuyucularımıza güzel ve hoş vakit geçirmek için hem eğlenceli, hem istifâdeli olan bilmecelerimizden her nüshaya bir tane koyacağız. Gerçi okuyucularımızın büyük zahmetine karşı vereceğimiz hediye pek nâçiz ise de henüz başlangıçta bulunan gazetemizin vaziyetini takdîr eden kârilerimiz şimdilik bunu hoş görürler. Sizlerin yardımıyla yükselecek olan gazetemiz kârilerimizin yorgunluğuna lâyük derecede hediyeler tertibine çalışacaktır.

Hacı Emmi Diyor ki:

Yeter artık bırakalım adam sende sözünü;
Çalışarak getirelim yurdumuzun özünü;
Tembellerin bu devirde açlık kapar gözünü;
Çalışmayan insanlara bundan sonra yok ekmek;
Kahvelerden ayrılmamak anlamadım ne demek!

***

Yükseltmeye özenmezsek yurdumuzu biz eğer;
Avrupalı Allah bilir arkamızdan neler der!
İster miyiz bir ok gibi batsın bize bu sözler?
Öyleyse çalışalım yapışarak el ele;
Cebi delik dolaşmasın hatta bir tek amele!

***

Altınlarla dolu iken bu toprağın her yanı:
İstifâde edememek çıldırtıyor insanı;
Ecnebîler bulsa eğer böyle zengin meydana:
Yapacaklar emin olun ne icatlar, ne işler;
Laf değil bu, heriflere Avrupalı demişler!

***

Ey milletim! Biz onlardan neden geri kalalım;
Evet neden biz sefâlet hayatına dalalım?
Bari artık aklımızı başımıza alalım:
Memleketi yükseltelim, şenletelim her zaman;
Düşüşümüz karışmam ha olur sonra pek yaman!

***

Yurdumuzun her yanına fabrikalar açalım;
Her tarafa şingir şingir altınları saçalım;
Ve satalım ara sıra Avrupa'ya bir çalım;
Diyelim ki: Efendiler, yan bakmayın bize siz:
Parası çok, altını çok biz er oğlu erleriz!

Bilmecemiz

Dört harfli iki heceli marûf bir cisim. Baştan birinci harfi kaldırıncı Acemce tereddüd ve taaccüb ifade ederim; üçüncü harfi tebdil ettiğiniz gibi sûratle yumuşak arasını, yahut nezâketsizliği bildiren bir kelime olurum. İkinci, üçüncü harflerim icram-ı semâvîyeden birini teşkil eder. Son harfimi kaldırıncı bir emir olurum. Son ve ilk harflerim renklerden biridir. İkinci, üçüncü, dördüncü ve birinci harflerim azâ-yı bedenden birini gösterir. Biliniz bakalım ben neyim?..

Mükâfatlarımız:

Birinciye gazetemizin altı aylık, ikinciye üç aylık, üçüncü ve dördüncüye birer aylık abonesi; beşinciye on beş sayıdan ibaret güzel birer mecmua koleksiyonu, altıncı ile yedinciye de birer kitap hediye edilecek ve on beşinciye kadar kazananların isimleri yazılacaktır.

Hal varakaları bilmece kuponu ile birlikte bir Eylül'e kadar idarehânemize gönderilmelidir. Bundan sonra gelecek cevaplar kuraya idhâl edilemez.

İlân

Maliye'ce mâh-be-mâh ahz etmekte olduğum maaşımın tatbîkli mührümü her nasılsa kazâen zâyi eylemiş ve yenisini hakkettirecek bulunmuş olduğumdan mezkûr mührün hükmü olmadığı ilân olunur.

Yukarı Pelidözü Karyesinden
Karahasan Oğullarından
Ali Oğlu Şehîd Ahmed Oğlu
Osman

(Çankırı Vilâyet Matbaası) Müdür-i mesul: Cevdet

ÇANKIRI BUĞDAYPAZARI CAMİİ GELİR GİDER DEFTERİ

Çankırı Buğdaypazarı Mosque

Fıdan KARAASLAN *

ÖZET:

Müslümanların ibadet yeri olan ve aynı zamanda bir vakıf cami olan Çankırı Buğdaypazarı Caminin 1342-1349 (Miladi 1923-1931) tarihleri arası gelir gider defterinin kaynaklarla desteklenerek incelenmesi objektif olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma, Çankırı ilinde bugüne kadar bir caminin gelir gider defteri transkripsiyonunun yapılmamış olması nedeniyle, önemlidir. Bu çalışmayla camiye gelirlerin nereden sağlandığı ve giderlerin neler olduğu açıklanmıştır. Bilgiler Buğdaypazarı Camine ait gelir gider defterine kayıt olunan bilgiler doğrultusunda aydınlatılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı Buğdaypazarı Camii ve gelir gider defteri, Buğdaypazarı Camisinin Türk sanatı açısından mimari ve tarihi değerleri.

ÇANKIRI BUĞDAYPAZARI MOSQUE

SUMMARY:

Çankırı Buğdaypazarı Mosque is a worship place for Moslems and it is a pious foundation mosque at the same time. Supporting by literatures investigation of the income- expense notebook written in 1342-1349 of Çankırı Buğdaypazarı Mosque had been done objectively.

In this study the income-expense notebook of a mosque was transkripted. So that this is the first study which points out this subject in Çankırı. By this study the sources of the incomes and the expenses of the mosque was determined. The information provided from income-expense notebook of Çankırı Bugdaypazarı Mosque was explained in details.

KEY WORDS : The income-expense notebook of Çankırı Bugdaypazarı Mosque, the values of Çankırı Bugdaypazarı Mosque in türkish architectural and historical art.

ÇANKIRI BUĞDAYPAZARI CAMİİ

I) Caminin Yeri

Cami Çankırı il merkezinde pafta 9, ada 98, parsel 9, da bulunmaktadır¹. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir.

II) Tarihi

Yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. XVII yy'da yapılmış olabileceği tahmin olunmaktadır². Buğday Pazarı camisi bitişiginden de kuzey güney yönde sıralanmış iki katlı tek sıra hücrelerden oluşan bir medrese yer almaktadır.

III) Mimarisi

a) Plan

Cami dıştan dikdörtgen planlı, sade dış görünüşlü ve iki katlıdır. Moloz taş su basman üzerine oturturulmuştur. Ahşap hatıllı, kerpiç duvar örgülü cami, sıvalı ve badanalıdır. Cami girişinde altı ahşap taşıyıcının yer aldığı son cemaat yeri yer almaktadır. Burası sonradan camekânla kapatılmış ve iki kat haline getirilmiştir³.

* Sanat Tarihçisi, Historian Of The Art

1 Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Dosyası

2 BAHATTIN, Ayhan., Çankırı Tarihi, Ankara, 1998, s.162

3 Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Dosyası

Caminin kuzey batısında yer alan tek şerefeli minare camiye bitişiktir Kare kaide taş olup eskidir. Saçak hizasına kadar yükselen kaideden üst kısmı sonradan tuğla ile yenilenmiştir⁴.

Minare silindirik gövdeli ve tuğla olup, külâh saç kaplıdır. Minareye çıkış kadınlar mahfilinin kuzey batı köşesinden verilmiştir.

b) Üst Örtü

Caminin çatısı ahşap olup üzeri kiremit örtülüdür

c) Cephe Düzeni

Caminin asıl ibadet mekânının kuzey duvarında mihrap eksenindeki, dikdörtgen bir kapıdan girilmektedir. Camiyi dikdörtgen şeklindeki pencereler aydınlatmaktadır. Mihrabın üstünde içten yuvarlak, dıştan dikdörtgen bir pencere vardır. Mihrabın doğusunda alt ve üstte ikişerden dört adet, mihrabın batısından ise alt ve üstte üçerden altı adet pencere vardır. Caminin doğu ve batı cepheleri ise alt ve üstte dörderden sekizer adet pencere ile dışa açılır. Kuzey cephede, alt ve üstte dörtlerden sekiz adet pencere ile son cemaat yerine

d) İç Mekan

Girişte yer alan ahşap kadınlar mahfili "U" şeklinde olup, ahşap direkler üzerine oturtulmuştur. Kadınlar mahfili ahşap tavanı düz çitaledir. Dışarı ile bağlantı pencereler ile sağlanmaktadır.

Camide yer alan mihrap alçı olup, küresel kavsaralı, yuvarlak niş şeklindedir. Mihrap nişi iç bükey, dış bükey bordürlerle çerçevelenmiştir Bordürlerde bitkisel bezemeler ve yazı vardır.

e) Yaptıran ve Mimar

Camiyi yaptıran ve mimarı hakkında bir bilgi yoktur.

f) Süslemesi ve Malzemesi

Caminin duvarları kerpiç duvar örgülü, sıvalı ve badanalıdır. Çatı dışa taşkın ahşap saçaklıdır.

Asıl ibadet mekânını örten ahşap tavan ortasında içi bitkisel ve geometrik bezemeli bir göbek yer alır. Göbeğin etrafında çitalar, kare kenarlarda ise baklava biçiminde düzenlenmiştir⁵.

Minber ahşap olup basittir. Mihrap alçı olup küresel kavsaralı, yuvarlak niş şeklindedir. Mihrap nişi iç bükey, dış bükey bordürlerle çerçevelenmiştir. Bordürlerde bitkisel bezemeler ve yazı vardır.

g) Geçirdiği Onarımlar ve Yapının Bugünkü Durumu

Caminin değişik tarihlerde onarım geçirdiği, yapılan birçok eklemelerden anlaşılmaktadır. 1965'de zeminin değiştirildiği halk tarafından ifade edilmiştir⁶.

Altı ahşap taşıyıcının yer aldığı son cemaat yeri sonradan camekânla kapatılmış ve iki kat haline getirilmiştir.

⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü, Tescil Dosyası

⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil Dosyası

⁶ Vakıflar Genel müdürlüğü Tescil Dosyası

1977 yılında ise konstrüktif ahşap dikmeler ile merdiven, döşeme ve ahşap tavanın bozuk kısımları çıralı çamdan aynı ebat ve şekilde değiştirilmiştir⁷.

Cami batı duvarına bitişik iki ağaç çatıya zarar verdiği gerekçesiyle Müftülük tarafından budattırılmıştır.

h)Tarihleme

Anadolu Türk Sanatında önemli bir yeri olan ahşap işçiliği, Selçuklularla gelişip orijinal bir üslup kazanarak 12. ve 13. yüzyıllarda yüksek seviyeye ulaşmıştır. Selçuklulardan günümüze, ahşap tavanlı ve direkli camilerle, ağacın kullanım alanı içindeki kapı, minber, pencere kapakları, kürsü, rahle ve sandukalar kalmıştır.

14. ve 15. Yüzyıl Beylikler Devri ahşap işçiliğinde bir geçiş dönemi olmasına karşılık, işçiliğe eklenen yeni teknikler dışında fazla farklılık göstermez. Bu dönemde ahşap cami ve mescitler daha da bollaşır. Bunların Ankara, Kastamonu, Amasya gibi bölgelerde yoğunlaştığı dikkat çeker⁽⁸⁾.

16. ve 17. Yüzyıllar Osmanlı Sanatının klasik dönemidir. Ahşap direkli camiler ve minberlerde bir azalma görülür. Minberlerde daha çok taş tercih edilmiştir⁹.

17. Yüzyıl sonu ve 18. Yüzyılda sedef kakma eserlerin bolluğu yanında, geç devir Osmanlı mimarisinde ahşap minberler tekrar ortaya çıkar.

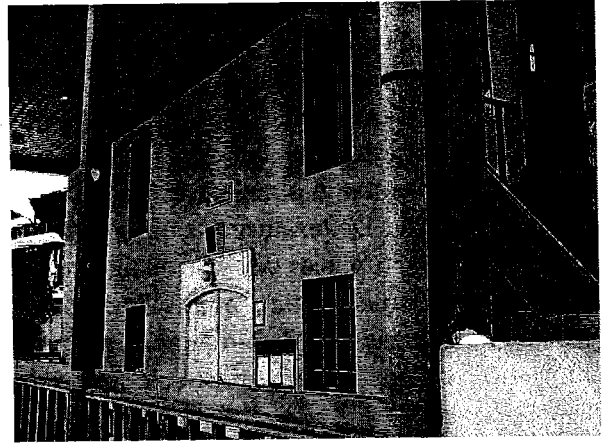
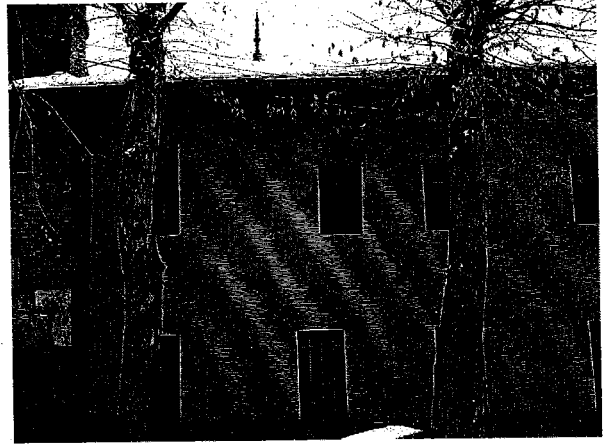
Buğdaypazarı Camisi, taşıyıcısız, tek mekânlı enine dikdörtgen planlı camiler grubuna girer. Kastamonu camilerinde ahşap malzeme ile dikdörtgen plana göre yapılan camilerin üzerleri de aynı malzemeden çatı ile örtülmüştür. Ağaç tavanların bir kısmı karelere bölünmek suretiyle bir nevi süslenmiş ve bazılarının ortalarına bir de süslü göbek konulmuştur¹⁰.

Buğdaypazarı cami tavanı da ahşap olup ortasında bir göbek mevcuttur. Çankırı'da İmaret camisinde de tavan ortasında bir göbek mevcuttur. Kastamonu'da Atabey, Hasan Efendi, Musa Fakih ve Honsalar Camisinde de tavan göbekleri mevcuttur.

Buğdaypazarı cami Çankırı'da yer alan Yeni Cami, İmrahor cami ve İmaret Camii gibi düz damlı, üzerleri kiremit örtülü basit yapılar arasına girer.

ı) Sonuç

Yapının kitabesi olmadığı için yapım tarihi tespit edilememiştir. Yapının Türk Sanatı Tarihi açısından Çankırı'da bulunan tarihi yapılarla mukayese edildiğinde mimari özellikleri bakımından sade bir görünüme sahiptir.

7 Vakıflar Genel müdürlüğü Tescil Dosyası

8 Öney, G., Anadolu Selçuklu Mimarisi Süslemesi, s. 124

9 Öney, G., Anadolu Selçuklu Mimarisi Süslemesi, s. 148-149

10 GÖKOĞLU, Ahmet., Paphlagonia, Kastamonu, 1952, s. 263

BUĞDAY PAZARI CAMİİ GELİR -GİDER DEFTERİ

Müslümanların topluca ibadet ettikleri mekânlar olan camiler, günümüzdeki camilerden farklı olarak tarihte ibadethane özelliği taşımasının yanı sıra kültürel sosyal ve eğitsel birçok işleve de sahip olmuşlardır. İnsanların bir araya gelip kaynaştığı, toplumsal meselelerin konuşulup tartışıldığı, din adamlarının hutbe, vaaz ve cami derslerinin takip edildiği yerler olan camilerin, İslam kent hayatında her zaman çok önemli bir yeri vardır.

Elimizdeki defter Buğdaypazarı Cami gelir-gider defteridir. Defter Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşiv kütüphanesinde yer almaktadır¹¹. Defter 16×24 cm ebatlarında olup yeşil kağıt kaplamalı toplam 58 sayfa olup 36 sayfasına kayıt yapılmıştır ve bu kayıtlar Osmanlıcadır. Diğer sayfalar ise boştur. Genelde defterin sağ tarafında gelir ve giderlerin lira, kuruş ve para olarak matematiksel değerleri yer almaktadır. Defterin sol tarafında ise gelirlerin nerelerden ve kimler tarafından sağlandığı ayrıca giderlerin nerelere yapıldığı açıklamaları yer almaktadır.

Sayfalarda "varidat"(gelirlerin yıllık toplamı)" masarifat"(harcanan paralar, giderler) yer almaktadır. Gelir ve giderler lira kuruş ve para üzerinden yapılmaktadır. Gelir ve giderlerin yıllık yekûnu yapılarak, âzalar ve muhtar tarafından mühür basılarak onaylanmaktadır.

Defter de tutulan kayıtlar el yazısı ile tutulmuştur. Bu yıllarda harf inkılâbının olmasına rağmen yazı Osmanlıca olarak yazılmıştır. Defter düzensiz bir şekilde tutulmuştur. Kimi sayfalarda cümleler yarım bırakılmıştır. Defter Hicri yılına göre düzenlenmiştir. Çankırı ilinde bu güne kadar geçen tarihsüreç içerisinde bir caminin gelir- gider defteri transkrip çalışması yapılmaması bakımından yapılan bir ilk çalışmadır.

CAMİ GELİRLERİ

Camiler birer vakıf müessesidir. Bu vakıfların kaynakları, köy, mezra bahçe, tarla, hamam, çeşme ve iş yerlerinin gelirlerinden meydana gelmektedir. Camilerin bir ibadet yeri olduğu kadar aynı zamanda eğitim veren kurumlar olduğunu da kaydetmek gerekiyor¹².

Çankırı Buğdaypazarı Cami'ne ait 1342-1349 (Miladi 1923-1931) tarihleri arası gelir gider defteri incelendiğinde;

Gelirlerin büyük kısmının işyerlerinden ve bağışlardan meydana geldiği görülmektedir.

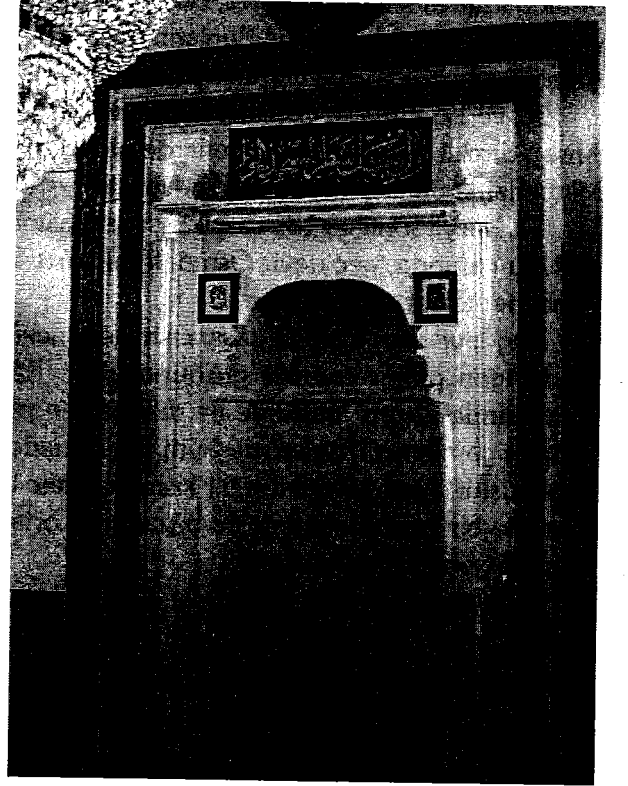
Ekmekçi, kalaycı, sandıkçı, boyacı, kunduracı, kahveci dükkanları gibi iş yerlerinden gelirler sağlanmaktadır.

Sağlanan gelirlerle caminin her türlü tâmirat, tâdilât ve ek tesisleri yapılır ve uygun bir şekilde kullanımı temin edilir.

CAMİ GİDERLERİ

Cami giderleri içinde en büyük değer imam, müezzin ve mütevellîye verilen maaşlara aittir. Fakat, görevlilere ödenen ücretlerde belirli bir ölçü olmadığı gözükmemektedir. Bunlardan en fazla ücreti camide namaz kıldırın imam almaktadır. İkinci sırada ise namaz vakitlerini bildirmek için ezan okuyan müezzin, üçüncü sırada Kuran okuyan mukabeleci, dördüncü sırada vakfın idaresini sağlayan mütevellî, beşinci sırada ise temsilci ücreti yer almaktadır.

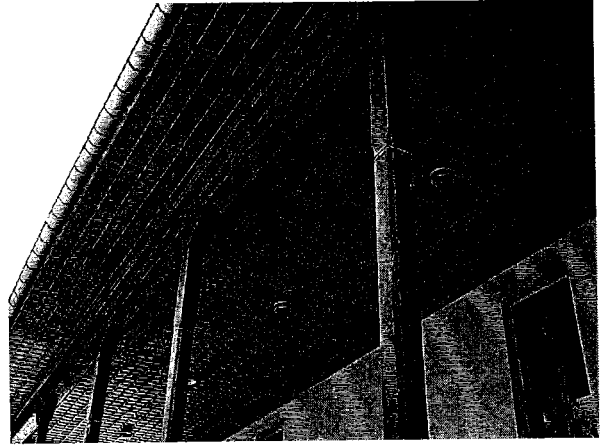
Bulgaristan'daki 1192 numaralı 1697-1716 tarihli hurufat defterinde de görevlilere ödenen ücretlerde belirli bir ölçünün olmadığı görülmüyor. Şehirden şehre, vakıftan vakıfa, aynı işe verilen ücretler arasında

11 Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi, Demirbaş No: 1296

12 BAHATTİN,Ayhan.,Çankırı Tarihi,Ankara,s.183

büyük farklar olabilmektedir. İki ayrı şehirdeki müezzinden biri 10 diğeri 1 akçe ; kayyumun biri 8, diğeri 1 akçe; imamın biri, 10 diğeri yarım akçe alabilmektedir. Çok genel hatlarıyla Kur'an okuyan kişiler; bir cüz, Yasin veya Nebe sureleri için ortalama birer akçe almaktadırlar. Devirhan, cüzhan, hatip, imam gibi görevlilerin günlüğü ikişer akçedir. Vaizler ile dersi-am ve muallim gibi öğretim kadrosu ise ortalama 4 akçe almaktadırlar¹³.

Aynı farklılıkları Çankırı ilinde de görmek mümkündür. Kirmanzâde el-Hac İsmail Ağa vakfının 323-324 senesi muhasebesinde İmam Abdullah Efendiye 400 kuruş aynı tarihte Şeyh Bahaeddin vakfında Müezzine 565 kuruş, Sultan Selim Vakfı 331 senesinde İmam ve Hatip Hüsnü Efendiye 483.30 kuruş ödendiğini görmekteyiz¹⁴.

Giderlerin ikinci sırasında vergi yer almaktadır. Üçüncü sırada ise cami ve dükkanların tamiri yer almaktadır. Giderler içinde diğer büyük oran ise aydınlatma için yapılan masraflardır. Camide aydınlatma hizmetleri gazyağı ile çalışan fenerlerle, şamdanlarla ve mum ile sağlanıyordu. Caminin temizlik giderleri içinde ise sabun, süpürge, caminin temizlettirilmesi, temizlik malzemeleri, algun temizliği gibi giderler yer almaktadır.

GİDER TÜRÜ	Sene1342	1343	1344	1345	1346	1347	1348	1349
Maaşlar	161 lira	179 lira	279lira 7 kuruş	306lira 62 kuruş	324 lira	348 lira	350lira 6 kuruş	337 lira
Vergiye	22lira 52 kuruş	56lira 60 kuruş	66 lira 7 kuruş	89 lira 2 kuruş	139 lira 21 kuruş	----	101lira 21 kuruş	59 lira 65 kuruş
Cami ve Dükkanların Tamiri	46 lira 71 kuruş	34lira 98 kuruş	28lira 57kuruş 20pare	11lira 83 kuruş	246lira 51kuruş 20pare	18 lira 28 kuruş	77lira 1 kuruş	421 lira 5 kuruş
Aydınlatma giderleri	67 lira 32 kuruş	4 lira 1kuruş 40 pare	67 lira 57kuruş 20 pare	41 lira 25 kuruş	176 lira 1 kuruş	38 lira 92 kuruş	72 lira 98 kuruş	21 lira 3 kuruş
Temizlik giderleri	6 lira 68 kuruş	70 kuruş	18 lira 11 kuruş	20 kuruş	4 lira 97 kuruş	2 lira 5 kuruş	1 lira 7 kuruş	60 kuruş
Müteferrik harcamalar	4 lira 77 kuruş 20 pare	11 lira 46 kuruş 40 pare	16 lira 53 kuruş 40 pare	53 lira 87 kuruş	37 lira 16 kuruş	23 lira 75 kuruş	61 lira 57 kuruş	28 lira 7 kuruş

13 Halit , Çal, " 1192 Numaralı 1697 1716 Tarihli Hurufat Defterine Göre Bulgaristan 'daki Türk Mimarisi ", Balkanlar'da Kültürel Etkileşim Ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (17-19 Mayıs 2000 Şumnu-Bulgaristan), 1. Cilt, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2001, 221- 286. sayfalar.

14 Yüksel Arslan, Çankırı Vakıf gelir- gider kayıtları (yayımlanma aşamasındadır)

TRANSKRİPSİYON

(Bu defterin tamamının transkribi yapılmış olmasına rağmen tamamını buraya almadık. Sadece bazı sayfaların verilmesinin uygun olacağını düşündük. Zira yukarıda bu defterin değerlendirilmesi yapılmıştır.)

Ekmekçi Kahveci Oğlu İsmail Usta	4	Kalaycı Civan Ahmed Usta	1
<u>13.300</u> 13.300		200 1000 800 <u>1000</u> 3000	
Eskici Mehmed Usta	5	Boyacı Osman Oğlu Osman	2
200 300 <u>200</u> 700		1000 <u>1000</u> 1000	
Kadı Oğlu Ahmed	6	Boyacı Hasan Usta	3
<u>26.00</u> 26.00		1000 <u>1000</u> 2000	

Merdiven altındaki dükkan	13	Kebapçı Osman Efendi	10	? Hafız Hüseyin	7
Boşdur		120 120 <u>120</u> 360		<u>Teslimat</u> 2500	
		Üç aylık icarı alınmış mesaki ayrılıp kalmışlar			
Türkoğlu Hüseyin Ağa	14	Hacı imam oğlu Mehmed	11	Ördek Zade Mehmed Efendi	8
<u>Teslimat</u> 350 400 250 <u>500</u> 1500		<u>Teslimat</u> 5500 1500 <u>1500</u> 8500			
55 Sandıkçı total Nuri	15	Sandıkçı Topal Çavuş	12	Mehmed Efendi'nin dükkanın önündeki dükkan	9
500 <u>500</u> 1000		400 500 300 <u>200</u> 1400		Boşdur	

1	3000	Orta Pazarı kahvecisi Rif'at Çavuş	20	Sandıkçı Recep Usta	16
2	2000	1500 375 844 2719		Teslimat 400	
3	2000			<u>Ay</u> 6	
4	13300	<u>Kuruş</u> 2719		<u>Kuruş</u> 400	
				6ay boş kalmıştır	
5	700	Bakırcı Hasan Usta	21	Sandıkçı Seyid Usta	17
6	2600	Teslimat 1000		Teslimat 400	
7	2500	Sene 1		<u>Ay</u> 6	
8	1130	500 750 250 2500		<u>Kuruş</u> 400	
9	0000			6 ay boşdur	
10	360				
11	8500			Es'ad oğlu İsmail Usta	18
12	1400			Teslimat 400	
13	0000			<u>Ay</u> 6	
14	1500			<u>Kuruş</u> 400	
15	1000			6 ay boşdur	
16	400				
17	400			Sandıkçı Hacı Osman oğlu Recep Usta	19
18	400			500	
19	1400			<u>Ay</u> 12	
20	2719			<u>Kuruş</u> 400	
21	2500			1400	
	47809				

342 Senesi Varidatı İcmali					Lira	Guruş
Dükkânların 342 senesi bedeli icarları					478	09
Bin üç yüz kırk iki sene-i kameriyesine aid camii şerifin varidatı ve masarifatı tedkik edilerek varidatın dört yüz yetmiş sekiz lira dokuz guruş ve masarifin üç yüz dokuz lira kırk bir guruş olduğu anlaşılmış ve fazla-i? varidat olan yüz altmış sekiz lira altmış sekiz guruşun üç yüz kırk üç senesine devir olunduğu tasdik olunur.						
Aza	Aza	Muhtar	Mütevellî	Aza		
... oğlu Hasan	... oğlu Osman	Karataş oğlu	Ördek oğlu	Hacı Abdullah		
Usta	Usta	Hasan Usta		oğlu Mustafa		
Mühür	Mühür	Mühür	Mühür	Mühür		
Varidat 478 09 Masarifat 309 41 168 68 Bakiye olup sene-i atıye ye devir olunan					478	09

1343 Senesi Varidatı		
1342 senesinin fazla-i varidatı olup bu seneye devir edilmiş	168	68
Civek Ahmed Usta'nın icar ettiği dükkânın bedeli icarı	20	00
Boyacı Osman Usta'nın icar ettiği	20	00
Boyacı Hasan Usta'nın icar ettiği	20	00
Ekmekçi dükkânı müsteciri Kahveci oğlu İsmail Usta	133	00
Eskici Mehmed Usta	8	00
Olukçu? Ahmed Efendi	26	00
Kadı oğlu Ahmed	25	00
Ördek oğlu Mehmed Efendi	15	00
Babuçu Kara Mehmed oğlu Mehmed	15	00
Kebabçı Osman Efendi [3 aylık icar bedeli]	4	80
Hacı imam oğlu Mehmed Usta	85	00
Sandıkçı Topal Mustafa Usta	14	00
Türk oğlu Hüseyin Ağa	15	00
Topal Nuri	10	00
Sandıkçı Recep Usta	8	00
Sandıkçı Seyyid Usta	8	00
Es'ad oğlu İsmail Usta	8	00
Hacı Osman oğlu Recep Usta	14	00
Orta Pazar'daki kahve müste'cirin Rif'at Çavuş	32	00
Bakırcı Kara Dayı oğlu Ahmed	25	00
	683	48

1343 Senesi Masarifat İcmali	Lira	Guruş	
Cami şerifin cam masrafı	2	89	20
Vergiye	56	60	
Gaz yağı	17	70	
İplik ve bal mumu		57	20
Kibrit ve şişe		78	20
Çeşme tamir vesaire amele masrafı	12	73	
Filika ücreti	2	70	
Süpürge tathir aletleri masrafı		70	
Cami Şerif tamirâtı	4	60	
Fener yakma ücreti(mahalle fenerlerinin)	1	55	
Şamdan masrafı		20	
Tabut tamir masrafı		65	
Minare kandillerinin yakma ücreti	1	00	
Cami dükkânlarının ve kahvesinin tamirâtı	17	00	
Temcidci ücreti	10	00	
Mukabeleci ücreti	16	50	
Vaiz Ramazan ve Kurban bayramlarında	6	00	
Asma budamak	1	00	
Cami müteferrikası	7	00	
İmam Efendinin bir senelik ücreti	60	00	
Müezzin Efendinin bir senelik ücreti	72	00	
	292	18	20

1343 Senesi Varidatı					
Nakli Yekün				683	48
				683	48
Varidat	683	48			
Masarifat	307	18	20		
	376	29	20 (Diğer seneye devir olunan)		
İş bu bin üç yüz kırk üç sene-i hicriyeyi zarfında Buğday Pazarı camii varidatın geçen seneden müdevver mebaliğ ile beraber altı yüz seksen üç lira kırk sekiz guruş olduğu üç yüz kırk dört senesine üç yüz yetmiş altı lira yirmi dokuz guruş yirmi parenin.					
Aza	Aza	Muhtar	Mütevelli		
	Hasan Osman	Karataşlı oğlu	Ördek oğlu Mehmet		
	Oğlu Osman	Hasan usta	Efendi		
Mühür	Mühür	Mühür	Mühür		

1343 Senesi Masarifatı			
Nakli Yekün	292	18	20
Mütevelli ücreti	15	00	
	307	18	20
Şerifine aid dükkandan varidat ve masarifatı mütevellinin el defterinde tedkik edilmiş neticede masarifinde de üç yüz yedi lira on sekiz guruşa yirmi pare baliğ bulunduğu anlaşılmış ve bu hesaptan devri lazım geldiği anlaşılmakla işbu ... tasdik edilmiştir.			
1343 zilhicce 25			
Aza			
Mühür			

		1344Senesi Varidatı		Lira	Guruş	Pare
Ay	1343 senesinden bu seneye devir olunan mebal			376	29	20
12	Kalaycı Civek Ustadan	1	30	00		
“	Boyacı Osman oğlu Osman	2	20	00		
“	Boyacı Hasan Usta	3	20	00		
“	Ekmekçi Şakir Usta	4	133	33		
“	Eskici Mehmed Usta	7	7	00		
“	Hacı İmam oğlu Mehmed Usta	14,15	75	00		
“	Ölmez oğlu Hilmi	8,9	26	00		
“	Kadı oğlu Topal Ahmed	10	25	00		
“	Ördek oğlu Mehmed Efendi	11	15	00		
“	Olukçu? Oğlu Ahmed Efendi	12	15	00		
“	Kunduracı Tahir Usta	13	15	00		
“	Destici Hasan Ağa	15	12	00		
“	Sandıkçı Topal Mustafa Usta	16	14	00		
“	Türkoğlu Hüseyin Ağa	17	15	00		
“	Topal Nuri	18	10	00		
“	Recep Ustanın Osman Çavuş	19	8	00		
“	Seyyid Usta	20	8	00		
“	Sandıkçı İsmail Efendi	21	8	00		
“	Hacı Osman oğlu Recep Usta	22	14	00		
“	Orta Pazar kahve müste’ciri Rif’at Çavuş	23	30	00		
			891	62	20	

1344 Senesi Masarifatı	Lira	Guruş	Pare
Gaz yağı	20	60	00
Mahla fenerlerine	4	03	20
Filike	7	29	20
Mektep için Frenk	-	30	
Müteferrika	4	44	20
Şamdan tamir masrafı	-	40	
Vergiye	60	99	
Şadırvan filika vesaire masrafı	6	10	
Algun tamiri	7	60	
Kaldırım	1	50	
Asmanın yıktırma ve taşıma masrafı	3	00	
Tatlı su çeşmenin tamirâtı	22	47	20
Mum	28	00	
Lamba tamirâtı	1	55	
Kibrit ve lamba şişesi	7	29	
Harici fenerleri masrafı	4	05	
Kandil tamirâtı	1	65	
Temcidçi	5	00	
Mukabeleci	15	00	
Vaiz	4	70	
Tanzifat ve tenvirat ...	10	51	
	216	54	00

1344 Senesi Varidatı							
Nakli Yekün Kara Talip oğlu Ahmed				24	891	62	20
					25	00	
					916	62	20
	<u>Lira</u>	<u>Guruş</u>	<u>Pare</u>				
Varidat	916	62	20				
Masarifat	309	04	00				
	407	58	20 devri lazım gelen?				
Bin üç yüz kırk dört sene-i kameriyesi zarfında Buğday Pazarı Cami şerife aid dükkânların edilmiş neticede geçen seneden müdevver mebaliğle beraber dokuz yüz on altı lira altmış iki guruş dört yüz yedi lira elli sekiz guruş yirmi pare sene-i atiye ye devir edilmiş olduğu tasdik tasdikidir.							
Aza	Aza	Muhtar					
		Karataş oğlu					
		Hasan Efendi					
Mühür	Mühür	Mühür		Mühür			
Mühür							

ÇANKIRI İLİ POSTA TARİHİ

Postal History Of Çankiri Province

Mehmet AKAN *

ÖZET:

1840 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğunda sivil haberleşme ticaret kervanları aracılığıyla gayri resmi olarak olmuştur. Resmi haberleşme için ise imparatorluk topraklarında kurulu olan menziller kullanılmıştır. Menziller hem haberleşmeyi sağlayan hem de ordunun sefer sırasında duraklayıp dinlendiği lojistik merkezleriydi. Çankırı ili de bahsi geçen bu menzillerden bir tanesidir. Bu Makalede Çankırı'da posta teşkilatının vücuda getirilmesi ve Çankırı tarihindeki yeri ifade edilmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Haberleşme, Posta teşkilatı, Menziller, Posta Tatarları, Çankırı, Çankırı Menzil hanesi

POSTAL HISTORY OF ÇANKIRI PROVINCE

SUMMARY:

Civil communication was executed through commercial caravans unofficially until 1840 in Ottoman Empire. The stations established in territories of the empire were used for official communication. These stations were used for communication and also they are logistic centers for resting army during wars. One of the said stations was established in Çankırı. This article explains construction of postal organization in Çankırı and its place in the history of Çankırı.

KEY WORDS: communication, Postal organization, the stations, couriers, Çankırı, Çankırı Station

Osmanlı İmparatorluğu Posta Tarihi başta Türkiye olmak üzere Balkanlardan Arap yarımadasına Kafkaslardan Kuzey Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyayı ilgilendirmektedir. Bu coğrafyadaki tüm ülkelerin posta tarihi Osmanlı Postalarıyla başlar.

Bu ülkelerin ve İstanbul, Ankara, İzmir, Beyrut, Selanik gibi büyük kentlerin posta tarihleriyle ilgili koleksiyonlar, makaleler, hatta kitaplar mevcuttur.

Konumuzun başlığı olan Çankırı Postanesi imparatorluğun 1914 Posta rehberine göre 1600 civarı olduğu bilinen postanelerinden yalnızca biri. Ufak bir postane olup bu bakımdan henüz bir koleksiyonu yapılmış değildir. Genel koleksiyonlar içinde Çankırı malzemeleri de yer almakta ve posta rehberlerinde bir takım bilgiler bulunmaktadır. Bu bakımdan çok detaylı bir şeyler yazmak mümkün değilse de bir başlangıç olması bakımından eldeki bilgileri aktarıyorum. Posta teşkilatının nasıl başladığına bakıldığında şu bilgiler ortaya çıkmaktadır.

1840 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğunda sivil haberleşme ticaret kervanları aracılığıyla gayri resmi olarak olmuştur. Resmi haberleşme için ise imparatorluk topraklarında kurulu olan menziller kullanılmıştır. Menziller hem haberleşmeyi sağlayan hem de ordunun sefer sırasında duraklayıp dinlendiği lojistik merkezleriydi. Genel mantık iki menzil arasının atla gün içinde ulaşılacak bir mesafede olmasıdır. Menzil giderleri merkezi hükümet tarafından ödenmektedir. Ayrıca sürsat adı verilen menzil-eminin tarafından köylüden bedeli karşılığı toplanan zahire stoklanırdı. Haberleşme menzillerinde ayrıca beygir bulundurulurdu. At üzerinde çok dayanıklı olan ve genelde Tatar ırkından oldukları için Posta Tatarları denen görevliler İstanbul'dan aldıkları mektupları menziller arasında birbirlerine aktararak veya at değiştirerek ana yollar üzerinden sahiplerine ulaştırırlardı. Anadolu da üç ana yol bulunmaktaydı. Sağ kol diye adlandırılan ana yol İstanbul'dan Şam'a, Orta yol İstanbul'dan Bağdat'a ve Sol yol Orta yoldan Ladik'te ayrılarak Tebriz ve Tiflis'e gitmekteydi.

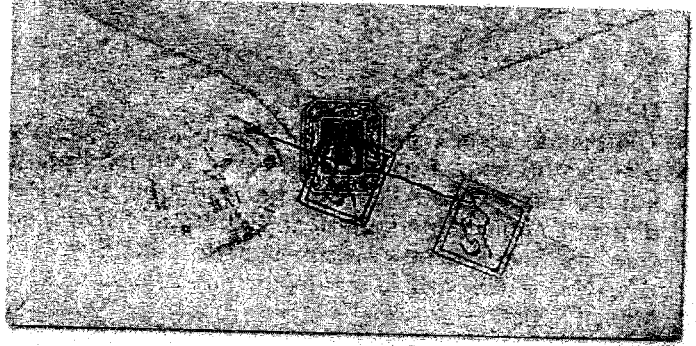
Çankırı menzili Orta yol üzerinde bulunmakta olup Çankırı menzil hanesinin ne zaman kurulduğuna net olarak bilinmemektedir. Fakat 1766 yılına ait bir menzil defterindeki listede Kangırı olarak adı geçiyor, bağlı

* Mimar, Araştırmacı, TFDF Milli Jüri üyesidir. akan.m.akan@gmail.com, Architect, researcher, national jury member of TFDF

olduğu Tosya Menzil hanesine atla 16 saat uzaklıkta olduğu belirtilmektedir¹.

Resmi posta için kullanılan menzillerde usulsüz bir biçimde sivil mektuplarında taşındığı biliniyor.

1839 da Hatı Hümayun'la birlikte Sivil halka açık bir posta kurulması kararı alınmış ve ilk posta İstanbul'dan Edirne'ye 19 Ekim 1840 da yollanmıştır.23 Ekim 1840 tarihinde ise İstanbul'da ilk postane Yeni camii avlusunda açılmıştır.Mevcut menzil haneler kullanılarak bir posta düzeni kurulmuş Posta Tatarları 15 günde bir Çarşamba

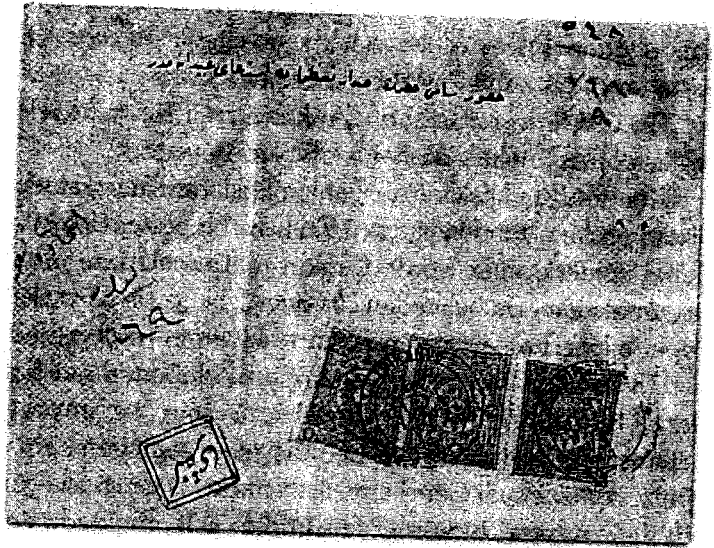

Resim 1

günü Rumeli vilayetlerine Pazartesileri ise Anadolu vilayetlerine posta taşımaya başlamışlardır.1841 yılından itibaren postaneler kurulmaya başlanmıştır.1900 lü yılların başına dek postane binaları genelde Hükümet konaklarında birer oda şeklinde bulunmaktaydı. Postada ücret sistemi de merkezin İstanbul'a olan saat uzaklığına göre saptanmaktaydı.Normal olarak kabul edilen 3 dirhemlik 9,92 gramlık bir mektup için beher saat başı 1 para posta ücreti alınırdı. İlk posta pulunun kullanıldığı 1863 yılına dek Rumeli'de 25, Anadolu'da ise 32 postane açılmıştır. Bu liste

inde Çankırı'yı göremiyoruz. Listede Çankırı'nın olmaması buradan bu tarihlerde iç postanın gitmediği anlamına gelmemelidir. En yakın merkez olan Tosya'ya ulaştırılıp damgalanarak mektubu ulaştırmak mümkün, ama rastladığımız bir malzemede yok. Kesin olmamakla beraber postanın Tosya'ya ulaştırıldığı kanaatindeyiz.

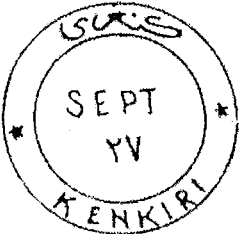
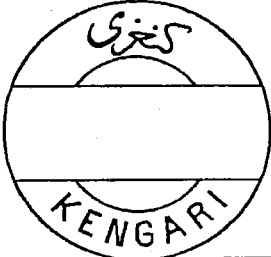
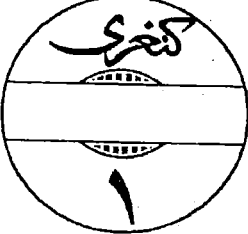
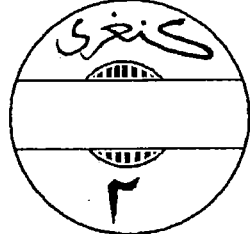
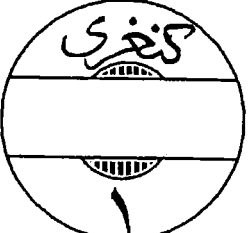
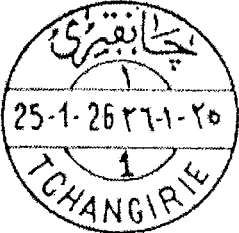
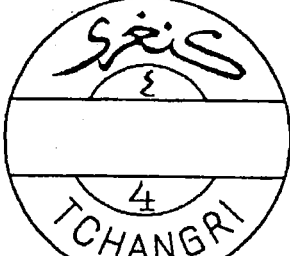
Çankırı'da bir postane açıldığına dair ilk belge 1865 tarihli posta rehberidir.Bu rehberde açılan postaneler içinde Çankırı'da listelenmiştir. Postane yurt içi ve yurt dışına adi ve taahhütlü mektup kabul etmekte idi. 1868'e gelindiğinde ise Telgraf sisteminin de Çankırı'ya ulaştığını görüyoruz. Kullanılan ilk posta damgası (Resim 1) ise filatelistlerce kutu tip denilen eski Türkçe Kengari yazılı bir damgadır. 1800'lü yılların sonlarından itibaren posta damgalarına tarih ve Fransızca isimler eklenmeye başlanmış bu dönemde Çankırı'nın damgası değişmiştir. (Resim 2). Bilinen en eski Fransızca isimli Çankırı damgası 1892 tarihli dir.İmparatorluk postaları zaman zaman posta damgaları tiplerini değiştirmiştir. Posta damgası tiplerini gösteren üç önemli yayın vardır. Bunlardan ilki 1965 yılında yayınlanan Brant-Ceylan katalogu ikincisi ,1992 yılında yayınlanan 5 ciltlik Hilmi Bayındır'ın 'Osmanlı Türk Mühür ve Damgaları' ve şu an İsfila tarafından yayını devam eden Ziya Ağaoğlu, Bülent Pabuççoğlu'nun hazırladığı 11 ciltlik Resimli Osmanlı Türk Posta Damgalarıdır. Brant Ceylan katalogunda Çankırı'nın sadece eski yazılı damgalarına yer verilmiştir. Bayındır'ın kitabında ise 8 farklı tipte Çankırı posta damgası ve 1 sansür damgasına yer verilmiştir İsfila ise 9 farklı tip Çankırı posta damgasına yer vermiştir. .Farklı yayınlardan yararlanarak Çankırı'nın Osmanlı dönemi posta damgalarını bir tablo olarak hazırladık (Tablo 1).Ufak bir postane olarak hizmete başlayan Çankırı postanesi 1908 yılına gelindiğinde bir çok hizmet veren orta boy bir postane olmuştur. 1908 Posta rehberine göre postanede şu hizmetler vardı:Yurt içi yurtdışı posta ve taahhüt,yurtiçi-dışı paket,yurtiçi havale,değerli mektup,yurtiçi telgraf.

Resim 2

5 Kasım 1914 de Osmanlı İmparatorluğu 1.Dünya Savaşına girince posta sisteminde bir çok değişiklikler olmuştur. Tüm posta şubelerinde sansür heyetleri kurulmuş ve posta sansürü başlamıştır.(Resim 3). Yine bu

1 Bkz. Yusuf Halaçoğlu ,Osmanlıda Ulaşım ve Haberleşme ,Ankara 2002,s.135

KENGİRİ- T 1 1868-1892 	TELGRAFANE-İ KENGARİ 1868-T2 	TELGRAFANE-İ KENGARİ 1883-T3 	KENGİRİ -T 4 1892-1899
KENGİRİ -T 5 1892-1899 	KENGİRİ- T 6 1901-1917 	KENGİRİ 1- T 7 1917-25 	KENGİRİ 2- T 8 1921-22
KENGİRİ 1-T 9 1924-1929 	KENGİRİ 1- T 10 1924-1929 	KENGİRİ 2- T 11 1924-1929 	KENGİRİ 4-T 12 1924-29
KENGİRİ TETKİK OLUNMUŞTUR 			

Tablo 1

dönemde posta tarihini ilgilendiren Çankırı'daki esir kampıdır. İngiliz esirleri 1915'in ortalarından itibaren tren ile Eskişehir üzerinden Ankara'ya getirilmeye başlandı. İngiliz kaynaklarına göre ; Ankara esir kampı bir transit merkezi gibiydi şehrin içinde herhangi bir kamp yoktu. Kızılhaç'ın çevre kamplarda bulunan esirler için açtığı bir hastane mevcut idi (bu hastane o tarihte Ankara'da ki tek hastane olan Guraba hastanesi içinde olmalı) Rütbeli subaylar Ankara merkezde kalmışlardır.Kızılhaç'ın Anadolu'daki esir kampları için çıkardığı seri kartpostalların 4 no'su Çankırı'yı göstermekteydi. Erler subaylar kadar şanslı değildi Ankara'ya gelen erler Çankırı,Yozgat,Kastamonu gibi çevre kamplara aktarılıyordu. Bu kamplar esir kampından çok çalışma kampıydı. İngiliz esirler demiryolu inşaatında çalıştırılmaktaydı. Çankırı'da ki İngiliz esir kampından yollanmış esir mektupları özel koleksiyonlarda mevcuttur.

Kurtuluş Savaşı dönemi de Türk posta Tarihi açısından çok önemlidir. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolü altına giren bölgelerde Osmanlı posta idaresinin işleyişine genel bir sınırlama getirilmemiştir. Yurdun birçok bölgesinin işgal edilmesine karşın, Osmanlı posta idaresi Anadolu'yla İstanbul arasında haberleşmeyi işgal ordularının olanak tanıdığı ölçüde sürdürmeye çalışmıştır. İstanbul ile Anadolu arasında güvenli haberleşme ancak 16 Mart 1920'de İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri'nin Osmanlı Devleti'ne nota vererek Osmanlı bürokrasisini kontrol altına alacaklarını bildirmeleri ve işgal askerlerinin birkaç saat içinde İstanbul'daki Osmanlı postanelerine el koymalarıyla son bulmuştur. Haberin Ankara'da duyulması üzerine Mustafa Kemal'in imzasıyla gönderilen bir genelgede İstanbul'un dış dünyayla ilişkilerinin kesilmesi, yurt sathındaki Osmanlı postanelerine el konulması, işgalin ikinci gününde de şifreli bir telgrafla illere, kolordulara ve PTT başmüdürlüklerine gönderilen bir başka genelgede İstanbul ile haberleşmenin yasaklandığı vurgulanmıştır.

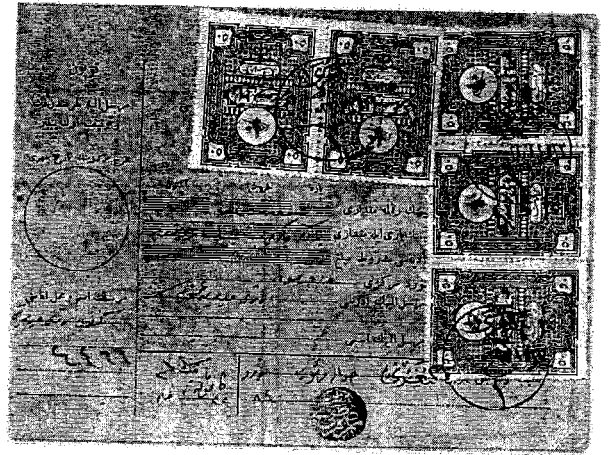
Ancak bu gelişmeler Osmanlı posta idaresinin kapatılmasına yol açmamıştır. Osmanlı hükümeti fiilen yaşamını sürdürdüğü gibi, ona bağlı posta idaresi de işgal güçlerinin izin verdiği ölçüde hizmet vermeye sürdürmüştür. Anadolu'daki postanelerin hangi otoriteyi kabul ettiği bir araştırma konusudur. Makalemizin konusu olan Çankırı Postanesi tamamen Ankara Hükümetine bağlı çalışmış ve Ankara Hükümetinin çıkardığı özel sürşarjlı pulları da kullanmıştır. (Resim 4). Savaşın kazanılmasından sonra Refet Paşa'nın Osmanlı bürokrasisine milli hükümet adına sahip çıktığı 5 Kasım 1922 günü, Osmanlı posta idaresinin sonudur.

Cumhuriyetin ilanıyla Posta idaresi yapılanmıştır. Harf devrimiyle birlikte eski Türkçe pul ve damgalar tedavülden kaldırılmıştır. Yazımıza yeni harflerle hazırlanmış Çankırı'nın ilk damga tipiyle son veriyoruz. (Resim 5).

Çankırı postanesi ile ilgili ilk bilgileri aktardık. Bilmediğimiz bir çok bilgi var, örneğin Osmanlı dönemi postane binasını bilemiyoruz. Belki bu tip yazılar vesile olur, daha çok bilgiye ulaşırız. Çankırı Postanesi ile ilgili çalışmalar çoğaldıkça bu konu ile ilgili çarpıcı ve aydınlatıcı bilgilerin ortaya çıkacağı muhakkaktır.

Resim 3

Resim 4

Resim 5

OSMANLI TAHRİR VE NÜFUS KAYITLARINA GÖRE ÇANKIRI'NIN MERKEZİNE (NEFS) AİT MAHALLE İSİMLERİ

The District names that belong to Çankırı city center
According to Ottoman Population Archives

Fuat RECEP *

ÖZET:

Bu çalışmada, Osmanlı'nın klasik dönemiyle son dönemine ait defter kayıtları incelenerek Çankırı merkeze ait mahalle isimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı dönemi boyunca mahalle isim ve adreslerinde önemli değişikliklerin olmadığı görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı, Çankırı Mahalleleri.

THE DISTRICT NAMES THAT BELONG TO ÇANKIRI CITY CENTER ACCORDING TO OTTOMAN POPULATION ARCHIVES

SUMMARY:

In this study, it is tried to find out the names of districts that belong to the province Çankırı (center of the city) by studying the Classical and the last period of the Ottoman Empire. The result is that there hasn't been significant changes in the names of districts and the numbers during the Ottoman era.

KEY WORDS: Çankırı, Çankırı districts

Mahalle, bir şehrin, bir kasabanın, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan her biri¹ olarak tarif edilmektedir. Osmanlı mahallesi hakkında klasikleşmiş bazı tarifler vardır. Bunlardan biri "aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir" diye yapılan tariftir ki, bu tarif daha çok ikamet mahallelerine uymaktadır. Halil İnalcık bu tarifi gayr-i müslimleri de içine alacak şekilde genişleterek: "Mahalle, mescid, kilise ya da sinagog etrafında yerleşen ve kendine özgü bir kimliği olan organik bir birlik, bir topluluktur" diye tarif etmiştir²

Osmanlı yönetiminin idari teşkilatında önemli bir yere sahip olan mahalle, çeşmesi, camisi, hamamı, okulu, mektebi ve külliyesi ile sosyal, kültürel ve idari bir birim olarak düşünülebilir.

Osmanlı döneminde mahalleler sınıf ve statü farklılığına göre değil etnik ve dinsel farklılıklara göre göre biçimlenmiştir. Müslüman mahallelerde imamlar sorumlu kılınmışken gayrimüslim mahallelerinde kocabaşı ve papazlar sorumlu edilmişlerdir³

Mahalleler isimlerini genellikle mahallede bulunan cami, mescid, çeşme ve o bölgenin ileri gelenlerinden almışlardır.

Biz makalemizde çeşitli tahrir, nüfus ve salname kayıtlarına dayanarak Çankırı'nın mahalle isimlerini tesbit etmeye çalıştık. Değişik tarihli defterlere bakmak suretiyle mahalle sayı ve isimlerinde meydana gelen değişiklikleri ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Tapu Tahrir (TT.d.) Defterleri, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (Kuyud-ı Kadime) Arşivi'nde bulunan Tapu Tahrir Defterleri, Osmanlı Arşivi'nde bulunan Maliye'den Müdevver Tasnifi içindeki Nüfus ve Vukuat Yoklama Defterleri esas alınarak hazırlanmıştır. Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri serisinde Çankırı Livası'na ait 11 adet defter bulunmaktadır. Defterlerin numaraları şunlardır (97, 100, 291, 375, 438, 629, 786, 841, 851, 893, 991) Bu defterlerden bir kısmı mufassal, bir kısmı icmal, bir kısmı Timar yoklama, bir kısmı Yoklama, bir kısmı da Evkaf kayıtlarını içeren

* Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanı, Expert on the Ottoman Archive.

1 Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1988, c. 2, s. 976

2 Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", Marife Bilimsel Birikim, Konya, bahar 2001, yıl: 1, sayı: 1.

3 İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sayı 178, Ankara, 2000, s. 107.

deFTERlerdir⁴. Osmanlı Arşivi'nde bulunan deFTERlerden 100 numaralı deFTER Çankırı Livası'nın nüfus ve hasılatıyla timarlarını havi Evâyıl-i R.927H./20.03.1521M. tarihli Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait mufassal bir deFTERdir. 438 numaralı deFTER ise, Anadolu Eyaleti'nde bulunan Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid, Ankara, Kastamonu, Kengiri, Kocaeli ve Bolu livalarının nüfus ve hasılatıyla, timar, evkaf ve emlakini gösteren ve yine Kanuni Sultan Süleyman (926-974H./1520-1566M.) dönemine ait bir deFTERdir. Her iki deFTERde de Çankırı'nın merkez mahalleleri yer almaktadır. 100 numaralı deFTERde mahalleler mufassal olarak yer almışken⁵, 438 numaralı deFTERde icmal olarak yer almıştır⁶. Biz burada 438 numaralı deFTERin ilgili bölümünün transkribesini yapmak suretiyle mahalle isimlerini vermek istiyoruz. Bu deFTERe göre Çankırı'nın 24 adet mahallesi bulunmaktadır.

Liva-i Kengiri

Kazâ-i Kengiri (Hâshâ-i kazâ fî yevm 60

Hâshâ-i mir livâ-i Kengiri

An Mahalle-i Mescid-i Hatib Hane: 16 Mücerred: 6 İmam: 1 Ser muhzır: 1 Sâhib-i berat: 3	Mahalle-i Karataş Kayser Hane: 35 Mücerred: 17 İmam: 1 Sâhib-i berat: 3	Mahalle-i Şeyh Osman Hane: 17 Mücerred: 8 İmam: 1 Sâhib-i berat: 1 Kethüda: 1
Mahalle-i Hacı Musa Hane: 22 Mücerred: 9 İmam: 1 Müezzin: 1	An Mahalle-i İmâret Hane: 24 Mücerred: 7 İmam: 1 Emir: 2	An Mahalle-i Mescid-i Halil Ağa Hane: 26 Mücerred: 10 İmam: 1 Muhzır: 1
Mahalle-i Hoca Kasım Hane: 16 Mücerred: 13 İmam: 1 Hatib: 1	Mahalle-i Perdedar Gazi Hane: 13 Mücerred: 5 İmam: 1 Sâhib-i berat: 1	Mahalle-i Cami' Hane: 11 Mücerred: 7 İmam: 1 Müezzin: 1 Sâhib-i berat: 2
An Mahalle-i Tohta Hane: 6 Mücerred: 1 Sâhib-i berat: 1	An Mahalle-i Küçükminare Hane: 27 Mücerred: 10 İmam: 1 A'ma: 1	Mahalle-i Alacamescid Hane: 23 Mücerred: 19 İmam: 1 A'ma: 1

4 Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir deFTERleri hakkında daha geniş malumat için bakınız, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 42, İstanbul 2000, s. 97, 99-133.

5 BOA, TT.d, DeFTER no: 100, s. 2-11

6 BOA, TT.d, DeFTER no: 438 s. 703

Mahalle-i Emiriahır [Mirahor] Hane: 8 Mücerred: 6 İmam: 1 Sâhib-i berat: 1	Mahalle-i Hıdırlık Hâne: 5 Mücerred: 4 İmam: 1	Mahalle-i Mescid-i Hacı Müminin? Hane: 22 Mücerred: 13 İmam: 1 Müezzin: 1
An Mahalle-i Hoca Bahşayış Hane: 8 Mücerred: 6 İmâm: 1 Muhzır: 1	An Mahalle-i Şeyh Hünkar Hacı Bahaeddin Hane: 5 Mücerred: 5 İmam: 1 Müezzin: 1	Mahalle-i Kadı Hane: 16 Mücerred: 13 İmam: 1
Mahalle-i Bimarhâne Hane: 14 Mücerred: 7 İmam: 1 Sânib-i berat: 1	Mahalle-i Çukur Hane: 4 Mücerred: 2	Mahalle-i Umur Fakih Hane: 24 Mücerred: 11 İmam: 1 Sâhib-i berat: 1
Mahalle-i Çetence Hane: 20 Mücerred: 4 İmam: 1 Sâhib-i berat: 1	Mahalle-i Hoca İbrahim Hane: 10 Mücerred: 5 İmam: 1	Mahalle-i Karataş Hane: 27 Mücerred: 13 İmam: 1
Cem'an nefsi-i Kengiri: Hane: 410, Mücerred: 224, Müezzin, Ashâb-ı berat		

Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde Çankırı'ya ait 5 adet Tapu Tahrir Defteri bulunmaktadır. (Defter numaraları şunlardır: 81, 274, 578, 463, 498) Bunlardan 81 nolu defterin fotokopisi Osmanlı Arşivi'nde TT.d 1094 numara ile araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Bu defter 986H./1578M. (III. Murad.) dönemine ait Kengiri Livası'nın Kengiri, Tosya, Karıpazarı, Çerkeş, Kargı, Milan, Koçhisar, Keskin, Kalecik ve Kurşunlu nahiyelerinin mufassal defteridir⁷.

1094 numaralı Tapu Tahrir Defteri'ndeki mahalle isimleri şunlardır⁸: Bu deftere göre Çankırı'da 22 adet mahalle görülmektedir.

Karataş Kayser Mahallesi	Hıdırlık Mahallesi
Hoca Bahşayış Mahallesi	Çukur Mahallesi
Karataş Mahallesi	İmrahor Mahallesi
Mescid-i Hatib Mahallesi	Mescid-i Halil Ağa Mahallesi
Hacı Musa Mahallesi	Bimarhane Mahallesi
Kadı Mahallesi	Perdedar Mahallesi
Çetence Mahallesi	Umur Fakih (Hoca Elvan) Mahallesi
Sultan Süleyman Camii Mahallesi	Hoca İbrahim Mahallesi
Küçük Minare Mahallesi	İmaret Mahallesi
Mescid-i Hacı (Debbağlar) Mahallesi	Hoca Kasım Mahallesi
Şeyh Osman Mahallesi	

7 Kuyud-ı Kadime Arşivi Tapu Tahrir Defterleri hakkında daha geniş malumat için bakınız, Aslıhan Doğan, "Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi Mufassal, İcmal, Evkaf ve Derdest Defterlerinin Toplu Kataloğu", AÜ.DTCF Kütüphanecilik Bölümü Lisans Tezi, Ankara, 1993.

8 Kuyud-ı Kadime Arşivi, Defter no: 81, Fotokopisi Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d), Defter no: 1094, s. 5-9

Hangah-ı Hacı Bahaddin Mahallesi (sakinlerinden bazılarının ölümü, bazılarının da başka yerlere gitmeleri sebebiyle boşdur)

Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Tasnifi içinde (MAD.d) bulunan 20779 numaralı defter 1252H./1836M. Tarihli Çankırı'nın merkez mahalleleri ve köylerinde ölen, doğan ve başka yerlere gidenlerin kayıtlarını içeren Nüfus Yoklama defteridir.

Bu deftere göre Çankırı'nın mahalleleri şunlardır⁹:

Hoca Bahşayış Mahallesi	Hoca Bahşayış Mahallesi
Alaca Mescid Mahallesi	Perdedar Mahallesi
Mirahor Mahallesi	Hoca İbrahim Mahallesi
Hoca Elvan Mahallesi	Halil Ağa Mahallesi
Cami-i Kebir Mahallesi	Çetence Mahallesi
Şeyh Osman Mahallesi	Taşmescid Mahallesi
Yoğurtçu Mahallesi	Yapar Mahallesi
Çukur Mahallesi	İmaret Mahallesi
Debbağhane Mahallesi	Karataş Mahallesi
Kayser Mahallesi	

Maliyeden Müdevver Defterler içinde bulunan 20833 numaralı defter ise Çankırı'nın 1.Receb 1250H./03.11.1834M. Senesine ait vukuat yoklama defteridir. Defterin bir kısmı kopuk olduğu için diğer mahalleler görülememektedir.

Bu defterde geçen mahalle isimleri şunlardır¹⁰:

Hoca Bahşayış Mahallesi	Hıdırlık Mahallesi
Hoca İbrahim Mahallesi	Perdedar Mahallesi
Yapar Mahallesi	Yoğurtçu Mahallesi
Çetence Mahallesi	Alaca Mescid Mahallesi
Çukur Mahalle	Kale Mahallesi

1896M/1313H. tarihli 19. vilayet salnamesinde merkezdeki 22 mahallenin ismi zikredilmektedir. Bu mahalleler şunlardır¹¹:

Alaca Mescid Mahallesi	Taşmescid Mahallesi
Hoca Elvan Mahallesi	Cami-i Kebir Mahallesi
Karataş Mahallesi	Halil Ağa Mahallesi
Kayser Bey Mahallesi	Debbağhane Mahallesi
Hoca Bahşayış Mahallesi	Mirahur Mahallesi
Perdedar Mahallesi	Çukur Mahalle
İmaret Mahallesi	Çetence Mahallesi
Yoğurtçu Mahallesi	Şeyh Osman Mahallesi
Yapar Mahallesi	Kipti Mahallesi
Hamidiye Mahallesi	Rum Mahallesi
Ermeni Mahallesi	

Osmanlı dönemi mahalle isimleri ile şu anda hangilerinin isim olarak muhafaza edilip hangilerinin değiştiğini ve yeni oluşan mahallelerin isimlerini görmek için makalemizi günümüzdeki mahalle isimlerini vererek bitirmek istiyoruz¹².

⁹ BOA, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi (MAD.d), Defter no: 20779, s. 1-11

¹⁰ BOA, MAD.d, Defter no: 20833, s.

¹¹ Ömer Türkoğlu, Kengiri Belediye Kalemine Mahsûs yevmiye Defteri 1307, Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi yayınları, s.4

¹² www.haber18.com/ana/muhtarlar

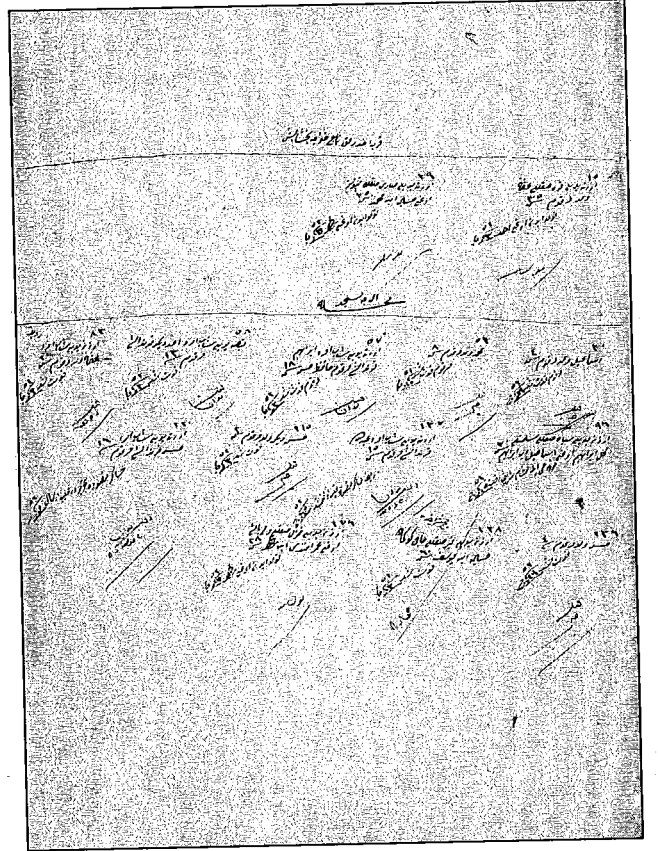
Karataş Mahallesi
Buğday Pazarı Mahallesi
Esentepe Mahallesi
Karatekin Mahallesi
Tabakhane Mahallesi
Abdülhalik Renda Mahallesi
Aksu Mahallesi

Alibey Mahallesi
Cumhuriyet Mahallesi
Fatih Mahallesi
Kırkevler Mahallesi
İncili Çeşme Mahallesi
Mimarsinan Mahallesi
Yeni Mahalle

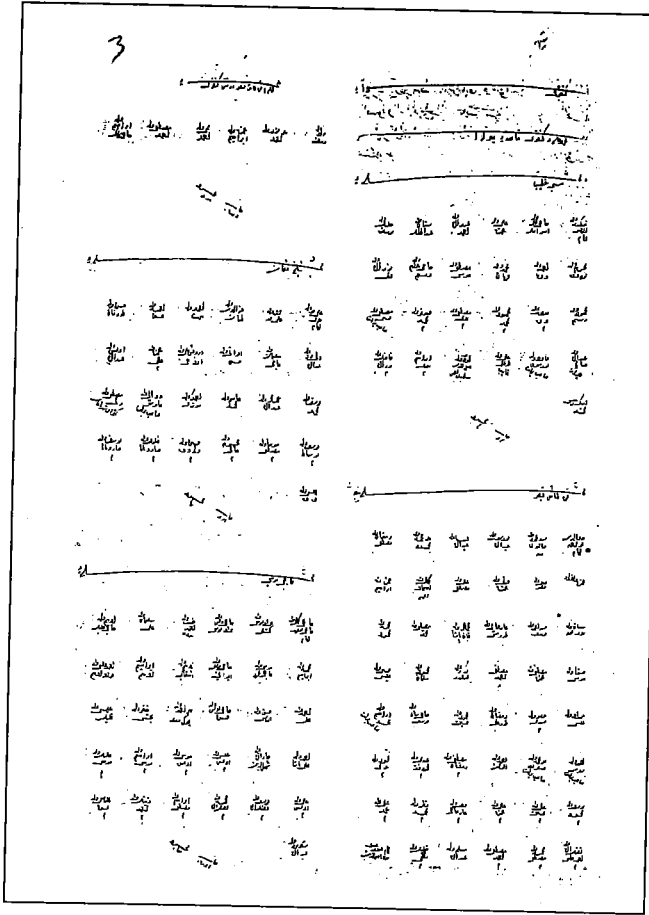
Çalışmamızla bu ve buna benzer konularda çalışmak isteyen araştırmacılara ufacık bir ipucu verebilmişsek ve Çankırı tarih ve kültür araştırmalarına bir nebze katkıda bulunabilmişsek kendimizi bahtiyar hissedeceğimizi belirterek bitirmek istiyoruz.

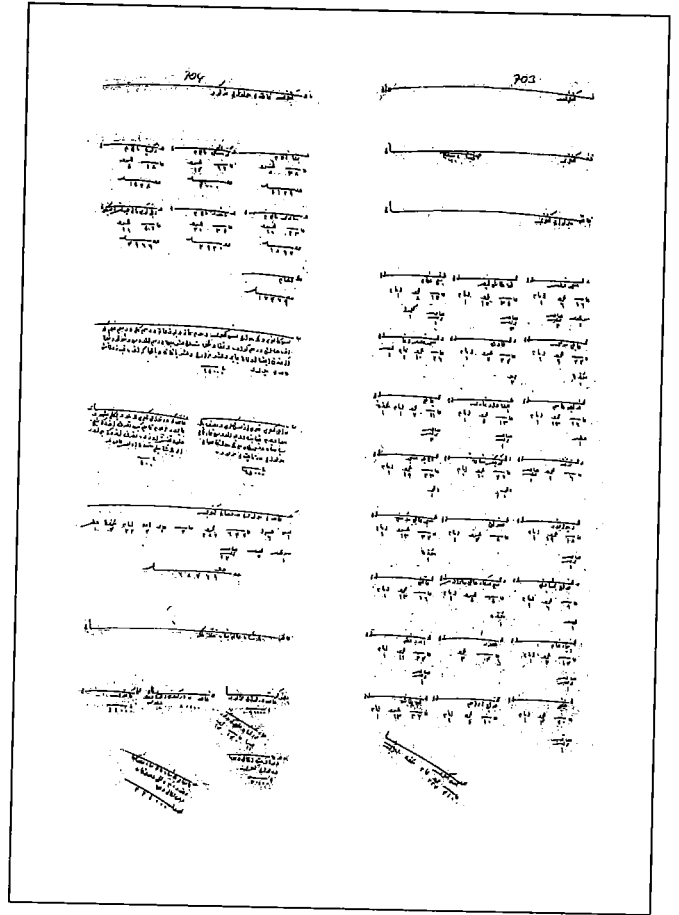
Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver
20779 nolu defterden örnek sayfa

Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver
20779 nolu defterden örnek sayfa

Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri
100 numaralı defterden örnek sayfa

Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri 438 numaralı
defterin mahalle isimlerinin bulunduğu sayfası

OSMANLI DEVLETİ'NDE ŞEHZADE SANCAĞI VE ÇANKIRI

Prince County And Çankırı In Ottoman State

İsmail YILDIZ *

ÖZET:

Osmanlı Devleti'nde padişahın ölümünü müteakip kimin padişah olacağı konusunda başlangıçta kesin bir kanun yoktu. Bu durum şehzadeler arsında taht kavgasının başlamasına sebep olmaktaydı. Nihayetinde taht mücadelesini kazanan şehzade padişah olarak tahta oturuyordu. Tahta geçmeden evvel şehzadenin devlet yönetimi hakkında eğitim alması gerektiğini düşünen devlet adamları, kendisine çeşitli hediyeler verilerek şehzadenin annesi ve lalası eşliğinde tespit edilen bir sancağa gönderilmesini temin etmekteydiler.

Çankırı 1506-1512 tarihleri arasında II. Bayezid'in torunu Osman'a şehzade sancaklığı yapmıştır. Taht mücadelesini II Bayezid'in oğullarından Yavuz Sultan Selim kazanınca Şehzade Osman kardeş katli kanunu mucibince idam edilmiştir.

Şehzadenin sancağa çıkması kadar önemli olan diğer bir husus ise şehzadenin çıktığı sancaktır. Bu sancağın belirlenmesi rasgele olmuyor ve şehzadenin isteklerine göre belirlenmiyordu. Devletin siyasi politikalarına göre bir merkez tespit ediliyor ve şehzade buraya gönderiliyordu. Şehzadenin gönderildiği bu sancağın, aynı zamanda şehzadeye siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda eğitim verebilecek alt yapıya da sahip olması lâzımdı. Şehzade sancaklarının değerlendirilişi esnasında bu noktaya da dikkat edilmelidir. XVI. yüzyılda Şehzade Osman'ın Çankırı Sancağına gönderilmesi, en iyi ihtimalle burasının iktisadi ve kültürel anlamda iyi bir seviyede olduğuna, en kötü ihtimalle de bu yönlerinin geliştirilmesi için adım atıldığına işaret etmektedir. Bizim kanaatimiz birinci ihtimalin daha ağır bastığı yönündedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Sancak, Şehzade, Şehzade Sancağı, Kızıl Tuğ, Ak Tuğ, Çankırı, Şehzade Osman, Şehzade Alemşah.

PRINCE COUNTY AND ÇANKIRI IN OTTOMAN STATE

SUMMARY:

In the Ottoman state, there were no laws in the beginning to designate who will replace the sultan after he dies. This situation led to throne fights between the sultan's sons. The prince who won the throne battle became the sultan. Statesmen, who thought that a prince should receive an education about state administration before claiming the throne, would ensure that he would be sent to a determined county with his mother and trainer by providing him with various gifts. Çankırı has been the county ruled by of the grandson of Bayezid II, prince Osman, between the years of 1506-1512. When Beyazid II's son, Yavuz Sultan Selim won the throne battle, prince Osman was executed according to the brother slaughter law.

Another matter as important as prince's assignment to a county is the county itself. The determination of the county was not arbitrary and according to wishes of the prince. A center was determined by the politics of the state and the prince was appointed there. This county that prince was assigned to had to possess infrastructure that can educate the prince in political, economical and cultural areas. This point has to be considered carefully in evaluation of prince counties. Assignment of Prince Osman to Çankırı county in 16th century denotes that in best case it was in a good condition in economical and cultural sense, and in worst case such step was taken to develop him in these areas. Our opinion favors the first case rather than the second.

KEY WORDS: County, Prince, Prince County, Red Tail, White Tail, Çankırı, Prince Osman, Prince Alemşah.

Dünya siyasetinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti'ni ayakta tutan özelliklerden birisi de şehzadelerin hükümdarlık öncesinde sancağa çıkarılması geleneğidir. Bu uygulama sayesinde tecrübe kazanmış şehzade tahta oturmakta ve ülkeyi yönetmektedir.

Osmanlı Devleti'nde şehzadenin sancağa çıkması kadar önemli olan diğer bir husus da şehzadenin çıktığı sancağın seçimidir. Bu sancakların belirlenmesi, rasgele ve şehzadenin isteklerine göre olmuyordu. Devletin yürütmekte olduğu ve ileride yürüteceği siyasi, sosyal ve iktisadi politikalara göre bir merkez belirleniyor ve

* Çankırı İmam Hatip Lisesi Tarih Öğretmeni, Çankırı İmam Hatip High School, Instructor of History.

şehzade buraya gönderiliyordu. Şehzade gönderilirken de kendisine bir miktar para, hediye ve yanında görev yapacak maiyet veriliyordu. Belirlenen bu sancakların tabiatıyla şehzadeye devlet yönetimi konusunda tecrübe kazandırabilecek siyasi, iktisadi ve kültürel alt yapıya sahip olması gerekmektedir.

A) Veraset Sistemi ve Şehzadeler

Orta Asya'dan beri devam eden Türk hâkimiyet anlayışına göre devlet; hanedanın ortak mülkü idi. Bu mülkü idare edecek kişinin hanedana mensup bir erkek çocuk olması şarttı. Bu böyle olmakla birlikte, hükümdarın ölümünü müteakip tahta kimin geçeceği konusunda kesin bir kural da bulunmamaktaydı. Dolayısıyla hanedana mensup her erkek çocuğun (şehzadenin) taht için mücadele etmesi kendisinin en doğal hakkıydı. Bu mücadele sonunda başarılı olunabileceği gibi başarısız olma ihtimali de vardı. Bu durumun riski şehzadenin kendi yayının kirisi ile boğulmasıydı¹. Türk tarihinde taht kavgası olarak isimlendirilen bu mücadelenin kuruluşundan itibaren belirli bir döneme kadar Osmanlı Devleti'nde de aynı şekilde devam ettiği bilinmektedir.

Osmanlı Devleti'nde padişahın çocukları haseki, ikbal ve odalıklardan² doğardı. Hangisinden doğarsa doğsun hanedanın erkek çocuklarına, I. Mehmed (Çelebi) dönemine kadar "çelebi", bu dönemden sonra "şehzade", kız çocuklarına ise "sultan" denirdi³. Padişahın bir erkek çocuğunun doğması büyük bir olay sayılırdı. Doğumu bir hatt-ı hümayun ile sadrazama ve tüm devlet erkânına bildirilir, aynı zamanda dış devletlere fermanlar gönderilir, ülkede şenlikler düzenlenirdi⁴. Şehzadeler beş, altı yaşına gelince kendilerine tahsis edilen bir hoca ile beraber eğitim hayatına başlardı⁵. Şehzadenin, aynı zamanda istikbaldeki padişah adayı olduğu için, devlet yönetimi hakkında eğitim alması ve deneyim kazanması gerekliydi. Şehzade on beş yaşına gelince⁶ devletin önemli merkezlerinden olan belirli bir sancağa gönderilirdi. Buradaki amaç şehzadelerin devlet yönetiminde tecrübe kazanmaları ve zamanı gelip tahta oturduklarında devleti idare etmek konusunda büyük bir zorlukla karşılaşmalarının önüne geçmektir. Şehzadeler, "lala" adı verilen hocalarla birlikte sancağa gönderilirdi. Lalanın görevi şehzadenin sancak idaresinde tereddüde düştüğü durumda veya hata yaptığı esnada ona gerekli yardımı yapmak ve onun donanımlı bir şekilde yetişmesini sağlamaktır⁷.

Şehzade sancağa çıkarken merasim tertiplenirdi. Bu merasimde, padişah adına veziri azam tarafından şehzadeye tabl, alem ve yeşil bayrak verilir. Validesi, şehzade ile beraber sancağa çıkar ve şehzadeyi gözetim altında tutardı. XV. asrın ikinci yarısı ile XVI. asır boyunca sancağa çıkan şehzadelere verilen eşyalar genellikle; bir kıt'a altın murassa' eyer, ikişer kıt'a sade altın eyer, ikişer kıt'a sade gümüş eyer, beşer kıt'a murassa' meftul, üçer kıt'a murassa' burunluk, beşer kıt'a bazubend, dörder kıt'a altın zincirli oyan ve dörder kıt'a gümüş zincirli oyandır⁸.

Sancağa çıkan şehzade, yanında çok sayıda görevliyi de götürürdü. I. Selim'in oğlu Şehzade Süleyman Manisa Sancağına naklolunduğunda yanında 746 kişilik bir maiyeti vardı⁹. Şehzadelerin maiyetinde devlet merkezindeki divan heyetinin küçük numunesi olarak vezir makamında lala, nişancı, defterdar, reisülküttap, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, divan kâtibi ile şehzadenin hizmetlerine bakan tabib, cerrah, göz hekimi, kapıcıbaşı, emir-i alem, emir-i ahur, ile şehzadenin hocası, matbah emini, arpa emini, çaşnigir başı, divan çavuşları bulunurdu¹⁰. Şehzadenin kalabalık maiyeti sayesinde bölge halkının ekonomik yapısında bir

1 Mehmet Ali ÜNAL, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta 1999, s. 5.

2 Sarayın harem dairesine mensup cariye ya İstanbul gümrük emini vasıtasıyla satın alınır veya devlet ricali, Kırım hanı vb. yollarla gelen hediyeler usulüyle toplanırdı. Uzman bir kadın görevli tarafından muayene edilen bu kadınların fiziki olarak kusursuz olmaları lâzımdı. Saraya alınan bu kadınlar itina ile saray terbiyesi eğitiminden geçirilirdi. Bu eğitimin yanında kabiliyetlerine göre kendilerine musiki, dikiş, nakış vb. konularda da eğitim verildi. Eğitim sonrası sırayla acemi, cariye, şakirt, usta ve gedik unvanlarını aldıktan sonra sarayda muhtelif hizmet kollarında görev yaparlardı. Belli eğitim alan bu kadınlardan padişahın beğendiği kadınlar odalık, ikbal ve eğer hamile kalırlarsa da haseki olurlardı. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Devletinin Sarat Teşkilatı Ankara 1988, (3. Baskı), TTK Yayınları, s. 149.

3 Mehmet Zeki PAKALIN, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1993, MEB Yayınları, C. III, s. 328.

4 ÜNAL, aynı eser, s. 9.

5 PAKALIN, aynı eser, s. 328.

6 Şehzadenin sancağa çıkması hakkında net bir yaş sınırı yoktur. Daha küçük yaşlarda da sancağa çıkan şehzadeler olmuştur. Gelibolulu Ali, Çelebi Mehmed'in on dört yaşındayken Amasya sancağına oturduğunu söylerken, Hüseyin Hüsamettin de II. Mehmed ve II. Bayezid'in sekiz yaşında sancak beyi olduklarını belirtmektedir. Bkz. Haldun EROĞLU, "Klasik Dönem Osmanlı Şehzadeliği Kurumuna Dair Bazı Görüşler", Tarihî Ansiklopedisi, C. 9, s. 856.

7 EROĞLU, aynı makale, s. 856.

8 İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, "Sancağa Çıkan Osmanlı Şehzadeleri", Belleten, C. XXXIX, S.156, (Ekim 1975) s. 668.

9 Haldun EROĞLU, Osmanlı Devleti'nde Şehzadeliği Kurumu, Ankara 2004, Akçağ Yayınları, s. 134.

10 UZUNÇARŞILI, aynı makale, s. 668.

hareketlilik sağlanmaktaydı. Ayrıca şehzadenin bir sancağa çıkması, o sancağa devlet merkezinin değer verdiğinin bir göstergesiydi¹¹.

Osmanlı Devleti'nde II. Selim'e kadar tüm şehzadeler sancağa çıkmıştır. Taht kavgalarına yol açması, ülkenin dirlik ve düzenini tehdit etmesi sebebiyle II. Selim'den sonra sadece en büyük şehzadenin sancağa çıkmasına müsaade edilmiştir. En son III. Mehmed sancağa çıkmış ve onun padişahlığını müteakiben bu usul de kaldırılmıştır¹².

Osmanlı Devleti'nde şehzade sancaklarının fazla olmadığı ve bu sancaklar seçilirken bazı kriterlere dikkat edildiği görülmektedir. Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde şehzadelerin çıktığı sancaklar: Manisa, Amasya, Konya, Kastamonu, Sinop, Muğla, Antalya, Çankırı, Kefe, Trabzon, Akşehir ve Şarki Karahisar'dır¹³.

B) Çankırı'nın Şehzade Sancağı Olduğu Dönem

20 Mayıs 1481 yılında Osmanlı Devleti tahtına oturan Sultan II. Bayezid'in yaş sırasına göre Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Ahmed, Korkud, Selim, Mehmed ve Mahmud, adlarında sekiz oğlu vardı¹⁴. Bu çocuklardan Korkud, Ahmed ve Selim'in dışında kalanlar daha babalarının sağlığında vefat etmişlerdi¹⁵.

II. Bayezid'in oğulları Türk devlet geleneğine göre muhtelif sancaklarda görevlendirilmişlerdir. Bunlar;

Abdullah : Manisa, Trabzon, tekrar Manisa, en son Konya.

Şehinşah : Manisa, sonra Konya.

Alemşah : Muğla, Manisa.

Ahmed : Amasya,

Korkud : Manisa, Antalya, tekrar Manisa.

Selim : Trabzon

Mehmed : Kefe

Mahmud : Kastamonu ve Manisa'da şehzade olarak sancağa çıkmışlardır¹⁶.

Bu şehzadelerin on yaşını geçen oğulları varsa, onlar da padişah olan büyükbabalarının müsaadesi ile küçük bir sancağa çıkarak devlet ve idare işlerine alışırlardı. II. Bayezid'in oğlu Mahmud'un vefatından sonra çocuklarından Orhan Kastamonu'ya, Musa Sinop'a şehzade olarak gönderilmişlerdir. II. Bayezid'in diğer oğlu Şehinşah'ın 1511'de vefatından sonra oğlu Mehmed Konya'ya şehzade olarak gönderilmiştir¹⁷. Bunlardan başka Çankırı tarihi için önemli olan II. Bayezid'in oğlu Alemşah'ın Osman ismindeki şehzadesidir. Alemşah, Hicri 908 (Miladi 1503)'de vefat etmiştir¹⁸. II. Bayezid, oğlunun ölümünden sonra torunu şehzade Osman'ı yanına almış ve birkaç yıl yanında tutmuştur. Genç şehzade ancak "terbiye-i iksir-i hasiyetiyle mürebbi olduktan sonra emr-i emarete kabiliyet tahsil edip hükm-ü riyasete salahiyet" olduktan sonra merasim ve kendisine verilen teşrifatla H. 912 (M. 1506)'de Çankırı'ya gönderilmiştir¹⁹ (Teşrifat için bakınız EK 1).

1506 tarihinde Çankırı'da sancağa çıkan Şehzade Osman, dedesi II. Bayezid'in tahtta kaldığı süre içinde, herhangi bir tehlike ile karşılaşmamıştır. Şehzadeler için asıl tehlike II. Selim'in babası II. Bayezid ile girmiş olduğu taht kavgasını kazanması ve tahta oturup cülusunu dağıtması ile başlayacaktır (Nisan 1512)²⁰. Tahta geçen II. Selim, ülkesi içinde dirlik ve düzeni sağlamak, olabilecek taht kavgalarını engellemek için harekete geçti. Öncelikle Anadolu'da taht için mücadeleye başlayan Şehzade Ahmed'in üzerine yürüdü. Osmanlı

11 EROĞLU, aynı eser, s. 104.

12 Mehmet İPŞİRLİ, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı" Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul 1999, (7. Baskı), Zaman Yayınları, C. I, s. 149.

13 Nejat GÖYÜNÇ, "Osmanlı Devleti'nde Taşara Teşkilatı (Tazimata kadar)" Yeni Türkiye Dergisi (Osmanlı Özel Sayısı), (2000), S. 31, s. 437. Aynı bilgi için bkz. UZUNÇARŞILI, aynı makale, s. 679.

14 İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Osmanlı Tarihi, Ankara 1995, TTK Yayınları, C. II, s. 234.

15 HOCA SADETTİN EFENDİ, Tac'üt-Tevarih (haz. İsmet PARMAKSIZOĞLU), Eskişehir 1992, C. IV, s. 101-102. Aynı bilgi için bkz. Baron Joseph VON HAMMER PURGSTALL, Osmanlı Devleti Tarihi (çev. Mehmet ATA, haz. Mümmün ÇEVİK-Erol KILIÇ), İstanbul 1983, Üçdal Neşriyat, C. 4, s. 1042.

16 UZUNÇARŞILI, aynı makale, s. 663. Şehzadelerin hangi tarihte nerede şehzade sancağına çıktığını öğrenmek için bkz. Anthonny Dolphin ALDERSON, Bütün Yönleri ile Osmanlı Hanedanı (çev. Şefaettin SEVERCAN, haz. Mustafa ARMAGAN), İz Yayınevi, s. 52-53.

17 UZUNÇARŞILI, aynı makale, s. 663; Ayrıca bkz. ALDERSON, aynı eser, s. 53; HOCA SADETTİN EFENDİ, aynı eser, C. IV, s. 111.

18 Alemşah'ın ölümü hakkında bkz. HOCA SADETTİN EFENDİ, aynı eser, C. III, s. 328, C. 4, s. 111; ALDERSON, Alemşah'ın 1510'a kadar Manisa'da sancak beyliği yaptığını ifade etmektedir. Bkz. aynı eser, s. 52, 53.

19 Şehzade Osman'ın babası Alemşah'ın ölümü tarihi 1503 olarak gösterilirken (bkz. HOCA SADETTİN EFENDİ, aynı eser, C. III, s. 328, veya C. 4, s. 111), Şehzade Osman'ın Çankırı'ya sancak beyi olarak çıkarken kendisine verilen eşya listesinde belirtilen tarih el- vaki' fi Zilka'de sene 912 (H. 1507) şeklinde geçmektedir. Bkz. UZUNÇARŞILI, aynı makale, s. 682. Bu süre içerisinde Şehzade Osman'ın 1503-1507 yılları arasında birkaç yıl II. Bayezid'in yanında kalması muhtemeldir. EROĞLU, aynı eser, s. 124.

20 UZUNÇARŞILI, aynı eser, C. II, s. 244.

devlet ricalinden bazı görevlilerin Şehzade Ahmed'e meyillerinden haberdar olan ve kendi tahtını güvenceye almak isteyen II. Selim, saltanat kanunu mucibince kendi oğlu Süleyman'dan başkasını hayatta bırakmamaya karar vermişti. Şehzade Ahmed Anadolu'da faaliyetlerine başladığı esnada, ondan yüz çevirip II. Selim'e sığınan Alemşah'ın oğlu Şehzade Osman, Mahmud'un oğlu Orhan, Musa ve Emir ile Şehinşah'ın oğlu Mehmed Bursa'da ikamet etmekteydiler. Ansızın Bursa'ya gelen II. Selim, şehzadeleri yakaladı ve düzenlediği ayak divanından sonra onları boğdurttu²¹. Şehzadelerin içinde bulunan Alemşah'ın oğlu Osman bu esnada yirmi yaşlarındaydı. Kendisi daha o yaşlarda yüksek hasletler gösteriyordu. Üzerine gelen cellâtlardan birinin kolunu kırdı, diğerini öldürdü. Bu boğuşma esnasında bir bıçak darbesi aldı. Şehzade Osman mücadeleye devam edince cellâtlar zor durumda kaldı, ancak yardıma gelenler sayesinde şehzade bağlanarak boğuldu (1512)²². Devletin daim olması için Fatih Sultan Mehmed tarafından çıkartılan kardeş katli kanunu mucibince bu şehzadeler ortadan kaldırılmıştır. Cenazeleri II. Selim'in emri ile Bursa da II. Murad'ın türbesinin yanına gömülmüştür²³.

C) Şehzade Sancağının Özellikleri ve Çankırı

Osmanlı şehzadelerinin çıkacakları sancaklar rasgele seçilmiş bölgeler değildi. Her şehzade istediği sancakta sancak beyliği yapamazdı. Bütün bunlar devletin politikası ve günün şartlarına göre değişebilirdi. Bir bölgenin şehzade sancağı olabilmesi için üç temel şart vardı:

1- Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminde uç bölgeler sancak olarak devlet ileri gelenlerine paylaştırılmış; bir taraftan fetihle ele geçen bölgelerin Türkleştirilmesi sağlanırken diğer taraftan da bu uç bölgeler savaşan beylerin ve şehzadelerin gelir kalemleri olarak değerlendirilmişti. Yine kuruluş döneminde şehzadelere verilen sancaklar için "Bey Sancağı" tabiri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Şehzade Sancağı demek olan bu tabir, ilk kez Bursa'nın Orhan Bey tarafından fethedilmesi ve burasının oğlu Şehzade Murad'a verilmesi ile kullanılmıştır²⁴.

2- I. Murad ile birlikte Osmanlı şehzadelerinin atandığı sancaklar dikkate alındığında, özellikle batı Anadolu'da yer alanlarının eski beylik merkezleri olduğu göze çarpmaktadır. Böylece Osmanlı hanedanı ile eski beyliklerin önde gelenlerinin ve beylik halkının yakınlaşması sağlanmış, tepkileri dengelenmiştir. Hanedan bu şekilde eski beylik halkı ile bütünleşirken meşruiyetini de onlara kabul ettirmişti²⁵.

Çankırı da Candaroğlu Beyliği döneminde bir dönem beylik merkezi görevi üslenmiştir. Candaroğlu Beyliği hükümdarı İsfendiyar Bey, Osmanlı Devleti'ni bir bayrak altında tekrar toplayan Çelebi Mehmed ile iyi geçinme yoluna gitmiştir. Hatta oğlu Kasım Bey kumandasında Karaman ve Eflâk seferlerine yardımcı kuvvetler göndermiştir. Kasım Bey Eflâk seferinden dönüşte babası İsfendiyar Beyin Tosya, Çankırı, Kalecik ve Kastamonu'yu diğer oğlu Hızır'a vereceğini duyunca kırılmış ve memleketine dönmeyerek Çelebi Mehmed'in hizmetinde kalmıştır. Kasım Bey, kardeşi Hızır'a verilen yerlerin kendisine verilmesi için Çelebi Mehmed'in yardımını istemiştir. Osmanlı Devleti ile baş edemeyeceğini anlayan İsfendiyar Bey, bu isteği kabul etmek zorunda kalmış ve Ilgaz Dağı sınır olmak kaydıyla Çankırı, Tosya ve Kalecik'i Kasım Bey'e terk etmiştir. Böylece, birisi yarı müstakil ve diğeri Osmanlı Devleti himayesinde olarak Candaroğlu Beyliği ikiye bölünmüştür²⁶. Ölümüne kadar Osmanlı Devleti hizmetinde kalan Kasım Bey, babası İsfendiyar Bey'den alınan Çankırı dolaylarında beylik görevi yapmıştır²⁷. İstanbul kuşatmasına da katılan Kasım Bey, kaleyi teslim için Bizans'a gönderilen elçilerden birisidir²⁸. Bu bağlamda düşünülürse

21 HOCA SADETTİN EFENDİ, aynı eser, C. IV, s. 154; Aynı bilgi için Bkz. CELAL-ZADE MUSTAFA, Selimname (haz. Ahmet UĞUR-Mustafa ÇUHADAR), İstanbul 1997, MEB Yayınları, s. 521-522; HAMMER, farklı olarak. II. Selim'in at üzerinde bir ayak divanı yaptıktan sonra askerine resm-i geçit yaptırdığını, yeniçeri kumandanlarından beşinin Bursa'ya giderek her birinin padişahın orada mahpus bulunan beş birader-zadesini İstanbul'a getirdiklerini ve bir odaya hapsedilen şehzadelerin ertesi günü, yani 27 Teşrin-i Sani 1512'de idam edildiklerini yazar. Bkz. aynı eser, C. IV, s. 1044.

22 HAMMER, aynı eser, C. IV, s. 1044.

23 HOCA SADETTİN EFENDİ, aynı eser, C. IV, s. 155; Aynı bilgi için bkz. HAMMER, aynı eser, C. IV, s. 1045.

24 EROĞLU, aynı eser, s. 105-106.

25 EROĞLU, aynı eser, s. 105-106.

26 UZUNÇARŞILI, aynı eser, C. II, s. 256-257; Ayrıca bkz. İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, (4. Baskı), Ankara 1988, TTK Yayınları s. 131.

27 II. Murad döneminde Çelebi Mehmed'in kızlarından biri ile evlenen Kasım Bey, Osmanlı Hanedanı ile akrabalık kurmuştur. Bkz. UZUNÇARŞILI, Anadolu Beylikleri, s. 140.

28 Ahmet KANKAL, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 11.

Çankırı sancağının tam bağımsız olmasa da Candaroğlu Beyliği'nden ayrılan kısmında merkez görevi gördüğü söylenebilir.

3- Osmanlı şehzadesinin sancağa çıkması için o sancağın önemli bir tarih-kültür merkezi olması gerekliydi. Zira ileride devletin başına geçecek olan şehzadenin her alanda gelişmiş bir sancakta idari, sosyal ve ticari faaliyetleri öğrenmesi ve devlet işlerinde tam tecrübe sahibi olması gerekiyordu²⁹.

Çankırı'nın şehzade sancağı olarak hizmet verdiği XVI. yüzyılın kültürel ve ekonomik yapısına kısaca değinilecek olursa, sancakta bulunan vakıf eserlerinin aşağıdaki şekilde olduğu görülür³⁰:

Cami	: 10
Mescit	: 67
Zaviye	: 65
Medrese	: 7
İmaret	: 1
Hamam	: 9
Mevlevihane	: 1
Darü's-Suleha	: 1
Muallimhane-Mektep	: 3
Kervansaray	: 5
Köprü	: 7
Türbe	: 7
Bedesten	: 3
Darü's-Şifa	: 1 ³¹
Darü'l-Hadis	: 1

Selçuklular döneminde darüşşifa olarak kullanılan ve bugün 'Taşmescit' olarak anılan ve bilinen eserle birlikte zikredilen diğer müesseseler Çankırı'nın kültürel ve mimari yapısına canlılık katmış olup hâlen de katmaktadır. Yukarıda belirtilenlerin tümü vakıf kayıtlarında geçen eserlerdir. Bunların dışında vakıf kayıtlarına geçmeyen birçok mescidin olacağı da muhakkaktır. Çelebi sancağı olan Amasya'da 9 cami, 14 medrese, 4 zaviye, 6 imaret, 15 hamam olduğu³²; Antalya'da 3 cami, 29 mescit³³; Konya'da ise 11 medrese, 3 darü'l-hadis, 40 tekke, 11 imaret ve bedesten³⁴ bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu örneklerle de dikkat edildiğinde Çankırı'nın kendi ölçülerinde azımsanmayacak düzeyde vakıf eserlere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şehzade sancaklarının seçiminde önemli hususlardan bir diğeri de şehrin nüfusedir. Çankırı şehir merkezi nüfusunun 1521-1579 yılları arasında 2.000 ila 3.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Tahmin edilen bu nüfusa, Çankırı Sancağında bulunan sancakbeyi ve maiyetindeki görevliler, tımarlı sipahiler, cebeliler ve müsellemlerden oluşan askeri nüfus dâhil değildir. Sancakta yaşayan toplam askeri nüfusun ise 5.5006.500 arasında olduğu tahmin edilmektedir³⁵.

Merkez ve merkeze bağlı köyler dâhil olmak üzere, Çankırı kazası toplam nüfusunun 1521 yılında takriben 19.000 ila 25.000 arasında; 1578-79 yılında ise toplam 33.000 ila 45.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sancağın tamamında (Çankırı merkez ve köyleri ile ona bağlı olan tüm kazalar ve kazalara bağlı köyler de dahil olmak üzere) yaşayan nüfus için şayet bir rakam vermek gerekirse, Müslim ve gayrimüslim³⁶ olarak 1521 yılında sancakta takriben 76.000 ila 102.000 aralığında bir nüfusun; 1578-79 yılında ise 135.000

29 EROĞLU, aynı eser, s. 105-106.

30 Bahsedilen bu eserler Çankırı sancak sınırları içerisinde ve tahrir kayıtlarında geçenlerdir. Bkz. KANKAL, aynı tez, s. 245.

31 Darü's-Şifa ve Darü'l-Hadis için bkz. Ahmet ELİBOL, Yakınçağ Başlarından Tazimata Kadar Çankırı (1789-1839), (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi), Ankara 2005, s. 182.

32 Feridun EMECEN-İlhan ŞAHİN, "Amasya" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 2.

33 Feridun EMECEN, "Antalya" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 235.

34 Besim DARKOT, "Konya" maddesi, MEB İslam Ansiklopedisi, C. 6, s. 54.

35 Sadece Çankırı'nın 1579 tahririnde tımarlı sipahi sayısı 419'a ulaşmıştır. Bunların ailelerini de hesaba katarsak 2.095 nüfus eder ki bu rakamda sancak beyinin maiyetindekiler ile kale muhafızları eksiktir. Onların da katılmasıyla Çankırı içindeki askeri nüfusun tahminen 6.000'in üzerine çıkacağı varsayılabilir. KANKAL, aynı tez, s. 132.

36 Çankırı, Kalecik, Tosya ve Koçhisar (İlgaz) kazalarında yaşayan gayrimüslimler 1521'de toplam 145 hane, 50 mücerredir. Bu da yaklaşık olarak bu kazalarda 600 ila 800 aralığındaki toplam gayrimüslim nüfusa işaret etmektedir. 1578-79 yılında bu dört kazadaki gayrimüslimlerin nüfusu toplam 502 hane, 239 mücerrede ulaşmıştır. Bu da yaklaşık olarak bu kazalarda 2.000 ila 2.750 civarındaki toplam gayrimüslim nüfusa işaret etmektedir. Ahmet KANKAL, "16. Yüzyıl Osmanlı İdarî Taksimatında Çankırı Sancağı ve Çankırı Kazası", Geçmişten Geleceğe Çankırı, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı Eylül 2005, s. 206.

ila 188.000 arasındaki bir nüfusun yaşadığı söylenebilir³⁷. XVI. yüzyılda Çankırı'nın dışında diğer sancaklardan bazılarının şehir merkezi nüfusları incelendiğinde; Amasya'nın 8.000 ile 10.000³⁸, Ankara'nın 15.000³⁹, Kastamonu'nun 5.110 ile 9.365⁴⁰, Antalya'nın ise 4.000⁴¹ nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

Çankırı'nın Nüfusu⁴²

Tahrir yapılan yıllar	1521 yılı tahririne göre	1578-1579 yılı tahririne göre
Çankırı şehir merkezi nüfusu ⁴³	2.335	2.537
Çankırı şehir merkezi ile merkeze bağlı köylerin toplam nüfusu	19.000 ile 25.000 arası	33.000 ile 45.000 arası
Sancağın tamamının nüfusu	76.000 ile 102.000 arası	135.000 ile 188.000 arası

VI. yüzyılda Çankırı'nın ticari hayatını incelersek; Bursa-Tebriz ticari yolunun bir kolu, Ankara, Çankırı, Çorum, Amasya, Tokat istikametinden Erzurum'a, oradan da Aras vadisine ulaşıyordu. Bu ticari yolun kavşak noktası Ankara idi. Ayrıca Çankırı'nın ticari yolu, Ankara-Konya üzerinden Antalya'ya oradan İskenderiye'ye kadar ulaşabiliyordu. Yine aynı şekilde Ankara üzerinden Afyon-Sandıklı yolu ile İzmir'e de ulaşmaktaydı⁴⁴.

Çankırı'da yetiştirilen tiftik keçisinden elde edilen tiftiğin işlenmesi ile üretilen sof ve muhayyerler bu yol sayesinde pazarlanmakta, bu da Çankırı'nın ticari hayatına büyük canlılık katmaktadır. Çankırı'da yılda toplam 40.000 parça sof ve muhayyer üretimi yapılmaktadır. Üretilen sofları ve muhayyerleri almak için birçok tüccar çeşitli eyaletlerden hatta Lehistan'dan Çankırı'ya ve Tosya'ya gelmektedir⁴⁵. Çankırı ili hudutları içerisinde Derbent ve Deve yolu isimlerini taşıyan iki önemli mevkiin olması bu ticari yolun bu günkü kalıntılarıdır.

XVI. yüzyılda Çankırı'da 100, Tosya'da 178, Kalecik'te 16 dükkân olmak üzere sancağın genelinde toplam 284 adet dükkân bulunmaktadır⁴⁶. Dükkân sayısının Tosya'da fazlaca olmasının sebebi buradan geçen ticari yol olabilir. Bunların dışında Çankırı'da;

Bedesten	: 3
Değirmen	: 1.069
Şem hane (Mumhane)	: 3
Demir Madeni	: 3

Memlahahane (Tuz işlemeciliği), ayrıca deri işlemeciliği yapılan debbağhaneler vardır. Özellikle Çankırı ve Kalecik merkezlerinde bulunan debbağhane mahalleleri, deri işlemeciliğinin yapıldığını göstermektedir.

SONUÇ

1506-1512 yılları arasında şehzade sancağı olan Çankırı'yı değerlendirdiğimizde dönemi itibarıyla bu günkü durumundan daha iyi olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu dönemde bir Osmanlı şehzadesinin Çankırı'ya gönderilmesi, buranın önemli bir merkez olduğunun ve devlet erkânı tarafından önemsendiğinin ispatıdır. Lâkin göz önünde bulundurmanız gereken önemli bir nokta, şehzadelerin kendi aralarında padişaha

37 KANKAL, aynı makale, s. 17-18.

38 EMECEN-ŞAHİN, "Amasya" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 2. arası

39 Rıfat ÖZDEMİR, "Ankara" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 207.

40 Ahmet KANKAL, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), Ankara 2004, s. 59. arası

41 EMECEN, "Antalya" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 235.

42 KANKAL, aynı makale, s. 17-18.

43 Bu sayıda Çankırı'da vergiden muaf olan sınıfın aileleri hariç tutulmuştur. Çünkü bu muafiler içerisinde bedensel ve zihinsel özürlüler de mevcuttur. Bu özürlülerin dışında imam ve hatipler, askeri görevliler ile devlete yaptığı hizmet karşılığında vergiden muaf olanlar da vardır. Bunların ailelerinin olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Yapılan sayıma bunlar da dâhil edilmeliler. Bu durumda Çankırı nüfusunun 2.000 ila 3.000 arasında olduğu söylenebilir. Bkz. KANKAL, aynı tez, s. 122. Çankırı sancak merkezinde vergiden muaf olan, 16 imam, 1 hatip, 3 ser-muhzır, 4 müezzin, 8 sahib-i berat, 1 kethüda, 2 emir, 2 ama olmak üzere toplam 37 kişi vardır. Bunların da ailelerinin olduğunu düşünürsek nüfusa 185 kişi daha eklemek gerekir. Bkz. Fuat RECEP, "Osmanlı Tahrir ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı'nın Merkezine (Nefs) Ait Mahalle İsimleri" (Henüz basılmamış olan bu çalışma Çankırı Araştırmaları adlı derginin Ağustos 2007 sayısında yayımlanacaktır. Çalışmasında yer alan ve henüz basılmamış olan bu bilgileri yararlanmamız için bize verdiğinizden ötürü Fuat RECEP Beyefendiye teşekkür ederim)

44 ÖZDEMİR, "Ankara" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 206.

45 KANKAL, aynı tez, s. 194

46 KANKAL, aynı tez, s. 181.

yakınlık derecesine göre değerlendirmeye tabi tutulmalarıydı. Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde padişahın ölümünü müteakip genellikle oğulları arasından birisi tahta geçerdi. Torun şehzadelerin tahta geçme şansları yok denecek kadar azdı. Bu ayrım şehzadelerin sancağa çıkarken kendilerine verilen eşyalardan daha bariz şekilde belli oluyordu. Bu dönemde şehzadelik alameti olarak; Altın Üsküf, Kızıl Tuğ, Ak Börk, Alem Tahtası kabul ediliyordu. Şehzade Osman'a torun olması hasebiyle Çankırı sancağına çıkarken Kızıl Tuğ yerine Beyaz Tuğ verilmiştir⁴⁷. Bu, şehzadeler arasındaki hiyerarşiye bariz bir örnektir. Bu hiyerarşinin şehzadenin çıktığı sancakta da takip edildiği muhakkaktır. Bu bağlamda Çankırı'nın diğer şehzade sancakları olan Amasya, Konya, Kütahya, Manisa ve Trabzon gibi şehirler kadar aktif bir merkez olmadığı gerçektir. Buna karşın Çankırı'nın XVI. yüzyıldaki ekonomik kültürel yapısına bakılırsa önemli bir noktada bulunduğunu söylemek de mümkündür. Torun dahi olsa bir şehzadenin Çankırı'ya gönderilmesi bunun en güzel ispatıdır.

EK-1

Çankırı'da Sancağa Çıkan Şehzade Osman'a Verilen Eşya Listesi⁴⁸

Saruhan (Manisa) valisi iken Hicri 908 (Miladi 1502)'de vefat eden II. Bayezid'in oğlu Alemşah'ın mahdumu olup 912 Zi'l-kade (16 Mart 1507) ayında sancağa çıkma yaşı gelen Osman bin Alemşah'a ait olup emsali torun şehzadelere nispetle pek ağır bir teşrifat ile şehzadeye Çankırı Sancağı verilmiştir.

Bu teşrifat aynen şöyledir:

Merhum ve mağfurun-leh Sultan Osman bin Sultan Alemşah hazretleri Kangırı (Çankırı) sancağı oldukça gönderilen bunlardır. El-vaki' fi Zi'l-ka'de sene 912.

Vesikada
(Miktarı silik
nakid akçe)

Bir kıta üsküf kızıl börki
ve beyaz tuğ ile

Çuka-i Egin an kadife-i
müzehheb-i sengin kırmızı
firengi bir sevb

cübbe an kadife-i duhoy
kırmızı frengi-i sade ba bitane
kemha-i frengi-i sade bir sevb

Dolama an kemha-i
müzehheb çatma frengi
bir sevb

Mirahuri an kadife-i kırmızı
frengi-i sade ba bitane kemha-i
frengi-i sade ve düğmeli zer bir sevb

Cameha-i Mütenevvia

Mirahuri an kadife-i firengi
Kırmızı sade ba çuka-i mor
Düğme-i zer bir sevb

Mirahuri on sevb an kadife-i
rişte-i Bursa beş sevb an kemha-i
kırmızı Amasya beş sevb

Hil'at yirmi sevb an kemha-i
kırmızı altı sevb an peşuri
ondört sevb

Kemha-i Gögez-i Bursa
beş tak

Kadife-i rişte-i Bursa
yirmi tak

Peşuri elli beş
tak

Abayi iki kıt'a; birisi
kadife-i müzehheb sengini
kırmızı ve birisi kadife-i
sebz müzehheb

Kadife-i müzehheb sengin
kırmızı firengi bir kıt'a

Kalıgeha-i Menemen
otuz kıt'a

Eyer beş kıt'a birisi gümüş
kaplı dördü münakkaş müzehheb

47 EROĞLU, aynı eser, s. 130.

48 UZUNÇARŞILI, aynı makale, s. 682. Ayrıca bkz. Topkapı Sarayı Arşivi, Belge: 6510.

Beş kıt'a oyan bir kıt'a gümüş zincirli ve gümüş bendli dört kıt'ası sade	Bir kıt'a kılıç altun bendli iki çift	Tirkeş altun bendli ve keman ve tirha	gümüş bendli bir kıt'a kotaz
İki kıt'a gümüş bendli Bozdoğan	Ser-i Alem bir kıta	Tafta-i çifte-i Bursa yirmi zira'	
Üç tivali at	Beş katar katır	Yedi katar deve	

Evani-i Nukre (Gümüş)

Sini bir kıt'a Legen bir	Tepsi bir ibrik bir sengin kırmızı frengi bir kıt'a	Şem'dan iki kadife-i müzehheb .....

Evani-i Nuhas (Bakır)

On kıt'a sini Üç kıt'a kazgan	Yirmi kıt'a tepsi yirmi kıt'a sahan üç kıt'a herani	Yirmi kıt'a tas kefkir ve kefçe altı kıt'a

- Haymeha (Çadırlar)-

Otuz hazineli bir matbah İki başlı bir abriz on dört hazineli iki	Yirmi sekiz hazineli bir saraçhane iki başlı bir Sayeban-ı münakkaş bir	Yirmi altı hazineli bir yirmi sekiz hazineli sokak iki çift seraperde kırk hazineli bir

Me'külat (Yiyecekler)

Pirinç beş mud	Asel beş kantar	Revgan-ı sade beş kantar

Merhum mezburun (yani Osman'ın) validesine on bin nakid akçe,
lalasına ve defterdarına:" Mirahuri an kemha-i kırmızı Amasya iki sevb"

ABAYİ: Altın ve kalın yünden yapılmış bir tür kumaş.

ABRİZ: Abdesthane, lazımlık.

ALEM: Sancak-Bayrak anlamında kullanılmaktadır.

BAZUBEND: Farsçada kol manasına gelen 'bazı' ile bağlama anlamına gelen 'bend' kelimelerinin birleşmesinden oluşan bu kelimenin anlamı ise; bu gün kullandığımız muska ile anlamdaştır. İnsanın koluna güç ve kuvvet vermesi için takılır. Bu pazubend değerli mücevherlerle süslenerek kullanılırdı.

BEYAZ TUĞ: Saltanat hanedanına mahsus olan beyaz tuğ.

ÇATMA: Çeşitli elbiselik kumaş veya döşemelik kadife.

ÇUHA: Yünden yapılan bir çeşit kumaş.

ÇUKA-İ EĞİN: Eğin'de dokunan ve zamanın meşhur olan çuhası.

DOLAMA: İnce yünden dokunmuş boyca astarlı cübbe, dolama, yağmurluk denilen kaput veya paltonun altına giyilirdi.

DÜĞMELİ ZER: Altın düğme.

FRENGİ: Avrupa'ya ait olan.

HERANİ: Küçük kazan.

HİL'AT: Padişah tarafından devlet erkânına giydirilen elbise.

KADİFE-İ MÜZEHHEB-İ SENGİN: Altın işlemeli kadife.

KADİFE-İ RIŞTE-İ BURSA: Bursa kadife ipliği.

KEMHA: İpekli kumaş.

KIZIL BÖRK: Sancağa çıkan şehzadenin alay ve merasimde başına giydiği kırmızı börk. Diğer efrat ve maiyetin börkleri ak börektir.

KOTAZ: Hayvanın başına geçirilen.

MEFTUL: Hayvanın boynuna takılan gerdanlık.

MİRAHURİ KAFTAN: XV. asrın sonu XVI. asrın başında imroharların/mirahurların giyimi biçiminde yapılarak meşhur olmuş bir elbisenin adı.

MURASSA': Değerli bir eşyanın altın, mücevher vb. ile süslenmiş halidir.

MÜNAKKAŞ: Şebeke şeklinde sokulmuş ağ ve kafes gibi örülmüş tersi ve düzü ayrı ayrı olarak kullanılabilen sim ve renkli iplerle yapılmış nakış, nakışlı.

OYAN: Hayvan başlığı, dizgin.

PEŞURİ: Pişaveri'den bozma olup, aslı Pişaver'dir. Hindistan ile Afganistan arasında bir şehirdir. Buraya atfedilen kumaşın adıdır.

SARAÇHANE: At takımları, araba koşumlarıyla deri ve meşinden muhtelif eşya yapılan ve satılan yer.

SEBZ: Yeşil.

SER: Baş, ilk.

SEVB: Elbise anlamına geldiği gibi elbiselik kumaş anlamında da kullanılır.

TABL: Davul anlamına gelmektedir.

TAK: Kumaş topu.

TİRKEŞ: Ok kabı, okluk, sadak.

TUĞ: Atkuyruğuna bağlanıp ucuna altıntop ve üzerine hilal konulan bayrak gibi kullanılan bir simgedir. Osmanlı padişahları, vezirler, beylerbeyi ve şehzadeler kullanır. Ama sayısı rütbe ve göreve göre değişir.

ÜSKÜF: Serpuşun başa giyilecek ağzı, dört, beş parmak enliğinde sırma işlemeli olup, börklerde olduğu gibi arkaya yatırılması yoktur.

ZER: Altın.

ZİR'A: 7590 santim arasında bir uzunluk.

KAYNAKÇA

- ALDERSON, Anthonny Dolphin; *Bütün Yönleri ile Osmanlı Hanedanı*, çev. Şefaettin SEVERCAN, haz. Mustafa ARMAĞAN (Basım yeri ve yılı bulunmamaktadır).
- Baron Joseph VON HAMMER PURGSTALL, *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. Mehmet ATA, haz. Mümin ÇEVİK-Erol KILIÇ, C. 4, İstanbul 1983.
- CELAL-ZADE MUSTAFA, *Selimname*, haz. Ahmet UĞUR-Mustafa ÇUHADAR, İstanbul 1997.
- DARKOT, Besim; "Konya" maddesi, MEB İslam Ansiklopedisi, C. 6, s. 841-855.
- DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (17. Baskı), Ankara 2000.
- ELİBOL, Ahmet; *Yakınçağ Başlarından Tazimata Kadar Çankırı (1789-1839)*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.
- EROĞLU, Haldun; "Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Görüşler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, s. 855-859.
- EROĞLU, Haldun; *Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumu*, Ankara 2004.
- EMECEN, Feridun ŞAHİN, İlhan; "Amasya" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 1-7.
- EMECEN, Feridun; "Antalya" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 228-236.
- HOCA SADETTİN EFENDİ, Tacü't-Tevarih, haz. İsmet PARMAKSIZOĞLU, C. IV, Eskişehir 1992.
- İPŞİRLİ, Mehmet; "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı" *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. I, İstanbul 1999, s. 139-277.
- KANKAL, Ahmet; *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.
- KANKAL, Ahmet; "16. Yüzyıl Osmanlı İdarî Taksimatında Çankırı Sancağı ve Çankırı Kazası", *Geçmişten Geleceğe Çankırı*, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültür Bilgi Şoleni Bildirileri, Çankırı Eylül 2005, s. 185-217.
- KANKAL, Ahmet; *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara 2004.
- Nejat GÖYÜNÇ, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tazimata kadar)" *Yeni Türkiye Dergisi* (Osmanlı Özel Sayısı), S. 31 (2000), s. 430-440.
- ÖZDEMİR Rıfat, "Ankara" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 3, s. 201-209.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993.
- RECEP, Fuat; "Osmanlı Tahrir ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı'nın Merkezine (Nefs) Ait Mahalle İsimleri, (Bu çalışma Çankırı Araştırmaları adlı dergide Ağustos 2007'de yayımlanacaktır).
- ŞEMSETTİN SAMİ; *Kamus-ı Türki*, (7. Baskı) İstanbul 1996.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin Sarat Teşkilatı* (3. Baskı), Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; "Sancağa Çıkan Osmanlı Şehzadeleri", *Belleten*, C. XXXIX, S. 156 (Ekim 1975), s. 659-695.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, (7. Baskı), Ankara 1995.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, (4. Baskı), Ankara 1988.
- ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1999.

HACI EVLİYA EFENDİ (Sultan Süleyman Câmii Kürsü Şeyhi)

Hadji Evliya Efendi
(Podium Sheikh in Sultan Süleyman Mosque)

Yüksel ARSLAN *

ÖZET:

Tarihi süreç içerisinde toplumları yönlendiren önemli şahsiyetler var olagelmış ve o toplumun kurumsal yapıları içerisinde yerine getirdikleri görevlerin dışında kanaat önderleri olarak tartışmaya imkan bırakmayacak ölçüde katkı sağlamışlardır. İşte Çankırı ili özelinde yaşadıkları şehre katkı sağlayanlardan birisi de Hacı Evliya Efendidir.

Hacı Evliyâ Efendi Ahıska kökenli bir aileden olup asıl ismi Mehmet'tir. Çankırı da Kaltakçızâdelerdendir. R.1260 yılında doğmuş ve R.1332 yılında Çankırı'da vefat etmiştir. Çankırı'nın sosyal ve dinî hayatında etkisi olan bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çankırı da Müderrislik ve Sultan Süleyman Camiinde kürsü şeyhliği yapmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı, Hacı Evliya Efendi, Mehmet Efendi, Kürsü şeyhliği, Bulgaristan, Ahıska.

HADJI EVLİYA EFENDİ

(Podium Sheikh in Sultan Süleyman Mosque)

SUMMARY:

Important personalities have existed over the course of history who have directed societies and they have contributed undisputedly as wing leaders besides the duties they carried out within the institutional structures of that society. In Çankırı province, one of the contributors to the city he lived in is Hadji Evliya Efendi.

Hadji Evliya Efendi comes from a family of Ahıska origin and his real name is Mehmet. He is associated with Kaltakçızâdeler in Çankırı. He was born in M 1260 and died in M 1332 in Çankırı. He stands out as an identity that affected social and religious life of Çankırı. He has been a school instructor in Çankırı and podium sheikh in Sultan Süleyman Mosque.

KEY WORDS: Çankırı, Hadji Evliya Efendi, Mehmet Efendi, Podium Sheikhdom, Bulgaria, Ahıska.

Evkât-ı hamsede Câmî-i Kebirde leylen ve nehâran secde-i Sübhâniyeye el kaldırıp ve
evkât-ı hamsede tekrar ve tekrar duâ eylemenizi
cümle asâkiri efrâd kardeşlerimizin cümlesi rica ederler.

Mülâzımı Evvel Salih bin Osman.

GİRİŞ

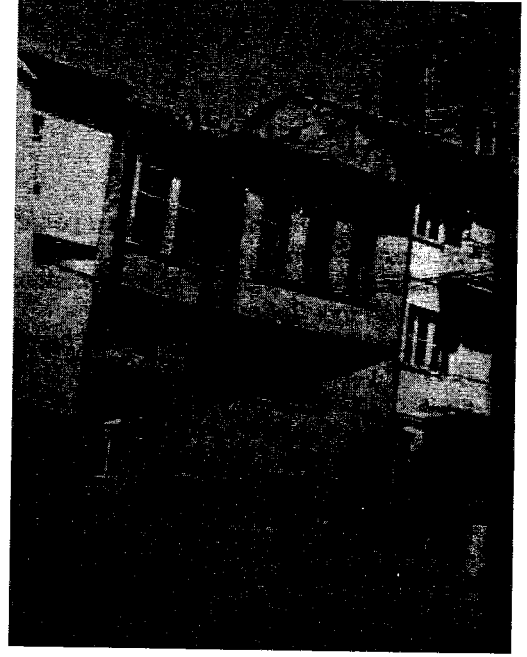
Çankırı'nın geçmiş tarihi süreci içerisinde birçok müderris, din adamı ve ulema yaşamıştır. Çankırı iline hizmet eden bu insanların hayatları ve Çankırı iline hizmet alanları ile ilgili çok az çalışma yapılmış ve bugünkü nesle aktarılabilmıştır. Bu anlamda Çankırı'ya ve Çankırı dinî hayatına etkisi olan insanlardan biriside Hacı Evliya Efendi'dir. Bu makalede geçmiş kimlikleri günümüze aktarmada bir kapı aralanmış ve Hacı Evliya Efendi'nin eldeki verilere dayanarak günümüz insanı ile buluşturulması ve geçmişle gelecek arasında bir köprü oluşturulması sağlanmış olacaktır. Bu anlamda özgün sayılabilecek çalışmanın temelini elde ettiğimiz mektuplar ile yaşayan sözlü tarih kaynakları oluşturmaktadır. İnaniyoruz ki bu çalışma ileriki yıllarda Çankırlı bu ilim ve din adamının hayatı hakkında ciddi çalışmalara da bir zemin hazırlamış olacaktır.

* Çankırı Belediyesi Kültür Ve Sosyal İşler Müdürü, Dr.Rıfka Kamil URGÂ Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı, yksl18@hotmail.com, Çankırı Municipality, Director of Cultural and Social Works; Dr. Rıfka Kamil URGÂ Çankırı Research Center, Head of Board of Directors, yksl18@hotmail.com.

Hacı Evliya Efendi

Hacı Evliya Efendi Çankırı sosyal ve dinî hayatına etki eden önemli din adamlarından birisidir¹. Hacı Evliya Efendinin asıl ismi Mehmet² olup Kaltakçızadelerdendir³. Babasının ismi İbrahim annesinin ismi Zelihadır⁴. Kendisi R.1260 (Miladî 1844) Yılında Çankırı'da doğmuş ve R.1332(Miladî 1916) yılında yine Çankırı'da vefat etmiş olup kabri Sarıbaba mezarlığındadır⁵. Hacı Evliya Efendinin ataları aslen Çankırlı olmayıp aile Çankırı'ya Ahıska'dan gelerek yerleşmiştir⁶. Bugün Karataş Hamamının doğusunda bulunan mezarlıktaki Ahıskalı kardeşlere⁷ ait olan mezarlar ile burada mevcut olmasına rağmen 1930-40'lı yıllarda kaldırılan bazı mezarlar bu aileye ait mezarlardır⁸. Hacı Evliya Efendi üç kardeş olup Salih Efendi semercilik mesleği ile iştigal ederken diğeri Çankırı'da kadılık yapmış ve geçirdiği hastalıktan sonra bu görevi bırakmıştır⁹.

Hacı Evliya Efendi dinî ilimlere küçük yaşta meyil vermiş ve yedi yaşında iken hafız olmuş ve Çankırı'da din eğitimine devam etmiştir. Daha sonra ilim tahsil etmek için İstanbul'a gitmiş ve orada çeşitli medreselerde eğitim görerek kendini geliştirmiş ve yetiştirmiştir. İstanbul'da Şeyhülislam tarafından Bulgaristan'a oradaki Müslümanlara dinî eğitim vermek üzere görevlendirilmiş belirli aralıklarla bu görevlendirme on beş yıl devam etmiştir¹⁰. İstanbul Şeyhülislamı Bulgaristan'a gönderdiği bu din adamı hakkında oradaki Müslüman ahalinin kıymet ve takdir bilmesi için: 'sizlere Evliya gibi birini gönderiyorum, kıymetini biliniz' ifadesinden sonra Mehmet Efendinin ismi Evliya Efendi olarak kalmış ve hac görevini ifâ ettikten sonra Hacı Evliya Efendi diye anılır olmuştur¹¹. Daha sonra Kastamonu'da komisyon sınavından geçen Hacı Evliya Efendi bir süre Çerkeş'te daha sonra Çankırı'da Câmî-i Kebir medresesi¹² başta olmak üzere çeşitli medreselerde müderrislik yapmış akabinde Sultan Süleyman Cami-i Şerifi Kürsü şeyhliğine geçmiş ve ölümüne kadar bu görevine devam etmiştir¹³. Hacı Evliya Efendi ilmi ve yaşam tarzı ile çevresinde etkin ve saygın bir kişilik olmuş ve sadece Çankırı'yı değil çevre illeri de içerisine alan bir ortam oluşturmuştur¹⁴. Bu şekilde çevresinde etkili bir alan oluşturan¹⁵ Hacı Evliya Efendi Çankırı'da İttihat ve Terakki Fırkasının şubesini açmak için fırka mensuplarınca ikna edilmeye çalışılmış, ama Hacı Evliya Efendi bunu kabul etmemiş ve verdiği ret cevabından dolayı zaman zaman sıkıntılar yaşamıştır¹⁶. 1332 yılında vefat eden Hacı Evliya Efendinin Kabri ilk önce Çankırı su deposu mevkiinde iken buradaki mezarlıkların kaldırılması sonucunda oğlu Zühdü Efendi tarafından Sarıbaba mezarlığına nakledilmiştir¹⁷.

Hacı Evliya Efendi'nin
Çankırı'daki Evi

- 1 Tayyip Başer, Çankırı Karatekin Uluları, s-62. Ayrıca A. Talat Onay, Çankırı Şairleri I. cildinde Hacı Evliya Efendi'nin "Latife yapmak ulemânın şanına yakışmaz" anekdotunu zikretmektedir.
- 2 Çankırı Nüfus Müdürlüğü Saray Mahallesi 014-01 1-122 numaralı defter.
- 3 A.g.e. ve Hacı Evliya Efendinin Torunu Zeki Kıvçak'dan alınan bilgilere göre semercilikte semerin ahşap kısmına kaltak denilmekte ve bu işi yapan ustalara da Kaltakçı denilmektedir. Hacı Evliya Efendinin babaları bu işle meşgul olduklarından ailelerine bu lakap verilmiştir.
- 4 Çankırı Nüfus Müdürlüğü Saray Mahallesi 014-01 1-122 numaralı defter.
- 5 Çankırı Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında ve Sarıbaba mezarlığında bulunan kabrinin mezar taşında yer alan bilgilere göre.
- 6 Torunu Zeki Kıvçak
- 7 Celaleddin Şener, Çankırı Araştırmaları Dergisi Sayı-1 (Çankırı Kitabelerine Genel Bir Bakış), s-129,130.
- 8 Torunun eşi Sevim Kıvçak ve Torunu Zeki Kıvçak'ın ifadelerine göre. Sevim Kıvçak kayınpederi ve Hacı Evliya Efendinin oğlu olan ve aynı zamanda Sultan Süleyman Câmîinde imamlık yapan Zühdü Efendinin belirtilen makbareden geçişlerinde: 'burada bizim atalarımız yatmakta' dediğini ve her seferinde ruhlarına fatiha okuyarak geçtiğini nakletmektedir.
- 9 Torunu Zeki Kıvçak'ın ifadelerine göre.
- 10 Torunu Zeki Kıvçak'ın ifadelerine göre.
- 11 Torunu Zeki Kıvçak ve torunun eşi Sevim Kıvçak'ın ifadelerine göre.
- 12 Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşiv Kütüphanesi 1366 demirbaş numaralı defter
- 13 A.g.e.
- 14 Halk arasında Hristiyan bir papaz ile girdiği münazara ve kazandığı sonuç hala anlatılabilmektedir. Hacı Evliya Efendi Çankırı'da yaşayan Hristiyan bir papaz ile dinî tartışmaya girmiştir. Papaz; iddialarında doğru isen elini şu önümüzdeki duran sobanın içine uzat, iddianda haklı isen elin yanmayacaktır, demiştir. Hacı Evliya Efendi elini sobaya uzattığı esnada papaz Hacı Evliya Efendinin elini tutmuş ve onu vazgeçirmiştir.
- 15 Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi arşivinde bulunan ve ülkenin çeşitli bölgelerinden yazılan ve kendisinden dua talep edilen mektuplar bunun göstergesidir.
- 16 Torunu Zeki Kıvçak'ın ifadelerine göre.
- 17 Torunu Zeki Kıvçak'ın ifadelerine göre.

HACI EVLİYA EFENDİYE YAZILAN MEKTUPLAR²⁰

-1-

[illegible]

ÇANKIRI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ 131

efendim. Ve evkâtı hamsede namazlarınızın tahiyatlarında efendime dua ediyorum. Efendimiz dahi gablel bidâa? evladını unutmazsınız. Ve teveccühâtı fekâhetlerinin bekâsını istirham eylerim. Ol babda emrû ve irâdi hazreti men lehül emrindir .

Fî 16 Kanuni evvel sene 1328 (29 Aralık 1912)

Evlâdı Mânevin Kara Musa Zâde.

Ve hânemiz âilesi câriyeleri ve evladların Ahmet Muhtar ve Mustafa Niyazi cümlesi sıhhatte olup bilcümle ellerinizden ve eteklerinizden takbîl ederler. Ve duâ niyaz ederler efendim.

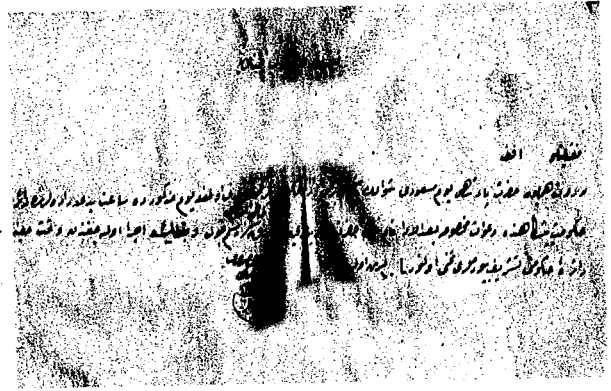
-4-

Faziletli Efendim

Vilâdeti hümâyûnu Hazreti pâdişâhî yevmi mes'ûdu şevvalin yirmibirinci pazartesi gününe şeref müsâdif olmakla yevmi mezkûrda saat yedi râddelerinde dâirei hükümet pişkâhında da'vâtı mahsûsa da bağdel edâ nâmı nâmei hazreti şehriyârî olarak kemâ fîssâbık resmi kabûl ve ..... icrâ olunacağı vakti muayyende dairei hükümeti teşrîf buyurmaları temennâ olunur.

Ekim 1910)

Kengırı Mutasarrıf Vekili Mehmet ....

-5-

Huzûru Fâzilânelerine

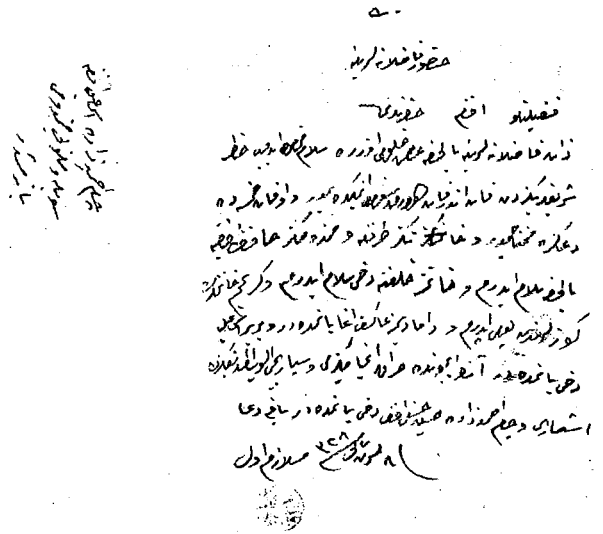
Faziletli Efendim Hazretleri

Zatı fâzilanelerine bilhassa arzu hulûs üzre selamı mahsus idüp hâtırı şeriflerinizden .....olarak ... itmekte ... ve evkâtı hamsede duanızı muhtâcımdır. Ve..... tarafına ..... Hafız efendiye bilhassa selam ederim. .... ve kerîmem hanımların gözlerinden bu's ederim. Ve damadımız Akif ağa yanımdadır. Ve berber İsmail'de dahi yanımdadır. Ânın içinde merak itmemenizi ve siparişi? alıp almadığınızın iş'ârı ve çam Ahmet zâde Hüseyin Hüsnü efendi dahi yanımdadır. Bâkî dua.

8 Teşrîni Sânî 1328 (21 Kasım 1912)

Mülâzımı Evvel

Çam Ahmet zâde İsmail efendi söyledi ve mektubu mahdûmu yazmıştır.

BELGELER IŞIĞINDA KENGİRİ (ÇANKIRI) KÜTÜPHANELERİNE GENEL BİR BAKIŞ

A General Look To Kengiri (Çankırı) Libraries In The Light Of The Documents

Cahit AKTAŞ *

ÖZET:

Bir milletin sözlü ve yazılı edebiyatı, o milletin fikri yapısı ve entelektüel seviyesi hakkında önemli ipuçları verir. Bu bağlamda Çankırı'da bulunan eski el yazma eserlerin bulunduğu vakıf kütüphanelerine ait vakfiyelerin tespiti ve değerlendirilmesi sonucunda o dönemin düşünce hayatı ve ilmi faaliyetleri hakkında genel bir kanaate sahip olmamız mümkündür. Amacımız Çankırı'da bulunan eski kütüphaneleri belgeler ışığında tespit edip varlığından haberdar etmek suretiyle Çankırı yerel tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda; Şakir Efendi Kütüphanesinin dışında, makalede adı geçen Ali Bey Camii Şerifi Kütüphanesi, Hamidiye-i Şahane Medresesi Kütüphanesi, Ahmet Mecbur Efendi Kütüphanesi, Tuht(Yapraklı) Fethiye Medresesi Kütüphanesi ve Abdullah Şakir Bin El Hâc Hüseyin Efendi tarafından vakfedilen kütüphane ilk defa bu çalışma sayesinde literatüre kazandırılmıştır. Ayrıca Şakir Efendi, Hamidiye-i Şahane ve Ali Bey Camii Kütüphanelerinde kayıtlı bulunan kitap isimleri okunabilirliği ölçüsünde tespit edilerek makalenin sonunda ek olarak verilmiştir. Bu sayede o dönemin ilim ve fikir hayatı hakkında önemli ipuçları elde edilecektir.

2000 yılında Ankara Milli Kütüphaneye taşınan Çankırı İl Halk Kütüphanesindeki birbirinden kıymetli yazma eserlerin kataloglama çalışmaları ve bu eserlerin dil analizi ile konu analizleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu makalenin bundan sonraki çalışmalar için bir basamak teşkil edeceğini ümit etmekteyiz.

ANAHTAR KELİMELEER: Şakir Efendi Kütüphanesi, Ali Bey Camii Şerifi Kütüphanesi, Hamidiye-i Şahane Medresesi Kütüphanesi, Ahmet Mecbur Efendi Kütüphanesi, Tuht (Yapraklı) Fethiye Medresesi Kütüphanesi, Abdullah Şakir Bin El Hâc Hüseyin Efendi Kütüphanesi, Çankırı İl Halk Kütüphanesi Yazmaları Katalogu.

A GENERAL LOOK TO KENGİRİ (ÇANKIRI) LIBRARIES IN THE LIGHT OF THE DOCUMENTS

SUMMARY:

A nation's oral and written literature gives important clues about the nation's intellectual level and the nation's way of thinking. In this context, it is possible to have general opinion about the scientific activities and the thoughts of that time by taking under record and searching the charter of a wakf that belongs to wakf libraries in which there are handwritten manuscripts in Çankırı.

Our aim is to contribute to clarify Çankırı's local history by taking record the ancient libraries in Çankırı and informing of the existence of them by means of the documents.

In this context, except from Şakir Efendi library, literature had for the first time, Ali Bey Camii Şerifi Library Hamidiye-i Şahane Medresesi Library, Ahmet Mecbur Efendi Library, Tuht(Yapraklı) Fethiye Medresesi Library and the library that Abdullah Şakir Bin El Hâc Hüseyin Efendi gave, thanks to this study.

Besides, the book names that are registered in Şakir Efendi, Hamidiye-i Şahane ve Ali Bey Camii libraries are taken under record and they are given as addition to the end of the article. I gave information about catalogue the precious handwritten manuscripts that were carried from Çankırı Public Library to Ankara National Library in 2000 and their language analyses and theme analyses.

KEY WORDS: Şakir Efendi Library, Ali Bey Camii Şerifi Library, Hamidiye-i Şahane Medresesi Library, Ahmet Mecbur Efendi Library, Tuht (Yapraklı) Fethiye Medresesi Library, Abdullah Şakir Bin El Hâc Hüseyin Efendi Library, Çankırı İl Halk Library catalogue.

GİRİŞ

Bir milletin sözlü ve yazılı edebiyatı, o milletin fikri yapısı ve entelektüel seviyesi hakkında önemli ipuçları verir. Bu bağlamda Çankırı'da bulunan eski el yazma eserlerin bulunduğu vakıf kütüphanelerine ait vakfiyelerin tespiti ve değerlendirilmesi sonucunda o dönemin düşünce hayatı ve ilmi faaliyetleri hakkında genel bir

* Adnan Menderes İlköğretim Okulu Din Kült.ve Ahl.Bil.dersi öğretmeni./Çankırı. cahitaktas@yahoo.com

kanaate sahip olmamız mümkündür. Amacımız; Çankırı'da bulunan eski kütüphaneleri belgeler ışığında tespit edip varlığından haberdar etmek suretiyle Çankırı yerel tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunmaktır.

Çankırı'da bulunan kütüphaneler ile ilgili bilgiler veren en eski kaynaklardan biri "Kastamonu Vilayeti Salnâmeleri"dir. 1290 Hicri senesi (1873 Miladi) de Kastamonu Vilayet Matbaasında taş baskı olarak basılan bu salnâmede; "Vilayet dahilinde bulunan kütüphaneler ile derûnlarında mevcut Kütüb-i Mütenevvia'nın Miktarı " başlığı altında "Nefsi Kangırı'da Şakir Efendi Medresesi ittisalında Vaki Kütüphanede mevcut 600 adet Kütüb-i 'Mütenevvia' kaydı bulunmaktadır¹.

Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi 1873 yılında Çankırı Merkezde Şakir Efendi'ye ait Vakıf Medrese ve bu Medreseye bitişik bir Vakıf Kütüphane mevcuttur. Burada bulunan kitapların sayısı da 600 adet olarak belirtilirken bu kitapların isimleri konusunda herhangi bir bilgi verilmemektedir. Ancak Çankırı Araştırmaları Merkezi tarafından yapılan belge toplama ve arşiv çalışmalarında yukarıda bahsi geçen Şakir Efendi Kütüphanesinde kayıtlı bulunan kitapların listesini belirten bazı belgeler bulunmuş ve 1850 numara ile kayıt altına alınmıştır². Bu belge ile Çankırı kütüphaneleri hakkında ilk defa diyebileceğimiz somut bir vesika ortaya çıkmış ve bu alanda yine ilk defa diyebileceğimiz bir çalışmanın yapılmasına vesile olmuştur.

Bulunduğu dönemde önemli bir boşluğu dolduran Şakir Efendi Kütüphanesine ait kitapların listesini ihtiva eden belgeler bu makale sayesinde kamuoyuna duyurulmuş ve ilim dünyası ile tanıştırılmış olacaktır.

A) Şakir Efendi Kimdir ?

Şakir Efendizâde Hilmi adıyla da bilinen bu zât hakkında şimdiye kadar yapılmış herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bundan dolayı da hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Ancak; Ahmet Tal'at Onay'ın Çankırı Şairleri arasında yer verdiği Behçet BEY' (Kutlu)'in (1864-1948) babası olduğu bilinmektedir. Çankırı'yı hem Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında

hem de T.B.M.M.'de temsil eden Behçet Bey (Behçet KUTLU)'in babası Şakir Efendi'nin Çankırı'da bir medrese ile bir kütüphane kurmak suretiyle memleket irfanına hizmet ettiğini A.Tal'at Onay kaydetmiştir³.

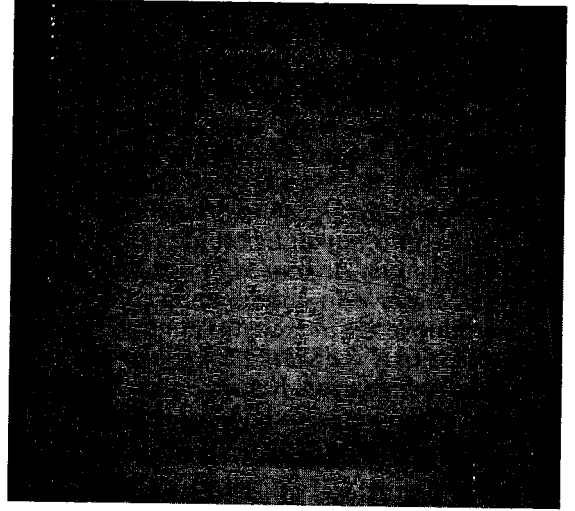
Şakir Efendi Kütüphanesinde bulunan kitapların dokümanını veren bu belge; 30 cm X 60 cm ebadında 3 varak (yaprak), 5 sayfadan meydana gelmiştir ve el yazmadır. Kitap isimleri yan yana yazılarak kaç cilt veya nüsha olduğu kitap isimlerinin altına çizgi çizilmek suretiyle rakam olarak verilmiştir. Kitap isimlerinin dizilişlerinde her hangi bir sıra takip edilmemiş, muhtemelen raf sırası dikkate alınmıştır. Kitapların müellifleri veya müstensihleri belirtilmemiştir. Konu veya ilgili bilim dallarına göre de tasnif edilmemiştir.

Şerhler, haşiyeler ve tekrarlarla birlikte 676 adet kitabın mevcut olduğu son sayfada belirtilmiştir. Son varak'ın yıpranmadan dolayı dörtte biri kopmuş durumdadır. Bu kopuk yerde 20'ye yakın kitabın adı da kaybolmuş durumdadır.

Birinci sayfada 73, ikinci sayfada 147, üçüncü sayfada 129, dördüncü sayfada 151, beşinci (son) sayfada ise okunabilen (bir kısmı kopuk) 52 adet kitap ismi geçmektedir. Kitapların çoğu "el yazma" eserler olduğu gibi, bazı Hukuk Mecmuaları, Vakıf Bültenleri vb. Kitaplarla bazı temel Hadis ve Tefsir kitaplarının da matbu olduğu anlaşılmaktadır.

Dil itibarıyla çoğu Arapça yazılmış eserlerin yanı sıra, Bostan ve Gülistan, Mesnevi gibi Farsça (Fârisi) olarak kaleme alınmış eserler de vardır. Ayrıca Türkçe (Osmanlıca) Yasin-i Şerif tercümeleleri, bazı sure ve ayetlerin Türkçe tefsiri ve meali dikkati çekmektedir.

Arap Dili ve Edebiyatı alanında Bedi' Meâni ve gramer bilgilerini içeren kitapların yanında felsefe ve mantık dalında kaleme alınmış kitaplar mevcuttur. Dini ilimlerin bölümleri olan Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam

Belge No. 1

1 Ömer Türkoğlu, Salnâmelerde Çankırı (1869-1903) Shf:112, Çankırı Valiliği 1999

2 Bkz. 1 nolu belge (Dr.Rıfka Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi 1850 numaralı zarf.)

3 Ahmet Tal'at Onay, Çankırı Şairleri Cilt:1 S:124, ATO (Ankara Ticaret Odası Yay.

vb. dallara ait temel kaynak eserler ve bunlara ait "Usul" kitapları da mevcuttur⁴.

Kütüphanede bulunan kitapların çoğu avâma (halka) hitap etmekten çok, belli bir ilmi seviyeye gelmiş kişilere hitap ettiği dikkati çekmektedir. Bunun sebebi; bu kütüphanenin bir medrese kütüphanesi olmasıdır. Şakir Efendi ismi ile anılan bir vakıf medresesine ait olan bu kütüphanedeki kitapların çoğu son dönem Osmanlı Medreselerinde okutulan ders kitaplarından oluşmaktadır⁵.

Bu kütüphaneye ve içindeki kitaplara dair başka bir belge de 3 muharrem 1326 Hicri tarihli (Miladi 1908) ve 73 numaralı Çankırı Şer'iyye Sicil Defteridir. Bu defterin 97. sayfasında "Merhum Şakir Efendi Kütüphanesinde Mevcut Kitaplar" başlığı altında kitapların listesi verilmiştir⁶.

Yine aynı Şer'iyye Sicil Defterinin 94. sayfasında "Ali Bey Camii Şerifi Kütüphanesinde bulunan kitapların ismi ve miktarını mübeyyin defterdir" başlığı altında başka bir kütüphanenin varlığından bahsedilmektedir⁷.

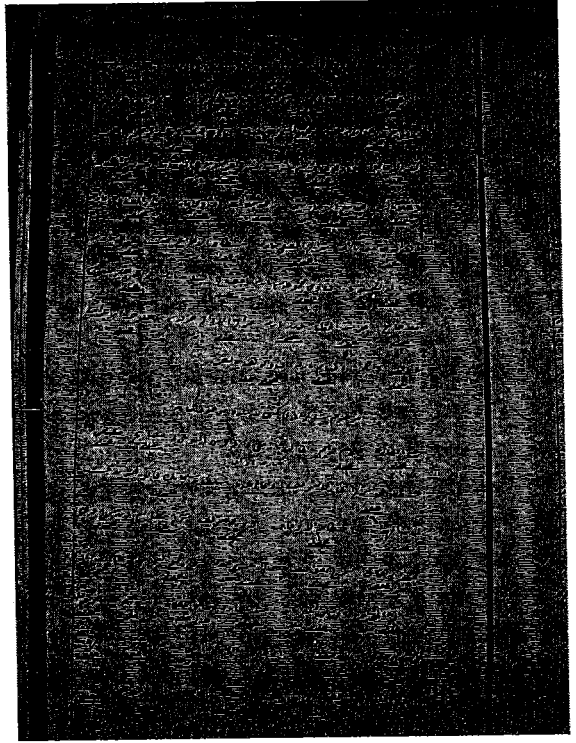
Burada kayıtlı olan 230 adet kitabın isimleri verilmektedir. Kitaplar temel İslami bilimlere ait tefsir, hadis, fıkıh kelam vb. dalların seçkin ve tanınmış eserlerinden oluşmakla beraber, daha çok avâma (Halka) yönelik mevâizun Nasihat, karadavut gibi nasihat ve vaaz kitaplarıdır. Bu belge bize o devirde bazı camilerin kütüphanesinin bulunduğunu ve bu alanda önemli bir ihtiyacı karşıladığını göstermektedir.

Çankırı'da bulunan bir başka kütüphane de "Hamidiye-i Şahâne medresesi" ne ait kütüphanedir. Çankırı Şer'iyye Sicil Defterinin 99. sayfasında "Hamidiye-i Şahâne Medresesi Kütüphanesinde mevcut kitaplar" başlığı altında 235 adet kitabın adı zikredilmektedir⁸. Burada kayıtlı kitapların içerik bakımından yukarıda adı geçen Şakir Efendi kütüphanesindeki kitaplara benzediği görülmektedir.

Çankırı Şer'iyye Sicil Defterinin 102. sayfasında "Medine-i Kengirî'ya muzaaf Tuht(Yapraklı) nahiyesinde vaki' medrese ve bir kütüphaneden müstemil Fethiye Medresesi..." ibaresi bulunmaktadır. 1326 Hicri (Miladi 1908) tarihli bu belgeye göre o dönemde Yapraklı Nahiyesinde Fethiye Medresesi ve bu medreseye bağlı bir kütüphanenin mevcut olduğunu anlıyoruz. Bu kütüphane ve medreseye ait şimdilik daha fazla bilgiye ulaşamadık⁹.

Yine "Evkâf-ı Humâyûn Nezareti Celilesine Numara 16" başlıklı belgede¹⁰ Çankırı'da Osmaniye Medresesi adında bir medrese olduğu ve bu medresede müderrislik yapan Ahmet Mecbur Efendi'nin vakfettiği bir vakıf medrese kütüphanesinin bulunduğu, bu kütüphanenin Ahmet Mecbur Efendi tarafından tamir edilerek masraflarının kendisi tarafından karşılandığı, ilave (ek bina) yapılarak genişletildiği anlaşılmaktadır. Kütüphanenin hangi kitaplardan oluştuğuna dair bir belgeye rastlayamadık.

1320 Hicri senesine ait (Miladi 1902) Evkâf-ı Şer'iyye ve Vakfiye defterinde kayıtlı bir belgeye göre Şeyh Osman Mahallesinde Abdullah Şakir bin el-hâc Hüseyin Efendi tarafından vakfedilen bir kütüphaneden bahsedilir. Kütüphanenin ahşap kapılı olduğu bir tarafının Tarik-i hâs (özel yol), bir tarafı Nusret paşa medresesine muttasıl (bitişik), bir tarafı kendi medresesine muttasıl, bir tarafı erba-ı tarik-i âm (halkın gelip geçtiği Dört yol) olduğu, 150 cilt Kütüb-ü Tefâsir ve Ehâdis-i Şerifi (Tefsir ve Hadis Kitapları) içinde barındırdığı, 5 adet yün minder ve 3 kilim demir başı olduğu ifade edilmektedir. Vakfeden kişinin şartlarından biri,

Belge No. 2

4 Bu makalede geçen belgelerdeki kitapların adlarını içeren listeler okunabildiği kadarıyla tespit edilerek son kısımda EK olarak belirtilmiştir. Makaleye konu olan kitap isimlerinden okunamayan yada okunması mümkün olmayan (belgenin yıpranması sebebi ile) kitap isimleri noktalılarla belirtilmiştir.

5 Bkz. Yrd.Doç.Dr.Mustafa Şanal, "Osmanlı Devletinde Medreselere ders programları, öğretim metodu, ölçme ve değerlendirme, öğretimde ihtisaslaşma bakımından genel bir bakış", E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 14. yıl, 2003/1

6 Bkz. 2 nolu Belge (73 numaralı Çankırı Şer'iyye Sicil Defteri)

7 Bkz. 3 nolu Belge (73 numaralı Çankırı Şer'iyye Sicil Defteri)

8 Bkz. 4 nolu Belge (73 numaralı Çankırı Şer'iyye Sicil Defteri)

9 Bkz. 5 nolu Belge (73 numaralı Çankırı Şer'iyye Sicil Defteri)

10 Bkz. 6 nolu Belge Dr.Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Evkaf-ı Şer'iyye ve Vakfiyye 3. defteri (sene 1320) Demirbaş No 151

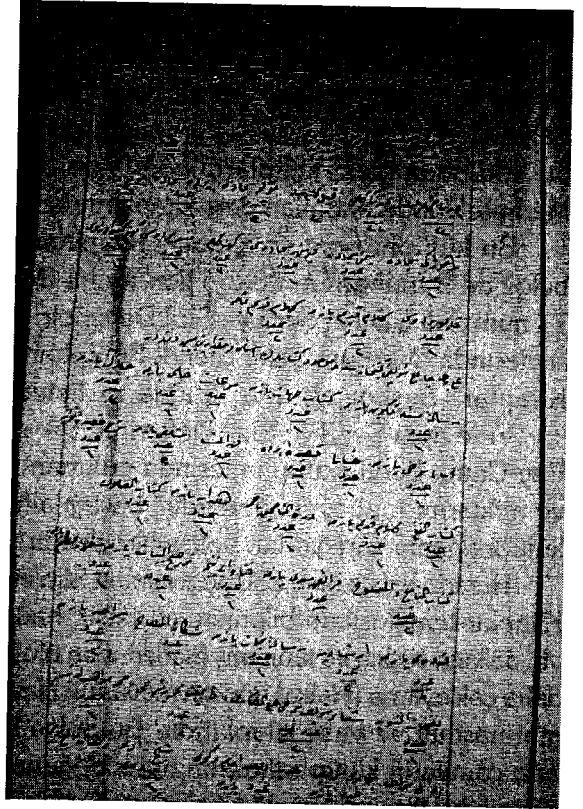
kütüphanede bulunan kitapların taşraya çıkartılmamasıdır. Bir diğer şartı da; vakfettiği 1300 kuruştan her yıl 10 kuruşun kütüphanenin tamaratı için harcanmasıdır. Her sene Ramazan-ı Şerifte kütüphane kapısına bir adet kendi lambası için 10 kuruş ayrılması da koştuğu diğer bir şartıdır¹¹.

Şakir Efendi Kütüphanesinin dışında, yukarıda adı geçen Ali Bey Camii Şerifi Kütüphanesi Hamidiye-i Şahane Medresesi Kütüphanesi, Ahmet Mecbur Efendi Kütüphanesi ve Abdullah Şakir Bin El Hâc Hüseyin Efendi tarafından vakfedilen kütüphane ilk defa bu çalışma sayesinde literatüre kazandırılmıştır. Bu makalenin bundan sonraki çalışmalar için bir basamak teşkil edeceğini ümit etmekteyiz.

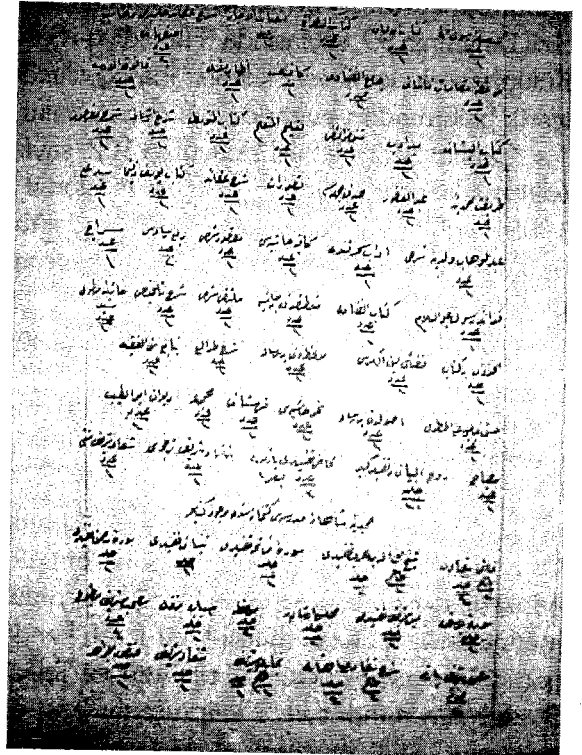
B) Bir birinden kıymetli bir çoğu el yazma olan bu eserlerin akibeti ne olmuştur? Şimdi bu eserler nerededir?

Cumhuriyet'in ilânından sonra birçoğu vakıflara ait olan bu kitaplar birleştirilerek "Hususi Muhasebece" bir kütüphane yapıncaya kadar geçici olarak Halkevi kitap sarayına konulmuştur. Buradan da daha sonra yaptırılan ilk halk kütüphanesi'ne taşınmıştır¹². 1986 Yılında kataloglama çalışmaları tamamlanmış, 2000 yılında da Ankara Milli Kütüphaneye devredilmiştir. Ülkemizde 1978 yılında başlatılan "Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu (TÜYATOK) Projesi" çerçevesinde yapılan çalışmalar sayesinde yurdumuzun çeşitli yöreleri il il taranarak birbirinden değerli yazma eserlerin katalogları çıkartılarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Yazar, tarih araştırmacısı ve tanınmış bilim adamı merhum İsmet Parmaksızoğlu'nun başkanlığında yürütülen bu büyük çalışmalar ilk aşamada, Kültür Bakanlığı'na bağlı kütüphaneler ile müzelerde bulunan yazmaların bir katalogda toplanarak Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer dillerdeki eserlerin tam bir dökümünün elde edilmesi şeklinde planlanmıştır. İkinci aşamada ise, diğer kuruluş ve kurumlarla özel koleksiyonlarda yer alan yazmaların da bibliyografik kimliklerinin tespit edilip periyodik aralıklarla "Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu" adı altında Kültür Bakanlığı yayınlarından basılması planlanmış ve şimdiye kadar bu çalışmaların önemli bir bölümü tamamlanmıştır.

Yapılan İstatistik ve incelemelere göre kütüphaneler, müzeler, çeşitli kuruluşlarda ve özel koleksiyonlarda yaklaşık 300.000 cilt yazma eser bulunmaktadır¹³. Her cildin içinde en az iki kitap/risale yer aldığı kabul edildiğinde bu sayının iki katına çıktığı görülür. Bu durumda ülkemiz genelinde 600.000 yazma eser olduğu söylenebilir. Kütüphanelere çeşitli kişilerce satılan ve azda olsa bağışlanan yazmalarla bu sayı her geçen yıl biraz daha artmaktadır.

Belge No. 3

Belge No. 4

11 Bkz.7 nolu Belge -Dr.Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Evkaf-ı Şer'iyye ve Vakfiyye 3. defteri (sene 1320) Demirbaş No 151

12 Ahmet Kemal Üçok, Çankırı Coğrafyası Shf.101, Çankırı Halkevi Yayınları, 1949

13 Türkiye yazmaları toplu kataloğu- 18-, Syf.VII, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı yay.1998/Ankara.

Yukarıda değindiğimiz "Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu Projesi" çerçevesinde yapılan çalışmaların bir devamı olarak 1986 yılında proje yürütücüsü Servet BAYOĞLU başkanlığında 6 kişilik bir ekip Çankırı'ya gelerek İl Halk Kütüphanesinde toplanmış bulunan yazma eserleri incelenmiş, bibliyografik tanımlarını yaparak kataloglama çalışmaları yapmışlardır. Dil analizi, istinsah veya telif tarihleri analizi, kişi adları ve eser adları dizinleri, konularına (ilgili bilim dalları) göre tasnif gibi çok önemli çalışmalarla Çankırı'nın tarihi ve Kültürel birikimi olan bu eserleri yeni gelen nesillere sunmuşlardır. Çankırı İl Halk Kütüphanesinde yer alan 1.076 adet el yazma eser 2000 yılında Ankara'da bulunan Milli Kütüphaneye taşınmıştır.

Çankırı İl Halk Kütüphanesinde yer alan 1.076 adet el yazma eser katalogda 683 ana başlık altında tanıtılarak T.C Kültür Bakanlığınca 1998 yılında ISBN: 975-17-1866-X numara ile Milli Kütüphane Başkanlığı basım evi tarafından Ankara'da yayınlanmıştır. Bu çalışmaya göre Çankırı İl Halk Kütüphanesinde bulunan yazma eserlerin dil analizi şu şekildedir;

DİLİ	CİLT SAYISI	ESER SAYISI
Türkçe	68	107
Arapça	498	908
Farsça	23	43
Karışık	10	18
Toplam:	599	1.076

Çankırı İl Halk Kütüphanesinde bulunan istinsah tarihi en eski eser 581 Hicri (1185 Miladi) olarak kaleme alınan (İstinsah edilen) ünlü müfessir Carullah Mahmüd b. Ömer ez-Zemahşeri'nin (1075-1144m.) "el Mufasssal" adlı eseridir. 538 sıra numarası ile adı geçen katalogda kayıtlıdır.

Çankırı İl Halk Kütüphanesinde kayıtlı bulunan yazma eserler arasında istinsah tarihi en yeni olarak dikkati çeken bir başka eserde 1334 (Miladi 1916) yılında Celal Nuri Bey tarafından kendi el yazısı ile (rik'a hattı) yazdığı "Mecmu'a-i Eş'ar" adlı Türkçe (Osmanlıca) eserdir. Celal Nuri Efendi Kengiri (Çankırı) Mektep-i idadi'si devre-i aliye, 33 numaralı münthehi (son) sınıf öğrencisi iken iki yıl içerisinde öğrendiği şiirleri bu mecmu'a da toplamıştır. Şiirler kendisine ait olmayıp derlemedir. Eser 90 varak (yaprak) olup 646 no ile adı geçen katalogda kayıtlıdır¹⁴.

C Çankırı İl Halk Kütüphanesinde bulunan yazma eserlerin Bilim dallarına göre dağılımları şu şekildedir.

Genel Konular

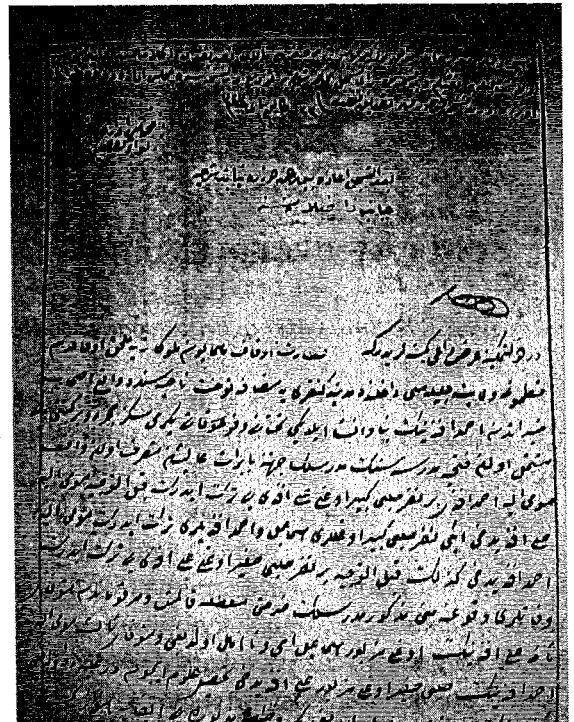
Ansiklopedi	3 Adet
Külliyat	1 Adet

Felsefe

Gizli Bilimler	3 Adet
Mantık	56 Adet
Doğu Felsefesi	18 Adet

İslam Dini

Eğitim ve Öğretim	74 Adet
Kur'an ve Kur'an Bilimleri	19 Adet
Tefsir	29 Adet
Hadis	37 Adet
Akâid ve Kelam	55 Adet
Fıkıh	158 Adet

Belge No.5

14 Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu-18-shf:276, T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1998/Ankara.

İslam Mezhepleri	1 Adet
Tasavvuf	21 Adet
Toplum ve Ahlak	44 Adet
İslam dini tarihi ve Siyer	19 Adet

Sosyal Bilimler

Sosyal Bilimler	9 Adet

Dil Bilim

Aruz	6 Adet
Sözlük	22 Adet
Farsça Dil Bilgisi	4 Adet
Arapça Dil Bilgisi	84 Adet

Kuramsal Bilimler

Matematik	54 Adet
Astronomi	10 Adet

Uygulamalı Bilimler

Tıp	6 Adet

Edebiyat

Edebi Bilgiler	35 Adet
Türk Edebiyatı	12 Adet
İran Edebiyatı	16 Adet
Arap Edebiyatı	9 Adet

Bibliyografya

Bibliyografya	4 Adet

Tarih

Tarih	5 Adet

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

"Keşf-i kadim yapmayanlar, vaz'ı cedid yapamazlar"

Belge No. 7

Kadim olanı keşfetmek,yeni olanı ortaya koymaktan daha zordur.Tarih,bu güne kadar geçmişini keşfetmek için çaba sarf etmeyen hiçbir toplumun yeni bir şey ortaya koyabildiğine şahit olmamıştır. Son zamanlarda hızla yükselen Yerel Tarih Araştırmacılığı bu anlamda önemli bir konuma sahiptir. Çankırı tarihine ışık tutacak alanlardan biride geçmişte bulunan Çankırı Kütüphaneleridir.

Çankırı Kütüphaneleri hakkında bilgi veren ulaşabildiğimiz en eski belge 1873 tarihlidir. O dönemde Çankırı merkezde tespit edebildiğimiz 4 adet Medrese Kütüphanesi 1 adet de Camii Kütüphanesi olmak üzere toplam 5 adet büyük kütüphane mevcuttur. O zaman ki Çankırı nüfusu dikkate alındığında bu rakam hiç de küçümsenecek bir rakam değildir. Tespit ettiğimiz Fethiye Medresesi Kütüphanesi'nin Çankırı'ya bağlı Tuht (Yapraklı) nahiyesinde mevcut oluşu buranın Çankırı'ya ait önemli ilim ve kültür merkezlerinden birisi olduğunun göstergesidir. Bahsi geçen kütüphanelerin Vakıf Kütüphaneleri olduğu, giderlerinin ise zengin kişilerce karşılandığı bilinmektedir. Bu durum Çankırı Halkı'nın ilim ve fikir hayatına ne derece önem verdiğinin bir göstergesidir. Medrese Kütüphanelerinde o dönemin ders kitabı olma özelliği taşıyan eserlerin yanı sıra,

Dil ve Edebiyat alanında seçkin örnekler olan divanların, kasidelerin, şiir ve naatların da mevcut olduğunu görüyoruz. Ayrıca Arap Dili ve Edebiyatı ile Fars Dili ve Edebiyatı'na dair hem gramer hem de edebî eserler mevcuttur. Medrese Kütüphanelerinde yalnız dini ilimlere ait eserler değil, Matematik, Tıp, Coğrafya, Hendese, Felsefe ve Mantık bilimlerine ait eserler de vardır. Ancak fen ve pozitif ilimlere ait bu tür eserler dîni eser sayısına oranla az sayıdadır. Bu durum düşünüldüğünde Osmanlı medreselerinde 17.yy dan sonraki süreçte pozitif ilimlere olan rağbetin azaldığı ve bu paralelde kütüphanelerin muhtevasının da değiştiği görülebilmektedir. Öyle ki yükselme dönemi medreselerinde pozitif ilimler başta okutula gelirken 17. yy dan itibaren Osmanlı medreseleri bu çizgiden ayrılmış ve dîni ilimlere daha da rağbet eder olmuştur. Çankırı medreseleri kütüphanelerinin içeriği dikkatli incelendiğinde bu tarihi gerçek Çankırı özneline daha da kuvvetlenebilmektedir.

Medrese öğrencilerinden daha çok halkın yararlanabildiği Ali Bey Camii Şerifi Kütüphanesinde ise 242 adet eser ismi zikredilmektedir. Bu eserler arasında daha çok halka hitap eden vaaz ve nasihat kitapları dikkat çekmektedir. Halkın ender geçim kaynaklarından biri olan ipek böceği ve ipek ticaretinin varlığının ipuçlarını Hamidiye-i Şahane Medresesi Kütüphanesinde kayıtlı "İpek Böceği Risalesi"n de bulmak mümkündür¹⁵. Tarikat-ı Muhammediyye, Tarik-i Nakşibendiyye, Mevlevilik ve Mevlana ile ilgili eserlerin fazlaca bulunması, o dönem de Çankırı'da Tasavvufi bir geleneğin ve Tasavvufi bir hayatın var olduğunu gösterir.

EK-1

ŞAKİR EFENDİ KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN ESERLERİN LİSTESİ (SAYFA 1)

1. Aliyül Kari 3 cild	27. Fahr-ü l'bâd -1-
2. Kelam-ı Kadim -9-	28. ...
3. Misbah (Kalın yazılı ve içerisi notlu yazma, ufak) -7-	29. Şihâb ...
4. Kastalâni Şerhi Buhari Şerif	30. İhyâ-u ulûm -4- cilt
5. Mültekâ -5-	31. Râmuz-ül Hadis Gümüş Haneli cilt 2
6. Dâmâd -3-	32. ... Tercümesi cilt 4
7. Kanun Name-i Cedid	33. Sılah'ül ...
8. Kitab'ül Hidâye -3-	34. ...
9. Ahkam'ül Evkaf -1-	35. ...
10. Kuduri Şerif -1-	36. ...
11. Şerhu Mesalih -1-	37. Tarik-i Muhammediye Şerhi -1-
12. Hâzâ Şerhu Durer -1-	38. Delâilül- Hayrât cilt 2
13. ...	39. Tefsir'ü ... cilt 2
14. Şerh-u Tavakkuf-1-	40. Şifâ-i Şerif Aliyyül Kâri cilt 2
15. Ayni (Şerh-i Ayni)	41. ...
16. Şerh-ü Mecme'il Bahriye -3-	42. Şer'i (Şeriatî) Şerhi Seyyid Ali
17. Ali Efendi Fetevâsı -1-	43. Tefsir-i Celâli -1 cilt 3
18. Risâlet'ül Havas -1-	44. Tefsir-i (Sure-i) Nebe cilt 2
19. Kitab-ı Karamâni -1-	45. Meşârık-u Şerif Cilt 3
20.	46. Tefsir-ü Beydavi cilt 8
21. İsmail...	47. Tecvid cilt 1
22. Haşiye-i Tecrid	48. Kâri(?)
23. Muharrem (1-2)	49. Eyyühel-Veled
24. Kâmus -3-	50. Şemâil-i Şerif -2-
25. Kitabı...	51. Risâle-i Letâif -1-
26. ... ulûm	52. ...

¹⁵ Çankırı Araştırmaları Merkezi tarafından yürütülen sözlü tarih ve sözlü kültür çalışmalarında Çankırı ilinde ipek böcekçiliğinin yapıldığı bilgilerine rastlanılması bu tespiti ve görüşü kuvvetlendirmektedir.

53. Buhâri Şerif cilt 10
54. Mecmuat'ül Fetevâ -1-
55. Mişkât'ül-Envâr -1-
56. ...
57. Divan-ı Cami
58. Tefsir-i Abese suresi -1-
59. Mürşid-i Müteehhil -1-
60. Kitab'ül Vefâye (Vikâye) ?
61. Miftah- ...
62. İlmü Bedi' 1 adet (3.cilt)
63. ...
64. ... Şerhu Meşânk -1-

65. Kâdi Bedâvi üzerine sure-i Kasas tefsiri 3 cilt
66. Kâfiye üzerine ...
67. Cami'u' Sahih'ul-Buhâri -1-
68. ...
69. ...
70. Ahteri Kebir aded 2
71. Gülistân -1-
72. Yarım Kadi (Beydavi) Haşiyesi -1-
73. Türkçe Yâsin Tefsiri
74. Mesâbih-i Şerif Tercümesi -1-
75. Dekâyik'ul Ahbâr
76. Celâl -1-

Varak 1 Sayfa 1'de Toplam 76 eser ismi zikredilmektedir.

ŞAKİR EFENDİ KÜTÜPHANESİNDEKİ ESERLERİN LİSTESİ (SAYFA 2)

1. Tefsir-i ...
2. Şerh-u Kavâ'id-i i'râb -2-
3. Şerh-u Merâh -2-
4. ...
5. Menâsik-i Hâc -2-
6. Şerh'u1-Manzüme -2-
7. Zeyli Siyer -1-
8. Nidârâtdan divân Kitabı -1-
9. ... Hilmi -1-
10. Hocâ Hâfız Tefsiri -1-
11. ...
12. İşfe'i Nezâir -1-
13. Fârisi ... -2-
14. Cami' Hâşiyesi ...
15. Şerh'ul Bostân -2-
16. Telhis-i Miftâh
17. Cild-i evvel-i izhâr-i Hak-1
18. Harfden Mahzül ...?
19. Molla Hüsrev Tenbih-i asâr
20. Kudurî -1-
21. Şerh-i Menâr
22. İm'ân'ül inzâr
23. Mir'âd Hâşiyesi (usulden)
24. Harputî ... zâde Tuhfe haşiyesi -1-
25. Sûret'ül Fatiha -1-
26. Fenârî ve Kulu Ahmed -1-
27. Kasidetü Bürîde -1-
28. Dürer'ül Fahir(?)
29. Tefsir-i Keşşâf -1-
30. Şerh-i Vefâye -1-
31. Şerh-i Kâfiye
32. Ramazan Fıkhı -1-

33. Mevâhib -1-
34. Kaderiyye Fetvası -1-
35. Sefinetü Râkib -1-
36. ... (Türkçe?) Tefsir
37. ...
38. ...
39. Şerh-i dibâce Şehr-i Seyyid Alizade
40. Hutbe mecmuası
41. Mukaddimet'ü ... -1-
42. Fusus'ül Hikem -1-
43. Envar'ül Aşîki?
44. İbn'i A'bidin -1-
45. Şerh'u Tecrid -1-
46. Vahid Divan-ı Şerif -1-
47. Sadrü's Şeri'a
48. ...
49. Kitab-ül Mantık
50. Tuhfet'ül Fukaha -1-
51. Gülşen-i(?) Tevhid
52. Hilyet'ül münâfi? -1-
53. Şerh'ul ... Ekber. Kitab-ı Vasiyyet il- imâm ... el- Kulüb mecme'ı ... imam Yusuf
54. Kıraat-ı Aşere -1-
55. Câmi' -1-
56. Cami'ul Beyân -1-
57. Şerh'ul Ferâiz Seyyid Şerif -1-
58. Fetevâ-i Hayriye
59. Muhtâr-ı Sahih
60. Kitab-ı muhtâr -1-
61. Fevâid'ül Velediyeye -1-
62. Tefsir-i ...
63. ...

64. Fıkh-ı Vefâye -1-
65. Şekâik'ün Nu'mân -1-
66. Ali ...
67. Kitâb-ı Hasan ... -1-
68. Mufasssal
69. Emâli? Şerh'u Aliyy'ül Kâri -1-
70. el-Cüz'üs-Semâni min Tefsir'il-Vahidi
71. ...
72. Risâle-i Ârûr -1-
73. Şerh-i Akâid -1-
74. Mer'et'ül Fetih ve hâşiyesi -1-
75. Kitâb'ül Merâh -2-
76. Usûlden mir'âd Şerhi -1-
77. Tenevvür'ül Ebsâr -1-
78. Ta'lim-i Ferâiz -1-
79. ...
80. Muhtasar meâ'ni -1-
81. Âmentü Şerhi
82. Telhis
83. Telvih Hâşiyesi , Hasan Ali ve Molla Hüsrev -1-
84. Manzûm ve Metin ferâiz Şerhi -1-
85. Tefsir-i Celâli
86. Ta'lim'ül müte'allim
87. Molla Karabük Ali el Beydavi
88. Mesâbih
89. Cami'i ...
90. Hâşiyeye-i ...
91. Müntesiât-?
92. Makâmât-ı...93. Fatiha-i ... kelâm-ı Kerim Şeref'ül insân
94. Yazma Mecmua
95. Cami'ul Fetevâ

96. ...
97. Hâşiyeye-i el Kavâri?
98. Mutavvel
99. Mecmua'i Minel Ferâiz
100. Şerh'i Hanefi
101. Bidâyet'ül Hidâye
102. Hadis-i erba'a Şerhi Ahfûri?
103. Hâşiyeye-i hayâli
104. Vefâye
105. Farisiyye'den bir kitap
106. ...
107. Cami'i hâşiyeye-i a'sam
108. Silsile-i Nâm-ı Meşâyih
109. Seyyid Şerif
110. Kiraat kitabı
111. Tevfik Ali....tea'rif
112. Tuhfet'ül Ahfat
- 113.....şerhi
114. Mecmu'a-i Hak
115. Gülistan-ı Şifai Şerif
- 116.....
117. Şerh'ul Manzum
118. Yasin-i Şerif tercümesi
- 119....Kıt'a Hidaye şerhi
120. Tecvid şerhi
121. Şerh-i akaid lil fasli avam
122. Kitâb-ı isbat-ı vacip
- 123.....
124. Mülteka
125. Mecme'ul Bahriyye
126. Tefsir-i Celali
127. Tarik-i Muhammediyye
128. Mişkât-ı mesabih

Sayfa 2'de toplam 128 kayıtlı eser bulunmaktadır

ŞAKİR EFENDİ KÜTÜPHANESİNDEKİ ESERLERİN LİSTESİ (SAYFA 3)

1. Risâlei- İstidlâliyle
2. Kaside-i Bürde
3. Mecmua 4 cilt (Farisi Mesnevi)
4. Hâşiyet'ül ... ?
5. Şerh'u A'kâid'il Kelâm fi Fevâid-il İslam
6. Kitâb-ı Telvih
7. ...
8. ...
9. Muhtasar Miftâh minel-Me'âni
10. Manzûme-i Ferâiz
11. ...

12. Şerh'u Şâfiye
13. Usul-u Hadis
14. Şerh'ul Bostân
15. ...
16. Kitâb-ı Tavzih
17. Kitâb-ı Kenz
18. Tenvir'ül İsâr
19. Kitâb-ı Edeb-i Kâdi
20. Risale-i Ed'iyye
21. Kâfiye-i Hendesi
22. Hârpûti

23. Şerh'u Muhtasar
24. Ceridet-ü Ferâiz
25. Mültekâ Şerhi
26. Hâşiye-i Muhammed Elvânî ...
27. Fıkıh'tan müteber bir kitap
28. Abdül-Gafür
29. Şerh'u ...
30. Fevâid'ül 'Arâb mine'ş Şâfiye
31. Şerh'ul-Mufasal min ...
32. Şerh-ı Merâh
33. Telhis
34. Unvân'üş Şeref
35. Mev'ıza-i dürer-i nâsihiyye
36. Risale-i İstiâre
37. Meşârik'ul-Envâr
38. Mevlid
39. ...
40. Keşf'ül ...
41. Fetevâ-i Üskûb
42. Mültekâ
43. ... hâşiyesi
44. ...
45. Kıyâsi Velediyye
46. Mesârih'un Nebeviyye
47. Şerh'ul- İsfânî
48. Kitab-ı Hayâlî
49. Sure-i Rahman Tefsiri
50. Reşehât'un Nush
51. Mecmu'a-i Vakfiye(?)
52. Şihab'üd Din Şerh-i Ferâiz
53. Hakayik'ud-dekayik'un- Nümûzecz
54. Dürret'ün Nâci
55. Tefsir'ü Keşşâf
56. Tuhfe-i Vehbi (?)
57. Risale-i ... Vesâire
58. Suret'ül Bakara tefsiri
59. Mızraklı ilmihal
60. ... fi Şerh'il Maksûd
61. Mev'ıza
62. Ricli(?)
63. ....
64. Kitab-ı Sebka'l Mülûk
65. Hadâyık'ul habayık (?)
66. Hâve? Şerhi
67. Tuhfe-i Vehbi
68. Mantûk Cümlesi
69. Dürri Menkûd?
70. Muharrem efendi?
71. Cüz'is Sâni minel Muhit
72. Kânun Nâme-i Cedide

73. Şerh-i Akâid üzere a'sâm (?) haşiyesi
74. ... Kitab-ı Şeref'il İnsan
75. Şerh'ul Emâli
76. Buhâri Şerif
77. Haza Kitab-ı Mesnevi
78. Eşkâl-i te'sis
80. Tuhfet'ül haramiyye
81. Şerh'u a'kâid fit tevhid
82. Kitab-ül Mühimmât
83. Kûlistan (Gûlistan)
84. Mev'ıza-i dürret'ün Nasihîn
85. ...
86. Garâib-ül ehâdis
87. Mühimmâtü li İbn-i Kemâl
88. ...
89. Tercüme-i Seyyid'ül Kübrâ
90. Fârisi Kaside
91. Kudûri
92. Safvet'ül Menkûlât
93. Mültekâ Şerhi
94. ...
95. Haşiye-i Hidaye
96. Âdâb
97. Istilâhât-ı Fıkhiyye
98. Hasâis-i Yevmil'Cum'a
99. Tuhfet-i Vehbi (?)
100. Risale-i İstiâriyye
101. Tefsir-i Ebus- Suûd.
102. ...
103. ...
104. ... Nâme
105. ...
106. Şerh-i Akâid
107. ...
108. Şerh-i habâ'il Kulûb?
109. Şerh-i Şerif-i Merah
110. ... emsâl
111. Cüz'üs Sâlis Muhî't'ul burhân
112. Hidâyet'ül ihvân
113. Saref'ül ... ?
114. Tehzib
115. Umdet'ül Ahkam
116. Şihab'üd Din
117. İmkan Risalesi
118. ....
119. Farisi Hafız divanı
120. Sirac'üd-din
121. Sa'düd Din...
123. ....
124. Fena-i Zırariyye
125. Muhtar'ül Feteve

126. Karadavud
127. Seyyid Ali Şerhi Dibace
128. Vefaye
129. Kısas-ı Enbiya
130. Telvih Şerhi Tavzih
131. Haddü'sh Şerif
132. Mir' at'ül Usul Şerhi.....Usul
133. Cezeri
134. Şerh-i Muhtasar
135. Min Gülistan
136. Meydan'il Fetih

137. Feraiz Ceridesi
- 138....
139. Tehzib
- 140....
- 141....
- 142...
143. Muhit-i Burhani
144. Ahlak-ı Ahmedi
145. Sa'düd-Din
146. Şifa Mecmuası
147. Havas

3.sayfada toplam 147 eser kayıtlıdır

ŞAKİR EFENDİ KÜTÜPHANESİNDEKİ ESERLERİN LİSTESİ (SAYFA 4)

1. Hadis-i Şerif
2. Mir'ât-il Usûl Şerh-i Müberri'at-il usûl
3. Harezmi?
4. Şerh'u Muhtasar
5. Hediye-i Külistân
6. Mebâdi-il Feth
7. Ferâiz Ceridesi
8. ...
9. Tehzib-i Gelenbevi?
10. Furuk-u Hanefi
11. ...
12. ...
13. Ahlâk-ı ahmedi
14. Sa'de-d din
15. Eş'âr mecmuası
16. Havâs
17. Had'düş Şeri<a
18. ...
19. ... hidâye
20. ...
21. ...
22. Şems'üd Din
23. ... Seyidi
24. İzhâr
25. Divan'ül Hidâye
26. ...
27. Tefsir-i aşir alet - Tasavvuf
28. Hayali
29. ...
30. ...
31. Kavl-i Ahmed
32. Tarih-i Taberi
33. Şirat<il İslâm

34. Tefsir-i Muallim
35. ...
36. Cevâhir'ül İslam
37. Tefsir-i Uyûn
38. Muhit-i Burhânî?
39. Seyyid ali
40. Min'el Ferâiz
41. Kavâid-il i'râb
42. Kudûri
43. Fıkıh'tan Şerh-i Vikâye
44. Mültekâ
45. Hidaye Şerhi
46. Fetevâi üskûbi
48. Haşiye a'le'l-Keşşâf
49. Şerh-i Akâid
50. Kâfiye-i ...
51. İsmâ'il ...
52. Fusul-ü Hadis
53. Kitab-ı Zey'e
54. Hazimi?
55. Kitab-ı İhtidâ-i a'li
56. Ekmel'üd Din.
57. Şerh-ı a'kâid
58. Merhûm'u İzzi
59. Kitab-ül Merah
60. Ta'lim'ül-Müteallim
61. Kitab-ı Nümûzecz
62. Akâid-i Celâli
63. Tasvirât-ı Seyyid a'li
64. Kaside-i Bürde
65. Tuhfet'ül Haremeyn
66. Molla Cami'
67. Ta savvurât

68. Türkçe ... Tercümesi	109. Hayâlî
69. Tefsir-i Sure-i Yusuf	110. Kavli Ahmed-i Hayali
70. ...	111. Şerhu Şafii
71. Velediyye	113. Lisan 'ül Ahkam ve müferrik'ul....
72. Avâmil	114. Kitab'ül i'rab'üd Dürer
73. Sadrüş- Şerî'a	115. İcazetname
74. Kitab'ül imtihân'ül Ekşiyâ	116. Şifâi Şerif
75. Muhammediye yazma	117....
76. Emsile Şerhi	118. Şurut-u salat
77. Tuhfet'ül Mülük	119. Kafiye
78. Fârisiden divân	120. izhar...
79. ...	121. Kitab'ül Bostan
80. ...	122. ..
81. ...	123. Min Feraiz
82. ...	124. Ta'lim'ül Mûteallim
83. Haccı Menâsik	125. Kitab-ı Mûtevassıt
84. ... a'lel hidâye	126. Risale-i... Buhari
85. ...	127. Şerhu İrşad
86. ...	128....
87. Mesnevi Şerif	129.....
88. Kanûn u Emeviyye	130. Mekarim'ul ahlak
89. ...	131. Silsile-i...
90. Mecmua min er -Risâle	132. Kitab'ül İman
91. Molla Camii	133. Kitab'üd-De'avât
92. ...	134. Kitab'ül ahhâr
93. Yasin-i Şerif tercümesi	135. Şerh-i akaid haşiyesi
94. A'vâmil Tuhfesi	136. Haşiyeye-i İsfehani
95. Kitab-ül Hiyel	137. Mev'izat'ül makamât-ı uşşaki
96. Seyyid Şerif	138. Cami'ul feteva
97. İzzi Şerhi	139. Tarikat-ı Muhammediyye
98. Halebi metni	140. Kitab-ı minel fıkıh min- hıyar Şerhi
99. Tefsir-i suret'ül felak	141. Abdül Gaffar haşiyeye-i molla ca'fer
100. Kaşif'ül Esrâr	142. Harf cümlesi
101. Tefsir-i Suyûti	143. Tasavvurât
102. Sa'd'üd Din	144. Şeh'ul Akaid
103. Şerh'u fenâri	145. Vefâye
104. Hidaye	146. Ebul-Feth
105. Fenâri	147....
106. Mültekâ	148. Kitab-ı Yusuf Virani
107. Tefsir	149. Mesabih
108. Mustalâl'ül Emâni	150. Seyyid Ali

4. sayfada kayıtlı toplam 150 eser bulunmaktadır

ŞAKİR EFENDİ KÜTÜPHANESİNDEKİ ESERLERİN LİSTESİ (SAYFA 5)

1. Mecmua'at ür Resâil	4. Fenâri
2. Molla Câmii	5. Adâb-ı Semerkandi
3. Abdül Vahhab Velediyye Şerhi	6. Kafiye haşiyesi

7. Müberriât ?
8. Kitab'ül Muhtâr
9. Vaiz Seyyid âli
10. Maksûd Şerhi
11. Merâh
12. ...
13. Gülistan
14. Sirâc
15. Fezâil-i Rasût-i aleyhisselam
16. Dürer
17. ...
18. ...
19. Kıtâb-ı dürer-i Ahkâm
20. Mantık'tan bir haşiye
21. Risâle-i Şemsiye
22. Mültekâ Şerhi
23. Şerh-i Telhis
24. Kaside-i Bürde Şerhi
25. ...
26. ...
27. ...
28. ...
29. ...
30. Avâmil Tuhfesi

31. Ebul Leys Semerkandi'nin
âdâp kitabı
32. Meviza'dan bir risale
33. Şerh'ul Mevâli
34. ...
35. ...
36. İstiâre risalesi
37. Usul'den bir risâle
38. Me' âniy'-i muhtasar
39. ...
40. Kudûri
41. Cezerî
42. Nahiv Haşiyesi
43. Şerh-i Karadavut
44. ... a'li el Keydâni
45. Şûr Şerhi
46. Mecmu'a
47. Mesah?
48. Divan-ı Ebu't Tabib
49. Ruhül Beyan
50. Tefsir-i Kebir
51. ... Tefsiri
52. Şifâi Şerif tercümesi
53. Şifâi Şerif Metni

5.sayfada kayıtlı toplam 53 eser bulunmaktadır.

EK-2

Hamidiye-i Şahane Medresesi Kütüphanesinde Mevcut Kitaplar

1- ...	19-...
2- ...	20-...
3-Sure-i Fatiha Tefsiri	
4-Tıbyan Tefsiri	21-...
5-Sure-i Rahman Tefsiri	22-...
6-Sure-i Yusuf	23-...
7- ...	24-Kenz'ül- Kıraat
8-...	25-Kenz'ül Akâid
9- ...	26- ...
10-Esbâb-ı Nüzül	27-...İslam
11-Mushaf-ı Şerif-Matbu	28-Emali Şerhi Şerh'ul-Meani
12-Mushaf-ı Şerif-yazma	29-Mizan'ül-....
13-...	30-Telhis'ül-Kelam
14-Buhâri Şerif	31-Emali Şerhi A'lilyül-Kari
15-Şifa-i Şerif	32- ...
16- ...	33- ...
17-Delâil'ül-Hayrât	34-Mülteka Şerh-i Damad
18-Şerh-i Akaid	35- ...

- 36- ...
- 37-Kudüri
- 38-Dürer
- 39-Dürer Haşiyesi Abdül-Halim
- 40-Cihat Risalesi
- 41-Mizan'ül-Kübra
- 42-Mecmuat-ı Zühdiye
- 43-Dürri Yekta Şerhi
- 44-...Süleyman Efendi'nin İlmi Hali
- 45-İlmi Fıkıh Fetevası-Yazma
- 46-İlmi Fıkıh Fetevası-Matbu
- 47-...
- 48-Mir'at
- 49-Mir'at Haşiyesi-İzmiri
- 50-Mir'at Haşiyesi-Tarsusi
- 51-Mirkat Tercümesi
- 52-Mir'at üzerine takrir dersi
- 53-Muhtasar Menar şerhi Hulasat'ül-Efkar
- 54-Mesnevi Şerif Şerh'i, Ankaravî
- 55-Hafız Divani
- 56-Hafız Şerh-i Konevi
- 57-Hafız Şerhi Şemsi
- 58-Nefahat'ül-üns
- 59-İcar'ül-Ulüm...
- 60-Kitab'ün-Necat, İsmail Hakkı
- 61-Cami'ül-Usül
- 62-Risale-i.....Halidiye
- 63- ...
- 64-Metn'ül-Kübra
- 65-Rehber-i Hak
- 66-Hızbü a'zam Şerhi
- 67-Telhis'ül-Miftah
- 68-Muhtasar meânî
- 69-...
- 70-...
- 71-...
- 72-...
- 73-...
- 74-...
- 75-...
- 76-İmtihan Risalesi
- 77-Beyan'ül hakâyık
- 78-Aruz'u Endelüs
- 79-Fenari
- 80-Kayıtlı Fenari
- 81-Burhan-ı Mantık
- 82-Velediyye-i Mantık
- 83-Tasavvurat-ı Seyyid Ali
- 84-Fenari Kara Halil
- 85-Ma'ne't-Tullâb
- 86-...
- 87-Dürrü'n-Nâci
- 88-Tasavvurat
- 89-....a'let-Tasavvurât
- 90-....a'let-Tasdikât
- 91-Mantık Haşiyesi
- 92-Mizan'ül-intizam
- 93-Mantık
- 94-Gayet'ül Beyan fi-İlmi el-Mizan
- 95-...
- 96-Nahiv Cümlesi, Kayıtlı
- 97-Molla Cami', kayıtlı
- 98-...
- 99-...
- 100- ...
- 101- ...
- 102-Avamil Tuhfesi
- 103-...
- 104-...
- 105-...
- 106-...
- 107-...
- 108-Nahiv Cümlesi
- 109-Ta'rifat-ı A'ziziyye
- 110-Bina Şerhi Telhis-i Emali
- 111-Harf Cümlesi
- 112-Kayıtlı Harf Cümlesi
- 113-Maksüd Şerhi
- 114- ...
- 115-I'zzi Şerhi a'lel-Kari
- 116-I'zzi Şerhi Sa'de'd-din
- 117-Merah Şerh-i Felâh
- 118-Şafiye Şerhi, yazma
- 119-Şafiye metni, matbu'
- 120-Harf-i Osmani, Şeyh Vasfi
- 121- ...
- 122-Şafiye Şerhi, Seyyid Ali
- 123-...
- 124-Kavaid-i Osmani, Cevdet Paşa
- 125-Tercüme-i Kamusi
- 126-Tuhfe-i Vehbi
- 127-Lugat-i Osmani
- 128- ...
- 129- ...
- 130-Manzum lugati a'rabi
- 131- ...
- 132- ...
- 133- ...
- 134-...
- 135-...
- 136-Ta'rifat-ı Seyyid a'li

- 137- ...
138-...
139-...
140- ...
141-...
142- ...
143-...
144-...
145- ...
146-Tarikat-ı Muhammediyye
147- ...
148- ...
149- ...
150-Meşarik'ul Envar
151-Hutbe Mecmua'sı
152-...
153- ...
154-Ta'lim'ul-Mute'allim
155-Nasihah'ül- Hukemâ
156-Divan-ı a'li...
157-Kaside-i Bürde
158- ...
159-Usul-ü İnşâ
160-Kaside-i Bürde Şerhi, Harputi
161-Molla Cami'divanı
162-Şeyh....Divanı
163-Şeyh Mesnevi Divanı
164-Nüzhet'ül-Münşeât
165-...
166-Bâkî Divanı
167-Eş'ar-ı Nâdire Mecmu'ası
168-...
169-...
170-Bahr'ül-mearif
171-Ta'lim Kitabı
172-Ta'lim kıratı,Mua'llim Naci
173-Gülistan Şerhi
174-Gülistan
175-...
176-Bostan, Sa'di
177-...
178-Kıraat-ı Ahmed Rasim
179-...
180-Münthebât-ı Gülistan
181-Şâfi Şerhi
182-...
183-...
184-Münşeati aziziyye
185-...
186-Müfassal Kava'id-i farasi
187-Velediyye Şerhi A'bdül vebab
188-Hüseyniye
189-Ebul-feth
190-Haşiye-i Tezhib
191-Saçaklı Zade, Takrir-i Kur'an
192-Menakıb-i Çehar-i yar
193-Menakıb-ı Salavat
194-Tezkiret'ül-İlm
195-...
196-...
197-...
198-...
199-Tarih'ul-İslam
200-Tarih-i Vahhabiyan
201-Tarih-i Umumi
202-Menakıb-i Ashab-ı Keyf
203-Teshilül-Menafi'
204-Hıfzu's sahih
205-Ahkâm-ü Avâmir
206-Menâfi'un- Nâs
207-...
208-Hisab
209-...
210-Ameli-Nazari İlmi Hesab,Şükrü Paşa
211-...Yeni Hesab
212-İlmi Cebir
213-İlmi Cebir, Ziya Paşa
214-İlmi Cebir
215-...Cetveli
216-Hisab-ı Zihni
217-Müsellesat-ı Kereviyye
218-Müsellesat-ı Mesviyye
219-Hendese-i Mahbese
220-Ta'lim-i Zihni, birinci kitap
221-Ta'lim-i Zihni, İkinci Kitap
222-Fen-i resim (Resim Sanatı),dördüncü kısım
223-İlmi Hendese
224-Resm-i Hat
225-Coğrafyayı Umumi, Abdurrahman Şeref
226-Resimli Coğrafyayı Umumi
227-Fenni Coğrafya
228-Muhtasar Fenn-i Coğrafya
229-Muhtasa Coğrafya
230-Coğrafyayı Osmani
231-Coğrafyayı Osmani Atlası
232-Coğrafya dersleri, Abdurrahman şeref
233-...
234-Coğrafyayı Umumi, Muhammed Celal
235-Ma'lumat-ı Nafi'a

236-...	245-...
237-...	246-...
238-Hayat-ul hayvan tercümesi	247-...
239-...	248-Tedrisat-ı Farisi
240-İpek böceği risalesi	249-Müfid-i Kavâ'id-i Farisi
241-...	250-...
242-Şeker Fabrikası	251-Kavaid-i Farisi
243-İlmi Kimya-yı Askeri	252-Ahkam-ı Arazi
244-Fenni İnşaat	253-Ceza Kanunnamesi

Hamidiye-i Şahane Medresesi Kütüphanesinde toplam 253 Kayıtlı eser bulunmaktadır.

EK-3

ALİ BEY CAMİİ ŞERİFİ KÜTÜPHANESİNDE KAYITLI BULUNAN KİTAPLARIN LİSTESİ

1)...	35)Burhân-ı Kâtı tercümesi
2)Kitab-ı Cihât ? yazma	36)Mevsûkât
3)Mir'ât	37)İlmi fıkıh fetevâsı
4)Halebî yazma	38)...
5)Celâl yazma	39)Muhtasar müntehâ tecümesi - yazma
6)Emâli Şerhi yazma	40)Sarf cümlesi
7)Hayâli	41)Fenari Haşiyesi
8)Kaside-i Bürde	42)Avamil Tuhfesi
9)...	43)...
10)Mültekâ yazma	44)Kıyas-ı ... haşiyesi
11)Şerhi Kasider-i ...	45)Kafiye-i Mısri ( )
12)...	46)Sadrü's... Şeri'a ... yazma
13)Kelam-ı Kadim, yazma	47)Halveti ? Menâkıb Şerifi
14)Dürret'ün Nâsihin, yazma	48)Kâfiye Şerhi ... yazma
15)Hidâye - yazma	49)İsti'âre risalesi
16)Kitab'üs Salât	50)Birgivi Şerhi ... yazması
17)Kitab'ün Nâsih vel mensûh	51)Cilâi'l ... Kulûb ?
18)...	52)... Fenâri
19)Fetevâi ...	53)...
20)Tercih'ül Beyyinât yazma	54)... Gülistân
21)...	55)Mutavvel
22)Kudûrî yazma	56)Burhan-ı Gelenbevi
23)İrşâdiyye	57)Şerh-i a'kâid ... basma
24)Risâle-i Necât yazma	58)...
25)Mişkât'ül Mesâbih	59)Şerh-i Kevâşif
26)Siraciyye yazma	60)Mir'ât haşiyesi, İzmirî
27)Nasihât'ün Nebeviye	61)Tasdikâtı a'sâmi ?
28)Şifâi Şerif Şerh-i a'liyyülkâri	62)Tasvirât haşiyesi
29) Tarikat-i Muhammediyye Şerhi -yazma	63)...
30)Mevahib-i ...	64)Gayet'ül Beyân
31)Delâil-ü Şerif	65)Kutbu'din Haşiyesi yazma
32)Buhâri Şerif	66)Şemsiye risâlesi
33)Hadis-i Erba'in, imam-ı Birgivi	67)Muhtasar yazma
34)Şeyh zâde	68)Şemsü'd-din

- 69)...
- 70)İlm'ü Edeb ... - yazma
- 71)Kitab-ı İbn-i Halebi
- 72)Eyyühe'l veled
- 73)... a'ttâr ... yazma
- 74)Seyyid Şerif ale'l- Mutavvel ?
- 75)Haşiye-i Seyyid Şerif a'le'l- Mantük ?
- 76)Tasavvurât ve tasdikât yazma
- 77)Tasavvurât ve tasdikât yazma
- 78)Şurut'us Salât Şerhi yazma
- 79)Mir'ât a'lel usûl yazma
- 80)Hilyet'ün Nâci ?
- 81)İlm'u hâl
- 82)Hâdimi ? Şerhi yazma
- 83)...
- 84)...
- 85)Risâle-i Kıyasiyye yazma
- 86)Tasdikât hâşiyesi yazma
- 87)Birgivi Şerhi
- 88)...
- 89)Gelenbevi risalesi
- 90)...
- 91)...
- 92)...
- 93)İhtilâf-ı Kiraat-ı Aşere
- 94)...
- 95)...
- 96)Karadâvut yazma
- 97)Ta'rifât-ı ...
- 98)Cennet'ül Mu'alla yazma
- 99)...
- 100)Ebulleys yazma
- 101)Mevâ'ız'un Nesâyih
- 102)Delâilül Hayrât
- 103)...
- 104)...
- 105)Usul-i Fıkıh
- 106)Tenbih'ül Gâfilin yazma
- 107)Tâc'ül A'rifin
- 108)Ebul Münteha Şerhi yazma
- 109)Emâli
- 110)İbn Melek Şerhi Menâr
- 111)Menâr yazma
- 112)Hediyet'ül ... yazma
- 113)Ruh'ul Beyân
- 114)Tıbyan, Ciltli
- 115)Kâdi Beydavi
- 116)... meâlim yazma
- 117)Mesâbih-i Şerif yazma
- 118)Cami'ul mütün
- 119)Fatiha-i Şerif tefsiri yazma
- 120)Burhân'üd Din ...
- 121)...
- 122)Sarâh'ul felâh haşiyesi
- 123)Dâmâd cildli
- 124)Rumûz-ül Meşvere
- 125)Kaside-i Şerhi Harpûti
- 126)Hadis-i İbn-i mülk ?
- 127)Şeyh zâde'den bir cüz
- 128)Kâdi haşiyesi şeyhzâde yazma cild'i Sâni
- 129)... alel fenâri
- 130)Cami'us Sagir şerhi
- 131)Kâdi Beydâvi tefsiri cild'li yazma
- 132)Me'âlim'üt Tenzil yazma
- 133)A'vâm haşiyesi yazma
- 134)Risâle-i Meşâyih
- 135)Maksûd Şerhi yazma
- 136)Huseyniye haşiyesi
- 137)...
- 138)Es'ile-i ecvibe
- 139)Hayâli üzerine kavli ahmed yazma
- 140)Eyyüh'el veled Şerhi
- 141)Tasavvurât-ı Seyyid Ali
- 142)Tarsûsî
- 143)Kâdi yazma
- 144)Bina üzerine ...
- 145)Sirâc'üd din
- 146)Kavaid Mecmu'ası
- 147)Şeyhzâde Sure-i a'rafat
- 148)Gayet'ül insân ?
- 149)A'bdel Gafûr
- 150...
- 151)İmtihân risâlesi
- 152)Şihâb- yazma
- 153)Tuhfet'ür Rüşdi ?
- 154)Tasdikât
- 155)Abdül Gafur yazma
- 156)İfsâh ? a'lel Kâfiye
- 157)Ta'rifât-ı Seyyid Ali
- 158)...
- 159)Misbâh Şerhi yazma
- 160)İzz'i Şerhi Seyyid'üd-din yazma
- 161)a'vâmil Şerhi
- 162)...
- 163)Mütea'llikât-ı İlmi Nahiv
- 164)Maksud Şerhi
- 165) Nâbi divânı
- 166)...
- 167)Sarf Cümlesi
- 168)...

169)Meâni yazma Noksan	206)...
170)Şehri yazma	207)...
171)...	208)...
172)Nahiv cümlesi yazma	209)Tarikât-ı Muhammediyye yazma
173)...	210)Me'âni haşiyesi
174)Molla Câmi yazma	211)Fevâtih'ül Hikem
175)Kafiye haşiyesi	212)...
176)Maksûd Şerhi yazma	213)Ta'lik-ı Muhtasar a'lel erbe'a
177)Risale-i İstidlâliyye	214)Cemi'ül Bahriye
178)Seyyid Çelebi	215)Fetevâyi feyziyye ve a'bdurrahim yazma
179)...	216)Kenzü'd dekâyık
180)Kavâid-i Farisi	217)...
181)Fikhi Ekber ve talim müteallim	218)Fenâri haşiyesi
182)Teshil'ül usül	219)Kenz'ül ferâid Şerh'ul a'kâid
183)Kitab'ül vasiyye	220)Uyün'ul Mevâhib yazma
184)... a'let tasavvurât	221)Vefâye yazma
185)Kâfiye-i Ma'ribi yazma	222)...
186)... Tâlib yazma	223)Tercüme-i Mevâkib
187)İnşâ basma	224)Feteva yazma
188)Tuhfe-i Vehbi	225)...
189)a'vâmil Şerhi	226)...
190)Hidâye ... yazma	227)Sirâc'ül mu'allâ
191)...	228)Mişkât'ül Enva'
192)Kâfiye	229)Meşâhidi yazma
193)...	230)Risâle-i Nakşibendi
194)Kavâ'id'ül İrâb	231)Fetevâ mecmu'ası
195)Mühimmât'ül ...	232)Miftâh'ul Beyân yazma
196)Menâsik'ül Hâc	233)...
197)İşbâh(fıkıh'tan) yazma	234)...
198)...	235)...
199)Ahkâm'ül mer'iyye	236)Hazine'ül Hutabâ
200)Şurut'us Salat	237)Dürer- yazma
201)Risale-i Tasavvuf ?	238)Merah'ul Evâm (Sarf'dan)
202)...	239)Hulâsât'ul l'râb
203)Mev'ıza yazma	240)Ufûri basma
204)...	241)...
205)...	242)Fetevâyi Hindiye basma

Ali Bey Camii Şerifi Kütüphanesinde kayıtlı toplam 242 adet eser bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- 1-TÜRKOĞLU,Ömer, *Salnâmelerde Çankırı (1869-1903) Shf:112, Çankırı Valiliği 1999*
- 2-ONAY,Ahmet Tal'at, *Çankırı Şairleri Cilt:1 S:124, ATO (Ankara Ticaret Odası Yay.)*
- 3-ŞANAL,Mustafa,Yrd.Doç.Dr. "Osmanlı Devletinde Medreselere ders programları, öğretim metodu, ölçme ve değerlendirme, öğretimde ihtisaslaşma bakımından genel bir bakış", *E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı: 14. yıl, 2003/1*
- 4-ÜÇÖK,Ahmet Kemal, *Çankırı Coğrafyası, Çankırı Halkevi Yayınları, 1949*
- 5-Çankırı Şer'iyye Sicil Defteri (73 numaralı), *Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi*
- 6- Evkaf-ı Şer'iyye ve Vakfiyye 3. defteri (sene 1320) *Demirbaş No 151, Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi*
- 7-Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu-18-, *T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı, 1998/Ankara.*

19. YÜZYIL BAŞLARINDA ÇANKIRI'DA AYANLAR VE AYANLIK MÜCADELESİ*

Ayans and the Ayans Struggle
in the Begining of the 19th Century in Çankırı

Ahmet ELİBOL**

ÖZET:

16. yüzyılda Osmanlı'da bir şehrin ya da bir bölgenin ileri gelenleri anlamında kullanılan "ayan" terimi daha sonraki yüzyıllarda mahiyet değiştirerek şehir ve kasabalarda devletin bazı işlerini yürüten, aynı zamanda merkezin çevreyle ilişkilerinde düzenleyici rol oynayan mahallî görevlilere verilen bir ad olmuştur. Bilhassa vergi tahsili göreviyle tuzif edilen, ayrıca gelişen ticari faaliyetlerle de zenginleşen ayanlar, maiyetlerinde çok sayıda asker besleyerek, bazen orduya asker göndermiş bazen de Osmanlı için yerel bir tehdit haline dahi gelmişlerdir. Bu yazıda Çankırı temelinde 19. yüzyıl başlarında önemli bir statü ve zenginlik kaynağı haline gelen ayanlık için ileri gelen aileler arasında yaşanan ayanlık mücadelesi anlatılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı, Ayan, Eşraf, Şehir Kethüdası, Ayanlık Mücadelesi

AYANS AND THE AYAN STRUGGLE IN THE BEGINING OF THE 19TH CENTURY IN ÇANKIRI

SUMMARY:

The term ayan, being originally, at the beginning of the 16th century the in the territory of the Ottoman Empire the word defining a leader in a city or a district, later on, during the next centuries had changed its meaning becoming a description of a local official, controlling the state-owned interest and improving the relations between the Ottoman governorship and the local people. Gradually becoming more and more powerful, ayans, especially efficient in the tax collecting system in the area of fast developing trade used to finance the army, sometimes providing the conscription, sometimes taking part in local conflicts. This article, taking as an example the early 19th century in Çankırı, gives the idea of struggle between the prominent families to become an ayan, as it had been the source of common respect and wealth.

KEY WORDS: Cankiri, Ayan, Ashraf, Sehir Kethudasi, Ayan struggle

Giriş

16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı şehirlerinin sadece ileri gelenleri için kullanılmakta olan a'yân terimi bilhassa 18. yüzyıldan itibaren mahiyet değiştirerek devletin şehir ve kasabalarda bazı işlerini yürüten resmî görevlilere verilen bir ada dönüşmüştür¹. 15 ve 16. asırlardan beri mevcut olan ayan ve eşraf sınıfı sosyal ve iktisadî bozulmaların etkisiyle güçlerini ve etkinliklerini iyiden iyiye artırmaya başlamışlardı. Bu sınıfın menşe'i olarak kabul edilen kapıkulları, yeniçeri serdarları, sipahiler, kethüdayerleri, mültezimler, mukataa eminleri, azledilmiş veya mütekait beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, müftüler ve buna benzer askerî sınıf mensupları ile bunların çocukları şehirlere yerleşerek müteferrikalık ya da çavuşluk gibi görevleri uhdelerine alıyor ve zamanla şehir ve kasabalarda aileleriyle beraber seçkin bir sınıf meydana getiriyorlardı. Bunların yanında yerli ahaliden olup sonradan zenginleşerek bu gruba dahil olanlar ile beraber daha da etkin bir sosyal sınıf olmaya başlayan ayanlar, bilhassa 16. ve 17. yüzyılda giderek güçlenmiştir².

* Bu makale Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Bilim Dalı'nda, Prof.Dr.Hâle Şıvgın'ın danışmanlığında hazırladığımız, Yakınçağ Başlarından Tanzimat'a Kadar Çankırı (1789-1839) adlı doktora tezinden çıkarılmıştır. (s.60-70)

** Dr. , Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü , Dr., Gazi University, Faculty of Science and Literature- Department of History

1 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Anadolu'da Ayanlık İddiaları", AÜDTCFD, S. 3-4, Ankara, 1966, S. 195

2 Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara, 1994, s. 7. Ayrıca ayanlığın bu yüzyıllarda giderek güçlenmesi hususunda bakınız: Özer Ergenç, "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Ayan" Üzerine Bazı Bilgiler", Osmanlı Araştırmaları, Sayı III, İstanbul, 1982, s.105-118

Ayanlar genelde halkın istediği kimselerden seçilmekteydi. Ancak daha çok bölgede etkili ulema, eşraf ve yönetici elitin bu seçimde daha müessir bir rol oynadıklarını görmekteyiz. Başta kadı olmak üzere, müftü, müderris, eşraftan bazı şahıslar kendi aralarında münasip gördükleri birini şehir mahkemesinde ayan tayin ediyorlardı. Bu iş sona erdikten sonra kadı'nın ilamı ile tayin edilenin adı mutasarrıfa bildiriliyor ve tasdiki isteniyordu. Sancak yöneticisinin intihab edilen kişiyi uygun görmesiyle tayin kesinleşiyordu³. Ayanlar seçildikten sonra çoğu zaman kürk giyip şehirdeki mahalleleri dolaşüyor ve kendilerini alkışlayanlara bahşiş dağıtıyorlardı. Bu genelde bir âdet niteliği kazanmıştı⁴.

Fermanlarda *a'yân-ı vilâyet veya a'yân-ı memleket*⁵ adlarıyla isimlendirilen ayanlara bir müddet sonra sancakbeyilik veya mütesellimlik payesi dahi verilmeye başlanmıştır⁶. Mütesellimliği ele geçiren ayanlar daha çok gelire ve güce sahip olarak diğer vücut karşısında üstünlüklerini de pekiştirmiş oluyorlardı. Bu sebepten dolayı ayanların genelde mütesellim olmak için büyük bir mücadele verdiklerini görmekteyiz. Çoğu zaman ayanların, bazen yörenin yabancıları olan ve ahaliyle mesafeli mütesellimlerin işlerine karışarak onları yıpratmak, başarısız duruma düşürmek, daha sonra da bu görevi kendi uhdelerine geçirmek gibi emelleri çoğu zaman mevcut olmuştur⁷.

Çankırı'da Ayanlık Mücadelesi

Özellikle 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başlarında Anadolu şehir hayatında en mühim ve etkin rolü oynayan zümre, vilayet ayanı denilen kazaların seçkin kişilerinden müteşekkil bir zümredir. Bu zümre, devletin sancak ve kaza içerisinde bir takım işlerini yapmakla mükellefti. Görevleri arasında asker tedariki, buğday ve koyun temini, menzillerin düzene konulup işletilmesi, bazı vergilerin toplanması gibi işler sayılabilir⁸. Padişah bu gibi işler için bölge ayanına ilk muhatap sıfatıyla fermanlar dahi göndermekteydi. Mesela 8 Ağustos 1827 tarihinde Çankırı ayanı Kirman zâde el-hâc Hasan, Karıbazar (Orta) ayanı Canbaz zâde el-hâc Ali, Çerkeş ayanı Hidayet zâde el-hâc Mehmet ve Kalecik ayanı Ahmet Bey'e hitaben yazılan bir fermanla, Rusya ile savaşmak için her birisinden 50'şer adet asker tedarik etmesi istenmekte ve bu askerin bir an evvel Asâkir-i Mansûre Seraskeri Hüsrev Mehmet Paşa'ya gönderilmesi emredilmektedir⁹.

Ayanlar, Çankırı'ya gelip giden vezir, vali, mutasarrıflar yanında haber ulaklarının da kullandıkları yol üzerinde bulunan menzillerin tertip ve tanzim işlerini de topladıkları meclislerde görüşmekteydiler. Bu görüşmeler sonrasında menzil işlerinin görülmesi için ihale ile şehir kethüdası seçmekteydiler¹⁰.

3 Mutasarrıf Galip Paşa tarafından gönderilen atama buyurultusunda Kengri ayanı olan İsfendiyar zâde Mehmet Ağa'nın adem-i iktidarı ve ahalinin hoşnutsuzluğundan bahsedilerek bu işe layık ve işleri iyi bilen Kirman zâde Mehmet Ağa'nın ayan tayin edildiği bildirilmiş, yeni ayanın uyması gereken bazı hususlar da sıralanmış. Buna göre ayan, vediatullah olan reayanın asayişini temin edecek, fukaranın haklarını gözetecek ve dinin ahkâmının yerine getirilmesi için mesai gösterecektir. Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 23/54

4 Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Ankara, 1991, s. 34. Ayan tayininden sonra yapılan törenlere bir örnek de Tosya'dan verilebilir. 1822 yılında Tosya ayanı olan Ağa zâde İsmail'in tayininden hemen sonra Tosya'nın her köyünden ikişer üçer adam davet olunmuş, bunların huzurunda ayanlık emri okunmuştu. Daha sonra toplanan bu kalabalık dualarla İsmail Ağa'yı ayan kabul ettiklerini teyid etmişlerdi. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 24/5)

5 Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 20/181, 25/44, 25/167

6 Buna örnek olarak, Çankırı ayanı olan Kirman zâde Hacı Hasan Ağa 1822-1823 senelerinde Çankırı mütesellimliği de yapmıştır.

7 Mesela 1831 senesinde Çankırı Sancağı'na bağlı Karıbazar kazasının tevzi defterine kaydolunan vergisinde cümle ittifağıyla tenzilata gidilmişti. Bu hususta Çankırı Mütesellimi Ömer Ağa'nın da buyurultusu olduğu halde Çankırı ayanı yapılan tenzilatı kabul etmemekte direnmiş ve verginin eskisi gibi toplanılmasını istemiş. Ömer Ağa, bunun üzerine durumu Dersaadet'e bildirmiş ve vergi tenzilatı hususunda Çankırı ayanının müdahalede bulunmaması için şerif çıkarttırmış. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 25/209)

8 Özkaya, Ayanlık, s. 11.

9 Çankırı Şerhiye Sicili 25/61

10 Şehir kethüdaları birçok vazife yanında menzil işlerine bakan mühim bir görevliydi. Ayanların tertip ettiği bu meclisten çıkan ortak karara göre şehir kethüdası menzilden gelip geçen mübaşirlere zahirelerini temin edecek, onlara kolaylık gösterecek ve atlı ise 40 para, piyade ise 20 para yevmiyelerini verecektir. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 20/95. Yine aynı husustaki bir belgede Çankırı Kirman zâde Mehmet Efendi ve İsfendiyarzâde Mehmet Efendi'nin bulunduğu bir mecliste benzer bir ihale gerçekleştirilmişti. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 23/95). Şehir kethüdaları genellikle ayardan olan kimselerden atanmaktaydılar. Mesela 5 Mayıs 1802 tarihinde Çankırı ayanından olan Mehmet Ağa'yı (Bakınız Çankırı Şerhiye Sicili 20/95), şehrin ayanı ve ileri gelenleri bir araya gelerek, gelip giden ulaklar, ümera vesairleri için masrafı karşılanan beygirleri hizmetlerine sunmak üzere h. 1217 (1803) senesi tamamına değin Mehmet Ağa b. Hüseyin Ağa'yı 7000 Gurus karşılığında şehir kethüdası tayin etmişlerdi. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 20/127), 1815 (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 23/11) ve 12 Aralık 1817'de el-hâc Ahmet Ağa'yı aynı zamanda şehir kethüdası olarak görmekteyiz. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 23/69). Bunların dışında 1819 senesinde Solak zâdelardan Hüseyin Ağa da bir ara şehir kethüdası olmuştu. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 23/132). Bilahare el-hâc Ahmet Ağa'nın bu vazifeyi tekrar üstlendiği anlaşıyor. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 23/153). Şehir kethüdasının menzil nizamı haricinde asli görevi şehri alâkadar eden her mevzuda şehir halkı ile devlet arasında bir temsilci vazifesi görmektir. Devlet tarafından reayaya yüklenen maddi ve hizmet vazifelerinin yerine getirilmesi, mükellefiyetlerin şehriye âdil bir şekilde dağıtılması (Galip Paşa'nın, Çankırı Naibi'ne, şehir kethüdası ve hacı başının tevzi hususundaki görevinin önemini bildiren buyurultusunda şunlar ifade olunmuştu: "...Kengri'de olan mesârif-i memleket sâir beldeleri kablen mahkeme pusulasıyla olmakta iken bir müddetten berü metrûk olduğundan tevzi' vuku'unda işbâhtan sâlim olmadığundan başka hacıbaşı namıyla birisi memur olub ahz u itânın yediyle olması ve biri dahi şehir kethüdası nasb olunub fi mâ'ba'd zuhûr eden mesârif ve ahz u itâ husûsları bunların ma'nifetiyle olmak ve mesârif-i lâzame

Çankırı'da, ayanların en belirgin vazifelerinden biri vergi toplamak olmuştur. Özellikle şer'i vergilerden olan "cizye" vergisi genelde ayandan olan birisine ihale edilmekteydi. Cizye ihalesi mahkemede kadı tarafından onaylanmakta ve görev, ayandan olan şahısa verilmekteydi¹¹. İncelediğimiz devirde ayandan ileri gelen iki aileye cizye toplama imtiyazının verildiğine şahit oluyoruz¹². Hatta aynı anda iki aileye birden de bu imtiyaz mutasarrıf tarafından tevzi edilerek verilmişti. 1816 tarihinde Ankara ve Çankırı Mutasarrıfı Galip Paşa tarafından verilen bir emirle ayandan "silahşörân-ı hassadan İsfendiyar zâde Mehmet Bey ve serzağra-i dergâh-ı âli Kirman zâde Ahmet Ağa" cizye tahsildarı olmuştur¹³.

Çankırı Şer'iyye Sicilleri'nde, Çankırı'da ayan olarak tayin edilenlerin atama kayıtlarına sıklıkla tesadüf edemedik. Bu hususta birkaç belge haricinde zaman zaman mevcut ayanlardan bahsedilmektedir. Buna göre 1801 senesi ile 1818 tarihleri arasında Kirman zadelere Hacı Mehmet Ağa Çankırı'da ayanlık yapmıştır. Bazı zamanlarda ayanlıktan azledilerek sürgüne gönderilen¹⁴ Hacı Mehmet'in yerine İsfendiyar zade Mehmet Ağa ayan olmuş, ancak Kirman zade Mehmet Bey ayanlığı yine ondan devralmıştır¹⁵. 1818¹⁶ senesinde vefat edince ayanlık tekrar İsfendiyar zadelere Mehmet Bey'e intikal etmiş görünüyor¹⁷. İsfendiyar oğlu Mehmet Bey vefat edince¹⁸ 1822 tarihinde Kirman zadelere sülalesinden el- hâc Hasan Ağa Çankırı ayanı olmuştur¹⁹. Hacı Hasan Ağa'nın belirli bir süre Çankırı mütesellimi de olmuştur. Hasan Ağa 1828 yılında vefat ettiğinde, terekası vereselerine tevzi edilmiş, ancak bazı eşyalarına sahip çıkan olmadığından bunlar sük-ı sultanide satılarak beytü'l mâl'e gönderilmişti²⁰. Bu tarihten sonra Çankırı'da ayan olarak farklı bir sülaleye şahit olmaktayız. Hacışeyh zadelere Hasan Efendi, Temmuz 1829 tarihinden evvel ayandır. Ancak bazı şikâyetlerden dolayı görevinden alınarak Hatip zadelere es-Seyyid Ahmet Rifat Efendi Çankırı ayanı seçilmişti²¹. Yine 1830'da ayan olduğu anlaşılan²² Elmalı zadelere Mehmet Derviş Efendi cümle vücuh ve ahalinin şikâyeti sonrasında ayanlıktan olmuş, yerine, yine daha önce ayanlık yapmamış bir sülale olan Havyar zadelere Hacı Memiş Ağa 1831 senesinde Çankırı ayanı tayin edilmiştir²³.

vâki oldukça mahkemeden maddesi tasrihiyle mühürlü pusula alınıb ve husûsen konak yevmiyelerinde piyâde ve süvari mîkdârı ve âmed ü refteni mahkemeye bildirilüb âna göre pusula itâsıyla sicil dahî işaret kılınmak ve tevzi' vukû'unda ol pusulalar hesab ve defteri tertib olunmak husûsunun taht-ı râbitaya idhâline mübâderet ve yalnız merkûmânın rûyetine bırakmayub cümle niz dahi 'ale'd-devâm bi'l-ittifak nezâret ve himâye-i ahâlî ve fukarâ esbâbının istihşâline dikkat eylemeniz bâbında Divân-ı Ankara ve Kengri'den iş bu buyuruldu isdâr ve irsâl olunmuşdur..." (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 23/70), işlerin sıraya konulması, reayanın şikâyet mevzuatının merkeze iletilmesi, şehirde darlık ve kıtlık çekilmemesi gibi hususlar şehir kethüdasının sorumluluğu altındaydı. Bütün bu saydığımız vazifeler ve devlet işlerinin idamesine yardımcı olmasından dolayı şehir kethüdası askerî sınıf içerisinde yerini almıştı. (Bakınız: Özer Ergeng, "Osmanlı Klasik Dönemindeki "Eşraf ve Ayan" Üzerine Bazı Bilgiler", Osmanlı Araştırmaları, Sayı III, İstanbul, 1982, s. 107-108). Çankırı'da şehir kethüdasını genellikle mali sorumlulukları ile görmekteyiz. Mesela 1816 senesinde mütesellim sarayının tamirinde 5000 Gurusu olan işçi yevmiyeleri mimar başı ve şehir kethüdası marifetiyle dağıtılmış (Bakınız: Çankırı Tevzi Defteri Çankırı Şer'iyye Sicili 23/37), sarayın mefruşatıyla da bizzat şehir kethüdası ilgilenmiştir. (Bakınız: Çankırı Tevzi Defteri Çankırı Şer'iyye Sicili 24/185). Yine 11 Kasım 1817 tarihinde eski Ankara ve Çankırı mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın, Çankırı sancağında bakayası olan 17500 Gurusu'tan 4750 Gurusu tahsil edilmiş, paranın poliçesi şehir kethüdası el-hâc Ahmet Ağa'ya teslim edilmişti. (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 23/69). Bir başka örnekte ise Çankırı Perdedar Mahallesinde ekmeççi esnafından Hacı Recep oğlu Seyyid Mehmet kendi dükkanını kurmak istemiş, lakin sermayesi olmadığından dolayı şehir kethüdası Hacı Ahmet Ağa'dan 200 Gurusu alarak dükkanını açabilmişti. Bunun karşılığında da mahallede bulunan evini rehin göstermişti. (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 23/27). Şehir kethüdası, bütün bu bahsedilen hizmetlerinden dolayı ücret de almaktaydı. Aldığı ücret ise senede iki defa tutulan tevzi defterlerine işlenmiştir (Bakınız: Çankırı Tevzi Defteri 1826 tevzii Çankırı Şer'iyye Sicili 24/185)

- 11 Mesela Ekim 1818'de Kirman zade el-hâc Mehmet Ağa'ya verilen bir mürasele şu şekildedir: "Sa'adetü serzağra-i dergâh-ı âli el-hâc Mehmet Ağa ba'de't-tahiyye inhâ olunur ki, işbu binikiyüztüzdört senesi Muharrem i'tibarıyla taraf-ı devlet-i 'aliyyeden uhdene ihâle olunan Kengri sancağı cizye boğçası Medine-i Kengri mahkemesine ledi'l vürüd ma'rifet-i şer'le küşâd olundukda bâlâda terkâm olunduğu vechile kırk aded a'lâ ve ikiyüz adet evsat ve elli adet edna cem'an ikiyüzdoksan adet cizye evrakı yed-i bey'e teslim olunmağla tarafınızdan idare ve ru'yat olunması için savb-ı şer'den işbu mürâsele tahrir ve irsâl olunmuştur. İnşallâh vusûlünde ehl-i zimmet üzerlerine lâzım gelen cizye evrakını virüb kadîmî üzere cizyelerin 'ahz-ı birle mücib-i mürâseleye âmil olasin". (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 23/76)

- 12 Çankırı Şer'iyye Sicili 18/45, 20/172, 22/85, 23/76, 23/130, 23/132, 25/62

- 13 Çankırı Şer'iyye Sicili 23/186

- 14 Hacı Mehmet'in sürgün olduğu zamanlarda kardeşi Ahmet Ağa bu vazifeyi devralmıştır. (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 23/69)

- 15 Çankırı Şer'iyye Sicili 23/54

- 16 Hacı Mehmet bu sene vefat etmiştir. Terekasının tahriri işi askeri sınıftan olması dolayısıyla Anadolu Kazaskeri Yahya Hafidi Pirzade Efendi tarafından Çankırı kadısına verilmiştir. (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 23/18). Bilahare merkezden gönderilen bir emirle terekasının tahrir edildiği, Hacı Mehmet'in servetiyle şöhratlı olduğu ancak geçmişteki bazı hadiseler sebebiyle mallarının tükendiği, masraflı bir adam ve hanesi açık olmasından dolayı çok fazla bir malı kalmadığı bildirilmekte, borçlarının çıkarıldıktan sonra kalan 10000 Gurusun veresesine taksim edilmesi istenmektedir. (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 23/20)

- 17 Çankırı Şer'iyye Sicili 23/128 Burada ayanlığın boş kaldığı belirtilerek bu göreve en layık olan kişinin İsfendiyar oğlu olduğu serd ediliyor (Gurre-i Zilkade 1234-M. 1818). Çankırı Şer'iyye Sicili 23/147. Bu belgede İsfendiyar zade Mehmet Bey için muhtar-ı kaza tabiri kullanılmıştır.

- 18 Çankırı Şer'iyye Sicili 24/1, 24/5

- 19 Çankırı Şer'iyye Sicili 24/59

- 20 Çankırı Şer'iyye Sicili 25/95 entari, şalvar cinsinden olan bu eşyaların toplam bedeli 105 ½ Gurusu olarak tespit edilmiştir.

- 21 Çankırı Şer'iyye Sicili 25/135

- 22 Çankırı Şer'iyye Sicili 25/172

- 23 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Dahiliye No: 8286

19. yüzyılın başlarında ayan olmamış ancak, Çankırı'nın ileri gelen ailelerinden kabul edilen sülaleler de malumdur. Bunlar eşraf diye tabir olunmaktadır. Ayan olmuş Kirman zadelere, İsfendiyyar zadelere, Hacışeyh zadelere, Hatip zadelere, Elmalı zadelere, Havyar zadelere yanında bu dönemde ayanlık yapmayan, ancak vücutlarından kabul edilen Moytab zadelere²⁴, Hatip zadelere, Konevi zadelere, Hacıosman zadelere²⁵, Kayıncı zadelere²⁶, Müftü zadelere²⁷, Tekyenin zadelere²⁸, Solak zadelere²⁹ ve Hânî zadelere³⁰ gibi sülaleler Çankırı'nın sözü geçen ve itibarlı ailelerinden. Adı geçen ailelerin, daha önce veya sonra ayanlık yapıp yapmadıklarını bilemiyoruz. Ancak bu gibi ailelerin önde gelen kişileri, şehirdeki önemli olaylarda, karar verilmesi gereken ihtilaflı mevzularda kadî'nin de dahil olduğu meclislerde ayanlarla beraber bulunarak bir nevi danışmanlık yapmakta, bir kısmı ise ulemadan olup kadî, naip ve nakibü'l-eşraflık vazifelerini de üstlenmekteydiler.

Ayandan olan bazı kişilere devlet tarafından bazı payeler verilmekteydi. Silahşöran-ı Hassa ve Serzağra-ı Dergâh-ı Âlî gibi payeler devletin önemli kademelerinde yer alan askerî sınıf mensuplarına tevcih edilen ünvanlardandı. İsfendiyyar zade Mehmet Bey'in Silahşöran-ı Hassa ve Kirman zadelere Ahmet Ağa'nın da Serzağra-yı Dergâh-ı Âlî ünvanını taşıdıklarını biliyoruz.

Ayanlar memleket işlerinde çok mühim söz sahibi olmaları, zenginlikleri ve muktedir kimseler olmaları sebebiyle bulundukları memleket ahalisinin yanı sıra diğer yöneticiler tarafından da önemseniyor ve büyük itibar görüyorlardı. Çoğu zaman askerî sınıfa mensup ehl-i örf ve ulema kesimi, güçlerini artırmak için görev yaptıkları bölgenin ayanlarına dayanmakta, onlardan güç ve maddi çıkar sağlamaktaydılar. Bazen mütesellim ya da mutasarrıflar, tekalif-i şakka türü kanunsuz vergileri toplamak haricinde hangi yöre eşrafı kendisine daha çok para verirse ona ayanlık buyuruldusu çıkarmış, hatta bu sebepten dolayı ayanların zulümlerini tasvip eder şekilde davranmaya başlamışlardı³¹. Mesela Padişah, 6 Haziran 1799 tarihli bir fermanla, Çankırı'da Şabanözü ve Korupazarı'na bağlı Karaviran (Karaören) köyü ahalilerinden Mahmut oğlu Musa'nın, halen kazada ayanlık iddiasında bulunan Hacı Ali oğlu Mehmet adlı kimsenin kendi halinde olmayarak başına yirmibeş muzır adamı toplayıp ahaliye zulüm ettiğini ve bu da yetmezmiş gibi kendi kardeşi Mustafa'yı 1795 senesinde katlettiğini Dersaadet'e bildirmesi üzerine Çankırı Mutasarrıfı Çaparzade Süleyman Bey'i işin aydınlatılması ve gerekirse cezalarının verilmesi için görevlendirmişti³². Daha sonra sadır olan bir fermanla da ahalinin Şabanözü ayanı Hacı Mehmet'ten şikayetleri devam etmektedir. Bu sefer Hacı Mehmet için ayanlık iddiasında bulunan birisi değil de ayan olarak bahsedilmektedir. Buna göre, Şabanözü kazası'na tabi Kamış köylülerinden Kalaycı oğulları Mehmet, Hasan ve Mustafa, Rikab-ı Humayûn'a arz göndermişler, Şabanözü ayanı Hacı Mehmet, hâneye zam yapmasından başka bunların 500 Guruştan fazla tutan dokuz baş karasığır, bir çift öküz, iki baş katır, bir baş beygir, bir miktar ev eşyası ve köyde bulunan bir göz değirmen ile altmış kile buğdaylarını alıp zapt etmiş, iadesini istediklerinde de inkar etmiştir. Bu dava için de vaziyetin araştırılması işi Capar zade'ye verilmiştir³³. Bunun üzerine Capar zade Süleyman Bey'in mütesellimi Hüseyin Ağa'nın sarayında bir meclis toplanmış ve davalı ve davacılar dinlenmiştir. Dava sonucunda Kalaycı oğullarının zulüm yapan tarafta olduğu, daha önce öldürülen Mustafa'nın da Kalaycı oğulları tarafından katledildiği³⁴, kabahatlerini bastırmak için Dersaadet'e şikayette bulundukları kanaatine varılmış ve Hacı Mehmet'in ayanlığı resmen tasdik edilmiştir³⁵.

18. yüzyıldan itibaren Anadolu'da başta mutasarrıf, mütesellim, kadî gibi askerî yönetici sınıfın zulümleri göreceli olarak artmış, halk vazife tayininde görevi kısa süreli olmayan ve bundan dolayı da kısa zamanda halka karşı suistimal niyeti olmayan, onların güvenini kazanmayı amaç edinen ayanları tercih eder olmuştur.

24 Çankırı Şerhiye Sicili 23/130

25 Çankırı Şerhiye Sicili 20/127

26 Çankırı Şerhiye Sicili 20/10

27 Çankırı Şerhiye Sicili 23/130

28 Çankırı Şerhiye Sicili 20/127

29 Çankırı Şerhiye Sicili 23/32

30 Çankırı Şerhiye Sicili 22/45

31 Özkaya, Ayanlık, s. 18

32 Çankırı Şerhiye Sicili 20/15

33 Çankırı Şerhiye Sicili 20/16

34 Mehmet'in kardeşi Mustafa'nın katli hususunda Çankırı Mütesellimi Hüseyin Paşa'nın sarayında h. Zilhicce 1214 senesinde bir mahkeme meclisi akd edilmiş, Karaören köyünden Mahmut oğlu Musa'nın dava ettiği Hacı Mehmet yargılanmış, kardeşini asla kendisinin öldürmediğini, başka bir eşkiya güruhunun katlettiğine yemin etmiş ve davadan beraat etmiştir. (Bakınız: Çankırı Şerhiye Sicili 20/16)

35 Çankırı Şerhiye Sicili 20/17. Burada ehl-i örf ve ulemanın Şabanözü ayanı Hacı Mehmet'i kayırp kayırmadıklarını tam olarak tespit edemiyoruz. Ancak kadî'nin ilamında Kalaycıoğullarının da zulümlerinden bahsedilmekte ve bunlar arasında bir çekişmenin varlığına işaret edilmektedir.

Bu tercihte ayanların güçlü olmaları ve hususen harp vakitlerinde asker temini yönünden başarılı olmaları önemli bir âmildi. Devlet, ayan zümresinden asker ve zahire temini ve diğer mülki işlerin yürütülebilmesi için azami nispette faydalanma yoluna gitti. Yalnız bunlar da yerlerini garantilemek ve yöredeki diğer kuvvetli eşraf ile mücadele etmek için maiyetlerinde külliye miktarda levend beslemek mecburiyetinde kaldılar. Levendlerin masrafları ise halka yüklendi. Bu şekilde halkın şikâyetleri de artmaya başladı. Belirtilen yüzyılla beraber Anadolu'da devlet otoritesinin zayıflamasına paralel olarak güçlenen ayanlar bazen soygun, adam kayırma, rüşvet ve zulümler icra etmekteydiler³⁶. Çankırı ayanlarından da halk, bu tür zulümler yüzünden zaman zaman şikâyetçi olmuşlardı. Çankırı'ya bağlı Toht (Yapraklı) kasabası ahalilerinden bazı kimseler, Toht'da Haremeyn Vakfı'na ait Gülbahar Hatun Vakfı köylerinden olmaları hasebiyle bazı vergilerden muaf olduklarını, ancak bazı "ayan ve mütegalibe" tarafından güzeşte, yaylak ve maktu akçası talep edildiğini merkeze bildirmiş ve zulüm edilmemesini istemişler, merkez de bu isteklerini olumlu karşılamıştı. Ancak kadı, merkezin yanlış bilgilendirildiğine kanaat getirerek adı geçen kazanın salıyanesinin altı sehim de bir sehim olarak kabul edildiğini ve ahalilerin bu vergileri ödemesi gerektiğine karar vermiştir. Ahalileri tahrik eden şahısları da nezre³⁷ bağlamıştır³⁸.

Burada ayanların yaptığı bazı suiistimallerden bahsederken uzun bir zaman Çankırı ayanlığı yapmış olan Kirmanzade el- Hac Mehmet'in bazı yasa dışı işlerinden ve halkın buna karşı tepkisinden bahsetmek yerinde olacaktır. Daha Çankırı ayanı olarak adı geçmediği 5 Mayıs 1802 tarihli bir belgede Çankırı sâkinlerinden Kirmanzade el-hâc Mehmet'in, Tüfenkçibaşı el-hâc İsmail'le beraber, Dâmatzâde Murat Efendi'nin bina eylediği kütüphane ve Nakşibendî Zaviyesi Vakfı mülhakatından olduğu bildirilen Şabanözü kazasında Semerözü(?) korusundan haksız yere 1000 kadar çam ağacı kestiği, adı geçen vakıf mütevellisi tarafından ihbar edilmişti. Ancak kadı tarafından oluşturulan mahkeme neticesinde ihbarın iftira niteliği taşıdığı kararına, ahalinin şahitliği neticesinde ulaşılmıştır³⁹.

Çankırı ayanı olduğu sırada ahali üzerine birtakım usulsüz vergiler koyduğu ve bazı zararlı icraatları gördüğünden, ahali ve rakip ileri gelenler tarafından merkeze şikâyet edilen Kirmanzade Hacı Mehmet, 1814 senesinden evvel ayanlıktan alınarak kendine ait bir çiftliğe sürgün edilmişti. Sürgün edildiği bu çiftlikte rahat durmadığı anlaşılan Hacı Mehmet hakkında Padişah, Çankırı naibine bir ferman göndererek Hacı Mehmet'in kardeşi Ahmet ve Çankırı sakinlerinden Emir oğlu e's-Seyyid İbrahim ile beraber hareket ederek eskiden olduğu gibi memleket işlerine karışmakta olduğu ve reayaya zarar verici bazı faaliyetlerin içine girdiğinin tespit edildiğini bildirip zulmüne son verilmesi ve gerekirse tedip edilmesini istemiştir⁴⁰. Hacı Mehmet'in bu sürgünlük zamanlarında Çankırı'da ayan olan İsfendiyarzade Mehmet Bey'in yandaşları doğrudan İstanbul'a giderek Hacı Mehmet'in faaliyetleri hakkında Padişah'a arzlar vermekte ve bir daha ayan olmaması için çaba göstermekteydiler. Buna karşılık Hacı Mehmet'in yandaşları da aynı yöntemle buna karşı duruyorlardı⁴¹. Bu dönemde Çankırı'da önemli sayılabilecek bir ayanlık mücadelesinin varlığına şahit olmaktadır⁴².

Kirman zade Hacı Mehmet'in lehinde Padişah'a arz verenlerin de etkisiyle Hacı Mehmet Ağa, h. 1232 (1816) senesinin Cemaziyelevvel'inin ilk günlerinde "evlad u iyali" nin perişanlığına bakılarak bir daha memleket işlerine karışmamak üzere sürgündeki çiftliğinden âzad edildi⁴³. Ancak Hacı Mehmet'in tekrar ayan olma çabası sona ermedi. Sık sık İstanbul'a giden yandaşları padişah'a arzlar sunarak onun hakkındaki tezvirata kulak asılmamasını, sürgünden döndükten sonra hiçbir kötü hareketinin olmadığını, onu çekemeyenlerin aleyhte arz verdiklerini ifade etmekteydiler⁴⁴. 1817 senesinde bu tür çabalar sonucunda Hacı Mehmet'in

36 Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adaletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", Belleten, C. XXXVIII, s. 149-152, s. 447

37 Nezre bağlamak tabiri Osmanlı hukuk belgelerinde oldukça sık geçen bir tabir olarak karşımıza çıkmaktadır. Nezre bağlamak yoluyla bazı cürüm işleyen şahıslardan bir daha bu cürmü işlememeleri için söz alınmakta, eğer işlerse mahkemeye tayin edilen meblağ bu kişilerden tahsil edilmekteydi.

38 Çankırı Şer'iyye Sicili 23/80

39 Oluşturulan inceleme heyetinin araştırması neticesinde adı geçen vakfa ait sadece Çankırı'nın Dümeli köyündeki bir korunun olduğu ve Semerözü koruluğunun vakfa bağlı olmadığı da belirtilmektedir. (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 20/117)

40 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun No:17153/a

41 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun No:17153

42 Ayanlık mücadelesi yörede öyle yoğunlaşmıştır ki neredeyse her köyden bir ayan çıkıp kaza işlerine karışmaktadır. 1824 yılında Çerkeş kazasının Saraycık köyünden Kadioğlu Mehmet Ağa, Şeyhdoğandan İbrahim ve Kadı köyünden Hacı Ayanoğlu Ali bir daha kaza işlerine karışmamak üzere Ankara mahkemesince nezre bağlanmıştı. (Bakınız: Çankırı Şer'iyye Sicili 24/104)

43 Çankırı Şer'iyye Sicili 23/10

44 Mesela Hacı Mehmet Ağa lehindeki bir arz şu şekildeydi: " Bu kulları Kengri fukaralarından olup medinemiz sâkinlerinden Kirmanzâde e'l-Hâc Mehmet Efendi ve müderrisinden Hânizâde İbrahim Efendi kulları beldemizin eb an cedd hânedânlarından olub kendi halleriyle meşgul, bir kimesneye zulüm etmez iken bu esnâda eshâb-ı agrazdan medinemiz sâkinlerinden Elmalı oğlu Bekir Efendi nam kimesne garaz-ı noksanîyetlerin

yeniden Çankırı ayanı olarak görmekteyiz. Çankırı ayanı olan İsfendiyar zade Mehmet'e isnat edilen, vazifesinde âtil ve irtikapçı suçlaması ve Kirman zade Hacı Mehmet'ten de ahalinin hoşnut olmaları beyanıyla Hacı Mehmet tekrar ayan oldu⁴⁵. Ancak hakkındaki şikâyetler bir türlü bitmek bilmiyordu. Çankırı vücuhundan ve Kirman zade Hacı Mehmet'e muhalif olan Elmallı zade Bekir Efendi ve eski Nakibü'l eşrafın oğlu Derviş Efendi, ayanın, Çankırı Tevzi Defterleri'ne fazladan akça eklediğini, Recep ayı salıyanesini oldukça kabarık gösterdiğini ileri sürerek şikâyetlerde bulunmuşlardı⁴⁶. Bütün bunlara rağmen Hacı Mehmet Ağa 1818 senesinde ölümüne kadar Çankırı ayanlığını sürdürdü.

Çankırı'da hem ayan hem de mütesellim olan Kirman zade e'l-Hac Hasan hakkında da halka zulüm ettiği hususunda şikâyetler olmaktadır. Mesela h. 1240 senesinin Rebiyülevvel ayının ortalarında (1824 Ağustos'u) sadır olan bir fermanla Kalecik kazası ahalileri, e'l-Hac Hasan ve kethüdası e'l-Hac Ebubekir Efendi'nin ahali üzerlerindeki alacakları hesabını tutmayarak, bu alacakları için tevzi defterlerine kendi nefisleri adına 70.000 Guruş eklediklerini ileri sürmüşlerdi. Yapılan tetkikat neticesinde Ebubekir Efendi üzerinde fukaranın 33.000 Guruşunun olduğu tespit edilmiş, ancak e'l-Hac Hasan hakkındaki iddialar sonuçsuz kalmıştı⁴⁷. Buna benzer bir hadise de Çankırı'nın Tosya kazasında gerçekleşmiş ve ayan Çataloğlu Mustafa'nın ayanlıktan ihracıyla neticelenmişti. 1822 senesinde 300 Tosya ahali mahkemeye gelerek ayan olan Çataloğlu Mustafa'nın ayanlıkta suistimallerinden dolayı azl edilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine ihdas edilen mecliste ayanın 7734 Guruş fukara malını zimmetine geçirdiği anlaşılmış ve ayanlıktan azl edilmişti⁴⁸.

Ayanlığın hem itibar hem de maddi güç açısından oldukça kudretli bir mevki olduğu düşünüldüğünde, yörede ileri gelen ailelerin bu uğurda mücadele vermeleri normal hallerdendi. Bunun yanında ayanlığı ele geçiren ailelerin fertleri arasında dahi ayanlık mücadelesi verilmekteydi. Bu mücadelede birtakım kirli fiillerin işlendiğini de görmekteyiz. Bu hususta Kirman zade e'l-Hac Hasan'ın kardeşi olan Hacı Mehmet'in⁴⁹ faaliyetlerini zikredebiliriz. 1826 senesinde, Çankırı ayanı Kirman zade Hacı Hasan Ağa ve kırk kadar misafiri, bir gece ağanın konağında yapılan bir toplantı sırasında topluca fenalaşmışlardı. Yapılan tetkikat neticesinde içtikleri kahvenin içinde zehir olduğu ortaya çıktı. Bunu yapanın kim olduğu araştırılınca, ayanın kardeşi Hacı Mehmet'in attar Sarı İmamoğlu Seyyid Hafız Mustafa'dan, sekiz gün evvel 3 dirhem zehir aldığı ve olay gecesi kahve güğümüne kattığı anlaşıldı⁵⁰. Bu olay üzerine sadır olan fermanla olay tekrar detaylandırılmakta, Hacı Hasan'ın biraderi Mehmet ve adamı Mustafa'nın melanetlerinin ortaya çıkması sebebiyle Mehmet'in Karibazarı (Orta) kazasına sürülmesi, Mustafa'nın da idamı emredilmektedir⁵¹.

Ayanlık mücadelesinde bir diğer hadise Çankırı Sancağı'na bağlı Kalecik Kazası'nda yaşanmış ve Kalecik ayanı Şehsuvar zade Ahmet Bey'in katliyle sonuçlanmıştı. Olayda dahli olduğu iddia edilen⁵² Kalecik Müftüsü Mehmet Efendi'nin ifadesinde olay şöyle gerçekleşmişti: Kalecik ayanı olan Şehsuvar zade Ahmet Bey'in rakibi olduğu bilinen Kırlioğlu Mehmet Ağa'nın konağında toplanan isimleri malum on kişiyi müteceviz grup, bazı maddi hesapları da öne sürüp "Şehsuvar neslinden ayan istemeyiz" diyerek Ahmet Bey'e haber göndermişlerdi. Bunun üzerine Ahmet Bey, "zimmetimde 100 kise çıksa dahi veririm" diyerek haber vermesine rağmen eli silahlı grup Ahmet Bey'in evini basarak hasta yatağında bulunan ayanı dışarı çıkarıp katletmişlerdi. Ayanı öldürdükten sonra evinde bulunan 1500 kese akçalık eşyasını yağma eyleyip bilahare Kırlioğlu Mehmet Ağa'nın konağına gelmişler, Mehmet'e sakal duası yaparak ayan ilan etmişlerdi⁵³. Olay sonrasında bir takrirle vaziyeti anlatan kaza sakınlarından (ehli vukuf sahipleri) bazı şahıslar, hadisede Kalecik Müftüsü Mehmet Efendi'nin Kırlioğlu ile beraber hareket ettiği, kâtilleri kışkırttığı ve katl hadisesinde parmağı olduğunu ifade etmişlerdi⁵⁴. Bu neviden ulemanın ayan veya ayanlık iddia edenlerle beraber hareket ettikleri daha önce de bazı örneklerde görülmüştür⁵⁵.

revâc virmek kasdıyla Asitâne'ye gelüb bir kimesnemizin ma'lûmları olmayarak fukarâ lisanında kendisinin üç beş âvânesini kendi karyeleriyle Bâb-ı Ali'ye arzuhâl ve istikâ ile merkûm kendi konağında oturub umûr-ı memlekete karışmamak bâbında bir kıta emr-i âli isdâr itdürüb hilâf-ı inhâ merkûm kullarını tekdîr sevdasıyla olduklarından..." (Bakınız: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun No: 17153/c)

45 Çankırı Şerhiye Sicili 23/54

46 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun No: 17153

47 Çankırı Şerhiye Sicili 24/102

48 Çankırı Şerhiye Sicili 24/5

49 Burada zikredilen Hacı Mehmet'in daha önce ayan olan Hacı Mehmet'le karıştırılmaması gerekir.

50 Çankırı Şerhiye Sicili 24/199

51 Çankırı Şerhiye Sicili 24/222

52 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun No: 33747

53 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun No: 33747/a

54 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hatt-ı Humayun No: 33747/b

55 Özkaya, Ayanlık, s. 38

Sonuç

Yukarıda belirtildiği üzere bilhassa 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında bir takım hususiyet ve imkânlar ile bir nüfuz temin vasıtası olan ayanlık için Çankırı'da mühim bir mücadelenin verildiğini görmekteyiz. Ayanlık müessesesi bir ölçüde merkeze karşı yerel otoritenin kuvvet kazanması olarak nitelendirilebilir. Hatta bunların bazı bölgelerde besledikleri asker ve merkezi orduya yaptıkları katkılara bakılarak önemli bir askeri gücü elinde bulundurdukları da aşîkârdır. Yukarıda, ayanları konu alan devletin resmi belgelerinde, onların rüşvet, irtikâp, ahaliye zulüm gibi bazı fiilleri işledikleri üzerinde fazlaca durulmuştur. Bunda aslında merkez ile taşrada zamanla otoriteyi eline geçiren ayanlar arasındaki güç paylaşımından doğan gerilimin ideolojik söylemini de bulabilmek ya da öyle algılamak mümkündür. Merkezden taşraya gönderilen fermanlarda, ayanların belirtilen suiistimallerine çok vurgu yapılmaktadır. Bu söylemin biraz abartılı olduğu, ayanların her ne kadar bu kabahatlerden bazılarını işledikleri sabit olsa bile, arkalarına aldıkları halk desteği, bölgelerindeki sosyal ve ekonomik hayata verdikleri büyük katkılar da hesaba alınarak rahatlıkla anlaşılabilir. Çankırı temelinde, ayanlara ait büyük bir askeri-silahlı gücün varlığına şahit değiliz. Daha çok bunların devletin Çankırı havalisinde idari-malî görevlerini yerine getirmekte olan ileri gelenler olduklarını görüyoruz. Bunlardan bazılarının zenginlikleri dolayısıyla Çankırı'nın sosyal bakımdan gelişmesine vesile olan bazı vakıf ve hayratın sahibi olduğu da biliniyor. Hem nüfuz, hem itibar, hem de zenginlik vasıtası olması hasebiyle ayanlığın önemli bir mücadele sebebi olduğu anlaşılmaktadır.

Ayanlık müessesesi Tanzimat'ın ilanından önce bazı yörelerde kaldırılmış olmakla beraber, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte oluşturulan düzenlemelerle tamamen yok olmuştur. Bu köklü düzenlemelerle artık ayanlara halk ile devlet arasındaki ilişkilerin tanziminde yer kalmamıştır. Fakat ayan ve ayan kökenli kişiler sancak merkezinde ihdas edilen meclislere âzâ olmuşlar, başka ünvanlar alarak şehir ve kasaba üzerindeki etki ve faaliyetlerini uzun zaman devam ettirmişlerdir⁵⁶.

⁵⁶ Çadırcı, Tanzimat, s. 37

ŞEYH BAHAEDDİN VAKFIYESİ*

Refet YINANÇ **

Çankırı Belediyesi Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi arşivinde bulunan ve araştırmamıza konu olan bu vakfiye şu ana kadar üzerinde çalışma yapılmayan ve ilk defa araştırmacılarımızın ve tarihçilerimizin tanışacağı orijinal bir vakfiyedir. Mevcut bilinen en eski vakfiyeler katoloğu içerisinde de yer almamaktadır.

Vakfiye Çankırı Belediyesi Dr.Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezine bağış yolu ile kazandırılmış ve araştırma merkezinin demirbaşına kaydedilmiştir. Mevcut vakfiyenin üzerindeki satırlar yer yer silinmiş olmasına rağmen geçirdiği tarihsel süreç dikkate alındığında sağlam bir şekilde günümüze kadar geldiğini söylemek mümkündür. Vakfiye hakkında özet olarak şu bilgileri vermek mümkündür.

VAKFIYENİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Boy	: 1.65 cm.
Eni	: 23.5 cm.
Satır sayısı	: 63
Dönemi	: Selçuklu
Tarihi	: 5 Rebiül Âhir sene 680 (21 Eylül 1281)
Vakfiyenin dili	: Arapça ve Farsça
Vakfın ismi	: Şeyh Bahaeddin Vakfı
Vakfiye sahibinin ismi	: Ebu Bekir Aytekin Oğlu el-Hac Bahaeddin
Vakfiyenin içeriği	: Çankırı kalesi içerisinde bulunan bir büyük cami-i, bir mescit, bir imaret ve kuşevi(Kuşhane)'ne ait vakıf bırakılması
Kadı tasdik tarihi	: H. 739- Hakim Mahmut
Şuhud-u Hal (Şahitler)	: İbrahim bin Taceddin....bin Ömer Muzaffereddin Eyyup bin Muhyiddin Mahmut Efruz? Bin Süleyman Mahmut bin Ömer el-Müfti Bahaeddin .... bin Ahmet bey El-İmam Şerüfüddin Ahmet es-Sivasî El-Hac Şükrü bin Süleyman..... Şucauddin Mahmut

* Dr. Rıfki Kâmil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi, Arşiv Kütüphanesi Demirbaş No: 1735

** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi

وبعثنا من بعده نوحا وصاروا قوما فاسقا
 وبعثنا حاموذا محمدا الامام والاسم به وادعى من
 والملك ارجع من الوصو ولا يملك من الامم
 من الله ارجع من الوصو ولا يملك من الامم
 على قاص من نصاه المسلم من الحكم والعصا محكم
 وبعثنا محمدا الامام والاسم به وادعى من
 ولا من نوح بالهدى والنور امر اطال في الوصف
 من يد بعد ما سمع فاما الله على الذين يدعون ان الله سمع عليهم
 واجر الوقت على الله الذي لا يصوغ امر المحسنين ويجمع ذلك ونفع الاشياء
 والحكام من رسول الله صلى الله عليه وسلم
 على الناس

والله اعلم
 وخلق الله
 على الله محمد وادعى من
 على الله محمد وادعى من
 على الله محمد وادعى من

دعه حادس راك در وقعه كور
 دعه حادس راك در وقعه كور
 دعه حادس راك در وقعه كور

'ÇANKIRIDAN FELSEFEYE' FERİD KAM HAYATI, ESERLERİ VE BAŞLICA FİKİRLERİ

'From Çankiri To Philosophy'
His Life, His Works And His Main Ideas
Ferid Kam

Süleyman Hayri BOLAY *

ÖZET:

Ferid Kam Çankırı kökenli bir ailenin ferdi olarak 1864 yılında dünyaya gelen ve 1944 yılında vefat eden, seksen yıllık dolu dolu geçen bir ömrün sonunda düşünce hayatımıza inkar edilemez katkılar sağlayan bir ilim adamıdır. Okumayı ve araştırmayı seven felsefenin yanı sıra şiir ve edebiyata da düşkün bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli alanlarda ortaya koyduğu eserler bugünkü düşünce, edebiyat ve sanat hayatına çok büyük zenginlikler katacak düzeydedir. Ortaya koymuş olduğu eserler başlı başına ve üzerinde derinlemesine çalışmaların yapılmasını zorunlu kılan bir niteliktedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Ferid Kam, Çankırı, felsefe, İslam felsefesi, kelim, din, varlık, bilgi, ruh ve madde, ahlak, sanat, şiir, edebiyat, tasavvuf.

'FROM ÇANKIRI TO PHILOSOPHY' HIS LIFE, HIS WORKS AND HIS MAIN IDEAS FERİD KAM

SUMMARY:

Ferid Kam was a scientist, who was born in 1864 as son of a family originated from Çankırı and died in 1944. He contributed to our idea life during his life-cycle lasting eighty years. He liked to read and search. He was interested in philosophy as well as in poem and literature. His works in various areas contributed too much to today's idea, literature and art life. His works should be researched properly.

KEY WORDS: Ferid Kam, Çankırı, philosophy, Islamic philosophy, word (kelam), religion, asset, knowledge, soul and body, morality, art, poem, literature, Islamic mysticism.

A) HAYATI VE ESERLERİ

Ö. Ferid Kam, 1864 yılında İstanbul Beylerbeyi'nde doğdu. Babası askeri tabib Ahmet Muhtar Paşa'dır. Dedesi birinci ordu meclis kâtipliğinden emekli Sadık Efendi'dir. Ferid Kam'ın daha önceki dedeleri Çankırlı olup "Deli kurdoğulları" lâkabıyla anılırdı.

Ferid Kam'ın annesi Fatma Fitnat Hanım'dır. Anneannesinin kocası Çankırı'nın Çerkeş ilçesinden olup "Molla kuzu" ailesinden Emin Efendi'dir. Ferid Kam bu aile lâkablarına telmihen, "Nasıl olmuş da kuzu ile kurdun biraraya gelmesinden biz ortaya çıkmışız" dermiş. Ferid Kam'ın anne tarafından dedesi Müderris Süleyman Efendi'dir. Bu zat II. Abdülhamid'in annesinin evlatlığıdır. Süleyman Efendi'nin babası ise "Sadâret Kethüdalığı", "Reisül kütâblık" ve "tersane emînliği" gibi görevlerde bulunmuş Ömer Vahit Efendi'dir.

Ahmet Muhtar Paşa 1849'da Fatma Fitnat Hanım'la evlendikten sonra Hâlit adında bir oğlu olmuş, bu oğlu daha sonra Denizli'de hekim olarak vazife görürken ölmüştür. Ferid Kam ailenin üçüncü çocuğudur.

Ahmet Muhtar Paşa neşeli, nüktedan, mizahı seven bir kimse olup iradesinin kuvveti ve cesareti ile tanınmıştı. Kendisi, II. Abdülhamid ile veliahd iken, bir vesileyle tanınmış, bu tanışma, beraber tavla oynayacak ve çeşitli sohbetlerde bulunacak kadar ilerlemiştir. Veliahd Abdülhamid Padişah olduktan sonra, saraydan uzak duran A. Muhtar Paşa, Padişahın aklına gelip çağırmasına kadar saraya gitmemiştir. Davete icâbet ederek saraya gelişi, onun "paşa" ünvanıyla harem dairesine doktor olarak girmesine yol açmıştır. Kendisi II. Abdülhamid'in idaresinden memnun kalmadığı için padişaha karşı soğuk durmuştur.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Felsefe bölümü, Gazi University Philosophy department.

A. Muhtar Paşa, misafirseven olduğu için evlerinde misafir eksik olmazdı. Evde sık sık musikî ağırlıklı sohbetler tertip ederdi. Bu musikî sohbetlerine devrin tanınmış bestekârlarından Asım Faik, Sâlim ve Esvapçıbaşı Rahmi, Kemençeci Vesilâki gibi kimseler de katılırdı. Böyle musikî meclisleri tesirini daha sonraki yıllarda göstermiş olup Ferit Kam birara Tanburî Ali Efendi'den ders almış ve sonra bırakmış; fakat oğlu Ruşen Kam, tanınmış bir tanburî, kemençe üstadı ve musikînaş olarak kendisini göstermiştir.

Ferid Kam'ın annesi Fatma Fıtnat Hanım terbiye ve nezâketi ile dikkati çeken bir hanımefendi idi. Aynı zamanda çok dindar ve ihlâslı olan bu hanımefendi, İslâmî yaşayışında daima örnek olmuştur. Beş yaşında namaza başlamış ve 82 senelik ömründe ibadeti aksatmamıştır.

Öğrenim Hayatı:

Ferid Kam, ilköğrenimini Beylerbeyi Rüştîyesi'de tamamlamıştır. Aynı zamanda bazı hocalardan özel olarak çeşitli dersler almış, bilgi ve kültür hazinesini genişleterek ufkunu açmıştır. Babası oğlunun da kendisi gibi hekim olmasını istiyordu. Bu sebeple onu "Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye"ye verdi. Ferid Kam'ın mizacı laboratuvar ve ameliyat masalarında saatlerce vakit geçirmeye müsait değildi. Bundan dolayı iki senelik tıp tahsilinden sonra ayrıldı. 1882'de imtihanını kazanarak "Mekteb-i Hukuk"a girdi. 1883'de babasının âni olarak vefat etmesinden dolayı Hukuk mektebine de ara vermek zorunda kaldı. Bundan dolayı kendini özel derslerle yetiştirme ve öğrenme merakını gidermeye çalıştı. Bu cümleden olarak Fehmi Efendi'den Arapça, Keşmirli İskender Efendi'den Farsça, Polanya asıllı Hayrettin Efendi'den de Fransızca dersleri aldı. Kendisi bu faaliyetlerinde devrinin tanınmış alimlerinden Nüzhet Efendi'den çok yardım görmüş, onun ilim ve irfanından istifade etmiş, dolayısıyla kendini ona karşı çok minnettar hissetmiştir. 17-18 yaşlarında Nüzhet Efendi'den iki yıl ders alan Ferid Kam hocası hakkında "Üstad'ı Mübeccelim-Yüce Üstadım" tabirini kullanmış, onu şöyle vasfetmiş: "Merhum ruhu hafif, sohbeti lâtif, kendisi fevkalâde nâzik ve zarif olan bir nüsha-i Kübra-yı marifet idi". (Rahmetli ruhu neşeli, sohbeti haz veren, çok nazik ve ince, büyük bir bilgin örneği idi.)

Kısa zamanda ilerlettiği Fransızca, Arapça ve Farsça onun ufkunu daha da genişletmişti. Fakat onun araştırmacı ve tatmin bilmeyen zekâsı derinlere dalmak istediğinden, vazifesi dışında vakit buldukça medrese öğreniminin bir başka şekli olan cami derslerine devam etmeye başladı. Fatih Camiindeki bu derslere büyük bir intizam ve gayretle devam etmiş ve 1885 senesinde müderris Mustafa Asım Efendi'den "İcazetnâme" (diploma) almıştır.

Araştırma Merakı ve Şüpheliği

Onun doymak bilmeyen zekâsı, hiçbir şeyle tatmin bulmuyordu. Bir taraftan cami derslerinden edindiği İslâmî ilimlere dair bilgiler, sohbet ve ders üslubu; diğer taraftan Batı'nın felsefe sistemleri, araştırma metodları, felsefe okulları ve öğretileri onda yeni ufuklar açıyor, kalbinde ve kafasında yeni yeni şüpheler uyandırıyor. Şüphenin birini gidermek için yeni bir araştırmaya giriyor; fakat daha başka şüphelere sürükleniyordu. Bu devrede, Ferid Kam şiddetli bir fikir bunalımına düşmüştü. Akşamları eve geldiğinde başını göstererek "hanım burada kıyametler kopuyor, korkuyorum" dediği zamanlar olmuştur. Bu bunalımdan kurtulmak için filozoflardan, tanınmış tarikat şeyhlerine kadar başvurmadık kapı bırakmamıştı. Sonunda Mevlâna Celâleddin-i Rumî'nin "Mesnevi" adlı meşhur eseri imdada yetişmiş, Mesnevî'nin tuttuğu ışık, verdiği feyiz ile bir hayli huzur ve sükûna kavuşmuştur. Bu ikinci devre Meşrutîyet'e kadar devam etmiş, ondan sonra Ferid Kam'ın öğretme devresi başlamıştır.

Ferid Kam, 1889'da Fatma Rukiye Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilik tarihini, not defterine şöyle kaydetmiştir:

"Emr-i ilahî ve sünnet-i Peygamberî üzere Fahri Bey merhumun kerîmesi Fatma Rukiye Hanım ile 307 Şaban-ı Şerîfin birinci cumartesi günü tesm-i akd-i âcizânem icra edildi. Allah tarafeyn hakkında hayr-ı mahz ve mahz-ı hayr eylesin. Amin, bihürmet-i Seyyid'il-mürselîn"

Bugünkü dilde ifade edersek:

"Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in sünneti üzere rahmetli Fahri Bey'in kızı Fatma Rukiye Hanım ile 307(1891) Şaban-ı Şerîfin(Ramazandan önceki ay) birinci cumartesi günü bu âciz kulun nikah merasimi icra edildi. Allah her iki taraf hakkında sırf hayır ve halisane iyilik nasîbetsin. Amin. Allah'ın peygamberlerinin efendisi hürmetine."dememiz lâzım.

Bu evlilikten üç kız, iki oğlan dünyaya geldi. Ferid Kam aile hayatında eşine çok sadık ve vefalı bir eş olarak kalmış, çocuklarının terbiyesi, tahsili için hiçbir fedakârlıktan sakınmamıştır. Eşi de Ferid Kam'ın titizliğini kısa zamanda anlayarak kendisini ona göre ayarlamış, dolayısıyla eşine huzurlu bir aile hayatı hazırlamıştır.

İlmi Hayatı ve Şahsiyeti

Ferid Kam okuma ve araştırma sahası olarak şu üç sahayı seçmiştir: Edebiyat, din ve felsefe. Tarih de yardımcı saha olarak bulara ilave edilebilir. Onun araştırmacı zekâsı, doymak bilmeyen okuma ve öğrenme açlığı, onu küçük yaştan itibaren simyadan kimyaya, nücüm ilmine (astroloji), efsaneden tarihe, kelâmdan tasavvufa, edebiyattan felsefeye kadar hak bâtil herşeyle meşgul olmasına yol açtı; bu gayretle her alâka duyduğu alanın derinliklerine nüfuz etmek için uğraşmıştır.

Ferid Kam'ın araştırma iştahı, kendisinden zevkli bir fikir idmanı haline gelmiştir; onun bu merakı ve idmanı ona, anlaşılması en güç beyitleri bile, fazla düşünmeden çözmeye alışkanlığı kazandırmıştır. Dolayısıyla eski bir beyitte yeni bir anlam keşfetmek için, her defasında yeni bir eser okuyormuş gibi davranır; eski bilgilerin kesirinden kurtulmaya çalışarak zekâsının serbest çalışmasına fırsat verir, zihnini daima uyanık tutardı.

Ferîd Kam, edebiyat tarihiyle yakından ilgilenmiş, fakat o bir edebiyat tarihi meydana getirmeyi düşünmemiştir. Bunun için şairlerin hayat hikâyeleri yerine eserleriyle uğraşmış; onların eserlerinde kullandıkları kelimeler, manzumlar ve terimler üzerinde durmuş, böylece edebî metinlerin açıklamasını (şerhini) esas uğraşma alanı seçmiştir. Ferîd Kam, kelimeleri kendisine bir sermaye olarak görür, onları ayrı bir "âlem" olarak kabul ederdi. Böylece zengin bir kaynak olarak şâir Bâkî'yi tercih ederek ele aldı.

Onun metin şerhindeki metodu şudur: Şâirleri bizzat kendi eserlerinde tanımak, böylece eserden, eseri yazana yahut "Eserden Müessire" ulaşmaktır. Onu Darülfünûn'daki "Edebiyat", "Asâr-ı Edebiye Tetkikatı" ve "Şerh-i Mütûn" adıyla okuttuğu dersler onu bu metodu devamlı kullanmaya sevk etmiştir.

Ferîd Kam, şairler hakkında konuşurken, peşin hükümlerden kurtulmaya çalışmış, başkalarının etkisinde kalmamaya dikkat etmiştir. Kendisinden önceki fikirleri araştırmadan taklit etmek yoluna gitmemiş, objektif kalamadığı zamanlar da olmuştur.

Bir kısım divan şâirinin hüner göstermek için düştükleri yapmacıklığı (tasannu) hiç sevmemiştir. Kendisi sadelikten hoşlanmasına rağmen, bazı eserlerinde oldukça ağdalı bir dil kullanmıştır.

Sevdiği divan şâirleri arasında Nefî, Fuzulî ve Şeyh Galip gibi büyük isimler vardır. Nefî'yi, ahenk ve ihtişamından, Nedim'i zarafet ve inceliğinden dolayı beğenir, Fuzulî'yi derin ve içli bir şâir olarak takdir eder, Şeyh Galib'i renkli ve düşündürücü bulurdu. Fâzıl ve Vasîfî Türk dilindeki tasarrufları açısından beğenir, ama şiirlerini basit ve bayağı olarak görürdü.

Ferîd Kam, divan şiirinin düşkünü olduğu kadar halk şiirini de çok severdi. Hattâ gençliğinde Âşık Ömer'in divanını olduğu gibi bir deftere yazmıştır ve sonuna şöyle bir not düşmüştür: "Âşık-ı billâh şâir-i dilâgâh Âşık Ömer merhumun eş'arı, tabîi ve millî eş'arın fikrimce üs-sül'esasî olsa yeridir... "Notun kalan kısmında Osmanlı şairlerinin ekserisinin Acemi ve "câm-ı cemi" taklide düştükleri için onların sözlerine tabîi ve selîkî şiir denemeyeceğini ifade eder.

Hakânî'deki ihtişamı takdir ederdi. Hakânî'ye nâzîre yazabilecek kadar Farsçaya hakim, Farsça ve Arapçada şiirler ve beyitler yazmıştır ki bunlar çok kıymetlidir.

Türk, Fars ve Arap edebiyatlarının derinliğine dalması, onu Batı edebiyatına yöneltmekten alıkoymadı. O, zaman zaman Batı'ya döner ve Fransız şairlerini okurdu. Aynı zamanda felsefî eserleri okumaktan ve filozofların sistemlerini incelemekten geri durmazdı. Daha çok 18. asır filozofları ile 19. asır romantiklerini beğenirdi.

Din ve Felsefe Konuları

Din ve Felsefe konuları üzerinde çalışırken daha çok şu meselelere ağırlık verdi: İnsanın kendi varlığını tanıdığı andan itibaren aklını daima meşgul eden Allah'ın varlığı, kâinatı ve varlıkları yaratması, Allah'ın insan ile münasebet kurması, yani vahiy ve kitap göndermesi, peygamberlik, insanın yapısı, ruhun varlığı, ruhun hayatı, ölüm, ölümden sonraki hayat, kaza, kader, takdir, iman, inkâr, inkârın psikolojik sebepleri,

gibi birçok mesele. 17-18 yaşlarında yazdığı bir kısım manzumelerinden kafasını bu gibi meselelere verdiğini anlamak mümkün olmaktadır. Meselâ şu kıt'ası biraz Berkley'i biraz da Descartes'i hatırlatmakla beraber o yaşta henüz bu filozofları yakından tanımamış olabilir.

"İdrâk iledir vücud-ı âlem
İdrâk iledir şuhûd-ı âlem
Varlık demek, ben varım demektir,
Bâkisi bu feyze bin emektir."

Ferîd Kam'ın felsefe problemleri üzerindeki inceleme ve araştırmaları Süleymaniye Medresesi'ndeki "Umumi felsefe dersleri" ile genişlemiş ve bu münasebetle, eski Hint ve Çin'den başlayarak Doğu ve Batı filozoflarını okumuş, bunlar hakkında tenkitler ileri sürmüştür.

Ferîd Kam'ın yorulmak bilmeyen bir okuma hevesi, doymak bilmeyen bir araştırma ve inceleme aşkı vardı. Bu aşk ve heves dinmeden ömrünün sonuna kadar devam etmiş, araştırmalarından ulaştığı neticelerin bir kısmını kaleme dökmüştür. Ferîd Kam, babasının âni ölümü üzerine yüksek öğrenimini bırakmak ve bir işte çalışmak zorunda kaldı. Onun ilk resmi hayatı Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) tercüme odasına mülâzemeten (stajyer olarak) girmekle başladı..

"Ferîd Kam o sırada Maarif Nezareti'nin (M.Eğitim Bakanlığı) açmış olduğu Fransızca öğretmenliği imtihanını kazanmış 200 kuruş maaşla Beylerbeyi Rüştüyesi'ne Fransızca öğretmeni olarak tayini çıkmıştır (1 Ekim 1888).

1914'te Darülfünun (Üniversite) Türk Edebiyatı müderrisliğine (Profesör) tayin edildi. (5 Ocak 1914) Hariciye Nezaretindeki vazifesinden kendi isteğiyle emekli oldu.

1 Eylül 1917'de Süleymaniye Medresesi'nde Umumi Felsefe tarihi müderrisliğine başladı. 1918'de "Darül-Hikmet'il-İslâmiye" (İslâm Akademisi) üyeliğine atandı. 1. Dünya Harbi'nden sonraki mütareke döneminde yapılan Üniversite ıslahatında verdiği dersler kaldırıldığı için açıkta kaldı. Fakat fazla vakit geçmeden 25 Ağustos 1919'de Edebiyat Fakültesine konan "Metinler Şerhi" müderrisi olarak tekrar üniversiteye döndü. 1922'de Ankara'da "Tetkikât ve Te'lifât-ı İslâmiye Heyeti" Üyeliğine tayin edildi ve bu esnada heyetin yayınları arasında bazı eserleri neşredildi. 1923'de Süleymaniye Medresesi'nde "Felsefe Tarihi" dersleri vermeye başladı. 1924'te Darülfünun İran Edebiyatı tarihi müderrisliğine tayin edildi. Dokuz yıl bu vazifede kaldıktan sonra Darülfünun lağvedilip yeni üniversitelerin kurulması üzerine üniversite ve vazife dışı kaldı. (31 Temmuz 1933)

Üstâd Ferîd Kam'ın bundan sonraki hayatı kendi köşesine çekilmiş olarak, biraz da yalnızlık ve üzüntü içinde geçti. Vaktini okumak, okutmak ve araştırmakla geçirdi. Talebelerinin eski metinleri anlatmakla karşılaştıkları müşkülli çözmekte yardımcı oldu; böylece teselli buldu.

Nihayet on senelik bir aradan sonra 1943 senesinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne İran Edebiyatı Profesörlüğüne tayin edildi. Zevkle ve hevesle bu dersi vermeye koştu.

21 Mayıs 1944 Pazar günü akşamı seksen yaşında iken vefat etti. Ölümü tam bir sükûnet, iman, teslimiyet ve şuur haliyle oldu.

Eserleri

Manzumeleri

Türrehat: İstanbul, 1303, kerabet ve kapsar matbaası 44 sayfalık bir kitap olup Ferîd Kam'ın 17-22 yaşları arasında yazmış olduğu şiirleri ihtiva eder. "Türrehât" kelime manasıyla "önem verilmeyen saçma sapan şey" anlamına gelir. Burada işlediği konular arasında sevgi, hakikat, kabristan, hayret gibi konular başta gelir. Kitaptaki şiirlerde vezin bakımından uzatma, kısaltma ve kafiyelelere pek dikkat edilmemiştir. O bu şiirlerin daha çok yenilerinin meselâ o zamanın yenisi olan A. Hamid'in ve diğer bazı şâirlerin tesirinde kalmıştır.

Ferîd Kam, bu manzumelerinde gençlik devresinin heyecanlı, telaşlı ve endişeli anlarını kaleme dökerek kendi karakterini ortaya koymuştur. Bunda tabiat ve âlem sevgisi zirveye ulaşmıştır.

Başka Manzumeleri: Daha sonraki manzumelerinde Türehât'taki hafiflikleri bırakmış, daha olgun ve dolgun şiirler kıt'alar yazmıştır.

Kıt'a ve Rubailer: Onun gençlik yıllarında yazdığı rubaî ve manzumeler büyük bir cilt tutacak kadar geniştir. Bunlar zaman zaman dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Kendi de bunları muntazam bir şekilde tertip edip, muhafaza etmiştir.

Farsça Şiirleri: Ferîd Kam Farsça şiirler de yazmıştır. Bunlar arasında Afgan Kralı Emanullah Han için yazdığı uzun manzume ayrıca basılmıştır (İstanbul, Efkât Matbaası, 1928). 49 beyitlik bu şiiri Ferîd Kam, Kral'a Darülfünûnu ziyaret esnasında da okumuştur. Bu şiiri bir İngiliz'in iddialarının yetersizliğine yormuş ve bir cevapta tek tek göstermiştir (Vakit Gazetesi, 7-8 Ağustos 1928).

Edebiyat Tarihine Ait Eserler

Asâr-ı Edebiye Tedkikatı Dersleri: Bu eser, 1915-1916 senelerinde Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde vermiş olduğu derslerin notlarıdır. Eser taş basma olarak 336 sayfadır.

Bu eser, Dr. Halil Çeltik tarafından, Ferîd Kam'ın basıldıktan sonra yaptığı ilaveleri, bazı notları ve örnekleri ekleyerek yayımladı. Bkz: Ömer Ferîd Kam, Divan Şiirinin Dünyasına giriş (Asâr-ı Edebiye Tetkikatı, M.E.B. yayınları Ankara, 2003)

Ferîd Kam dil üzerinde dururken Türkçede mutedil bir dil siyasetinin lüzumlu olduğunu da ifade eder; bir kısım taklitçi aydınlar kızar ve şöyle der: "Bu taklit sebebiyle lisan o kadar şîrazesinden çıktı ki, yazılan eserlere Türkçe demek için iki şahit lâzım gelir. Zira bir sayfadan ibaret bir yazıda Türkçenin rolü üç beş kelime ve edevâta münhasır kalmıştır."

Ferîd Kam, bu ders notlarında san'atla ahlâkın ilişkisi üzerinde de durur ve bunların birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyler. Edepsiz ve ahlâka aykırı bir san'atın aleyhinde bulunur.

Bu eser, nesir, nazım gibi meselelere temas ettikten sonra bitirilmeden yarıda kalmıştır.

Şerh-i Mütûn (Metinler Şerhi): Ders Notları.

Eski edebi metinleri şerh etmeyi, açıklamayı hedef alan bu eser eski edebî eserlerin incelenmesini ihtiva eder, 1919-1922 yılları arasında Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde okutulmuştur. Eser risaleler halinde taş basması halinde basılmıştır.

c) Sâbit ve Bâki Hakkında İnceleme: Bazı ısrarlar üzerine ve zamanın şartları icabı olarak, Ferîd Kam'ın 1922'de bazı gazetelerde yayınlanmış makalelerinden meydana gelmiş bir eserdir. Bu iki divan şairi hakkında geniş bilgi verir. Sâbit ve Bâki'nin gazelleri dil, vezin, mânâ ve kelimeler üzerinde durularak devir gözönüne alınarak incelenmiştir. Eser tamamlanmıştır.

İran Edebiyatı Tarihi: İstanbul 1927, 296 sayfa.

Ferîd Kam, klasik bir edebiyat tarihi meydana getirmek istemiş, notlarını hazırlamış olmasına rağmen neşredememiştir.

Eserin ilk bölümü, mitolojiye dayanan tarihi bir özettir. (Dârap II'ye kadar) İkinci bölümü ise Şeyh Sâdi'ye kadar gelebilmiştir. Böylece İran Edebiyatı devir devir belli bir plan dahilinde ayrılmış, o devirlerde yaşayan şairler tanıtılmıştır. Ferîd Kam bu eserlerini hazırlarken bir çok temel eserden faydalanmıştır; aynı zamanda nakilde kalmamış tenkit ve izahlar da vermiştir.

Avrupa Mektupları: Avrupa Seyahatında müşahedelerini anlatan mektupları. Bkz: Nergiz Yılmaz, Avrupa Mektupları, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, 109 sayfa.

Dine ve Felsefeye Ait Eserler

İlm-i Ahlâk: (Ankara, Vilayet Matbaası, 1339-1341)

Millî Mücadele senelerinde "Tetkikât ve Telifat-ı İslâmiye Heyeti" (İslâmi incelemeler ve Telifler Heyeti) adlı komisyonda üye olarak çalışırken Ankara'da ikâmet ediyordu. Bu sırada Emile Boirac'ın "Felsefe İlkelerinden Ahlâk İlmi" adlı eserini "Mebadi-i Felsefeden İlm-i Ahlâk" adıyla bazı ilaveler yaparak tercüme etmiştir. Ferîd Kam'ın bu eseri tercüme etmekten esas maksadı, kendi yazmakta olduğu ahlâka dair esere hazırlık olması ve bu konuda yeni münakaşalara zemin hazırlamasını sağlamaktır.

Ferîd Kam, ahlâkın temeli olarak Allah'ın bildirdiği ilâhî hükümleri görmektedir. Kendisinin önsözde belirttiğine göre ahlâkın ilk öğreticileri ve en büyük örnekleri peygamberlerdir. O, filozofların kendi devirlerinde

peygamberlerin getirdiği dinin ve ahlâkın tesirinde kaldıklarını, bunları felsefî kalıplara döktüklerini söyler. Böylece Ferîd Kam ahlâk, din ve felsefe arasında sağlam bir bağ ve köprü kurmuş oluyor.

b) Dinî Felsefî Musahabeler: (İstanbul, 1329, Sırat-ı Müstakim Matbaası)**

Ferîd Kam "Sırat-ı Müstakim" dergisinde yayımladığı dinî felsefî mâhiyetteki makalelerini biraraya getirmiştir. Esas itibarıyla eser gençler için hazırlanmıştır. Ferîd Kam,

İlk Sohbet: Kur'an'da her şeyin bulunup bulunmadığı sorusuna cevap arıyor. Dinin üstünlüğünden, insanları huzura kavuşturmasından bahisle, ortadan kalkması halinde insanlığın düşeceği kötü duruma işaret ederek Kur'an'ın bir din ve ahlâk kitabı olduğunu vurguluyor.

İkinci Sohbet: Hollandalı şarkiyat bilgini (Müşteşrik) Dozy'nin İslâm tarihi üzerine yaptığı araştırmalarındaki, İslâm'a dair bazı iddialarına cevap veriyor. Ferîd Kam Hz. Musa'ya veya Hz. İsa'ya da Hz. Peygamber'e yaptığı gibi hücum edip edemeyeceğine sorarak onun gârâzkârlığını ortaya koyuyor.

Üçüncü Sohbet: Din ve dünya ilişkileri ile dindardaki saadet mayası, ilim ve felsefî münasebetleri üzerinde duruyor.

Dördüncü Sohbet: Kâinatın durumu, yaratılışı, âhenk ve tabiat üstü alemde söz ederek, maddenin mahiyeti üzerinde yoğunlaşıyor.

Beşinci Sohbet: Ölüm problemi üzerinde duruyor. Kabir hayatı, ölüm ötesi âlem, ruhun durumu, yaratılışın sırrı ve dış âlemin ruha olan etkisinden bahsediyor.

Altıncı Sohbet: Cüz'î irade ve insan hürriyeti meselesi üzerinde duruyor. Kaza -Kader problemini ele alıyor. Deterministlerin kör kaderci anlayışlarını tenkit ediyor.

Yedinci Sohbet: İyiliğin, kötülüğün kaynağı gibi çok eski ve çok önemli ahlâkî problemler üzerinde duruyor. İyimserliğin ve kötümserliğin ahlâkî bakımdan durumunu değerlendiriyor.

Son Sohbet: Daha çok dış âlemin varlığı meselesini tartışarak, idealist açıdan bir değerlendirme yapmaktadır.

Bu kitap ele aldığı konuları, metodu ve soruları takdim tarzı bakımından günümüzde de tazeliğini korumaktadır.

Ferîd Kam'ın bu eseri Sayda'da (Lübnan) Arapça olarak ve Kazan'daki gazetelerde yayımlanmıştır.

c) Vahdet-i Vücûd: (İstanbul, 1331 1912, Matbaa-i Amire)

Bu kitaptaki yazılarda "Sırat-ı Müstakim" ve "Sebilürreşad" dergilerinde daha önce yayınlanmıştır.

Yazar, panteizmin ve "Vahdet-i vücûd'un tarihleri üzerinde durmuş, bunların tariflerini yaparak, farklarını ortaya koymuştur. Ayrıca zaman mekân, cevher, araz, ezel, ebed gibi kavramlar üzerinde durarak bunlara açıklık kazandırmıştır.

Bu eser yeni harflerle de yayımlanmıştır: Ethem Cebecioğlu, F. Kam, Vahdet-i Vücud, Diyanet İşleri Yayınları Ankara, 1994

Eserin Arapça ve Azerî Türkçesinden yayımı da yapılmıştır. Dr. Jean Rypka Sabit hakkındaki eserinde üstadı över; tanınmış şarkiyatçı Prof. Louis Massignon da eserden dolayı Ferîd Kam'ı "filozof" olarak nitelemiştir. Eser'in Arapçaya ve Azericeye çevrildiğini Rypka eserinde ayrıca kaydetmektedir.**

d) Kınalızâde Ali Çelebi: Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası, 1916, sayı: 4

"Ahlâk-i Alâî" hakkında 23 sayfalık bir araştırma.

e) İlm-i Maba'det Tabia (Metafizik): (İstanbul, 1341-43, Mahmut Bey Matbaası.)

Bu eserde metafiziğin ne olduğunu ve metafiziğin çeşitli problemleri üzerinde durur. Bilginin sınırı ve değeri, madde, ruh Allah'ın varlığı, metafiziğin ahlâk ve diğer problemleri ile olan münasebeti gibi meselelere yer verir.

Ferîd Kam, bu eseri de Emile Boirac'dan tercüme etmiştir.

Eski İran'da Felsefe: Türk Tarih Kurumu'nun hazırladığı "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı kaynak eser için yazılmış küçük bir araştırmadır.

Vaazlar: 1918'de Şeyhülislâmlık tarafından kurulan "Darü'l-Hikmet'il-İslâmiye" (İslâm İlim Akademisi), Mütakere yıllarında, halka dini irşatlarda bulunmak üzere üstad Ayasofya gibi camilerde görevlendirildi. Bu

** Dini Felsefî makaleler halinde Sırat-ı Müstakim dergisinin şu sayılarında çıkmıştır: C. III, Sayı: 71,74,75,78, C. IV, Sayı: 83,88,93,104, C. V, Sayı:116,130

***Dr. Jan Rypka, Beitrage Zur Giographie, charakteristik und interpretation des Türkischen Richters Sabit, P+rag, 1924

vaazları, her çeşit insana hitap edebildiği için çok ilgi toplamış ve tatmin edici olmuştur. Bu vaazlar Sebilürreşad'da ve sonra da "Ceride-i İlmiye"de yayımlanmıştır. (Bu vaazlar ve bir kısım makaleleri tarafımızdan İlahiyat Fakültesi Öğrencisi İbrahim Özdemir'e 1985 yılında mezuniyet tezi olarak verilmiş ve bunların hepsi bir araya getirilerek değerlendirilmiştir)¹

Felsefe Tarihi Notları: 1917-22 yılları arasında Süleymaniye Medrese-i Mühassisi'nde verdiği Umumî Felsefe Tarihi notlarından meydana gelmiştir. Bu notların ilk kısmı İlkçağ Yunan Felsefesine ait olup Thales'ten başlayıp İlkçağ sonuna kadar gelmektedir. 91 varak olup bazı sayfalar boştur. Ferîd Kam, zaman zaman araya girerek kendi fikrini söylemektedir. Meselâ Elealı Zenon'un zaman ve hareketin yokluğuna dair fikrini kanıtı dayanarak tenkit etmektedir. Eser, Dr. Nazmi Özalp arşivindedir.

Hall-i Mesele-i Tabiat: 49 yaprak olup Süleymaniye Kütüphanesinde yazma haldedir. (İ. İ. Hakkı bl. No. 1036)

Felsefe Lügatı Notları: Yazma halde Dr. M. Nazmi Özalp Bey'dedir.

Makalelerinin tam listesi Dr. Halil Çeltik'in yayıma hazırladığı "Asâr-ı Edebiye Tetkikâtı" adlı eserinin baş tarafında mevcuttur. Ankara, 2003, S: 16,21

Hayatı hakkında daha geniş bilgi Dr. Nazmi Özalp'in "Ömer Ferîd Kam, Ankara, 2000" adlı eserinde ve bizim "Ferid Kam, Ankara, 1988" adlı eserimizde mevcuttur.

B) FİKRÎ VE EDEBÎ CEPHESİ

Ferîd Kam, dili kullanmaktaki ustalığını ve titizliğini fikrî eserlerinde de göstermiştir. O, felsefî fikirlerini daha çok şu eserlerinde ortaya koymuştur: "Dinî Felsefî Muhasebeler" (1329), "Vahdet-i Vücut" (1331), "Felsefe Tarihi notları" "İlm-i Ahlâk" (1341), "İlm-i Maba'det- tabiâ" (1343)

Kendisine "Filozof" denilmesinin yol açan ilk iki eseridir. "Dinî-Felsefî Muhasebeler", Sırat-ı Mustakim de neşredilmiş sekiz sohbetten meydana gelmiştir.

Bu sohbetler, kendi iradesiyle, "İsbat-ı Vâcip", peygamberliğin mahiyeti, kaza ve kader meseleleri ile dinsizliğin mahsurları vs. gibi mühüm bahisler üzerinde akla ve nakle dayanarak durmak, derinliğine ulaşılması imkânsız olan dinsizlik gayyasının kenarında dolaşmak isteyen kalplere akibetin korkunçluğunu göstermek gayesini güder. Ferîd Kam'ın fikirlerini şöyle özetleyebiliriz:

Millîyet Anlayışı

Ferîd Kam, millîyet meselesi üzerinde de durmuştur. Bu konuya ait bir yazısında, milletlerin şahsiyetleri ânî olarak hâsıl olmuş değildir, der. Bu şahsiyet ona göre, mazinin derinliklerinden intikâl edip gelen umumî bir mirastır. Milletlerin şahsiyetleri, daima geçmişteki devirlere has olan halleri ve tavırları birlikte getirir. O da geçmişlerin özelliklerini o milletin benimsemesi neticesini doğurur. Bu bakımdan bir milletin kendi kimliğinin başkalarının kimliği içinde erimesine rıza göstermesi ahmaklıktır. Buna rıza gösteren bir millet, hakim başka bir kişiliğe teslim olmaktan başka bir şey yapamaz; mesalâ, bir Müslüman, bir Osmanlı, bütün maddî ve manevî hayatını bir Avrupalının hayat tarzına uydurursa, medenîleşmiş olmaz; ama Avrupalı'ya bir Avrupalı daha ilave etmiş olur.

Millî kültürümüzü muhafaza şartıyla tekamülde devam edebilmemiz için sağlam akıllara ve onların doğru fikirlerinin bizi aydınlatmasına muhtacız. Millî hüviyetine sahip olmayan bir millet de er geç yıkılmaya (zevâle) mahkumdur. Eğer bir müstakil hüviyet (kimlik) olmak üzere yaşamak istiyorsak Batı'yı örnek alan değil, Batı'nın örnek aldığı bir millet olmalıyız. Doğulu olduğumuzu unutmamalıyız.

Sanat Anlayışı :

Ferîd Kam, Mehmet Âkif'e, san'at ve dil üzerine yazdığı bir mektupta dile, gelişi güzel ve cahilâne müdahalelerin Türkçeyi hepimizin dili olmaktan çıkardığını, dilimizin şahsî bir dil haline getirildiğini söylüyor. Dilde rastgele tasarruf edenler, hiçbir ölçüye uymuyorlar, lisanımız günden güne çığrından çıkıyor diyor.

1 İbrahim Özdemir, Prof. Dr. Ferid Kam'ın yayınlanmamış Va'z Makaleleri ve Değerlendirilmesi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi hazırlanmış mezuniyet tezi, Ankara 1985
Va'zlar Sebilürreşad dergisinin şu sayılarında yayımlanmıştır: C. 18, Sayı: 449,450,451,452,454,455,460, Ceride-i İlmiye: Sayı: 51, 52, 53, 54,55,56,58,59

Sanki üstad, bugünü 85 sene öncesinden görmüş gibi.

Ferîd Kam, sanatta yaratmaya taraftar. Fakat bunu dâhî sanatçılar yaparsa güzel görünür, yenilik olur; sıradan sanatkarlar yaparsa "bir nümûni-garabet" olur. Sanat eserlerindeki mükemmeliyetin, daima "zevk-i sahîh" denilen bir ölçüsü vardır. Sanatçı kendi hayali tasarruflarını en iyiye götürmeye çalışır, fakat asla tabiatın tayin ettiği haddi aşmamalı, sanatın kanunları çiğnememelidir. Dâhî sanatçılar sanatın kurallarını aşarsa belki yeni bir kanun daha getirmiş olurlar. Fakat normal sanatçılar, onları taklide heveslenirse, asla başarılı olamazlar. Heykeltraş olsun, ressam olsun, musikîşinas olsun, o daima sanata has olan özel ölçüyü (mikyas-ı nevîyi) gözetmeye mecburdur. Bu şartlara uymayan sanatkarın eseri, sanat eserinden sayılmaz.

Ferîd Kam, "sanat sanat içindir" deyip sanatta dinî, ahlâkî, siyasi bir gaye aranmasını istemeyenlere karşı çıkıyor. Bu düstur kabul edilirse, yani sanatta gaye aranmayacaksa; sanatın dinsizliğe de, ahlâksızlığa da alet edilmemesi gerektiğini söylüyor ki bu çok yerinde ve mantıklı bir fikirdir. "San'at san'at içindir" demek san'atı kayıtlardan kurtarmaz, bağımsız kılmaz, en kötü kayıt ile bağlamış olur, diye ilave ediyor. Burada o bir esas daha getiriyor: "Sanatta gaye aramak yerine gayede san'at aramak". Zannımca, bu da önceki gibi, Ferîd Kam'ın özgün fikirlerinden birisidir. Çünkü gaye ile estetiği birleştiriyor, san'attan fedâkârlık yapmıyor, gaye uğruna san'atı feda etmiyor.

Felsefe ve İnsan'a Bakışı :

Ferîd Kam felsefenin lüzumuna inanır; kendisi zaten şüpheli sayılır. Aklın vazifesinin inkâr değil tasdik (kabul, doğrulama) olduğunu söyler. Akıllı insanın aldanmaya ihtiyacı olduğunu, bundan kurtulmanın mümkün olmadığını ileri sürer. Aklın ,Descartes gibi "iman nuru" yani inanç ile teyid edilmedikçe "Kalp akçe" gibi olacağına, işe yaramayacağına kanidir. O, aklın tüm dengelim ve tümevarım ile insanın Allah fikrine ulaşmayacağını iddia ediyor; İlahi vahiy olmasaydı ,insan zihnine Allah fikrinin girmeyeceğinde ısrar ediyor. Kanaatımızca onun bu fikri Kur'an'daki Hz. İbrahim'in Allah'ın varlığını buluşu fikrine uygun düşünmektedir.

Ferîd Kam, felsefenin kamu vicdanı ve kamuoyu ile olan münasebetini de şu ifade ile belirtir. "Felsefe, genel vicdanı inkâr, onda yerleşmiş itikadın bâtıl olduğuna hükmedemez. Bilakis onun kaynağını ve yayılış sebebini açıklar, yorumlar." Felsefi mesleklerin (akımlar) tecrübeleri ve onlardan çıkarılan sonuçları göz önünde bulundurması gerekir. Ama tecrübenin sonuçları içine sıkışıp kalmamalıdır. Özellikle bir felsefi meslek, insan tabiatından başka bir tabiatın yardımıyla ortaya konamaz. İnsan tabiatının ise, birtakım konuları, sınırları ve ihtiyaçları vardır. Her filozof, bunları göz önüne almak zorundadır. İnsanda zaman ve mekân tâbi olmayan inançlar varsa, felsefe onu da araştırmak zorundadır. Nitekim Alman filozofu Karl Jaspers (öl. 1969), ölüm ötesi hayatı felsefenin aydınlatması gerektiğini söylemiştir. Şu halde Ferîd Kam, felsefenin sahasını genişleterek inançları da bu sahaya dahil etmektedir. Böylece felsefeyi dinden soyutlamak isteyen pozitivist, materyalist, ateist ve laisist görüşlere karşı tavrını açıkça ortaya koymuş olmaktadır.

Bu çerçevede Celâl Nuri'nin filozofları ve felsefe sistemlerini hiçe saymasına şiddetle karşı çıkmış ve "en seçkin dimağların ictihatlarının ürünü, inançlarının hülasası olan o muazzam ilim", "...üç beş bin seneden beri binlerce dahiye meşgul eden, bugün Avrupa üniversitelerinde "masal" değil, müstakil bir ilim olmak üzere okutulan muazzam bir ilim" diye nitelediği felsefeyi savunmuştur.

Varlık Anlayışı :

Ferîd Kam, âlemde biri diğerine zıt iki türlü varlık (vücut) olduğunu kabul etmektedir; Hudûs (yaradılış) ve kıdem, hareket ve sükûn, Kemal ve noksan, mutlak ve mukayyet (Değişken). Burada esas mesele sonlu ile sonsuzun nasıl mevcut olabileceğinin belirtilmesidir. Bunlar arasındaki zıtlığın büyüklüğüne karşı insan idraki o kadar zayıf ve sınırlıdır ki problemin içinden çıkamıyor.

Ferîd Kam sonlu varlığı inkâr etmeyi, hayatı inkar etmekle bir görür; hiçbir soyutlama fikrî şahsiyetimizin sesini yok edemez, kanaatındadır.

Bununla beraber, peyderpey ortaya çıkan değişken ve yokluğa mahkum varlık türlerini anlamak için, hatta hareket fikrinin idraki için bile sabit bir asıl varlık lâzımdır. Ayrıca O, varlık kategorilerini kabul eder. Bunlar arasında perdeler olduğunu söyler.

Bundan dolayı Ferîd Kam, sonlunun inkarını aklın, sonsuzun inkarını da mantıken mümkün görmez. Bunlar birbirlerine nazaran tasavvur olunur.

Ferid Kam, bu noktada hem seneviyye (dualizmi) hem panteizmi tenkit ederek Allah'ın varlığını, bütün varlıkların temeli olarak alır, bunu da vahdet fikrine dayandırır. Vahdet fikrini insan aklının ve eşyanın kanunu olarak görür.

Ferid Kam maddenin, maddi varlıkların mevcudiyetini kabul etmekle beraber maddeci değildir. Hatta maddeciliğe karşıdır. Bundan dolayı materyalizmi savunan Celal Nuri'yi tenkit eden yazılar yazmıştır. Madde aleminin ötesini, yani metafiziği pozitivist tesirlerle inkârına karşı çıkar; insan düşüncesinin her türlü metafizikle bir ölçüde ilgisi olduğunu söyler. "Metafizik yoktur" tarzındaki bir sözün bile metafiziğin kanunlarından olduğunu, metafiziğin inkâr edilmeyeceğini iddia eder.

Ferid Kam, alemde bir bütünlük, bir vahdet, bir gizli intizam ve âhenk bulunduğunu, Allah'ın yarattığı evrende ve yaradılıştaki bir noksanlık bulunmadığını, onun bir şeyin kemalinde görülen mükemmellik ile ancak anlaşılabilirliğini ileri sürer. Ferid Kam bu açıdan maddî varlıkların mevcudiyetinin çeşitli unsurlara dayanması gibi; insan düşüncesinin silsile halinde uzaması da peygamberlerin şeriatlerine (dinlerine) dayanır. Çünkü O'na göre insanların maddî-manevî sahip oldukları her şeyin, dinî telkinin eseri olan esasların asırlara göre değiştirilip, yorumlanmasından ibarettir. Öyle ki "Din" elden giderse insanlarda fazilet namına bir şey kalmaz, düşüncesindedir. İnsanlığın bilgilerinin temelinde dinî esasları gören Ferid Kam, "Aklın kemali, faziletlerle, bunlar da dinle, dindarlıkla ayakta dururlar" demektedir. Din ortadan kalkınca her şey mubah olur, bir ruhî disiplin kalmaz. Böylece Ferid Kam, ahlakın temelini de dinde aramaktadır.

Bilgi Anlayışı :

Ferid Kam, madde dünyasına ait bilginin duyularla ve tecrübe ile elde edildiği fikrini benimser. Fakat bunların da esasında ilahî bilginin etkili olduğunu kabul eder. Ayrıca varlık sınırları arasında perdeler olduğunu, bu perdelerin "Kıyas ve akıl yürütme merdiveni ile" sonuna kadar açılabilirliğinden endişe eder; akıl yürütmeyi son sınırına kadar zorlamanın zaruretine inanır, ama ulaşılan son noktanın en son perde veya basamak olmadığını bilmenin zaruretine kani olarak Ferid Kam, filozof John Locke (Ö. 1704) gibi, insan bilgisinin temelinde, ondan önce, ilahi bilginin bulunduğu kanaatini ileri sürmüş olmaktadır.

Ruh-Madde İlişkisi :

Ferid Kam "Kainatın bir iç yüzü" olduğunu, maddecilerin bunu kabul edemediğini söyleyerek ruhla beden arasındaki ilişkiyi iyi bir piyanistin piyano ile olan ilişkisine benzetir. Piyano bozuk ya da akortsuz ise, piyanist iyi bir melodi çalamaz.

Bunun gibi ruhun mahiyeti değişmemekle beraber, vücuttaki tasarrufu o vücudun yeteneklerine göredir. Ferid Kam buradan şu neticeyi çıkarır: Ruhla beden arasındaki mükemmellik arasındaki ilişkisinden dolayı ikisinin tek bir şey olduğuna hüküm olunmaz.

Ruhun üstünlüğünü ve beden üzerindeki tasarrufunu kabul edince Ferid Kam, buradan tıpkı Sokrat'ta olduğu gibi insanın bedeniyle değil, ruhuyla insan olduğu kanaatine varır. Tecrübecilerin zihni boş bir levhaya benzetmeleri gibi Ferid Kam da ruhu sadece (boş) bir levhaya benzetir. Ruh bedene girince maddî şekiller, varlıklar, duyular yoluyla onda nakşolunur; böylece ruh, dış alemin varlığından haberdar olur. Şu halde Ferid Kam'a göre ilk bilgi, dış dünyanın varlığının şuuruyla ermek suretiyle elde edilmektedir ki bunu da idrak eden ruhtur. Ruh bu haliyle kabirde de bedensiz olarak kabir hallerini idrak eder, neşeyi, acıyı duyar. Ruh dış dünyayı, kategorilere uygun bir temsil ile tahayyül eder ve onlardan etkilenir. Ruh bu etkileri tek başına kaldığı kabirde gözden geçirir. Ruh buradan ebediyete uzanır, çünkü ölümsüzdür.

Bizden doğacak fiillere ezeli ilmin taalluku, o fillerin bizden ihtiyarî olarak sâdır olması itibariyledir; yoksa fiillerin meydana gelmesi ezeli ilmin o şekilde taallukuna dayanmamaktadır. "Türkçesi ilim maluma tâbidir". Cenab-ı Hak bizim bir fiili ihtiyarımızla işleyeceğimizi bilir. Biz o fiili Cenab-ı Hak öyle bildiği için işlemeyiz. Öyle olsaydı cebr "zorlama" olurdu. Şu halde kaza ve kader vardır. Tabii bu fikirleriyle Ferid Kam, bu konuda önceki birçok fikir adamı gibi, meseleye tatminkâr bir çözüm getiremiyor

Ahlâk Anlayışı

Ferid Kam iyimserliğe dayanan bir ahlâk anlayışına sahiptir. (Dörtlüklerinde kendisi iyimser gözükmese de) Ahlâkın temeli, fazilettir. Faziletler de gücünü dinin esaslarından alır. Bu bakımdan Ferid Kam, ahlâkın ilk öğreticilerinin büyük peygamberler olduğunu söyler. Çünkü çeşitli zamanlarda yetişen filozofların fikir

ortaya attıkları yer ve zaman, ya bir peygamberin zuhur ettiği vakit, yahut ortaya çıktığı zamanın hâkim ve etkili olduğu bir devreye rastlamaktadır. Bu bakımdan filozoflar tarafından ortaya konan ahlâk kaideleri peygamberlerin dinî telkinine dayanır.

Ferîd Kam'a göre önceki filozofların bu ciheti sukût ile geçıştirmeleri, pek açık olan bu gerçeği itirafa yanaşmamaları, bu gerçeğin aksini doğrulamaz.

Ferîd Kam, ahlâkın zaman ve mekan içinde değışmeler göstermesinin sebebini, yani ahlâkta görelî (izafî) gibi görünen davranışları, insan tabiatında aramıştır, "ilmi ahlâk" tercümesine koyduğu bir notta ahlâk ile insan tabiatı arasındaki münasebeti şöyle açıklıyor: İnsanda sevginin başlangıcı olan duygu, bilmek arzusu veya "şevk-i kudret" denilen üç meyil vardır. Bunlara uygun olarak his, akıl ve faaliyet denen üç meleke vardır. İnsanın iyiliğı bu meyil ve melekeleri muntazam geliştirmektedir. İyiliğı gerçekleştirmek için onu istemek gerekir ki "Fazilet budur." Bunun için insan, faziletle mükellef ve mes'uldür. İnsan dış tesirler ve engellerde faziletlerin çok azını gerçekleştirmiş olsa bile.

İyi insanlardaki yetilerin akla dayanarak gelişmesiyle açıklayan Ferîd Kam, ahlâktan izafiliğı kabul etmemekte evrensel ve değışmez bir ahlâk kanunun olduğunu kabul etmektedir.

Kelam Bakışı :

Ferîd Kam Kelâmı (İlm-i Kelâm) "İslâmî itikadın ana direğinin özüne inme" olarak görür ve kelâmın nakle dayanmakla beraber daha çok akla dayanması gerektiğini söyler.

Tasavvuf Anlayışı :

Ferîd Kam, tasavvufun derunî bir hal, yaşanan bir edeb, nizam, nefis terbiyesi (temizlenmesi) olup daha çok nakle (ayet ve hadise) dayandığına kanidir. O, Mevlana ve Şems gibi zatların kelâmı ve tasavvufu kendi bünyelerinde birleştirdiklerine kanidir. Ferîd Kam bazı Batılıların tasavvufu "vicdanî hislere uyma mesleğı" şeklindeki tarifine itiraz eder ve İslâmî tasavvufu bu anlayıştan ayırır; İslâmî tasavvuf, manevî hakikatin ve binlerce ledünnî gerçeğin ifadesi olan irfandır, der.

Felsefenin savunucusu:

Ferîd Kam tenkitçi bir kafaya sahip olan bir kimsedir. Celâl Nuri'yi felsefeye hücumu ve onu hiçe sayması dolayısıyla eleştirirken bağımsız düşünmenin önemine işaret eder. Şu filozof, şöyle dedi, öteki böyle dedi, şu haklı, bu haksız yerine insanın kendisi hepsinden müstakil düşünebilmelidir, mânâsında şöyle der: "...Bunların ikisi de makbul değildir. Hüner odur ki insan aklı muhakemelerde kendi kafasını yorup tasdikini de, inkarını da sağlam deliller üzerine bina etmeli" görölüyor ki Ferîd Kam, sâlim düşünebilen bir düşünür. Celâl Nuri'nin Nietzsche (Niçe)nin delirmesini ileri sürerek felsefeyi delilik (cinnet) ile süt kardeş saymasına karşılık, gayet olgun ve tarafsız davranışı takdire değer . "...binlerce felsefe erkânının seçkin sözlerini ihmal ediyor da Niçe gibi bir bîçarenin hastalık buhranı ânında söylediğı saçmaları felsefenin butlanına (batıl olduğuna) delil olarak getiriyor" sözüyle Celal Nuri'nin davranışını akla ve mantığa uygun bulmaz. Bu konuda onun "Niçe bir filozof, aynı zamanda bir divane olabilir. Bunların ikisi de insan içindir." sözü hadiseler ne kadar tarafsız ve olgunca baktığını gösterir. Felsefenin haklarını 20. asırda böyle İslâmcı bilinen bir kişinin müdafaa etmesi, günümüzde büyük önem ve mânâ kazanmaktadır

Değerlendirme:

Ferîd Kam, İslâmcı sayılan düşünürler arasında yer alan, daima şüphe edebilen, bunun için edindiğı bilgilerle kanmayan, bilgilerini terkip halinde ortaya koyabilen, derinliğine düşünmeyi seven, bu sebeple felsefî mesleklerin özüne inebilen bir düşünürümüzdür. Müslümanın ferdî ve sosyal meselelerine, devrine göre alışılmışın dışında çözümler araması felsefî muhtevalı araştırmalarında bile, psikolojik ve pedagojik esasları göz önünde bulundurması ona günümüz insanına dahî hitab edebilme imkânı vermiştir. En ağır felsefî ve kelâmî meseleleri sohbet havasında ele alarak tartışması ve fikirlerini geniş tabakaların anlayabileceğı bir seviyede ifade edebilmesi, kelâmı toplumsal hayata indirmek ve daha da aklileştirmek gayreti içinde olması, bunun bir delili sayılabilir. Ferîd Kam, bu özellikleriyle maneviyatçı (spiritualist) ve idealist grubun ve bilhassa bu grupta yer alan Mehmet Akif neslinin en kuvvetli temsilcilerinden olarak yakın dönem fikir tarihinde yerini almıştır

22 NOLU ÇANKIRI ŞER'İYYE SİCİLİNE GÖRE (H. 1218-1223, M.1803-1808) ÇANKIRI'DA NİZÂM-I CEDÎD

According To 22 Numbered Çankiri Islamic Law Registration,
(1218-1223 In Islamic Calendar, Ad 1803-1808)
The New System (Nizâm-I Cedîd) In Çankiri

Ali GÖKMEN*

ÖZET:

Şer'iyye sicilleri Osmanlı Devletinin gerçek tanımını yapmamızı sağlayacak en önemli başvuru kaynaklarından biridir. Osmanlı Tarihinin akışını pek çok yönüyle aydınlatmaya aday olan şer'iyye sicilleri ile mahalli tarihlerin de yazılması sağlanabilecektir.

Çankırı'nın 22 nolu şer'iyye sicili ile bu kazanın 1803-1808 yılları arasındaki Nizam-ı Cedid olarak anılan düzenin Askeri teşkilatın sayısı, resmi kayıtlarının küçük bir bölümü, İdarecileri, bir kısım icraatlarının yanı sıra, merkezi yönetimin devlet anlayışı ve yerel yöneticilerle olan irtibatları kısmen tesbit edilerek, tahlil edilmiştir.

Osmanlı Hazinesi ile yerel ekonomik işlemler hakkında bilgilere ulaşılmış. Buna göre Osmanlı Devletine yön veren askeri ve ekonomik ilişkilerin yerel ve merkezi bağları düzeni bozulan sistem içinde sürekli savaş ekonomisinde belgelerde görülmüştür. Nizam-ı Cedid askeri yetiştirmek için Çankırı'dan asker toplanmış ve Çankırı kışlasında eğitim görmüşlerdir. İhtiyaçları Çankırı'dan karşılanan Nizâm-ı Cedid birlikleri, yenigeri isyanı ile III. Selim'in tahttan indirilmesi ile kapatılmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinin yalnızca Türk Devletlerinde örneği görülen Ordu-Millet bütünleşmesi ve yapılması da belirlenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Yenileşme hareketi (Nizam-ı Cedid), Avarız, gayri avarız, askerî ve iktisadî teşkilat, İslahat, İrad-ı cedid, Askerî nizamname, Yenigeri cebeci, topçu, top bekçisi, gulman ile kuloğulları, Serdar-ı zâbiti, Âyan ve voyvoda, Süvari, tüfenkçi, Şehir kethudası, Tımar sistemi, Talimli asker, Ulufeli asker, Sipahi, sipahi ağası, Nevruz-ı firûz, Serdar-ı Ekrem, silâhdâr ağa, Hazine-i âmire, Ordu-Millet bütünleşmesi

ACCORDING TO 22 NUMBERED ÇANKIRI ISLAMIC LAW REGISTRATION, (1218-1223 IN ISLAMIC CALENDAR, AD 1803-1808) THE NEW SYSTEM (NİZÂM-I CEDÎD) IN ÇANKIRI

SUMMARY:

Islamic law registrations are one of the most important references to make actual definition of Ottoman Empire. Islamic law registrations, which may clarify Ottoman History in many aspects, also allow clarification of local histories.

The number of soldiers of the new military organization (called as Nizam-ı Cedid) between 1803 and 1808, small portion of official registrations, governors, their activities as well as state comprehension of the central government and its contacts with local governors were partially determined and analyzed by referencing to 22 numbered Islamic law registration of Çankırı for the county.

Some information was obtained about Ottoman treasury and local financial proceedings. According to this, local and central binds of military and financial relations directing Ottoman Empire were seen on the documents being continuously in war economy in the system, which was decomposing. Soldiers were recruited in Çankırı for military troops of the new system (Nizam-ı Cedid) and they were trained in Çankırı Barracks. These troops, which their needs were supplied by Çankırı, were abolished by Janissary rebellion and dethroning Selim III.

As a result, army-nation integration and construction, which are seen only in Turkish states, was seen in Ottoman Empire.

KEY WORDS: The new system attempt (Nizam-ı Cedid), levy (avarız), non-levy (gayri avarız), military and financial organization, Reform, the fund introduced to meet the new system attempt (İrad-ı cedid), military regulation, Janissary, armorer, artilleryman, guard of artillery, slaves (gulman ile kuloğulları), commander (Serdar-ı zâbiti), the senate and vaivode (Âyan ve voyvoda), cavalryman, guards of imperial palace (tüfenkçi), chief of the doorkeepers, fief system (Tımar sistemi), instructed soldier (Talimli asker), paid soldier (Ulufeli asker), cavalry soldier (Sipahi), chief cavalry (sipahi ağası), Nevruz-ı firûz, commander in chief (Serdar-ı Ekrem), the sword bearer (silâhdâr ağa), the exchequer (Hazine-i âmire), military-nation integration (Ordu-Millet bütünleşmesi)

* Eğitimi ve avukat, Educator and lawyer.

Kanunî döneminde Kangırı livası (Çankırı) 16 mülkî sancaktan birisidir. Yaya sancakları (elviye-i piyâdegân) 12, müsellemler sancakları (elviye-i müsellemler-ı vilâyet-i Anadolu) 4'tür. Kangırı müsellemler sancakları içinde Kastamonu, Ankara ve Bolu grubunda yer almıştır. Böylece müsellemler sancaklarına ait kanunlar dairesinde yönetilmiştir. Bu kanunlar paralelinde avarız, gayri avarız, gebrân (hıristiyan) şeklinde vilayetler için defterler tutulmuş ve mali kanunlar diyebileceğimiz bu kanunlar askerî kanunlarla paralel olarak yönetimde esas alınmıştır¹. Hane esasına göre yapılan tahrir defterlerine işlenen sancak, köy ve kaza tahrirleri de bu kanunnamelerde kullanılmıştır. Anadolu eyaleti için Kanunî döneminde mevcut hukukî hükümlere uymayanlara ve bu konularda takip edilecek hukukî yolu gösteren siyasetnamede ayrıma gidilmemiştir (yani Ankara için ayrı, Çankırı için ayrı bir siyasetname düzenlenmemiştir. İdarî özellikleri veya askerî özellikleri de ayırt edilmeden cümlesine şamil olunmuş). Kangırı'nın tâbi olduğu bir başka kanunname ise Doğançılar kanunnamesidir. Bu kanunname bütün Anadolu için olmayıp, bütün Osmanlı devletinde doğancı teşkilatı kapsamındaki sancaklar için geçerlidir².

Anadolu eyaleti Kanunî devrinden itibaren, Kuzeyde Karadeniz, batıda Marmara ile Ege, güneyde ise Akdeniz kıyılarına kadar uzanan (Kaptan-ı Derya eyaleti olarak batıda ayrılan yerler hariç), iç taraflarda Karaman ve Rum eyaletine komşu sahayı içine almaktadır³. Anadolu eyaletinin mülkî taksimatı da normal sancaklar, yaya sancakları ve müsellemler sancakları, olarak üçlü taksime tâbi idi. Son iki grup belli bir coğrafi bölgeden ziyade askerî gaye ile meydana getirilmiş, idarî birimler halinde idi. Vezirler tarafından yönetilen eyaletin paşa sancağı⁴ önceleri Ankara, sonradan Kütahya olmuştur⁵.

16. yüzyıl zirvede tamamlayan Osmanlı devletinin 17. ve 18. yüzyıllarda idarî, askerî ve iktisadî teşkilatında bozulmalar başlamıştır. Anadolu'da Celâli isyanları ile zirveye çıkan problemler yumağı 17 ve 18. yüzyıllarda ıslahatlarla iyileştirilmeye çalışılmıştır. Devlet yapısının da etkisiyle ıslahatlar yukarıdan aşağıya olmuştur. ıslahatlar ya padişahlar tarafından veya padişahların himayesini kazanmış hamiyetli vezirler tarafından yapılmıştır. Genç Osman, IV. Murad ve Köprülü ailesinden gelen bütün vezirlerin ıslahat yaptıkları ve Genç Osman'dan maadasının muvaffak oldukları bilinmektedir. III. Selim Osmanlı tahtına çıktıktan sonra bu ıslahatlara "Nizam-ı Cedid" ile devam etmiştir⁶.

Nizam-ı Cedid Osmanlı İmparatorluğunda mevcut bir idare rejiminin yerine yenisinin konulması manasına alınmaktadır. III. Selim'in Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yeniliklere verilen Nizam-ı Cedid 72 maddelik tafsillatlı bir program ile uygulanmaya çalışılmış⁷ bir yenileşme hareketidir.

Avrupa usulünde Nizam-ı Cedid askerî teşkilatıyla başlayan ıslahat programı savaş teknik müesseselerinin düzenlenmesi, donanma ve tersane ıslahı ile devam etmiş; yayın, irad-ı cedid hazinesi, idarî alanlarda düzenlemeler, ekonomi ve ticarette yenilikler, siyaset ve diplomaside yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Bostancı ocağına bağlı bostancı tüfenkçisi şeklinde kurulan Nizâm-ı Cedid askerî nizamnamesi ve kadrosu yapıldıktan sonra ayrı bir ordu haline getirilmiştir. 12.000 kişiden ibaret olan Nizâm-ı Cedid ordusunun 1.600'ü İstanbul'da eğitim görecekti. Geriye kalanlar Rumeli ve Anadolu'nun türlü yerlerinde 800 veya 1.500 olarak yetiştirileceklerdi. İstanbul'da 12 bölükten bir orta kurulacaktı⁸. Kangırı bu Nizâm-ı Cedid ordusunun kurulduğu bir sancak olmuştur. Üsküdar ocağına bağlı olduğu anlaşılan Kangırı sancağından toplanan askerinin eğitimi ve talimi de Kangırı kışlasında yapılmıştır. H. 1219 tarihli bir padişah fermanı ile Kangırı kazasından 2 bölük, sancağa bağlı diğer kazalardan 4 bölük asker toplanması istenmiş Alaybeyi komutasında eyalet valisi emrine gireceği belirtilmiştir⁹. Buna göre kadı her kaza ve köyün nüfusu ile orantılı olarak göndereceği asker sayısını deftere işlemiştir¹⁰.

Bu kaza ve köylerden toplanacak olan askerler ise mahalle ve köyleri ile isim ve şöhretleri ile belirlenmişlerdir¹¹.

1 Akgündüz Ahmed, Osmanlı Kanunnâmeleri, c. 4, s. 18-25

2 Akgündüz Ahmed, a.g.e, c. 4, s. 57-59.

3 Akgündüz Ahmed, a.g.e, c. 4, s. 15.

4 Eyalet merkezi olan, beylerbeyinin veya vezirin ikâmet ettiği sancağa verilen isim.

5 Akgündüz Ahmed, a.g.e, c. 4, s. 15.

6 Karal Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Ank. 1983.c.5 s.10

7 Karal Enver Ziya, a.g.e. s.64

8 Karal Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, Ank, 1983, c. 5, s. 65.

9 B- 5-6/3.

10 B- 8/7.

11 B- 19/20.

Böylece, 800 Nizâm-ı Cedîd askeri Kangırı kışlasında eğitime başlamıştır.

Bu dönemde Dergâh-ı Ali'den¹² Kangırı'ya Kethüdâyeri¹³ olarak Seyyid Mehmed Ağa¹⁴ daha sonra yerine Evcizâde Mehmed Emin Ağa¹⁵ atanmış, bir bölükte yevmi 40 akçeye 6 bölük üzerine kethüdâyeri olmuşlardır. H.1220 tarihinde Şevval ayında atanan Ahmed Ağa döneminde artık usul oluşmuştur. Kethüdâların Dergâh-ı Ali'nin imzaları ile görevlendirilmeleri Kangırı'da bulunan yeniçerilerden kaynaklanmaktadır. Kangırı'da bulunan cebeci, topçu, top bekçisi, yeniçeri ve gulman ile kuloğullarına ve bütün garnizonun serdar-ı zâbiti olarak müsâdere ve emniyetle de yetkili kılınmışlardır¹⁶. Ser Sekban Mustafa Ağa'nın mektubu ile gelen Hasan Çavuş Ağa'nın görev emrinde ise âyan ve voyvodanın yeniçeriye ilişmemesi istenmektedir¹⁷. H. Cemaziyelevvel tarihli bu ferman Anadolu'da askerî yönden bir takım meselelerin olduğunu göstermekle birlikte Yeniçeri olarak zikredilen Nizamı Cedit Askerinin özel veya ayrı niteliklerinden kaynaklandığını düşündürmektedir.

Nitekim Kangırı'ya Hasan Çavuş Ağa'dan 1 ay önce gelen esseyid Abdullah Efendi ocak kanunlarının önemini belirten bir mektupla gelmişken¹⁸, B- 154/108. 1 ay sonra yerine serdar gönderilmiştir. Hasan Çavuş Ağa'dan sonra H. Şevval 1222 tarihinde Ser Turna-yı Ahmed Ağa Kangırı'ya serdar tayin edilmiştir¹⁹.

Binbaşı Musa Ağa'nın yönetiminde olduğunu gördüğümüz Kangırı kışlasının ihtiyaçlarının karşılanmasında sancağın imkânlarından yararlanılmıştır²⁰. H. 1220 ve H. 1221 tarihlerinde kışlanın ihtiyacı olan 6.000 yük odun ilk etapta 2.800, ikinci etapta 1.200 yük olarak sancak köylerinden toplanması kararlaştırılmıştır²¹. Bu odun Kangırı ve kazalarından toplanmış ve sicile dökümü çıkartılmıştır. Askerin ihtiyacı olan çorbalık yarma da 4.000 kıyye hesap edilip sancaktan toplanma yoluna gidilmiştir²². Bu şekilde, kışla için yapılan masraflar sicilde ayrıntılı olarak işlenmiştir²³.

Kangırı kışlasında bulunan askerlerin zaman zaman sevk edildiklerini görüyoruz. 2000 süvari ile tüfenkçi ve 200'ü sancaktan olmak üzere 300 askerın yollukları verilerek gönderilmesini isteyen H.1220 tarihli fermanın hemen ardından, nefer başına 100'er gurushtan 30.000 gurushtan Başbuğları ve diğer levazımatları için 7.500 gurushtan hesap edilmiş, toplam 37.500 gurushtan hesabı beher deveye 1.277 gurushtan ve 7 neferden sancağa bağlı kaza ve köylere düşen paylar çıkartılmıştır²⁴. Askerî hareketlilik hususunda, yani askerın sürekli kışlada kalıp kalmadığı belirtilmemekle beraber kışlaya zaman zaman asker toplanması, bu askerlerin bir kısmının değişik bölgelere gönderildiği veya ordunun sayının artırıldığı izlenimini vermektedir. H. 1220 tarihli Buyruldunda Kangırı kışlasına peyderpey toplanılan askerın hızlandırılması ve bir orta tekminin bütün araç-gereçleriyle hazırlanması emredilmekte ve asker toplanması esnasında vuku bulan tatsızlıkların tekrar edilmeyerek, ocak kanun ve şartlarına uyulması istenmektedir²⁵.

Kangırı Kışlası Nizâm-ı Cedîd öncesi Hüseyin Paşa Sarayı ve çevresinden oluşmakta iken, yetersiz görülerek yeni çareler aranmıştır. H.1219 tarihinde kışlanın kullanılır hale gelebilmesi için 60-70 kese akçe masraf sözkonusu olduğu için Mutesellim Ali Ağa'ya keşif yapma emri verilmiştir²⁶. H.1220 tarihli buyruldunda ise toplam 12 bölük asker için mevcut kışlanın yetmeyeceği yeni bir kışlanın tahsisi istenmiştir. Mutasarrıf Çaparzade Süleyman'dan keşif yaptırarak Defterdar Seyyid Feyzullah'a başvurması istenmiştir²⁷. Ayrıca asker

12 Dergâh-ı Ali: Mecaz yoluyla saray yerinde kullanılır bir tâbirdir. Dergâh-ı Ali kapıcıları ise kapıcılar kethüdâsının emri altında bâb-ı hümayunla orta kapısını beklerler. 16. asırda bâb-ı hümayun kapıcıları 5 bölük olup, adedi 417 idi. Orta kapı kapıcılarının adedi ise 1925 idi. Kapıcıbaşılar kapıcıların âmiri ve büyük zâbitlerindendir (Peşkeşçi, mataracı, iskemle aşası, serotağ-ı şehriyârî, meşaleci). M. Zeki Pakalın, a.g.e. c. 1, s. 426.

13 Kethüdâyeri: Yeniçeri ocağı zâbitlerinden birine verilen addır. Kul kethüdâsının vekili ve yeniçeri ağasının yanında tekmi olcağın "Kapı çuhadan" idi. Asıl vazifesi muharebede ağanın muhafazasına memur olan 33. ortanın âmirliğiydi. Daima ağa kapısında oturur, ağanın emirlerini kâtip vasıtasıyla, dizdar ve serdarlara tebliğ eylerdi. Yeniçerilerin bulunduğu yerlerde mahallî hükümet ile ocağın işlerini tesviye eden de kethüdâyeri idi. M. Zeki Pakalın, a.g.e. c. 2, s. 252.

14 B- 74/53. H. Rebülevvel 1221.

15 B- 209/142. H. Şevval 1223.

16 B- 43/36.

17 B- 165-166/112

18 B- 32/26.

19 B- 175-176/120.

20 B- 32/26.

21 B- 95/64

22 B- 54/40. H. 1220.

23 B- 44/36. H. 1220.

24 B- 80/56.

25 B- 51-52-53/39

26 B- 11/10.

27 B- 56/42.

ile ilgili bilgilerini rapor halinde ve defterlerin İstanbul'a gönderilmesi istenilmiştir²⁸.

H. 5 Cemaziyelahir 1221 tarihli bir buyrulduca ise Tüfenkçiyân-ı Bostanî Ocağı'na bağı bir orta nefer için ifadesi kullanılmıştır ki, bu dönemde Nizâm-ı Cedid'in halen ayrı bir kanun ve nizâma tâbi olmadığı düşünülebilir. Aynı belgede asker için kışla aranması ve bulunan yere kışlanın yapılması amacıyla Hassa mimarlarından Mühendis Mehmed Halife görevlendirilmiştir. Eski kışlanın (Hüseyin Paşa Sarayı) 1.900 gurus ile bir miktar tamir edildiği ve yeni yapılacak kışla ile kullanılması istenmiştir²⁹. Hüseyin Halife'nin yaptığı keşif sonucu Kavaklaraltı denilen yer uygun bulunmuş³⁰, daha sonra yeni yapılan bina, kullanılan malzemeler tüm ayrıntıları ile tarif edilmiş ve deftere işlenmiştir. Keşif bedeli 41.222 gurus olarak belirlenmiştir³¹.

Kangırı kışlasında bulunan miri eşyaların dökümü muayyen zamanlarda sicile kaydedilmiştir. Bu konuda şehir kethudası tahrir için görevli olarak bulunmuştur³². Timar sisteminin çökmesine rağmen talimli asker sayısının yeterli olmayışı, bu dönemde dirlik hesabına göre değil, köylerin nüfusu hesabına göre asker toplanmasını sağlamıştır. Diğer taraftan talimli ve ulufeli asker sayısı artırılarak Nizâm-ı Cedid örneğinde görüldüğü gibi modern ordu kurulması yönünde de çalışılmıştır.

3 Zilkade 1221 tarihinde ise Rusya'ya yapılacak sefer için Sivas valisi Vezir Celâleddin Paşa'nın Kangırı'dan daha önce alacağı 300 süvarinin derhal 5-10 gün zarfında hazırlanması istenmiştir³³. Gene H. Zilkade 1221'de bölük sipahilerinin sefer için toplanması hakkında bir ferman ve sipahi ağasının mektubu gönderilmiştir³⁴. Ayrıca, sipah ve silâhdârân fermanı ve Dergâh-ı Alî Silâhdârân Alî Ağa'nın mektubu³⁵ gönderilmiştir. Sipahi ve Kapıkulu için ayrı ayrı gönderilen bu ferman ve mektuplarla Rusya'nın Hotin, Bender ve Boğdan'a girdiği belirtilmiş, Sefer-i Himayun için ayrı ayrı belirtilen fetva mucibince derhal savaşa gidileceği belirtilmiştir. Kangırı'da bulunan askerlerin derhal toplanarak defterde gözüken asker adedince noksansız toplanması ve nevrûz-ı firûzdan evvel Serdar-ı Ekrem Vezir-i Azâma Davut Paşa sahrasında ulaşılması istenmiştir. Ferman ve mektuplar silâhdâr ağalarla gönderilmiş, yerel başbuğlarla emrin gereği istenilmiştir. H. Zilkade 1221 tarihinde Kangırı kışlasından çıkacak 300 süvarinin de Sivas valisi Mehmed Celâleddin Paşa'nın 5.000 kişilik kuvveti ile Davud Paşa Sahrası'na gelmesi istenmiştir. Durumun acil olduğu, serhatte sıkıntı çekildiği belirtilmiştir³⁶. Kangırı'dan çıkan bu süvari için toplam 39.000 gurus masraf hesap edilmiş, Keskin kazası hariç, beher deveye 1.437.5 gurus 5 paradan taksim edilmiş, mühimmat nakli için 200 devenin beheri 306 gurustan, sair masraflar 73.000 gurus olup, beher deveye 2.485 gurus 8 paradan hesaplanarak her kaza ve köye düşen miktar çıkarılmıştır. Ayrıca, Kaza merkezi olarak Kangırı köy ve mahallelerine de 51.5 gurus 5'er para taksim olunmuştur³⁷.

Karadeniz kıyılarının Rus donanmasından korunması için Kangırı, Çorum, Amasya ve Sivas'ın toplanacak asker ile sahili korumak için görevlendirildiğini bildiren ferman gönderilmiştir³⁸. Anadolu'nun sol kolu için Turnacı ocağından Mehmed Ağa sürücü olarak görevlendirilmiş ve Serdar, serdengeçti bayraklarının açılması emredilmiştir³⁹.

Turnacı Mehmed Ağa vasıtasıyla turcaciyan, hasekiyan ve atik-i ağıvât ile alemdârânın sefere çıkmaları için 1 Muharrem 1222 tarihli ferman ile Anadolu sol koluna emredilmiştir⁴⁰. Rusya'nın üç koldan ilerlemeye devam ettiği de fermanında belirtilmiştir. H. 15 Muharrem 1222 tarihli ferman ile cebeci ocağının seferi bildirilmekte Kemek, İznikmid, Sabanca, Hendek, Bolu, Gerece, Kastamonu, Hersenk, Karacaviran, Koçhisar, İskilip, Osmancık, Kangırı, Çerkeş, Tosya, Divriği, Amasya, Tokad ve Sivas'tan oluşan Anadolu'nun sol kolu için, 28 bölüğün çorbacıbaşı Ahmed Ağa (cebehane-i amireden) emrinde hareketi istenilmiştir⁴¹.

28 B- 57/42.

29 B- 82/58. Ferman B- 83/58. Emrin gereğini belirten kayıt.

30 B- 85/58.

31 B- 86/60.

32 B- 136/94.

33 B- 101/72.

34 B- 109-110/75.

35 B- 111-112/76.

36 B- 113/78.

37 B- 114-115/79,80,81.

38 B- 122/86.

39 B- 123/87.

40 B- 124/88.

41 B- 128/90.

H. 1222 tarihli ferman ile Anadolu'nun orta kolu için Üsküdar'dan, Düzce, Zafran kolu, Yüzgan, Ankara, Taşköprü, Boyabad, Labik ve Vezirköprüsünden cebeci askeri olarak 4 adet serdengeçti bayrağı açılması emredilmiş, ağalara 40'ar, âlemdarlara 20'şer akçe ve askere sefer yolluklarının ödenmesi emredilmiştir. Ayrıca, Cebecibaşı Ahmed Bey'in mektubu da zikredilmiştir⁴².

Savaşın sürdüğü bu yıllarda ortaya çıkan pürüzlerden bir tanesi de menzillerin ordu sevkıyatı ve haberleşme konusunda yeterli olmayışları idi. Bu yüzden H. Rebiülevvel 1222 tarihli bir ferman ile menzil bargirlerinin ordu tatarları dışında kullanımını yasaklamış ve menzillere çekidüzen verilmesi emredilmiştir⁴³. Bu ferman nedeniyle Kütahya valisi Alaaddin Paşa Anadolu orta kol bölgesinde Sultan önü, Karahisar-ı sahip, Hüdavendigar, Kangırı, Ankara, Bolu, Viranşehir ve Kastamonu sancaklarının yetkililerinden menzillere kanunlara uygun olarak çekidüzen vermeleri emredilmiştir⁴⁴. Turnacı Salih Ağa'nın emrine girecek Anadolu sol kolu serdar ve serdengeçtilerin gecikmeden Davud Paşa Sahrası'na 1-2 gün içinde gelmesini emreden H. Zilhicce 1222 tarihli fermanla beher bayrağın 125 neferden oluşması emredilmiştir⁴⁵. H. Zilhicce 1222 tarihinde serdar, serdengeçti bayrağının tam tekmil ve atik- i ağvât ve âlemdarânve hasekinin ve Turnacıyanın sefere çıkması için ferman gönderilmiştir Kangırı, Koçhisar, Karacaören, Çerkeş, Milan, Karacalar, Bucura, Tuht, Kargu, Gürün, Osmancık, Hacı Hamza, Tosya ve Oğuz kazalarından toplanacak neferin ocağı amire insiyatifiyle ordunun sol ve orta koluna sevkedileceği belirtilmiş, serdengeçti bayraklarının 120, serdar bayraklarının 100'er neferle çıkarılması istenmiştir⁴⁶. Sevk emrinin gereği istenerek⁴⁷ Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa'nın mektubu deftere işlenmiştir⁴⁸.

III. Selim Nizâm-ı Cedîd adı verilen islahatları ile devletin kötü gidişatını engellemek için çalışırken karşısında çeşitli güçleri bulmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu şartlar ve ekonomik sıkıntılar da buna eklenince muhaliflerince H. 1222 tarihinde yeni bir isyan ortaya çıkmıştır. Sırp isyanı ve Saray'a kadar uzanan politik çekişmelerle, II. Edirne Vak'ası'ndan sonra H. 17 Rebiülevvel 1222 tarihli Kabakçı isyanı patlak vermiştir. Gün geçtikçe sayısı artırılan ve ocak ile ilişkileri tamamen kesilmeyen Nizâm-ı Cedîd askerinin kullanılmaması ile III. Selim isyana boyun eğmek zorunda kalmıştır⁴⁹. Veliht Mustafa, sadâret kaymakamı Köse Musa ve Seyhülislam Topal Atâullah'ın gerçekleştirdiği darbe ve isyan ile III. Selim önce tahttan indirilmiş, akabinde gelişen olaylardan sonra 21 Rebiülevvel 1222 tarihinde de şehit edilmiştir⁵⁰.

H. 10-20 Rebiülevvel Cuma 1222 tarihli bir ferman Vezir-i A'zam mektupçusu Recaizâde Mir Mehmed ile gönderilmiş olup H. 21 Rebiülevvel 1222 Cuma günü IV. Sultan Mustafa'nın cülûs ettiği ve adına hutbe okutulması emredilmiştir. Sultan Mustafa adına sikke kesileceği belirtilerek, Padişah cülûsu'nun toplar atılarak halka duyurulması ve Nizâm-ı Cedîd ordusunun kaldırılarak Yeniçeri Ocağına itibar edilmesi istenmiştir⁵¹. Bu ferman ile ilgili kaimmakam mektubu gönderilerek, fermanlardaki emirlerin gereği istenilmiştir⁵². H. Rebiulâhır 1222 tarihli Ser Turnacı Mustafa ile bildirilen bir fermanla Nizâm-ı Cedîd'in kaldırıldığı Levend, Üsküdar ve Bostancı'da tertip edilen bu ocağın lağvedildiği bildirilmekte, Yeniçerilere birliklerinden ayrılmama emri verilmektedir⁵³. Dersaâdet'te Sadr-ı âzamı temsil eden kaimmakamın görevlendirildiği bir ferman ile Nizâm-ı Cedîd askerlerinin İstanbul kışlalarında bulunan top, tüfek, mühimmat ve sair eşyaya el konulduğunu bildirmekte Kangırı kışlasında bulunan Nizâm-ı Cedîd silâh ve eşyalarının da Yeniçeri serdârı, mütesellim ve görevliler ile tahririnin yapılarak, dersaâdete gönderilmesi emredilmektedir. Rikâb-ı Hümayun Kaimmakamının Kangırı kışlasına bizzat gelerek kontrol ve emrin gereğini yerine getirmesi istenilmektedir⁵⁴. H. Cemaziyelâhır 1222 tarihli ferman gereğince kışla malzemelerinin dökümü yapılmıştır⁵⁴. Fermanla ise Nizâm-ı Cedîd'den kalan tüfenk ve diğer harp aletlerinin ocak askerlerinde kaldığı (Yeniçeri) geri kalan kereste, matbah takımı, top ve araba takımları ve sairinin rayiç fiyatı ile satılarak ilgili raporunun ve parasının

42 B- 129/90.

43 B- 139/95.

44 B- 182/124.

45 B- 140/96.

46 B- 147/104.

47 B- 147/104.

48 B- 148/104.

49 Danışmend İ.H, Ank, 1961, c. 4, s. 85

50 Danışmend İ.H, a.g.e. s. 87.

51 B- 150/106

52 B- 151/106.

53 B- 152/107.

54 B- 153/107

sadr-ı âzam kethüdâ kâtibi Mehmet Emin vasıtasıyla Hazine-i âmire'ye teslimi emredilmiştir⁵⁵. 15 Zilkâde 1222 tarihli ferman ile Nizâm-ı Cedîd'den kalan top ve havanların Derâliyyeye gönderilmesi, bunların ihtiyaç duyulan yerlere sevkedileceği bildirilerek, geriye kalan eşyaların satıldıysa parasının mübaşire verilmesi, satılmadı ise rayiç fiyattan derhal satılması emredilmiştir⁵⁶. Gelen fermanlardan da anlaşıldığı üzere Orduyu Hümayûn Serhatte olup, IV. Mustafa tahta çıktıktan sonra Nizâm-ı Cedîd kaldırılmış, silâh ve eşyaların her bir kısmı Yeniçerilere devredilirken, bir kısmı da satılarak, bu dönemde büyük para sıkıntısı çektiğini bildiğimiz "Hazine-i âmire"ye gelir sağlanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devletinin bu döneminde de ne kadar batıdan örnek alınan bir yenileşme hareketi olursa olsun, yalnızca Türk devletlerinde örneği görülen Ordu-Millet bütünleşmesi ve yapılanması önemli bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

55 B- 172/116.

56 B- 186/127.

ÇANKIRI'DA 8 MİLYON YIL ÖNCEKİ YAŞAM: ÇORAKYERLER KAZISI

Life 8 Million Years Ago In Çankiri: Çorakyerler Excavation

Ayla SEVİM *

ÖZET:

Çankırı-Çorum Havzası içerisinde yer alan Çorakyerler Omurgalı fosil yatağı ise, çok çeşitli hayvanlara ait buluntu veren zengin bir fosil alanıdır. Çankırı çevresinde çeşitli dönemlere tarihlendirilen oldukça fazla sayıda fosil yatağı saptanmıştır. Çankırı ili sınırları içerisinde yer alan Çorakyerler omurgalı fosil yatağında 1997 yılından beri yapılan kazılardan 1500'in üzerinde numaralı fosil çıkarılmıştır. Çorakyerlerde tarihlendirilmenin aydınlatılması için magnetostratigrafik çalışmalar yapılmıştır. Yapılan tarihlendirme araştırmaları sonuçlarına göre Çorakyerler fosillerinin günümüzden yaklaşık 7.5 milyon yıl öncesinde yaşamış canlılara ait oldukları anlaşılmıştır. Bu makale, Çorak yerlerin, Çankırı-Çorum havzası içerisinde en zengin fosil bulgu veren omurgalı fosil lokalitelerinden birisi olduğunu ortaya koyduğu gibi bu bölgede yaptığımız kazılar sonucunda ulaştığımız yeni verileri de konu almaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Çorakyerler, Çankırı-Çorum Havzası, Fosil lokaliteleri,

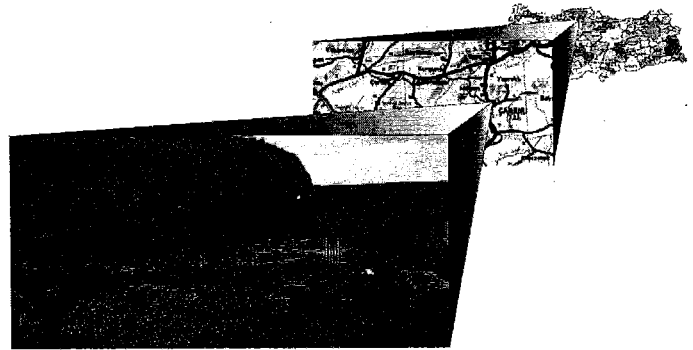
LIFE 8 MILLION YEARS AGO IN ÇANKIRI: ÇORAKYERLER EXCAVATION

SUMMARY:

Çorakyerler vertebrata fossil bed, which takes place in Çankırı-Çorum basin, is a rich fossil bed having findings belonging to various animals. Many fossil beds, which were dated various periods, were determined around Çankırı. More than 1500 fossils were surfaced in Çorakyerler vertebrata fossil bed, which takes place in Çankırı, by excavations done since 1997. Magneto-stratigraphic studies were employed for dating in Çorakyerler. According to these studies, the fossils of Çorakyerler belong to the animals, which lived approximately 7.5 million years ago. This article shows that Çorakyerler is one of the richest fossil localities having vertebrata fossils in Çankırı-Çorum basin and also explains new findings, which we obtained as a result of new excavations in this region.

KEY WORDS: Çorakyerler, Çankırı-Çorum basin, Fossil localities

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde olduğu gibi Çankırı İli de milyonlarca yıl önce farklı coğrafik ve ekolojik koşullara sahipti. Çeşitli araştırmalarda Çankırı-Çorum havzası olarak isimlendirilen havza, Oligosen dönemden başlayarak 3 evre halinde kurak iklim koşulları ve buna bağlı evaporitik gelişim sergileyen Anadolu'nun en önemli Tersiyer havzalarından birisidir. Bu havzada Oligosen, Geç Miyosen ve Pliyosen dönemlerinde geniş evaporitlerin hâkim olduğu göller ve bu gölleri çevreleyen havza kenarlarında akarsular ile alüvyal yelpazesi yer alır. Burada Erken-Orta Miyosen'de iklim, nispeten ılıman ve yarı tropik hale dönüşmüş ve buna bağlı karbonat ve organik maddelerce zengin göller ile bataklıklar oluşmuştur. Geç Miyosen dönemde ise kurak yarı-kurak bir iklim söz konusudur. Havzada Paleosen dönemden Pliyosen'e kadar uzanan binlerce metreden fazla dolgu mevcuttur (Birgili vd., 1975). Bu dolgunun Paleojen bölümü genellikle denizel, Neojen bölümü ise karasal kıvrımlı evaporitik kayalardan oluşmuştur (Birgili vd. 1975). Petrol açısından da önemli olan bu havzada pek çok araştırma yapılmıştır (Reckamp ve Özbey 1960, Dellaloğlu 1973, Ünal ve Harput 1983). Çankırı-Çorum Havzası içerisinde yer alan Çorakyerler Omurgalı fosil yatağı ise, çok çeşitli hayvanlara ait buluntu veren zengin bir fosil alanıdır (Resim 1).

Resim 1 : Çorakyerler Kazı alanının yeri ve konumu

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil Tarih Ve Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi, Lecturer in Ankara University, language, history and geography faculty

Çankırı-Çorum Havzası, kuzey orta Anadolu'da Kuzey Neotetis Okyanusu'nun kapanması sonucu oluşan İzmir-Ankara-Erzincan kenet kuşağı üzerinde gelişmiştir. Geç Kretase-Erken Tersiyer dönemde çarpışma kuşağı içerisinde evrimini sürdürmüş, Orta Miyosen'de Türkiye'nin genelinde görülen genişleme tektoniği ve onu Geç Miyosen'den itibaren izleyen doğrultu atımlı tektonizmadan etkilenmiş bir havzadır (Kaymakçı, 2003). Geç Miyosen birimler havzanın genişleme sonrası görülen sıkışma rejimi altında oluşmuş ve genel olarak akarsu-göl ortamlarında çökelmişlerdir. Bu birimler arasında, yıllardır kazısı devam eden Çorakyerler lokalitesinden ele geçen fosiller, bu dönem canlıları hakkında hem morfolojik özellikleri hem de o dönemdeki yayılımları açısından önemli bilgiler vermektedir. Geç Miyosen Döneme tarihlendirilen Çorakyerler hominoid fosil yatağı, Çankırı Havzası'nda geniş yüzlekler veren, yanal ve düşey olarak çok farklı fasiyesler içeren Tuğlu Formasyonu içerisinde yer alır. Daha önceki çalışmalarda Oligosen döneme tarihlendirilen bu formasyon, ilk olarak Kaymakçı (2002) tarafından çökme ortamı yorumlanarak Miyosen döneme tarihlendirilmiştir.

Tuğlu Formasyonu Çorakyerler fosil yatağı civarında, tabanda kırmızımsı pembemsi nodüllü kireçtaşları ile başlayıp yukarıya doğru silttaşı, marn alterasyonu ile devam etmektedir. Bu birim yukarıya doğru yaklaşık olarak 6m kalınlığında beyazımsı, pembemsi kireç ara katlıları ile devam eder. Bu seviye omurgalı fosil kalıntılarının en yoğun bulunduğu seviyedir. Omurgalı fosil seviyesi üste doğru koyu kahve-bordo renkli, oldukça makaslanmış çamurtaşı, kumtaşı ve silttaşları ile oluşmuştur. Bunun yanı sıra fosilli seviyelerde bir birini kesen yer yer 10-15cm aralıklarla tekrar eden ve atım miktarları bir kaç metreyi geçmeyen küçük fay setleri mevcuttur (Kaymakçı, 2002).

Resim 2: Çorakyerler geç miyosen dönem faunasının yaşam ortamına ilişkin temsili resim

Anadolu'nun Miyosen döneminin karasal biyokronolojisi ve paleocoğrafyasının yorumlanmasında, bu dönemde yaşamış omurgalı hayvanların coğrafik dağılımları ile göç olayları ve in situ (yerinde) evrimleri etkilidir. Çorakyerler fosil lokalitesinde her yıl çıkarılan fosil buluntularla oluşturulan fauna, gerek Anadolu gerekse Avrupa Memeli Neojen biyokronolojisindeki bazı biyostratigrafik problemlerin çözümüne katkı sağlar niteliktedir. Anadolu Miyosen dönem biyokronolojisi ve paleocoğrafyasının kurulmasında karşılaşılan bir sorun; birbirini takip edebilecek memeli fosil kalıntılarının yeterli miktarda olmayışıdır. Karasal çökeller genellikle göl ve ırmak kökenli oldukları için ayrı cepler halinde ve dağınıktır, ayrıca denizellere göre daha az ve süresizdir; (Ünay, 2002). Doğu Akdeniz paleocoğrafyasının kurulmasındaki başka bir problem de, Afrika ve Avrasya kıtalarının Tetis Denizi'nin farklı zamanlarda çekilmesi ve yükselmesi nedeniyle, bazen ayrı bazen de bağlantılı oluşudur (Rögl, 1999).

Çankırı çevresinde çeşitli dönemlere tarihlendirilen oldukça fazla sayıda fosil yatağı saptanmıştır. Ancak bunlardan en yoğun ve çeşitli omurgalı fosil buluntu veren yerlerden birisi, Çorakyerler Omurgalı Fosil Yatağıdır. Geç Miyosen dönemle tarihlendirilen bu lokalite Çankırı İli Yapraklı yolu üzerinde, şehir merkezinden yaklaşık 4-5 km uzaklıkta yer almıştır (Resim 1). Bu lokalite ilk kez 1970'li yıllarda MTA Genel Müdürlüğü ile Alman Linyit Araştırmaları ekibinin birlikte gerçekleştirdikleri araştırma sırasında bulunmuştur. 1997 yılında Ankara Üniversitesi ve Çankırı Müzesi Müdürlüğü'nce ortaklaşa gerçekleştirilen kurtarma kazılarıyla burada bilimsel anlamda ilk çalışmalar başlatılmış. Ele geçen buluntuların son derece önemli olmaları nedeniyle, 2001 yılında da Prof. Dr. Ayla Sevimin başkanlığında alanda Bakanlar Kurulu Kararlı kazı çalışmalar başlamış ve halen devam etmektedir.

Burada yaklaşık on yıldır yürütülen kazı çalışmalarından ele geçen zengin fauna buluntuları, omurgalı göçleri açısından Çankırı'nın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Yine 2000, 2001 ve 2003 yıllarında bulunan hominoid fosilleri buranın dünya'da ve Türkiye'de bu tür buluntu veren ender yerlerden birisi olduğunu kanıtlamıştır. Buradaki buluntuların bazılarının ilk kez Çorakyerlerde ele geçmiş olması, bölgeyi kendi çağdaşlarından ayrıcalıklı kılmaktadır. Bu ayrıcalık bazı hominoidlerin içerisinde Avrasya ve Afrika arasındaki Miyosen dönem göçlerini açıklayabilecek nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı bilim adamları hominidlerin atasının Anadolu üzerinden Afrika'ya göç eden Avrupa kökenli bir hominoid genusu olduğunu düşünmektedir. (Begun, Güleç, Geraads, 2003). Çorakyerler'de ele geçen hominoid ise Anadolu üzerinden Afrika'ya göç eden bu atasal zincirin bir halkası olabilecek niteliktedir.

Çorakyerler Kazı Çalışmaları

Çankırı ili sınırları içerisinde yer alan Çorakyerler omurgalı fosil yatağında 1997 yılından beri yapılan kazılardan 1500'in üzerinde numaralı fosil çıkarılmıştır. Çorakyerlerde tarihlendirilmenin aydınlatılması için magnetostratigrafik çalışmalar yapılmıştır. Yapılan tarihlendirme araştırmaları sonuçlarına göre Çorakyerler fosillerinin günümüzden yaklaşık 7.5 milyon yıl öncesinde yaşamış canlılara ait oldukları anlaşılmıştır (Kaymakçı, N., Langeries, C., de Bruijn, H., Ünay, E., 2004). Biyostratigrafik tarihlendirme çalışmalarında belirleyici özelliği olan küçük memeli fosillerinin de magnetostratigrafik sonuçlarını desteklemesi, lokalite için önerilen jeolojik yaşın doğruluk payını artırmaktadır (Ünay, 2004). Bu hayvanların yaşadıkları dönemin hemen sonrasında, Çankırı ve çevresinde Messiniyen (tuz krizi) baş göstermiş ve ortaya çıkan kuraklık neticesinde bu çevrede yaklaşık 2 milyon yıllık bir süreç içerisinde herhangi bir canlı yaşayamamıştır. Çorakyerler kazı alanında ele geçen fosillerin morfolojik analizleri sonucunda gerek bu çevrenin ekolojisi ve hayvan fauna çeşitliliği, gerekse buna bağlı olarak Anadolu ve Dünya'da göç ve morfolojik değişim hakkında bilgi sahibi olmamız mümkün olabilmektedir.

Resim 3: Kazı alanındaki çalışmalardan bir görünüm

Çorakyerler Kazı Alanından Ele Geçen Fauna Çeşitliliği

Yaklaşık on yıldır yapılan kazı çalışmaları sonucunda farklı türlere ait çok sayıda fosil buluntu ele geçmiştir ve her geçen yıl yeni türlerle ait buluntularla karşılaşmaktadır. Çorakyerler kazısının başladığı günden bu zamana kadar elde edilen fosil buluntuların takım dağılımlarına göre: Perissodactyla (tek tırnaklılar), Artiodactyla (çift tırnaklılar), Proboscidae (hortumlular), Rodentia (kemirgenler), Primates (maymungiller), Carnivora (et yiyiciler) ve Chelonia (kaplumbağagiller) takımlarına ait değişik türler mevcuttur. Artiodactyla takımında Bovidae (boş boynuzlular) ailesine ait buluntuların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır.

Buluntular arasında çeşitli gastropodların (sümüklü böcek) olması ve fosilli tabakanın sedimantolojik yapısı, bölgede su içeren bir ortamın varlığını göstermektedir. Ancak gergedan ve at gibi yüksek diş taşlarına sahip canlıların fosillerine daha çok rastlanması ise bölgenin açık alan ortamı olduğunu işaret etmektedir. Bunun yanı sıra keçi benzeri çeşitli boynuzlu türlerinin, zürafaların, fillerin ve özellikle de primatların varlığı bu açık alan çevresinde ağaçlık ve çalılık alanların da bulunduğunu belgeler niteliktedir. Fauna içerisinde büyük, orta ve küçük boyutlu otçulların, yine büyük boyutlu omnivorların oluşu ise lokalitenin su yatağı merkezli, çevresi ağaçlık, açık bir alanı karakterize ettiğini göstermektedir (Resim 2). Kemirici ailelerinden bazılarının yaşam alanları göl ya da ırmak gibi bir su yatağının çevresi, bazılarının da suya daha uzak alanlarda yaşıyor olması Çorakyerler lokalitesinin paleoekolojik yorumunun yapılmasına yardımcı olmaktadır.

Önceki yıllar etçillere ait sadece küçük boyutlu fosiller bulunurken, 2006 yılında panter benzeri bir yırtıcının kafa iskeletinin ele geçmesiyle, büyük boyutlu etçillerin de bu alanda yaşamış olduğunu göstermiştir. Ayrıca fauna topluluğu içerisinde otçulların yavru bireylerine ait çok sayıda fosilin bulunması da "av ve avcı" ilişkisini düşündürmekte ve ilk olarak da etçil etkisi olabileceğini akla getirmektedir (Resim 4)

Buluntuların tafanomik analizlerinden anlaşılacağı gibi de kemikler üzerinde diş izlerinin varlığı bu görüşü destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra canlı öldükten sonra kalıntılarının bir akıntı içerisinde taşındıkları ve bu nedenle çeşitli yönelimler içerisinde oldukları, böylece kemik kalıntılar üzerinde ölüm öncesi ve sonrası meydana gelmiş izler oluştuğu gözlemlenmiştir. Bazı fosillerin eklemli bulunması ise bu akıntının çok güçlü olmadığını ya da kalıntının canlı öldükten sonra kısa denilebilecek bir süre içerisinde taşındığını ve fosil elementlerin izole olmaları da etçillerin etkisini rol oynadığını düşündürmektedir. Bir canlı öldükten sonra ilk önce etçiller tarafından parçalanmakta ve iskeletin parçaları çevreye yayılarak daha sonra akıntı nedeniyle taşınıp çökmektedir. Çökeldikten sonra fosilleşme ortamı bulduklarında milyonlarca yıl korunup günümüze kadar bozulmadan gelebilmektedir. Çorakyerler kazı alanından ele geçen fosiller de böyle bir olay sonucu oluşmuş birikimler olduğu anlaşılmaktadır.

Resim 4: Bir et yiyicinin atı avlarken görünümü

Çorakyerler'den Ele Geçen Buluntuların Listesi

PERISSODACTYLA (Tek tırnaklılar) Rhinocerotidae Chilotherium sp. Rhinocerotinae indet. Ceratotherium neumayri Equidae Hipparion sp. A Hipparion sp. B Hipparion sp. C ARTIODACTYLA (Çift tırnaklılar) Suidae Microstonyx major cf. erymanethius Cervidae Pliocerus sp. Giraffidae Paleotragus cf. quadricornis Samotherium sp. Bovidae Trogoptax gaudryi cf. Prostropsicerus sp. Paleoras cf. elegans Gazella sp. Oiorecerus rothi Protoryx sp. Plesiaddax ? sp. Ovibovini indet. Bovid gen. et. sp. indet.	PROBOSCIDEA (Hortumlular) Choerolophodontidae Choerolophodon pentelici CARNIVORA (Et yiyiciler) Mustelidae Indet PRIMATES (Maymungiller) Hominoidae gen et. sp.indet RODENTIA (Kemiriciler) Hansdebruijnina n. Sp. Byzantinia pikermiensis Byzantinia cf. Hellenicus cf. Rhinoceron sp. Allocricetus cf. Bursae Cricetidae indet. Pseudomeriones latidens Myomimus sp. Keramidomys sp. Spalacidae indet. Soricidae indet.

Sonuç:

Çorakyerler, Çankırı Çorum havzası içerisinde en zengin fosil bulgu veren omurgalı fosil lokalitelerinden birisidir. Buluntuların ait olduğu dönemde bölge kurak yarı kurak bir iklime sahip, ancak çeşitli hayvanların burada yaşamış oldukları yapılan kazılardan anlaşılmaktadır. Çorakyerler omurgalı fosil lokalitesinin tarihlendirildiği Geç Miyosen dönem süresince Doğu Akdeniz'e birçok omurgalı türü gelmiş ve yaşamıştır. Bazı türler ilk kez bu bölgede ortaya çıkarken, dışardan buraya gelen çoğu tür de evrimleşerek farklılaşmıştır. Doğu Akdeniz'deki Geç Miyosen lokaliteleri içerisinde, Çorakyerler de içerdiği fauna ile Doğu Akdeniz lokaliteleri arasında biyostratigrafik yerini almıştır.

Çorakyerler'de yapılan magnetostratigrafik tarihlendirme (Kaymakçı ve ark, 2004) ve küçük omurgalı fauna karşılaştırma analizleri (Ünay, 2004) sonucunda, buranın jeolojik yaşı MN 10 ile MN12'ye denk gelen 7.5-7 milyon yılları arasına tarihlendirilmiştir. Perissodactyla (tek tırnaklı), Artiodactyla (çift tırnaklı), Proboscidae (hortumlu) ve Rodentia (kemirici) takımlarına ait buluntular, Doğu Akdeniz'in diğer Geç Miyosen lokaliteleri ile karşılaştırıldığında biyostratigrafik bir paralellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Anadolu, büyük ape'lerinin (kuyruksuz büyük maymun benzeri canlılar) evrimsel geçmişleri hakkında önemli bir yere sahiptir. Çorakyerler hominoid buluntusu, Avrasya ve Afrika hominoidlerinin atasal kökenleri ve evrimleri konusundaki tartışmalarda, Ankara / Çandır ve Bursa / Paşalar'da bulunan Griphopithecus ile Ankara/Sinap'ta bulunan Ankarapithecus gibi Anadolu'nun önemini kanıtlar niteliktedir. (Sevim ve ark,2001)

Atların (Hipparion) hızlı göçleri ve yayılımlarına alt yapı oluşturan bu dönemde, Güneydoğu Anadolu'daki Doğu Paratetis ve Akdeniz'i birbirine bağlayan su yolu ortadan kalkmış ve Anadolu, Afrika ve Asya arasında bir kara köprüsü şekline dönüşmüştür. Hipparion, bu kara köprüsü üzerinden, Kuzey Afrika'ya kadar göç etmiş olmalıdır (Rögl, 1999). Çorakyerler lokalitesi de bu köprü de önemli bir yere sahiptir. Burada 2006 yılında ele geçen büyük et yiyici fosilinin, Güney Amerika'da pleistosen dönemde yaşamış olan Smilodon Saber-Toothed isimli panter benzeri bir et yiyiciye oldukça benzer olması, bu türlerin atasal kökeninin Çorakyerlerde olabileceğini düşündürmektedir (Resim 5). Şimdiye kadar yapılan araştırmalara göre Çankırı'da yaklaşık 7-8 milyon yıl öncesinde yukarıda da belirtilen çeşitli hayvanların yaşamış oldukları anlaşılmaktadır.

Araştırmaların devam etmesi daha ayrıntılı bilgilerin elde edilmesini sağlayacaktır.

Resim 5a: Çorakyerler Büyük Et Yiyici

Resim 5 b: Güney Amerika'da yaşamış olan Smilodon Saber-Toothed

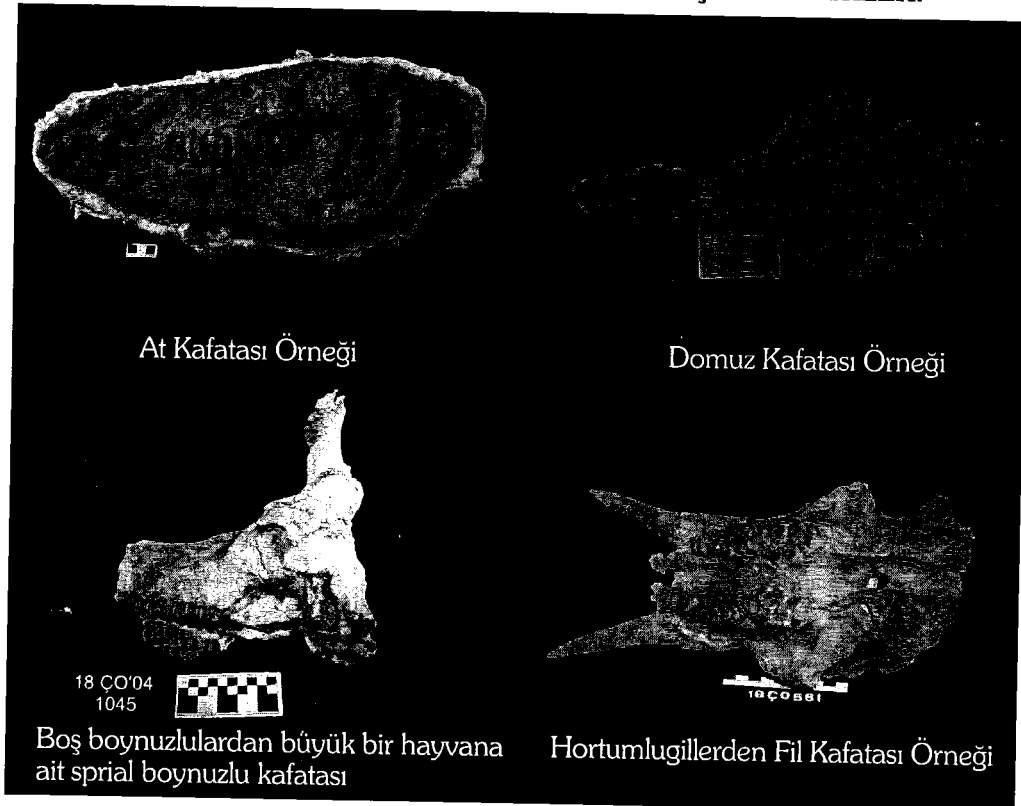
Teşekkür:

Çankırı/ Çorakyerler omurgalı fosil yatağı kazı çalışmaları; Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve, DÖSİM, Çankırı Valiliği, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Dekanlığı, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nın maddi katkıları ile gerçekleşmiştir. Ayrıca Çankırı Valiliği, Çankırı Belediye Başkanlığı, İl Kültür Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü kazı ve araştırma çalışmaları süresince desteklerini esirgememişlerdir. Yıllardır devam eden bu araştırma ve kazılarda 100'ün üzerinde öğrenci görev almıştır. Bunu yanı sıra çalışmalarımız süresince Çankırı halkı ekibimize misafirperverlik göstermiştir. Maddi ve manevi olarak çalışmaları destekleyen, tüm kurum, kuruluş ve kişilere teşekkürü bir borç biliriz.

KAYNAKÇA:

- Begun, D., 2003, "Planet of the Apes", Scientific American, pp. 74-83, August
- Begun, D., Güleş, E. & Geraads, D., 2003, "Dispersal patterns of Eurasian homioids: implications from Turkey, in: Reumer, J.W.F. & Wessels, W. (eds.), Distribution and Migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A Volume in Honour of Hans de Bruijn DEINSEA 10: 23-39 Published 1 December 2003
- De Bruijn, H., Sondaar, P.Y. & Zachariasse, W.J., 1972, Mammalia and foraminifera from the Neogene of Kastellios Hill (Crete), a correlation of continental and marine biozones, Proceedings Nederlandse Akademie van Wetenschappen B 74: 1-22
- De Bruijn, H., Daams, R., Daxner-Höck, G., Fahlbusch, V., Ginsburg, L., Mein, P. & Morales, J., 1992, Report of the RCMNS working group on fossil mammals, Reisenburg 1990, Newsletters on Stratigraphy 26 (2/3): 65-117
- Kaymakçı, N., Langeries, C., de Bruijn, H., Ünay, E., 2004. "Basılmamış Analiz Raporları"
- Rögl, F., 1999, "Circum-Mediterranean Miocene Palaeogeography" in: Rössner, G. & Heissig, K. (eds.), The Miocene land mammals of Europe, pp. 39-48, Verlag Dr. F. Pfeil, München
- Schmidt-Kittler, N., De Bruijn, H. & Doukas, C., 1995, "The Vertebrate locality Maramena (Macedonia, Greece) at the Turolian-Ruscian boundary, Münchner Geowissenschaftliche Abhandlungen A 28: 9-18
- Sevim, A., Begun, D.R., Güleş, E., Geraads, D. & Pehlevan, C., 2001, "A new late Miocene hominoid from Turkey", American Journal of Physical Anthropology Supplement 32: 134-135
- Ünay, E., de Bruijn, H. & Sraç, G., 2003, "A preliminary zonation of the continental Neogene of Anatolia based on Rodents", in: Reumer, J.W.F. & Wessels, W. (eds.), Distribution and Migration of Tertiary Mammals in Eurasia. A Volume in Honour of Hans de Bruijn DEINSEA 10: 539-548 Published 1 December 2003
- Ünay, E., 2004. "Basılmamış Analiz Raporları"
- Van der Made, J., 1990, "Palaeobiogeography of Hippopotamodon and Microstonyx in relation to climate", IXth RCMNS Congress, Barcelona, Abstracts: 223-224
- Welcomme, J.-L., Benammi, M., Crochet, J.-Y., Marivaux, L., Metais, G., Antoine, P.-O. & Baloch, I., 2001, "Himalayan forelands: palaeontological evidence for Oligocene detrital deposits in the Bugti Hills (Balochistan, Pakistan), Geological Magazine 138 (4): 397-405

ÇORAKYERLERDEN KAZISINDAN ELE GEÇEN ÖRNEKLER:

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA ÇANKIRI ve ÇEVRESİ

Çankiri And Its Circumference In The Age Of Assyriantrade Colonies

Sebahattin BAYRAM *

ÖZET:

Eski Asurca metinler M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğinde Anadolu coğrafyası hakkında çok ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Metinlerde pek çok yer adı geçmesine rağmen, bu şehirlerden çok azının bugünkü karşılığı tespit edilebilmiştir. Anadolu'da Kültepe-Kaniş, Boğazköy-Hattuş, Kuzey Mezopotamya'da Qal'at Şirqat-Asur ve Suriye'de T. Hariri-Mari, T. Leilan-Abum şehirleri kesin olarak tespit edilen yerleşim merkezleridir. Metinlerde genellikle İç Anadolu Bölgesi, Orta Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin batısı ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ni içine alan yer adlarının varlığı görülür. Bu dönemin en önemli şehri bugünkü Kayseri yakınlarındaki Kültepe/Kaniş'dir. Bu şehir aynı zamanda Anadolu'da kurulan Asur ticaret kolonilerinin başkenti konumundadır. Arkeolojik çalışmalar Kültepe gibi merkezlerin haricinde bu dönemlerde bir çok Anadolu şehrinin de iskan merkezi olarak kullanıldığını göstermektedir. Yine bu kazılar, Çankırı ve çevresinin çok eski zamanlardan itibaren iskan görmeye başladığını ortaya koymaktadır. Bu makale Asur ticaret kolonileri çağında Çankırı ve çevresini konu almaktadır.

ANAHTAR KELİMELELER: Asurlu tüccarlar, Koloniler, Kayseri/Kültepe, Çankırı/Orta, Salur Köyü, Bakılgöl, Eldivan, Akseki, İnandık

ÇANKIRI ITS CIRCUMFERENDE IN THE AGE OF ASSYRIANTRADE COLONIES

SUMMARY:

Old assyrian documentsgive us very little information about the geography of Anatolia in the first quarter of 2000 BC.Although many places were mentioned in the documents,very few of thethe present equivalences of those citiescould have been identified.The exactly identified cities are Kültepe-Kanis,Boğazköy-Hattus in Anatolia,qalliatSiryat-Asur in the North Mezopotomia,and T hariri marit leilan abum in SyriaIn the documents,it is possible to see the cities in Mid-Anatolia,Mid-Black Sea,the west of Estern Anatoliaand South East Anatolia regions.The most important city of that time is Kültepe/Kanis which is very near to Kayseri.This city ,at the same time ,is the capital of Assyrian Trade Colonies.Archaeological works show that apart from the centers like Kültepe,many of the Anatolian cities were settled ,too.Still,those excavations bring up the fact that Çankırı has been settledsince the very old ages .This essay deals with Çankırı and its circumference in the age of Assyrian trade colonies.

KEY WORDS: Assyrian tradesmen,colonies,Kayseri/Kültepe,Çankırı/orta,Salur village, Balıklıgöl,

Arkeolojik ve filolojik bulgular Anadolu ile bugünkü Irak toprakları içerisinde yer alan Mezopotamya arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerin çok eski zamanlardan beri varlığına işaret etmektedir. Alişar, Truva ve Alacahöyük'te ortaya çıkarılan Sumer Devri silindir mühürleri ile diğer buluntular günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce başlayan bu ticari faaliyetin en önemli arkeolojik delilleridir¹. Bu ilişkiyi gösteren ilk yazılı belge ise M.Ö. 2500'lere aittir. Bu metinde, Adab kralı Anne-mundu'nun "Amanos ve (Toroslarla bir tutulan) Sedir Ormanlarına" bir sefer düzenlediği bilgisi mevcuttur². M.Ö. 2341-2316 yılları arasında III. Uruk Hanedanı kralı olan Lugal-zaggezi³ ile Akad Devleti'nin kurucusu olan ve M.Ö. 2340-2284 arasında devletin başında bulunan Sargon da Anadolu'ya gelmişlerdir. Sargon, Akadlı tüccarların yardım talepleri üzerine Tuz Gölü'nün güneyinde, Konya ve Aksaray civarında olduğu düşünülen Buruṣhattum şehrine askeri bir sefer düzenlemiştir⁴, bir başka metne göre de Anadolu içlerine kadar ilerlemiştir⁵. M.Ö. 2255-2219 yılları arasında Akad Devleti'nin başında bulunan Sargon'un torunu Naram-Sin de Anadolu'ya askeri bir sefer düzenlemiştir ve kendisine isyan

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil veTarih-Coğrafya Fakültesi, Sumeroloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

1 Goetze 1957: 64.

2 Guterbock 1934: 40 vd.

3 Thureau 1907: 155.

4 Gadd 1966: 13.

5 Günbattı 1997: 131-155.

eden Anadolu kralları ile savaşmıştır⁶. M.Ö. 2144-2124 tarihleri arasında bir Sumer şehir devleti olan Lagaş'ın başında bulunan kral Gudea, yaptırdığı mabedin inşaatı için gerekli malzemelerin bir kısmını Anadolu'dan getirttiğini ifade etmiştir⁷.

Mezopotamya krallarının Anadolu üzerine askeri faaliyetleri bu tarihlerden sonra uzun bir süre durmuştur. Ancak iktisadi ilişkiler hızlı bir şekilde artmıştır. Yazılı belgelere göre M.Ö. 2000'li yılların başlarında Anadolu'da Kaniş ile Kuzey Mezopotamya'daki Asur şehirlerinin bu ticari ilişkilerin merkezleri oldukları görülmektedir. M.Ö. II. Binyılın ilk çeyreğinde başlayan, yaklaşık 250 yıl süren ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı olarak adlandırılan bu döneme ait bilgileri Anadolu'da; Kültepe, Boğazköy, Alishar, Kalehöyük, Kuzey Mezopotamya'da; Asur ve Nuzi, Suriye'de; Mari ve T. Leilan'da ele geçen Eski Asurca çivi yazılı belgelerden ediniyoruz. Belgelerin sayısı bugün 25.000'i aşmıştır ve büyük çoğunluğu Asurlu tüccarlara ait ticari mukavelelerdir.

Asur Devleti, kendi bölgesinde bulunmayan hammaddelere olan ihtiyacını, yaptığı ticaret sayesinde giderebiliyordu. Tüccarlar, güneydeki Babil'den kumaş ile bakır, İran'dan veya Afganistan'dan ise kalay getirirler, bunları Asur'da gümüş ile değiştirirlerdi. Ticaretle uğraşan Asurlular da satın aldıkları kalay ve kumaşları katır veya eşek kervanlarıyla Anadolu'ya taşırlardı. Kervanlar, Asur'dan hareket ettikten sonra Ninive, Şubat-Enlil ve Balikh'i geçip Karkamış'a ulaşır ve daha sonra şu yolları izlerdi: 1. yol: Doğrudan kuzeye yönelen ve Samsat yakınından ve Malatya'dan geçip Kaniş'e uzanan yol. 2. yol: Karkamış'tan sonra kuzey-batıya yönelen ve Maraş yakınlarından ve Göksun'dan geçip Kaniş'e uzanan yol. 3. yol: Karkamış'tan batıya doğru ilerleyen ve Niğde'ye geldikten sonra kuzeye yönelerek Kaniş'e uzanan yol. 4. yol: Karkamış'tan sonra batıya yönelen ve Niğde'ye gelen yoldan sonra biraz daha kuzey-batı yönünde ilerleyen ve Tuz Gölü'nün hemen kuzeyinden bu defa kuzey-doğuya yönelip Kaniş'e ulaşan yol. Tüccarlar bu yolları takip ederek, Kuzey Suriye ve Anadolu şehirlerinde kurdukları 30 kadar kârum (ticaret merkezi) ile bu merkezlerden daha küçük 30 wabartum'da, ticari faaliyetlerini gerçekleştirmişlerdir. Bu merkezlerin en önemlisi Kayseri yakınlarındaki Kültepe idi. Asur'dan getirilen mallar diğer kârum'lar ve wabartum'ların Anadolu'daki başkenti durumundaki bu şehirden, başka kent ve köylere götürülüp bakır, gümüş veya altın karşılığında satılırdı. Anadolu'da bronz elde etmek için kalaya çok ihtiyaç vardı. Bu durumda yerli idareciler Asurlu tüccarlara bağımlı idiler. Yüksek kaliteli ve pahalı yünden yapılmış kumaşlar, çoğu sarayla ilişkisi olan yerli idareciler tarafından satın alınırdı. Asur Devleti'nde diğer komşu ülkelerle yapılan ticareti finanse edebilmek için, Asurlular kalay ve kumaş satarak gümüş ve altın elde etmeyi hedefliyorlardı. Asurlu tüccarlar Anadolu içindeki ticarete de katılıyorlardı. Yaptıkları ticaretin önemli bir bölümünü bakır, yün, bir kısım kumaş ve buğday teşkil etmekteydi.

Bu dönemde ticareti yapılan diğer mallara ilave olarak ev, ticarethane, tarla ve arsalarla erkek veya kadın kölelerin satıldığına ilişkin belgeler de ele geçmiştir. Bu belgelerden arsa satışları en az olanlarıdır. Tarla satışlarına dair ise ancak bir tek metin ele geçmiştir. Asurlu tüccarların Anadolu'da kalıcı olmadıkları düşüncesinin bu tür ticaretin daha az yapılmasının önemli bir sebebi olsa gerektir. Yerli halkın ise gerek böyle bir alış-verişe ihtiyaç duymamaları, gerekse ekonomik durumları taşınmazlara karşı çok faal olmamalarının sebebidir. Köle satış belgeleri ise, hem erkek, hem kadın köle, hem de aile kölelerden bahsetmektedir. Ancak, bazı metinlerde kölelerin şahs mülkiyetinden söz edilmekte; bazılarının da mahkemede şahit olarak yer aldıkları okunmaktadır. Bunlar, köleliğin ne olduğu konusunda değişik görüşlerin ortaya konmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda köle fiyatlarının düşük olması, burada sözkonusu köleliğin bildiğimiz manada kölelik olmayıp, köle olarak geçen insanların hizmetlerinin satın alınması karşılığında kullanıldığı düşünülmektedir.

Asurlu tüccarların teşkilatları Asurluların kendi aralarındaki alış verişlerinde fâiz oranını % 30 olarak belirlemişlerdir. Ancak, Asurlu tüccarların yerli halkdan alacağı olması durumunda bu nisbet % 60 oranında uygulanmakta, duruma göre ise % 135'lere kadar yükseltilmektedir. Bu nisbetler yıllık fâiz oranlarıdır, fakat aylık ödemelidir. Asurlular, ticaretten başka, bu tür faaliyetlerle de kârlarını artırmışlar ve Anadolu'da bulunma amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Ancak yerli idarecilerin Asurluların bu tür çifte fâizlendirme hususunda herhangi bir şey yapmamaları ilginçtir. Ayrıca bu durum, yerli halkın % 60 oranında fâiz ödemeyi göze alarak, Asurlulardan borç para almaya ihtiyaç duymaları, onların ekonomik bakımdan çok iyi bir seviyede olmadıklarını ortaya koyar.

6 Westenholz 1997: 250-251

7 Thureau 1907: 68-71.

Asurlu tüccarlar kendi aralarındaki ilişkilerinde yerli krallardan bağımsız olmakla birlikte, onlara karşı birtakım mükellefiyetleri vardı. Aslında Asurluların kendi aralarındaki ilişkilerinde bir sistemlerinin olduğu ve wabartum'ların en yakın kârum'a ve bunların hepsinin Kaniş'teki kârum'a, onun da Asur şehrine bağlı olduğu bilinmektedir. Ancak Asurlular, yerli halkla veyâ yerli krallarla olan ilişkilerinde yerli idarecilerin isteklerini yerine getirmekle yükümlü idiler. Asurluların Anadolu'da siyasî ve idarî bakımlardan yerli beyler üzerinde herhangi bir tesirlerinin olmadığı, aksine yerli idarecilerin Asurlular üzerinde etkili olduğu bugün artık kesinleşmiştir.

Asurlu tüccarlar ve ticaret kurumlarıyla Anadolu mahallî kralları arasında düzenli bir ticaret, ticaretin hangi şartlar altında yapılacağı ve hangi kuralların uygulanacağı hususları karşılıklı yapılan anlaşmalara göre belirlenmekteydi⁸. Buna göre;

Asurlu tüccarların uymak zorunda olduğu kurallar şunlardı: 1. Anadolu'daki her krallık sarayına malın cins ve miktarına göre değişen vergiler vermek. 2. Sarayların getirilen bir kısım kaliteli kumaşların üzerindeki % 10 ilk satın alma hakkını kabul etmek. 3. Sarayların bazı özel mallar üzerinde ticar tekelleri olduğunu kabul etmek ve bunların ticaretini yapmamak.

Yerli kralların Asurlu tüccarlara verdikleri güvenceler:

1. Tüccarların, kendi resmî kurumları olan kârum'larda kanun haklarını saklı tutup, korunmalarını sağlamak.
2. Hukuk ve idar bakımdan Asur'a bağlı olan Kolonilerin serbest bölgelerdeki bütün haklarını korumak.
3. Krallar tarafından kontrol edilen bölgelerde yolları korumak ve soyguna ve hırsızlığa karşı tedbirler almak.

Yerli beyler Asurlu tüccarların rahatca alış veriş yapmalarına izin vermekte, fakat onlardan çeşitli adlar altında vergi ve ödemeler almaktaydılar. Takdis ve kurban amaçlı paralarla, din görevlilerine gönderilen paralardan ve soyguna maruz kalmış tüccarın mallarından vergi alınmazdı.

Bazı vergiler şunlardı: **nishatum**: Tekstil ürünlerinden ve yünden % 5, gümüşten 5/120 (yaklaşık. % 4) ve yaygın kullanımından dolayı Anadolu'da çok ihtiyaç duyulan kalaydan 2/65 (yaklaşık. % 3) nisbetinde Anadolu'da ve Asur'da mahallî krallar, tüccarlar evi, kârum dairesi ve Asur'daki teşkilat tarafından alınmaktaydı. **şaddu'atum**: Bu vergi 1/60 (% 1,666) nisbetinde kârum Kaniş ve bêt Âlim tarafından alınmaktaydı. **tûtum**:Yol vergisi olarak değerlendirilen bu vergiyi yerli krallar almakta ve bunun bir kısmını karakol masraflarında ve güvenliği sağlamada kullanmaktaydılar. **qaqqadâtum**:Kafa vergisi olarak anlaşılan bu kelime Asur'dan Anadolu'ya gelen her şahıstan alınan vergiyi ifade ediyordu. **eşrâtum**: Mahallî idareciler tarafından elbiselerden % 10 nisbetinde alınan vergi ya da sarayın bazı mallar üzerinde % 10'luk ilk satın alma hakkı. **wasâtum**: Kervanın ilk hareketinde alınan vergi olup nisbeti 1/120'dir. **eribum**: Giriş vergisi veyâ prene ya da krala verilen hediye. metum **hamşat**: kârum'a % 5 oranında ödenen vergi.

Fazla miktardaki vergiler, geçiş ücretleri ve birtakım ödemeler, hiç şüphesiz Asurlu tüccarlar için büyük bir külfet teşkil ediyor ve onların kazançlarını azaltıyordu. Pekçok metinde kaydedilen ödemelere göre, Asurlular bu külfeti kaçınılmaz bir şekilde kabullenmişlerdir. Ancak, arasıra, antlaşmalarla şart koşulan ve mecburi olarak toplanan para veya yerel yöneticiler ile Asurlu tüccarlar arasında kararlaştırılan yeminli anlaşmalar dışında bu vergileri kaçırmaya çalışıyorlardı. Kaçakçılık; gümrük ödemeden herhangi bir saraya veya pazara mal sokma şeklinde yapıldığı gibi, Anadolu mahallî krallarının bazı sebeplerle, Anadolu'dan çıkarılmasını yasakladığı bazı malların gizlice Asur'a götürülmesi şeklinde de yapılıyordu. Bu malların başında, maden ya da değerli taş oldukları hususunda şüpheler bulunan amûtum, ašium ve perdum gibi maddeler başta gelmektedir. KTS 59 d metninde "Ullama'dan Buruhattum'a kadar kaçakçılık için 30 mina bakır harcadım" ifadesi geçmektedir. Metinlerde çok detaylı bilgi kaydedilmemekle beraber, kaçakçılık sırasında bazı kimselere çeşitli ödemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Şüphesiz kaçakçılığa göz yuman yerli kimselere de rüşvet olarak bazı ödemeler yapılmaktaydı. Bu konuda, BIN 4, 48 metninde çok dikkate değer bilgiler bulunmaktadır. Burada, Hurama halkının Asurlular için şehre gizlice kalay taşıdıkları belirtilmektedir. Halkın bu işi bazı çıkarlar için yaptığına şüphe yoktur. Tüccarların, kaçakçılık konusunda sıkı kontrol ve takip altında oldukları mektuplarda geçen ifadelerden anlaşılmaktadır. Bir Asurlunun diğer bir Asurluya yazdığı

CCT 4 18a 'da şunları okuyoruz: "Lutten mektubumdaki meselelere dikkat et ve gümrükten bir şey kaçırma! Nöbetçiler güçlü." Kaçakçılığın tesbiti halinde, kaçak eşyaların sahiplerinin tutuklandığı hakkında da deliller bulunmaktadır. Mesel; ATHE 62 metninde, meşhur Asurlu tüccar Puu-kin'in kaçakçılık yaptığından dolayı hapse atıldığı belirtilmekte ve kontrollerin sıkılaştırıldığı kısacası kaçakçılığın yapılmaması tavsiye edilmektedir. KTS 37a metninde ise; hiç bir eşyanın yolda görülecek şekilde paketlenmemesi uyarısı yer almaktadır. Mahallî idarecilerin kaçakçılığı önlemek için nasıl bir sistem oluşturdıklarını henüz tam olarak bilemiyoruz. Bu bakımdan aldıkları tedbirlerin neler olduğunu ve ne derece caydırıcı olduğunu söylemek te zordur

Eski Asurca metinler M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğinde Anadolu coğrafyası hakkında çok ayrıntılı bilgiler vermemektedir. Metinlerde pek çok yer adı geçmesine rağmen, bu şehirlerden çok azının bugünkü karşılığı tespit edilebilmiştir. Anadolu'da Kültepe-Kaniş, Boğazköy-Hattuş, Kuzey Mezopotamya'da Qal'at Şirqât-Asur ve Suriye'de T. Harîr-Mari, T. Leilan-Abum şehirleri kesin olarak tespit edilen yerleşim merkezleridir. Metinlerde genellikle İç Anadolu Bölgesi, Orta Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin batısı ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi'ni içine alan yer adlarının varlığı görülür. Akdeniz, Ege ve Marmara bölgesine lokalize edilen yer adları ise çok az sayıdadır. Bunun sebebi, bu bölgelerde yerleşim yerlerinin olmamasından değil, Asur ticaret sisteminin bu bölgelerin dışında kalmasından kaynaklanmış olmalıdır. Bu dönemin en önemli şehri bugünkü Kayseri yakınlarındaki Kültepe/Kaniş'dir. Bu şehir aynı zamanda Anadolu'da kurulan Asur ticaret kolonilerinin başkenti konumundadır. Kaniş'in kuzey ve kuzeybatısında; Hattuş (Boğazköy), Kaştama, Şalatuwar, Tawinia, Tuhpia, Turhumit ve Wahşuşana, doğu ve güneydoğusunda; Eluhut, Hahhum, Hurama, Luhuzattia, Mama, Şalahşua, Şamuha, Tegarama, Timelkia ve Zalpa, güney ve güneybatısında; Buruṣhattum, Ulama, Waṣhania yer almaktadır.

Arkeolojik çalışmalar, Çankırı ve çevresinin çok eski zamanlardan itibaren iskan görmeye başladığını ortaya koymaktadır.

Paleolitik dönemde; Orta İlçesi'ne bağlı Salur Köyü'nün çevresindeki Bakkalgöl ile Eldivan İlçesi'nin yakınlarındaki Eldivan,

Neolitik dönemde; Orta İlçesi yakınındaki Salur Höyük,

İlk Tunç Çağı'nda; Bayramören ilçesi'nin kuzeyinde, Akseki Köyü'nde yer alan ve ana kayaya oturmuş yaklaşık 4-5 m yüksekliğinde bir yerleşim yeri olan Akseki Kale mevki,

- Alica Köyü, Göğdip mevki'nde, yaklaşık 250x150 m boyutlarında, 10-15 m yüksekliğindeki Alica Höyük,

- Çankırı il merkezinin güneyinde, Çankırı-Ankara karayolunun batısında, Bozkır Mevkii'nde, Ankara sınırına yakın bir noktada, karayolu boyunca uzanan yükseltilerin üstünde yer alan Bedren Höyük,

- Sulakyurt İlçesi'nin 20 km kuzeydoğusunda, Kıyihalilinceli Köyü'nün 2.5 km kuzeybatısında, Kızılırmak Nehri'nin yatağında yer alan Kıyihalilinceni,

- Çankırı'nın güneyinde, İnandık Köyü'nün 6 km güneybatısındaki Hacıbey Köprüsü'nün 1 km güneydoğusunda yer alan ve İnandık Vazosu'nun bulunduğu, halk arasında Han adıyla bilinen İnandık,

- Çankırı il merkezinin güneyinde, Konak (Karaşih) Köyü'nün girişinde bir kayalığın üstünde yer alan yüksek ve dik yamaçlı bir höyük olan Konak Höyüğü,

- Yapraklı İlçesi'nin güneydoğusunda, Çevrecik Köyü'nün 4 km batısında yer alan Maltepe Höyük,

- Ilgaz ilçe merkezinin doğusunda bulunan Cendere Köyü'nde yer alan Salman Höyük, Çankırı'nın doğusunda, Ünür (Unur) Köyü'nün içinde yer alan Unur Tepesi

- Eskipazar İlçesi yakınındaki Yazıboy Köyü civarında yer alan Yazıboy höyük yerleşmeleri ile

- Çankırı il merkezinin doğusunda, Balıbağı Köyü'nün 5.5 km güneybatısında, Tekel Kaya Tuzu İşletmesi'nin hemen güneyindeki alanda, uzunluğu 8 km'yi bulan Sarıçi Vadisi'nin başlangıcında yer alan Balıbağı mezarlık alanı Çankırı ve çevresinde tespit edilen arkeolojik merkezlerdir⁹.

Çankırı'nın, Klasik dönemdeki adı Pafloganya dilinde keçi anlamına gelen Gangra'dır¹⁰. Anadolu'nun en eski yazılı belgeleri olan ve M.Ö. II. binyılın ilk çeyreğine tarihlendirilen Eski Asurca metinlerde ise Çankırı ile alakalandırabileceğimiz bir yer adı zikredilmemektedir. Ancak, Kaştama ve Tarittrar gibi bazı yer adları Çankırı çevresinde aranmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda, Asurlu tüccarların bu bölgede kâr ve

⁹ <http://www.tayproject.org/TAYages.fm>

¹⁰ Texier 2002: 202.

wabartum adı verilen ticaret merkezleri kurup kurmadıkları belgelerden anlaşılamamaktadır. Fakat, tüccarların bu bölgeye gelmiş olmaları muhtemeldir. Aynı şekilde Hitit metinlerinde de Çankırı ile ilişkilendirebileceğimiz bir yer adı geçmemektedir. Ancak İnandık'ta ortaya çıkarılan arkeolojik ve filolojik eserlerden bu bölgedeki Hitit varlığı bilinmektedir. Bunun yanında günümüzde de kullanılan tuz ocaklarının (Esentepe mevki, Kızılırmak yol ayrımı ve Balıbağı Köyü yakınlarında tuz madeni ocakları) Hitit döneminde de kullanılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Çankırı'nın 20 km. güneyinde, İnandık Köyü'nün 6 km. güneybatısındaki Hacıbey Köprüsü'nün 1 km. güneydoğusunda yer alan ve halk arasında Han adıyla bilinen İnandık, arkeolojik ve filolojik buluntularıyla bu bölgenin, özellikle de Hitit döneminin en önemli yerleşim yerlerinden biridir. 1966 yılında burada yapılan kazılar neticesinde, Eski Hitit Çağı'na ait bir yapının mahzeninde küp içinde ele geçen bir tablet, bu eski yerleşim yerinin Hitit dönemindeki adının Hanhana olduğunu ortaya koymuştur¹¹. Hititçe çivi yazısı ile Akadca yazılmış bu tablet¹² bir arazi bağış belgesidir ve üzerinde büyük kralın, Tabarna'nın mührü bulunmaktadır. Metinde özetle: Hanhana'nın beyi Tuttulla'nın, Zidi'yi evlat edindiği ve kızı Zizzatta ile evlendirdiği, ona hediye olarak da bir ev verdiği anlatılmaktadır. Ayrıca, gelecekte bu durum için hiç kimsenin hukuki bir talepte bulunamayacağı, aksi durumda hareket edenlerin ise, başları kesilerek cezalandırılacağı belirtilmektedir¹³. İnandık'ta bulunan en önemli arkeoloji buluntulardan biri de "İnandık Vazosu" olarak bilinen eserdir. Bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen bu vazo, Hitit dönemine aittir ve üzeri, muhtemelen dinsel bir evlenme törenini anlatan kabartmalarla süslüdür.

Asur Ticaret Kolonileri Çağı metinlerinde adı geçmeyen, Hititçe metinlerde ise, URUha-ha-ni, URUha-an-ha-na-az, URUha-an-ha-a-na, URUha-an-ha-na ve URUha-ha-na şeklindeki fonetik yazılışlar bulunan¹⁴ Hanhana, Hitit döneminin en önemli kült merkezlerinden biridir. Şehir ile aynı isme sahip Hannahanna adında bir tanrıça bulunması, kentin dini açıdan önemini göstermesi bakımından mühimdir. Ayrıca Hititçe belgelerde, bir Fırtına Tanrısının kült şehri olan Hanhana'nın, tanrıları ile rahiplerinden bahsedilmekte ve Hitit kralının dini amaçlı seyahatlerinde ziyaret ettiği şehirler arasında gösterilmektedir. Hanhana beyinin tanrılara sunduğu kurban eşyaları hakkında da bilgiler mevcuttur¹⁵.

İnandık'ın, yani Hanhana'nın Hattuša'dan ulaşımının kolay olması ve doğal bir engelin olmaması, Hititlerin Hanhana'yı en zayıf oldukları dönemde bile hâkimiyetleri altında tutmalarına neden olmuştur¹⁶. Gaška tehdidi altındaki bölgede yer alan ve bu kuzey kavmine karşı bir hareket merkezi olarak kullanılan Hanhana, önemli kült merkezlerinden biri olan ve Hantili döneminden III. Hattuşili'ye kadar Gaşkalıların işgalinde kalan Nerik şehri ve Çankırı'nın kuzey doğusunda yer alan dağ silsilesinde aranan, Haharua dağı ile aynı bölgede yer almaktadır¹⁷.

Çankırı'nın kuzeyinde ise Kaštama şehri bulunmaktadır. Bir Kültepe metninde geçen ru-ba-e-im Kà-áš-ta-ma-i-e-im ifadesinden, kralı olduğunu öğrendiğimiz bu şehirde¹⁸, Asurlu tüccarlara ait bir kârüm ya da wabartum'un varlığı henüz tespit edilememiştir. Bu yer adı Hititçe metinlerde, URU ka-a-aş-ta-mi, KUR URU ka-a-aş-ta-ma-az, URU ka-aş-ta-ma, URU kaş-ta-ma şeklinde farklı fonetik yazılışlarla geçmektedir¹⁹. Ayrıca, bu kentin adı ile anılan bir su kaynağına sahip Kaštama şehrinin, Zaliianu dağıyla irtibatlı olduğunu ve Hititçe LÚAGRIG olarak ifade edilen bir vekilharcının da bulunduğunu bilmekteyiz²⁰. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bir krallık merkezi olan Kaštama şehrinin Hitit dönemimde eski önemini yitirdiği anlaşılmaktadır²¹. Kentin isminin sonundaki ama ya da ma sonekinin Orta-kuzey Anadolu'da kullanılması, ayrıca Hititçe metinlerde, Hititlerin en önemli düşmanları Gaşkalıların hâkimiyet bölgesine yakın olan şehirler ile birlikte anılması ve Nerik (Vezirköprü) ile olan yakın irtibatı sebebiyle, bu şehir Anadolu'nun kuzeyinde aranmakta ve bugünkü Kastamonu ile bir tutulmak istenmektedir²².

11 Balkan 1973, s. 1.

12 Alp 1977: 650.

13 Balkan a.g.e.: 3-4.

14 del Monte-Tischler 1978: 76.

15 Alp 1977: 649; Alp 2000: 48.

16 Alp 1977: 651.

17 Alp a.g.m.: 649-650.

18 Çeçen 1990: 30; Bayram, 1997: 47.

19 del Monte-Tischler 1978: 193.

20 Erkut 1999: 129 vd.

21 Çeçen a.g.e.: 30.

22 Erkut a.g.m.: 129 vd.

Çankırı'nın kuzeydoğusunda yer alan şehirlerden biri Tarittar'dır. Kültepe metinlerinde Ta-ri-ta-ar, Ti-ri-ta-ar, Ta-ri-ta-ra-i-um, Ta-ri-ta-ra-i-a-am, Ti-ri-ta-ra-im gibi farklı yazılışları bulunan²³ bu şehir, dönemin önemli bakır üretim merkezlerinden biridir²⁴. Kaliteli bakırı ile meşhur Tarittar, Hitit metinlerinde hem memleket hem de şehir adı olarak geçmekte ve KUR URU da-ri-it-ta-ra, KUR ta-ri-ta-ra, URU ta-ri-it-ta-ra şeklinde fonetik yazılışları bulunmaktadır²⁵. Hititçe metinlere göre, dağlık ve kayalık bir bölgede olabileceği belirtilen bu şehir, Hitit'e dost, Gaşkalar'a ise düşmandır. Ayrıca Hititçe bir metinde, Ilgaz dağı ve Gökırmak arasında aranan Wašhaiia ülkesi ile birlikte geçmekte olup, çevresinde Elluriiia dağı ile Maraššantiia (Kızılırmak) nehri bulunmaktadır²⁶. Hitit kralı I. Šuppiluliuma'nın Kızılırmak'ı geçtikten hemen sonra bu şehre ulaşması sebebiyle, Kızılırmak'ın batı yakasında olduğu belirtilen Tarittar ülkesi, Yabanlı dağı ve Saraycık dağının doğu, Ilgaz dağlarının kuzey-doğu etekleri ile Kızılırmak ve Gökırmak'ın oluşturduğu bölge ile²⁷ Çankırı yakınlarındaki Devrez Çayı çevresinde aranmaktadır²⁸.

Çankırının doğusunda olması muhtemel yerlerden biri de Pala'dır. Bu isme ilk kez, M.Ö. II. binin ilk çeyreğine tarihlendirilen Asur Ticaret Kolonileri Çağı metinlerinde şahıs adı olarak rastlamaktayız²⁹. Hitit metinlerine baktığımızda ise isim, coğrafi manasının yanında, bir kavmi ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Hititler ve Luwiler ile akraba olan bu kavim, Hint-Avrupa dil grubuna giren ve Hititçe metinlerde palaumnili olarak ifade edilen Palaca dilini konuşmaktaydılar. Bu dile ait metinler oldukça az sayıda olup, Tanrı Zıparwa'nın kültünde rastlanmaktadır³⁰. Bu tanrının dışında, Hašamili, Hilanzipa, İlaliant(ik)eş, Kamama, Katahziwuri, Kulzannikeš, Šaušhalla, Tiaz (Güneş Tanrısı) ve Uliliantikeš diğer önemli tanrılarıdır. Anna, Kukku ve Pi-ih-il-[x] gibi Palaca kadın ve erkek adlarından bazılarıdır³¹.

Her dönem Hitit devleti ile dostane ilişkilere sahip Pala ülkesi ve halkından ilk kez I. Šuppiluliuma dönemine ait metinlerde bahsedilmektedir. Bu kral, kardeşinin oğlu prens Hutupiyanza'ya, Tummana ülkesi ile birlikte Pala ülkesinin idaresini vermiştir. Hutupiyanza'dan sonra ise, bu iki ülke, Hitit kralı Muvattali kardeşi III. Hattušili'nin idaresi altına girmiştir³². Hititçe metinlere göre Pala ülkesi düz bir alanda kurulmuş ve nüfusu azdır. Prens Hutupiyanza zamanında tahkim edilmiş ve etrafı bir surla çevrilmiş bu şehir, yine bu prens zamanında Uašulana ülkesi ile savaşmıştır. Ayrıca metinlerde, "Pala ülkesi büyük kapısı" ve "Pala bezi" ifadeleri de geçmektedir³³.

Çevresinde Gaška, Tummana, Uašulana ülkeleri ile Hašpina, Uauankušša, Tadduenza, Zipišna, Hauiliia şehirleri ve Gapazuua, Ašharpaia dağları bulunan Pala ülkesi, isim olarak klasik dönemdeki Blaene ismi ile irtibatlandırılmak istenmekte ve genellikle, Kastamonu ve Ilgaz dağları ile Osmancık - Saraycık arasında bir yerde aranmaktadır³⁴.

Çankırı'nın kuzeydoğusunda yer aldığı düşünülen bir diğer şehir ise Tummana'dır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı metinlerinde hem yer adı hem de şahıs adı olarak görülmekte ve Tù-ma-na, Tù-ma-nim fonetik yazılışları ile geçmektedir³⁵. Ayrıca, Hitit belgelerinde KUR URU tu-u-ma-an-na, KUR URU tu-ma-an-na ve URU tu-u-ma-an-na, URU tu-um-ma-an-na fonetik yazılışları ile hem memleket hem de şehir olarak ifade edilmektedir³⁶. Hititçe belgelere göre, önceleri Hititlere düşman olan Tummana ülkesi, I. Šuppiluliuma döneminde Hitit hâkimiyeti altına girmiş, bu kral ve II. Muršili döneminde prens Hutupiyanza tarafından idare edilmiştir. Daha sonra ise Muvattali'nin kardeşi III. Hattušili'nin idaresine verilmiştir. Ayrıca bu metinlerde, ismi zikredilmeyen bir kralı olduğu bilgisinin yanında, Tummanalı olan mHi-eš-ni-i-eš adlı birinden de bahsedilmektedir³⁷. Yine Hititçe belgelere göre, Kalašma ve Kušula ülkeleri ile komşu Tummana ülkesi çevresinde Kaššiia, Gakša,

23 Nashef 1991: 115.

24 Derksen 1996: 15.

25 del Monte-Tischler 1978: 406.

26 Ertem 1980: 19-20.

27 Ertem a.g.e.: 20.

28 Nashef a.g.e.; 115; del Monte-Tischler a.g.e.; 407

29 Derksen, PN, s. ?

30 Alp 2000: 17.

31 Ertem 1980: 7.

32 Ertem a.g.e.: 8.

33 Ertem a.g.e.: 8-10.

34 Ertem a.g.e.: 6 vd.

35 Nashef 1991: 123.

36 del Monte-Tischler 1978: 437; del Monte 1992: 173.

37 Ertem a.g.e.: 15-16.

Pala, Şapıdduwa, Tapapanuwa, Timmuhala ülkeleri ile Hathuma şehri, ayrıca İlluria, Kaşşu, Kulitha dağları ve Tahara nehri bulunmaktadır³⁸. Hâkimiyet alanı Kızılırmak'a kadar uzanan, etrafı yüksek ve sarp kayalık dağlarla çevrili Tummana'nın, klasik dönem yerleşmelerinden Domanitis ile olan ses benzerliğine dikkat çekilmekte ve bu şehir, bugünkü Kastamonu³⁹ ile Gökırmak vadisinin üst bölümünde aranmaktadır⁴⁰.

Sonuç olarak, arkeolojik buluntular Çankırı ve çevresinin en eski çağlardan itibaren iskân edildiğini ortaya koymaktadır. Yazılı kaynaklar ise, M.Ö. II. binin ilk çeyreğinde yani, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bu bölgede olduğu düşünülen bazı yerleşim yerleri hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Çankırı M.Ö. II. binin ilk yarısında, yani Hitit döneminde ön plana çıkmaktadır. Özellikle bir kült kenti olan Hanhana/İnandık arkeolojik ve filolojik buluntularıyla bu dönemin en önemli şehirlerinden biridir.

KAYNAKÇA

- Cahit Günbattı, "Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni", *Belleten* LXIX, Sa. 256, Ankara.
- Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Cilt. 3, Çev: Ali Suat, Ankara, 2002.
- F. del Monte, *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte Supplement*, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes* VI/2, Wiesbaden, 1992.
- F. del Monte-J. Tischler, *Die Orts-und Gewässernamen der hethitischen Texte*, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes* VI, Wiesbaden, 1978.
- G. Dercksen, *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*, İstanbul, 1996.
- ; *Personal Names*.
- Hayri Ertem, *Hitit Devletinin İki Eyaleti: Pala-Tum(m)ana İle Yakın Çevrelerindeki Yerlerin Lokalizasyonu Üzerine Yeni Denemeler*, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, A.Ü. D.T.C.F.Y, Ankara., 1980.
- Kemal Balkan, *İnandık'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Başış Belgesi*, *Anadolu Medeniyetleri Araştırma Vakfı Yayınları*, No. 1, Ankara, 1973.
- Khaled Nashef, *Die Orts-und Gewässernamen der altassyrischen Zeit*, Weisbaden, RGTC 4, 1991.
- Salih Çeçen, *Ankara Müzesi'ndeki Yeni Kültepe Metinlerinden Elde Edilen Orijinal Neticeler*, *Doktora Tezi*, 1990, Ankara.
- Sebahattin Bayram, "New and Some Rare Geographical Names in the Kültepe Texts", *Archivum Anatolicum* 3, Ankara, 1997.
- Sedat Alp, "Hitit Kenti Hanhana'nın Yeri", *Belleten*, Cilt: XLI, Sa. 164, Ankara, 1977.
- ; *Hitit Çağında Anadolu*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul, 2000.
- Sedat Erkut, "Hitit Kenti Kaşşu'nun Yeri Üzerine", XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1999.

38 Ertem a.g.e.: 17-18.

39 Ertem a.g.e.: 18-19.

40 Nashef 1991: 124.

BİR KÜLTÜREL TURİZM DESTİNASYONU OLARAK ÇANKIRI'DA TURİZMİN GELİŞTİRİLMESİ

Development Of Tourism In Çankiri As A Cultural Tourism Destination

Orhan BATMAN *
Lütfi Mustafa ŞEN **

ÖZET:

1995 yılında ülkemizi ziyaret eden yabancı ziyaretçi sayısı 7.726 bin kişi iken 2005 yılında bu rakam 21.122 bin kişiye ulaşmıştır. Yine 1995 yılında yabancı ziyaretçilerden elde edilen turizm geliri 4.957 milyon \$ iken bu rakam 2005 yılında 13.929 milyon \$'a yükselmiştir (TÜRSAB, 20.01.2007). Görüldüğü gibi turizm sektörü ülkemizde hızla büyüyen ve ülkenin ekonomik gelişimine büyük katkılar sağlayan önemli bir sektördür. Ancak Türkiye'de turizm faaliyetleri günümüze kadar deniz-güneş-kum turizmi olarak kıyı bölgelerimizde yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda da diğer bölgelerimiz turizmden yeterince faydalanamamıştır. Ayrıca kıyı bölgelerimizdeki aşırı yoğunlaşmadan dolayı da denizlerimiz ve kıyılarımız kirlenme tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.

Kültürel turizm, ülkemiz için deniz-güneş-kum turizminin neden olduğu bu olumsuzlukları ortadan kaldıracak önemli bir alternatif turizm çeşidi olarak görülmektedir. Çünkü ülkemizin sahip olduğu zengin kültür hazinesi, turizmin ülkenin her yerinde gerçekleşmesini sağlayacak ve böylece turizmden elde edilen gelirler bakımından bölgeler arasında dengeli bir kalkınma sağlanabilecektir. Ayrıca sadece yaz sezonunda dar bir alanda gerçekleşen turizm faaliyetleri 12 aya ve ülkenin tüm bölgelerine yayılacağı için turizm faaliyetleri çevreye zarar vermeden sürdürülebilir turizmin amaçlarına hizmet edecek şekilde gerçekleştirilecektir.

Yukarıda Türk turizminin geleceği açısından önemi belirtilmeye çalışılan kültür turizmi bakımından, Çankırı; Türkiye'nin önemli bir kültürel turizm destinasyonu olabilecek büyük bir potansiyele sahiptir. Bu çalışmanın amacı; Ülkemizde kültürel turizmin geliştirilmesi kapsamında Çankırı'nın sahip olduğu kültürel zenginliği ortaya koymak ve Çankırı'nın bu kültürel zenginliğini turizm aracılığı ile değerlendirerek Türkiye'deki önemli bir kültürel turizm destinasyonu olabileceğini göstermektir.

Bu amaçla, öncelikle kültürel turizmin deniz-güneş-kum turizmine alternatif olabilecek önemli bir turizm türü olduğu, ülkemizin kültürel turizm bakımından büyük zenginliklere sahip olduğu belirtilmiş, dolayısıyla bu turizm çeşidine olan elverişliliği ortaya konmaya çalışılmıştır. Daha sonra kültürel bir destinasyon olarak Çankırı'nın sahip olduğu kültür zenginliği analiz edilerek, bunların nasıl planlı bir şekilde olumlu bir destinasyon imajı yaratabilecek turistik ürünler haline getirilebileceği konusunda öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Turizm, Destinasyon, Kültür Turizmi, Çankırı

DEVELOPMENT OF TOURISM IN ÇANKIRI AS A CULTURAL TOURISM DESTINATION

SUMMARY:

While the number of foreigners, who visited our country in 1995, was 7.726, it raised to 21.122 in 2005. While the income obtained from foreign visitors was 4.957 million dollars in 1995, it reached to 13.929 million dollars in 2005 (TÜRSAB, 20.01.2007). As seen above, tourism sector is an important sector, which is growing rapidly and contributing to economic development of the country. However, until today, tourism activities have been intensified in coastal areas as sea-sun-sand tourism in Turkey. As a result, our other regions cannot benefit from tourism. Furthermore, over-intensifying in coastal areas causes that our seas and coasts are threatened by pollution.

Cultural tourism is seen as an alternative tourism type, which may eliminate the negative effects of sea-sun-sand tourism, for our country because our country's rich cultural treasury will allow tourism to realize everywhere and consequently, a balanced development from the point of view of the income obtained from tourism will be provided between regions. Moreover, because tourism activities will spread over 12 months and also all regions instead of a limited time and also limited area, tourism will be benefited without damaging the environment.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Sakarya University, Financial and Administrative Sciences Faculty, Tourism Administration Department

** Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü

Considering cultural tourism, which its importance from the point of view of the future of Turkish tourism is explained above, Çankırı has a great potential to be an important cultural tourism destination in Turkey. The objective of this study is to show cultural richness of Çankırı under the scope of cultural tourism development of Turkey and also to demonstrate that Çankırı may become an important cultural tourism destination in Turkey by evaluating this cultural richness of Çankırı via tourism. Therefore, it was explained that cultural tourism is an important tourism type to be alternative to sea-sun-sand tourism and our country has a great cultural richness. Consequently, it was explained that our country is suitable to this tourism type. Then, the cultural richness of Çankırı was analyzed and recommendations were made to make them touristic products to create a positive destination image in a planned way.

KEY WORDS: Tourism, Destination, Cultural tourism, Çankırı

1. GİRİŞ

Dünyada pek çok ülke zengin kültür varlıklarına dünya mirasının değerlerine sahiptir. Ancak hiçbir ülke Türkiye' nin sahip olduğu, uygarlıklar mirasının, kültür varlıklarının çeşitliliği ve zenginliği ile yarışacak bir mirasa sahip değildir. Çin, dünyanın en büyük açık hava müzesidir. Ama Türkiye uygarlıklar mirası açısından dünyanın en çeşitli, en zengin açık hava müzesidir. İtalya deyince ilk akla gelen Roma Uygarlığı' dır. Yunanistan deyince Helen Uygarlığı akla gelir. Türkiye deyince akla birbiri ardına gelen çeşitli uygarlıkların, muhteşem mirası gelir Hitit, Frigya, Likya, Lidya, İon, Roma Bizans, daha pek çok uygarlığın ve nihayet Selçuklu ve Osmanlıların muhteşem mirası bu topraklarda bulunmaktadır (Düzgünoğlu, 2004).

Günümüzde insanlar, turistik çekicilikler açısından alışılmışın dışında, farklı ve özgün turistik destinasyonlar talep etmektedirler. Ülkemiz deniz-güneş-kum turizmi açısından hiç şüphesiz zengin turistik doğal çekim kaynaklarına sahip olmakla birlikte Akdeniz çanağında bulunan İspanya, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi rakiplerimizde benzer özellikler taşıyan doğal turistik çekim kaynaklarına sahiptirler. Ancak ülkemizin sahip olduğu, binlerce yıllık süreç içerisinde oluşmuş zengin Anadolu kültürünün sadece Akdeniz çanağında değil, dünyanın hiçbir ülkesinde eşi benzeri bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türkiye yeni kültürel değerler tanımak isteyen, kaliteli turistleri çekebilecek kültür hazinesiyle planlı çalışılması durumunda, kısa zamanda dünyanın en çok turizm geliri elde eden ülkesi olabilecek büyük bir potansiyele sahiptir.

2. KÜLTÜR TURİZMİ

Kültür, toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerleriyle tarih, felsefe, ahlak, bilim, sanat, teknik, spor, ekonomi, sanayi, eğitim, hukuk, sağlık, turizm vb. alanlardaki varlığının süreçlerinin, etkinliklerinin gelişmelerinin oluşturduğu bir bütündür (Tunç ve Sağ, 1998: 31).

Kültür turizmi, yeni kültürleri tanıma, geçmişteki kültürleri merak etme temeline dayanan, insanların kendi kültürlerinin eğlence yanlarıyla birlikte diğer gruplarının kültürlerine de açık olan yanlarıyla ilgili turizm faaliyetlerinin tümünü kapsar (Aksu ve Kayabalı, 2006). Kültürel turizm; insanların kültürel açıdan zengin yöreleri görmek, gittikçe kaybolan yaşam biçimlerini öğrenmek ve izlemek, kültürel değerleri bir anı olarak korumak amacıyla yaptıkları gezilerle ilgili turizm çeşididir. Özellikle geziye katılan insanlar kırsal yerleşim yerlerine gitmek, yerel halkın yemeklerini tatmak, halk gösterilerini izlemek, festivallere katılmak ve eski el sanatlarını görmek istemektedirler (Avcıkurt, 2003: 10).

Kültür turizmi potansiyeli bakımından ülkemiz son derece zengin değerlere sahip bulunmaktadır. Turistik çekicilikler açısından deniz turizminden sonra ikinci sırayı oluşturan kültür turizmi, kültürel değerlerin görülmesinin yanı sıra değişik kültürlerinde karşılıklı etkileşimini sağlaması bakımından önem taşımaktadır (Tunç ve Sağ, 1998: 32). Türkiye'de turizm denilince akla ilk olarak "deniz, güneş, kum" a yönelik turizm faaliyetleri gelmektedir. Yapılan yatırımlara bakıldığında da önemli bir çoğunluğunun deniz turizmine yönelik olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak zamanla denizlerin kirlenmesi, başka turizm türlerine olan talebin dünya üzerinde artması, Türkiye'de yapılan yanlışlığı ortaya çıkarmıştır. (Kozak ve diğ. , 2001:143)

Kültür, turizmi geliştiren önemli bir unsurdur. Bireylerin kültürel değerleri görmek amacıyla turizme katılmaları turizm üzerinde olumlu etki doğurmaktadır. Öte yandan yapılan araştırmalar eğitim düzeyi ile turizme katılma arasında yakın ilişkiler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte bireyler daha fazla seyahat etmektedirler. Çünkü eğitimi yükselen bireyler dünyanın çeşitli bölgelerini,

tarihini ve kültürel eserlerini yakından görmek ve irdelemek amacıyla seyahat etmektedirler (Kozak ve diğ., 2001: 39). Turistlerin kendi uygarlıkları dışındaki çeşitli uygarlıkları tanıma istekleri, turizm olayını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir. Tarihi ve kültürel zenginlikleri yakından görmek, bilgi sahibi olmak ve çeşitli dönemlere ait uygarlıklar arasında karşılaştırmalar yapabilmek turizm olayını doğuran ana faktörlerdendir. Öte yandan ülkelerin folklor zenginlikleri de ülkede turizmin gelişmesinde büyük önem taşımaktadır. (Akat, 2000: 15)

Kültür turizmi, Türk turizm işletmelerinin rakiplerini etkili bir şekilde elimine etmesinde önemli bir araçtır. Çünkü (Yenen, 2003);

- Avrupa'da yaşlı nüfus giderek artmaktadır. 40'lı, 50'li yaşlardaki Avrupalı turistlerin gündeminde kültürel amaçlı turlar bulunmaktadır.
- Yerel kültürel özelliklere dayalı otantik deneyimlere dünya turizminde talep yükselmektedir.
- Avrupalı turistlerin %30'u ziyaret etmek için kültürel miras sitelerini seçmektedir. Bu oran önemli kültürel etkinlikler olduğunda % 45-50'ye çıkmaktadır.
- Kültürel turizmi hedeflemek turizmde kaliteyi yükseltmeye çalışmak anlamına gelmektedir. Bu Türkiye'nin ucuz ve kalitesiz destinasyon imajını kırabilir.
- Türkiye'ye kültür turizmi amacıyla gelen turistler % 10 civarında olsa bile gelir düzeyleri daha yüksek bir kesim oldukları için ekonomik açıdan hafife alınmamaları gerekmektedir.
- Kültürel turizm uzun dönemde kitle turizmine oranla sürdürülebilir turizm amacına çok daha fazla hizmet etmektedir.

Kültür turizmini turizm ekonomisi içinde güncel ve tarihsel olarak (actual & historical) olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. (Kocapınar, 2003)

1. **Güncel Kültür Turizmi:** Etkinlikler önemli rol oynar. Etkinlikler izleyici sayıları göz önünde bulundurulduğunda yöresel etkinlikler, küçük bölgesel etkinlikler, önemli bölgesel etkinlikler, ulusal ve uluslararası büyük etkinlikler olarak sınıflandırılabilir.

2. **Tarihsel Kültürel Turizm:** Ulusal sınırlar içinde kalan tarihi kültür mirasının belli bir turistik organizasyon yardımıyla gösterilmesi esasına dayanmaktadır.

Türkiye için kültür turizminin önemini aşağıdaki istatistiklerde açık bir şekilde görmek mümkündür (www.kobifinans.com.tr, 25.12.2006).

- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği'nin iç turizm pazarı anketine göre, Türkiye'de yerli turistlerin 2002 yılında %61,9 olan deniz, güneş, kum turizmi payı 2004'te %39'a gerilemiştir. Buna karşılık kültür turlarının payı 2002'de %12 iken 2004 anketinde bu oran %23'e yükselmiştir. Termal sağlık turlarının payı ise aynı dönemler itibarıyla %3,7 den %7 'ye hafta sonu doğu ve şehir turlarının payı da %2 den %6'ya yükselmiştir.
- Türkiye Seyahat Acentaları Birliği iç turlar pazarı anket sonuçlarına göre seyahat acentalarından hizmet alan yerli turistler 2004'te en çok %40 oranında Akdeniz'i, %25 oranında da Ege'yi tercih etmişlerdir. Ancak bu anketin sonuçları, 2002'de yapılan diğer anketin sonuçları ile karşılaştırıldığında yerli turistin Akdeniz ve Ege'yi toplam %78 olan tercih oranının %65'e düştüğü ortaya çıkmaktadır. Anket ayrıca seyahat acentalarının müşterileri arasında Akdeniz ve Ege dışındaki bölgelerin payının yükseldiğini ortaya koymaktadır.

Akdeniz ve Ege'den vazgeçen turistler kültürel turizmin yoğun olduğu Şanlıurfa, Mardin, Konya ve Trabzon gibi kültür şehirlerini tercih etmektedirler. Özellikle Mardin'deki turizm patlaması dikkat çekmektedir. Şehre son 4 yılda gelen turist sayısı 10 kat artarak 400.000'e ulaşmıştır (www.kobifinans.com.tr, 25.12.2006)

Türkiye'de günümüzde kültür turizmi genelde tarihsel bazda yapılmaktadır. Turistik pazarlamanın yapıldığı ülkeye göre arkeolojik ya da dinsel motiflerin ağır bastığı bir parkur üzerinde genellikle haftalık ya da 15 günlük süreler içinde organize edilmektedir. Güncel kültür turizmi ise ülkemizde henüz ulusal düzeyde kalmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmalar ve organizasyonlardan pek çoğu her ne kadar "uluslararası" sözcüğünü taşısa da henüz yurt dışı pazarlamalarında kullanılamamakta yerel ve bölgesel çerçeveye dışına çıkamamaktadır (Kocapınar, 2003).

Türkiye'nin kültür turizmindeki avantajlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Yenen, 2003)

- Geleneksel kültürümüz çok zengindir. Türkiye'yi tanıtırken değerlendirebileceğimiz kültürel motiflerin pek azını kullanabildik.
- Öne çıkmamış, potansiyel taşıyan pek çok turizm merkezimiz bulunmaktadır.
- İnternet turizm tanıtımlarında önemli bir araç haline gelmiştir. Bu araç Türk kültürünün tanıtımında etkili bir şekilde kullanılabilir.
- Kültürel turizm amacıyla ülkemize gelen turist için ürün ve hizmet kalitesi çok önemlidir. Türkiye'deki turizm işletmeleri mal ve hizmet kapsamında oldukça kaliteli turistik ürünler sunmaktadır.

3. DESTİNASYON OLUŞTURMA

Destinasyon; turistik yer, varış noktası, turistik çekim merkezi turistlerin gittikleri yer anlamlarına gelmektedir. Araştırmalar güçlü ve olumlu imaja sahip olan destinasyonların turistlerin karar verme sürecinde daha fazla tercih edildiğini belirtmektedir (Gürbüz, 2005: 77). Destinasyon gerçek ya da zihinlerde algılanan formdaki bir yer anlamına gelmektedir. Afrika, Uzakdoğu'da olduğu gibi bünyesinde bölgeler, kentler, beldeler barındıran bir dizi mikro destinasyonu içeren makro destinasyonlar sistematik bir yapıda turizm çevresini oluşturmaktadır (Tekeli, 2001; 57)

Turizm pazarında iyi bir yer almak için, turistlerin kafasında farklı bir destinasyon görüntüsünün oluşturulması gerekir. Rakiplerle olan yarışın ve kazanılmak istenen rekabet gücünün en önemli noktaları ;

- 1) Destinasyon yapısının ve hedef pazar bölümlerinin tanımlanması,
- 2) Destinasyon yapısı ile rakiplerin durumunun karşılaştırılması,

3) Turistik ihtiyaçları karşılamaya yönelik olarak, destinasyonu ön plana çıkaracak, rakiplerine göre kendini cazip kılacak bir ürünün oluşturulmasıdır.

Yeni turistik ürünler oluşturma, turistik destinasyonların en önemli politikası durumuna gelmiştir. Etkili bir turistik ürün geliştiremeyen turistik destinasyon, müşteri ihtiyaçlarını görmekten uzak hedefin dışında ve rakiplerinin gerisinde kalmış demektir (Tosun ve diğ. , 2003) Turistlerin bir destinasyondan memnun veya memnun olmadan ayrılma kararını etkileyen birçok neden olabilir. Destinasyona ulaşım, konaklama ve yiyecek içecek hizmetlerinin kalitesi, eğlence imkanları, yerel halk ve esnafın davranış ve tutumları ve fiyatları gibi birçok unsur turistlerin tatil değerlendirmelerinde önemli rol oynamaktadır. (Gürbüz, 2005: 77)

Turizm merkezlerinde ürün geliştirme, çeşitlendirme, farklılaştırma ve turistik planların başarı ile uygulamaya konulabilmesi için destinasyon yönetim sistemi anlayışının takip edilmesi ve bu gelişmede muhtemel gelişme senaryoları, arasında seçimlerin yapılması gerektiği savunulmaktadır (Okumuş ve Topaloğlu, 2004). Destinasyon yönetiminin çok önemli öğelerinden bir tanesi, pazar segmentasyonu aracılığı ile pazardaki bazı yönelimleri gerçekleştirmektedir. Bu doğrultuda ilk yapılması gereken, hedef pazarın tanımlanması ve güncel turistlere ilişkin bilgi toplanmasıdır. Bu çalışmanın amacı yöre çekiciliklerini ve bunlara dönük olarak gelen turistlerin tepkilerini değerlendirmek ve bu çekiciliklere ilgi gösterebilecek yeni turist segmentlerini belirlemektir. (Tekeli,2001:58)

Destinasyon yönetiminin bir sonraki aşaması destinasyon imajının oluşturulmasıdır. İmaj, organizasyon ve diğer sosyal, tarihsel ve somut faktörler ve edinilmiş kişisel tecrübeler tarafından bireye planlı ya da plansız olarak gönderilen mesajların birey tarafından karmaşık ve çok yönlü bir sürece tabi tutulması sonucunda oluşur. Başka bir ifadeyle imaj; kişi veya kurumların birbirleri üzerinde isteyerek ya da istemsiz olarak bırakmış oldukları izlenimlerdir (Erdoğan ve diğ. , 2006). İmaj bir dizi bilgilenme süreci sonunda kişinin geliştirdiği ve sürdürdüğü nesnel ve öznel bilgi ve yargıların toplamıdır. İmajın kişinin tutum ve davranışları üzerinde belirleyiciliği vardır. Eğer kişi olumsuz bir imaja sahipse düzeltici hiçbir imaja sahip değilse imaj yaratıcı bir strateji izlenmelidir (Rızaoğlu, 2004: 147).

Destinasyon imajı; belli bir turist pazarının destinasyon hakkında algılamış olduğu imajdır. Algılanan destinasyon imajı turistlerin yaşadığı "iletişim yaşam eğrisi" ile daha iyi anlaşılabilir. Turist belli bir destinasyon hakkında içinde bulunduğu iletişim yaşam eğrisi aşamasıyla (bilgisizlik, fark etme, anlama, kabul etme, yanıtlama) bağlantılı imajlar algılayacaktır. Turist gruplarına içinde bulundukları aşamaya göre farklı iletişim kanallarıyla farklı mesajlar iletilmelidir. Örneğin destinasyondan habersiz olan birinin önce bu konuda geniş çaplı reklamlarla bilgilendirilmesi gerekir. Bazen bilgisiz turistin fark etme aşamasına geçişi olumsuz mesajlarla (deprem, sel, terör vb.) da gerçekleşmektedir (Oter ve Özdoğan, 2005)

Destinasyon oluşturma kapsamında destinasyon turizmi kavramı da önemli bir yer tutmaktadır. Destinasyon turizmi ülkenin tamamını pazarlamak yerine bir noktasına yoğunlaşmak anlamına gelmektedir. Ülkenin en önemli görülen noktası veya noktaları ele alınmakta ve yurt dışından gelen turist kitlesi bu lokal hedeflere yönlendirilmektedir. Yatırım stratejisi bu çerçevede hesaplanmakta tanıtım planları da bu nokta baz alınarak oluşturulmaktadır (www.dunyagazetesi.com.tr). Son dönemlerde büyük gelişmelere sahne olan turizm sektörü gün geçtikçe önemini artırmaktadır. Fakat değişen ve gelişen şartlar dünya üzerindeki pazar paylarının farklılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Altyapısı yeterli, turistik yatırımları fazla, olumlu bir imaja sahip, rakiplerinden farklı ürünlere ve alternatiflere sahip ülkeler paydan daha büyük bir kısım elde etmektedir (Tosun ve diğ. , 2003).

4. ÇANKIRI'NIN KÜLTÜREL TURİZM POTANSİYELİ

Çankırı, yılın yarısında karlarla kaplı dağları, topraklarının üçte birini kaplayan ormanları, kamp, karavan, yaya ve atlı yürüyüş, bisiklet, fotoğrafçılık ve avcılık gibi pek çok turizm çeşidine elverişli yaylaları, zengin termal kaynakları ve içmeleri, yüzyıllardır yaşatılan kültürel değerleri, sevecen insanları ve geleneksel konukseverliği ile doğayla baş başa kalmak ve şehir hayatından uzaklaşmak isteyenler için en büyük idealdir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 20.12.2006). Çankırı'nın turizm hareketleri bakımından faal olduğunu söylemek şu an için mümkün değildir. Ancak mevcut potansiyelin değerlendirilebilmesi durumunda, özellikle iç turizm bakımından turistik çekiciliği olabilecek bir yöre olması mümkündür (Balcı ve diğ. , 2003). Bununla birlikte dünya turizminde son zamanlarda ortaya çıkan kültürel turizme olan talep artışı ile Çankırı'nın kültürel amaçlı seyahat eden turistlerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek kültür zenginliği göz önüne alındığında Çankırı'nın dış turizm bakımından da önemli bir turizm destinasyonu olabileceği düşünülmektedir. Çankırı'nın kültürel turizm potansiyelini aşağıdaki başlıklar halinde incelemek mümkündür.

4.1. Çankırı Yaranı

Yaran kelimesi, dilimize Farsça'dan geçen yâr kelimesinin çoğuludur. Yar, dost, sevgili, tanıdık anlamındadır. Dolayısıyla yaran dostları, sevgilileri, tanıdıkları ifade eden bir kavramdır. Yaran ve sohbet kelimelerinden oluşan Yaran Sohbeti terim olarak dostların, tanıdıkların bir gaye etrafında ülfet edip hemhal olmaları şeklinde tanımlanabilir (Balcı ve diğ. , 2003).

Yaran sohbetlerinin temeli, 13. yüzyılda Anadolu'da görülen ahilik kurumuna dayanır. Ahilik teşkilatı, 13. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına değin Anadolu'da esnaf ve sanatkarlar birliğinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ahilik, kent, kaza ve köylerde esnaf, sanatkar kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve denetimlerini düzenleyen kurumdu (Tezcan, 1989: 4). Ahilik teşkilatı içinde "fetalar", yani genç ahilerin yetiştirilmesinde esnaf teşkilatları gündüz vazifesini yerine getirirken, sohbet teşkilatı yaran ile de mensuplarının gece hayatlarına olan hakimiyetini koruyordu. Yani yaran da esnaf teşkilatları gibi ahilik müessesesi içinde ele alınabilir (Ateşsoy, 1988: 88).

Ahiliğin, bilinen altı şartı vardır. Bu altı şart, "açık" ve "kapalı" olmak üzere ikiye ayrılır. Açık olması gereken "alın, kalp ve kapı" dır. Alın açıklığından, başkalarının yanında yüz karası bulunmamak, kalp açıklığından her insana sevgi beslemek, kapı açıklığından da kendisine yardım istemeye gelen ve muhtaç olan herkese kapısını açık tutmak kastedilir. Kapalı olması gerekenler ise "el, dil ve bel" dir. Elin kapalı olmasından kasıt, hiç kimsenin hak ve hukukuna tecavüz etmemek, dilin kapalı olmasından kasıt, hiç bir kul hakkında kötü söz söylememek, dedikodu yapmamak, belin kapalı olmasından kasıt ise, hiçbir ferdin namusuna tecavüz etmemektir. Dil konusunda ayrıca, "sır saklamanın da şart olduğu" kastedilmektedir. Ahiliğin bu temel şartları yaran kültüründe de geçerlidir. Bu yüzden ahilik pek çok bakımdan yaran kültürü ile alakalıdır (Çankırı Valiliği, 20.12.2006).

Yarandaki üyelere yâren denir. Genelde samimi, içten olan, birbirlerinin her yönünü tanıyan gençlerden kurulur. Özellikle yaran meclisi oluşturacak kişiler belirli bir yerde toplanır. Meclis (Ocağın) açılmasına karar alınır. Eski Türklerdeki 24 Oğuz boyunu temsil edecek sayıda 1 Başağa, 1 Küçük Başağa, 22 Yâran'dan oluşmaktadır. Sohbetler, her yılın kış mevsiminde ve Aralık ayının 15'inde başlamak kaydı ile mevsim boyunca (yaklaşık 90 gün) sürer (Balcı ve diğ. , 2003). Sohbetler gençlik için bir doğal eğitim kurumu olmaktadır. Kültürümüzü, büyüğe saygıyı, dürüstlüğü, dikkatli, enerjik olmayı, sorumluluk duygusuna sahip olmayı, başkalarının haklarına saygılı olmayı, geleneklerimizi, misafirperverliği, Türk eğlence kültürünü, genç geniş

ölçüde buradan öğrenmektedir. Kurallara uyarak sorumlulukları yerine getirmeyi, sorumluluk yüklenmeyi, rol almayı, ahlaklı bir kişilik sohbetlerde geliştirilmektedir. Genç, milli bir eğitim, görgü kuralları, zarafet öğrenirdi. Kısaca, yaran sohbetleri, gençlere hayatı öğreten, karakter eğitimi veren hayat okulu niteliğindedir (Tezcan, 1989: 49).

4.2. Çankırı'da Yapılan Yerel Etkinlikler

Önemli turizm potansiyel değer sayılabilecek Çankırı'daki yerel etkinlikler ve düzenleyen kuruluşlar şunlardır (Balcı ve diğ. , 2003):

- Hacı Murad-ı Veli'yi Anma Günü ve Kiraz Şenlikleri
Yeri ve Tarihi: Eldivan - 16-18 Haziran
Düzenleyen Kuruluş: Eldivan Belediye Başkanlığı
- Geleneksel Hoşisamlar Şöleni
Yeri ve Tarihi: Atkaracalar - 25-27 Haziran
Düzenleyen Kuruluş: Atkaracalar Kaymakamlığı Belediye Başkanlığı- Hoşisamlar Yaşatma Derneği
- Yapraklı Kültür-Sanat ve Yayla Şenlikleri
Yeri ve Tarihi: Yapraklı - Haziran
Düzenleyen Kuruluş: Yapraklı Belediye Başkanlığı
- Maruf Köyü Güreş Festivali
Yer ve Tarihi: Korgun - Temmuz 1.Haftası
Düzenleyen Kuruluş: Maruf Köyü Kalkındırma Demeği
- 2.3.5- Şabanözü Yağlı Pehlivan Güreşleri
Yeri ve Tarihi: Şabanözü - Ağustos S.Haftası
Düzenleyen Kuruluş: Şabanözü Kaymakamlığı Belediye Başkanlığı
- Kızılırmak Kavun Festivali
Yeri ve Tarihi: Kızılırmak - Ağustos
Düzenleyen Kuruluş: Kızılırmak Kaymakamlığı Belediye Başkanlığı
- Çankırı Karatekin ve Kayatuzu Festivali
Yeri ve Tarihi: Merkez - 23-30 Ağustos
Düzenleyen Kuruluş: Çankırı Belediye Başkanlığı
- Pir-i Sani Hz. Anma ve Çerkeş 7. Kültür Ve Hayvancılık Festivali
Yeri ve Tarihi: Çerkeş - 8-10 Eylül
Düzenleyen Kuruluş: Festival Komitesi
- Ahilik Kültürü Haftası
Yeri ve Tarihi: Merkez - 11-17 Ekim
Düzenleyen Kuruluş: İl Kültür Müdürlüğü

4.3. Çankırı Folkloru

Çankırı, değişen her türlü hayat şartları ve tarzına rağmen, gelenek ve göreneklerinden "öz olarak" çok şey kaybetmeyen nadir bir ilimizdir. Örneğin; kırsal kesimde kızlar ve kadınlar yolda yürürken hala erkeklerin önünden geçmezler. Çünkü erkek önünden geçmek töreye aykırı bir davranıştır. Gelinlerin kına gecesi kınaları yakılır ve kına gecesi oyunlarında mutlaka bindallı veya üçetek giyilir. Çankırı'da diğer illerimizde hemen hemen hiç rastlanmayan bir husus daha vardır ki o da, gençlerin büyük bir çoğunluğunun, mahalli halk oyunlarını oynayabilmeleri, saz çalıp türkülerini aslına uygun tarzda söyleyebilmesidir. Mahalli halkoyunları, çeşitli okullarda kurulan ekiplerce yaşatılmakta, halk eğitimi kurslarında da bu oyunlar öğretilerek canlılığı muhafaza edilmektedir (Ateşsoy,1988: 70).

Çankırı'daki nikah ve düğün adetlerinin eskiye karşılık, bu adetlerin pek çok yönü, günümüzde bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerin en önemli sebebi, hiç şüphesiz ki, artan ihtiyaçlar ve her yönden sağlanan sosyo-ekonomik değişim ve gelişmelerdir.

Günümüz Çankırı'sında nikah akdi, resmi ve imam nikahı olmak üzere iki ayrı safhada yapılmaktadır. Resmi nikah, daha çok düğün merasimi ile birlikte yapılmaktadır. Ekonomik zorluklar ve bir de zamandan

tasarruf etme kaygısının tabii bir neticesi olarak düğün merasimi şekline dönüştürülmüş olan resmi nikah (belediye nikahı) işlemi, genellikle belediye nikah salonu veya benzeri bir yerde yapılmaktadır. Çankırı'da sünnet düğünleri genellikle sonbahar mevsiminde yapılır. Çünkü bu mevsim, her aile için birçok telaşın son bulduğu ve her şeyin bol olduğu bir mevsimdir. Çocuk ağlamaya başlarsa, hemen açılan ağzına bir parmak bal sürülür (Çankırı Valiliği, 20.12.2006).

4.4. Tarihi Eserler

Çankırı'daki özellikle inanç turizmi açısından önem taşıyan belli başlı tarihi eserler şunlardır (Ateşsoy, 1988: 55):

Çankırı Kalesi: Şehrin kuzey batısındaki Karatekin tepesindedir. Roma, Bizans, Danişmendliler, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde sağlamlığı ile ünlü kale, bugün harabe vaziyettedir. Ağaçlandırma işinden sonra mesire yeri olarak kullanılmaktadır. Kale'de Çankırı Fatihî Emir Karatekin Beğ'in ailesinin türbesi bulunmaktadır.

Tarihi Çamaşırhane: Osmanlı Devletinin dağılma dönemine ait eserler arasında yer alan tarihi çamaşırhane binası bir dönem Çankırı insanın su ve temizlik ihtiyacına cevap vermiş fakat daha sonraları atıl duruma gelmiştir. 2006 yılına kadar bir virane halinde olan tarihi çamaşırhane 2006 yılında Çankırı Belediyesi tarafından restore edilerek kazanılan tarihi mekanlardan biri olmuştur.

Çivitçioğlu Medresesi: 1754 yılında inşa edilmiş olan Medrese Büyük cami'nin kuzey doğusunda cami şadırvanının bitişiğinde yer almaktadır. Osmanlı son dönem eserlerinden olan medrese son dönemin 30-40 öğrenci kapasiteli klasik Anadolu taşra medreseleri özelliğindedir. Dikdörtgen planlı, zemin katı taş, esas yapı bağdadidir. Birinci kat yerden 1.5 m. Yükseklikte ahşap konsollara çıkma yaparak oturmaktadır. Üstü alaturka kiremitli kırma çatı ile örtülmüştür. Köşelerde yuvarlatılmış olan saçaklar oldukça geniş ve saçak altları ahşap çıtalarla düzenlenmiştir. Vakıf kayıtlarına göre 17. yüzyıla aittir. 2004 yılında Çankırı Belediyesi tarafından tekrar onarılıp müze ve sanat evi haline dönüştürülerek halkın ziyaretine açılmış olan medresenin mülkiyeti vakıflara aittir. (www.cankiriturizm.org: 03.07.2007)

Ulu Cami (Sultan Süleyman Camii): Mimar Sinan zamanına ait yapılardan olup "Üç yarım kubbeli camiler" planındadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferine giderken uğradığı Çankırı'da, böyle bir caminin inşasını emrettiği, 1522 yılında inşaatının başlatılıp, 1558'de ancak tamamlanabildiği kaydedilmektedir. Mimar Sinan'ın kalfalarından bir rivayete göre- Sadık Kalfa, diğer bir rivayete göre de Mustafa Kalfa tarafından yapıldığı, çeşitli kayıtlarda geçmektedir.

Eski Hastane Binası: Yeni restore geçirmiş ve tekrar hayata döndürülmüş olan Eski Osmanlı Konağı (Eski Hastane Binası) şu an Çankırı Belediyesi Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi olarak kullanılmaktadır. İç ve dış dizaynı eski Osmanlı konağı'nın orijinali olabilecek nitelikte yapılmıştır. Bir Osmanlı Ailesinin ikamet ettiği mekan olarak düşünebileceğimiz bu konak (Metin, 2005:383) İstiklal harbi sırasında yaralanan askerlerin tedavisi için yapılmış eski bir hastanedir.

İmaret Camii: Şehrin imaret caddesindedir. Kitabesinde 1397 tarihinde Candaroğlu Kasım Beğ tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. 1916'da onarımı yapılan cami, moloz taştan ve sanat değeri olmayan ve mahalli bir cami halindedir.

Alibey Camii: Merkez Alibey mahallesindedir. 1609 tarihli kitabesi vardır. Ulu Cami'den sonraki ikinci taş yapı camidir.

Yeni Camii: 1720'de Hacı Mehmed isimli bir hayırsevere yaptırılan cami, çok sade ve mescit planındadır.

Mirahor Camii: Merkez Mirahor Mahallesi'ndeki bu cami, 1797'de, Tüfekçibaşı İsmail Ağa tarafından yaptırılmıştır.

Taşmescid (Şifahane): Merkez ilçede, şehrin güneybatısında, derbent denilen kuru çayın kıyısındadır. Anadolu Selçuklularının "Eyvanlı Medrese" planlı yapılarındandır. İldeki Selçuklulardan kalma tek yapıdır. Kitabesinde 1235'te Alâeddin Keykubat Bin Keyhüsrev zamanında Emir Atabeğ Cemaleddin Ferruh'un yaptırdığı belirtilmektedir.

Karatekin Türbesi: Çankırı Kalesi'ndedir. Danişmendliler dönemine ait olup, sade bir yapısı vardır. Mimari özelliklerinden ziyade, Çankırı fatihî Karatekin'e ait olduğu için ziyaret edilen türbede 4 sanduka vardır.

Buraya kadar sayılanlardan başkaca, Çerkeş'de Gerdek Boğazı Kaya Mezarı, Pir'i Sani Türbesi ve Çerkeş Hamamı, Eskipazar'da Delikkaya ve Hisariçi Kaya Mezarları, Samail Kaya Tünelleri ile Asar kalesi, Ilgaz'da Salman Höyük, Cendere Köyü Mezar Odası, Kaya Mezarları ile Ilgaz Hamamı, Kurşunlu da ise Pazar Camii ile Kurşunlu Hamamı da tarihi eserlerdendir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de geçmişten günümüze kadar yapılan turizm yatırımlarını göz önüne aldığımızda yapılan yatırımların büyük kısmının deniz-güneş-kum turizmine yönelik olduğu görülmektedir. Ancak bu durum Türkiye'nin sahip olduğu kültürel turizm potansiyelinin geri planda kalmasına neden olmuş ve bunun sonucunda söz konusu kültürel turizm potansiyelinden yeterince yararlanılamamıştır.

Deniz-güneş-kum turizmine bağlı kalınması sonucunda ülkemiz yaz sezonu ile sınırlı mevsimlik bir turizm destinasyonu ve uygulanan yanlış fiyat politikaları nedeniyle de ucuz bir turizm destinasyonu haline gelmiştir. Bu iki olumsuz durum başka bir olumsuz duruma yol açmıştır. Ülkemiz sadece mevsimlik bir destinasyon olduğu için yaz aylarında yoğunlaşan ve uygulanan yanlış fiyat politikalarının neden olduğu kalitesiz ve kalabalık bir turist yığını baskısı altına girmiştir. Bunun sonucunda da kıyı bölgelerimizde taşıma kapasitesi aşılmış sahillerimiz ve denizlerimiz kirlenmiştir. Bunlardan daha da önemlisi bölge halkı kültürel yozlaşma ve bölgesel enflasyon tehditleri ile karşı karşıya kalmıştır.

Kültür turizmi deniz-güneş-kum turizminin yetersizliğini ve ülkemizde neden olduğu olumsuz sonuçlarını düzeltebilmesi açısından deniz-güneş-kum turizmine alternatif olabilecek önemli bir turizm çeşidi olarak düşünülmektedir. Çünkü kültür turizmi sayesinde turizm faaliyetleri, sadece yaz aylarında değil bütün bir yıl boyunca gerçekleştirilebilir. Ayrıca yapılan araştırmalar kültür turizmine katılan turistlerin eğitim düzeylerinin ve gelir seviyelerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Yani kültür turizmi sayesinde kaliteli turistleri ülkemize çekebilir ve ucuz destinasyon imajını ortadan kaldırabiliriz. Buna ilaveten deniz-güneş-kum turizminin çevreye verdiği ekolojik zarar göz önüne alındığında kültürel turizmin uzun dönemde sürdürülebilir turizm konusunda ülkemize daha yararlı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir.

Deniz-güneş-kum turizmi karşısında kültür turizminin sağladığı faydalar göz önüne alındığında Çankırı'nın, sahip olduğu kültürel turizm potansiyeli açısından önemli bir kültür turizm destinasyonu olarak geliştirilebileceği düşünülmektedir. Çankırı'nın sahip olduğu kültürel değerler göz önüne alındığında Çankırı'da kültür turizmini iki ayrı başlık altında sınıflandırabiliriz.

1. Güncel Kültür Turizmi: Daha önce belirtildiği gibi güncel kültür turizminde etkinlikler önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla Çankırı yaran sohbetleri, yerel etkinlikler ve Çankırı folkloru (Mahalli halk oyunları vb.) gerçekleştirilebilmeleri belli bir sosyal aktivite ve organizasyon gerektirdiği için bu grupta değerlendirilmiştir.

2. Tarihsel Kültür Turizmi: Tarihsel kültür turizminde belli bir turistik organizasyon yardımıyla tarihi kültür mirasının gösterilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle Çankırı'daki tarihi kaleler, camiler ve medreseler söz konusu turizm çeşidini gerçekleştirmek için eşsiz turizm ürünleri olarak görülmektedir.

İnsanları kültürel turizme yönelten en önemli etkenler arasında kaybolan yaşam biçimlerini görme ve bir yerin bozulmamış folklor zenginliklerini öğrenme faktörleri yer almaktadır. Kurtuluş savaşı'nda işgale uğramamış bir ilimiz olan Çankırı'da halk, kendi örf, adet, gelenek ve göreneklerini korumakta ve bunları etkili bir şekilde yeni nesle taşımaktadır. Çankırı'da yapılan yerel etkinliklere göz attığımızda Çankırı'nın hemen hemen her ilçesinin kendine özgü bir yerel etkinliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Çankırı'daki yerel etkinlikler sayesinde, yeni yaşam biçimleri ve folklor zenginliklerine ilgi duyan turizm pazarı için olumlu ve etkili bir destinasyon imajının oluşturulabileceği düşünülmektedir.

Müşteri istek ve ihtiyaçlarına uygun turistik ürün geliştirmek kültürel turizm destinasyonu oluşturmada önemli bir unsurdur. Çankırı, kültürel turizm kapsamında bu ihtiyacı karşılayabilecek pek çok kültürel turistik ürüne sahiptir. Bunların en önemlilerinden biri Çankırı Yaran kültürüdür. Bu kültür, özellikle batı kültürü açısından farklı ve özgün bir kültürel turistik ürün özelliği göstermektedir. Örneğin bir kültürel turizm faaliyeti kapsamında yabancı turistlerin eski Türk mimarisi özelliklerine sahip bir evde, geleneksel Türk kıyafetlerini giyerek katıldığı yaran sohbetleri düzenlenebilir. Bu sohbetlerde yabancı turistler yaran kültürü konusunda bilgilendirilmeli ve yabancı turistlerin yaran gecelerinde yapılan oyunlara katılımı sağlanmalıdır. Bu tür, yabancı turistlerin de katılımının sağlandığı kültürel turizm faaliyetleri sayesinde hem yaran kültürü eğlenceli

bir rekreasyon faaliyeti haline getirilerek turistik açıdan çekici bir kültürel turizm ürünü geliştirilebilir hem de dünyaya Türk kültürünün tanıtımının en iyi şekilde yapılması sağlanmış olur.

Çankırı folkloru başlığı altında belirtildiği gibi mahalli halk oyunları halk eğitim kurslarında öğretilmektedir. Söz konusu halk oyunları da kültürel turizm açısından önemli bir folklor zenginliği olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla Çankırı yöresine has halk oyunları, farklı bir kültürün folklor zenginliğini görmek isteyenler için yabancı turistler için bir turizm ürünü olarak sunulabilir. Bunlara ek olarak Çankırı özellikle inanç turizmi açısından büyük önem taşıyan eşsiz tarihi eserlere sahiptir. Bu tarihi eserleri incelediğimizde bunların oldukça eski yapılar olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin şehrin İmaret caddesindeki İmaret Camii'nin kitabesinde 1397 tarihinde yaptırıldığı belirtilmektedir. Dolayısıyla şehirde yer alan bu tür camiler, türbeler ve kaleler dünyada eş benzeri olmayan tarihi eserlerdir ve bunların her biri için inanç turizmi kapsamında ayrı ayrı planlı ve koordinasyonlu reklam ve tanıtım çalışmaları yapılmalı ve dünya pazarına sunulmalıdır.

Görüldüğü gibi Çankırı Türkiye'nin önemli bir kültürel turizm destinasyonu olabilecek büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak kültürel turizm kapsamında yaratılacak turistik ürünlerin turistik tüketiciye ulaşabilmesi için öncelikle Çankırı'nın altyapı ve turistik üst yapı tesislerinin uluslararası turizme uygun standartlara ulaştırılması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle şehrin alt yapı yatırımları tamamlanmalı daha sonra da turistik üst yapı tesislerinin yapılmasını teşvik edici gerekli önlem ve tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKAT, Ömer (2000), "Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği", Ekin Kitapevi, Bursa
- AKSU, Murat ve Coşkun Kayabalı (2006), "Alternatif Bir Turizm: Kültür Turizmi", Standart, Yıl: 45, Sayı:533
- ATEŞSOY, Yaşar (1988), "Yaran Diyarı Bizim Çankırı", Çankırı Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Derneği Yayınları, Ankara
- AVCIKURT, Cevdet (2003), "Turizm Sosyolojisi", Detay Yayıncılık, Ankara
- BALCI, Sabahattin, Hasan Dağlar, Mikail Kara, Özlem Avcı (2003), "Türkiye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Bölgesel Örnekler", www.cmyo.ankara.edu.tr/~iktisad/TURKONF/web/S.Balci.doc, 15.12.2006
- Çankırı Valiliği, "Kültür", www.cankiri.gov.tr, 20.12.2006
- Dünya Gazetesi, www.dunyagazetesi.com.tr, "Ülke Tanıtımı Bitti, Destinasyon Tanıtımı Başladı", 16.06.2004
- DÜZGÜNOĞLU, Ercihan (2004), "Türkiye'nin Kültür Varlıkları Üzerine Notlar", <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/akrobat/CESIT/04suKulturVar.pdf>, 20.01.2007
- ERDOĞAN, Zafer, Sevgi Gönüllüoğlu, Hakan Özkaya (2006), "Kurumsal İmaj Oluşturulmasına İlişkin Bir Literatür Taraması", Pazarlama Dünyası, Yıl:20, Sayı:5,
- GÜRBÜZ, Ahmet (2005), "Kastamonu'ya Gelen Yerli Turist Profilini Belirlemeye Yönelik Bir Uygulama", Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:2,
- KOBİFİNANS, "Kültür Turizmindeki Patlama Esnafın Yüzünü Güldürdü", www.kobifinans.com, 25.11.2006
- KOBİFİNANS, "Kültür Turizminin Türkiye'deki Durumu", www.kobifinans.com, 25.11.2006
- KOCAPINAR, Sinan, "Kültür Turizmi" www.cmyo.ankara.edu.tr/~iktisad/TURKONF/web/kocapinar.doc, 15.12.2006
- KOZAK, Nazmi, Meryem A. Kozak, Metin Kozak (2001), "Genel Turizm", Detay Yayıncılık, Ankara
- Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Çankırı", www.kultur.gov.tr, 20.12.2006
- METİN, Erhan, (2005), "Çankırı'nın Tarih Eğitimi Ve Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi", Geçmişten Geleceğe Çankırı III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, 28-29 Eylül 2005, Bildiri Kitabı, s.361-393
- OKUMUŞ, Fevzi, Cafer Topaloğlu (2004), "Turistik Destinasyonlarda Ürün Geliştirme ve Farklılaştırma: Dalyan Örneği", <http://stad.adu.edu.tr/TURKCE/makaleler/stadbah2004/tammak5.asp>, 20.12.2006
- OTER, Zafer, Osman N. Özdoğan (2005), "Kültür Amaçlı Seyahat Eden Turistlerde Destinasyon İmaji: Selçuk-Efeş Örneği", Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt:16, Sayı:2,
- RIZAOĞLU, Bahattin, (2004), "Turizmde Tanıtım", Detay Yayıncılık, Ankara
- TEKELİ, Hasan (2001), "Turizm Pazarlaması ve Planlaması", Detay Yayıncılık, Ankara
- TEZCAN, Mahmut (1989), "Çankırı Yaran Sohbetleri, Kültürel Antropolojik Yaklaşım", Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara
- TOSUN, Cevat, Yasin Bilim, Rahman Temizkan, "Alternatif Turizm ve Turistik Ürün Çeşitlendirme Stratejileri", www.cmyo.ankara.edu.tr/~iktisad/TURKONF/web/Cevat-Bilim/Cevat-Bilim.doc, 15.12.2006
- TUNÇ, Azize ve Firuze Saç (1998), "Genel Turizm", Detay Yayınevi, Ankara
- TURSAB, <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/gostergeler/63TSTG.asp>, 20.01.2007
- YENEN, Şerif, "Yeniden Kültür Turizmi", www.turizmdebusabah.com, 30.10.2003

ÇANKIRI TARİHİNDEN: VİRANŞEHİR SANCAĞINDAN ESKİPAZAR VE OVACIK İLÇELERİNE

From History Of Çankiri:
From Viranşehir Subdivision To The Counties Of Eskipazar And Ovacık

Kenan Ziya TAŞ *

ÖZET:

Günümüzde Çankırı düşünüldüğünde bir çok ilçe şu an Çankırı sınırları dışarısında görülsede tarihi süreç içerisinde Çankırı Siyasi haritası incelendiğinde yakın geçmiş zamana kadar Çankırı ili sınırlarının şimdiki il sınırına göre daha geniş olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu bağlamda Eskipazar ve Ovacık ilçeleri Cumhuriyet devrinde uzun yıllar Çankırı ilinin birer ilçesi konumundaydı. Bunlardan Eskipazar Cumhuriyetin başlangıç devirlerinde bucak merkezi iken, 1945 yılında ilçe merkezi yapılarak Çankırı'ya bağlandı. 1995 yılında çıkarılan bir kararname ile kendine bağlı bütün köyleri ile birlikte Zonguldak ilinden ayrılarak oluşturulan Karabük iline bağlandı. Ovacık ilçesi de Eskipazar gibi Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinde Çankırı'nın Çerkeş ilçesine bağlı bir bucak iken, 1959 tarihinde Çankırı iline bağlı müstakil bir ilçeye dönüştürüldü. Yine aynı kararname ile Eskipazar'la birlikte Karabük'e bağlandı bağlı köyleri de Ovacık ilçesinde kaldı. Bu çalışma bir zamanlar Çankırı'nın ilçesi olmuş ve yakın geçmişte Çankırı ilinden ayrılmış Eskipazar ve Ovacık ilçelerini tarihi açıdan inceleyerek bu ilçelerin Çankırı ili ile olan tarihi birlikteliğini ortaya koymuştur.

ANAHTAR KELİMELEER: Çankırı, Viranşehir, Eskipazar, Ovacık

FROM HISTORY OF ÇANKIRI:

FROM VIRANŞEHİR SUBDIVISION TO THE COUNTIES OF ESKİPAZAR AND OVACIK

SUMMARY:

Although many towns are seen as outside of Çankırı according to today's geographic borders, attention should be paid that Çankırı's area was quite larger in history according to its old political map. Under this context, Eskipazar and Ovacık counties were towns of Çankırı for long time during republican years. Eskipazar was a political subdivision of town in early years of the republic and then, it became a town center of Çankırı in 1945. It was apart from Zonguldak and became a town of Karabük, which became a city, with its all villages by a legal regulation in 1995. Like Eskipazar, Ovacık also was a political subdivision of Çerkeş of Çankırı in early years of the Republic; it became a town center of Çankırı in 1959. It became a town of Karabük with Eskipazar by the same legal regulation. Its villages maintained under govern of Ovacık. In this study, histories of Eskipazar and Ovacık towns, which were under govern of Çankırı and apart from Çankırı some time ago, and their historical relations with Çankırı are demonstrated.

KEY WORDS: Çankırı, Viranşehir, Eskipazar, Ovacık

Eskipazar ve Ovacık ilçeleri Cumhuriyet devrinde uzun yıllar Çankırı ilinin birer ilçesiydi. Bunlardan Eskipazar Cumhuriyetin başlangıç devirlerinde bucak merkezi iken, 1945 yılında ilçe merkezi yapılarak Çankırı'ya bağlandı. 1995 yılında çıkarılan bir kararname ile kendine bağlı bütün köyleri ile birlikte Zonguldak ilinden ayrılarak oluşturulan Karabük iline bağlandı.

Ovacık ilçesi de Eskipazar gibi Cumhuriyetin başlangıç dönemlerinde Çankırı'nın Çerkeş ilçesine bağlı bir bucak iken, 1959 tarihinde Çankırı iline bağlı müstakil bir ilçeye dönüştürüldü. Yine aynı kararname ile Eskipazar'la birlikte Karabük'e bağlandı bağlı köyleri de Ovacık ilçesinde kaldı.

Bu yazının konusunu bu iki ilçenin 16. yüzyıldaki (1500'lü yıllar) durumu teşkil etti. Adı geçen bu iki merkezin arşiv kayıtlarına nazaran idarî ve iktisadî yapısı nasıldı? Bu sorunun cevabı olarak belgelere müracaat edildi.

Öncelikle konu ile ilgili arşiv kaynaklarımızın esasını tahrir defterlerinin oluşturduğunu belirtmeliyim. Bu defterlerin tutuluşundaki asıl maksat, Osmanlı devletinin temel müesseselerinden olan timar rejiminin

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Balıkesir University Science and Literature Faculty History Department

işleyişini düzenlemek ve kontrol etmekte. Ancak bu defterler, muhtevâsındaki zengin malzeme ve tarihî bilgi itibarıyla, bugün çok kıymetli arşiv belgeleri hüviyetini kazandı. Geçmişte ve günümüzde bu defterlere istinaden kıymetli çalışmalar yapıldı. Bunlar bugün daha da artarak devam etmektedir. Bu çalışmalar ya defterleri aynen neşir veya bunlara dayanarak bir bölgenin (sancak,kazâ, nahiye) incelenmesi veya, iktisadî, malî, ziraî gibi, tarihin çeşitli sahalarına dair araştırmalardır.

Kısaca tahrir defterlerinin, Osmanlı idarî, askerî ve iktisadî yapısının ortaya konulmasında en temel kaynaklardan olduğu tarihçiler arasında bilinen bir husustur. Bu sebeple tahrir defterleri ve tahrir işlemi hakkında burada ayrıntılı bilgi vermeye ihtiyaç duyulmadı¹.

Bu yazıda istifade ettiğimiz bu defterlerden sadece mufassal olanları aşağıya verildi:

TD 88 ve TD 51: Başbakanlık Arşivi Tapu Tasnifi'nde bulunan bu defterler Bolu sancağının mevcut en eski mufassal defterleridir. TD 88 birinci cilt olup 671 sahife, TD 51 ise ikinci cilt olup 392 sahifedir.

TD 35 ve TD 19: Bolu sancağının son tahririne ait mufassal defterler olup, Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndedir. TD 35 birinci cilt olup 444 varak, TD 19 ikinci cilt olup 228 varaktır.

Bu defterlere ilaveten birçok müteferrik defterin yanında icmal ve evkaf defterleri adı verilen tahrir kayıtları da bulunmaktadır².

Eskipazar ve Ovacık'ın da yer aldığı yörenin Türkler tarafından fethine nazar ettiğimizde karşımıza çıkan manzara kısaca şudur: 1071'de Malazgirt savaşı ile Türklerle açılan Anadolu'da, kuzey-batı kesiminde kısa süre içinde Türkler eline geçtiği anlaşıyor. Ancak bu ilk ve uzak fethin maddi delilleri yoktur. Halk söylentileri Anadolu'ya giren Selçuklu akınları ile buraları Türkleştiren Horasan erenlerinin adlarını verir. Burası için de böyle erenlerden bahsedilir³. Şu halde Bizans kaynaklarında Paflagonya⁴ adı verilen ve zikrettiğimiz yöreyi de içine alan bu bölgenin Türkler tarafından ilk fethini 11. yüzyıl sonlarına çıkarmak yerinde olur⁵. Nitekim o sıralarda Çankırı'yı alarak fütühatını sahile doğru genişleten, 1084'te Sinop'u muhasara ederek fethe muvaffak olan Emir Karatekin tarafından kurulan -Sinop, Kastamonu ve Çankırı havalisi- emâreti ile Bolu-İznik emâretinin mevcut bulunduğu bilinmektedir. Bununla beraber asrın son yıllarında 1.Haçlı Seferi neticesi Bizans'ın bu bölgenin hiç değilse bir kısmında hükümlanlığını tekrar kurması, buranın uzun yıllar süren Türk-Bizans mücadelelerine sahne olmasına sebep olmuştur. Dolayısı ile burada Türk hakimiyetinin kesin olarak yerleşmesi ancak bir asırdan fazla bir zaman içinde mümkün olmuştur⁶.

Yazı konumuzu teşkil eden coğrafyanın tâbi olduğu idari birim, incelediğimiz dönem olan 16. yüzyılda Bolu sancağı sınırları içindeydi. Bolu sancağı ise, Kuzey-batı Anadolu'nun büyük bir kısmını içine alıyordu. Bu bölgenin hakimi olan Candaroğulları beyliği ise, Yıldırım Bâyezid'in Anadolu'nun birliğini tesisi yolundaki faaliyetleri ile ortadan kalkmıştı (1392). 1402 Ankara savaşından sonra, Timur istlâsıyla Anadolu Beylikleri yeniden ihyâ edildi. Bu meyanda İsfendiyar Bey de eskiden sahip olduğu yerleri tekrar ele geçirdi. Beylik artık İsfendiyaroğulları adıyla devam ediyordu. Osmanlılar ile İsfendiyaroğulları arasında zaman zaman dostane, zaman zaman da mücadele halindeki bu münasebet daha uzun müddet devam etti. Fatih'in 1459'da Amasra'nın zaptedilmesi ile bölgenin tamamı Osmanlı hakimiyetine girmiş oldu. Candaroğlu Kızıl Ahmed Bey'in ahfadı bölgede uzun süre mahallî idareci olarak vazife aldı⁷.

Bu tarihî süreci içinde takiben Osmanlı siyasi coğrafyasının bir parçası olan havalide yer alan yazımızın başlığındaki Eskipazar ve Ovacık ilçelerinin 16. yüzyıldaki durumunu artık Osmanlı Arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür. Bu çerçevede tahrir defteri kayıtları ilçenin teşekkülüne dair önemli bilgiler vermektedir.

1 Tahrir defterleri ve tahrir işlemi hakkında bilgi almak için müracaat edilecek pek çok eser bulunmaktadır. Özellikle son zamanlarda yapılmış sancak çalışmalarının hepsinde birbirini tamamlayıcı niteliği de haiz olarak teferruatıyla bilgi bulmak kabildir. Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalıcık bu işin pirleri olarak literatürde yerlerini almışlardır. Örnek olması açısından bu makalenin de dayandığı kendi çalışmamız olan doktora tezimizi gösterebiliriz. Kenan Ziya Taş, Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı, Ankara, 1993, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

2 Bunlar için yukarıdaki dipnotta zikrettiğimiz tezimize müracaat edilebilir.

3 Semavi Eyice, "Tarihî Bolu", TTKB, 47/326 (Mayıs-Haziran 1975)'ten ayrı basım, s.4;

4 Tarihi coğrafyası için bkz. W.M.Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Trc.Mihri Bektaş, İstanbul,1961, s.351 vd.

5 Kuzey-batı Anadolu'daki fetih hareketlerinin teferruatı için bkz. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971; M.H.Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İstanbul, 1944.

6 Yaşar Yücel, "Paflagonya ve Bolu'nun Türk Hakimiyetine Girişi Hakkında Düşünceler", Çele, S.18(Eylül 1964),s.28; Yaşar Yücel, XIII.-XV. Yüzyıllarda Kuzey-batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları Candaroğulları Beylikleri, Ankara 1980, s.33.

7 Osmanlılar ve Candaroğulları arasındaki mücadele ve münasebetler hakkında geniş bilgi için bkz. Yaşar Yücel, Çobanoğulları Candaroğulları, s.83-116.

Bu kayıtlara nazaran 16.yüzyılda Bolu Sancağı'nın bir nahiyesi olan Viranşehir, bugünkü Çankırı ilinin Ovacık ilçesi ile Eskipazar ilçesinin yayıldığı coğrafi mekânda yer almaktadır. Bu durumu biz köy adlarından ve bağlı oldukları idarî yerlerin incelenmesinden tespit edebiliyoruz. Viranşehir 16. yüzyılda kendisine bağlı köy sayısı bakımından sancağın en büyük nahiyesidir. Bu vaziyetine istinaden 17.yüzyılda Bolu sancağı lağvedildiğinde Viranşehir müstakil bir sancak olmuştur⁸. Kaza teşkilatında Viranşehir yevmi 30 akçalı bir kadıktı. Bunu bize tahrir defterindeki "Kaza-yı Viranşehir cihet-i kaza 30 akça yazar" ifadesi vermektedir⁹. Viranşehir nahiyesine 1519 tahririnde 265 köy, 5 mezraa, B tahririnde 255 köy, 7 mezraa bağlıydı.

16.yüzyıla ait Bolu Sancağı'na ait Tahrir Defterlerinde Eskipazar'ın da merkez itibariyle Gerede'nin bir köyüdür. Bu kayıtlarda "nefs" tabiri, bir yerleşim yerinin bizzat varlığına işaret etmektedir. Buradan hareketle "nefs" tabiriyle ifade edilen ve kaza veya nahiye merkezini belirten "Nefs-i Viranşehir" yoktur. Bununla birlikte, nahiye'nin en büyük köyü olmayan ve üstelik her iki tahrirde de ilk sırada yazılmayan ve bugün mevcut olmayan Viranşehir adlı bir köy bulunmaktadır. Bu köyün 1519 tahririnde 44 hane; 1568 tahririnde 76 hane nüfusu vardı¹⁰.

Viranşehir, Eskipazar ilçesinin yakınında bir mevki olarak da gösterilmiştir¹¹. Kâtip Çelebi burası için "Viranşehir Bolu nahiyesinde Gökçesu ve Sazak şarkisinden bir sahrada heftede bazarı durur Ark dağı namında bir yaylakı ve andan gelür bir nehri vardır. Mahsulü zağferan ve bî-nazîr aseli olur"¹² demiştir.

Tahrir defterleri arasında yer alan Bolu piyade defterlerinde Bolu yaya (piyade) sancağı'nın idarî birimleri verilirken Viranşehir nahiyesi; "Viranşehir ve Kurukavak der-Viranşehir ma'a Sartili" şeklinde beraber fakat müstakil bir birim olarak gösterilmiştir. Fakat müsellemler defterinde ise yine sadece Viranşehir olarak kaydedilmiştir.

Bundan sonraki idarî gelişmeleri Şemseddin Sami ve Ali Cevad'da izlemek mümkündür¹³.

EK: 16. YÜZYILDA VİRANŞEHİR'İN KÖYLERİ VE NÜFUSLARI

VİRANŞEHİR KÖYLER	İZAHAT	1519 TAHRİR (A)			1568 TAHRİRİ(B)		
		HANE	MÜC.	MUAF	HANE	MÜC.	MUAF
Ağşak		11	-	-	25	-	-
Ahmedler		14	2	-	44	-	1
Ahurtaş		21	4	-	91	-	-
Akbaş		2	-	-	7	-	-
Akbaş		6	-	-	21	-	-
Akbaş		8	-	-	22	-	3
Alancuk		2	-	-	4	-	-
Almacık		6	-	-	12	-	-
Alpagut		10	3	-	28	-	-
Anbarlı		4	-	-	9	1	1
Anbarözü		17	-	-	26	-	-
Aşağayaka		-	-	-	10	-	-
Aşağayaka		-	-	-	x	x	x
Avlağukaya		15	2	-	51	-	1

8 16. Yüzyılda Viranşehir nahiyesine bağlı köylerin listesi karşılaştırmalı tablo halinde yazının ekinde verilmiştir.

9 BA TD 438, s.467.

10 K. Z. Taş, Bolu Sancağı, s.59.

11 Tarif edilen mevkide, Müstakil Bolu Salnamesi, Bolu 1332 haritasında bir merkez işaretlenmiştir.

12 Kâtip Çelebi, Cihannüma, s.654/789.

13 Ahmed Cevad, Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati, Dersaadet, 1313; Şemseddin Sami, Kamusü'l-Alam, İstanbul, 1306; Bu konuda ayrıca bakınız, Hulussî Yazıcıoğlu, Küçük Osmanlı'nın öyküsü Safranbolu Tarihi, İstanbul 2001, s. 221 vd.

Ağşak		11	-	-	25	-	-
Ahmedler		14	2	-	44	-	1
Ahurtaş		21	4	-	91	-	-
Akbaş		2	-	-	7	-	-
Akbaş		6	-	-	21	-	-
Akbaş		8	-	-	22	-	3
Alancuk		2	-	-	4	-	-
Almacık		6	-	-	12	-	-
Alpagut		10	3	-	28	-	-
Anbarlu		4	-	-	9	1	1
Anbarözü		17	-	-	26	-	-
Aşağayaka		-	-	-	10	-	-
Aşağayaka		-	-	-	x	x	x
Avlağukaya		15	2	-	51	-	1
Avşar		15	-	-	22	-	-
Avşar		2	-	-	2	-	-
Avşar		2	-	-	6	-	-
Avşar		18	1	-	23	-	2
Ayaşviran		9	-	-	13	-	-
Bağda		6	-	-	10	-	-
Başboyunduruk		8	-	-	10	-	-
Başboyunduruk		6	1	-	8	-	-
Başboyunduruk		24	2	-	52	-	-
Başboyunduruk		10	2	-	12	-	-
Bayındır		3	-	-	12	-	-
Bayındır		13	1	1	30	-	-
Bayındır		23	1	2	40	-	2
Bayındır		x	x	x	4	-	-
Bayrak		10	-	-	21	1	-
Bebe (Avşar)		10	-	-	15	-	-
Bebe		-	-	-	x	x	x
Bebe		-	-	-	x	x	x
Beğ	Bazdar	19	2	-	x	x	x
Beğbelen		7	3	-	14	-	1
Beğdili		32	-	-	71	-	2
Beğdili		11	-	-	20	-	-
Belen(Turuncular)		12	1	-	15	-	-
Belenviranı		13	1	-	24	1	-
Belenviranı		11	-	-	20	-	-
Belenviranı		20	-	-	27	-	1
Belenviranı		25	5	-	32	1	-
Benekkuş		17	1	-	66	-	-
Boyalu		47	1	-	177	1	4
Bulduk		18	3	-	41	-	-
Bulduk		40	7	-	66	-	-
Burunca		5	1	-	2	-	-
Bügdüz		8	1	-	23	-	1
Bügdüz		6	-	-	24	-	1
Bük		8	1	-	24	-	1
Cemal		11	-	-	13	-	2
Çalıçavlağı		x	x	x	19	-	1
Çay		9	1	-	17	1	-
Çivril		20	-	2	31	-	2
Çobanlar		15	2	1	36	-	-
Çobanlar		10	2	-	8	-	-
Çomaklar		6	-	-	9	-	-
Çomaklar		11	3	-	12	-	-

Çölmekçi*		-	-	-	x	x	x
Çölmekçi*		27	1	1	40	-	2
Dabyar(Kolat)		6	1	-	17	1	-
Dedikler		15	2	-	31	-	-
Demirci		14	2	-	32	-	2
Dere		4	-	-	5	-	-
Dodaş		7	-	-	14	-	-
Dodaş		5	-	-	11	-	-
Dodaş		3	-	-	3	-	-
Dodaş		9	-	-	27	-	-
Dodaş		21	2	-	38	-	1
Dodaş		2	-	-	-	-	-
Dodaş		3	1	-	7	-	-
Dodan		1	-	-	1	-	-
Dodan		6	-	-	9	-	-
Dodan	B'Mez.	-	-	-	-	-	-
Dodurga		5	1	-	16	-	-
Dodurga		7	-	-	22	-	-
Dodurga		4	-	-	5	-	-
Dodurga		12	2	-	26	-	-
Doğanlar		15	1	-	19	-	-
Domu		30	-	-	71	-	-
Domu		7	1	-	x	x	x
Duba		13	1	-	x	x	x
Duçakır		13	-	1	x	x	x
Ekincik maa Kösler		6	-	-	51	-	3
Ekincik		6	-	-	27	-	3
Ekincik		-	-	-	-	-	-
Ekincik		2	-	-	3	-	-
Ekincik		5	-	-	14	-	-
Ekincik		2	-	-	4	-	-
Ekincik		3	1	-	7	-	-
Eldelen ve Karkın		10	1	-	30	-	1
Ergenç		9	1	-	19	-	1
Esenlü		10	1	-	34	-	-
Eştepe		78	3	-	149	-	-
Evren		28	-	-	x	x	x
Fınducak		27	2	2	68	-	-
Fınducak		21	2	-	24	1	-
Fırız maa Güvendik		2	-	-	4	-	-
Fukaraboyunduruğu		13	5	-	16	-	-
Fukaraoğlu		2	1	-	-	-	-
Gavur(Cemaleddin)		25	4	2	81	1	1
Germenek		15	-	-	52	-	-
Germiyan		10	1	-	12	-	-
Germiyan		-	-	-	4	-	-
Göcekler		16	5	-	46	-	4
Gölayağı		19	2	-	24	-	2
Gümüşler		6	1	-	12	-	-
Gümüşler	B'Mez.	-	-	-	-	-	-
Güney		10	-	-	22	-	-
Güneyler		17	4	-	14	-	1
Gülmez		19	2	-	-	-	-
Güvemözü		56	3	-	85	-	-
Güvercinlik		7	2	-	10	-	-
Halac		15	1	-	17	-	-
Halilece		15	1	-	25	-	1

Harmancık		26	5	1	70	-	-
Hisarcık		21	2	-	50	-	-
İbrahimler		16	2	-	30	1	1
İlenc		-	-	-	3	-	-
İlenc		3	-	-	5	-	-
İlenc		-	-	-	-	-	-
İmirşe		14	3	1	20	-	1
İnburnu		6	1	-	15	-	-
İncügez	Bazdar	42	3	-	x	x	x
İnderesi		2	4	-	21	-	1
İneborlu maa Domu		13	3	-	37	-	1
İnviran		6	-	-	16	-	1
İnviran		-	-	-	4	-	-
İslam		12	-	-	15	-	-
Kâfirviran		18	-	-	20	-	-
Kaplıca		x	x	x	24	-	-
Karacaağaç		5	1	-	6	-	-
Karacaşehir		20	2	-	39	-	-
Karacaşehir		35	2	2	80	-	3
Karacataş		-	-	-	-	-	-
Karacataş		2	-	1	3	-	-
Karagözler		4	1	-	10	-	-
Karagözler-i Diğer		12	-	-	25	1	-
Karagözler		x	x	x	1	-	-
Karkın		12	1	-	x	x	x
Karkın		16	-	-	40	1	1
Karlangoç		3	-	-	6	-	1
Kartak		18	-	-	54	-	2
Kartak(Simail)		x	x	x	35	-	-
Kassah		11	-	-	22	-	-
Kavacık	B'Mez.	1	-	-	1	-	-
Kavacık		12	1	-	29	2	-
Kavak		3	1	-	x	x	x
Kavur		33	3	-	48	-	7
Kavur		25	4	1	42	-	1
Kaya		10	-	-	16	-	-
Kayaca		5	1	-	18	-	-
Kayaca	Vakıf	18	-	-	95	-	-
Kepeklik		20	-	1	34	-	-
Kepeklik-i Diğer		10	3	-	17	-	-
Kınık		15	3	-	85	-	-
Kızık		14	1	-	23	-	-
Kızık		10	-	-	21	-	-
Kızık		9	1	-	12	-	1
Kızık		5	1	-	9	-	-
Kızık		24	2	-	29	-	1
Kızık		7	1	-	12	-	-
Kızılcaviran		1	-	-	x	x	x
Kızılcaviran		10	1	-	11	-	-
Kızılcaviran		13	-	-	29	-	-
Kızılelma		3	-	-	3	-	-
Kilise		8	-	-	18	-	1
Kolat		8	1	-	17	-	-
Kolat		5	-	-	16	-	-
Koltuk		6	1	-	12	1	-
Koltuk		16	-	-	24	-	-
Koltuk-ı Diğer		10	2	-	15	-	-

Kondu maa Gülmez	4	-	-	67	-	-
Koz ve Duman ve	26	-	-	59	-	1
Harmancık	20	3	-	61	-	-
Kozcaviran	27	1	-	59	-	-
Kozviran	14	4	-	33	1	2
Kozviran	13	3	-	29	-	3
Kozviran	7	-	-	6	-	-
Kozviran	13	2	-	24	-	3
Kozyaka	3	-	-	10	-	-
Kozyaka	6	-	-	13	-	-
Kozyaka	10	2	-	22	-	-
Kozyar	3	-	-	7	-	3
Kökez	1	-	-	7	-	-
Kökez	5	-	-	8	-	-
Kökez	4	-	-	8	-	-
Kökez	5	-	-	13	-	-
Kösircik	19	-	-	41	-	-
Kösircik	23	5	-	62	-	-
Kösler	6	1	-	16	-	-
Kösler	21	1	-	x	x	x
Kösler	17	1	-	17	-	-
Kösler	7	-	-	14	-	1
Kösler	8	-	-	15	-	1
Kul	11	1	-	23	-	-
Kulgüney	7	2	-	14	1	-
Kumlu	1	-	-	-	-	-
Kumlu	4	-	-	9	1	-
Kurukışla	23	4	1	40	-	-
Kuruöyük	12	1	-	15	-	-
Kuruözü	5	2	-	10	-	1
Kuzgun	x	x	x	17	1	1
Küçük	32	2	-	65	2	1
Meydan	12	-	-	33	-	-
Merkezler	-	-	-	x	x	x
Mukoz	5	1	-	x	x	x
Musalar	-	-	-	x	x	x
Musabeğ	18	6	-	41	-	-
Mustafalar	11	-	-	10	-	-
Mustafalar	6	-	-	6	-	2
Mustafalar	2	-	-	4	-	-
Nefes	21	2	-	70	-	3
Oğdu	2	2	-	15	-	-
Okçular	7	1	1	6	-	-
Orta	6	-	-	18	-	-
Örcek	8	1	-	16	-	-
Örcek	2	-	-	1	-	-
Örcek	29	3	-	52	-	-
Pelitçik	30	4	-	56	-	-
Pelitviranı	40	3	-	123	-	-
Resuller	9	-	-	22	-	-
Rozan	x	x	x	53	-	-
Salihavlağı	12	-	-	x	x	x
Saruclar	4	-	-	13	1	-
Saruclar	1	1	-	8	-	-
Saryon	8	1	-	16	-	1
Saryon-ı Diğer	8	1	-	20	-	-

Sayyad		6	1	-	x	x	x
Saz		19	2	-	31	1	1
Seng		14	-	-	33	-	-
Sevindik	Bazdar	19	4	-	51	-	1
Seyrancık		16	-	-	27	-	3
Seyrancık		-	-	-	-	-	-
Seyrancık		2	-	-	6	-	-
Seyrancık		12	1	-	24	-	-
Simeil		11	1	-	31	-	-
Simeil		8	-	-	14	-	-
Simeil		8	4	-	27	-	-
Soğanlı		18	3	1	34	-	1
Sonya		4	-	-	11	-	2
Sopran		20	4	2	42	-	-
Sortu(Suluçemen)		18	3	-	42	2	-
Sulualan		33	7	-	57	-	2
Süleymanlar		21	-	-	27	-	-
Taysı		20	-	-	71	4	-
Tennur(Hüseyinler)		11	1	1	33	-	-
Tefenler		x	x	x	10	-	-
Topcular		x	x	x	38	-	1
Uluköy		17	1	-	44	-	1
Uzan		10	3	-	30	1	1
Üçağşak		8	1	-	10	-	-
Üçbaşlı		11	-	-	22	1	-
Ümmetler		x	x	x	14	-	5
Viran		12	1	-	23	-	-
Viran		2	-	-	7	-	-
Viranşehir		44	1	1	72	-	3
Yağma		x	x	x	11	-	1
Yağma		x	x	x	5	-	-
Yahyalar		11	1	-	28	-	-
Yahyalar		3	-	-	7	-	-
Yaka		5	1	-	10	-	-
Yaka		2	-	-	2	-	-
Yaka		5	-	-	19	-	-
Yalak		2	-	-	2	-	-
Yalak		10	-	-	28	-	-
Yalak-ı Diğer		10	-	-	28	-	1
Yalak ve Belen							
ve Piyaz		17	1	-	42	-	2
Yalnızcakoz	Bazdar	3	-	-	-	-	-
Yenice		12	-	-	26	-	-
Yiğitot		19	3	-	27	-	-
Yiğitler		2	-	-	16	-	-
Yiğitler		11	4	-	26	-	1
Yiğitler		1	-	-	5	-	-
Yiğitler		6	-	-	22	-	-
Yörük		35	7	-	71	-	2
Yörükviran		13	1	-	x	x	x
Yörükviran		12	1	-	30	-	-
Yörükviran		12	-	-	30	-	-
Yörükviran		23	2	1	98	-	5
Mez.Abdullahşeyh		3	-	-	-	-	-
Mez.Eminler		5	-	-	-	-	-
Mez.Nasrullah		2	-	-	-	-	-
Mez.Sendelşeyh		3	1	-	-	-	-

ÇANKIRI YÖRESİ KONAKLAMA MEKANLARININ TURİZMİ ETKİLEYEN TASARIM FAKTÖRÜ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation Of Accomodation Houses In Çankiri Province In Terms Of Design Factor Which Affects Tourism

Olca ÇETİNER*

ÖZET:

Onarıp yeniden kullanılan tarihi kent merkezleri, gelişen merkezlerin tamamlayıcı parçaları olmalıdır. Tarihi kent merkezlerinin onararak kullanımı, koruma kuralları ile ölçek ve dokusuna sadık kalmak, var olan dokuyla birlikte yaşamasını sağlamak, güzel ve yaşanabilir mekân yaratmak açısından önemli yer tutmaktadır. Korunması gerekli anıtsal ve mimari yapılar, geleneksel konut alanları, kültürel ve sanatsal açıdan değerli tarihi kent dokularının da yaşayan mekânlar haline dönüştürülmesi ile sosyal açıdan kültürel ve ekonomik kazanç elde etmek kaçınılmazdır. Çankırı ili, tarih ve kültürü ile gezginlerin ilgisini çekecek özelliklere sahiptir. Turizmin ülke ekonomisi için uygun bir nokta olması ve turizm gelirlerini arttırmak için çalışmalar yapılmaktadır. Konaklama sektöründe artan rekabet, küçük turizm işletmelerinin farklılaşmak için yeni yöntemler geliştirmelerini sağlamaktadır. Çalışmada, Çankırı tarihi kent merkezindeki turizme ait özellikleri, konaklama mekânlarına (Küçük Turizm İşletmeleri K.T.İ) özel bir kimlik kazandıracak, konuk/misafirler için konforu ve hizmet kalitesi özelliklerini arttıracak, yöreye/bölgeye/kente ait konaklama alanındaki tasarım elemanları ve tasarımın rolünün değerlendirilmesi aktarılmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: Tarihi Kent Merkezi, Tasarım Etkileri, Tasarım Elemanları, Çankırı.

EVALUATION OF ACCOMODATION HOUSES IN ÇANKIRI PROVINCE IN TERMS OF DESIGN FACTOR WHICH AFFECTS TOURISM

SUMMARY:

Restored and reutilized historical city centers have to be complementary parts of developing centers. Utilization and restoration of historical city centers, preserving its scale and texture by preservation rules, keeping it alive with its existing texture are important issues for creating beautiful and livable places. Conversion of monumental and architectural structures, traditional residential zones, historical urban textures, that need preservation, to living places will inevitably bring cultural and economical gains in social terms. Çankırı province has qualities to induce the interest of travelers with its history and culture. Studies are conducted for making it a suitable location for tourism and increasing its tourism revenues. The increasing competition in accommodation forces small tourism businesses to find new methods in diversifying.

This study presents the tourism qualities of Çankırı city center, the evaluation and the role of design elements in the accommodation area of the district/region/city which will give a special identity to accommodation houses (Small Tourism Businesses - STB), increase the comfort and service quality for guests/visitors.

KEY WORDS: Historical City Center, Effects of Design, Elements of Design, Cankiri.

1. Giriş

Mimari değerler, geçmişle bağları kopmaya başlayan toplumlar için, geçmişlerini tanımlamak ve tanıtmak, diğer nesillerle veya uluslara aktarmak, ihtiyaçlarının giderilmesinde en somut örnekler olmaktadır.

Birçok kentimizde terkedilmiş korunacak yapılar bulunmaktadır. İnsanlar, farklı kültürlerin ürünü olan kent dokularını ve yapılarını görmek ve yaşamak istemekte bu da eski kent alanlarının yeniden canlandırılması ihtiyacı getirmektedir.

İklim, yapı malzemesi, gelenek ve etnik grupların bir örüntüsü olan tarihi kent merkezi alanları, taşıdığı kültür değerleri nedeniyle korunması gereken bir tarihi çevrelerdir. Birçok kentimizde bozulmamış, eski karakterini koruyan sivil mimarlık örnekleri bulunmaktadır. Kent dokularının günümüz koşullarına uygun

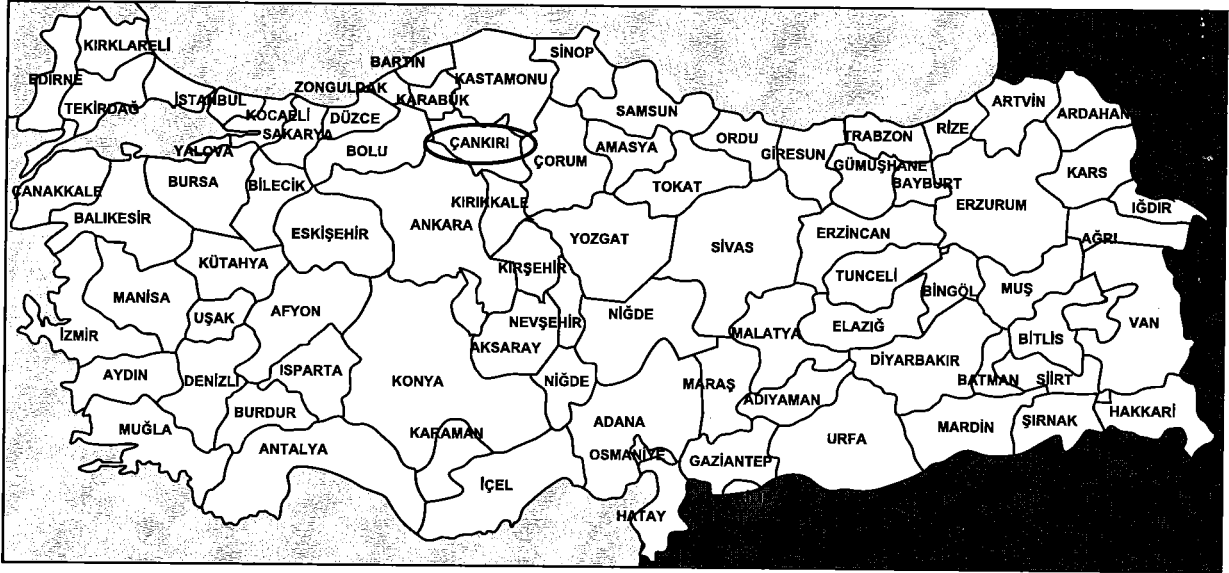
* Dr., Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye, Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Turkey. E-mail: cetinero@yahoo.co.uk; cetinero@yildiz.edu.tr

şekilde sağlanılması ve fonksiyon verilmesi, sosyal, ekonomik ve kültürel kalitesine olduğu kadar, gelecek nesillere bilgi aktarmada çok önemli tarihsel ve kültürel etmen olmaktadır.

2. Çankırı İllerimizde Bulunan Tarihi Kent Merkezinin Turizm Potansiyeli ve Özellikleri

Kentsel alanlarda turizm fonksiyonu yöreye ait yapılanmayla artırılarak sürdürülebilecektir. Özellikle tarihi anıtlar, kiliseler ya da dokusu bozulmamış sokaklar, folklorik el sanatlarının yaşatıldığı işlikler, vd. özellikler turizm olgusu ile birlikte kullanıldıklarında yararlı olabilecektir. Turizmin günlük yaşamda etkin bir parça olması, tarihi ve kültürel yapıların kullanıma açılması, merkezi alanların istenmeyen fonksiyonlardan arındırılarak turizm ağırlıklı kullanılmasını gerektirmektedir.

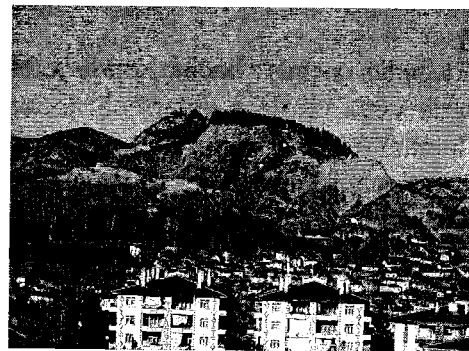
Türkiye, gerek coğrafi konumu, gerekse köklü tarihinden gelen, dünyanın hiçbir ülkesinde görülmeyen zenginlikte ve yoğunlukta evrensel önemde tarihsel ve kültürel değerleri ile her zaman dünyanın ilgisini çekmektedir (Türk vd.). Çankırı ili de bu özelliklerden payını almış bir ilimizdir.

Şekil 1. Çalışmada incelenen kent merkezi

Turizm Potansiyeli: Çankırı ili, antik kentler ve tarihi yapılar açısından oldukça zengin bir kaynağa sahiptir. Günümüze kadar birçok uygarlığa mekân olmuştur. Bu alanlarda yaşayan ve gelişen uygarlıklar günümüze kadar ayakta kalabilen birçok yapıt bırakmışlardır. Turizm Özellikleri: Doğal özellikler, iklim ve fiziksel veriler bu yörelerin turizm potansiyelini olumlu yönde etkilemektedir. Yeşil doku ile bütünleşen bu tarihi ve doğal miras günümüze kadar ulaşmıştır. Ulaşım olanakları ve zengin arkeolojik değerler de başlı başına bir faktördür.

Görsel çevre verileri; doğal güzelliklerin sergilendiği tepeler, morfolojik yapının ilginç olması ile ilgi çekmektedir. Tarihsel ve kültürel değerleri içinde Tarihi Kent Merkezleri ve antik kentler yer almaktadır.

Fotoğraf 1. Çalışma Alanlarından Genel Bakış

Çankırı, Orta Anadolu kentidir. Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden birisi olan Çankırı'nın geçmişini neolitik dönemlere kadar uzanmaktadır.

Arkeolojik Alanlar; (Çorak yerler Miyosen Çökelleri, Garnizon Şehitliği, Alaçat Köyü Kültepe Antik Yerleşimi ve Nekropol Alanı, Balıbağ Köyü Saniçi Mevkii (Eski Tunç Devri M.Ö. 3000-2500), Güveytepesi Höyüğü, Kentsel Sit Alanı, Ünür Köyü Höyüğü ve Nekropol Alanı, İnandıktepe Höyüğü ve Antik Yerleşimi, Yoncalı köyü Höyüktepe Yamaç Yerleşmesi, Yakuplar Köyü Kaya Mezarları. Eldivan kuzeyinde Eldivan Höyüğü, Hacıbey Köyü İnandık Höyüğü. Cendere Köyü Salman Höyük, Bölüktepe Höyük ve Tümülüsü, İnköy Kaya Mezarları, Kurmalar Köyü Yerleşimi Kurşunlu : Köprülü ve Köyü civarında Yedi Kapılar kaya mezarları. Kalfat Beldesi çevresinde Asmaca Yerleşimi ve Nekropol Alanı, Ağıllar Gölet Mevkii Yerleşim Alanı, Sekmenin ve Ağaçını Kaya Yerleşimi, Höyük ve Nekropol Alanı. Yapraklı : İkizören Roma Nekropolü ve Kale),

Hamamlar (Karataş Hamamı, Çarşı Hamamı, Murat Hamamı, Ilgaz Hamamı, Kurşunlu Hamamı), Taş Mektep, Türbeler (Emir Karatekin Bey Türbesi, Şeyh Mehdi Türbesi: Hoşisamlar Türbesi, Pir-i Sanî Türbesi, Hacı Murad-ı Velî Türbe ve Camii, Fethiye Türbesi),

Termal Kaynakları (Çavundur Termal Kaynağı, Acısu, Şıhlar Nezle (Nuzla) Suyu, Bozan Hamamı, Kükürt Köyü Kaynağı, Bayramören (Melan) İçmesi),

Maden Suları (Kazancı Maden Suyu, Ilıslık Maden Suyu),

Camiler-Medreseler (İmaret Camii, Büyük (Sultan Süleyman) Camii, Ali Bey Camii, Yeni Camii, Mirahor Camii, Karadayı Köyü Camii, Gölez Köyü Eski Camii, Dalkoz Köyü Aşağı Mahalle Camii, Ören Köyü Camii, Karamürsel Köyü Camii, Doğu Mahallesi Camii, Pazar Camii, Dumanlı Beldesi Camii, Taşkaracalar Beldesi Camii, Canbazzade Ahmet Efendi Camii, Dodurga Beldesi Camii, Bayındır Köyü Camii, Yukarı (Ulu) Camii),

Medreseler (Çivitçioğlu Medresesi, Buğday Pazarı Medreseleri),

Kaya Mezarları (Beşdut Kaya Mezarları, İndağı Kaya Mezarları ve Salman Höyük, Sakaeli Kaya Mezarları ve Peri Bacası Oluşumları),

Köprüler (Bayramören Köprüsü, Akbaş Köyü Köprüsü, Çaylı Köyü Köprüsü).

3. Turizm Konaklama Mekânlarında Yer Alan Tasarım Yaklaşımları

Tarihsel yapıların işlevsel kullanım alanları, yeni yapılar için geçerli olan kullanım alanlarına yakın sayıdadır. Tarihsel yapılar da her konuda ve her alanda kullanılabilir. Fakat turizm alanında kullanımının ayrı bir özelliği bulunmaktadır. Çünkü tarihsel ve kültürel değerler bir ülkenin turizm potansiyelinin en büyük kaynaklarından. Zengin tarihsel ve kültürel değerlere sahip olup turizme önem veren ülkeler, turizm endüstrisini geliştirmek için bu değerlerinden her zaman yararlanabilmektedirler. Dolayısı ile tarih ve kültür faktörü ile turizm sektörü arasında çok yakın bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle tarihsel yapıların kullanımı konusunda en uygun ve en yararlı kullanım biçiminin başında turizm gelir (Türk vd.).

Turizm sektöründeki Konaklama Mekânlarının (K.T.İ.'lerin) birçoğu küçük sermayeler kullanan özel yatırımcılar tarafından oluşturulmuştur. Diğerleri özellikle mikro girişimler genellikle aile tarafından sahip olunan ve işletilen işletmelerdir (yatak ve kahvaltı tesisleri gibi). Genellikle bu aileler oda-kahvaltı kaynaklarına ek olarak oda kiralama da yaparlar. Genellikle küçük miktarda sermayelerle başlamış ve/veya aile tarafından sahip olunup işletilen işletmelerdir.

Bütün bu sektörde bulunan K.T.İ. tipleri, değişik sebeplerden aynı eksiklikleri paylaşırlar. Özelleştirme ile oluşturulmuş, ekonomik imkânlarla sahip olmalarına rağmen bu alanda bilgi ve tecrübesi yetersiz kişiler tarafından çalıştırıldıkları için sahip oldukları ekonomik imkânlar doğru kullanılamamaktadır. Yeni oluşan turizm yöneticilerinin çoğunun diğer endüstrilerde tecrübeleri vardır ve diğer endüstrilerde kazandıklarını aktarmaktadırlar. Genelde bu endüstrinin kendine özgü bilgi ve nasıl uygulandığı konusunda bilgi eksikliğine sahiptirler. Küçük Turizm İşletme'ler turizm sektöründe az tecrübesi olan kişiler tarafından işletilebilirler fakat bu yinede konukların beklediği seviyede hizmeti sağlamaz. İşletmeler öncelikle konaklama kalitesine önem veriyorlar ama asıl önemli olan, yörenin ilgi çekici obje ve olaylar hedef alarak mevcut imkânları kullanmaları. Bölgelerin tanınmasını arttıracak uygulamalar yapmalı. Bu uygulamalar gelecek konukların bilmedikleri/merak uyandıracak özellikleri içermelidir.

Tarihi merkezler, ziyaretçilerin konakladığı, ekonomik, sosyal, yerleşim coğrafyası ve kültürel açıdan kuvvetli, daha önce yerleşim merkezi olan turizm alanlarıdır. Tarihi merkezlerinde konaklama gereksinimlerini karşılayan tesislerin, yönetimi basit, misafirler için yatma işlevi dışında yeme-içme hizmeti verebilen ya da kendi yemeklerini hazırlayabilecekleri imkânları bulunan tesislerdir. Ortak mekân kullanımı ve personel tesislerinin az olması nedeni ile ilk yatırım maliyeti ile işletme maliyetini düşürerek finansal riski azaltmaktadır. Bu yörelerin bir kısmında, ev sahiplerinin, evlerinin odalarını misafirlere kiralamaları ile ev pansiyonculuğu da ortaya çıkmıştır.

Tasarım günümüzde bir pazarlama hareketi olarak görülmektedir. Küçük Turizm İşletmeleri'nde iyi tasarımın verimliliğe katkı sağlaması iki önemli nokta varsayılmaktadır; a) Güzel tasarım yapılmış bir Küçük Turizm İşletmeleri misafirlerini hoşnut ederek ilk izlenimin pozitif olmasını sağlamaktadır. Bu daha uzun kalmayı ve tekrar gelmeyi sağlamaktadır, b) İyi tasarlanmış ve doğru düzenlenmiş servis alanları, çalışan maliyetini azaltabilmekte ayrıca bu alanların estetik olması çalışan kişilerin motivasyonunu etkileyerek verimliliği arttırmaktadır (Negrusa ve Ionescu).

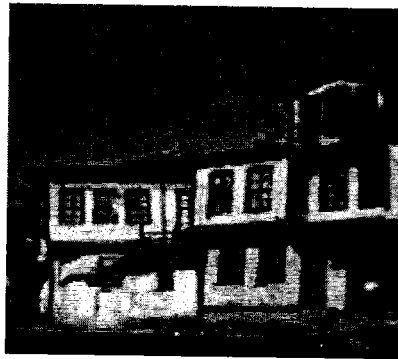
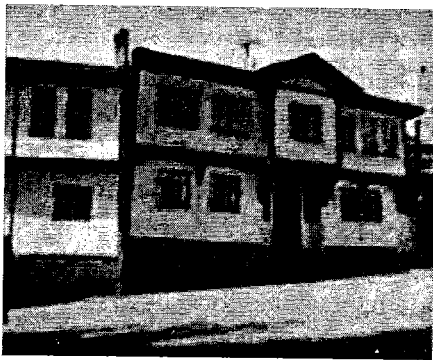
Misafir memnuniyetini geliştirmek açısından kullanılan doku ve teknoloji, misafirlerin tercih etmelerini sağlaması açısından önemli yer tutmaktadır. Bunun sağlanması;

- * İletişim sisteminin alt yapısının gelişime açık esneklikte olması (tv. Kablo dağıtım sistemi, hızlı internet sistemi),
- * Banyolar yeterli özelliklere sahip olması,
- * Sanatsal objeler, antikalar ve süslemeler için daha fazla alternatifler edinilmesi,
- * Sanatsal objeleri kullanarak yöresel ortamı yaşatacak tasarımlar yaratmalı,
- * Kişisel sağlığa önem veren konuklar olduğu için sağlıklı ortamlar yaratmalı,
- * Çevreye uyumlu, doğal malzemeler olması,
- * Modern konseptler ile tarihi yaşatacak objeler birlikte kullanılabilmesi olarak görülmektedir(Negrusa ve Ionescu).

4. Çankırı Tarihi Kent Merkezinden Örnekler İle Konaklama Mekânları'nın Kullanımında Tasarım Etkileri

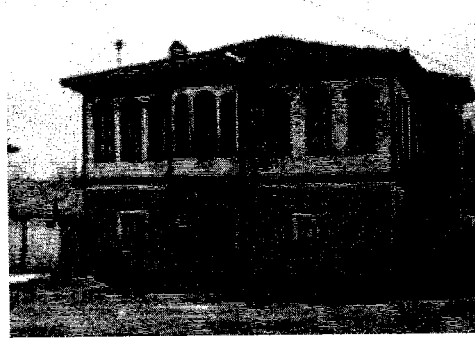
4.1. Tasarımda Mevcut Kaynakların Değerlendirilmesi

Gezginlerin ilgisini çeken en önemli iki görsel özellik, çevre özellikleri ve konaklama yapılarının mimari özellikleri olduğu görülmektedir. Bu iki elemandan çevre özellikleri tarihi kent merkezlerinin sahip olduğu özelliklerdir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Yeniden Kullanıma Açılacak Konaklama Yapılarından Örnekler

Firmalar, konaklama yapılarının mimari özelliklerinde, modern ve ticari bir mimari/tasarım kullanmak istiyorsa, tasarım özelliklerini binaya ve çevreye adapte etmelidirler. Tarihi merkezde yer alan bu yapılar cepheleri ile ilgi çekecek özelliklere sahip olmalıdır. Geleneksel ve bölge hayat stiline uygun bir yer oluşturmak için öncelikle bölgenin mimari tarzını incelemeli ve bu özellikleri iç ve dış tasarım ile bütünleştirilmelidir (Negrusa ve Ionescu) (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Mimari Öğeleri ile Uyumlu Küçük Turizm İşletmeleri Dış Cephe Önerileri

4.2. Küçük Turizm İşletmelerinde Uygulaması

Küçük Turizm İşletmeleri için mimari ve iç tasarım doğal çevreye uyumlu olmalı ve çevrenin ana özellikleriyle bağlantıyı sabit tutmalıdır. Bir misafirin tatil için bir mekânı seçmesinin en önemli sebebi doğal manzarası ve çevresidir. Bu seçim iç mimari öğeleriyle bu atmosferin içeri taşınabilmesine bağlı olmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için tasarım konseptinin tanımlanması, oda ve ortak mekân tasarımının incelenmesi gerekmektedir.

Tasarım konseptinin tanımlanması;

- * Konaklayacak kişiler kimler?
- * Ne tip bir deneyim yaşamak istiyorlar?
- * Kişilerin yaşamak isteyeceği bir iç tasarım stili var mı?
- * Mevcut pazarımız nasıl bir imaja sahip ve bu imaj istenilen imaj mı yoksa yeni bir imaj mı yaratılmalı?
- * Yerleşim neresi?
- * Yerleşim, iç tasarım stili ile nasıl ilişkilendirilir? Sorularının yanıtlarından etkilemektedir.

Mekân, ikamet edenler için tarihi merkezde özel bir yer olarak düşünülebilmektedir. Aynı zamanda iç ve dış tasarımlarda kullanılacak malzemeler belirlenmelidir. Konaklama tesisleri, giriş kat, misafir kabul, mutfak, yemek odası olarak, üst bir veya iki katta odalar şeklinde tasarlanabilmektedir.

Tasarımcılar arzu edilen havayı-ruhu, yerleşimi, aydınlatmayı ve mobilyaları oluştururken fonksiyonel özellikleri göz önünde bulunmaktadır (Negrusa ve Ionescu).

5. Sonuç

Çevre koruma kavramının ortaya çıkması, doğaya dönüş, mimariyi de etkilemiş ve tüm bölgelere yansımıştır. Bugün, belli bir bilgi ve kültür düzeyine sahip insanlar gittikleri yöreye özgü, doğayla iç içe, yöre halkıyla yakın ilişki kurmayı sağlayan ve kendi kendine yetmekten çok, çevreye bağımlı tesisler aramaktadır.

Tarihi kent alanları yenilenirken, günün ihtiyaçlarına cevap veren ve o alanın imaj kalitesini arttıran önerilere öncelik verilmeli ve günümüze uygun anlayışlar benimsenmelidir. Yapılacak yenilikler için çevrenin özellikleri iyi analiz edilmelidir. Mimari öz kesinlikle tahribata uğratılmamalı, yapılacak yenilemeler özü ortaya çıkaracak şekilde olmalıdır. Özenli ve özgün bir yenilemenin, kentsel ve mimari zenginliği sağlayabileceği unutulmamalıdır.

Yenileme sırasında getirilecek olan yeni fonksiyonlar, kullanıcıların kültürel değerlerini, mekânsal gereksinimlerini ve estetik tercihlerini göz önünde tutularak yapılmalı ve yaşanabilir mekânlar yaratılabilmektedir. Tasarımlar tek tek ele alınıp yapılmalıdır. Ancak böyle bir çalışma, alana zenginlik ve canlılık kazandırabilecektir. Başarılı konukseverlik için tasarım, bir stil duyusuna sahip olmalı ve özel bir mekân hissi sunmalıdır.

KAYNAKLAR

- Ahunbay, Z., 1996, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul, YEM.
- Briassoulis, H., 1991, *Tourism and Enviroment: Planning Issues and Approaches*, International Symposium on Architectural of Tourism in the Mediterranean-Polices-Planning-Design, Edi. Yenen, Z. Ve Öztürk, F., Vol.3, Erdini Basım, İstanbul.
- Çetiner, O., Gökyılmaz Ç., A., 2006, *Balıkesir - Ayvalık İlçesi Turizmde Tanıtma ve Pazarlamada Yeni Yaklaşım Konaklama Mekânlarında Tasarım Etkileri -*, II. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi Balıkesir Üni. Turizm İşl. ve Otelcilik Y.O., Balıkesir.
- Çetiner, O., Gökyılmaz Ç., A., 2006, *Antalya Turizmi Konaklama Mekanlarının Kullanımında Tasarım Etkilerine Öneri*, Turizm ve Mimarlık Sempozyumu-Turizmde Sosyal, Kültürel, Fiziksel Gelişmeler: Sorunlar ve Öneriler, Antalya.
- Çetiner, O., , 2006, "Gaziantep Halk Kültüründe Maddi Kültür Öğeleri-Halk Mimarisinde Yaşamı Canlandıran Yapı Elemanları", VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, T.C.Kültür Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müd., Gaziantep.
- Çetiner, O., 2006, "Yerel Araştırmaların Mimari Etkileri Üzerine Öneriler" adlı sunum, Yerel Araştırmalar Üzerine Yeni Yaklaşımlar Akademik Platformu, Dr. Rıfki Kamil URGU Çankırı Araştırmaları Merkezi, Çankırı.
- Dündar, M., 2001, *Yerel-Geleneksel Değerlerin Yorumlanması ve Turizm Mimarisi*, YTU, FBE, İst.
- Eldem, S.H., 1987, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, Güzel Sanatlar Mat. A.Ş., İstanbul.
- Küçükerman Ö., 1985, *Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi*, Turing, İstanbul.
- Negrusa, A. Ve Ionescu, C.E., *Design Implications in Creating A Competitive Advantege for Hospitality Small Business*, Studia Universitatis Babes-Bolyai Negotia, No.1/2005, Syf.102-112, ISSN 1224-8738.Cluj-Napoca, Romanya.
- Orbaşlı, A., 2000, *Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management*, E&FN Spon, London, ISBN 0-419-25930-9.
- Sözen M., Eruzun, C., 1992, *Anatolian Vernacular Houses*, Creative Yay. ve Tan. Ltd. Şti., İst.
- Thomas, R., 1998, *The Management of Small Tourism and Hospitality Firms*, Cassell: London and New York, syf.2-16.
- Turgut, H., 1990, *Kültür Davranış Mekan Etkileşiminin Saptanmasında Kullanılabilecek Bir Yöntem*, Doktora Tezi, İTÜ, FBE, İstanbul.

İnternet Kaynakları

- www.cankiri.gov.tr/ana/turizm/cankirievleri.htm
- <http://www.cankiri.gov.tr/ana/turizm/turizm.htm>
- www.korguncpl.k12.tr/cankiri.htm# (Çankırı Fotoğrafları)
- www.odtumd.org.tr/calismagr/yayin/bulten/102/hocam_cankiri.htm

KEMAL TAHİR'İN SAĞIRDERE ROMANINDA KÖYLÜLERİN DÜNYASI

The world of the villagers in the novel Sağirdere by Kemal Tahir

Ramazan KAPLAN *

ÖZET:

Kemal Tahir (1910-1973)'in romancılık hayatındaki ilk örneklerden biri olan Sağirdere (1955), köy ve köylülük olgusu etrafında kurgulanmış bir romandır. Sağirdere'deki olaylar, Çankırı'nın Kurşunlu ilçesine bağlı köylerinden Yamören ile Ankara'da geçer. Romanda bir köy delikanlısının sevdiği kızla evlenememesi karşısında köyü terk ederek Ankara'da çalışması ve her iki çevredeki yaşayışı anlatılır. Romandaki olaylar bu ana olay etrafında toplanmış olmakla birlikte, Kemal Tahir, köylülerin sosyal hayatlarına ilişkin birçok olguya da romanında yer verir. İnsanın farklı çevrelerdeki kişiliği ve buna bağlı davranışları, romanın düşünce dokusunda önemli bir yer tutar. Sağirdere, edebî değerinden çok, sosyolojik bakış açısının ürünü olmasıyla dikkate alınması gereken bir eserdir.

ANAHTAR KELİMELEER: Kemal Tahir'in Sağirdere Romanında Köylülerin Dünyası

THE WORLD OF THE VILLAGERS IN THE NOVEL SAĞIRDERE BY KEMAL TAHİR

SUMMARY:

Sağirdere, which is one of the first novels of Kemal Tahir (1910-1973), is set up around the phenomena of village and villagers. The events in Sağirdere takes place Yamören, a village of Kurşunlu, Çankırı and Ankara. A youth in the village cannot marry the girl he likes, moves to Ankara for this reason. Although the novel is focused on this event, kemal Tahir touches many issues related to social life of villagers. Different personality of human in different environments and his behaviours related to this have an important place in the novel. Sağirdere rather than its literary significance, should be taken into consideration in terms of being a product of sociological point of view.

KEY WORDS: The world of the villagers in the novel Sağirdere by Kemal Tahir

Kemal Tahir (1910-1973)'in romancılık hayatındaki ilk örneklerden biri olan Sağirdere (1955)¹, köy ve köylülük olgusu etrafında kurgulanmış bir romandır. Eser bu yönüyle, Kemal Tahir'in tarih dokulu romanları karşısında farklı bir kutupta yer alır. Ancak yazarın, köy konusunu işleyen bu gruptaki romanlarında da, tarihsel ve sosyolojik şartları ve süreci dikkate alan bir bakış tarzı hâkimdir.

İki bölüm hâlinde düzenlenen Sağirdere'deki olaylar, Çankırı'nın Kurşunlu ilçesine bağlı köylerinden Yamören ile Ankara'da geçer. Romanın asıl kişisi Kulaksız Yakup'un oğlu Mustafa'nın gönül macerasına bağlı gelişen olaylar romanın muhtevasını oluşturur. Bu olay dokusuyla, Kemal Tahir'in Çankırı cezaevi günlerinin bir ürünü olan romanda, aynı cezaevinde tutuklu bulunan çevre insanların anlattıkları büyük ölçüde malzeme olarak kullanılmış olmalıdır.

Mustafa, onbeş yaşlarında ve henüz çocuk denecek bir yaştadır. Ondört yaşındaki Ayşe'ye tutkundur. Ancak Ayşe, evli fakat zengin olan Hocaların Hakkı'ya verilecektir. Mustafa, Topal İsmail'den aldığı tılsımlı yarasa kemiği ile Ayşe'nin gönlünü yapmaya çalışmış fakat başaramamış, üstelik Ayşe'nin attığı taşla başından da yaralanmıştır. Öteden beri Topal İsmail'den dinlemeye alışık olduğu "gurbet" hikâyelerinin de etkisiyle Mustafa köyden ayrılır, arkadaşı Vahit ve Hocaların Hasan'la birlikte Ankara'ya gider. Ankara'da taşçı ustası olur. Daha fazla köyünün hasretine dayanamayan Mustafa Yamören'e döner.

Mustafa'nın merkeze alınarak kurgulanan romanda, onun hem köy hem de şehir hayatına ait oldukça zengin bir ayrıntı vardır. Roman, Mart öncesinde bir Ramazan ayında başlar ve mevsim kıştır. Kadınlar ve

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

1 Bu yazıda şu baskı kullanılmıştır: Sağirdere, Karacan Yayınları, 1981, İstanbul.

kızlar arası bir tür eğlence olan yılın son “ferfenesi” yapılmaktadır. Mart ayı ise düğün ayıdır. Mustafa ve arkadaşı Pelvan Vahit ferfene evinini gözetlemektedirler. Oysa “karı ferfenesi” (s.11) gözlemek erkekler için ayıptır. Hele “köy yerinde, ağası Küçük Başağa olan bir herif” (s.11), Mustafa için, “rezilliktir”. Candarma Nail gibi, evli olduğu hâlde “ergen kızların ardında dolanmak” (s.12) da hiç hoş görülmecek bir durumdur.

Kemal Tahir, köy insanının hayatına ait birçok durumu, onların hayatlarına tanık olmuşçasına inandırıcılığı güçlü bir tutumla anlatır. Delikanlı odası olarak kullanılan Himmet Çavuş'un odasındaki kış eğlenceleri ve özellikle bunlar arasında yaygın olan yüzük oyunu, köylünün kış aylarında neredeyse biricik meşguliyetidir. Yamören'de, kendi içine kapanık sosyolojik toplulukların karakteristik davranış ve düşünüş özellikleri görülür. Bıyığı, “birinci erkeklik belirtisi” (s.20) sayacak kadar erkek egemen anlayışına göre biçimlenmiş bir toplum yapısı söz konusudur Yamören'de. Bu yapıda, köylü kadınların boğazına düşkün oldukları, dul kadınlara karşı daha dikkatli olunması gerektiği, büyük kardeşin evlenmeden küçüğün evlenmesinin hoş karşılanmadığı, doktor sözüyle oruç bozulamayacağı, yaraya örümcek ağı basmanın yarayı iyileştireceği, köylünün gösterişi seven bir kurnazlık içinde olduğu, oruç tutmayan bir kocaya saygı duyulamayacağı, evli iken tekrar evlenmenin güç kazanma aracı olduğu ve kızların başlık parası karşılığı evlendirildikleri gibi toplumsal yapıya sıkı sıkıya bağlı görüşlerle oldukça sık karşılaşılır.

Romanın olay ve düşünce dokusunda belirleyici unsur, Mustafa'nın Ayşe'ye olan ilgisidir. Yazık ki, bu ilgi Mustafa'nın kendisiyle sınırlı, tek taraflı bir ilgidir. Ayşe ile konuşmak için çeşme dönüşünde önüne çıkan Mustafa, Ayşe'nin attığı taşla başından yaralanmıştır. Ancak Mustafa, Topal İsmail'in kendisine verdiği ve “karı milletin ezraili” (s.81) olarak gücüne güvendiği tılsımlı yarasa kemiği ile Ayşe'nin gönlünü yapacağına inanmaktadır. Bunun için bir fırsatını bulup kemiği Ayşe'ye dokundurması gerekmektedir. Nihayet köyün delikanlı Başağası Battal'ın düğününde, Mustafa'nın ağabeyi Murat, gelin sandığını götürme işini Mustafa'ya vermiş, Mustafa da düğün sırasında kıyafet değiştirip bir fırsatını bularak yarasa kemiğini Ayşe'nin sırtına sürmüştür. Geçen zaman içinde yarasa kemiğinin hiçbir faydası olmadığı gibi, Ayşe, Hocaların Hakkı'ya verilmiştir.

Romanın bundan sonraki olayları Ankara'da geçer. Mustafa hem “gurbete” gidenlerin anlattıklarının etkisi hem de Ayşe ile evlenememiş olmasının kırılganlığı ile köyden ayrılıp Ankara'ya gider. Arkadaşı Pelvan Vahit ve Hocaların Hakkı'nın kardeşi Hasan'la birliktedirler. Ankara, Mustafa için çok yeni bir çevredir. Mustafa burada iş bulma, çalışma ve insan ilişkilerinin çok farklı olduğunu kısa sürede anlamıştır. Yaşının küçük olması nedeniyle taş işçiliğinde çalıştırılmaz ise de, Hasan'ın ortağı Cemal ustanın yanında taşçı çırağı olarak çalışmaya başlar ve bir süre sonra da usta olur. Daha önce taş ustası olarak Ankara'da çalışmış olan Hasan, bildiği hâlde Gurbetçi Ömer'in yerini Mustafa'ya söylemez. Gurbetçi Ömer'in yanına gitmek isteyen Mustafa, Hasan'a iki lira verir, fakat Hasan ondan on lira ister. Nihayet Mustafa, Gurbetçi Ömer'in, çalıştıkları inşaatın ambarında çalışmakta olduğunu Hasan'dan öğrenir. Gurbetçi Ömer, inşaatın sahibi Salâhattin Beyin ağabeyi bir zamanlar hocalık yaptıktan sonra “zamana uyup sakalı makalı kazitan, namaz kılmayanları sevmeyen” (s.228) Rifat Efendi ile birlikte ve dindar insan kisvesi altında, Salâhattin Beyin inşaatından haksız kazanç edinmektedir. Bir müddet sonra Kayaş'ta taş ocağında ayağına taş düşen Pelvan Vahit köye döner. İyice hastalanan Gurbetçi Ömer de köye dönmeye karar verir. Mustafa, Ömer'i götürmesi için Hasan'a iki lira yol parası verir. Babasına da on lira gönderir. Fakat üçbuçuk ay sonra babasından gelen mektupta “gönderdiğiniz yedi lirayı bir tamam aldım” (s.276) denilmektedir. Hasan'ın, çamaşırlarını yıkattıkları Nazlı adındaki kadınla Mustafa'yı tanıştırmak için gittikleri evde Mustafa, “Kuzu dedim ya... Tam dişine göre Nazlı Hanım! Kemiklerini çıtır çıtır yersin... Göreyim seni... Çarığında ip kalmamalı... Köye gelecek navlun parası bulamamalı... (...) Seni göreyim Nazlı... Şunu Yamören'e rezil et” (s.270) dediğini duymuştur.

Bu günlerde Mustafa'nın çalıştığı yere, önce tanıyamadığı, sonra “Bayındırlıkta odacı” olarak çalıştığını öğrendiği Himmet Çavuş'un damadı Recep gelir. Babasından mektup getirmiştir. Pelvan Vahit'le Gurbetçi Ömer'in perişan bir hâlde köye dönmeleri köylüde, Mustafa'nın daha da kötü bir şekilde köye dönmek zorunda kalacağı fikrini doğurmuştur. Dahası kimse onun, “taşçı ustası olduğuna inanmamakta” (s.273)'dir. Oysa Hasan, köye götürmek üzere 32 lira tutarında bir sandık dolusu eşya aldığı hâlde 116 lirası kalmış,

üstelik Hasan'ın bakkala olan 321 kuruş borcunu da ödemiştir. “Ulan köylü değil misiniz? Sıla hasreti yüreğinize bir düştü mü, duramazsınız” (s.279), “paraları Çankırı kapısında yemediğin ne güzel oldu. Adamlığına bu sandıktan başka tanık istemez” (s.285) diyerek köye dönmesini isteyen Cemal ustanın zorlamasıyla ve Sonbaharın kendisini göstermeye başladığı günlerde Mustafa Ankara'dan ayrılır.

Sağırdere'nin, Kemal Tahir'in bilinçli bir tasarlamasının sonucu meydana getirilmiş bir roman olup olamayacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülebilir. Ancak Sağırdere, sözü edilen muhtevası ve kompozisyonu ile farklı sosyolojik çevrelerdeki köylünün konumunu ele alan bir roman olarak kabul edilebilir. Bu durumu köyün Küçük Başağası Murat, “biz köylüyüz, arslanım, birbirimize karşı kurt gibiyiz, yabancıya karşı köpek gibi... Kendimiz toprakta yatarız, hatırlı konuğa kaba döşek saklarız. Komşuna bir yumurta vermezsin, versen de ilerde geride lafını edersin, başına vurursun, hatırlı konuğun atına tohumluğunu yedirirsin” (s.55) sözleriyle ifade eder. Kurnazlık, çıkarıcılık her iki çevrede de öne çıkarılan özelliklerdir. Mustafa'nın, romanın sonunda, hiçbir karşılık beklemeden, üstelik babasına gönderdiği parayı eksik verdiğini bildiği hâlde Hasan'ın bakkala olan borcunu ödemesi dışında insanı yücelten hiçbir davranışa bazı düşünce kırıntılarının varlığına rağmen Sağırdere romanında neredeyse tesadüf edilmez. İnsanların bu romanda birbirlerini insan olarak sevebilecekleri şüpheyle karşılanacak bir olgudur ya da romandaki insan tablosu içerisinde dostluk çerçevesinde bir sevginin yeşermesini beklemek boşunadır. Bu sonuç, yazarın tutumu bakımından okuyucuda tereddüt uyandırmış olsa da, kendi içinde tutarlıdır. Yazarın insanı içinde bulunduğu şartların ürünü olarak görme ve anlatmadaki başarısının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sağırdere'de, dindar kişiliği ile romanda yer alan kişilerin hep olumsuz tipler olarak anlatılması dışında, yazarın tercihleri doğrultusunda idealize edilmeden olumlu olumsuz yanlarıyla anlatılan köylüler vardır.

Sağırdere'deki sosyal sorunların eğitimin yetersizliği, yeni eğitim ve okul sistemine karşı güvensizlik ve düşmanlık, sağlık konusunda toplumsal ve ekonomik şartların yetersizliğinden kaynaklanan yanlış inançlar, ağır ekonomik şartlar karşısında yoksul düşmüş olan köylünün hayvanlarını sayımdan kaçırarak kadar vergi yükü altında ezilmesi, geleneksel tutum ve anlayışların sosyal yaşayışta yol açtığı olumsuzluklar gibi belli başlı birkaç noktada toplandığı görülür.

Kalabalık sayılabilecek kişi kadrosuna rağmen Sağırdere romanı, okuyucunun dünyasında yer tutacak güçlü roman kişilerinden mahrumdur. Kemal Tahir, roman kişilerini sosyal hayat içindeki geleneksel tutum ve davranışlar içinde, kendilerine verilen sıradan rollerle anlatma yolunu seçmiştir. Bu durum, roman kişisinden önce, yaşadığı sosyal ortamın anlatılmasının öncelendiği ya da yazarın roman kişilerini anlatmada tam bir romancı başarısı gösteremediği anlamına gelebilir. Gerçekten romanın bitişiyle beraber, roman kişileri de ortadan çekilmiş gibidirler. Kendi özel dünyalarının gücü ve ayrıcalığı ile okuyucunun zihin ve hayal dünyasında yaşamazlar. Sanki bu roman kişilerinin başlıca görevi, köyün sosyolojik ortamında yaşanabilecek olayların yürütmesine katkıda bulunmaktan ibarettir.

Kişilerinin silik ve sıradan oluşu gibi, Sağırdere, güçlü ve zengin bir olay dokusuna da sahip değildir. Modern romanın geldiği noktada, olay, klasik romana göre gücü ve konumunu kaybetmiş olsa da, her şeye rağmen roman ve hikâye gibi edebî türlerde “olay” temel unsurdur. Romancı veya hikâyecinin olay icat etmedeki gücünü, belli ölçüler ve şartlar dâhilinde, aynı zamanda yazarlık başarısının bir göstergesi olarak görmek de mümkündür. Bununla birlikte ayrıca belirtmeye gerek yoktur ki, icat edilmiş veya sıradan bir olay, ancak gerçek bir sanatkârın elinde edebî bir değer kazanabilir.

Sağırdere, düşünce dokusu bakımından da son derece kısıtlı bir romandır. Kemal Tahir'in bu romanı, köyü ve köylüyü, sıradan ve geleneksel şartlar içinde algılayan ve anlatan bakış açısının büyük ölçüde etkisi altında kalmıştır. Sağırdere'deki köy imajının, çıkarlarını koruma ve kollama noktasında ilkel duyarlıklar geliştirmiş insanların toplandığı bir mekân olmaktan fazla bir anlamı yoktur. Böyle bir mekânda insanlar, sıradan olanın ötesinde, evrensel nitelik yüklenebilecek hiçbir değeri temsil etmezler.

Üzerinde vurgu yapılan bu birkaç husus, Sağırdere'nin muhteva ve teknik bakımdan oldukça zayıf bir roman olduğunu gösterir. Romanda böyle bir sonucun ortaya çıkmasını, Kemal Tahir'in henüz romancılık hayatının başlangıcında oluşuyla açıklamak mümkündür. Nitekim daha sonraki romanları, tartışma konusu olan özelliklerine rağmen, tarihsel ve sosyolojik bakış açısının ürünü olarak zenginlik ve derinlik kazanmış romanlar olarak ortaya çıkmışlardır

Çankırı'nın herhangi bir köyünde, geleneksel hayatı içindeki köylüleri anlatan Sağırdere, okuyucunun edebî bir romanda görülebilecek estetik beklentisini karşılamaktan mahrumdur. Sanatsal gücü zayıftır. Okuyucunun dikkatini canlı tutan bir olay ve düşünce zenginliği taşımaz. Ayrıntı düzeyindeki pek çok olay ve durumun, temel bir iskelet ve düşünce etrafında toplanamamış olması, romanın dağınık ve güçsüz bir yapı kazanmasına yol açmıştır. Yerel olanı anlatmadaki bütün çabasına rağmen, roman, köylünün karakteristik özelliklerini evrensel noktaya taşıma başarısı gösteremez.

Bütün bunlara rağmen Sağırdere, edebiyat eserlerinin yalnızca edebî yönden değil, öteki bilim dalları bağlamında da araştırma konusu yapılabileceği dikkate alındığında, Türkiye'nin sosyal tarihi üzerinde çalışacaklara sınırlı ölçüde de olsa kültürel ve sosyolojik malzeme sunacak bir eserdir.

SADIK VİCDÂNÎ ve ÇANKIRI İLE İLGİLİ MANZUMELERİ

Sadık Vîcdânî And His Poems About Çankırı

İbrahim AKYOL *

ÖZET:

Çankırı, Osmanlı Devleti idari taksimatında Kastamonu vilayetine bağlı bir sancaktır. Osmanlı Devleti'nde mektupçuluk vazifesinde bulunan Sadık Vîcdânî, hayatı hakkında bilinenlere göre Çankırı'da görev yapmamıştır. Çankırı'nın Kastamonu'nun bir sancağı olması dolayısıyla ve Vîcdânî'nin ülkenin çeşitli yerlerine gidip gelirken Çankırı'yı tanımıştır.

Sadık Vîcdânî'nin Çankırı ile ilgili 4 adet şiiri bulunmaktadır. Bu şiirlerden anladığımıza göre 19. yüzyılın sonlarında Çankırı'da "cephanelik, askeri depo, askerlik dairesi ve padişah kışlası" bulunmaktadır. Bunlardan askerlik dairesi 1893 yılında yapılmış, padişah kışlası ise Sultan II. Mahmut zamanında yapıp II. Abdülhamit döneminde 1897 yılında da tamir edilmiştir. Şiirlerinde Çankırı'nın bazı yerlerindeki binaları yaptırması ve tamir ettirmesi vesile edilerek Sultan II. Abdülhamid'in övüldüğü görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELEER; Sadık Vîcdânî, Çankırı, manzûme, cephanelik, askeri depo, askerlik dairesi, kışla

SADIK VİCDÂNÎ AND HIS POEMS ABOUT ÇANKIRI

SUMMARY:

Çankırı was a subdivision of Kastamonu Province according to Ottoman Empire's politic division. Sadık Vîcdânî, who was a postal employee in Ottoman Empire, never worked in Çankırı. Because Çankırı was a subdivision of Kastamonu Province and while Vîcdânî was visiting various regions of the country, he knew Çankırı.

Sadık Vîcdânî wrote four poems about Çankırı. As we understand from his poems, there used to be "ammunition, military warehouse, military office and barracks of Sultan" at the end of 19th century in Çankırı. The military office was built in 1893 and barracks of Sultan was built during time of Sultan Mahmut II and it was repaired during time of Abdülhamit II in 1897. He praised some places in Çankırı because of Sultan Abdülhamid II.

KEY WORDS: Sadık Vîcdânî, Çankırı, poem (manzûme), ammunition, military warehouse, military office and barracks of Sultan

Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş, mektupçu, mutasavvıf, yazar ve şair kimlikleriyle çok yönlü bir kişilik olan Sadık Vîcdânî, 9 Kasım 1866'da¹ Safranbolu'da doğmuştur. Babası Kastamonu Ziraat Bankası kâtiplerinden Kayıkçızâde Mustafa Efendi'dir.

Sıbyan mektebinde "mukaddemât-ı ulûm-ı diniyye" ve Kastamonu Rüştîyesi'nde mürettep dersleri tahsil etti. Sülûs ve nesih hatlarından icazet aldı. Nakşibendî şeyhlerinden Kastamonulu Ahmet Mâhir Efendi'den² ulûm-ı aliye ve âliyye tahsilden sonra elde ettiği 1893 tarihli icazetnâme onun tasavvuf sahasındaki eserlerinin ilk habercisi sayılabilir. Ahmet Mâhir Efendi'nin Sadık Vîcdânî üzerinde, bu bakımdan en büyük tesiri yapmış olduğunu düşünmek gerekir³. Ayrıca Vîcdânî, Ahmet Mâhir Efendi'nin bir gazelini iki mısra ekleyerek (terbi'), bir gazeline üç mısra ilavesiyle (tahmis) ve bir gazelini de dört mısra ile tamamlamak suretiyle (tesdis) bir manada onları işlemiştir.

Sâdık Vîcdânî, memuriyet hayatına 1880'de başlar. İlk defa Kastamonu Vilayeti İstinaf mahkemesine mülazemet olur. Aynı mahkemede zabıt katipliği yapar. 1888'de Mektubî-i Vilayet Kalemî müsevvitliğine geçerek "mektupçuluk" mesleğine intisap etmiş olur. 1897'de Görice'ye Tahrirat Müdürü olarak atanır. 1900 yılında Kosova Vilayeti Meclis-i İdare Başkâtâbeti görevine getirilir. 1902'de Basra Vilayeti mektupçuluğuna,

* Çankırı Anadolu Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni; Çankırı Belediyesi, Dr. Rıfka Kâmil Urgan, Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi, Çankırı Anatolian High School, teacher of Turkish Language and Literature; Çankırı Municipality, member of directors' board of Dr. Rıfka Kâmil Urgan Çankırı researching center

1 Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisine göre Sâdık Vîcdânî'nin doğum tarihi 1864'tür. TDE Ansiklopedisi, c.5 İstanbul 1982, s.237

2 Ahmet Mâhir Efendi hakkında geniş bilgi için bakınız: Abdülkerim Abdulkadiroğlu, Ahmed Mâhir Efendi, TDV, İslam Ansiklopedisi, c.2, s.98

3 Ali Birinci, Tarihî Gölgesinde Meşâhîr-i Meçhûleden Birkaç Zât, İstanbul 2001, s.24

1904'de Manastır Vilayeti mektupçuluğuna, 1908'de Trabzon Vilayeti mektupçuluğuna, 1913'de Ankara Vilayeti Tahrirat Müdürlüğüne, 1919'da Hüdâvendigâr (Bursa) Vilayeti mektupçuluğuna atanır. 1921'de Bursa'nın işgali üzerine bu görevinden ayrılarak İstanbul'a döner. 1922 Haziranına kadar izinli sayılır. 1925'den itibaren emekli maaşı bağlanır. Soyadı kanunu çıkınca aile lakapları olan Kayıkçıoğlu'nu soyadı olarak alır. 1939'da da İstanbul'da vefat eder⁴.

Sadık Vîcdânî'nin 20 Şaban 1306'da (1888) Mahmud Rıdvan adında bir oğlu olduğunu, iki yıl sonra 12 Rebiülevvel 1308'de (1890) öldüğünü ve bu oğlunun mezartaşına bir kitabe yazdığını kendi şiirlerinden anlıyoruz⁵.

Sâdık Vîcdânî, 1887'de Kastamonu Mülkî Rüştiyesi'nde hüsnü hatt, Askerî Rüştiye'de de Osmanlı imlası dersleri verir. Ayrıca Kastamonu'da 28 yaşında Vilayet gazetesi başkâtipliğine getirilir. Mesleğinin mektupçuluk olmasından dolayı vilayet gazetelerinde muharrirlik (yazarlık) yapar, birçok risale ve kitap yazar, tercümeler yapar. İrili-ufaklı 20'ye yakın eserinin belli başlıcaları şunlardır:

1. Perîşan (Kaspar matbaası, İstanbul 1308, 153 s.)
2. Nagamât-ı Vîcdânîye (Kastamonu Vilayet matbaası 1312, 76 s.)
3. Fihrist-i Kur'an-ı Kerim (Asır matbaası, İstanbul 1330, 21 s.)
4. Tefe'ül-nâme-i İmam Suhreverdi
5. Bayram Namazı (Matbaa-i Amire, İstanbul 1335)
6. Cuma Namazı (Matbaa-i Amire, İstanbul 1338, 14 s.)
7. Hitâbiyat
8. Hz. Muhammed Aleyhisselam Niçin Çok Evlendi?⁶ (Orhaniye matbaası, İstanbul 1928, 151 s.)
9. Tomar-ı Turuk-ı Aliyye (4 kitap) Klasik dini kültürün tarikat ve kolları hakkında kapsamlı bilgi veren nadir eserlerinden olup Vîcdânî daha çok bu eseriyle tanınmıştır. Bu eserde önce tarikatın kurucusunun hayatı, silsilesinden başlayarak verilir, tarikatın âdâbı-erkânı, yayılışı aktarılır. Tarikatın kolları tek tek ele alınır. Yer yer kaynaklardaki bilgiler de tenkide tabi tutulur. Bu eserin 1. cildinde Melâmîlik, 2. cildinde Kadiriyye, 3. cildinde Halvetiyye 4. cildinde Sufi ve Tasavvuf, 5. cildinde Bektaşilik anlatılır. (Evkaf-ı İslamiye matbaası, İstanbul 1338-1340/1919-1922)

NAGAMÂT-I VİCDÂNİYE:

Vîcdânî'nin nağmeleri veya vîcdandan nağmeler anlamına gelen bu eser, yazarın şiirlerinden oluşmaktadır. Matbu olan bu eserin elimizde 1312 (1894) tarihinde Kastamonu Vilayet Matbaasında basılan nüshası bulunmaktadır⁷. Toplam 76 sayfa olan bu eser, mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimededen öğrendiğimize göre Vîcdânî, şiirlerini basma fikri ve kitabının isim babası üstâd-ı ekremim dediği Ahmet Mâhir Efendi'dir. Kitabında Ahmet Mâhir Efendi'nin bir gazelin terbi' (dörtleme), bir gazelin tahmis (beşleme) ve bir gazelin de tesdis (altılama) etmiştir. Kitaba, geleneğe uyarak besmele, hamdele, salvele ile başlayıp “Çehâr-ı yâr-ı güzîn, Cenâb-ı Fatımatü'z-Zehrâ, Li-cenâb-ı sıbteyni'l-mükerreremîn, Li-hazerât-ı ashâb-ı kirâm” methiyeleri ile devam eder. “Tahdîs-i ni'met” başlıklı 46 beyitlik padişaha sunulan bir kaside, “medh-i pâdişâhî” başlıklı beş bölümden oluşan bir tardiye ve yine pâdişaha övgü mahiyetinde iki ayrı şiir bulunmaktadır. Nagamât-ı Vîcdânîye'de çeşitli kişilerin mezar taşlarına yazmış olduğu kitabeler, şarkılar, kıt'alar, gazeller, sakinâme, münazara tarzında şiirler vardır. Ayrıca Taşköprü hükümet konağı için de bir tane tarih manzumesi bulunmaktadır.

Sâdık Vîcdânî'nin şiirleri arasında orijinalitesi ile dikkati çekenler tarih manzumeleridir. Özellikle “kıta'ât-ı târihiyye” başlıklı tarih manzumesi 4 kıt'a olup, kültür tarihimizde bir ilk olma durumundadır. Bu manzumede her mısra'nın toplamı karşısına verilmiş, ilk üç mısra'nın toplamı, dördüncü mısra'a denk gelmiştir. Böyle bir uygulamanın örneğine şu ana kadar rastlanmamıştır⁸.

4 Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bakınız. Ali Birinci, a.g.e. s. 23-30

5 Sadık Vîcdânî, Nagamât-ı Vîcdânîye, Kastamonu-1312, s. 72

6 Bu eserin Ahmet Karadut tarafından sadeleştirilerek Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınlarından (Ankara-1991), Dursun Gürlek tarafından hazırlanarak “Peygamberimiz Niçin Çok Evlendi” ismiyle Bedir Yayınlarından (İstanbul-1998) iki ayrı neşri yapılmıştır.

7 Bu çalışmada kullandığımız eser, Dr. Rıfık Kâmil Urgan, Çankırı Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde 892 numara ile kayıtlıdır.

8 Ebced hesabıyla tarih düşürme konusunda en geniş ve muhtevalı araştırma Prof. Dr. İsmail YAKIT'ındır. Onun eserinde böyle örnekler bulunmayıp, buna yakın olanları vardır. Bkz. İsmail YAKIT, Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İstanbul 2003, 496 s.

Kıta'ât-ı Tarihiye⁹

1

Buldu feyz-i inbisâtın "ma'delet"	544
Sâye-i adlinde ey zıll-ı "Hudâ"	605
Hep senâ-hânın cihân lutfun "amîm"	+ 160
"Pâdişâha çok yaşa binler yaşa"	1309

2

Eyledin halkı rehîn "mes'adet"	574
Ey yegâne zıll-ı zât-i "Kibriyâ"	233
Der hulûs-ı kalb ile nev'-i "beşer"	+ 502
"Ey Hüdâvend-i cihân binler yaşa"	1309

3

Ey veliyy-i ni'met "Osmâniyân"	722
'Âleme sensin yegâne "mültecâ"	474
Medh-hânındır bütün her nükte "-senc"	+ 133
"Şehr-yârim dâim ol çok yıl yaşa"	1309

4

Sâl-i mâlîden çıkar üç "kıt'ada"	193
Altı târih-i musanna' "habbezâ"	711
Geldi hâtîfden de bir 'âlî "sadâ"	+ 95
"Şehr-i yârim dâim ol çok yıl yaşa"	1311

ÇANKIRI MANZUMELERİ:

Nagamât-ı Vîcdâniye'de Çankırı ile ilgili 4 ayrı manzume bulunmaktadır. Bu manzumeler şunlardır:

KENGİRİ CEPHÂNESİ İÇÜN

Fâ 'î lâ tûn fâ 'î lâ tûn fâ 'î lâ tûn fâ 'î lûn

Şâh-ı devrân Hazreti Abdülhamîd-i a'zâmın
Merkez-i umrân-ı âlem mîlket-i şâhânesi

Sâye-i lutfunda oldu sâha-pîrây-ı vücûd
Ahd-i Fârûkânesinde Kengiri cephânesi

ÇANKIRI CEPHANESİ İÇİN

Zamanın en büyük padişahı Hazreti Abdülhamid'in şâhâne mülkü, cihanın medeniyet merkezidir. Çankırı cephanesi (Hz. Ömer gibi adaletle hükmeden) padişahın zamanında O'nun lütfunun gölgesinde (sayesinde) varlık alemini süsledi.

KENGİRİ DEBBOYU İÇÜN

Mef 'û lû me fâ 'î lû me fâ 'î lû fe 'û lûn

Zıll-ı zalîl-i Yezdân hâmi-i zîr-destân*
Mâhi-i bağı u tuğyân Abdülhamîd-i sâni

⁹ Nagamât-ı Vîcdâniye, a.g.e. s.25

* Bu beyit, vezin açısından problemlidir.

Olsun erîke-pîrâ tâ haşre dek İlâhî
Yapdırdı bu debboyu o şâh-ı bî-müdânî

ÇANKIRI DEPOSU İÇİN

Allah'ın yeryüzündeki koyu gölgesi, âcizleri koruyan, azgınlıkta ileri gidenleri, doğru yoldan sapanları mahveden ve tahtı süsleyen İkinci Abdülhamîd'i, Allah, kıyamete kadar (korusun). Bu depoyu o eşi olmayan Padişah, yaptırdı.

KENGİRİ DÂİRE-İ ASKERİYYESİ İÇÜN

Me fâ 'î lün Me fâ 'î lün Fe 'û lün

- 1 Şehinşâh-ı cihân Fârûk-sîret
Meh-i gerdûn-haşmet mihr-i şevket
- 2 Ki sultân-ı zamân Abdülhamîd Han
Odur zill-ı zalîl-i Rabb-ı izzet
- 3 Vücûdu tâ ebed olsun İlâhî
Şeref-bahşâ-yı evreng-i hilâfet
- 4 Yapılsın ahd-i iclâlinde böyle
Hezârân câ-yı miknet dâr-ı satvet
- 5 Çalışdı emr-i inşâsında el-hak
Kemîne bendesi gayretli Tal'at
- 6 Dü-mısrâ' cevherîn târihi nazma
Kulu Vîcdânî etdi sarf u gayret
- 7 "Yapıldı pek güzel tarz-ı nevînde
Makarr-ı hâdmân-ı mülk ü devlet" 1308

ÇANKIRI ASKERLİK DAİRESİ İÇİN

1. O Cihan padişahı, Hz. Ömerü'l-Fârûk huylu Sultan, feleğin haşmetli ayı, heybetli güneşidir.
2. Zamanın sultanı Abdülhamîd Han, izzet sahibi olan Allah'ın yeryüzündeki koyu gölgesidir. (Kudretli halifesidir.)
3. Allah'ım! Varlığı, şerefli hilafet tahtında ebedî olsun.
4. Onun ezici kudreti zamanında böyle binlerce güç evi yapılsın.
5. Hakikaten onun aciz kölesi Tal'at, inşaat işi için gayretle çalıştı.
6. Âciz bendesi olan Sâdık Vîcdânî kulu da gayret ederek iki mısralık şu mücevher tarihi nazma muvaffak oldu. (Yani Vîcdânî iki mısradaki tarih düşürdü)
7. "Devlet ve mülkün karargâhı yeni tarzda pek güzel yapıldı" 1308 Rûmî / 1892-93 Miladi

KENGİRİ'DAKİ KIŞLA-I HÜMÂYUNUN TA'MİRİ İÇÜN TARİH

Me fâ 'î lün Me fâ 'î lün Me fâ 'î lün Me fâ 'î lün

- 1 Şehinşâh-ı müfehham Hazreti Abdülhamîd Hân'ın
Cihâna sâye-i eltâfı bahş etmektedir umrân

- 2 Adâletde, şecâatde, sehâda mülhemiyetde
Atâ vü mekremetde mislinî hiç görmedi devrân
- 3 Bu zîbâ kışlayı inşâyâ bezl-i himmet etmişdi
O şâhın cedd-i pâki Hazreti Mahmûd-ı adlî Hân
- 4 Harâbe müşrif olmuşdu mürûr-ı vakt ile amma
Şeh-i umrân perver eyledi ta'mîrini fermân
- 5 Midâd-ı zerle târihi yazılsun çünkü Vîcdânî
"Zihî i'mâr idildi beyt-i ceyş-i nusret-i Mennân" 1312

ÇANKIRI'DAKİ PADİŞAH KIŞLASININ TA'MİRİ İÇİN TARİH

1. Yüce övünçlü padişah Hazreti Abdülhamid Han'ın lütuf gölgesi cihana medeniyet bahşetmektedir.
2. Dünya; adalette, kahramanlıkta, cömertlikte, ihsanda ve ikramda eşi ve benzerini görmedi.
3. O Padişah'ın temiz ceddî, adaletli Hazreti Mahmud Han, bu güzel kışlanın inşaatı için çokça yardım etmişti.
4. Fakat zamanla kışla harap olarak yıkılma durumuna gelmişti. Memleketi imar etmeyi çok seven Padişah onun tamiri için emir buyurdu.
5. Vîcdânî, altın mürekkeple tarihi yazılsın. Çünkü "ihsanı bol olan Allah'ın yardımıyla zaferle müjdelenmiş ordunun kışlasına güzel ta'mir edildi." 1312 Rûmî / 1896-97 Miladi

SONUÇ:

Çankırı, Osmanlı Devleti idari taksimatında Kastamonu vilayetine bağlı bir sancaktır. Sadık Vîcdânî'nin Çankırı'da görev yapmadığını biliyoruz. Çankırı'nın Kastamonu'nun bir sancağı olması dolayısıyla ve Vîcdânî'nin bu merkezden ülkenin çeşitli yerlerine gidip gelirken Çankırı'yı tanıdığını söyleyebiliriz. Diğer yandan Vîcdânî'nin Çankırı'ya gelip gelmediği ile ilgili bir bilgiye de sahip değiliz. Şiirlerinde Çankırı'daki yerleri, Sultan II. Abdülhamid'den dolayı övdüğünü görüyoruz.

Bu şiirlerden anladığımıza göre 19. yüzyılın sonlarında Çankırı'da "cephanelik, askeri depo, askerlik dairesi ve padişah kışlası" bulunmaktadır. Bunlardan askerlik dairesi 1893 yılında yapılmış, padişah kışlası ise Sultan II. Mahmut zamanında yapıp II. Abdülhamit döneminde 1897 yılında da tamir edilmiştir.

KAYNAKÇA:

- Abdulkadiroğlu Abdulkerim, Ahmed Mâhir Efendi, TDV, İslam Ansiklopedisi, c.2
 Birinci Ali, Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât, İstanbul-2001
 Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Lügat, Ankara-2002
 Sadık Vîcdânî, Hz. Muhammed Niçin Çok Evlendi, Haz. Ahmet Karadut, Ankara-2004
 Sadık Vîcdânî, Nagamât-ı Vîcdâniye, Kastamonu-1312
 Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Sadık Vîcdânî mad. c.5, İstanbul-1982 s.237
 Unat Faik Reşit, Hicri Tarihleri Miladi Tarihe Çevirme Klavuzu, Ankara-1988
 Yakıt İsmail, Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, İstanbul-2003

ABDULLAH ÖZAY'IN KÜTÜPHANESİ ve CÖNGÜ

The Library And Poetry Book Of Abdullah Özay

Kadir ALPER *

ÖZET:

Çankırı'da gizli bir hazine gibi yaşamış ve öldükten sonra çeşitli yönleriyle tanınmış olan Abdullah Özay'ın içerik açısından çok zengin bir kütüphanesi vardır. Bunların arasında, azizi olan Şemsi Ergüneş'in çevirdiği ya da telif ettiği eserlerin yanında kendi kaleme aldığı eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerden belki de en ilginç olanı 18-20 yaşlarından itibaren güzel bir hat ile kaleme aldığı bir cöngüdür. Mutasavvıf şair kimliği olan Özay'ın cöngü divan ve halk edebiyatlarının müstereklerini sergilemesi açısından ebadı küçük ama mesajı büyük bir ayna hükmündedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Abdullah Özay, Necati, Şemsi Efendi, Melamilik, Şiir, Cöng, Çankırı

THE LIBRARY AND POETRY BOOK OF ABDULLAH ÖZAY

SUMMARY:

There is a library in Çankırı with very wealthy content that belongs to Abdullah Özay who has lived like hidden treasure and became known with his many qualities after his death. Among these, there are works that he authored himself besides the ones his beloved, Şemsi Ergüneş translated or wrote. Maybe the most interesting one of these works is a poetry book that he began to write with a beautiful style at the age of 18-20. The poetry book of Özay, who has an Islamic mystic and poet identity, functions like a mirror with small size but great message in displaying the common characteristics of palace and folk literatures.

KEY WORDS: Abdullah Özay, Necati, Şemsi Efendi, Melami sect, Poetry, Poetry book, Çankırı

Araştırmacılar, Türk Edebiyatını tarihi seyri içinde muhtelif alanlarda incelemişler. Bu sahalar arasındaki estetik ve anlayış farklarına göre de Divan Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Tanzimat Edebiyatı gibi isimlendirmeler yapmışlardır. Halk Edebiyatı'nı da Âşık Tarzı Halk Edebiyatı ve Dini Tasavvufi Halk Edebiyatı olarak alt şubelere taksim etmişlerdir. En başta araştırma ve incelemelerde kolaylık sağlamak amacı ile yapılan bu sınıflandırma, peşinden, sözü edilen alanların birbirinden kapalı halk zümrelerini temsil ettiği savını ve tartışmaları ortaya çıkarmış, birbirini eleştiren pek çok kitap ve makale ortaya konmuştur. Bu tartışmaların sonunda genel kabul gören görüş ise; Türk Edebiyatında birbirinden tamamen kopuk edebi anlayışların olamayacağı, ancak toplumu oluşturan bütün katmanların, ortak genel kültürden kendi anlayışları, eğitim inancı ölçüsünde aldıkları kültür materyallerini yine aynı ölçüde ve güzellikte işleyip umumi kültüre takdim etmiş olmasıdır. Evet, insanların birbirinden farklı olduğu gibi toplumlarında da ince farklılıklar gösteren toplum katmanları bulunacaktır. Fakat söz konusu katmanlar. "Bir şeyin kaymağı yine kendi cinsindendir." atasözü çerçevesinde birbirinden tamamen kopuk ve farklı olamazlar. Bu durumu edebi açıdan ispatlamak hiç de zor değildir. Çünkü, yetişen binlerce edebimiz içinde sadece yetiştirdiği edebi çevrede eser verenler yoktur¹. Kimi divan şairi hece ölçüsü ile, kimi halk şairi de aruz ölçüsüyle büyük bir kısmı ortak bir düşünce dünyası kurgulamışlardır. Hele hele çoğu tasavvufi şiir, beşeri aşk anlayışı ile okunduğunda aşık tarzı halk edebiyatı ürünlerinden ayırd edilmesi mümkün olmayacaktır. Bunun nedeni: Hangi duygu ve düşünce ikliminde olursa olsun, kendini ifade etmek isteyen insan toplumun ortak değerlerine seslenmek zorundadır. Bunu yaparken de yaşadığı dönemin ve eskiden beri süre gelen geleneğin örtüsüne bürünerek 'aidiyet' duygusunu da yaşar ve yaşatır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz düşünceleri pek çok araştırmada da somut olarak görmek mümkün olduğu gibi makaleye konu olan Abdullah Özay'da(Necati) da görmek mümkündür.Bir önceki dergi sayısında

* Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Çankırı Belediyesi Dr.Rıfka Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi, Instructor of Turkish Language and Literature, Çankırı Municipality Dr.Rıfka Kamil Urgan Çankırı Research Center.

1 Prof. Dr. C.Kurnaz, Divan ve Halk Şiiri Müsterekleri Üzerine Denemeler, Ank. 1997 Akçağ Yay.

tanıtıldığı üzere Abdullah Özay(Necati) Tasavvufi Halk Edebiyatı sahasında mensur-manzum eserler vermiş bir şahsiyettir. Kendisi Yesevi'den Yunus'tan gelen berrak tasavvufi anlayışı melamet ve tevazu hırkasına bürünerek çağdaş bir anlayışla temsil edenlerden biridir².

Necati'nin Şiirleri

Necati'nin şiirlerinin pek çoğu, Azizi Şemsi Efendi melamet yolunda bazı hasiyeti paylaştığı bazı arkadaşlarını kaleme aldığı manzum mektuplardan oluşmaktadır.

Bu şiirler vahdeti vücudla ilgili bazı eserler, Necati tarafından istinsah edilirken gelen ilhamla yazılmıştır. Klasik anlamda, edebi kıymeti fazla olmayan bu şiirler; döneme, tasavvufi anlayışa ve son dönem Melamiliğine ışık tutması bakımından önemlidir.

Necati bütün şiirlerini hece ölçüsü ile kaleme almıştır. Ancak bazen bu ölçü ile divan edebiyatı nazım biçimlerinden gazel, mesnevi,kıt'a ve müfretler kaleme alınmıştır.Karışık olması yine yukarıda sözünü ettiğimiz hususu kanıtlar mahiyettedir.Bu halk adamı diye tabir edeceğimiz biraz mehtap medrese görmüş kişiler müşterek edebi unsurları kanıtlamışlar.Edebi sahalar arasında geçiş alanları teşkil etmişlerdir.

Abdullah Özay (Necati)' ın Eserleri Ve Kütüphanesi

Necati'nin şiirleri dışında elimizde kendi telif ettiği bir eseri bulunmamaktadır;Ancak yakınlarının bildirdiğine göre Necati, Filibeli Şehbender-zâde Ahmet Hilmi'nin A'mâk-ı Hayal benzer tasavvufi bir roman yazmış, bu eserini bastırmak üzere İstanbul'da bir matbaaya vermiştir. Ancak bazı sebeplerden ötürü eserle ilgilenememiş ve kendisinin vefatıyla da sahiplenememiştir.

Abdullah Özay'a 1969 senesi Haziran'ında üstadı Şemsi Ergüneş'in oğlu ve halifesi Ali Muhyiddin Ergüneş tarafından ihvanı idare için ruhsat ve icazet verilmiştir³.

Özay'ın melamiler içindeki ehliyeti ile, sözü edilen ekolün önem verdiği bazı eserleri Osmanlı Türkçe'sinden ve Latin harfleri ile basılmış nüshalarından istinsah etmiştir. İstinsah ettiği ve bizim elimizde bulunan bu eserler, kendi şiirleri ile beraber onun 'Özel kütüphanesini' oluşturmaktadır⁴.

Abdullah Özay'ın İstinsah ettiği Başlıca Eserler:

A. Şemsi Efendi'nin telifi olan eserler

- 1-) Divan'ı İlahiyyat
- 2-) Mektubât
- 3-) Sohbetler
- 4-) Fatiha Şerhi
- 5-) Nasihat
- 6-) Yunus Emre'nin bir ilahisinin şerhi

B.Şemsi Efendi'nin Tercüme Ettiği ve Abdullah Özay'ın İstinsah Ettiği Eserler

- 1-) Niyazî-i Mısırî Divânı Şerhi
- 2-) Kitabü'l marife
- 3-) Kitabü'l Ba Risalesi
- 4-) Meşahidü't Tevhid
- 5-) Vâridat Şerhi
- 6-) Bürhanü's-Sâlikîn
- 7-) Fütühattan Esmâ ü Hüsna Tercümesi
- 8-) Fütühat-ı Mekkiyye'den İnsan-ı Kâmil Tercümesi

2 Kadir ALPER, Millî Folklor Dergisi 61. sayı Yıl: 2004

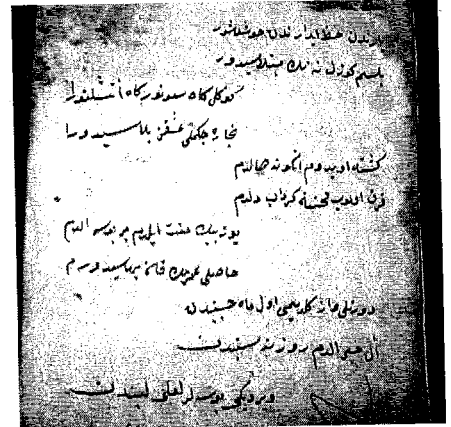
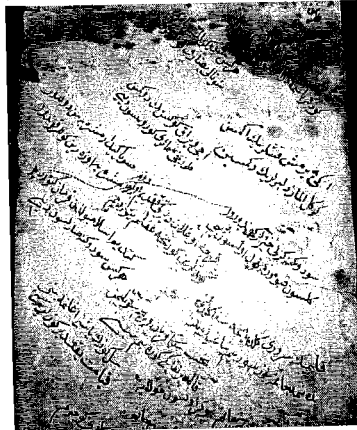
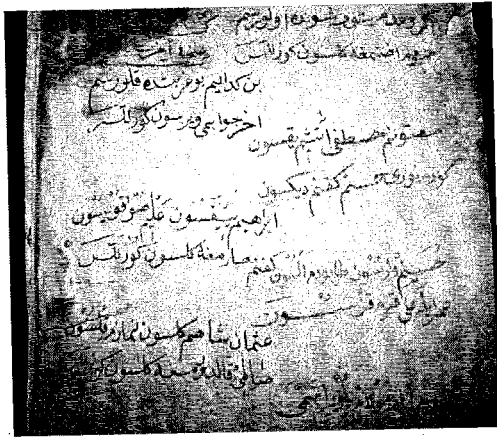
3 Mustafa Tatcı, Çankırlı Bir Melami Şair A.Özay 2004)

4 Abdullah Özay'ın istinsah ettiği ve kendi şiirlerini yazdığı defterler, mektuplar kütüphanemizdedir.

C. Kendi Yazdığı Eserler

- 1-) Abdullah ÖZAY'ın Divânı
- 2-) Hac Seyahatnamesi (Manzume)
- 3-) Tasavvufî Roman (Henüz Elimizde Değil)
- 4-) Kendi hattı ile bir Cönk.

Necati'nin kütüphanesinde bulunan cönk, kırmızı meşin kaplı olup 203 varaktan oluşmaktadır. 11,5x 23 ebatında olan cönte Karacaoğlan, Dertli, Gevherî, Enverî, Kul İsmâil, Sâdık, Hicâbî, Sabri, Şâkir, Âşık Ömer, Erzurumlu Emrah gibi şairlere ait 187 adet şiir bulunmaktadır. Şiirler genellikle koşma ve türkü biçimindedir. Divan ve halk şiirinin kesişme noktalarından biri diyebileceğimiz kalenderî örnekleri de görülmektedir. Birkaç varakta ise üzerinde gazel başlığı bulunan birkaç beyit bulunmaktadır. Bir varakta da manzum bir hatim duası bulunur. Cöngün ilk sayfalardan birinde 1928 bir diğerinde de 1932 miladi tarihleri kayıtlıdır. Yazmaya ve okumaya çok meraklı olan ve 1910 doğumlu olan Necati daha 18-20 yaşlarında muhtelif şairlerin şiirlerini defterine kaydetmeye başlamış güzel hattıyla da bunu kalıcı hale getirmiştir. Kendi çapında bir mutasavvıf şair olan Necâti'nin defterine kaydettiği şairler onun duygu ve düşünce dünyasının şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Cönte bulunan 187 şiir ve 20 kadar müfred, ileride tıpkıbasım olarak neşredilecektir. Cönteki şiirler kapsamlı bir bilimsel incelemeye tabi tutulduğunda nüsha farkı ortaya çıkan şiirlerin yanı sıra bilinmeyen bazı şiirler de tespit edilebilecektir. Aşağıda, cönten birkaç varak örneği görülmektedir:

NECATİ'NİN CÖNGÜNDEN BİRKAÇ ŞİİR ÖRNEĞİ

Bu kısımda, cöngün ilk sayfalarından, günümüz Türk alfabesine aktarılmış birkaç şiir örneği görülmektedir:

1b

Eğer va'dem yetüb şunda ölürsem*
Suyum ısıtmağa gelsün güzeller

Ben gedâyım bu gurbetde kalursam
Âhir cevabımı virsün güzeller

Meftunum Mustafa ateşim yaksun
Gözüm nuru Hasan'ım kefenim diksün

İbrahim yıkasun Ali'm su koysun
Kefenim sarmağa gelsün güzeller

Hüseyn'im varsun tabudum alsun
Ömer ile Ali kabrim kazsun

Osman şâhum gelsün namazım kılsun
Salumu kaldırmağa gelsun güzeller

Yusufum kabrûme diksün alaşımı
Üzerime çadır kursun güzeller

Ömer gezer idi kendi halinde
Eksiği çokdur Hakk'ın yanında

Üçümde yedimde yahûd kırkımda
Canım içün bir şeftâli virsün güzeller
(Her kim bu türküyü okursa Âşık Ömer'in ruhuna 3 kul. 1 fat. okusun)

2a

SEMÂ'Î

Dilberler çarşusuna uğradım
Güzeller başıma dür alsun deyi
Herkes sevdüğün almış yanına
Şevtali bazarı kurulsun deyi

Eğivermiş kaşlarının ikisin
Gönül almaz dilberlerin değmesin
Açıver ak göğsün düğmesin
Turuncu memeleri görünsün deyi

Suya gider maşrabasın doldurur
Maşraba üzerine güller kondurur

* Bazı şiirlerde hece ve kelime hataları bulunmaktadır. Özgün metindeki duruma göre okuma yapılmıştır.

Sevdiğine gizli haberler gönderir
Gelsin kapımıza kul olsun deyi

Karac'oğlan der ki kakdım oturdum
Güzelleri görünce aklım yitirdüm
Kendim İslambol'dan ferman getürdüm
Herkes sevdüğüne sarılsun deyi

***

Kalbimin serveri geldi yanıma
Şifa kıldı bedenime canıma
Yüz süreyim yanağın teline
Be hub sana kurban vereyim beni

Kaldur nikabını göreyim seni
Sil gözün yaşını ağlatma beni
Kıyamet yaktırır gözler seni

***

Kazıldı kabrim tendedir canım
Şükrolsun Mevla"ya Yanımda yarım
Niyâz et Mevla'ya alsın canım
Yüklendi burhanım çekildi gücüm
Budürür günahım affeyle suçum

(Veciz Söz)

Her ne kadar karnım aç olsa doyar iki lokmadan
Her ne kadar gözle baksam gözüm doymaz bakmadan

DERTLİ

Yar neden haz eder neden hoşlaşur
Bilmem güzel nenin müptelasıdır
Gönül gâh soyunur gâh ateşlenir
Naçar çekmeli aşkın belasıdır

Sefine-i aşkım engine saldım
Gark olub mahine girdab daldım
Yüz bin minnet eyledim bir buse aldım
Hasılı ömrümün kan pahasıdır

Verdiği buseler la'li lebinden
Üftâde vasılın dış kirasıdır.

BEYT

Sana bir söz demek gönlüm diler amma hicabım var
Bana bir şifa ver de sana sonra cevabım var

DERTLİ

Dinle dilber evvela başdan ne söyler perçemin
Cemâl-i ruhsârınla mülk da'vâsı eyler perçemin

Simsiyah olmuş kararmış celalinden çehresi
Kanlı erbâb-ı uşşâk olmak ister perçemin

Şah-veş emreylemiş İklim-i Rum karâtına
Asker-i sivâre itmiş ser-askeri perçemin

Hiffetsiz adam gibi kaya üzre serilmiş yatar
Merhem-i hüsnündeki esrâra yeğler perçemin

Çok bıçaklardan bekaye kılmadı amma söyliyem
Gör olur ebruların isminde hançer perçemin

Kakül ü müjgâna meddah olmuştur ru'yet
Meclis-i rindânelerde evsâfın eyler perçemin

BEYT

Dönmezem aşkın yolundan ta ki canım sendedir
Çok güzeller gördüm amma gönlüm yine sendedir

KALENDERİ (ŞÂKİR'den)

Ey cilve-nümâ âşık u hayrânın olayım
Gül yüzüne ben bülbül ü nalânın olayım

Nâdân ile sen bunca zaman eyledin ülfet
Lutfeyle güzel ben dahî yârânın olayım

Bir kez bize teşrif edüp gelsen efendim
Yüz yerde koyup hâk ile yeksânın olayım

Ger ıyd u vaslına bir kez ersem
Renceyle beni yollarına kurbanın olayım

Sen bir kerem et Şakir"e cüd-i kesirim
..... bir gece mihmânın olayım

SONUÇ

Sonuç olarak bahsedeceğimiz ilk husus: Çankırı'da bir kenz-i mahfi misâli yaşamış olan Abdullah ÖZAY, zihinlerde ilmî kültürel ve sosyal açılardan silinmez izler bırakmıştır. Onun kişiliğinin değişik yönlerini, kendisine yakınlığı ölçüsünde yanında bulunanlar görebilmiş, fark edebilmiştir. Onun ve dolayısıyla Çankırı'nın ilim-kültür dokusunun cüz'i bir kısmını da olsa aydınlatacağını düşündüğümüz ve yukarıda sözünü ettiğimiz Özay tarafından istinsah edilen eserlerin çevirisini, yine Çankırı Araştırmaları Merkezi'mizin bünyesinde gerçekleştirmeyi düşünmekteyiz. Bu sayede, öğretmen, aydın, mutasavvıf, mevlithan, esnaf, baba, dede...Abdullah ÖZAY'ın

örnek kişiliğı ve herkesin görmesini istediğimiz olgun Çankırlı kimliğı daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktır.

İkinci husus ise Halk Edebiyatı geleneğinin mahsullerinden olan cönkle ilgili: Cönklerin genelde yazarları belli değildir ve cönkte hangi şairin şiirleri ağırlıktaysa cönk o şâire ait olarak kabul edilir. Yazarı belli olan cönkler sınıfına dahil edebileceğimiz yukarıda varak örneklerini verdiğimiz cönkte ise Özyay'ın 18-20 yaşlarından itibaren çeşitli şairleri takip ettiğini görmekteyiz. Bu durum ileride kendi divanını oluşturmaya zemin hazırlayacaktır. Divan oluşturma fikri de, azizi olan Şemsî Ergüneş'in divanını istinsah ederken ortaya çıkmış olsa gerektir.

Son olarak yapılan araştırmalar ile ortaya konduğu üzere, divan ve halk edebiyatlarının pek çok müşteregi vardır; bunları bir madalyonun iki cephesi olarak da adlandırabiliriz. İncelememize konu olan Özyay (Necâti)'in da şiirlerinde gerek biçim gerek içerik(tür) açısından bu ortaklıkları gözlemlemek mümkündür.

KAYNAKÇA:

- Prof. Dr. C.Kurnaz, *Divan ve Halk Şiiri Müsterekleri Üzerine Denemeler*, Ank. 1997 Akçağ Yay.
 Kadir ALPER, *Millî Folklor Dergisi* 62. sayı Yıl:2004, M. Tatçı, Ank. 2004,
Melamet Yolunda Çankırlı Bir Şair: Necatî, Abdullah Özyay, Çankırı Araştırmaları Dergisi, Dr. Kamil Rıfki
 URG A Çankırı Araştırmaları Merkezi ,01.08.2006 Çankırı

KAHVE, KAHVEHANELER VE ÇANKIRI KAHVEHANELERİ

Coffee, Coffee shops and Coffee shops in Çankiri

Sadık SOFTA *

ÖZET:

Kahve ne zaman, nerede çıktığı tam olarak bilinmese de, bilinen bir şey vardır ki, tanınıp bilindiğinden buyana hızla yayılmış, insan hayatında önemli bir yere oturmuş, özel günlerde ve zamanlarda aranır olduğu gibi, normal zamanlarda da baş tacı edilmiştir. Günlük olarak yemeklerden sonra aranan kahve, hayatın dönüm noktalarından olan evlenmelerde bile öne geçmiş, sunuş şekline kadar belirleyici özelliğini devam ettirmiştir.

Bilhassa Çankırı'da yâren ve sohbet toplantılarında damgasını dört dörtlük olarak vurmuş, adı ile anılan "kahve misafirliği" deyimini sosyal hayata kazandırmıştır. Yârende özel törenle kendine yer edinmiş bir içecektir ve bu özelliği gösteren başka bir içeceğe rastlanması mümkün değildir. Sosyal hayat içinde pek çok törenlerde, özel sunumlarla öne çıkmış, kendi adı ile anılan kahvehaneleri de kendisi gibi gözde mekânlar durumuna getirmiştir. Kahvehaneler, hala sosyal hayatın vazgeçilmezleri arandaki yerini korumaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER; Çankırı, Çankırı kahvehaneleri, Kahve, Türk Kahvesi, Kahvehane, Kahve Misafiri

COFFEE, COFFEE SHOPS AND COFFEE SHOPS IN ÇANKIRI

SUMMARY:

Although it is not clear when and where coffee was explored, it spread out rapidly since it was explored, and it has an important role in human life. It has been the most favorite soft drink in daily life and also in occasions. It is generally preferred after meals in daily life. It has an important role even in wedding ceremonies, which are milestones of human lives. It keeps its definitive characteristic from cooking stage to service.

It is known well in friend arrangements and conversation especially in Çankırı, and the term of "visiting for coffee" was contributed to social life. It also occupies an important place in friend arrangements and occasions. It is not possible to see another drink, which has similar characteristics. It has an important role in social life and also many occasions with its special serving ways. It has made the shops, which are called with its name, attractive places. Coffee shops have still kept their places among integrated parts of social life.

KEY WORDS; Çankırı, coffee shops in Çankırı, coffee, Turkish coffee, coffee shop, guests for coffee

Kahve¹

Bir Çankırı türküsü, "Kahve Yemenden gelir" diye başlar. Aslında bu türkü kahvenin Çankırı tarihindeki önemini de işaret eder. Türkiye bakacak olursak kahvenin önce Yemen'de yaygınlaşmaya başladığı² anlaşılmaktadır. En azından yaygın kanaat bu. Bir de Türk kültürüne imzasını atan bir söz vardır ki, şarkılarda da yerini almıştır; "Bir fincan kahve olsam." Öyle güzel bir söyleniş var ki, vefasızlığı yâda vefalılığı kısa ve öz anlatan sözlerin başında gelir. Öte yandan bir şeye daha işaret eder. Bizim kültürümüzde kahve demek sıcak bir sohbetin de mührü demektir. Samimiyetin, içtenliğin, güven duyarak, dürüstçe insanların birbirlerine

* Öğretmen, Araştırmacı Yazar, Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi, Teacher, researcher author, member of directors' board of Dr. Rıfki Kamil Urgan Çankırı researching center.

1 Latince adı *coffea arabica* olup *rubiacaceae* familyasına bağlı 7-8 m. Boyunda bir bitkinin ve bunun tanelerinin adıdır. Tanelerinin çekirdek kısmı kavrulup toz haline getirilerek ve sıcak su ile karıştırılarak elde edilen içecek de aynı adla anılır. Kahve kelimesinin Arapça'da ne zamandan itibaren kullanıldığı bilinmemekle beraber ilk anlamının "şarap" olduğu ve iştah kestiği (kahy) için bu mânâyı aldığı, bugün kahve olarak adlandırılan içeceğe bu adın ehl-i keyf kimseler tarafından verildiği kaydedilmektedir. Kelime ayrıca "doyma, halis süt ve koku" anlamlarına da gelmektedir. (Kâmus Tercümesi, IV, 1 145-1 146), (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.24, İstanbul 2001).

2 Ralph S. Hattox, Çeviri: Nurettin Elhüseyni, Kahve ve Kahvehaneler, Bir Toplumsal İçeceğinin Yakındoğudaki Kökenleri, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 38, Mayıs 1998- S.20

yaklaşımı demektir. İki eski dost bir araya gelse, şöyle bir köşelerine çekildi mi, yıllanmış, demlenmiş dostluğun, yar ve yârenliğin en güzeline örneklik teşkil ederler. Kahvenin yapısından gelen bu sıcaklıktan olsa gerek daha sonraları bu sıcak sohbetler kahvehanelere de kaymış olmalı. Ne de olsa, kahvehane her şeyden önce bir konuşma yeri idi. Konu ciddi yada gayri ciddi amaçlara dönük olsun, herhalde hiçbir yer sohbet sanatına kahvehaneden daha uygun düşmezdi. Çoğu zaman konuşmalar dile düşmüş dedikoduları yeni dinleyicilere aktarmaya yönelik kahvehane yaratıcılığının ürünü olan hafif ve boş türdendi. Dufour insanların 'özellik taşımayan şeyler ya da mizahi dedikodular üzerine' bulanık sohbetlere koyularak oyalandıklarını anlatmaktadır³. Öte yandan Ömer Türkoğlu'nun deyimiyle, Eskiler rivayet ederler ki; tabaka ve kahve sözleri ile Tanrı'nın güzel isimlerinden olan Kavî sözü, ebced hesabıyla 110 olduğundan dolayı her ikisinin de dünyadan kaldırılması mümkün olmamış⁴.

Kahve İçmek: "Cezve seçiminden kısık ateşte hazırlanışına, fincanlara yavaş yavaş dökülmesinden, törensel bir dikkatle ufak ufak yudumlanmasına kadar başlı başına bir gelenektir Türk kahvesi içmek. Çoğu ailede alışkanlık haline gelen akşam yemeklerinden sonra içilen kahve, huzur vericidir. Kız isteme sırasında ise saygı ifade ederken köpüklü olan kahve, istenen kız tarafından pişirilerek el becerisinin göstergesi olarak kabul edilir. Ev toplantılarında hanımlar arasında pişirilen kahve sonunda ters dönmüş kahve fincanları bakılacak fallara işaret ederek içilen kahvenin amacını sergiler. Gelen misafire önce bir fincan kahve ikram etmek mabuldür...

Yaklaşık 450 yıl önce, Kanuni Sultan Süleyman'ın Yemen Valisi Özdemir Paşa, Yemen'den saraya taşıyor kahveyi. Türk kahvesini, sarayın görkemli salonlarında, 40 kişilik kadrolu kahveci ustaları tarafından özenle Sultan'a servis ediliyor. Harem'de cariyelere doğru kahve pişirme dersleri başlıyor...

1615'te Venedikli ve 1650'de Marsilyalı tacirler de Türk Kahvesini dünyaya yayıyorlar. İtalyan gezgin Pietro della Valle tattığı ve hayran kaldığı içecek ile ilgili değişik bilgileri arkadaşlarına anlatıyor. 1669'da Osmanlı Sefiri Hoşsohbet Nüktedan Süleyman Ağa, Türk Kahvesini Paris sosyetesine ikram ediyor. O dönem Paris'te Süleyman Ağa'nın konağına kahveye davet edilmek ayrıcalık sayılıyor. Bugün, kahve kültürünün en yoğun yaşandığı Avusturya ise 1683'te Osmanlı Ordusunun Viyana Kuşatması sayesinde tanışıyor kahveyle. Kahve kültürünün tarihinde notalar da var. Bugün, "Türk Kahvesi", klasik müzik arşivinde de unutulmazlar arasına girmiştir. J.S. Bach, o ünlü Kahve Kantatı'nı bir kahve tutkunu olduğu için besteliyor. Kahve kültürü kendi tarihini yarattığı gibi sosyal tarihe de damgasını vurur. Türklere sevgisiyle bilinen Fransız romancı Pierre Loti, kahveye ve İstanbul'a olan sevgisinden dolayı kahvehanelere sürekli gitmiştir. En sevdiği semt olan Eyüp'teki bir kahvehane bugün onun adıyla anılıyor: Pierre Loti Kahvesi. 17. yy. ve sonrasında Türk Kahvesi tutkunu olan ünlü isimler arasında Madame de Pompadour, Victor Hugo, Dumas, Molière, André Gide ve Honoré de Balzac bulunuyor. Tarih içinde Türk Kahvesi, Türk sosyal yaşantısındaki yerini oluşturduğu gibi, misafirperverlik, kız isteme gibi "allaturca" (Türk usulü) kültür öğelerini de yarattı. Türk kültüründe pek çok güzel şeyi çağrıştıran kahve için "bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır" atasözü ortaya çıktı.⁵

Kahve Aslında Doğulu Bir İçecek: Doğal yetiştirme alanı Güney Etiyopya'nın yüksek kesimleri olan yabani kahve bitkisi, yörenin yerli halkı tarafından öğütülüp un haline getirilerek bir çeşit ekmek yapılmak için kullanılıyordu. Kahve, Etiyopya'dan sonraki ilk durağı Yemen'den sonra Arabistan yarımadasının iç kesimlerine yayılmış. 16.yy. başlarında Arabistan'da özellikle ulema sınıfının tepkileri sonucu yasaklanan kahve, ticaret yolları ve Kızıldeniz üzerinden Kuzey Afrika'ya ulaşarak, burada serbestçe tüketilip, alınıp-satılabilmesi sonucunda ticari bir tüketim maddesi hüviyetine bürünmüştür⁶.

3 A.g.e. S.88, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 38, Mayıs 1998

4 Ömer Türkoğlu-<http://www.cansaati.org>

5 <http://www.biglook.com>

6 <http://www.disleryolunda.org>

1 Coffea Ağacı (Kahve Ağacı)

Çiçekleri beyaz ve hoş kokulu, kirazı andıran kırmızı meyvesinin içinde iki çekirdek bulunan, dikildikten yaklaşık 3 yıl sonra meyve vermeye başlayan ve 30-40 yıl boyunca aralıksız meyve veren bir ağaç türüdür. Doğal haline bırakıldığında 8-10 metreye kadar uzayan ağaç, meyvelerin kolay toplanabilmesi için sürekli budanarak 4-5 metre uzunluğunda bir çalı boyutunda tutulur. Kahvenin defneyaprağına benzer derimsi ve kenarları dalgalı kışın dökülmeyen koyu, parlak ve sivri uçlu yaprakları vardır. Bol yağış alan, ortalama sıcaklığın 18-24° C arasında bulunduğu ve don olayının görülmediği, ekvatorun 25 Kuzey'i - 30 Güney'i arasındaki kuşakta yetişir. Soğukta ağaç ölür, ayrıca ani ısı değişiklikleri de ağaca zarar verir. Nemli ortamı sevdiğinden, kahve ağacının düzenli yağışın olduğu tropik bölgelerde yetiştirilmesi gerekir. Doğada pek çok yetişen türü olmasına rağmen yalnızca Coffea Arabica ve Coffea Robusta adındaki türlerin tarımı yapılmaktadır⁷.

2. Kahve Çiçeği ve Meyvesi

Bol yağışların ardından kahve ağacı, yılda iki ya da üç kez bembeyaz muhteşem çiçekler açar. Güçlü ve keskin kokuları kimi zaman yasemini kimi zaman portakal ağacının çiçeğini andırır. Yeni çiçek vermeye başlamış bir ağaç, dallarında bir yılda toplam 20-30 bin çiçek taşır.

Kahve çiçekleri açtıktan birkaç saat sonra solmaya başlar ve yavaşça meyve olmak için hazırlanırlar⁸.

3. Kahve Meyvesi ve Çekirdeği

Kahve çiçeği beyaz renktedir ve yasemin gibi kokar. Kahve meyvesi; büyüklüğü, şekli ve rengindeki benzerlikler nedeniyle "kahve kirazı" olarak da adlandırılmaktadır. İçinde ince iki çekirdek bulunur. Çekirdeklerin birbirine bakan tarafı düz, dış tarafı yuvarlaktır. Her çekirdeğin içinde aynı biçimde bir tohum (kahve tanesi) vardır. Tanenin düz yüzeyinde, içi sert bir besidokusu ile dolu olan, derin bir çizgi yer alır, Besidokusunun dış tabakası ince bir zarla kaplıdır. Zarın dışında ise daha sert bir kabuk vardır. Eğer kahve çekirdeği daha sonra tohum olarak kullanılacaksa çekirdek kabuktan ayrılmaz.

Bazı kahve ağaçlarının meyvesinden iki yerine bir tane çekirdek çıkar. Bu çekirdek (peaberry), diğerlerine göre çok daha yuvarlak bir şekle sahiptir. Tek olarak çıkan çekirdekler, diğerlerinden ayrılarak üretim sürecinden geçirilir. Genellikle fiyatları da normal kahveye göre çok daha pahalıdır.

Kahve meyvelerinin çok düzenli kontrol edilmeleri gerekir, çünkü olgunlaştıktan sonra 14 gün içinde çürümeye başlarlar⁹.

4. Coffea Arabica (Arap Kahvesi)

Etiyopya'da keşfedilen ilk kahve bitkisinden türemiş olan Coffea Arabica, daha çok yüksekliği 800-2000 metre arasında olan dağlık platolarda veya volkanik yamaçlarda yetişir. Her yağmurlu dönemin ardından çiçek açar ve meyvelerinin olgunlaşması için yaklaşık 9 ay gerekir. Tipik bir arabica ağacı, bir yılda yaklaşık 5 kg meyve verir ve bu meyvelerden 1 kg kahve çekirdeği elde edilir.

Yeşilimsi sarı renkteki oval Arabica çekirdeklerinden üretilen kahve, Robusta'ya göre daha az kafein içerir. Ayrıca daha lezzetli ve tatlı bir aromaya sahiptir.

Arabica kahvesi dünya kahve üretiminin %70'ini oluşturur. Ancak hastalıklara ve iklim koşullarına çok dirençli olmadığından yetiştirilmesi daha zordur ve daha pahalıdır.

En çok bilinen çeşitleri; Brezilya, Orta-Doğu Afrika, Hindistan, Endonezya'da yetişen "Bourbon" ve Latin Amerika'da yetişen "Typica"dır. Bunları Tico, Blue Mountain, Mundo Novo, Caturra, San Ramon izler¹⁰.

7 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

8 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

9 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

10 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

5. Vücuda etkileri

Kahve İçerdiği kafein maddesinin uyarıcı niteliği yüzünden dikkat artırıcı ve stimulan özelliğe sahiptir. Ağrı kesicilerin etkisini %40 artırmaktadır¹².

6. Tarihçesi

Kahve'nin anavatanı olan Etiyopya'nın yüksek yaylaları, yabani kahve bitkisinin doğal olarak yetiştiği bölgelerde yerli halk bu bitkinin tanelerini un haline getirip bir çeşit ekmek yapıyordu, meyveleri kaynatıldıktan sonra suyu içilmek suretiyle tıbbi amaçlı kullanılıyor ve "sihirli meyve" olarak adlandırılıyordu. Kahve, ünüyle birlikte hızla Arap Yarımadası'na yayıldı ve 300 yıl boyunca Habeşistan'da keşfedilen yöntem ile içilmeye devam edildi. 14. yüzyılda ise yepyeni bir keşif ile ateşte kavrulan kahve çekirdekleri, ezildikten sonra kaynatılarak içime sunuldu. Kahve'yi ilk olarak içleyip içmeye başlayan Yemen'deki sufi tarikatıdır. Buradan 1470'li yıllarda Aden'de, 1510'da Kahire'de 1511'de Mekke 'de görülmüştür.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1517'te, Yemen Valisi Özdemir Paşa, Yemen'de içtiği ve çok sevdiği kahveyi İstanbul'a getirmiştir.¹³ İmparatorluğa Mısır üzerinden, eski Osmanlı eyaleti Yemen'den gelen Kahve de pek hoş görülmeyen bir metaydı, ama gümrük geliri sağlama potansiyeli taşıyordu: Kahve ithaline ilk kez II. Süleyman döneminde vergi konmuştu, hazineye daha fazla gelir sağlamak amacıyla satışına da ek bir vergi getirildi.¹⁴

Kahve, kısa zamanda itibarlı bir içecek olarak saray mutfağında yerini aldı ve büyük ilgi gördü. Saray görevleri arasına "kahvecibaşı" adında bir de rütbe eklendi. Padişahın ya da bağlı olduğu devlet büyüğünün kahvesini pişirmekle görevli olan kahvecibaşı, sadık ve sır tutmasını bilenler arasından seçilirdi. Osmanlı tarihinde kahvecibaşılıktan sadrazamlığa yükselenlere bile rastlandı.

Saraydan konaklara ardından evlere giren kahve, İstanbul halkının kısa sürede tutkunu olduğu bir lezzet haline geldi. Satın alınan çiğ kahve çekirdekleri tavalarda kavrulup, dibeklerde dövüldükten sonra cezvelerde pişiriliyordu.¹⁵ "Özellikle kahve ve (eskiden başlıca bal kullanılırken, şimdi şeker kullanımının artması sayesinde) tatlı tüketimi devletlerin seyrini değiştiriyor, yemek odasının dışında, bu yiyecekler için ayrılmış özel yerlerde yeni toplumsal ilişki oluşuyordu."¹⁶

1544 yılında İstanbul'da Tahtakale'de iki Suriyeli Arap ilk kahvehaneyi açmışlardır.¹⁷

"Sultan Ahmet 1609'da İngiliz tacirlerce ülkesine getirilen tütünün yetiştirilmesini ve tüketimini yasaklaması, buna gerekçe olarak da halkın işiyle uğraşmak yerine, gece gündüz kahvelerde oturup tütün içmesini göstermişti.¹⁸

Yemekten Sonra Kahve

Yemekten sonra kahve ikramı, biraz karmaşık bir aletle yapılırdı. Tepede birleşen üç uzun zincire asılı küçük bir gümüş leğenden oluşan "stil" in içine sıcak kül ve yanmakta olan birkaç köz kömür konur. Kahvenin kaynatıldığı gümüş cezve, sıcaklığını koruması için bu sıcak leğene yerleştirilir. Bir cariyeye stili, yere değmeyecek biçimde zincirlerinin en tepesinden tutarak gezdirir. Başka bir cariyeye de, altın sırma ve incilerle işlenmiş ipek ya da kadife, bir yanı hafif sarkan bir örtüyle kapatılmış bir tepsinin içinde, üzeri kakmalı ya da değerli taşlarla süslenmiş zarflarla (ki, fincanlar bu zarfların içine yerleştirilecektir) küçük kahve fincanlarını getirir. Bir üçüncü cariyeye, fincanları doldurur, zarflarına yerleştirir ve sonra baş ve işaret parmaklarıyla altlarından tutarak zarf bir biçimde sunar. Zarfın alt yanı, işaret parmağının ucuna oturtulur, başparmaksa dengeyi sağlamak için zarfın üst yanına biraz değer.

Bu hizmet, özellikle çok çabuk kılabilen türden olan fincanları devirmeden, kahveyi taşırmadan ya da dökmeden yapabilmek, oldukça beceri isteyen, güç bir iştir¹¹.

Filistin'de Bir Kahvehane (1900)

11 M.Sabri Koz, Yemek Kitabı Tarih-Halkbilimi-Edebiyat- Kitabevi, İstanbul, Kasım 2003. S:219, 220,

12 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

13 Caroline Finkel, Çeviri: Zülal Kılıç, Rüya'dan İmparatorluğa Osmanlı İmparatorluğunun Öyküsü 1300 1923, Timaş Yayınları, İstanbul - 2007 S.192

14 A.g.e- S.276

15 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

16 A.g.e- S.306

17 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

18 A.g.e- S.192

İstanbul'a gelen Venedikli tacirler, çok sevdikleri bu içeceği Venedik'e taşıdı. Böylece Avrupalılar kahveyle ilk kez 1615'te tanışmış oldu.¹⁹

Peygamber'in 16 Eylül 1633 tarihine düşen doğum gününde Sultan Ahmet Camii'nde IV. Murad'ın huzurunda iki vaaz verildi... Peygamber için dua ettikten sonra, camiden çıkan kalabalık kentin meyhanelerine baskınlar düzenledi. Padişah onları durdurmak için bir çaba harcamadı. Bu kritik çatışmayla aşağı yukarı aynı zamanda da Mısır, Mekke ve Medine dışında İmparatorlukta tüm kahvehanelerin kapatılıp, yerle bir edilmesini emretti. İstanbul'da meydana gelen her zamankinden daha yıkıcı bir yangın kent halkını huzursuz etmişti; insanlar kaygılarını dile getirmek üzere kahvehanelerde toplanır olmuşlar, bu da hükümet çevrelerinde yeni bir ayaklanma çıkabileceği endişesini yaratmıştı. IV. Murad meyhaneleri de kapattırdı. Tütün, meyhane ve kahvehane birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydılar; ekonomik kaygıları bir tarafa bırakarak, IV. Murad'ın birkaç ay önce tütünü yasaklaması bu zararlı bitkinin kendinden çok, kahvehane ve meyhanelerdeki düzensiz yaşama bir saldırı olarak görülebilir. Bu kez daha doğrudan harekete geçiliyordu. Sultan III. Mehmed insanların rahatlayabilecekleri yerler olabilmesi için, İstanbul dışındaki kentlerde kahvehane açılmasını desteklemişti; oysa I. Ahmed bunları kapatmış, ama yasağı uygulamak mümkün olmamıştı.²⁰

Önceleri limonata satıcıları tarafından sokaklarda satılan kahve, 1645'te açılan İtalya'nın ilk kahvehanesinde yerini aldı. Kısa zamanda sayıları hızla çoğalan bu kahvehaneler de; diğer pek çok ülkede olduğu gibi özellikle sanatçıların, öğrencilerin ve her kesimden halkın bir araya gelerek sohbet ettikleri en gözde yerler oldu. Kahve Paris'e 1643, Londra'ya 1651'de ulaştı. Avrupalılar dünya çeşitli yerlerinde kahve plantasyonları kurdular. Cava'da 1712 yılında kahve tarımı başladı. Hollanda Cava ve Doğu Hint Adaları'nda, Fransa Antillerde kahve yetiştirdi²¹.

7. Kahveye dair rivayetler

1. Khaldi Adındaki Çoban

8. yüzyıl ortalarında Habeşistan'ın Kaffa yaşayan Khaldi adındaki bir çobanın bir çalıya ait kırmızı meyveleri yemesinin ardından hayvanlarının daha hareketli oldukları dikkatini çekmiş ve kendisi de bu meyveyi denemiştir. Verdiği hissi ve keyfi sevince diğerlerine de haber vermiş ve kahve bugünlere kadar gelmiştir²².

7.2 Yemenli Şeyh Şazili

Şeyh Şazili 14. yüzyıl sonlarında Yemen'de yaşamış olması muhtemel bir Sufi Şeyhi'dir. Kahveyi ilk içtiği rivayet edilen kişilerden biridir. Anadolu'da kahve falı için kahve fincanı kapatılırken Şeyh Şazili ruhuna fatiha okunurmuş²³.

7.3 Ez-Zebhani

16. yüzyılın Arap yazarı Ceziri'ye göre kahve'yi ilk içen kişi ez-Zebhani olarak bilinen Yemenli Cemaladdin Ebu Abdullah Muhammed İbn Said'dir. Bir olay yüzünden Aden'i terkederek Etiyopya'ya giden Zebhani orada kahve içen insanlarla karşılaşmış; Aden'e döndüğünde hastalanmış ve aklına kahve içmek gelmiş. Kahve onu iyileştirmiş. Kahve'nin yorgunluk ve uyuşukluk giderme, canlılık ve dinçlik kazandırma özelliklerini keşfetmiş²⁴.

Bir Fıkra

Bafra ve Yemen Bizde Kalsın da

Tiryakinin birine muharebe esnasında, "Ağa mağlup olduk, düşman bizden ülkemizin yarısını istiyor" demişler.

O da cevaben, "Bafra ve Yemen bizde kalsın da öte tarafı ne olursa olsun" demiş.

19 A.g.e- S.192

20 A.g.e- S.192

21 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

22 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

23 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

24 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

7.4 Süleyman Peygamber

16. yüzyıl rivayetlere göre de kahveyi içen ilk kişi Süleyman peygamberdir. Süleyman yolculukları sırasında uğradığı bir şehirde şehrin sakinlerinin bilinmeyen bir hastalığa yakalandığını görür ve Cebrail'in buyruğu üzerine Yemen'den gelen kahve çekirdeklerini kavurarak bundan hazırladığı içeceği hastalara verir. Bunu içen hastalar iyileşir²⁵.

8. Çeşitleri

- **Türk Kahvesi,** Telvesi ile servis yapılan tek kahve çeşididir.

Türk Kahvesi, Türkler tarafından keşfedilen kahve hazırlama ve pişirme metodunun adıdır. Özel bir tadı, köpüğü, kokusu, pişirilişi, ikramıyla kendine özgü bir kimliği ve geleneği vardır.

Önceleri Arap Yarımadası'nda kahve meyvesinin kaynatılması ile elde edilen içecek, bu yepyeni hazırlama ve pişirme metoduyla gerçek kahve lezzetine ve eşsiz aromasına kavuşmuştur. Kahve ile Türkler sayesinde tanışan Avrupa; uzun yıllar kahveyi, Türk kahvesi olarak bu yöntemle hazırlayıp tüketmiştir.

Brezilya ve Orta Amerika menşeli, arabica türü, yüksek kaliteli kahve çekirdeklerinden harmanlanan ve titizlikle kavru lan Türk Kahvesi, çok ince öğütülür. Bir cezve yardımıyla su ve isteğe göre şeker ilave edilerek pişirilir. Küçük fincanlarla servis yapılır. İçilmeden önce telvesinin dibe çökmesi için kısa bir süre beklenir²⁶.

Türk Kahvesinin Özellikleri

Türk kahvesi kavrulmuş kahve çekirdeklerinin incecik çekilmesiyle elde edilir. Kavurma süresi isteğe göre değişir. Kahve, yeşil çekirdek, kavrulmuş çekirdek veya çekilmiş halde kuruyemişçilerde satılır. Evlerde kahve çekmek için tunçtan yapılmış elle çalıştırılan kahve değirmenleri kullanılır. Son yıllarda elektrikle çalışan kahve makineleri çokluğu nedeniyle tercih edilmektedir. Türk kahvesi 4 şekilde hazırlanır.

Az şekerli kahve : 0,5 tatlı kaşığı şeker

Orta şekerli kahve : 1 tatlı kaşığı şeker,

Çok şekerli kahve : 1.5 / 2 tatlı kaşığı şeker kullanılarak yapılır.

Sade Kahve : Sade kahveye şeker konmaz.²⁷

Dünyanın en eski kahve pişirme yöntemidir.

Köpük, kahve ve telveden oluşur. Yumuşak ve kadifemsi köpüğü sayesinde damakta en uzun süre tadını devam ettiren kahve türüdür. Birkaç dakika şekli bozulmadan kalabilen bu leziz köpüğü sayesinde, uzun süre sıcak kalabilir.

İnce kenarlı fincanda sunulduğu için, diğer kahve türlerine göre daha yavaş soğur ve böylece daha uzun süren bir kahve keyfi sunar.

Yoğun şurupsu kıvamı ile ağızdaki lezzet tomurcuklarını aşırı uyarak hafızada yer eder. Diğerlerine göre, daha kıvamlı, yumuşak ve aromatiktir, bir içimde daha az kafein içerir. Kendine özgü enfes kokusu ve özel köpüğü ile diğer kahvelerden kolaylıkla ayırt edilebilir. Kahve tutkunları tarafından, kaynatılarak içilebilen tek kahve olarak kabul edilir.

Kahve Falı ile geleceği anlatmak için kullanılan tek kahve türüdür.²⁸

Evde Kahve

Eski evlerimizde, kahveyle ilgili eşyanın özel bir yeri vardır. Önce kahve dolabı. Bu dolabın alt raflarında kahve değirmeni veya kahve dibeği gibi çekirdek kahveyi öğüten ve un haline getiren âletler bulunurdu. Onun üstündeki rafta ise kahve tepsileri (bir, iki, üç ve daha çok fincan için), kahve cezveleri (yine bir, iki,

²⁵ http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahve_Etimolojisi

²⁶ <http://tr.wikipedia.org>

²⁷ Prof. Dr. Ayşe Baysal, Prof. Dr. Türkân Kutluay Merdol, Doç. Dr. Nevin Çiğirim Taşçı, Dr. Handan Sacır, Dr. Sevil Başoğlu, Türk Mutfağından Örnekler, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları:173, Maddi Kültür Dizisi: 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993- S. 346

²⁸ <http://tr.wikipedia.org>

üç ve daha çok fincan için), kahve fincanları (kulplu, kulpsuz, kallavi, zarflı gibi) isimlerle dizilirdi dolap raflarına. Porselen veya ince seramikten yapılan bu fincanlar kahveyi daha geç soğuttuğu için kahve tiryakileri onu yeğ tutardı.

Kahve kaşığı, cezveye kahve koyarken ölçek olarak kullanılan küçük kaşıktır. Kahve tabağı, özellikle kulplu kahve fincanının altına konulan ve fincanla eş desenli küçük tabaktır. Bütün bu eşyanın ortak adı "kahve takımı"dır. Kahve örtüsü, bu çeşitli eşyayı temiz tutmak amacıyla eşya üstüne örtülen işlemeli, genelde beyaz keten örtünün adıdır.

Kahve dolabında aile fertlerinin kahve fincanlarına verilen özel ad vardı: Baba fincanı, yetim fincanı (küçük fincanlar için kullanılır),evin gedikli misafirinin özel fincanları: Naciye Teyze fincanı, doktor amca fincanı gibi.

Kahve tiryakisi, kahve içmeden duramayanlara ya da alışılmıştan çok kahve içenlere verilen addır. Kahve ocağı, toplu yaşama merkezlerinde kahve düzenini sağlayan ticari kuruluşa denir. Kahve ocağı ayrıca, büyük evlerde, üzerinde kahvenin de pişirildiği büyük mangallarda ısıtılan, aynı zamanda çevresine toplanıp sohbet edilen odanın da adıdır.

Yorgunluk kahvesi, özellikle zihinsel çalışmalarda, belirli olmayan saatlerde içilen kahvenin adıdır.

Türkler arasında, kahvenin yeri o kadar önemlidir ki... "hiç değilse bir acı kahvemizi içmek için bize buyurun" demek en önemli ve etkili davet biçimi sayılır. "Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır" diye söylenen atasözü bu etkinin ifadesidir ve insanları vefa ve sadakate davet eder. "Kahve-tütün, keyifler bütün" deyimini kahve ile sigaranın bir araya gelmesiyle her keyfin tamam olacağını ifade ederdi. Ama çağımızın sigara hakkındaki kararları birçok kişiye bu keyfi unutturdu.

Eskiler için, ailenin yetişmiş kızlarından bir fincan kahve istemenin bile şüursel bir yolu vardı. Bunu şu tekerleme ile söylemek onların en hoş keyiflerinden biriydi:

"Ee.. Ehli keyfin keyfini kim tazeler?" Sonra yine cevabı kendileri verirdi:

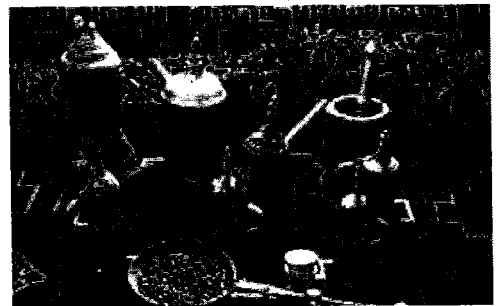
"Taze elden taze pişmiş, taze kahve tazeler." ²⁹

Mırra

Mırra, Urfa'ya özgü, birkaç kez demlenerek hazırlanan acı kahve. İsmi, Arapça acı anlamına gelen mürdan türemiştir. Çok acı ve koyu olması nedeniyle ufak bardakta içilir. Yörede kültürel açıdan anlamlı, sunumu özel çaba gerektiren bir içecektir.³⁰

Doğu'nun bir kokusu olsa, herhalde buram buram kahve kokardı. Doğu'nun bir kimlik işareti kahve... Batı'ya doğru uzayan serüveninde türlü türlü biçimlere girdi. Geçtiği yollar boyunca konukseverlik ilkelerini ve bu ilkelerin ışığında günlük davranış biçimlerini, mekânlarını, simgelerini; sözün kısası 'her dem taze' bir kahve kültürü yarattı.

Kahvenin acısı 'mırra', yalnızca Güneydoğu yöresine özgü, özellikle de Urfa'ya. Mırra kelimesi Arapça'dan geliyor, acı anlamına gelen 'mur'dan türetilmiş. Mırra, günlük yaşamın önemli bir parçası bu yörede. Sokaklarda adımbaşı semaveriyle dolaşan kahvecilere rastlarsınız. Kahve mütevazıdır, bir köşede sessizce yudumlanır ama mırra farklıdır. Törenler eşliğinde sunulur. Konuk kabulünde, sıra gecelerinde, düğünlerde, eğlencelerde, dini nikâhta, taziye evlerinde, sünnetlerde, bayramlarda. Bir zamanlar zenginlerin konağında özel kahveci tutulur, konuklar öyle ağırlandırmış. Bugün bile özel günlerde kahve yapan 20-30 kahve ustası var Urfa'da. Kimi babadan oğula bu işi sürdürüyor.³¹

29 Nezihe Araz, Mustafa Kemal'in Ankarası, Dünya Yayınları, İnceleme Araştırma Dizisi: 7, 3. Baskı, Haziran 1998 S. 204, 205

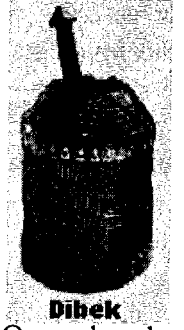
30 <http://tr.wikipedia.org>

31 <http://www.sinanterek.com/articles/coffee/mirra> - Zeki Berk.

9. Kahvehane

İlk Kahvehane

Eldeki bilgilere göre kahveyi ilk olarak Yemen'de duyuyoruz. Dini ortamlarda geceleri geç saatlere kadar süren zikir ayinleri esnasında uyarıcı olarak kullanılmış. Kahire ve Mekke'ye yayılıyor. 1550'li yıllarda Suriyeli iki girişimci tarafından ilk defa İstanbul'a getirildiğini duyuyoruz. Bu iki tüccar zamanın Osmanlısında ilk kahvehaneyi açarak bu yeni tadı bizlerin damak zevkine sunuyor. İlk açılan kahvehanenin çok ilgi görmesi üzerine diğer yerlerde açılan kahvehaneler, bu büyük zincirin halkalarını oluşturmaya başlıyorlar. Günümüzün Amerikan menşeli Starbucks kahve zincirinden farklı değil bu aslında. 16. yüzyıl Osmanlısında halkın nabızı ilk kez camilerin dışında bu mekanlarda atmaya ve bu mekanlardan tutulmaya başlıyor. Artık kahvehaneler sosyal yaşamın vazgeçilmez parçalarıdır³².

Dibek

1- Kahve Arabistan'da

Kahvenin kökeni Arap yarımadasıdır. İlk bilgiler 10. yy'da bir Arap doktoru olan Rhazes'e uzanırsa da, kullanım MS 575 yıllarında başlar. Kahvenin ilk elde edildiği ağaç olan Coffea Arabica, Etopya'da yetişmiştir. Daha sonra, kahve elde edilen diğer ağaçlar olan Coffea robusta ve liberica'da Afrika'da yetişmiştir. Etopya'da başlangıçta az olan üretim, bu ağaçların Yemen'de yetiştirilmesi ile artmıştır.

Bu bölgelerde, kahve yemişleri başlangıçta bütün olarak veya kırılarak, yağ ile karıştırılıp yenmekte idi. Kahvenin fırınlanması ise 13. yy'ı bulmaktadır. Kahve Yemen'den Mekke ve Medine'ye yayılmış ve 15. yy. sonunda islam gezginler tarafından İran, Mısır, Türkiye ve tüm İslam dünyasına yayılmıştır. Bu yayılma sonucu kahvenin ticari değeri yanısıra, toplumsal önemi de ortaya çıkmıştır. İnsanlar cami yerine kahvehaneye gitmeye başlamış. Buralarda çeşitli oyunlar oynamış, günlük sorunları tartışmıştır. Bu da dini çevreleri ve yöneticileri rahatsız ettiği için, kahve içimi üzerine dönem dönem ciddi kısıtlamalar gelmiştir. Kahvenin, Arap yarımadasından Osmanlı İmparatorluğuna ulaşması ise kahvenin tüm dünyaya yayılması için en önemli aşama olmuştur.³³

2- Kahve Osmanlı İmparatorluğunda..

Kahvenin Osmanlı İmparatorluğuna geliş tarihi kesin bilinmemekle birlikte, Tarihçiler tarafından, ilk defa 1519 yılında I. Selim'in Mısır seferinden sonra İstanbul'a geldiği belirtilmektedir. Kahvenin gelmesi ile ilk kahvehanenin açılması arasında yaklaşık 30 yıl vardır (1551). Kahve özellikle Mısır ve İskenderiye'den Eminönüne gelmekte idi.

Başlangıçta özellikle gelir düzeyi yüksek ve okuryazarlar tarafından tüketilen kahve, hızla tüm İstanbul'a yayılmış ve çok sayıda kahvehane açılmıştır. Kahvenin toplumsal özelliği burada da ortaya çıkmıştır. Özellikle dindar çevreler, kahvenin insanları biraraya getirici ve camilerden uzaklaştırıcı etkilerinden korkarak, kahveyi yasaklamaya çalışmıştır. Örneğin Kanuni Süleyman döneminde Şeyhülislam Ebusuud Efendi, kömür derecesinde kavruan maddeleri içmenin haram olduğunu söyleyerek, kahveyi yasaklamıştır. Bunu izleyerek III. Selim, III. Murad ve I. Ahmet dönemlerinde de (15-16. yy.) yasaklar gelmişse de bunların hepsi kısa ömürlü olmuştur. Evliya Çelebi'ye göre XVII yy.'da İstanbul'da 55 kahve dükkanı ve 300 kahve deposu vardır. Bu ticaretle özellikle Mısır tüccarları rol almaktadır. Kahvenin aşırı tüketimi, kahve ticaret yollarındaki engeller, 17. yy'da kahvenin pahalılaşmasına, vergilendirilmesine ve özellikle Eminönündeki fırınlama tesislerinde Yeniçeriler tarafından kahveye nohut vb. karıştırılmasına yol açmıştır. Bunun üzerine kahve kontrolüne denetim getirilmiş ve Mısır Çarşısı esnafı bu görevde önemli rol almıştır. 18 ve 19. yy'da ise kahve ticareti tüccarlardan, büyük şirketlere geçmiştir. Kahvenin, İstanbul'daki bu yaygınlığı, bir süre sonra kahvenin Avrupaya geçmesine yol açmıştır³⁴.

32 <http://www.biglook.com/bigistanbul/eskiist/turkkahve.asp>

33 <http://www.kahve.gen.tr>

34 <http://www.kahve.gen.tr>

3- Kahve Avrupa'da

Kahve'nin 15. yy. dan itibaren İstanbul'da yaygınlaşması, doğal olarak İstanbul ile Avrupa arasındaki ticareti yürüten Levanten tüccarların dikkatini çekti. 16. yy. sonlarında Avrupa ticaretindeki etkinlikleri giderek azalan Venedikli tüccarlar, bu üstünlüklerini kaptırmamak için, 1615 yılından itibaren Arap ülkeleri ile ilişkilerini arttırarak Moka'dan Avrupa'ya kahve getirmeye başladılar. Kahve bitkisi hakkında ilk tanıtıcı yazılar, 1592 yılında Prospero Alpino ve Pietro della Valle tarafından yazılmıştır. Bunu izleyerek Osmanlıya gelen çeşitli Avrupalı gezgin ve yazarlar kahveden bahsetmeye başladılar. Ancak Avrupa'nın gerçek anlamda tüketilebilecek miktarda kahve ile tanışması, Osmanlı imparatorluğunun 1683 Viyana yenilgisi ile olmuştur. Osmanlı orduları viyana kapılarından çekilirken geride bol miktarda kahve bırakmışlardı. Bu savaş sırasında Osmanlı ile Viyana arasında tercümanlık yapan, bazılarına göre casus olan Georg Kolschitsky kahvenin tadını bilmekte idi. Savaş bitince, hizmetleri karşılığı bu 500 çuval kahveyi almış ve Viyana'daki ilk kahve dükkanını açmıştır. Arap ülkelerinden kahvenin dışarı çıkması kurallara bağlı idi. İhraçtan önce kahve sıcak sudan geçirilir ya da ezilirdi. Bu yolla kahvenin Arabistan dışında üretilmesi engellenmeye çalışılmıştır. Başlangıçta Avrupa'da ilaç olarak kullanılan kahvenin Venedikliler tarafından fırınlanmasının öğrenilmesi ile Avrupa'da kahvehane'ler açılmaya başladı. Bu eğilim, 1759 yılında Venedik'te 206 kahve dükkanı olmasına yol açtı.

Her ne kadar Venedikliler 18. yy.'a kadar kahve ticaretini ellerinde tuttularsa da, Arap yarımadası dışında kahve üretimi Hollandalılar tarafında gerçekleştirilmiştir. Bunu izleyen yıllarda, Hollanda, kolonilerinde yetiştirdiği kahve ile, Avrupa'nın kahve ticaret merkezi oldu ve Amsterdam'da bu ticaretin başşehri oldu. Hollanda da kahve tüketimi daha farklı idi; genellikle sokak kahvehaneleri yerine evde tüketilmekte idi. Tüm bunlara rağmen Hollanda, Avrupa da bir tek el oluşturmada ve 1714'te Amsterdam'dan Fransız Kralı XIV. Louis'e bir hediye gitti. Bu hediye kahve kökleri idi. Bu kökler Versay sarayında yetiştirildi. Bu dönemde Fransa'da kahve çok ilgi görmekte idi. 1723 yılında Gabriel de Clieu adlı kaptan, Martinik'teki Fransız kolonisine yolculuk yaparken yanında bu köklerden bazılarını götürdü. Martinikte yetişen bu köklerden 1777 yılında 18-19 milyon ağaç oluştu. Kahve'nin Amerika kıtasına yolculuğu böyle başlar³⁵.

4- Kahve Amerika'da

Kahvenin Martinik'te başlayan Amerika yolculuğu, kahve ticareti ve kültürünü derinden etkilemiştir. Zor bir deniz yolculuğundan sonra, Gabriel Mathieu de Clieu adlı bir deniz subayı, kahve bitkisini Martinikteki bahçesine ekmeyi başardı. Buradan da tüm Amerika'ya yayıldı. Sömürgelerinde kahve yetiştirmekte en geç kalan ülke İngiltere olmuştur. Bu da İngilizlerin çay düşkünlükleri nedeni ile kahveyi arka plana itmelerine bağlı olabilir. Puerto Rico ve Küba'yı izleyerek kahve Brezilya'ya ulaştı. Dünyanın en önemli kahve üreticisi olan Brezilya'ya kahvenin girişi ilginçtir. Fransız Guyana sına yaptığı bir ziyarette valinin eşinin kalbini çalan bir Brezilyalı subay, dönüşte hediye olarak bir buket çiçeğin arasına saklanmış kahve bitkisi almış ve bu dünyanın en büyük kahve devinin doğuşu olmuştur. 19. yy. ortalarında, kahve bitkisinin ölümüne yol açan bir yaprak hastalığı, Brezilya dışında pek çok yerde kahve üretiminin durmasına yol açmış bu da Brezilyanın çok işine yaramıştır. Brezilya'da kahve üretiminin yol açtığı önemli bir değişiklikte, kahvenin lüks bir içecek olmaktan çıkıp, herkesin kullanabileceği bir içecek haline gelmesidir. Halen Brezilya ve Kolombiya kahve üretiminin önemli bir kısmını elinde tutmakla birlikte, II. Dünya savaşından sonra Afrika ülkelerindeki kahve üretimi giderek önemli bir noktaya gelmiştir. Kahve üretiminde hastalıkların ve politik olayların getirdiği değişiklikler, kahve fiyatlarında da önemli oynamalara yol açmıştır. Bunları önlemek için, 1962'de kahve üreten ülkeler Uluslararası Kahve Anlaşmasını NewYork'ta imzalamıştır. Halen bu alanda serbest piyasa kuralları işlemedir³⁶.

OSMANLI KAHVEHANELERİ

Tarihî isminden hareketle kahvehane 'kahve evi' anlamına gelmektedir, ancak ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren sosyal ilişkileri şekillendiren ve toplumun geçirdiği toplumsal dönüşümleri yansıtan bir kamusal

³⁵ <http://www.kahve.gen.tr>

³⁶ <http://www.kahve.gen.tr>

mekân olagelmıştır. Kahvehane tipi mekânların ilk örnekleri XVI. yüzyılın başlarında Mekke, Kahire ve Şam'da ortaya çıkmış, yüzyılın ortalarında ise İstanbul'a gelmiştir. Ancak, kahvenin daha geniş bir tabanda rağbet görmesi ve kahvehanenin evrensel bir toplumsal kurum olarak yaygınlaşması İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşmiştir. Tarihçi Peçevi'ye göre, ilk kahvehaneleri Halepli Hakem adında bir tüccar ile Şamlı Şems adında bir efendi, İstanbul Tahtakale'de, 1554 tarihinde açtılar. Kahve satılan/tüketilen bir yer olarak kurulan kahvehane, kısa zaman içerisinde, bir tüketim mekânından ziyade gündelik hayatın tecrübe edildiği bir mekân haline geldi.

Kısa zaman içerisinde kahvehane sayısı hızla arttı, kahve içmek ve yarenlik etmek amacıyla buralarda toplanan muhtelif zümrelerden ve değişik kültür seviyelerinden insanlar, çok hızlı gelişen bir kültürel birikim ortamı, sosyalleşme mekânı, siyasî iktidar karşısında seslerini duyurabildikleri bir kamusal meydana getirdiler. Ancak, Osmanlı geleneksel toplum kültürünü şekillendiren saray, medrese ve cami dışında, "sivil" bir anlayışla ortaya çıkan kahvehane, XVI. ve XVII. yüzyılların İstanbul'unda, pek sık rastlanmayan bir tepkiyle karşılaştı. 'Miskinlerin buluşma mekânı ve fitne yuvası' olarak görülen kahvehane, başta iktidar olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin tepkisini çekti. 1567 yılında başta Suriçi İstanbul olmak üzere İstanbul'daki bütün kahvehaneler kapatıldı. Hatta IV. Murat, bu gerekçelerle kahvehaneleri top yekûn kapatmaya yönelik şiddetli ve kapsamlı girişimlerde bulundu. Sadece Eyüp ve çevresinde 120 kahvehane kapatıldı. XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve XVII. yüzyılın ilk yarısında 'tehlikeli yerler' olarak görülen kahvehaneler 'külliye' kapatılırken XVII. yüzyılın ortalarından itibaren otorite, 'tehlikeyi' önlemek için toptan kapatmak ve yıkmak yerine, yekdiğerlerine 'ibret olsun' babında tek tek bazı kahvehaneleri kapatarak bir tür yıldırma siyaseti takip etti.

Ancak kahvehanelerin sayısı günden güne artmaya devam etti. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının son dönemlerinde İstanbul'da 50 kahvehane bulunduğu belirtilirken, bu sayı, XVI. yüzyılın sonunda altı yüze ulaştı. XIX. yüzyılın başlarında ise 2.500'lere kadar çıktı. Hem sayı olarak, hem de itibar olarak kahvehanelerin önemi arttı. Kahvehane zaman içerisinde mevcut kültürel ve toplumsal hayatın içerisine dâhil olmayı başardı. Kültürün üretildiği ve tüketildiği bir mekân haline geldi. Birçok değişikliğe uğrayarak hayatiyetini devam ettirdi. Her ne kadar sadece erkek sosyalliğini barındırsa da Osmanlı şehrindeki kamusal yaşamın önemli bir kısmını oluşturdu. İlk başlarda marjinal bir yenilik olarak görülen kahvehane, çok geçmeden normalleşti ve toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan merkezî bir konuma geldi³⁷.

Kahvehane Türleri

Mahalle Kahvehaneleri

16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşarak gündelik yaşama sosyo kültürel açıdan büyük katkıları bulunan mekânlar haline geldi. Kahvehane türleri arasında tarihsel devamlılık gösteren en yaygın olan mekânlardı. Bu kahvehanelerin önemli özelliği, mahalle ölçeğinde sivil mekân ile dini mekân arasında yaşanan içe dönük geleneksel hayat tarzının bu kahvehaneler aracılığı ile dışadönük bir kültürel yapılaşma sürecine girmesidir. Bunun anlamı, mahalle sakinlerini sivil ve dini mekânlardan bağımsız olarak sokak kültürünün tanımları ve bu merkezler aracılığı ile şehir hayatına doğrudan katılabilme olanağını elde etmeleridir.

Mahalle kahvehaneleri bir bakıma tüm kahvehane tiplerinin de prototipini oluştururdu. İlk kez cami yakınlarında namaz saatini bekleyen kişilerin zaman öldürme mekânı olarak ortaya çıkan bu tür kahvehaneler, giderek kahvenin büyük ölçekli ve oldukça yaygın tüketimi nedeniyle caminin bir aksesuarı ve yan yapıtı olmaktan kurtulup, kendilerine özgü bir işleve kavuştu. Zamanla bu işlevini öne çıkarmak için camilerin yanından uzaklaşarak, daha merkezi ve insanların yoğun olduğu bölgelere taşınarak bir çeşit bağımsızlıklarını ilan edip gerçek kimliklerine kavuştu(Evren1996).

Esnaf Kahvehaneleri

Mahalle kahvehaneleri ile birlikte 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan esnaf kahvehaneleri tümüyle İstanbul'un ticaret merkezi sayılacak yerlerde kurularak "şehrin iktisadi hayatı içinde oluşan üretime dayalı kültür geleneğinin" mekânları oldu.

³⁷ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kahvehane>

Bu tür kahvehaneler daha çok İstanbul'un ticaret merkezinin odaklaştığı Haliç kıyıları, Eminönü, Beyazıt, Aksaray bölgelerinde yoğunlaştı. Lonca siteminin esas alındığı iç düzenlemeleriyle esnaf kethüdaları tarafından yönetilme gibi kendine özgü bir düzeni oldu. Ortak yönleri müşterilerini kökeninden değil meslek benzerliğinden ve yakınlığından kaynaklandı.

Esnaf kahvehaneleri müşterilerinin özelliğinden dolayı iki ayrı gruba ayrılır. İlk grupta, çoğunlukla ticarethane sahibi olmayan, alt sınıf insanlar bir araya geldi. Bu tür kahvehaneler taşımacılık ve inşaat işlerinin yoğunlaştığı Haliç kıyılarında yer aldı. Hamallar, inşaat işçileri, taşımacılığı dayanan meslek grupları bu kahvehanelerin müdavimleri arasında yer aldı. Giderek bu mekânlar, yalnızca zaman öldürmek ve eğlenmek için değil, iş kolları arasındaki dayanışma, iş bulma ve buna benzer yardımlaşmalar için adeta bir iş bulma merkezi haline geldi. Geleneksel meslekler zamanla ortadan yok olunca, özelliklerini yitirip işçi talebini karşılamayanlara yönelik ırgat pazarları haline dönüştü.

İkinci grupta ise ticarethane-dükkan sahibi, orta ve üst sınıf esnafın devam ettiği kahvehaneler yer aldı. Daha çok Kapalı Çarşı, Beyazıt ve çevresinde oluşan bu kahvehaneler bir çeşit İstanbul'un ilk ticaret büroları olarak faaliyet gösterdi (Evren1996).

Yeniçeri Kahvehaneleri

Tulumbacı kahvehanelerinin öncüsü sayılan Yeniçeri kahvehaneleri 17. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlandı. Bu tarihlerde Yeniçerilere evlenme izni verilmesi, onların kışla dışına taşarak esnaflaşma sürecini başlatmalarına zemin hazırladı. İçerideki askeri kışla disiplininin sıyrılan Yeniçeriler, kısa bir sürede kışla dışı toplanma mekânı olan kahvehanelerini oluşturdular. Bu kahvehaneler şehir nüfusunun yoğun olduğu yerlerden çok, Boğaziçi sahillerinde ve kıyı kesiminde yer aldı. Yeniçeri kahvehaneleri yeniçerilerin kışla dışı yaşamlarına bir dizi farklılıklar getirmesine karşılık, idari açıdan kışla disiplininin sürdürüldüğü yer olmaktan da tümüyle soyutlanmadı. Bu kahvehanelerinin de kendine özgü kuralları, uyulması gereken kuralları vardı. II. Mahmud 1826'da Yeniçeri Ocağı kapatınca, bu kahvehaneler de tarihe karışmıştır. (Evren: 1996).

Eski İstanbul kahvehaneleri arasında dikkate değer olanı ocakların lağvına kadar büyük şehirlerde pek gürültülü bir hayata sahne olmuş bulunan yeniçeri kahvehaneleridir.

17. asır ortalarında yeniçeri ocağının yaptırım gücü bozulup da hemen bütün İstanbul esnafı ocağa yoldaş yazıldıktan sonra kahvecilerde, kahvehanelerinin kapısı üzerine mensup oldukları yeniçeri ocağının nişanını taşıyan kahvehanelere çıkar olmuşlardı³⁸...

Semai (Çalgılı) Kahvehaneler

1826'dan sonra İstanbul'un kültür dokusuna giren Semai ya da daha yaygın adıyla çalgılı kahvehaneler "Toplumsal tabanı yeniçeriliği dayanan, kültürel dünyası aşık edebiyatı ile beslenmiş asker-esnaf zümresinin yarattığı kahvehane tipinin 19. yüzyıl başlarında dönüştüğü yeni bir mekan türüdür". Semai kahvehanelerinde asker-esnaf zümresinin yerini tulumbacı-külhanbey almıştır.

Ramazan ayına özgü bu tür kahvehanelerin cuma akşamları ve kış mevsiminde açıldığına ilişkin kimi kayıtlar da bulunmaktadır. Hazırlıklarına sürre alayının ertesi günü başlanan bu kahvehaneler, ramazan ayı boyunca faaliyet gösterip, arife gününün akşamı kapanırlardı. Bu kahvehanelerin en belirgin özelliği ise klasik kahve oturma düzeninden soyutlanıp, tümüyle tiyatro vari bir gösterim düzenine sahip olmasından geliyordu.

Programlı eğlence anlayışının da yansıtıcısı olan semai kahvehanelerde günün modasına uygun olarak geçerli olan her etkinlik yer almıştır. "Önceleri âşık tarzının egemen olduğu bu kahvehanelerde II. Abdülhamid Dönemi'nden (1876 1909) itibaren alafranga müzik zevki" geliştirilmiştir. Ama bu kahvehanelerinin esas etkinliği her devirde özelliğini koruyan manilerle destan okunması olmuştur (Evren 1996).

İmaret Kahvehaneleri

Camilerin yanında kurulan kahvehanelerdir. Namaz vaktini bekleyenlerin zaman öldürmek amacıyla oturdukları bu kahvehaneler daha sonra kıraathane şekline dönüşmüştür. İmaret kahvehanelerinde namaz

38 Yalın İstenç Kökütürk, Osman Gazi'den Atatürk'e Beylikten Cumhuriyet'e, Toplumsal Dönüşüm Yayınları: 117, Araştırma ve İnceleme Dizisi: 31, I. Basım, Aralık 1999 - İstanbul -S.55

vaktine kadar halkı oyalamak için- bilhassa akşam ile yatsı arasında- Hamzaname, Battalgazi vs. gibi halk kitapları okunur, meddahlar ve saz şairleri halk masalları, halk şiirlerini söylerler ve musikisini terennüm ederlerdi. Karagöz, hokkabaz, ortaoyunu gibi milli oyunların da ilk önce oynandığı yerlerdi. Karagöz, hokkabaz, ortaoyunu gibi milli oyunları da ilk önce oynandığı yerler, bu kahve ve kıraathanelerdir (Evren 1996).

Esrarkeş ya da Esrar Kahvehaneleri

İstanbul'un özellikle Tahtakale, Tophane, Silivrikapı, Mevlevihanekapı semtlerinde tüm müşterileri esrarkeşlerden oluşan kahvehanelerdi. Bu kahvehanelerin kendilerine özgü bir işleyişi ve düzeni olmasına karşılık, mekan olarak hiçbir özellikleri yoktu. Bakımsız ve pis görünüme sahiptiler. Bu kahvehanelerin her birinde barınan yedişer kişisine Kıdemli Dede adı verilirdi. Bu dedeler kimilerine göre insanlıklarını yitirmiş, miskin ve işe yaramaz yaratıklar, kimilerine göre ise tüm dünyevi ilişkilerini kesip, Tanrıdan başka kimseyle ilgilenmeyen ve konuşmayan kırlara karışmış bir çeşit ermişlerdi. Ancak yaşayabilecek kadar yemek yiyen bu hasta görünümlü, bakımsız ve bitkin insanların tam eylemi "dirseklerini dizlerine, ellerini de şakaklarına koyup kendi iç âlemlerine dalmaktı". Bu dedelerin dış dünya ile ilişkilerini gerçek görevi tahsildarlık olan üçer kişilik yardımcılarıyla kurarlardı. Yardımcılar, bu dedelerin ermiş olduğuna inanan kişilerden bir çeşit bağış toplar, topladıklarını Ocakçı Dedeye teslim ederek onların yaşamlarını sürdürmelerini sağlardı. Adakları gerçekleşen kişilerde kahveye gelen muhip (dostlar) adı verilen müşteriler de dedelere ayrıca para yardımında bulunurlardı (Evren 1996).

Meddah Kahvehaneleri

Ramazanlarda ve bayramlarda faaliyet gösteren meddah kahvehaneleri, kendilerine özgü kahvehaneleri olduğu gibi, mevcut kahvehanelerde de çalışma olanaklarını bulduğu iddia edilmektedir. Ama çoğunlukla meddahlar âşıklar gibi hemen hemen her türde kahvehanelerde çalışmışlar, yoğun olarak çalıştıkları kahvehanelerin de kendi adlarıyla anılmalarına zemin hazırlamışlardır (Evren 1996).

Seyyar Kahvehaneler

Belirli bir mekâna bağı olmayan, ama sonuçta kahve içme gereksinmesini karşılayan bu tür kahvehaneler 19. yüzyılda oldukça yaygındı. Bir sırığın uçuna bağladıkları küçük bir ocak ve birkaç fincandan oluşan kahve takımı ile sokak sokak dolaşan bu kahveciler, diledikleri kişiye anında sıcak bir kahve sunarlardı. Kahvecinin sırtında taşıdığı ağırıklardan biri olan ateşle yanan küçük bir ocak, diğeri ise fincanların bulunduğu iki raflı bir dolaptı (Evren 1996).

Günümüz Kahvehaneleri ve Kafeler

Günümüzde de, kahvehanelerin, ferdî, içtimaî vs. yönlerden olumsuzluklar taşıdıkları bir gerçektir.

Ancak günümüzde, kahvehanelerin bir "okuma evi" ve müdavimleri için bir kültürel birikimi aktarma mekânı olma özelliğini yaşatma konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Nitekim son yıllarda İstanbul'da "cafe" ve "kültür merkezi" adı altında, sanat, kültür ve edebiyat konularında çalışmaların yapıldığı bazı kahvehane tipi mekânlar oluşturulmaktadır. Buralar, özellikle üniversite öğrencilerinin, yazarların ve şairlerin katılımıyla, şiir ve edebiyat toplantılarının düzenlendiği ve kitap satışının yapıldığı birer kültür mekânı olarak hizmet vermektedir.

Kahvehaneleri, kitap okunan, ilmî ve kültürel sohbetler yapılan birer mekân hâline dönüştürecek, böylece gerçek fonksiyonlarına kavuşturacak bu tip faaliyetlerin, bütün Anadolu'da yaygınlaştırılması, faydalı olacaktır. Böylece insanımızın sosyalleşmesi ve birbirini tanıyarak kaynaşması ve farklı sosyal statüdeki insanların diyalogda buluşması mümkün hale gelecektir⁶⁴.

39 Kahve-Kahvehane\Bir Okuma Evi Olarak Kahvehaneler - Ahmet Yaşar

ÇANKIRI KAHVEHANELERİ

Çankırı'da kahvehanelerin ne zaman açıldığını henüz tespit edemedik. Yalnız, İstanbul'dan bütün Anadolu'ya hızlı bir şekilde yayıldığı düşünülürse, aynı dönem içinde Çankırı'ya da gelmiş olması gerekir. Hem de kahve hanelerin yaygınlaştığı ve hızlı bir şekilde yayıldığı bu dönemde Çankırı'da da aynı seyri takip ettiğini düşünüyoruz. Çünkü A. Kemal Üçok, "Senede bir defa kurulan Yapraklı Panayırı'na Hintten, Yemen'den, İran'dan, Turan'dan, Suriye ve Rumeli ile Anadolu'nun her köşesinden gelen tüccarların alış veriş edebilmesi için Tanrının kırında 950 dükkân, 10 han, bir o kadar fırın yapılmıştı. Bu muazzam çarşı senede ancak üç gün alış veriş için kurulmuştu. Şehirdeki hanlarda yer bulamayanlar kahvelerde barınırdı⁴⁰." diyor. En azından bu hareketlilik karşısında, Anadolu'da bile yaygınlaşan bu durumun Çankırı'ya yansımaları da doğal olarak kahve tarihinde erken döneme rastlar.

Hicri 1282 Miladi 1867 yılında Çankırı'da Kahveci Esnafı⁴¹

1. Çetence Mahallesi'nden Kürt Mehmet Oğlu Mehmet Usta
2. Çetence Mahallesinden Yeni Handa Çakır Usta
3. İmaret Mahallesinden Mehmet Ali Usta
4. Kayserbey Mahallesinden Dikici Arastasında Hacı Hüseyin Usta
5. Hoca Bahşayış Mahallesinden Buğdaypazarında Ömer Oğlu İsmail Usta
6. Yoğurtçu Mahallesinden Acem Hanında Garpus? Usta
7. Kayserbey Mahallesinden Kuyumcu Arastasında Hiristo Çorbacı Usta
8. Çukur Mahallesinden Orta Çarşıda Tosyalı Hüseyin Oğlu Ahmed
9. Kayserbey Mahallesinden Semerci Arastasında Vasil? Usta

Kengiri'da Suyolu Vakfı şerifine bağlı bazı kahvehane ve kahveciler

"1. Kengiri Buğday pazarı Mahallesi'nde 98 numaralı kahvehane, dört tarafı hamam ve suyolu dükkânları ile çevrili.

2. Fevzi Efendi tarafından işletilen 16 numaralı kahvehane, kahveci Fevzi usta hicri 1335 de 60 numaralı kahvehane için 300 kuruş kira vermiş. (o dönem kira miktarı açısından önemli bir miktardır)

3. Kahveci Derviş Usta hicri 1323 ile 1325 arası kahvecilik yapmıştır.

4. Keçeciler Arastası'nda 32 numaralı kahvehane.

5. Saraçlar arastasında 53 numaralı kahvehane, bu kahvehane mevcutları içerisinde en büyük olanı altında 9 adet suyolu vakfına ait dükkân mevcuttur.

6. Hicri 1327 senesinde Emin Usta diye bir kahveciden bahsedilmektedir.

7. Hicri 1329 yılında Hocabahşayış Mahallesi'nden Kahveci Yanlarlı Hasan usta oğlu Kahveci Ali Çavuş⁴²."

Çalgıcı Ruhsatiyesi

"Defterde çalgı, çalgıcı, âşık, köçekçi ve âşık ruhsatiyesi olarak geçen resim, 1326 (1910) yılında uygulamaya konulan "Çalgı ve Lu'biyât Ruhsatiyeleri Tarifesi"den önce, 9 Teşrinisani 1288 (21 Kasım 1872) ve 21 Şubat 1297 (5 Mart 1882) tarihli emirler doğrultusunda alınmakta idi. Bu resim baş donanma, velîme (evlenme) ve irkan (sünnet) törenlerinde 4 kuruş 30 para olarak tahsil edilirken, birden fazla seansta icra edilen gösterilerde, örneğin köçek gösterisinde 95 kuruşa, kahvehanelerde çalan aşıklar için ise 14 kuruş 10 paraya kadar çıktığı da oluyordu⁴³."

Bu tür eğlencelerde saz çalan kişilerin başında Hüsmen oğlu Hasan⁴⁴ gelmektedir. Hayâlî Yusuf ve refiki Tuzcu Râşid Ağa, Mermeroğlu Mehmed, Tontı, Babalikoğlu Hasan ve Nikola⁴⁵ ise Çankırlı diğer çalgıcılardır. Kentte, Yapraklı ve Çankırı panayırıların kurulduğu Eylül ayında artan hareketlilik, eğlence yaşamına

40 Ahmet Kemal Üçok, Çankırı Coğrafyası, Çankırı Halkevi Yayınları, Çankırı İl Basımevi 1949- S:103

41 Çeviri: Yüksel Arslan, Çankırı Belediyesi Dr. Rifki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Çankırı Esnaf Eşhas Defteri

42 Çeviri: Yüksel Arslan, Çankırı Belediyesi Dr. Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Arşivi-Kengiri Suyolu Vakfı Şerifi Defteri

43 Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005, Atatürk Kültür ve Sanat Merkezi, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, S:289

44 Tahsin Nahit Uygur, Çankırı Halk Edebiyatı, 1. Kitap, Türküler, Maniler, Ninniler isimli eserinde 1930-31 yılında ve 70 yaşında vefat eden ve on iki telli saz çalan ve her havadan anlayan Çalgıcı Hüsmen'den bahsetmektedir. Ancak söz konusu tarihte ve yetmiş yaşında vefat ettiğine göre bu kişinin Hüsmen değil, defterde sıkça adı geçen Hüsmen oğlu Hasan olması gerekir. Bkz. Uygur; 1932, s. 32.

45 Çalgıcı Nikola santur çalmakla meşhurdur. Ünü bugüne kadar ulaşmıştır (Bkz. Özkan, Orhan; Çankırı Yaran Meclisi, Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları: 1, Çankırı, 2000, s. 42 ve [Onay], Ahmet Talât; "Çankırı Musiki", Duygu, No: 336, 5 Haziran 1937, s. 1-3.)

da yansımakta, başta Yeşildirek olmak üzere Buğday Pazarı, Hindili ve Hacı Ahmed'in kahvelerinde bir taraftan köçek oynatılmakta, diğer taraftan ise Aydetî, Bedrî ve Sunurî Baba gibi âşıklar saz çalıp türküler söylemekte, deyişler okumaktadırlar⁴⁶.

Osmanlı kentlerindeki sosyal yaşamın önemli unsurlarından olan kahvehaneler yalnızca bir eğlence ve dinlence mekânları değil, aynı zamanda belli meslek guruplarına mensup insanların ve mahalle gibi ortak yaşam alanlarını paylaşanların gerek bireysel ve gerekse toplumsal sorunlarının tartışıldığı ve karara bağlandığı bir çeşit kamusal alanlardı. XIX. yüzyıl İstanbul'unda hamalların, mavnacıların, seyislerin, binek ve yük arabacılarının, aşçıların vs. kendilerine mahsus kahvehaneleri vardı. Keza mahalle kahvehaneleri de imam, muhtar ve ileri gelenlerin kolaylıkla bulunabildiği yerlerdi⁴⁷.

1930'lu yıllarda Duygu Gazetesi'nde yer alan bir haberde ise kahvehanelerin tamamen bozulduğu ve adeta birer kumarhane olduğu belirtilmekte, bu duruma çözüm bulmak için yetkililer göreve davet edilmektedir.

"Memlekette ne kadar kahvehane var ise şu günlerde adeta kumarhane halini almıştır.

Sabahtan başlayarak gece yarısından sonuna kadar hangi kahveye gidilecek olunur ise para mukabilinde poker, remi ve sair oyunlara tesadüf etmemek kabil değildir. Ahlak ve iktisadiyatımızı tahrip eden şu halin men'ini alakadarlardan rica eyleriz."

Kahveye Zam

1932 yılı, 27 Şubat tarihli, Çankırı'da Duygu Gazetesindeki bir kahve haberinde: "Bir Okka Kahve İki yüz Elli Kuruş" başlığını taşıyor ve haber şöyle: "Bu hafta içerisinde kahve fiyatı birden yükselmiştir. Bir ay evvel yüz yirmi kuruşa satılan kahve üç dört gündür iki yüz elli kuruşa fırlamıştır." Denilmektedir.

Anlaşıyor ki her dönem önemini koruyan kahve, kendisini aratmaya devam ediyor ve edecektir de.

"Çalgılı kahveler ya da semai kahveleri, ne yazık, birçok yitirdiğimiz şeyler gibi -Karagöz bunların arasındadır- ortalarda yok artık. 1920'lerden sonra bunlar yavaş yavaş ortadan silinmeye başlar. 1927 yılında ise bütün bütüne karanlıklara gömülür⁴⁸."

ÇANKIRI KAHVEHANELERİ

"Kahve Yemenden gelir." Gelir de ne olur. Hikâyesi nerelere kadar uzanır? Görelim bakalım dünyayı saran bu geniş dünya nerelere kadar açılıyor. Bizleri nerelere götürüyor. Nelerle karşılaşılıyor, nelere kızıyor, neleri tasvip ediyoruz. Küçük kara çekirdeklerin, insanları nerelere kadar götürdüğünü anlamaya çalışalım.

İhtiyarından gencine uzanan kahve, içecek olarak, mekânlara adını vererek bu günlere kadar adını yaşatarak insana, insanlığa ne gibi katkılarda bulunuyor?

***

Çankırı kahvehanelerine bakıldığında zaman içinde sık sık ya yer değiştirdiğini, ya sahip değiştirdiğini, ya da eskisinin kapanarak yerine bir başka zamanda bir başka kahvenin açıldığını görmek mümkündür.

Çankırı'nın da diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi kahvehaneleri çoktur. Başlangıcı pek bilinmez ama, günümüzden birkaç kuşaktır, bu gibi yerler avarelerin zaman öldürdükleri yerler olarak bakılmaktadır. Kahvehanelerin de değişik fonksiyonları vardır. Ama hep tek yönlü bakılmış ve öylece gelmiştir günümüze...

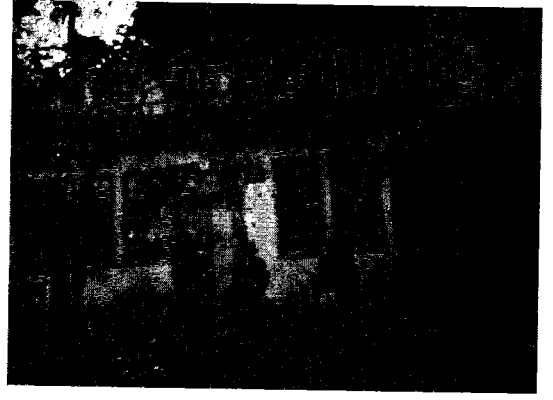

Foto Tarih: 1936
Çankırı Samanpazarı'nda Arap Abdullah Vakfına ait beş oda, bir hela, ahır, kahvehane ve nalbant dükkanından oluşan bir han.

46 Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28 29 Eylül 2005, Atatürk Kültür ve Sanat Merkezi, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, S: 290, 291

47 Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28 29 Eylül 2005, Atatürk Kültür ve Sanat Merkezi, Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, S: 290, 291

48 Salah Bırsel, Kahveler Kitabı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yonca Matbaası, 1983 / Ankara-S. 219

Kahvehanelerin sayıları günden güne artarak gelmiştir günümüze. Hala da çoğalıyor, azalmıyor. Bu durumun sadece Çankırı için geçerli olduğunu da sanmıyoruz. 1984'te Çankırı'da 30'a yakın kahvehane olduğu söyleniyor⁴⁸. Günümüzde de bir o kadar sayı ile kahvehaneler varlığını sürdürüyor. Yine aynı yazıda "Kahvehanesi çoktur Çankırı'nın... Bu demektir ki, boş insanı, vakti çok bol olan insan sayısı da çok bir ildir Çankırı.

Öyle ya!..

Elbette... Kahvehaneler, dün olduğu gibi, okuma odaları, sohbet ve yâren odaları değil ki artık..." diyerek kahve hanelerin geçmişteki işlevine de bir gönderme yapılıyor ve ekliyor, "Tavla, iskambil, domino, hele bir de okey.. vb gibi boş vakit öldürme veya hadi diyelim ki "eğlenme" oyunları girince bir yere, ne üretilir ve ne beklenir ki oradan?..."

Çankırı'da Kahvehaneye Gidenlerin Yaşları ve Meslek Durumları

Günümüzde Çankırı'da kahvehaneler devam edenlerin yaş ve meslek gruplarına dikkat edecek olursak ortalama şu neticeleri alabiliriz:

Kahvehanelere devam edenlerin % 50'den yukarısı, emekli, işçi ve memurlardan oluşmaktadır. Geri kalan % 50'nin % 60'ını, henüz emekli olmamış işçi ve orta halli esnaf ile dar gelirli oluşturmaktadır. Yüzdenin diğer bölümünü de gençler; işsiz, güçsüz, iş arayan, bulamayan lise veya meslek okulu mezunları oluşturmaktadır⁴⁹. Kahvehanelere devam eden günlük 5-6 bin kişinin % 20'sini kesin işsizler, % 30'unu ise kesin olmayan ama geçici çalışanları teşkil etmektedir. Yani bunlar her an işsiz kalabilirler. Gündelikçi sayılan gruba dahildirler⁴⁹.

Kahvehanelerin İşlevi

Çankırı'da her ne kadar halk arasında kahve sahiplerinin bir araya gelerek kurduğu derneğe "Kahvehaneciler Derneği" deniliyorsa da 1984'lerdeki adı, "Kıraathaneler Derneği.. Yani "Okuma Odaları Derneği..." Eskidenmiş tabii⁵¹..." Yaşar Ateşsoy, Dilaver Toprak'ın sözlerinden bir kısmını şöyle naklediyor: "Toplu sohbetler için tercih edilen yerlerin başında da kahvehaneler gelmekteydi. Şu gördüğümüz kahvehaneler zamanında, yani eskiden bir ilim yuvası sayılırdı... Ayrıca her kıraathanede bir berber salonu bulunur ve berberler tıraşla birlikte dış tabipliği görevini de yürütürlerdi. Aşıklar da sohbe iştirak edip, çalar, söyler ve topluca eğlenirlerdi...

İlimizdeki kıraathanelerde ikiden fazla 56 kişiye kadar işçi çalışır, bu da takdir edilmelidir ki küçük bir fabrikanın kapasitesine benzer. Bu çalışan işçilerin sigortaları bulunmaktadır. Hizmeti de kesinlikle aksatmazlar.

Kahvehanelerimizin devlet ekonomisine de katkıları olduğu bir gerçektir. Tükettiği çay, kahve gibi malzemeler ile kahvehaneler devlet kesesine senede her birisi 3-4 yüz biner lira kar sağlıyorlar⁵⁰."

"Çankırı kahvehaneleri, sürekli şekilde boş zamanlarını öldürme yeri değil çalışmaktan arta kalan dinlenme zamanlarını geçirme yerleri haline getirilmelidir kanaatindeyiz.

Yaptığımız araştırmalarda, ileriki tarihlerde göreceksiniz ki, bazı kahvehanelerimiz, iş arayanların emeklerini pazarladıkları yer durumundadır⁵¹."

"Bazı illerimizde vardır böyle yerler ve adları da, "amele pazarları"dır⁵²."Ayrıca her kahvehanede bir berber salonu bulunur ve berberler tıraşla birlikte dış tabipliği görevini de yürütülürdü.

Eski Çankırı Kahvehanelerine Bir Bakış

Çankırı'da ilk kahvehane ne zaman yapıldı, ne zamandan beri varlığını sürdürdü bilemiyoruz. Ama Ahmet Talat'ın notlarından öğrendiğimiz eski kahvelerden biri Yeşildirek Kahvehanesi⁵³. "1311 senesinde Niksarlı Kel Kararı, Çankırı'ya gelerek Pirinç Hanı'nda çalarken⁵⁴" diye düştüğü nottan, Pirinç Pazarı'nda da bir kahve olduğunu bildiğimiz için, o dönemde de bu kahvenin olduğunu çıkarabilmekteyiz. Yine, "Nuru

48 Yaşar Ateşsoy, Çankırı Kahvehaneleri, Karatekin Gazetesi, 30.Ocak.1984

49 A.g.e- 4.Şubat.1984

50 A.g.e- 4, 6.Şubat.1984

51 A.g.e- 3. Şubat.1984

52 A.g.e- 4.Şubat.1984

53 Ahmet Talat Onay, Aşık Tokatlı Nuri, Çankırı Tarih ve Halkiyatı Notlarından, Çankırı Matbaası-1933 S. 11

54 A.g.e- S. 12

son gelişinde, Tuzcular Arastasındaki kahvede Sefili ile çalmıştır⁵⁶" "Asaf, yahut Âsıfoğlu Cemâli ber hayat âşıkların sonuncularındandır. Çocukluğumdu Ceyhuni ile beraber Çankırı'ya gelmişler, Tahmisin Kahvesi'nde çalmışlardı.⁵⁷" diyor ki, Ahmet Talat Onayın 1885 yılında doğmuş olduğu düşünülürse, Tahmisin Kahvesi'nin de tarihi o zamanlara kadar uzanan eski bir Çankırı kahvehanesi olduğu görülür. Bir başka notta, "Son seyahatlerinden birinde Buğday Pazarı'ndaki Kaleycik Hanı'nın Kahvesi'nde çalmış, tehacüm eden halkın çokluğu hesabıyla koca meydanlarda meşaleler yakılarak, yerlere hasırlar serilerek halkın dinlemesi temin edilmiştir.⁵⁸" Bu cümleden hareketle, yine 1885'li yıllara tekabül eden bir tespit söz konusudur diye düşünüyoruz.

Çankırı'da Bir Kahvehane⁵⁵

YEŞİL DİREK KAHVEHANESİ

Yeşildirek Kahvehanesi; 1849'dan evvel yapıldığı sanılmaktadır. Ahmet Talat Onay, "Âşık Tokatlı Nuri" adlı eserinde Emrah'dan söz ederken; Emrah Çankırı'ya ilk defa 1265 / 1849'dan evvel geldiği zaman hiç yabancılık duymamıştır." Dedikten sonra, aynı sayfada, yazısının devamında; "Yusuf zadenin misafiri olduğu, takdir kârlarının teşkil ettiği hâlei-ihdiram ortasında çarşıya gidip geldiği ve ilk def'a henüz yapılmış olan "Yeşildirek" kahvesinde çaldığı..." demektedir ki, Yeşildirek Kahvehanesi'nin de tarihini açık olarak vermese de bu dönemde yeni yapılmış olduğunu öğreniyoruz⁵⁹.

Fıkra Gibi

"Tokatlı Nuri Çankırı'ya gelmiş Yeşildirek Kahvehanesi'nde ilk defa topal koşma okumuş. Ona bakarak Çankırlı Aşık Osman ve Bezmi de okumuşlar. Şair Zahmi de orada imiş. Tam üsûl dairesinde yapamadıklarını görünce hiddetle- "Yabanın eşeklerine bakarak bizim sıpalarda ağzını bozdu." diyerek bırakıp gitmiş." ⁶⁰

MİMAR SİNAN KAHVEHANESİ

Mimar Sinan Kahvehanesi, Çankırı'nın en eski kahvehanesi olan Havuzlu Kahve ve Hidayet'in Kahvesi olarak da tanınır. Kahve, Osmanlı devrinden kalan Ulu / Büyük Caminin karşısındadır. Sahası oldukça geniş olan kahvehanenin yan tarafında bulunan yazlığı, cami avlusundan daha iyi görünür. Ayrıca kahvehanenin iç, sağ tarafından bir de berber dükkânı vardır.

Kahvehaneyi Süleyman Toruş işletmektedir. Bu kahvehane Süleyman Toruş'a babası Hidayet Toruş'tan miras kalmıştır. Kahvehanenin kesin kuruluş tarihi bilinmiyor. Fakat 1915'li yıllarda kurulduğu zannediliyor.

Kahvehane içindeki berber dükkânının mülkiyeti de kahvehane sahibine ait, ama işleten bir başkasıdır. Kahvehanede bir berber dükkânının bulunması ve bunun aynı zamanda diş hekimliği gibi işler yapması da eski kahvehanelerin genel özelliğindendir. Nitekim burada da bu geleneğe uyularak kahvehanede bir berber dükkânına yer verilmiştir⁶¹.

ELDİVAN KAHVEHANESİ

İmarete, eski Çankırı'nın ahşap yapıları ile çevrili bulunan "Eldivan Kahvehanesi'nin giriş kapısının altında bir kulübde bekleyen taksi şoförleri bulunmakta kahvehanenin alt tarafında ise kitapçı vardır.⁶²"

Kahvenin ilk kurucusu işçi emeklisi İsmail Keçeli'dir. İsmail Keçeli, (Doğanbeyli) çiftçilikle uğraşıyordu. Çiftçilikte geçim zorluğu çektiği için kendisine en uygun meslek olarak kahvehaneciliği seçmiştir. 1974 yılında

⁵⁵ Dr. Rifki Kamil Urgan Çankırı Araştırma Merkezi, Arşiv Kütüphanesi

⁵⁶ A.g.e- S. 36

⁵⁷ A.g.e- S. 46

⁵⁸ A.g.e- S. 75

⁵⁹ A.g.e- S. 11

⁶⁰ Hacı Şeyhoğlu Hasan Üçok, Çankırı Tarih ve Halkıyatı Notlarından, 15 Eylül 1932

⁶¹ Şaban Çağlar, Koray C.Onacak, Şaban Özgül Çankırı Kahvehaneleri, Karatekin Gazetesi, 11.Şubat.1984

⁶² A.g.e- 14.Şubat.1984

kahvehane hizmete açılmıştır. Burası kahvehane olarak açılmadan önce Şaban Dağlar'ın eczanesi idi. Daha eskilere gidildiğinde ise bu kahvenin yerinin han olduğu bilinmektedir.

Kahvehaneye gelen müşterilerin çoğu Aşağı ve Yukarı Çavuş, Handırı gibi köylerden, öğretmen ve boşta gezen Çankırı gençleridir. Günde ortalama olara 900 civarında çay satılmaktadır. Bunun 600'ü içerde, geri kalanı da dışarıdaki müşterilere satılmaktadır. Personel olarak iki ocakçı ve iki de garson çalışmaktadır⁶³.

HUZUR KAHVEHANESİ

"İplikpazarı Camisi'nin karşısında Terzi Adem Avcı ile bitişik ve mazisi tam olarak bilinmeyen huzur kahvehanesine yaklaşıyoruz. Tahminen yirmi adım ilerde Halk Bankası ve çevresinde park yapmış taksiler dikkatimizi çekiyor. Kahvehanenin tam karşısında ahşap eski yapı bir ev ve küçük bir ara sokak gözümüze ilişti derken kahvehaneye giriyoruz.

Kapıdan girişte sağ tarafta çay ocağı ve yanında patron masası üzerinde büyük boyutlu ayna görülmekle birlikte terziyle ortak duvarda askıda videolu televizyon tabanda ise kahvehaneyi ortalamış bir biçimde odun sobası göze çarpmaktadır.

Kahvecinin diğer bir özelliği ise müşterilerin oturma yerinin ocak ve patron masasının bulunduğu (tahmini üç metre genişlikte) yerden bir merdiven basamağı alçakta olması ve tabana bağlı (10-10 şeklinde) direklerin birbirine yakın ve güzel görümlü bir adet florsan lamba müşterilerin oturduğu yerde ise iki adet lükslü tüp gözümüze takılıyor."

Kahvehanenin sahibi Seyfettin Armağan'dır. Kahvehane, 1976 senesinden 1982 senesine kadar İhsan Karnıçekik ve Ekrem Dönmez tarafından ortak olarak çalıştırılmıştır. 1982'den 1984 yılına kadar Seyfettin Armağan tarafından işletilmektedir⁶⁴.

ATAKOÇ KAHVEHANESİ

Kahvehane Park Sokağı, Atakoç Apartmanı'nın alt katındadır. Kahvehanenin sadece bir tarafında duvar vardır ve bu kısımda pencere yoktur. Diğer üç tarafı da cam duvar şeklindedir ve içerisi oldukça aydınlıktır⁶⁵.

KUŞÇULAR KAHVESİ

Kuşçular kahvehanesine özellikle kuş beslemeye meraklı olanların ittifakı üzerine kuşçular kahvehanesi adını almış. Kahvenin yeri vakıflara ait olup kira olarak işletilmektedir. Müşterileri ise çoğunlukla orta yaşta esnaf tabakasıdır. Genelde bu tabakanın maddi durumları orta halicedir. Bu kahveye bir de kuş besleme merakında olanlar gelmektedir. Bir yandan kuşla ilgili sohbetlerini gerçekleştirirken diğer yandan da kuş alış verişinde de bulunurlar.

ÇAĞLAR KAHVEHANESİ

Buğday Pazarı Caddesi'nde bulunmaktadır. Kahvehaneyi Gani Çağlar işletmektedir. Gani Çağlar 1959 senesinden beri bu işi yaptığını söylemiştir ki, 1984 yılında röportajın yapıldığı düşünülürse aradan 25 senelik bir zaman dilimini kapsamaktadır. Yine de öyleyken, kahvecilikle geçim sağlamanın zorluğundan bahsetmektedir. Zaten bu tarihte de bir yanlışlık olmalı, Gani Çağlar bu işe 1970'li yıllardan önce başlamış olamaz. Kızılırmak yol güzergahı üzerinde bulunan köylerden ve Kızılırmak İlçesi ve köylerinden gelen müşterilerin uğrak yeridir.

EMİRGAN KAHVEHANESİ

Emirgan Kahvehanesi'nin sahibi Dilaver Toprak'tır. Kahvehane, daha önce Saman Pazarı Kiraathanesi adı altında Osman Çavuş ve Muhacir Salim denilen kişiler tarafından kurulmuştur.

Dilaver Toprak, babası Osman Toprak'ın Cumhuriyet Kahvehanesi'nde çalıştığı zamanlarda üç yıl garsonluk yapmıştır. Dilaver Toprak kahvehanecilik mesleğine çok genç yaşlarında başlamıştır ve devam ettirmiştir. Kahvehanelerinin 1949'dan sonra satılması üzerine Emniyet Kiraathanesi'nde garsonluğa devam etmiştir. 1976 yılından sonra sürekli kahvehanelerde çalışmış olan Dilaver Toprak, "Halk arasında Kadir'in

63 A.g.e- 15.Şubat.1984

64 A.g.e- 17.Şubat.1984

65 A.g.e- 20.Şubat.1984

Kahvesi diye yaşayan Karatekin Kahvehanesi ilk kez Kadir Çakır tarafından çalıştırılmıştır." Diye zamanın kahvehaneleriyle ilgili bir bilgi de verir. Emirgan Kahvehanesine daha çok emekliler ve esnaf gelmektedir.

Bir Kahvehane Örneği

1984 yılına gelindiğinde Çankırı'da bir kahvehanenin yerleşim durumu, o zamanların kahvehanesi hakkında bir fikir vermesi bakımından Emirgan Kahvehanesine ayrıntılı yer vermek istiyoruz. Yine aynı yıl içinde Çankırı Kahvehanelerini gezerek, sahipleriyle röportajlar yapan Şaban Çağlar, Koray C. Onacak ve Şaban Özgül tarafından kaleme alınan fakat benim de burasını iyi bildiğim için bu yazıya katkıda bulunarak Emirgan Kahvehanesi'nin fiziki yapısını anlatmak istiyorum.

Öncelikle Emirgan Kahvesi, yer olarak iyi bir yerde. Etrafını çevreleyen esnaf dükkânlarının yanında yedi sokağın birleştiği bir alan üzerinde kurulmuştur. Çarşı ve esnaf dükkânlarının bittiği yerde ve mahalleye girişi oluşturan ilk evlerin başladığı yerin başında yer alır. Bunun anlamı şu; hem esnafa açık, hem mahalleliye, hem de hem esnafa gelip giden olsun, mahalleye gelip gidenler olsun bu caddenin üzerinde bulunan Emirgan Kahvesi önünden geçer. Her an doğrulup girme imkânı vardır. Bütün bunların yanında kahvehane sahibi Dilaver Toprak da işinin ehli, çok iyi bir kahvehanecidir. Onun için de kahvehane müşterileri de bu özelliği gösterir. Esnafından memuruna, mahalle sakinlerinden, misafirliğe gelenlerin bile bir kaçamak kahvehaneye uğradığı görülür.

"Emirgan kahvehanesine kapıdan girişte sol tarafta Çay ocağı bulunmakta, çay ocağı ahşap bir tezgâhla kahvehaneden ayrılmaktadır. Çay ocağının sağ üst kısmında Dilaver Toprak ve basına ait, en ve boyu yaklaşık 18 x 30 boyutlarında çerçeveli iki resim, duvarın devamında üç adet 50 x70 ebadında manzara resmi bulunan tablo, iki adet boyutları 40x 80 ebatlarında aynalar bulunmaktadır.

Çay ocağının tam karşısında duvar dibinde patron masası, masanın arkasındaki panoda Atatürk resmi, kahvenin iç kesimine bakan tarafında Boğaz Köprüsü manzarası bulunan bir tablo, Tablonun altında 35x70 ebadında bir ayna bulunmaktadır. Kahvehanenin ön yüzeyini boydan boya kaplayan kısmı tamamen cam şeklindedir. Patron masasına yakın kısmında ve üst kesime yerleştirilmiş bir renkli televizyon ve alt kısmında bir video bulunmaktadır. Bu bölümün tam karşısı boydan boya bir duvar ve yine bu duvarda da büyükçe bir ayna yer alıyordu.

Kahvehanenin tavanında birisi dört ve diğeri beş lambalı iki avize, 8 adet tekli büyük boy florasana lamba bulunmaktadır. Çay ocağının tavan kısmında ise küçük boy bir florasana lamba yer almaktadır. Bunun yanında kahvehanenin tavanında biri diğerine göre çapraz duracak şekilde asılmış iki lüks aydınlanmakta kullanılıyordu.

YURDUNKULU KAHVEHANESİ

Kahvehaneyi ilk kez sahibi olarak Eyüp Yurdunkulu 1978 yılında açmıştır. 1983 yılında kahvehane bir defa bakımı yapılmış sonrasında yine kahvehane olarak işlevine devam etmiştir. Kahvehanenin müşterileri daha çok işçi ve köylü kesimidir. Memur kesimi sınırlıdır.

UĞUR KAHVEHANESİ

Uğur Kahvehanesi'ni 1980 yılında Ahmet Kurt tarafından açılmıştır. Müşterilerinin genelini gençler teşkil eder. İş merkezi olarak kullanılan bir bina içinde yer alıyor. Müşteri sayısı sınırlı ve kahvehaneyi çalıştırmaya yeterli olan kazancı sağlamadığı da alınan notlar arasında.

KARADENİZ KAHVEHANESİ

Kahveyi 1984'lerde Şerafettin Karadeniz ve ortağı Osman Karadeniz işletmektedir. Çankırı'nın en büyük kahvehanelerindendir. Kahvehane 1979 yılında Zülfi Türkmen tarafından açılmış. Kısa bir süre sonra Niyazi Aşkın ve Sadık Türkmen tarafından devralınmış, 1980 yılında ise Şerafettin Karadeniz ve ortağı Osman Karadeniz devralmışlardır.

İMARET KAHVEHANESİ

Kahvehane ilk kez Kiremitçi Ali usta tarafından 1932 1948 yılları arandı işletilmiştir. 1948 yılında kahvehane el değiştirmiştir. Kahveyi devralan Hüseyin Salepçi de yine eskiden kahvecilikle iştigal eden bir

aileden gelmektedir. Kendi deyimiyle o, dördüncü göbekten kahvecidir. Onun için baba mesleğidir ve gönül rızasıyla işletmektedir. Salepçi, kahvehaneyi 1984 yılına kadar işletmiştir ve kahvehaneleri araştıran gençlere kahvehane hakkında bilgiler vermiştir.

Kahvehaneye emekliler, inşaat işçileri ve esnaf gelmektedir.

Yaran ve Kahve

"Yâren üyelerinin odaya girişleri belirli bir selâmlaşma ile gerçekleşir. Bundan sonra, başağanın oturuş biçimine göre, diğer yâren üyeleri oturuşlarını düzenlerler ve müzik çalmaya başlar. Daha sonra çavuş, üyelere kahve ikram eder. Kahve ikramı ve içilişi de belirli kurallara göre yapılır⁵⁶."

"Her yaran içeri girip oturduktan sonra, önce Büyük Başağa sonra da Küçük Başağa tarafındakiler ayrı ayrı "merhaba...efendi ağa.."derler. Bu merhabalar da sağ eller sol göğüs üzerine konularak yapılır. Gelen her yarana hemen bir kahve bir sigara ikram edilir. Kahve sigara ikramını yapan ocak sahibi veya çavuş, bu işi yaparken sol dizini yere koyup oturur vaziyeti alır.

Bu esnada bir başka yaran daha gelmiş ise, ayağa kalkmak gerektiğinden hemen iki kahve fincanı ve sigarayı yere koymak şarttır. Elinde kahve veya sigara ile ayağa kalkmak yasaktır. Bu şekilde bütün yaranın gelip yerini alması bir saat kadar sürer. Bu süre içinde herkes iki dizi üzerine oturur ve sakın bir şekilde peşrevi dinlenir, asla konuşmazlar.

Yaranın sonu gelip, herkes tamam olduğu zaman Küçük Başağa Büyük Başağaya "başacağam yaran tamam olmuştur" diye bağırarak haber verir. Her iki başağa arasındaki ocak devamlı surette yanar ve güğümler kaynar.

Yaranın sayısına göre ocak sahibi tarafından fincan bulunması gerektiği için herkesin kahvesi aynı anda pişirilir, önce Büyük Başağaya sonra Küçük Başağaya ve sonra da Büyük ve Küçük Başağa tarafındaki yarana verilir. Bu kahve çalgıcılara verilmez. Kahve dağıtımı herkese yapıldıktan sonra bu durumu gözleyen Büyük Başağa fincanını ağzına götürür ve içmeye başlar. Dağıtım işleri tamamlanıncaya kadar kimse kahvesini içmez. Büyük Başağayı takiben Küçük Başağa, sıra ile sağ ve sol taraftakiler birbirlerini takiben kahvesini içmeye başlarlar. Kahve içimi tamamlandıktan sonra, evvela Büyük ve Küçük Başağalar, sonra sağ ve sol taraftaki yaranlar fincanları iade ederler. Bu iş de yarım saat kadar sürer.

Misafirler:

Misafirlerin sayısı sınırlı değildir. Ocak sahibi istediği kadar davet edebilir. Ama çoğunun gelmediği bilinir. Misafir sohbet yerine geldiğinde, dışarıda bulunanlarca çavuşa yahut ocak sahiplerinden birisine haber iletilir. Haberi olan içeri girer ve büyük Başağaya hitaben ve herkesin duyacağı şekilde "Başağa misafir geliyor" diye haber verir ve hemen misafirin yeri hazırlanır. Şayet misafirin oturacağı bir yer yoksa, yarandan bir kaç dışarıya çıkarılır.

Misafir odaya girişte, herkese hitaben, elini göğsüne koyarak "selamünaleyküm" diye selam verir. Bu sırada bütün yaran ayağa kalkar ve sadece yaranbaşı "aleyküm selam" diye selamı alır. Misafir boş bir yere oturur. Hemen büyük başağa ve sonra küçük başağa tarafından başlayarak sağ ve sol taraftakiler sıra ile "merhaba" derler. Ardından, hemen sigara ve kahve ikram edilir.

"Kalk Git" Kahvesi:

Saz faslı devam ederken, bitiş zamanını yaranbaşı veya küçük başağanın verdiği bir işaret tayin eder. Ve hemen misafire "kalk git kahvesi" denilen kahve verilir. Misafir kahvesini içince kalkar ve merasimle uğurlanır. Eğer misafir kahveyi içince kalkmaz ise, bu defa küllü bir kahve verilir. Kül boğazını gıcıklayacağı ve öksürteceği için, öksüren bir kimse de cemiyet içinde duramayacağından mecburen kalkar. Daha da gitmez ise misafirin ayaktabıları önüne getirilir. Şayet yine kalkmayı akıl etmez direnir ise kolundan tutup kapı dışarı edilir. Misafir eğer hürmet gösterilen bir zat ise saz takımı uğurlama sırasında "Cezayir Marşı"nı çalar.

56 Yâran Kültürü ve Çankırı 17-18 Eylül 2004 Çankırı, T.C. Çankırı Valiliği II. Çankırı Kültürü Bilgi Şoleni Bildirileri, S: 22.

Arap Verme Usulü'nde Kahve:

Sohbette zilli maşa ile tefin ismi "Arap'tır. Bunlar, ortalığa, yani herkese aittir. Ocak kimde ise, yani sohbetin yapılacağı oda sırası kimde ise bunlar bütün hafta boyunca onda kalır. Çavuş, elinde uzun bir şamdan ile öne dikilir, Büyük Başağanın önüne gelir. 12 telli saz, gırnata, keman, tef, zilli maşa ve kaşıktan oluşan saz takımı çalıp söylemeye başlar:

*Fakirim geldi meydana Başına bağlıyor astar
Elinde gül dane dane Başağam cemalin göster
Başağa izin kime Yaran sohbetin ister
Paşam sohbetin kutlu olsun Paşam sohbetin kutlu olsun
Yeniçeri yeniçeri Kalk gidelim bizim başa
Belinde hançer bıçağı Selam verelim sağa sola.....
Ağa al arabı gir içeri Yaran başı, izin kime?
Paşam sohbetin kutlu olsun Et padişahım sohbetin kutlu olsun*

Ardından, yarandan sırasını geçiren ile, sırası gelen ocak sahipleri Küçük Başağanın önüne gelince bir halka çevirerek otururlar. İki de kahve pişer. Şamdan da ortaya konulur. Hep bir ağızdan şunlar söylenir.

*Hacı hacı canım hacı yar malım yar
Başındadır altın tacı ah ağam ah
Sohbet tatlı sonu acı
İç paşam sohbetin şen olsun*

"İç paşam" derken kahve yeni ocak sahibine uzatılır, geri çekilir, sonra tekrar uzatılır verilir. Arkasından, sohbetin eziyeti ve ağır olduğuna dikkat çekilen nasihatleri dile getiren ezgiler okunur. Burada yemeklerin çok nefis olması gerektiğine dikkat çekilir.

Bir sonraki ocağı yakacak olan ev sahibine arap verilir ve bunların iyi muhafaza edilmesini nasihat eden şu türkü söylenir.

*Arap seni gezdirirler areyi areyi
Yazarlar aklar üstüne karayı
.....ağa yaptı savdı sırayı
Arap seni beslesinler bal ile
Dört yanını sarsınlar gül ile...
Edep ile erkan ile yol ile
Et paşam sohbetin sırandan kalma
Et paşam sohbetin, sırandan kalma
Çavuş ağa davet eder getirir
Kadir mevlam eksikliğini yetirir
Başağalar her işleri bitirir
Et paşam sohbetin, sırandan kalma*

Bu esnada kahveler verilir. En son olarak ta şu beyit söylenir:

*Git çarşıya yağın acısın alma
Akşama kadayıf geceye helva..⁵⁷*

"Yâran meclisinin açılışından sonra çavuş önce başağa'ya, daha sonra da küçükbaşağa'ya sıra ile kahve dağıtır. Kahve fincanını çavuştan alanlar hemen içmezler, başağa'ya bakarlar. Başağa fincanı nasıl tutmuşsa herkes aynı şekilde tutar, büyükbaşağa, kahvesinden bir yudum aldıktan sonra, oturuş sırasına göre yâranlar ilk yudumlarını alırlar. Ondan sonra herkes kahvesini içer.

Çavuş kahveleri dağıttığı halde tepside birden fazla kahve ficanı kalmışsa o gün ocağa gelmeyen yâran var demektir. Ocağa gelmeyen yâran, mutlaka başağa'dan izin almıştır. Buna rağmen başağa, ocağa

57 <http://www.cankiri.gov.tr>

katılmayan yâranın meclis tarafından bilinmesi için çavuşa o fincanın hangi yâran'a ait olduğunu sorar⁵⁸. Görüldüğü gibi kahve kültürü o kadar geliştirilmiştir ki, toplu yaşantıda bile belirli kurallar ve bir tören görünümüne girmiştir. Bu tören her yâran yapışında ve her ocak yakılışında misafirlere olsun, yâranların kendi aralarında olsun hala sürdürülmektedir.

"Konuklar, kahve konukları ve yemek konukları olarak ikiye ayrılır. Kahve konukları, bir süre oturup müzik dinleyip kahvelerini içtikten sonra giderler. Yemek konukları ise yâran yemeğine katılırlar⁵⁹."

"Yemekler akşamdan pişirilir, sabaha yakın yenir.... Yemekten sonra kahve ya da çay içilip, hazmı kolaylaştırıcı oyunlar oynandıktan sonra "Arap Verme Töreni"ne geçilir⁶⁰."

"Yâranca bir kahveye gitmek de gelenekler arasındadır. Sohbet dışı günlerde ve gecelerde yâranların hepsi aynı kahveye giderler. Kahveler içilir, sohbet edilir. Saz çalan varsa orda bir fasıl yapılır⁶¹." Bunu Üçok şöyle dile getiriyor: "Eğer başağalardan herhangisinden birisinin selâmlığı varsa orası mekân ittihaz olunurdu. Gece gündüz orada toplanırlardı. Selâmlıkları yoksa, ya medrese odalarından birisinin yahut bir kahvecinin bir odası yârene tahsis edilir, orada toplanırlardı. Çünkü hariçten kimse sık sık aralarına giremezdi.⁶²"

"Yâran kültürünü bizzat yaşatan farklı meslek gurupları arasında kahvecilik de vardır⁶³." Çankırı esnafının borç-alacak ilişkilerinde kaynaklara yansıyan bir diğer çeşidi de ölen esnafın borçları veya vasiyeti arasında yer alan ve kanaatimize göre Yâran Kültürü'nün ekonomik anlamda temellerini de gösteren sosyal, dinî ve mesleki anlamdaki dayanışmasıdır. Şöyle ki, tahliline çalıştığımız esnaf ve tüccar terekelerinde, borçların bulunduğu listelerde "Kahveci Esnafı Hayratı" gibi ifadelerden esnaf arasında sosyo-ekonomik ya da meslekî ve dinî bir dayanışmanın varlığı görülüyor⁶⁴."

Bayram Yemekleri: Ramazan ve Kurban bayramlarında sadece ev halkına göre değil bayram ziyaretine gelenler de düşünülerek yemekler hazırlanır. Bayram yemekleri genelde sütlü çorba veya toyga (aşı), etli veya zeytinyağlı yaprak dolması, baklava veya hameyli⁶⁵ ya da kesme kadayıf gibi tatlılardır.

Köylerde bayramda her gelen misafire mutlaka yemek ikram edilir. Merkezde ve diğer ilçelerde ise genellikle yemek yerine kahve, tatlı ve bazı yerlerde ilave olarak zeytinyağlı yaprak sarması ikram edilir. Kurban bayramında ise bu ikramlara ilave olarak kesilen kurban etinden et kavurması da ince ekmek (yufka) ile birlikte ikram edilmektedir. Bu ikramlar Türk misafirperverliğinin ve misafire verilen değer en güzel göstergelerinden biridir.

Çay veya kahve ikramında ev sahibinin söylediği mani :

İstanbul'dan gül getirdim, dalından bülbül getirdim,

Misafirlerim için diye çay (ya da kahve) getirdim...

Yemekte gerekmedikçe konuşulmaması sofrada adabından sayılırdı. Sofralardaki boş tabaklar alınırken sofradaki bütün tabakların boşalması beklenirdi. Sofraya getiriliş sırasına göre boş tabaklar toplanırdı. Sofradan kalkıldıktan sonra evin büyüklerine kahve ikram edilirdi... Yemek bittikten sonra dua yapılır. Sıra ile önce büyükbaşğa, sonra küçükbaşğa, reis ve yarenler sofradan kalkar. Büyükbaşğanın oturduğu gibi eski yerlerine otururlar. Yemekten sonra kahve içilir⁶⁶."

Kahveli Şiir

Türk mutfağında yiyecek ve içeceklerle ilgili pek çok şiir ve destan vardır. İşte örnek: Konyalı Şerife Soykan'ın Yemek Destanı'ndan bir dörtlük:

*"Hak verir dostuna yarınki günü
Çorba yemeklerin önüdür önü
Yemeğin bastırmak için üstünü
Kahve ile bütün on çuval olsun"¹¹²*

58 A.g.e- S. 238,239

59 A.g.e- S.23.

60 A.g.e- S.23.

61 A.g.e- S.23.

62 Hacışeyhoğlu Hasan Üçok, Çankırı Tarih ve Halkiyatı, Okuyan Adam Yayınları.

63 Yâran Kültürü ve Çankırı 17-18 Eylül 2004 Çankırı, T.C. Çankırı Valiliği II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, S: 32.

64 A.g.e- S. 36,37.

65 **Hameyli** : Baklava hamuru 35 küçük paziya (parça) ayrılarak teker teker çok ince olarak nişasta ile açılır, araları yağlanır, üzerine ceviz serpilir. 35 pazi bitince kare şeklinde üç parmak genişliğinde kareler şeklinde kesilir. Her kare karşılıklı köşelerden bıçak tersi ile ikiye katlanarak üçgen şeklinde getirilip pişirilir.

66 Prof.Dr. Sabahattin Balcı, Öğr. Gör.Hasan Dağlar, Öğr.Gör. Zekiye Gümüšoğlu, Geçmişten Bugüne Çankırı'da Sofra Adabı Ve Yemek Kültürü

67 Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1991, S: 17, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları: 163, Ankara 1991.

Silleli Âşık Figanî'den:

Kahve duhan keyfler tamam olunsa
Bize eğlenceli bir dost bulunsa
Gezerken gönül seyrân alınsa
Bu cihanda böyle demler sürerek⁶⁸

Kamber Algan'dan

Kahvenin faydası çoktur bedene
Minnetim var onu icat edene
İtibar etmeli gelip giden
Misafire dosta eşe akrana⁶⁹

Kayserili Muharrem Usta:

Yumuşamaz kuşburnu yoktur zararı
Kahve pir ocağı çok itibarı
Samandan kuvvetli derler yulafı
Yedirdikçe yarar hayvana purçak⁷⁰

Çankırılı Âşık Zahmî:

Duhân, işret, kahve bilmeyen âdem
Aşkın ateşini çekmeyen âdem
Kulak uzatırsa kaçan bir âdem
Ondan yakışıklı bir himâr olmaz⁷¹

1312 Yunan Harbi üzerine söylenen "Eğil Dağlar" türküsünde de kahveye bir gönderme vardır:

Gümüş cezvelerim kaynar ocakta
Yunan çöllerinde kaldım sıcakta
Altaylık yavruyu koydum kucakta
Aldılar yârim elimden nasıl dayanam
Buna çifte yürek ister kimlere yansam⁷²

Sonuç:

Kahve!... Sosyal hayata öyle bir girmiş, öyle bir yerleşmiştir ki, günümüzde bile hala varlığını devam ettirip gitmektedir. "Kahve kültürü kendi tarihini yarattığı gibi sosyal tarihe de damgasını vurur."

Kendi adını da verdiği mekanlarda, hayatı dört dörtlük kucaklamış, gelişen zaman içinde, dönem dönem güzellikleri yaşatırken, zaman zaman kötülüklerin yuvası olmuş, zaman zaman şaşkınlıklar yaşamış ve yaşatmış olan kahvehaneler, kâh âlimlerin dilinde ilim konuşulan bir mekân, kâh zalimlerin dilinde nifak yuvası, kâh sıcak dostlukların mührünü vurduğu güzelliklerin eğleştiği bir mekân ve eline sazını alıp, sözüne güvenerek yollara düşen âşıkların durak yeri olmuştur. Hatta bunlara meydan açılmış, söz ustaları kendilerini buralarda göstermiş, isimlerini buralarda duyurmuşlardır.

Kafasını dinlemek isteyen de orada almış soluğu, canı sıkılında, biraz keyfi kaçıp kendini evden dışarı atanların da nefes aldığı yerler olmuş buraları. Hayatın çapraşıklığı bu mekânlarda da kendini göstermiş, insan hayatının sanki bir kopyası gibi, yaşanabilecek bütün olumsuzlukları da yaşamış, neşeli, keyifli şen şakrak günleri de kucaklamıştır. Hatta birilik ve beraberliğe yönelenlerin toplandığı, sosyal çevredeki çokluğu ve zenginliği bünyesinde toplamış, bazen arayanlara, bazen arananlara açmış bağırını. Arananla arayanı buluşturan bir mekân olmuştur. Her ne kadar hala iyi gözle bakmayanlar çoğunlukta ise de müdavimleri ve vazgeçmeyenleri de bir o kadar sıcak bakmaktadır. Hala bir fincan kahve, o eski dostlukları ve sıcak sohbetin mührünü kazımaya devam ediyor. Hala kahvehanelerin bir köşesinden kahve buharları buram buram savrulmaya devam ediyor.

68 A.g.e- S.18

69 A.g.e- S. 28

70 A.g.e- S. 38

71 <http://www.cansaati.org>

72 Hacı Şeyhoğlu Hasan Üçok, Çankırı Tarihi ve Halkiyatı Notlarından, 15 Eylül 1932

ŞİFAÎ VE SELVÎ HAN HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Study On Şifaî And Selvi Han Story

Bayram DURBİLMEZ *

ÖZET:

Âşık edebiyatı, âşık tarzı şiirler ve âşık tarzı halk hikâyelerinden oluşur. Âşıklar tarihi olaylardan, yaşanmış olaylardan, masallardan, efsanelerden, destanlardan, ağıtlardan, vs. yararlanarak nesir-nazım karışımı anlatılar tasnif ederler. Halk hikâyesi adı verilen bu anlatılardan bazılarının musannifleri bilinirken, bazıları da unutulmuş anonim edebiyat ürünü olarak anlatılırlar. Sözlü kaynaklardan derlenen halk hikâyeleri yanında cönkler ve mecmualara kaydedilmiş olanlar da bulunmaktadır. Bu çalışmada, bir mecmuada yer alan Şifaî ve Selvi Han adlı hikâye incelenmektedir. Çankırı yöresine ait olduğu bildirilen ve Çankırı Masalları adlı kitapta yayımlanan söz konusu hikâyede 1. Kahramanların Ailesi, 2. Kahramanların Doğumu, 3. Kahramanlara Ad Verilmesi, 4. Kahramanların Eğitimi, 5. Kahramanın Sevgili İle Karşılaşması, 6. Kahramanın Gurbete Çıkması, 7. Kahramanın Memleketine Dönüşü, 8. Sevgilinin Başkasıyla Evlendirilmek İstenmesi, 9. Sonuç epizotları bulunmaktadır. Hikâyenin nazım kısımlarında âşık tarzı 44 müstakil şiir ve bir söyleşme metnine yer verildiği görülmektedir. **ANAHTAR KELİMELEER:** Halk hikâyesi, Hikâyeci-Âşık, Âşık tarzı şiirler, Sözlü kültür, Mecmua, Çankırı.

A STUDY ON ŞİFAÎ AND SELVÎ HAN STORY

SUMMARY:

Dervish literature consists of dervish-way poems and dervish-way folkloric stories. Dervishes compile prose and poetic stories by benefiting historical events, real stories, tales, legends, epic poems, dirges etc. These stories are called as folkloric stories. The compilers of some are known but the others were forgotten and these stories are known as anonymous. Some folkloric stories were compiled from oral references. Some of them were registered in journals and manuscript collections. In this study, the story of Şifaî and Selvi Han is examined. The said story, which is found in the book of Çankırı Tales and known that it belongs to Çankırı, consists of 1) Family of the heroes, 2) Births of the heroes, 3) Naming the heroes, 4) Education of heroes 5) Meeting of the hero with the beloved, 6) Hero's going abroad, 7) hero's coming back home, 8) attempts for making the beloved married to someone else, 9) Conclusion episodes. 44 independent poets and a conversation text exist in verse parts of the story. **KEY WORDS:** Folkloric story, Story-teller/dervish, Dervish-way poets, Oral culture, Journal, Çankırı.

Giriş

İncelediğimiz hikâye, 1930'lu yıllarda Çankırı'da çıkan Duygu gazetesinde dizi yazılar hâlinde yayımlanır. Aynı şekilde dizi yazılar hâlinde yayımlanarak ayrı ayrı kitaplara dönüştürülen Esman ile Zeycan (1932), Yılan Bey (1932) ve Hürü (1933) adlı kitaplar gibi Şifaî ve Selvi Han da, Duygu gazetesi yayınları arasında kitap olarak bastırılır (1932). Bu dört kitap birleştirilerek Çankırı Masalları adıyla yeniden yayımlanır (Dilçin, 2002).

Ahmet Talât [Onay]'ın verdiği bilgilere göre hikâye, Çankırı Maarif Müdürlüğünde bulunmuş Mithat Şakir Bey tarafından Aksaray ve çevresinde bulunan beş şiir mecmuasından birinde yer alır. Söz konusu mecmuada, Kastamonulu Kemalî, Bolulu Dertli, Konyalı Şemî gibi şairlerin bazı şiirleri, Çankırlı Zahmî'nin bir destanından bazı parçalar, Ruhî adlı bir şairin destanı ve Abidin Beyoğlu türküsü de bulunmaktadır. Mecmuada, Kemalî mahlaslı şiirlerin mahlasları çizilerek üstüne veya sağ tarafına Fehmî, çoğunlukla sol tarafına da Molla Ali yazılmıştır. Bu mecmuadaki en kıymetli eserin Şifaî ve Selvi Hanım hikâyesi olduğu belirtilir (Dilçin, 2002: 23). Hikâyeyi aslından okuyarak yayıma hazırlayan Ali Dehri [Dilçin]'dir (Dilçin, 2002: 23). Ahmet Talât [Onay], Ali Dehri'nin hazırladığı yazıyı okuyarak, o zamanki imlâya uygunlaştırır ve bazı

* Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi (bayramdurbilmez@gmail.com) KAYSERİ, Lecturer in Erciyes University Science-Literature Faculty Turkish Language and Literature Department (bayramdurbilmez@gmail.com) KAYSERİ

kelimeler hakkında açıklamalar yapar. Hikâye, Ahmet Talât [Onay]'ın ön sözüyle yayımlanır. Dört kitabın birleştirilerek Çankırı Masalları adıyla yayımlanan yeni baskıda Hakkı Duran'ın Takdim (Dilçin, 2002: 5-6), Prof. Dr. Cem Dilçin'in İkinci Baskı İçin Önsöz (Dilçin, 2002: 9-11) yazıları ve Dehri Dilçin'in Kısa Yaşam Öyküsü (Dilçin, 2002: 15-17) de eklenir.

Ahmet Talât [Onay], hikâyenin “vak'a”sının çok basit fakat hikâyedeki şiirlerin çok başarılı olduğunu belirtir. Hikâyenin musannifi ve şairinin, hatta mecmuaya aktaranın kim olduğunun bilinmediğini de söyler (Dilçin, 2002: 24). Hikâyenin sonunda 1291 Zilhicce 23 tarihi geçse de bunun hikâyenin tasnif edildiği / mecmuaya aktarıldığı tarih olup olmadığı belirsizdir. Cem Dilçin ise, diğer üç hikâye ile birlikte Şifâî ve Selvi Han'ın da Dehri Dilçin tarafından anlatıcı kadınların ağzından derlenerek yazıya geçirildiğini bildirir (Dilçin, 2002: 9).

İncelemeye geçmeden önce, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, hikâyenin kısa bir özetini vermek yararlı olacaktır:

ŞİFAÎ VE SELVİ HAN HİKÂYESİ

Nişabur şehrinde Beyzade ve Ebusef adlarında iki adam vardır. Beyzade çok zengin, Ebusef yoksuldur. Ebusef, bir gün Beyzade ile görüşmeye gider, iltifat görmez. Evine dönerek yoksulluğuna ve çocuksuzluğuna ağlar. O sırada bir derviş Ebusef'in yanına gelerek niçin ağladığını sorar. Çocuğu olmadığı için ağladığını öğrenince, koynundan bir elma çıkararak Ebusef'e verir. Elmayı yemesini, bir oğlu olursa adını Şifâî koymasını söyler. Oradan Beyzade'nin yanına varan derviş ona da bir kızı olursa adını Selvi Han koymasını söyleyerek kaybolur. Vakti gelince Ebusef'in bir oğlu, Beyzade'nin bir kızı olur. Selvi Han dört beş yaşına girince, Beyzade kızını okula gönderir. Ebusef ise yoksul olduğunda çocuğunu okula gönderemez. Şifâî, çarşıdan geçip giderken, okulda okuyan çocukları görür. Okulun önünde duran Selvi Han ile göz göze geldiklerinde ikisi de âşık olurlar. Şifâî yoksul olduğu için utancından bir şey söyleyemez fakat Selvi Han bir koşma söyleyerek ona âşık olduğunu bildirir. Bunun üzerine Şifâî de bir koşma ile kendi duygularını belirtir. Kız, Şifâî'ye aynı okulda okumayı teklif eder. Şifâî, yoksul olduğu için babasının okula gönderemeyeceğini söyleyince Selvi Han ona birkaç altın verir ve birlikte okumaya başlarlar. Aradan zaman geçince, hocası Şifâî'nin Selvi Han'a âşık olduğunu öğrenir ve ona bu sevdâyı terk ederek dersiyle ilgilenmesini söyler. Bahçıvanın Kâmile adlı kızı iki âşığın sırdaşı ve habercisidir. Selvi Han, Şifâî'yle konuşarak Allahın emriyle dünür göndermesini ister. Şifâî, kızın babasının zengin, kendi babasının ise yoksul olduğunu belirterek evliliklerinin engelleneceğini söyler. Kız, sevdiğini ikna eder. Şifâî babasına durumu açıklar. Yoksul oldukları için babası dünür gitmeye yanaşmaz. Oğlunun ağlamasına dayanamayan annesi dünür gider. Kızın babası kızına dünür gelen kadını kovar. Bunun üzerine Şifâî bir mektup yazarak durumunu Nişabur şahına bildirir. Mektupta yazılan şiirden etkilenen Şah, Beyzade'yi huzuruna çağırarak kızını bu yiğide vermesini söyler. Şahın emrine karşı çıkamayan Beyzade, büyük bir başlık parası karşılığında kızını vereceğini bildirir. Bu başlık parasını ödemesi için de bir yıl mühlet verir. İki genç nişanlanır. Başlık parası kazanmak için Şifâî'nin gurbete çıkmasını istemeyen Selvi Han, bu parayı kendisi vermek ister. Şifâî kabul etmez ve yola revan olur. Gide gide bir şehre varan âşık, bir kahvede koşmalar söyleyerek durumunu anlatır. Orada, Şah Behvacı'ya gitmesi, onun kendisine yardımca olabileceği söylenir. Yola çıkan âşık büyük sıkıntılar çeker ve günün birinde Şah Behvacı'nın memleketine varır. Koşma söyleyerek arzuhalini Şah Behvacı'ya bildirir. Şah, âşığı teselli ederek rahat olmasını, bir süre dinlenmesi, kendisine yardım edeceğini söyler. Bir bayram günü şahın huzurunda ağlayarak koşmalar söyleyince, şah âşığa istediğinden daha fazla para verir ve memleketine dönmesini ister. Yolda âşığı haramiler çevirir ve elini ayağını bağlayarak paralarını alırlar, zindana atarlar. Âşık koşma söyleyip ağlarken harami başının kız kardeşi onu dinler ve yanına vararak gece olunca kendisini kurtaracağını söyler. Gece olunca kız âşığı zindandan kurtarır. Kaçan Şifâî, gece gündüz yol alarak tekrar Şah Behvacı'nın huzuruna gider ve başından geçenleri anlatır. Şah, âşığın yanına sayısız asker katarak haramileri dağıtmalarını ve onların bütün mallarını âşığa vererek bir bölük asker ile memleketine götürmelerini emreder. Şahın adamları haramileri dağıtarak bütün mallarını âşığa verirler ve bir bölük adam ile yola revan eyerler. Bütün bunlar olurken kıza Şifâî'nin öldüğü haberini verirler. Kızın ailesi, onu başka biriyle zorla evlendirmek ister. Kız ağlayıp koşmalar söylerken Şifâî bir mektup yazarak yola çıktığını, yakında döneceğini haber verir. Şifâî, Nişabur şehrine on beş günlük bir mesafededir. Bu arada düğün de başlamıştır. Beyzade ve Ebusef'e elma vererek çocukların

doğmasına vesile olan derviş, Şîfaî'nin yanına vararak, kızın zorla zengin birine verildiğini, düğünün başladığını ve beş on gün içinde erkek evine götüreceklerini bildirir. Şîfaî düğünden önce Nişabur'a yetişemeyeceğini düşünerek ağlar ve bir koşma söyler. Bunun üzerine derviş âşığa gözlerini yummasını söyler. Âşık gözlerini yumar, aç dediğinde açar ve görür ki Nişabur şehrinin kenarına gelmiş. Derviş yeniden kaybolur. Şîfaî evine varır. Kâmile âşığın geldiğini görerek Selvi Han'a müjdelir. Selvi Han bir mektup yazarak Kâmile ile Şîfaî'ye gönderir. Mektubu okuyan Şîfaî bir cevap yazarak kıza gönderir ve Beyzade'nin yanına varır. Başlık parasını ve hediyeleri getirdiğini söyleyerek Selvi Han'ı ister. Beyzade, kızını başkasına verdiklerini, kendisinin başka bir kısmet aramasını söyler. Çaresiz kalan Şîfaî, bir mektup yazarak durumunu Nişabur şahına bildirir. Bunun üzerine Nişabur şahı Beyzade'ye bir adam gönderir. Beyzade ne yapacağını bilmez, hanımıyla konuşur. Kızı verdikleri adamlar da durumu öğrenerek Beyzade'nin yanına varırlar ve kavga ederler. Sonunda Nişabur şahının huzuruna varırlar. Şah onları dinler, araya bir perde çekmelerini, Şîfaî ile Selvi Han'ın birbiriyle söyleşmelerini, kızın gönlünün kimde olduğunu anlaşılabileceğini söyler. Şîfaî ile Selvi Han karşılıklı dördlüklerle söyleşirler. Meclistikler de onların söyleşmelerini dinleyip iki âşığı evlendirmeye karar verirler. Düğün dernek kurulur, murat alıp murat verirler.

HİKÂYENİN İNCELENEMESİ

Hikâye nazım-nesir karışımı bir yapıya sahiptir. Durumlar ve olaylar nesir kısmında, duyguların yoğunlaştığı kısımlar ise manzumelerle anlatılmaktadır. Hikâyenin nesir kısmı çok zayıf, nazım kısmı ise zengindir.

Hikâyede masal unsurlarına da rastlanır. Sözelimi; masalların çoğunda olduğu gibi, Şîfaî ve Selvi Han hikâyesinde de evlât tektir; o da yıllar sonra bir dervişin verdiği elmanın yenilmesi sonucu olmuştur.

Formeller: Anlatılarda daha çok masallarda- karşımıza çıkan kalıp ifadelerle "formel" adı verildiği bilinmektedir. Hikâyede giriş formeli, geçiş formeli ve bitiş formeline rastlanır.

Giriş formeli: "Râviyan-ı ahbar ve nâkılan-ı âsar ve muhaddisan-ı rûzigâr şöyle rivayet ve böyle hikâyet ederler ki zaman-ı evâilde Nişabur şehrinde hanedan-ı kadimden iki adam var idi." (Dilçin, 2002: 27).

Geçiş formelleri: "Bunlar okumakta olsun; meğer kızın evleri yanında bir bahçe var idi" (Dilçin, 2002: 27). "Derken bir bülbül gelüp karşısında bir ağaca konup hazin hazin ötmeye başladı" (Dilçin, 2002: 33). "Bir zemandan sonra oğlanın aşkı galebe edüp hocasına oku diyüp aldı bakalım ne demiş" (Dilçin, 2002: 34). "Bir de oğlan gördü ki, kız gelmez" (Dilçin, 2002: 36). "Selvi Hanım böyle diyüp yanmakta olsun, andan sonra Şîfaî revan olup gider iken kış bastı." (Dilçin, 2002: 61). "Bir pınar başında, bir ağaç gölgesinde biraz rahat eyledikten sonra Nişabur şehrinde yana baktı ki, hayli sahralar geçmiş." (Dilçin, 2002: 65-66). "Bakalım oğlan geledursun. Bu taraftan oğlanın öldü haberini getirüp kıza haber verdiler." (Dilçin, 2002: 73). "Selvi Han böyle diyüp ağlar iken Şîfaî Nişabur şehrine yakın gelüp bir name yazup bir sadık kimse ile gönderdi." (Dilçin, 2002: 75).

Bitiş formeli: "Hasıl-ı kelâm murat alup murat verdiler. Mevlâ dahi bizleri muradımıza erdire." (Dilçin, 2002: 88).

Dil ve Üslûp:

Hikâyede bazı Arapça ve Farsça kelimeler / tamlamalar ile bazı mahallî kelimeler bir arada kullanılmaktadır. "Ale'r-re'si ve'l-ayın" (=baş ve göz üstüne) gibi kalıp ifadelerin kullanılması, hikâyeci-âşığın veya müstensihnin yazılı kültüre de aşına birisi olduğunu düşündürmektedir. Mahallî kelime ve söyleyişlere birkaç örnek verebiliriz:

Bilün	: bilirsın
Çezerekten	: çözerék
Çığır-	: çağır-
Hedaya	: hediye
Ira-	: uzaklaş-, ıraklaş-
İril-	: ayrıl-
Kak-	: kalk-
Perklen-	: sağlamlaştırıl-
Tezerekten	: hoplaya zıplaya yürüyerek
Yağlık	: mendil

Hikâyelerde çokça rastlanan atasözü ve özlü sözlere yer verme, incelenen hikâyede pek görülmemekle birlikte “Zira ki gelüp görmemek ve gidüp gelmemek var.” (Dilçin, 2002: 45) gibi birkaç söyleyişe rastlanabilmektedir.

Hikâyeci âşıkların tasnif ettikleri hikâyelerde genellikle görülen secili anlatımlara da incelenen hikâyede pek rastlanılmamaktadır. “Yiyüp ve içüp kahve tütün, keyf büsbütün” (Dilçin, 2002: 35-36) gibi secili sözler azdır.

Hikâyede şöyle dualara yer verilir: “Mevlâ muradınızı versin” (Dilçin, 2002: 41), “Kimseler ben gibi nâre düşmesin / Ciğerciği aşk oduna pişmesin” (Dilçin, 2002: 52), “Mevlâm dert vermesin” (Dilçin, 2002: 62)

Hikâyenin nesir bölümünde edebî sanatlarla pek yer verilmediği görülür.

Şahıs Kadrosu:

- Şifâî** : Hikâyenin asıl kahramanlarından. Ebusef adlı yoksul kişinin oğlu ve Selvi Han'ın sevgilisidir.
- Selvi Han** : Hikâyenin asıl kahramanlarından. Beyzade adlı zengin bir kişinin kızı ve Şifâî'nin sevgilisidir.
- Ebusef** : Şifâî'nin babası ve Nişaburlu yoksul bir kişidir.
- Beyzade** : Selvi Han'ın babası ve Nişabur'un zenginlerinden biridir.
- Kâmile** : Beyzadenin bahçıvanının kızıdır. Şifâî ve Selvi Han'ın haberleşmelerini sağlayan aracı bir kişidir.
- Nişabur Şahı** : Hikâyede adı belirtilmemektedir. Nişabur'un şahıdır. Şifâî ve Selvi Han'ın evlenmeleri için yardımcı olan, iyi kalpli bir insandır.
- Şah Behvacı** : Şifâî'nin başlık parasını veren, iyi kalpli bir şahıdır.

Bu şahısların dışında Hoca, Kahveci gibi meslek adlarıyla anılan ve gerçek adları belirtilmeyen kişilere de hikâyede yer verilmektedir.

Şiirlerin /Türkülerin Yapıları Bakımından İncelenmesi:

Hikâye kahramanları Şifâî ve Selvi Han doğmaca şiir söyleyebilme özelliğine sahip insanlardır. Hikâyede 44 müstakil şiire / türküyü ve bir söyleşmeye yer verilmektedir. 28 şiir / türkü Şifâî ağzından, 16 şiir/ türkü de Selvi Han ağzından söylenmektedir. Şiirlerin/ türkülerin tamamında yenileme ayak görülür. Hikâyede ilk şiiri Selvi Han söyler. Hikâyenin son şiiri/ türküsü Şifâî ile Selvi Han'ın karşılıklı söyleşmeleriyle oluşturulur.

Hikâyede bulunan şiirlerin / türkülerin tamamında nazım birimi dördlüktür. 44 şiirin/ türkünün yalnızca ikisinde 8'li hece ölçüsü kullanılırken, 42 metnin 11'li hece ölçüsüyle oluşturulduğu görülür. 44 müstakil şiir/ türkü ile bir söyleşmenin kafiye örgüsü abab, cccb, dddb, eeeb, fffb / xaxa, bbba, ccca, ddda, eeea biçimindedir. 44 şiir/ türkü metninin 41'i beşer dördlükten oluşurken 5. şiir/ türkü (Dilçin, 2002: 33-34) ve 13. şiir/ türkü (Dilçin, 2002: 45-46) dörder dördlüktür. 15. şiir/ türküde ise altı dördlük vardır (Dilçin, 2002: 47-48). 5. ve 13. şiir/ türkülerin asıllarının da beşer dördlük olabileceğinin ipuçları vardır: 5. şiirin/ türkünün ikinci dördlüğünün ayak dizesi bile eksik kaydedilmiştir. 13. şiirin/ türkünün de mahlas dördlüğü eksiktir. Hikâyenin sonunda yer alan Şifâî ve Selvi Han söyleşmesinin (Dilçin, 2002: 85-87) bile beşer dördlükten oluşması düşüncemizi pekiştirmektedir.

Şiirlerin / türkülerin ilk on beşinden kısaca sırasıyla- söz etmek, genel bir kanaat oluşturacaktır:

1.Şiir/ Türkü : “Selvi Han” mahlasıyla söylenen birinci şiir/ türkü beş dördlükten oluşan bir koşmadır. Hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla (6+5=11) oluşturulmuştur. Kafiye ve durak yapısı sağlamdır. Şiirden / türküden önce “Oğlan fakir olduğundan hicap edüp sersem gibi oldu ve kız zengin kızı olduğundan sabra kararı kalmayup bakalım görelim ne demiş” ifadesi geçer. “Oğlan adın nedir kimin oğlusun/ İşbu sözden sana işaretim var” ayak beyti ile başlar (Dilçin, 2000: 28-29).

2.Şiir/ Türkü : “Şifâî” mahlasıyla söylenmektedir. Beş dördlükten oluşur. Hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla oluşturulmuştur. Durak yapısı 6+5=11 olduğu halde son dördlüğün ilk dizesinde durak 4+4+3 şeklindedir: “Şifâî'yem ateşlere dağıldım”. Tam ve zengin kafiye görür. Birinci şiir biter bitmez “Kız böyle söyleyince, oğlan görelim kıza ne söylemiş” ve “Aldı oğlan” sözleri söylenerek “Bir kere rahm eyle benim sultanım/ Beni bir belirsiz kâre düşürdün” ayak beyti ile şiire / türküyü başlanır (Dilçin, 2000: 29-30).

3.Şiir/ Türkü : “Selvi Han” mahlasıyla söylenir. “Kız bahçenin içine girüp bakalım görelüm ne söylemiş.” ve “Aldı kız” sözlerinden sonra “Ötün hey bülbüller gonca açılın / Haber saldım kâr ü zârım gelecek” ayak beyti ile başlar. Bağlama/ ayak dizelerinin durakları $4+4+3=11$, diğer dizelerinki ise $6+5=11$ 'dir (Dilçin, 2002: 29-31-32).

4.Şiir/ Türkü : “Şîfâî” mahlasıyla söylenir. “Bunun üzerine oğlan bakalım ne söylemiş.” sözünden sonra “Ey gönül gel bidar ol bu gafletten / Bu gün beni ol hubanım istetmiş” ayak beyti ile başlar. Durak yapısında uyum görülmez. Genelde $4+4+3=11$ 'li bir yapı görülürken üçüncü dördlüğün ikinci dizesinde (Safayınan öter ol bülbülleri), dördüncü dördlüğün ikinci ve üçüncü dizelerinde (Dilinde zahirdi tühfe kelâmı/ Bulunmaz akranı gezsem alâmı) ve son dördlüğün üçüncü dizesinde (Yüz bin hicap ilen dur divanına) $6+5=11$ 'li bir durak yapısı mevcuttur (Dilçin, 2002: 32-33).

5.Şiir/ Türkü : “Selvi Han” mahlasıyla söylenir. Önce “Bari şu bülbüle birkaç 'han beyit' söyleyeyim de andan sonra istirahat edüp yatayım, diyüp aldı, bakalım bülbüle ne demiş.” sözü geçer. Ayak beyti: “Bülbül niçün garip garip ötersin / Zahir bu efganlar bizedir bülbül”dür. İkinci dördlüğün ayak dizesi eksiktir. Birinci dizede ve son dördlüğün ikinci, üçüncü dizelerinde durak uyumsuzluğu vardır. Genelde hecenin $6+5$ durağı mevcutken, anılan üç dizede $4+4+3$ 'lü durak belirgindir (Dilçin, 2002: 32-33).

6.Şiir/ Türkü : “Şîfâî” mahlasıyla söylenir. “Bir zemandan sonra oğlanın aşkı galebe edüp hocasına oku diyüp aldı bakalım ne demiş.” sözünden sonra metin şu ayak beytiyle başlar: “Ey dil ne hal oldu buraya geldim/ Göz gezdirdim melek sima görünmez”. Metnin tamamında $6+5=11$ 'li bir durak yapısı mevcuttur (Dilçin, 2002: 34-35).

7.Şiir/ Türkü : “Şîfâî” mahlasıyla söylenir. Metinden önce “Bari şu esen yele yalvarayım da pekçe essün diyüp aldı bakalım ne demiş” denir. Ayak beyti: “Ey esen yel lutf et mihribanımı / Başın için hâb-ı nazdan oyandır” şeklindedir. Durak uyumsuzluğu hâkimdir. Üçüncü dördlüğün ilk kelimesi/ kelimeleri (dört heceli) özgün metinde kâğıdın yıpranması sonucu kopmuştur (Dilçin, 2002: 36-37).

8.Şiir/ Türkü : “Selvi Han” mahlasıyla söylenir. 7. şiir / türküden sonra “Şîfâî böyle söyleyince Selvi Han uyandı. Baktı bahçenin içinde kimse kalmamış. Zannetti ki, Şîfâî dahi gitmiş. Bunun üzerine Selvi Han bakalım ne demiş” denir ve metin verilir. Ayak beyti: “Bu gaflete niçün daldın/ N'ola bir kez oyan gönlüm”dür. Metinde $4+4=8$ heceli bir yapı hâkimdir. “Gelenler gitti sen kaldın” ($5+3=8$), “Hezaran ağular yuttun” ($6+2=8$), “Dökünce hasret yaşını” ($3+5=8$), “Fırakın canıma ettin/yettin” ($6+2=8$), “Var elem tahtında paslan” ($6+2=8$) gibi dizelerde durak uyumu yoktur (Dilçin, 2002: 37-38).

9.Şiir/ Türkü : “Şîfâî” mahlasıyla söylenir. “Bir de baktı ki, Selvi Han karşıdan geliyor. Ol zeman Selvi Han'a bakalım ne söyledi” cümlelerinden sonra “Hâb-ı nazdan yeni kalkmış/ Gelir yârim gezerekten” ayak beyti ile başlar. İlk iki dördlükte, son dördlükte ve bağlama (ayak) dizelerinde $4+4=8$ heceli bir yapı vardır. Üçüncü dördlüğün ilk üç dizesi ile dördüncü dördlüğün ilk iki dizesinin durakları ise $5+3=8$ 'dir (Dilçin, 2002: 38-39).

10. Şiir/ Türkü : Şîfâî 9. şiiri / türküyü söyleyince Selvi Han varıp onun dizine oturur. Şîfâî Kâmile'den utanır, sevgilisi de kalkıp karşısına oturur. “Şîfâî, Kâmile'den özür dilediğinden ötürü bakalım ne demiş” diyerek “Şîfâî” ağzından yeni bir şiir/ türkü söylenir. “Aziz başın için gül yüzlü yârim / İtme bu zulumu el-aman bana” ayak beytiyle başlayan metnin tamamında $6+5=11$ 'li hece ölçüsü kullanılır. Son dördlükte “bana” redifi bulunmakla birlikte ayaktan çıkmıştır: “Böyle cevri ü cefa eyleme bana” (Dilçin, 2002: 39-40).

11. Şiir/ Türkü : “Şîfâî böyle diyüp Kâmile'den özür dileyince, Selvi Han bu özrü sevap görüp Kâmile'ye bakalım ne söylemiş” cümlesinden sonra “Hıfz et esrarımı aman Kâmile/ Aşkın yollarında nice can gitti” ayak beytiyle başlar. $6+5=11$ 'li hece ölçüsüyle oluşturulan metnin ilk dördlüğünün ve son dördlüğünün dördüncü (ayak) dizelerinde ve ikinci dördlüğünün birinci dizesinde ise $4+4+3$ 'lü durak yapısı görülür (Dilçin, 2002: 41).

12.Şiir/ Türkü : “Şîfâî” mahlasıyla söylenir. “Şîfâî bir arzuhal yazup doğru Nişabur şahının eline verdi. Ağlayarak, gör arzuhalda ne demiş” sözünden sonra “Ah dost” diyerek söylemeye başlar: “Seni deyü geldim küş et el-aman/ Mahsus efendime arzuhalıdır bu...” $6+5=11$ 'li hece ölçüsüyle oluşturulan metinde uyumsuzluk yoktur (Dilçin, 2002: 42-43).

13. Şiir/ Türkü : “Selvi Han”ın ağzından söylenir. Mahlas dördlüğü eksiktir. Genelinde $6+5=11$ 'li bir yapı olduğu halde ikinci ve dördüncü dördlüklerin ayak dizelerinde $4+4+3=11$ 'li bir durak yapısı görülür.

“Ol [Şifâî] ağlayınca kız da ağlayarak bu kelâmları söylemeğe başladı. Aldı bakalım ne demiş:” sözlerinden sonra “Haberdar değilim teşrifatından / Yazık sana aziz şâhim ağlama” ayak beytiyle metin verilir. Metnin ilk dördlüğünün dördüncü (ayak) dizesi “Dönmem ikrarımdan billah ağlama” biçiminde olup “billah” sözü yerine “mâhim” sözü kullanılırsa ayak uyumu olabileceği dipnotta da belirtilmektedir (Dilçin, 2002: 45-46).

14.Şiir/ Türkü : “Şifâî” mahlasıyla söylenir. “Hakk'a ismarladım ey gül-ü râna / Nasibime cedit efgan yazıldı” ayak beyti ile başlayan şiir her yönüyle başarılıdır (Dilçin, 2002: 46-47).

15.Şiir/ Türkü : “Selvi Han” mahlasıyla söylenir. “Şifâî böyle söyleyince, Selvi Han Şifâî'ye bakalım ne söylemiş: Ah dost!” sözünden sonra “Felek çarkın böyle aksi döndürme/ Ben gibi cihanda olmuş var mıdır” ayak beytiyle başlar. İkinci dördlüğün ilk dizesinde ve dördüncü dördlüğün ikinci ve üçüncü dizelerinde 4+4+3, diğer bütün dizelerde 6+5 durakları mevcuttur (Dilçin, 2002: 47-48).

Hikâyenin Epizotları:

Hikâyede şu epizotlar bulunduğu tespit edilmektedir:

1.Kahramanların Ailesi: Hikâyenin asıl kahramanlarından Şifâî'nin babası Ebusef yoksul bir insan, Selvihan'ın babası Beyzade zengin bir kişidir. Ebusef, yoksulluğuna ve çocuğu olmamasına çok üzülmemektedir.

2. Kahramanların Doğumu: Hikâyenin asıl kahramanlarından Şifâî ve Selvi Han'ın doğumları olağanüstüdür. Ebusef, yoksul ve çocuksuz olduğu için ağlarken bir derviş onun yanına gelir ve üzüntüsünün sebebini öğrenir. Koynundan bir elma çıkararak Ebusef'e veren derviş, bu elmayı yerse bir oğlunun olacağını haber verir. Derviş aynı şekilde Beyzade'nin yanına da vararak onun da bir kızı olacağını bildirir. Zamanı gelince Ebusef'in bir oğlu, Beyzade'nin de bir kızı dünyaya gelir.

3. Kahramanlara Ad Verilmesi: Başka halk hikâyelerinde karşıma çıkan ad vermeyle ilgili ayrıntılı bilgilere bu hikâyede rastlanmaz. Her iki kahramanın da adları onlar doğmadan önce derviş tarafından ailelerine söylenir. Dervişin söylediği gibi; Ebusef'in oğluna Şifâî, Beyzade'nin kızına Selvi Han adları verilir.

4. Kahramanların Eğitimi: Selvi Han dört beş yaşına girince okula gitmeye başlar. Şifâî, babasının yoksul olması sebebiyle okula yazdırılmamıştır. Fakat okulun önünden geçerken Selvi Han'ı görür ve âşık olur. Selvi Han'ın kendisine teklifi ve maddî yardımı sonucu Şifâî de okumaya başlar. İki âşık okul arkadaşı olurlar. Okul arkadaşları ve hocaları bazen Beyzade'nin konağının bahçesine giderek yeyip- içerler, eğlenirler. Bu esnada Şifâî'nin Selvi Han'a âşık olduğunu öğrenen hoca, ona bu sevdâyı terk ederek dersıyla ilgilenmesini söyler.

5. Kahramanın Sevgili İle Karşılaşması : İki âşık Selvi Han'ın okulu önünde karşılaşırlar. Her ikisi de ilk görüşte âşık olurlar. İlk karşılaşma hikâyede “Ol saat kız oğlanı görünce kızıdan oğlana ve oğlandan kıza bir aşk zahir oldu. Oğlan fakir olduğundan hicap edüp sersem gibi oldu ve kız zengin kızı olduğundan sabra kararı kalmayup bakalım görelim ne demiş” sözleriyle anlatılır ve şu dörtlülle başlayan şiiriyle/ türküsüyle Selvi Han Şifâî'ye aşkını bildirir: ““Oğlan adın nedir kimin oğlusun/ İşbu sözden sana işaretim var/ Söyle aşkın beni helâk eyledi / Senden sana gayet şikâyetim var (...)” (Dilçin, 2002: 28).

6. Kahramanın Gurbete Çıkması : Şifâî başlık parası kazanmak maksadıyla gurbete çıkmak zorunda kalır. Selvi Han sevdiğine “Ey yiğit! Mal için gidecek isen hiç de gitme. Zira ki diyar-ı gurbet güçtür. Benim malım çoktur birazını vereyim; sen atama ver. Anın için diyar-ı gurbeti kendin ihtiyar etme.” deyip yalvarsa da Şifâî sevdiğine “Ey benim efendim! Eyi olur. Lâkin son ucu başıma kakarsın Elbet, diyar-ı gurbete gider, kazanır, seni alırım” diyerek gurbete çıkar. Sevdiğine gurbetten turnalarla selâm gönderir. Kış gelmiştir. Düşe kalka bir şehre erişir. Misafir olacak bir yer bulamaz. Bir kahvehaneye varır kahveci de önce onu içeri almaz. Söylediği şiir/ türkünden sonra kapıyı açıp içeri alır. Oradan Şah Behvacı'nın memleketine doğru yola çıkar. Orada Şah Behvacı'nın konuğu olur.

7. Kahramanın Memleketine Dönüşü : Şah Behvacı, Şifâî'ye acıyarak onun başlık parasını fazlasıyla verir. Şifâî'yi yolda haramiler çevirir ve paralarını alarak zindana atarlar. Harami başının kız kardeşi onu zindandan kurtarır. Şifâî, tekrar Şah Behvacı'nın huzuruna çıkarak başından geçenleri anlatır. Şahın askerleri haramileri dağıtarak onların bütün mallarını Şifâî'ye verirler. Kahramanın memleketine dönüşünde de bir olağanüstülük vardır. Şifâî, on beş günlük mesafedeki yolu bir dervişin yardımıyla (gözlerini yumup açma süresi içinde) bir anda aşarak memleketine ulaşır.

8. Sevgilinin Başkasıyla Evlendirilmek İstenmesi : Selvi Han'ın ailesi, onu zengin biriyle zorla evlendirmek ister. Kıza Şifâî'nin öldüğünü söylerler. Şifâî bir mektup yazarak yola çıktığını, yakında döneceğini

haber verir. Kızın gönlü olmasa da düğün dernek kurulur.

9. Sonuç: Şifâî, başlık parasını ve hediyeleri getirdiğini söyleyerek Selvi Han'ı ister. Beyzade, kızını başkasına verdiklerini, kendisinin başka bir kısmet aramasını söyler. Nişabur şahı, Şifâî ile Selvi Han'ın birbiriyle söyleşmelerini, kızın gönlü kimdeyse onunla evlenmesini ister. Şifâî ile Selvi Han karşılıklı dörtlüklerle söyleşirler. Meclistekiler onların söyleşmelerini dinleyerek ikisinin de birbirini sevdiğini anlarlar ve iki âşığı evlendirmeye karar verirler. Düğün dernek kurulur, murat alıp murat verirler.

Sonuç

İncelemeden de anlaşılacağı gibi hikâyenin nesir kısmı bir taslak özelliği taşımaktadır. Manzum kısımların ise daha zengin ve başarılı olduğu görülür. Şiirlerde de bazı kusurların karşımıza çıkması, bazı dizelerin/ dörtlüklerin eksik olması, bu hikâyenin sözlü aktarım sırasında, hikâyeci âşıktan dinleyen birisi tarafından yazıya geçirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu hikâyenin Çankırı'da sözlü kültür geleneği içinde yaşayışını sürdürüp sürdürmediği araştırılmalı, gelenekte (Durbilmez, 2006: 341- 364) yaşamaya devam ediyorsa sözlü kaynaklardan derlenmeli ve karşılaştırmalı olarak incelenmelidir. Daha önce yapılan derlemeler var ise onlarla da karşılaştırılmalıdır. Söz konusu hikâye, Türkiye'nin değişik bölgelerinden derlenen halk hikâyeleriyle de karşılaştırılmalı (Alptekin, 1997), ortak epizotlar, ortak motifler, ortak şiirler, vs araştırılmalıdır.

KAYNAKLAR

- ALPEKİN, Ali Berat, 1997. *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ yay.: Ankara.
- DİLÇİN, Dehri, 2002. *Çankırı Masalları*, Okuyan Adam yay.: Ankara.
- DURBİLMEZ, Bayram, 2006. "Somut Olmayan Kültür Mirası: Halk Hikâyeciliği ve Kars Yöresi Âşıkları", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslar arası Sempozyum Bildirileri / Turkish Folk Narratives from Myth to Meddah International Symposium Papers*, Gazi Üniversitesi THBMER yay.: Ankara.

İÇ ANADOLU BÖLGESİNDEKİ GELENEKSEL EL DOKUMA MERKEZLERİ İLE EŞ ZAMANLI VARLIĞINI SÜRDÜREN BİR YÖRE: KURŞUNLU (ÇANKIRI)

A District That Continues Its Existence Concurrently With Traditional Hand
Weaving Centers In Middle Anatolia Region:
Kurşunlu (Çankırı)

Adem ÇELİK *
Ahmet Ali BAYHAN **
Fikri SALMAN ***

ÖZET:

Kurşunlu'daki tarihi camilerde tespit edebildiğimiz kilimler 150 yıllık ya da daha eski tarihlere kadar uzanabilmektedir. Bu kilimlerin Orta Anadolu'daki diğer dokuma merkezleri ile aynı kompozisyon sağlamlığına ve karakteristik özelliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Kurşunlu'daki kilimlerde kullanılan malzeme tamamen yündür. Yöredeki düz (kirkitli) dokumalar, İç Anadolu Bölgesi'ndeki dokuma merkezlerinde kullanılan kompozisyon ve motiflerin yansıtıldığı çok sayıda örneği de içerisinde barındırmaktadır.

Kurşunlu'daki kilimler genel olarak, sedir, yolluk tipinde iki şaklı, tek parça ve namazlık tipindeki örneklerdir. Burada tespit ettiğimiz kilimlerin kompozisyon özelliklerini şu şekilde sınıflandırabiliriz;

1. Göbekli kilimler,
2. Motifleri dikey ekseninde gelişen kompozisyonlu kilimler,
3. Motifleri yatay ekseninde gelişen kompozisyonlu kilimler,
4. Karışık teknikli, motifleri yatay ekseninde gelişen kompozisyonlu dokumalar,
5. Orta kısmı kare ya da dikdörtgen formdaki kilimler,
6. Seccade / namazlık tipi kilimler.

ANAHTAR KELİMELE: Çankırı, Kurşunlu, dokuma, halı, kilim, seccade, motif.

A DISTRICT THAT CONTINUES ITS EXISTENCE CONCURRENTLY WITH TRADITIONAL HAND WEAVING CENTERS IN MIDDLE ANATOLIA REGION: KURŞUNLU (ÇANKIRI)

SUMMARY:

Rugs that we have found in historical mosques in Kurşunlu can date back to 150 years ago or earlier. We see that these rugs possess same composition sturdiness and characteristics with other textile centers in Middle Anatolia. The material used in Kurşunlu rugs is purely wool. The plain (kirkitli) woven fabrics in the region include many samples that reflect the composition and motifs used in Middle Anatolia Region's textile centers.

Rugs in Kurşunlu are generally divan type, thin and long, two şaklı, one piece and prayer type samples. We can classify the composition characteristics of rugs found here as following:

1. Rugs with belly,
2. Rugs whose motifs progress along the vertical axis,
3. Rugs whose motifs progress along the horizontal axis,
4. Fabrics with mixed techniques whose motifs progress along the horizontal axis,
5. Rugs whose middle parts are in square or rectangular form,
6. Prayer type rugs.

KEY WORDS: Çankırı, Kurşunlu, woven fabric, rug, kilim, prayer rug, motif.

Çankırı'ya bağlı bir ilçe olan Kurşunlu, Kuzeydoğu Anadolu, Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerini İstanbul'a bağlayan E80 karayolu ve Ankara-Karabük demiryolu üzerinde önemli bir geçiş noktasıdır. İlçenin Başkent Ankara ile komşu olması, bu bölgenin sosyal, kültürel ve ekonomik yönden hareketli kalmasını sağlamıştır.

* Dr., Atatürk Üniversitesi, güzel sanatlar fakültesi, öğretim elemanı, Atatürk University, Fine Arts faculty, teaching staff

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, sanat tarihi bölümü öğretim üyesi, Atatürk University, Arts and Sciences faculty, Department of Art History, teaching staff

***Yard. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, güzel sanatlar fakültesi, öğretim üyesi, Atatürk University, Fine Arts faculty, teaching staff

Çankırı ve çevresi Anadolu'da keşif olarak Türkleşen ilk bölgelerden biridir¹. Eski adı "Karaca Viran / Karaca Ören" olan ilçe, Osmanlı Dönemi'nde Çankırı (Kengiri) Sancağı'na bağlı bir kazaydı.

Kurşunlu'da tarih içerisinde çeşitli aşiret, oymak ve cemaatler ikamet etmişlerdir. Başbakanlık arşivlerinden öğrendiğimiz kadarıyla bu bölgede; "Yılanlı (Yılanlı)"², Yazır (Yazırlı)"³, Demirci-Demirciler (Demircilü benam Karlulu)"⁴, Kazancılar⁵ ve Kürdler / Kurdlar (nam-ı diğer Hacıbeğ, nam-ı diğer Murtana)"⁶ aşiretleri iskan etmektedir.

Dağlık bir bölgeye sahip olan Kurşunlu'da halkın büyük bir kısmı hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Bu nedenle yün, deri, yağ, peynir gibi hayvancılığa bağlı ürün ticareti gelişmiştir. Halı-kilim gibi el dokumalarının hammaddesi olan yünün bu bölgede bol olması, geleneksel el dokumacılığının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Alan araştırması sırasında rastladığımız halı ve kilim örneklerindeki zengin çeşitlemeler bunu doğrulamaktadır. Ancak, bu denli zengin bir maddi kültürü barındıran yöredeki dokumacılık tarihi hakkında herhangi bir net bilgiye sahip değiliz. Sadece, Selçuklu ve Osmanlı halı-kilim sanatı içerisinde Anadolu'daki gelenekli el dokumacılığının yapıldığı yerlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Çankırı, Korgun ve Kurşunlu'nun merkezinden geçen tarihi Selçuklu (İpek yolu) kervan yolu üzerinde oluşu, halı-kilim gibi taşınabilen yükte hafif pahada değerli olan ürünlerin İstanbul'a ve oradan da Avrupa'ya taşınmasını kolaylaştırmış olduğunu düşünmekteyiz. Zira, Kapitülasyonlardan (1569'lardan itibaren) sonra XIX. yüzyıla gelindiğinde Orta ve Batı Anadolu'da İngilizler ve diğer Avrupalılar⁷ tarafından her türlü kültür varlıkları talan edilmeye başlamıştır. Günümüzde, Avrupa'daki birçok ünlü müzedeki Selçuklu, Osmanlı ve Anadolu'daki diğer dokuma merkezlerine ait nadide halı ve kilim örneklerinin sergilenmesi bunu doğrulamaktadır⁸. 1800'lü yıllardan itibaren Çankırı ve çevresinde Ermeni tüccarlar birçok ticaret kolunda olduğu gibi dokuma ve hammaddeleri alanında da etkili olmuş, bu ürünler iştahlarını kabartmıştır. Ne yazık ki, bulundukları yerlerde yerleşmeyi pek düşünmeyen özellikle Ermeni tüccarlar, bu dönemlerde batılı sermayedarlarına kaynak aktarmayı bir marifet saymışlardır⁹.

Günümüze gelindiğinde, yöredeki tarihi camilerde tespit edebildiğimiz kilimler 150 yıllık ya da daha eski tarihlere kadar uzanabilmektedir. Bu kilimlerin Orta Anadolu'daki diğer dokuma merkezleri ile aynı kompozisyon sağlamlığına ve karakteristik özelliğe sahip olduğunu görmekteyiz.

Yöre halkının büyük bir bölümünün Ankara ve İstanbul ile doğrudan bağlantılı oluşu, buradaki el dokumalarının gittikleri yerlerde köy hayatını canlandırmak amacıyla taşındığı bilinmektedir. Ayrıca, halı tüccarları tarafından bu türdeki zengin kaynaklar geçtiğimiz 50 yıllık süreçte çoktan fark edilerek, buradan göçü sağlanmıştır.

1970'li yıllardan itibaren Kurşunlu merkez ve buraya bağlı köylerde el dokumacılığının canlandırılması için Halk Eğitim merkezleri ve çeşitli kooperatifler tarafından teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri de Eskişehir Köyü'ndeki halkın kurduğu 60 tezgahlı kooperatif olmuştur. Üretimin bir süre devam ettiği kooperatifin son 10 yılda maliyet sorunu nedeniyle kapatıldığı söylenmektedir. Kooperatif binasının ise içerisindeki tezgahlarla birlikte kendi haline bırakıldığına bizlerde yerinde şahit olduk.

Kilim, Anadolu'nun pek çok yerinde ekonomik endişe taşınmadan gündelik ihtiyaçların karşılanması için, kadınlar tarafından dokunmaktadır. Bu dokumalar dayanıklı, sağlam teknikli ve kendine özgü motifleri ile günümüze kadar özellikleri bozulmadan gelebilmiştir.

1 Necati Asım USLU, Karatekin Eli, Yâren Diyanı Çankırı'dan Sözler, İstanbul, 2005, s.412.

2 Cevdet TÜRKAY, Başbakanlık Arşivlerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar, İstanbul, Mayıs 2001, s.658.

3 TÜRKAY, a.g.e., s.655.

4 TÜRKAY, a.g.e., s.62.

5 TÜRKAY, a.g.e., s.95.

6 TÜRKAY, a.g.e., s.482.

7 Bkz.: Elvan ANMAÇ, "İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi ve Şark Halı Kumpanyası", Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bil., İzmir, 18-20 Kasım 1992, Ankara, 1994, s.5; İsmail ÖZTÜRK, Elvan ANMAÇ, "Yabancı Sermayenin Batı Anadolu Halıcılığına Girişi Etkileri ve Günümüzdeki Uzanlıları", Türkiye'de El Sanatları Geleneği ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri Sempozyumu Bil., Ankara, 1997, s.5-12; Mübahat S. KÜTÜKOĞLU, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580-1838, C.I, Ankara, 1974, s.8-95, Orhan KURMUŞ, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, İstanbul, 1977, s.7-8.

8 Bkz.: Şerare YETKİN, Türk Halı Sanatı, Ankara, 1991.

9 1860 yılında Çankırı'dan kaçan tüccar Bedros'un toplam serveti 12.900 kuruş, buna karşılık borçları 14.62 kuruştur. Çankırı Ticaret Meclisi'nde toplanan alacaklılar, alacaklarını senetleriyle ispat etmek suretiyle Bedros'un satılan mallarından elde edilen toplam servetini alacakları nispetinde paylaşmışlardır. Bu zatın dükkanında bulunan malzemelerin çeşit ve özellikleri itibari ile "İngiliz iğnesi, iplik gibi tekstil malzemeleri de bulunmaktadır. Çankırı'nın nahiyesi olan Karacaviran (Kurşunlu) ve Koçhisar (İlgaz) gibi yerlerde ticaret yapan Kayserili tüccar Bedros'un da köylerle olan borç alacak ilişkisi dikkat çekmektedir (Çankırı Şer'iye Sicili, No.:35, s.57-59, Ankara Milli Kütüphane, Eski Yazmalar, Doç. Dr. Ömer DEMİREL, "Çankırı Tüccar ve Esnafı'nın Mal Varlıkları ile Borç-Alacak İlişkileri (1815-1875), Yaren Kültürü ve Çankırı, II. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, 17-18 Eylül 2004, Çankırı, s.37-40).

Malzeme olarak; Kurşunlu'daki kilimlerde kullanılan malzeme tamamen yündür.

Yöre kilimleri, iki iplik sisteminde çözgüler arasında renkli atkı ipleri ile motiflerin oluşturulması tekniğine dayalıdır¹⁰.

Anadolu'da geleneksel usüllerle dokunan kilim ve diğer düz dokuma yaygıların kompozisyon, motif ve renk gibi özelliklerinden kaynaklanan farklılıklara sahip olduğu görülür. Genel olarak bakıldığında, Anadolu'daki dokuma merkezlerinin yöresel özelliğini gösterdikleri, bu yörelerin de kendi aralarında etkileşim içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

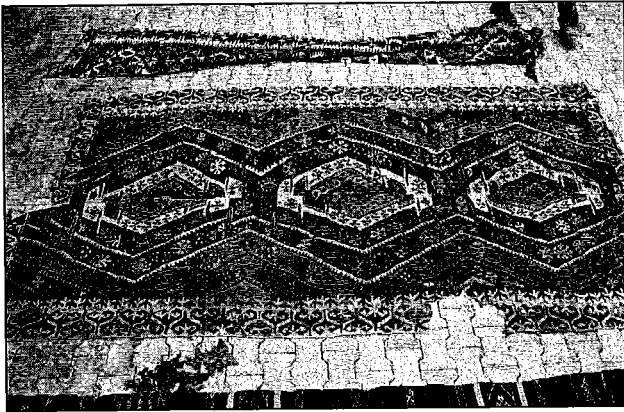
Kurşunlu'da tespit ettiğimiz yöreye özgü özellikte düz (kirkitli) dokumalar olduğu gibi, İç Anadolu Bölgesi'ndeki dokuma merkezlerinde kullanılan kompozisyon ve motiflerin yansıtıldığı çok sayıda örneği de içerisinde barındırmaktadır.

Kurşunlu'daki kilimler genel olarak, sedir, yolluk tipinde iki şaklı¹¹, tek parça ve namazlık tipindeki örneklerdir. Burada tespit ettiğimiz kilimlerin kompozisyon özelliklerini şu şekilde sınıflandırabiliriz;

1. Göbekli kilimler:

Geometrik hatlarla ya da farklı renkteki motif varyantlarının oluşturduğu kilimlerdir.

Kurşunlu'da rastladığımız birinci gruptaki göbekli kilim, dikdörtgen boyutlarda ve geometrik hatların verevler oluşturması sonucu ortaya çıkmaktadır. İki şaklı olarak dokunan bu tipteki örneklerin bir şaki üzerinde sadece yarım göbek motifinin yer aldığı, motifin yanlara yaslanan bölümlerinde ise kalın hatlı yollarla, zemin ya da çift yollu bordürlerle desteklendiği görülmektedir. Bu motifler sonsuzluk prensibi içerisinde gelişerek, orta kısım boyunca devam etmektedir (Resim: 1, 2, 3, 4, Çizim: 1).

Resim 1 A - B

10 Kilim dokuma, çözgüler arasından geçen enine atkı ipliklerinin belirli motif alanlarında, dokuma boyunca önlü arkalı çift sıra halindeki çözgü ipliklerinin arasından, bir ön ve bir arkadan geçen dokuma türüdür. Bu dokumada, çözgü ipleri atkı ipleri tarafından tamamen örtülmektedir. Kilimin diğer dokumalardan ayrılan en önemli özelliği, iki iplik sistemine göre, yani çözgü ve atkı ile dokunmasıdır. Tüm dokumalarda olduğu gibi, çözgü ipleri dokumanın iskeletini oluşturduğu için, atkı iplerinden bir kat daha fazla bükülür. Çözgü ve atkı ipleri tamamen yündür. Kilimin çözgüsünün hazırlanması, aynen hahlardaki gibidir.

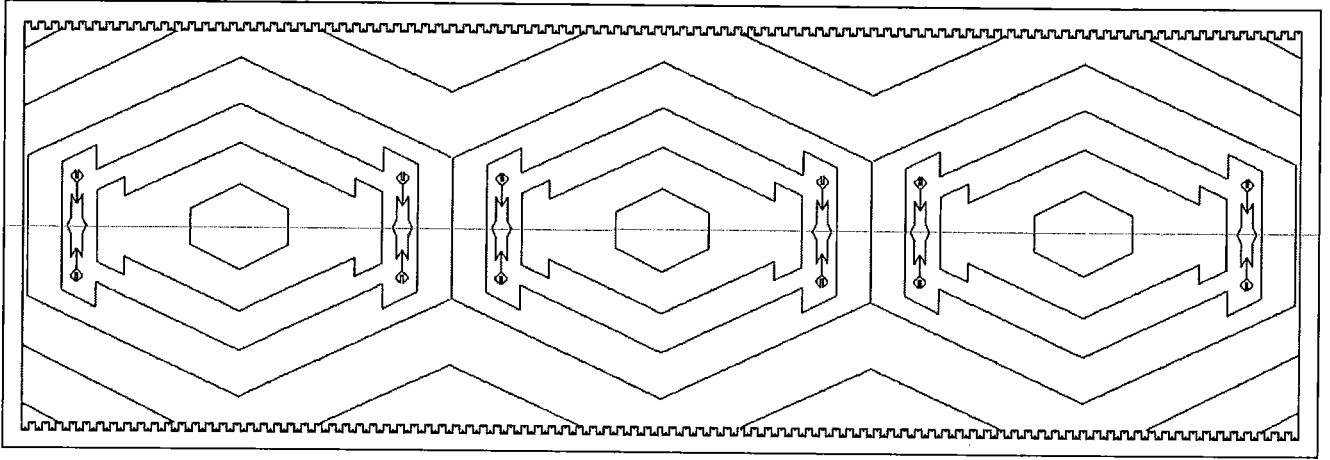
Kilim dokumaya başlamadan önce, başlık olacak şekilde 4-5 sıra, bire bir (1/1 çözgü ve atkı) ölçülü bezayağı dokuma yapılır. Varagele çubuğu yukarı doğru kaldırılarak, güçlü ağacının üstünden ön sıra ipliklerine el açılarak kuvvetlice bastırılması sonucu, arkadaki ipliklerin öne geçmesi sağlanır. Genellikle, dokunacak kilimin zemin rengi veya hakim renk çözgülerin arasından boydan boya geçirilir. Bu renk, koyu bir renktir ya da kilim dokumalarda hakim renk olan kırmızı ve tonlarıdır. Bu ipler, kirkitle sıkıştırılarak, çözgü iplerinin arasına iyice yerleştirilir. Ardından varagele gücünün üstüne kadar indirilir ve yine aynı ipliğin ucu kullanılarak, ters istikamette çözgü iplerinin arasından geçirilir. Bu işlem sonunda, aynı şekilde kirkitle atkı ipleri sıkıştırılarak, istenilen miktarda tekrar yapılır. Böylece, kenar kısmı dokunmuş olur.

Atkı iplikleri motife göre devam ettiği için, üst dokumalarda süreklilik gösterir. Bittiği zaman yeni atkı ipliği diğerlerinin üzerine bindirilir. Bu işlemlerden sonra sıra zemini oluşturan bölümün dokunmasına gelir. Dokuma işlemi, basma ve düz atkılarını sıra takibi ile yapılır. Bu safhada motifin oluşması için, atkı iplerinin, çözgüler üzerinde geri döndürülmesi gerekir. Bu geri döndürme işlemi sırasında aralıklar oluşur. Buna halk arasında, "ilik" adı verilmektedir.

Dokuyucu bir desenden diğer desene geçerken arada bir atlama meydana getirmeden iki motif birbirine bağlayabilirse, dokunan bu kilime "iliksiz kilim" denir. Bu tipte dokunan kilimler, halk arasında "ilikli ve iliksiz kilim" olarak adlandırılır. Kilim üzerinde motif ve renk sayısı ne kadar fazla olursa, o kadar çok ilik oluşur. Bu iliklerin görülmemesi için, atkı ipleri özenle sıkıştırılarak, çözgü iplerinin üzerinin kapatılması gerekir. Bu ise tamamen kilimi dokuyan kişinin yeteneğine bağlıdır.

Kilimin dokunması sırasında, atkı ipliklerinin çözgü iplikleri üzerinde farklı yoğunluklarda yığılması ve dalgalanması için, dokumaya başlanıldığı andan itibaren, atkı ipliklerinin dengeli bir şekilde sıkıştırılması şarttır. Bunun için bir ölçü yoktur. Bu kilimi dokuyan kişinin bütünü göreyerek, çalışmayı sürdürmesine bağlıdır. Kilim dokuma sistemi içerisinde, atkı ipliklerinin belirli motif aralıklarında gidip geri dönerken, farklı renklerdeki atkı iplerinin birleşme yerinde oluşturdukları görüntü ile kilim dokuma oluşmaktadır. Bu uygulama sırasında kullanılan tekniğe göre kilim yüzeyi farklı şekiller almaktadır. Kilim dokumada kullanılan teknikler şunlardır; 1. İlikli Kilim, 2. İliksiz Kilim, 3. Kilimde Motif Sınır Atkısı Tekniği, 4. Kilimde Kenetleme ve Eğri Atkı Tekniği, 5. İki Renkli Bükümlü Atkı Tekniği, 6. Zincir Atkılı Sınır Bezeme Tekniği, 7. Atlamalı Sınır Bezeme Tekniği.

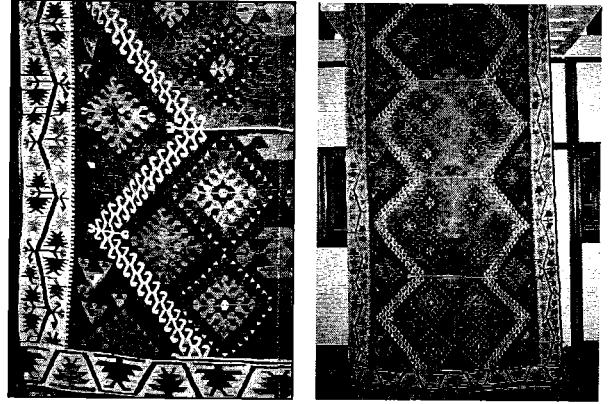
11 Şak: İki parça halindeki dokumanın tek tarafı.

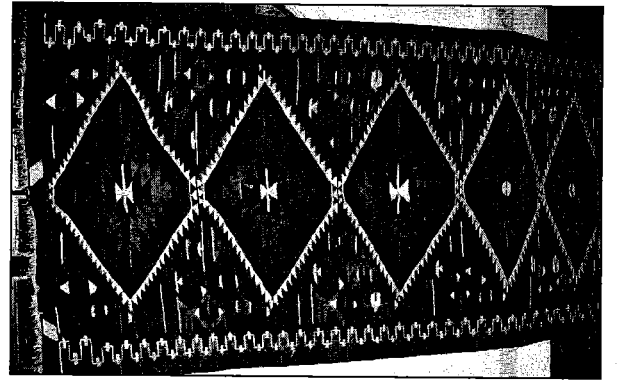
Çizim 1

İkinci gruptaki göbekli kilimler de dikdörtgen boyutlarda ve farklı renkteki motif varyantlarının farklı açılar oluşturması sonucu oluşmaktadır. Meydana getirilen kompozisyon, orta kısımda kesintisiz olarak sürdürülmektedir. Böylece, sonsuzluk prensibi vurgulanmıştır. Motifler arasındaki kesintisiz bağlantı, kilim zeminin ortaya çıkmasını engellemiştir (Resim: 5, Çizim: 2). Göbeğin vurgulandığı zeminli örneklerde nadir olarak bulunmaktadır (Resim: 6, Çizim: 3).

İlçedeki göbekli kilimler, Konya, Yozgat kilimleri ile benzerlik göstermektedirler. Niğde, Konya, Aksaray, Kayseri ve Kırşehir Yöresi'nde "göbekli kilim, kafalı kilim, toplu kilim, fardalı kilim" gibi isim alan üç veya dört göbekli kilimler, Yozgat ve çevresinde "bayraklı kilim" ya da "kafalı kilim" olarak isimlendirilmektedir. Göbekli kilimler genellikle, ilikli kilim tekniğine sahiptir¹³. Günümüzde bu örneklerin yaygın olarak dokunduğu merkezler arasında, Kurşunlu, Sungurlu (Çorum), Tokat, Sivas ve Kayseri vs. gibi merkezleri saymak mümkündür¹⁴.

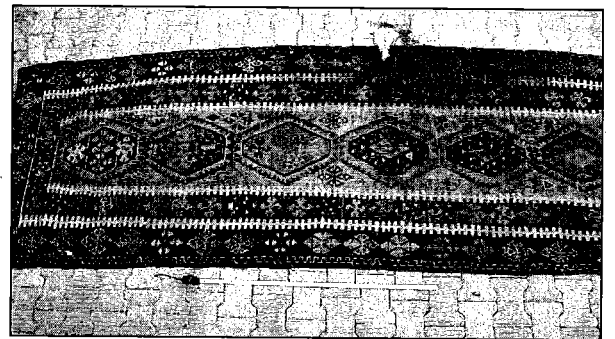
Resim 2 A - B

Resim 3

2. Motifleri dikey ekseninde gelişen kompozisyonlu kilimler:

Yöre kilimlerindeki bu grupta, sonsuzluk prensibinin işlendiği, bir kısmında zemini tamamen kapatan, bir kısmında ise motiflerin seyrek tutulduğu örnekler bulunmaktadır. Bu tip örneklerdeki göbeğe benzer motiflerin kilim yüzeyinde vevli bir şekilde iki, üç, dört sütun oluşturarak ilerledikleri görülmektedir. Ortadaki kompozisyon, kilime hakim durumdadır (Resim: 7, 8, 9, 10, 12, Çizim: 4).

Resim 4

12 Bekir DENİZ, "Bir Vakıf Eser Olarak Cami, Mescid, Zaviye, Şifahane Gibi Dini ve Sosyal Yapılarda Bulunan Halı, Kilim ve Düz Dokuma Yaygılar ve Bunların Günümüzdeki Durumu", Vakıflar Dergisi, S.XXIII, Ankara, 1994, s.74.

13 Bekir DENİZ, "Yöre Özellikleri ile Yozgat Kilimleri", Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi, s.75, 77.

3. Motifleri yatay eksende gelişen kompozisyonlu kilimler:

Bu tip örneklerde yatay hatlar üzerine oturtulan bağımsız motifler bulunmaktadır. Motiflerin ya da inceli-kalınli hatların farklı renkler kullanılarak yatay eksen oluşturması sonucu ortaya çıkan kompozisyonlar bulunmaktadır.

Yatay hatların sıralandığı örnekler; dar, enli ya da orta enli yatay hatların tekrarlanması sonucu meydana gelmektedir. Aynı ene sahip olan yatay hatlı kompozisyon motifleri ve zemin renkleri genellikle aynı şekildedir. Yatay eksenindeki hatların motifsiz bırakıldığı görülmektedir. Yatay eksenli gelişen örneklerde, uzun kenar / bordür kısmına büyük çoğunlukla yer verilmez.

Kilimin ortasında tekrar edilen motiflerde, farklı renkler kullanılarak yatay eksende gelişen örnekler, sonsuzluk prensibine sahiptir. Bu özellik, renk unsuru ile yatay hatların oluşumuna doğru yöneltilmiştir. Bu tip örneklerde, bağımsız motiflerin dikine ya da verimli olarak yerleştirilmesi sonucu arada kalan boşluklarda belirgin olmayan zemin alanları ortaya çıkmaktadır (Resim: 13, 14, 15, 16). Bu tip örneklerin Sivas ve çevresinde yoğun bir şekilde dokunduğu ve "Sivas tahtası" olarak isimlendirildiği bilinmektedir.

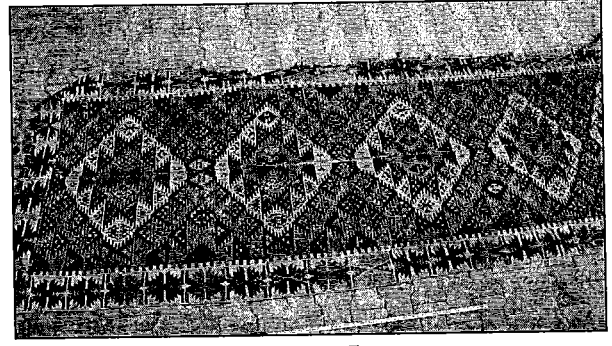
4. Karışık teknikli, motifleri yatay eksende gelişen kompozisyonlu dokumalar: Bu tip dokumaların bir önceki grup ile benzer kompozisyon özelliklerine sahip olması yanı sıra, aralıklı olarak yatay eksenler arasında cicim¹⁴ tekniği kullanılmıştır (Resim: 17, 18, 19).

5. Orta kısmı kare ya da dikdörtgen formdaki kilimler: Bu tipteki örnekler Kurşunlu'da yaygın bir şekilde rastlamaktayız. Bağımsız kare formdaki motifin etrafında halkalanarak genişlemesi suretiyle oluşan göbeğin, aynı eksende tekrarlanmasından meydana gelen bir kompozisyon sergilenmektedir (Resim: 20, 21, 22, 23).

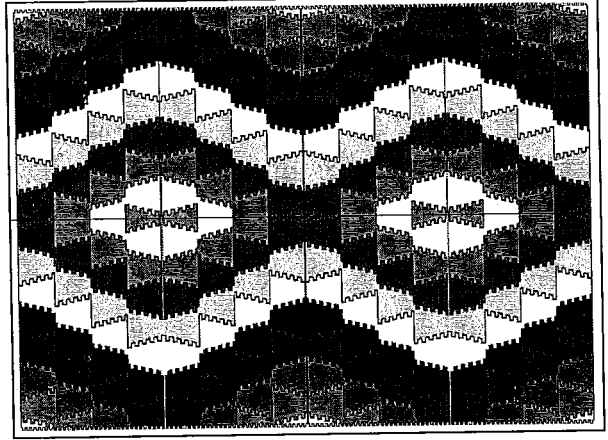
Anadolu'da bu tipteki örnekler Sivas ve Pınarbaşı (Kayseri) çevresinde çok sıklıkla rastlanmaktadır. Seccade / namazlık tipi kilimler: Mihrap kompozisyonlu örneklerin orta kısmı belirginleştirilmiştir. Tıpkı mihraba benzetilen daralan kısım, kibleyi işaret etmektedir. Baş, el ve ayakların konulacakları yerler farklı motifler işlenerek belirginleştirilmiştir. Birkaç tane uzun bordürün sıralandığı örneklerde, bu alanlar kalın tutulmuştur (Resim: 23).

Yörede, seccade tipindeki kilimlere halıya oranla daha az rastlanılmaktadır.

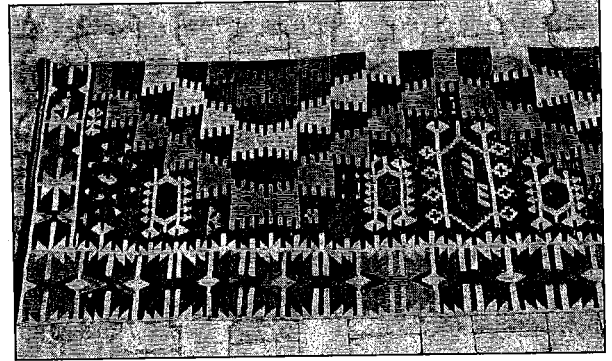
Anadolu'daki dokuma merkezlerinde kullanılan benzer özellikteki motifleri Kurşunlu'da dokunan kilimler

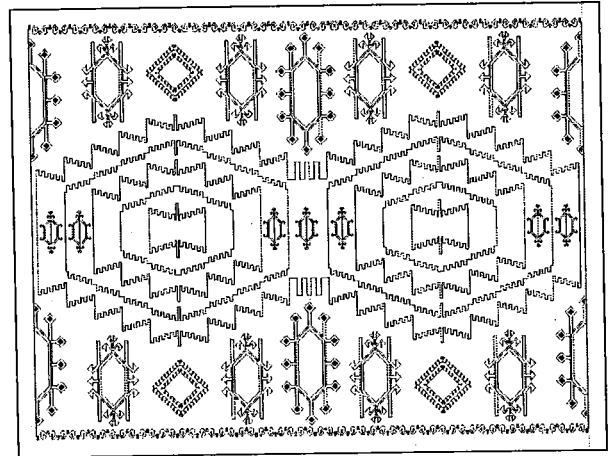
Resim 5

Çizim 2

Resim 6

Çizim 3

¹⁴ Cicim, kilim ve bezayağı dokumalardaki atkı ve çözgü iplerinin dışında, renkli motif iplerinin dikey ya da yatay yöne doğru ilerletilerek, dokumanın yüzeyinde kabartma motifler oluşturma tekniğidir. Cicim hakkında bkz.: Belkis Balpınar ACAR, Kilim, Cicim, Zili, Sumak, Türk Düz Dokuma Yaygıları, İstanbul, 1982, s.55.

doğrultusunda inceleyecek olursak, İç Anadolu Bölgesi ve çevre bölgelere kadar yayılan bir etkileşim söz konusudur.

Her bölgenin kendine özgü teknik dokuma stili olduğu gibi, kendilerine özgü farklı farklı motiflere de sahiptirler. Bu motiflerin kullanım yaygınlığı illerin ve bölgelerin siyasi haritada bölünmüşlüğünden daha çok, yöre halkının irtibatını sağlayan ticari ve coğrafi etkenlere göre yaygınlık kazanmaktadır. Bu yüzden özellikle, yakın mesafedeki komşu yerleşimlerle etkileşimin daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bölgelerde çoğu zaman aynı motifler kullanıldığı halde, isimlendirmede farklılıklar gözlenebilmektedir.

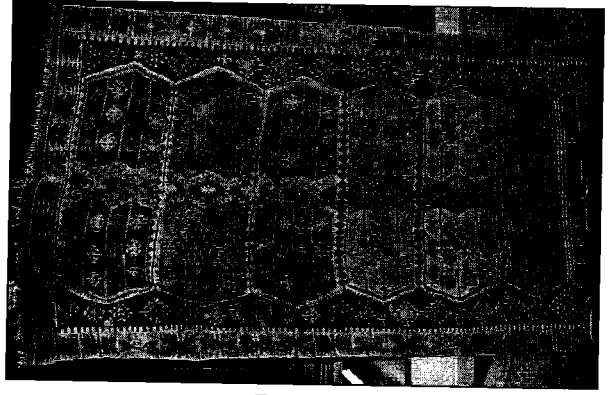
Bu bağlamda, Kurşunlu'ya ait elimizdeki örnek kilimler üzerinden tespit edebildiğimiz kadanyla, farklı merkezlerde yaptığımız incelemeler ve kaynakların eşliğinde kullanılan motifleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Çatık kaş / gül boncuk, gelin ağlatan / kan boşatan, elibeline, evli kız, karnıyarık (doğuracak kadın anlamında), kız motifi, beli böğük (bükük) kız, bereket çaprazı, çarkıfelek / fırıldak çiçeği, deve tabanı, hayat ağacı, top çiçek, leblebi ve küpe motiflerinden oluşan kompozisyon, kanatlı kartal, çengelli göbek / akrep / gözlü koçboynuzu motifi, fener ve çiçek motiflerinden oluşan kompozisyonlar, sekiz kollu yıldız, çadır / ev, elma şeleği, kaz ayağı / kuş / Türk ocağı, ucu kıvrık dalların oluşturduğu kompozisyonlar, kurt ağız, yaba, yaprak, yıldız, yıldızlı yaprak, akrep / kuyruk ölüsü / çiyen, dikenli susma, uçan kuş, saç bağı, toplu motif, ördek, dedikoducu kadın / kaynana, şamdan / mumluk, çitli yol, patika yol, koyun tutkacı, yan dikme, top, koç başı, çakmak / deve boynu, deve, ejder, farda, sıçan dişi, selbi akrepli motif, dolma dikme / bukağı, kurt izi, kurt kulağı, kedi kulağı, tilki kulağı,, sandık, top, stilize bitkisel motifler, uğurlu saç bağı, tarak, yıldızlı dikme, insan motifleri, enik (köpek yavrusu), muska, göz, bıçkır (el) / bıçkılı motif, kelebek motifi, solcan (solucan), Türkmen aynası, çömçe, benli ayak, bacak / kanat, ileğince, dibek, kıvrım, elma şeleği, pıtrak, çengel / kanca, yansıma vs.”

“Çatık kaş / gül boncuk, gelin ağlatan / kanı boşatan” motifleri, İç Anadolu Bölgesi'ndeki dokuma merkezlerinin çoğunda beğeni ile kullanılmıştır.

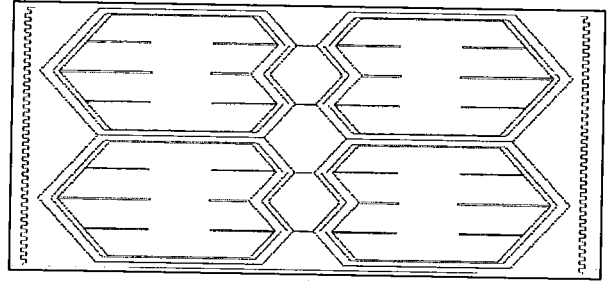
“Elma” motifi Kurşunlu'nun yanı sıra, Anadolu'da Aksaray, Karapınar, Ereğli (Konya), Karaman, Niğde, Yozgat ve çevresi kilimlerinde benzer şekillerde yer aldığı görülmektedir (Resim: 2, 3, 16, 20, Çizim: 5).

“Pıtrak” motifi, Anadolu'daki dokuma merkezlerinin hemen hemen hepsinde benzer şekillerde işlenmiştir. Çok geniş çeşitlemelere sahiptir (Resim: 12, 16, 10, 11, Çizim: 6)

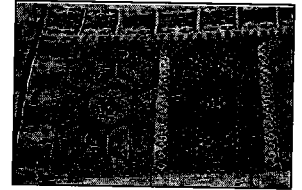
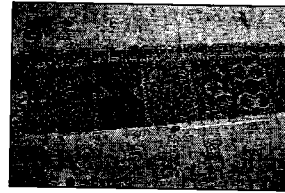
“Dikmeli susma / beli boğuk dikme” motifine yöre

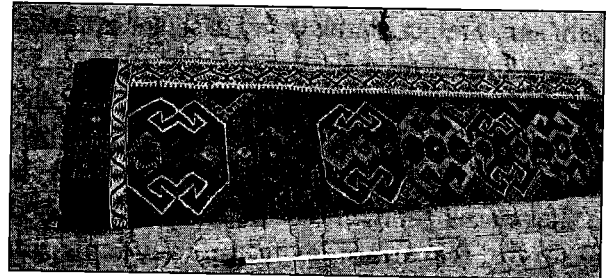
Resim 7

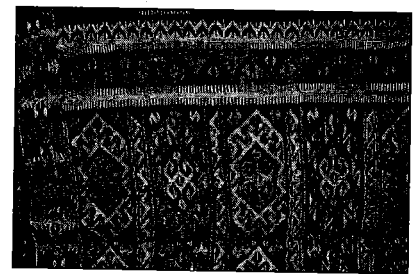
Çizim 4

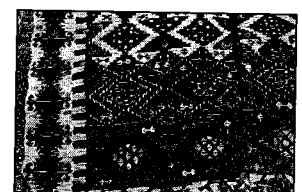
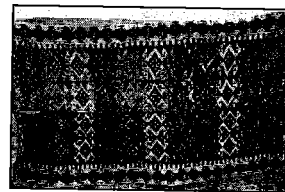
Resim 8 A - B

Resim 9

Resim 10 A - B

Resim 11 A - B

kilimlerinde çok sık rastlanmaktadır. Bu motifin nazardan ve kötülüklerden koruduğuna inanılmaktadır (Resim: 1, 17, Çizim: 6).

“Bıçkırılı yaprak” motifi, İç Anadolu Bölgesi'ndeki dokumalarda yaygın olarak işlenmiştir. Bu motif çoğunlukla, kilimlerin kısa kenarında görülmektedir. Benzer kilim motifleri Sivas, Kahramanmaraş, Konya'da da işlenmektedir (Resim: 5, 6, 12, 16, 22, Çizim: 8).

“Elibelinde” motifi, geleneksel el dokuma yaygılarımızda çok fazla kullanılan örneklerdir. Kilimlerde işlenen motifler arasında olmazsa olmazlardandır. Anadolu'da Türkmen, Yörük ve Avşar dokumalarında görülen bu motif, doğurganlığı simgelemektedir (Resim: 2, 16, 22, Çizim: 9).

“Koç boynuzu / koç başı” motifi, eski Türk geleneğinden gelen köklü bir geçmişe sahiptir. Bu motifin Anadolu'da kullanılmadığı bölge ve dokuma türü yoktur diyebiliriz. Güç ve erkekliği sembolize etmektedir. Bu motifin işlendiği bölgeler arasında Konya, Karaman, Emirdağ (Afyon), Hatay, Aydın, Antalya, Eşme (Uşak), Palu (Elazığ)¹⁵, Kayseri (Afşar Yörükleri), Çorum, Van vs. merkezleri saymak mümkündür (Resim: 1, 8, 9, 10, 16, 20, 22, Çizim: 10).

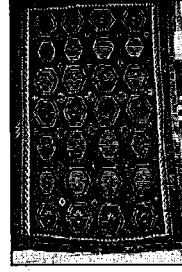
“Kurt / kurt ağız / kurt izi” motifleri, Anadolu'da dokunan kilimler üzerinde yaygın olarak işlenmiştir. Bu motifi, hayvan sürüsüne sahip olan Türkmen ve Yörükler için önemli bir tehdit unsuru olan kurtlarla alakalandırmak gerekir. Kurt / kurt ağız / kurt izi motiflerinin özellikle, İç Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir (Resim: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 2, 12, 16, 22, Çizim: 11).

“Akrep / çiyar / kuyruk ölüsü”, Anadolu'da dokunan halı ve kilimlerde çok fazla karşılaştığımız motiflerdendir. Akrep motifinin aslına uygun şekilde işlendiği örneklerle, Doğu, Orta ve Batı Anadolu bölgelerindeki merkezlerde rastlanmaktadır (Resim: 16, 1, 2, 3, 7, 8, 9, 12, 17, Çizim: 12).

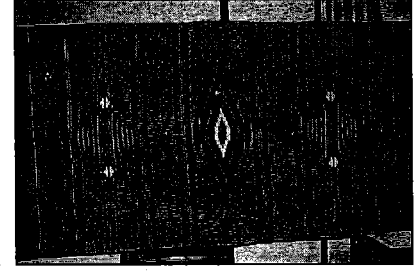
“Türkmen aynası / Türkmen gülü” motifleri, Anadolu'da dokunan kilimlerde çok sık karşılaştığımız şekillerdir. Göbek kompozisyonları genellikle, halının merkezindeki Türkmen aynası motifinden gelişmektedir (Resim: 13, 14, 15, Çizim: 13).

“Ayna / göz / nazar, muska / hamaylı” motifleri, Yöre kilimlerinde en fazla rastlanılan örneklerdir. Benzer örneklerin Anadolu'daki dokuma merkezlerinde bağımsız ya da herhangi bir motifle birlikte işlendiği de görülür (Resim: 11, 5, 6, 16, 18, 20, Çizim: 14).

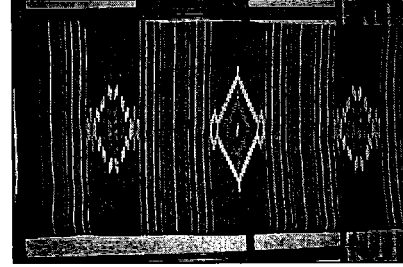
“Küpe ve muska” motifleri üçgen şekilli olmalarından dolayı beraber isimlendirilmektedir. Bu motif, yöre

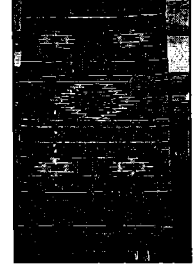
Resim 12

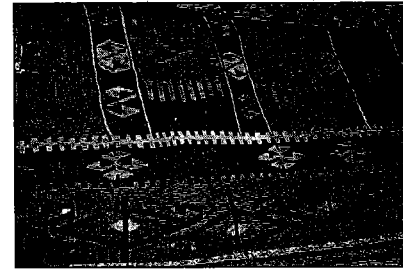
Resim 13

Resim 14

Resim 15

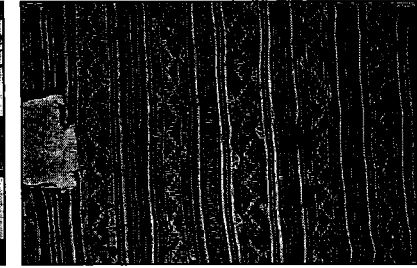
Resim 16

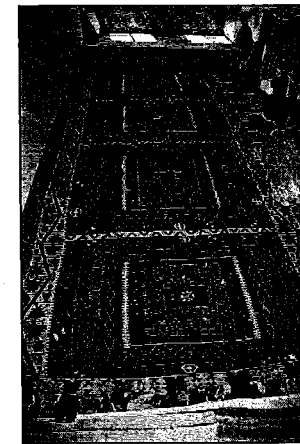
Resim 17

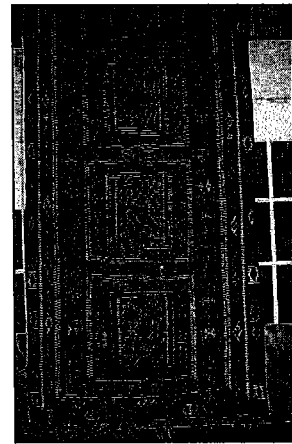
Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

15 Hilmi DULKADİR, "Türk Dokuma Yanışları Hakkında Sosyo-Kültürel Bir Değerlendirme", IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, C.V (Maddi Kültür), Ankara, 1992, s.91.

kilimlerinin orta kısmında bağımsız olarak görülmektedir. İfade ettiği anlam bakımından bu motif, Anadolu'daki dokuma merkezlerinde, yoğun olarak kullanılmıştır (Resim: 23, Çizim: 15).

“Yol / kıvrımlı yol / patika yol” motifi, yöre kilimlerinin kenar kısımlarında yer alan önemli bir motiftir. İç Anadolu Bölgesi'ndeki merkezlerde ve diğer bölgelerde benzer motifler beğenilerek dokunmaktadır (Resim: 20, Çizim: 16).

“Bukağı” motifi, yöre kilimlerinin göbekli motiflerinin merkezinde ve bağımsız olarak da orta kısımda işlenmektedir. Anadolu'nun birçok bölgesindeki kilimde, kısmi olarak da halılarda “bukağı” motifi kullanılmaktadır. (Resim:4, 12, 23, Çizim: 17).

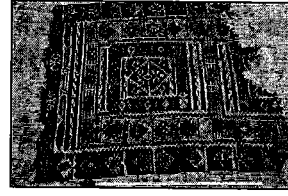
“Hayat ağacı / dikme (selvi, çam vs.)” motifine eski Türk dinlerinde, Hristiyanlıkta ve İslâmiyette çeşitli anlamlar yüklenerek, günümüze kadar gelmiştir. Anadolu kültüründe yoğunlukla, çeşitli sanat kollarında çoğunlukla kompozisyonun ana konusu olarak işlenen ve halı, kilim ve diğer düz dokuma yaygılarda da yer verilen bu motif, bu dokumaların orta ve bordür / kenarlarında farklı şekillerde yorumlanmıştır. kıvrımlı yol motifi ile birlikte yöre kilimlerinin bordürlerinde yer verilmiştir (Resim: 1, 2, 9, 20, Çizim: 16).

“El / parmak / bıçkır / bıçkılı / ayak / tarak / yaba” şeklinde isimlendirilen şekiller, yöre kilimlerinde sık karşılaştığımız motiflerdendir. Anadolu'da, Dazkırı (Afyon), Bergama (İzmir), Milas (Muğla), Kırşehir gibi merkezlerde “arapeli ve pençe” olarak isimlendirilen motiflerin Kurşunlu'da da benzer şekilde kullanıldığı görülmektedir (Resim:3, 4, 5, 6, 8, 10, 12, 16, 20, 22, Çizim: 18).

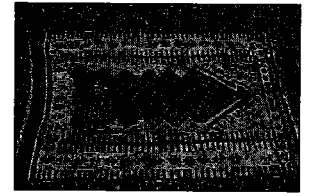
“Çengel / kanca / canavar ayağı / çakmak” motiflerinin, yöre kilimlerinin orta kısımlarında dolgu motifi olarak, bordür / kenarlarında ise birbirini takip eden zencirekler şeklinde olduğu görülmektedir. (Resim: 14, 1, 10, 12, 16, 17, 18, Çizim: 19).

El dokuma yaygılarda, yöresel özelliklerin başında, renk unsuru gelmektedir. Bölgesel özellikler gösteren boya ve boyar maddelerin takip edilmesi sonucu, el dokuma yaygıların hangi yöreye, hatta hangi kasaba ve köye ait olduğu anlaşılabilmektedir.

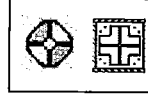
Anadolu'daki geleneksel el dokuma yaygıların yapıldığı merkezler arasında, gerek boy, aşiret, cemaat gibi ortak köklerin birlikteliğinden, gerek coğrafi bölgelerin birbirleri ile olan irtibatları sonucu, gerekse aile göçlerinin yol açmış olduğu etkilerden kaynaklanmış olsun, bu kompozisyon ve motiflerin özellikleri açısından benzerlik ve bir etkileşim söz konusudur. Ayrıntılı olarak bu tür bir etkileşimi çözümlemeye gidebilmek için, Anadolu'daki Türk tarihinin derinliklerine kadar inmek gerekir.

Resim 22

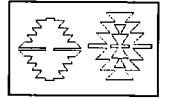
Resim 23

Çizim 5

Çizim 6

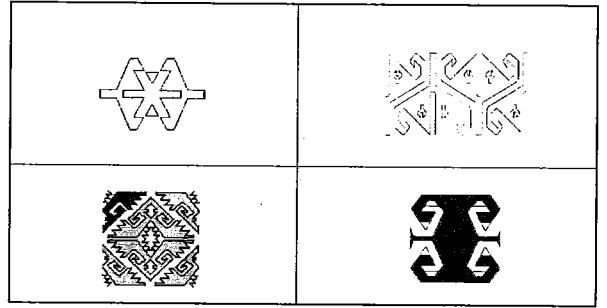
Çizim 7

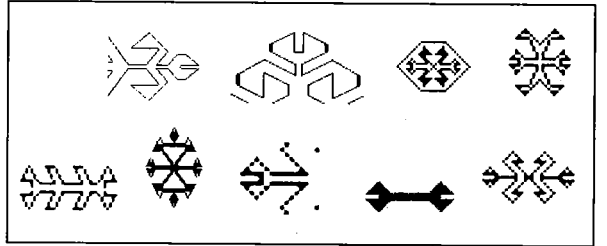
Çizim 8

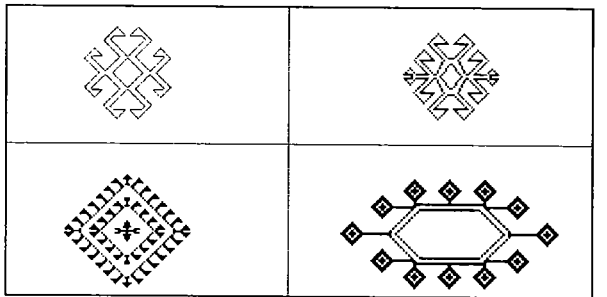
Çizim 9

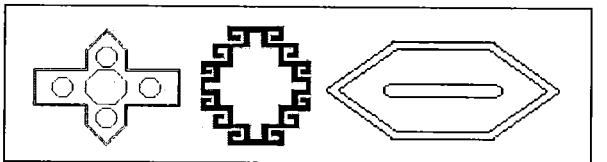
Çizim 10

Çizim 11

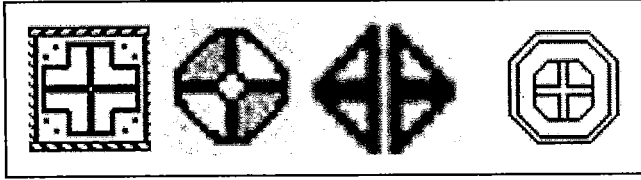

Çizim 12

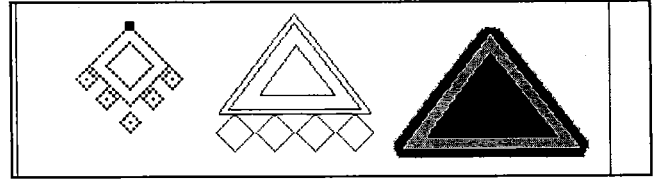

Çizim 13

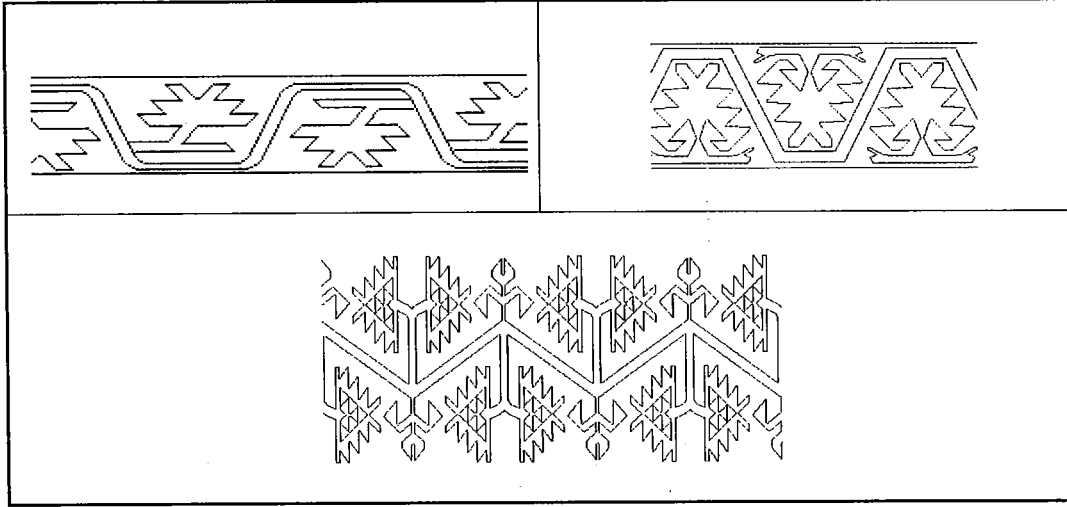

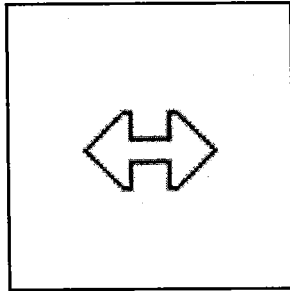
Çizim 14

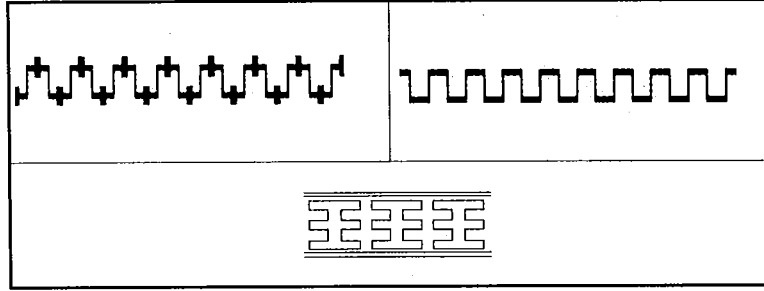
Çizim 15

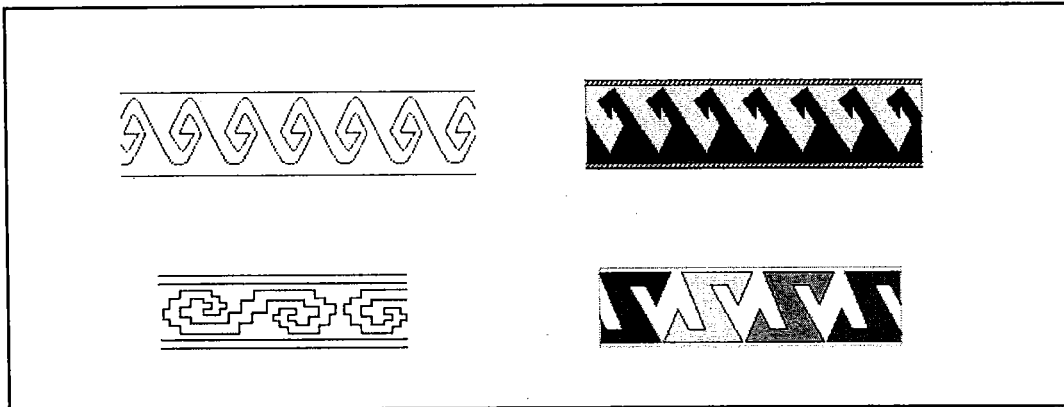
Çizim 16

Çizim 17

Çizim 18

Çizim 19

ÇANKIRI İLİ ORMAN VARLIĞI VE AĞAÇLANDIRMA ÇALIŞMALARI

State Of The Çankiri Forests And Afforestation Studies

Nuri ÖNER*
Bora İMAL**

ÖZET:

Bilindiği gibi, ormanlar, toplumlar ve diğer tüm canlılar için yaşamsal öneme sahiptir. Orman, orman içi mera ve su ekosistemlerinin, odun ve odun dışı ürün ve hizmetler olarak, sayısız ölçülen ve ölçülemeyen fayda ve fonksiyonları vardır. Bu makale içerisinde Türkiye'nin mevcut orman varlığına ait oranlar ile Çankırı'nın mevcut orman varlığı vurgulanmıştır. Çankırı'da olması gereken orman varlığı için yapılması gerekenler bilimsel kriterler ve yöntemler gösterilerek ortaya konmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Çankırı, Orman varlığı, Ağaçlandırma çalışmaları, Ağaç türleri,

STATE OF THE ÇANKIRI FORESTS AND AFFORESTATION STUDIES

SUMMARY:

In this study; short information about state of Turkey's forests and general introduction of Çankırı were given. Also state of Çankırı forests was explained with numeral data. A general evaluation was made about afforestation studies in Turkey. Some information was given about afforestation and erosion control studies which were made in Çankırı between 1959-2006. Consequently, same techniques to be considered for the afforestation studies in Çankırı province as being arid-semi arid areas, were advised.

KEY WORDS: Çankırı, Forest, Afforestation, Arid-Semiarid

1. GİRİŞ

Ormanlar, ağaç topluluklarının bulunduğu mekan olma yanında, başta odun hammaddesi olmak üzere çok değişik ürünler ve hizmetler üreterek topluma fayda sağlayan, kendi içinde birtakım dengeleri olan, canlı, dinamik ve karmaşık yapıda, karasal ekosistemler içinde en büyük paya sahip çok boyutlu bir sistem ve yenilenebilir özellikte bir doğal kaynaktır.

Ormanlar vazgeçilmez yenilenebilir bir doğal kaynak ve tüm canlılar için çok önemli bir yaşam temeli olmasına karşın, çeşitli nedenlerle yok edilmektedir. Bu durum bütün Dünya Zirvesi Toplantıları'nda özel olarak ele alınmasına ve korunmaları için uluslar arası birçok sözleşmeler ve anlaşmalar yapılmasına karşın bütün dünyada halen bir orman azalması devam etmektedir. Her yıl toplam 17 milyon ha yani Nijerya yüz ölçümünün iki katı kadar bir alanı kaplayan orman alanının; yangın, testere vb. nedenler ile yok edildiği tahmin edilmektedir (Çepel, 1999).

Bilindiği gibi, ormanlar, toplumlar ve diğer tüm canlılar için yaşamsal öneme sahiptir. Orman, orman içi mera ve su ekosistemlerinin, odun ve odun dışı ürün ve hizmetler olarak, sayısız ölçülen ve ölçülemeyen fayda ve fonksiyonları vardır. Ekosistem bitki, toprak ve su kaynakları dengesinin, kırsal alandaki sosyal istikrarın, barajların uzun ömürlü olmasının ve gıda güvenliğinin temel sigortasıdır. Ormanlar ve ormancılığın ayrıcalık taşıyan bu özellikleri, son yıllarda sürdürülebilir kalkınmanın ön ve temel şartı olarak kabul edilmiştir. Ormanların toplumların sosyal refahlarına olan bu katkıları, politik, sosyal, ekonomik, kültürel ve kurumsal faktörler ile bunların devamlılığı ve istikrarına doğrudan bağlıdır. Sürdürülebilir orman yönetim anlayışı ile kaynağın akılcı kullanımı ve geliştirilmesi, her toplum ve genelde dünyadaki yaşamın devamı için hayati önem taşımaktadır (Anonim, 2006).

Dünya genelinde 3,952 milyar ha orman alanı olup, bu ormanlık alanlar dünya karalarının %30,3'ünü kaplanmaktadır. Dünyadaki orman alanlarının %95'i doğal, %5'i plantasyonlardan oluşmaktadır. Dünya

* Yard.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Çankırı Orman Fakültesi, Silvikültür Anabilim Dalı, Çankırı, Assistant Associate Professor Dr., Ankara University, Çankırı Forestry Faculty, Field of Silviculture, Çankırı.

** Araş.Gör., Ankara Üniversitesi, Çankırı Orman Fakültesi, Silvikültür Anabilim Dalı, Çankırı, Research Staff, Ankara University, Çankırı Forestry Faculty, Field of Silviculture, Çankırı.

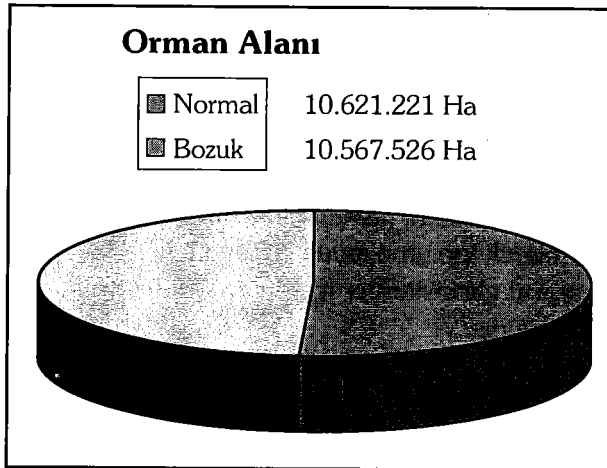
ormanların üçte ikisi sadece 10 ülkede (Rusya, Brezilya, Kanada, ABD, Çin, Avustralya, Kongo, Endonezya, Angola ve Peru) bulunmaktadır (FAO, 2005).

Kişi başına düşen orman alanı bakımından ülkeler karşılaştırıldığında; Kanada (17,3 ha), İskandinav ülkeleri (3,5 ha), Latin Amerika ülkeleri (2,81 ha), eski SSCB (2,6 ha), ABD (1,18 ha) ile en yüksek değerlere sahiptir. Avrupa birliği ülkelerinde kişi başına düşen orman alanı 0,35 ha'dır. Bu oran İspanya'da 0,65 ha, Japonya'da 0,2 ha'dır. Türkiye, kişi başına düşen 0,32 ha orman alanı ile Avrupa ortalamasının biraz altındadır (Aslankara, 2000).

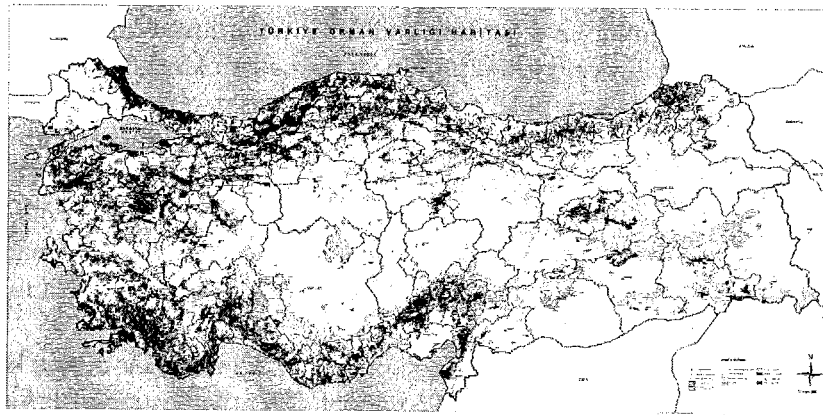
Ülkemizin orman varlığı 21,2 milyon hektar olup toplam ülke yüzölçümünün % 27,2'sini teşkil etmektedir. Biyolojik çeşitlilik açısından oldukça zengin olan ormanlarımızın yaklaşık yarısı iğne yapraklı, diğer yarısı ise geniş yapraklı türlerden oluşmaktadır. Orman varlığımızın % 50'i (10.6 milyon hektar) verimli, % 50'si (10.5 milyon hektar) verimsiz ormanlar durumundadır (Çizelge 1; Şekil 1-2). Dünya standartlarına göre bir ülkenin ormanca zengin sayılabilmesi için o ülke topraklarının en az % 30'unun verimli ormanlarla kaplı olması gerekmektedir. Oysa bu oran ülkemizde % 13 seviyesindedir (Anonim, 2006).

Çizelge 1. Türkiye orman varlığı (Anonim, 2006)

DURUM	NORMAL		BOZUK		TOPLAM	
	Hektar	%	Hektar	%	Hektar	%
Koru	8.940.215	42	6.499.380	31	15.439.595	73
Baltalık	1.681.006	8	4.068.146	19	5.749.152	27
Genel Toplam	10.621.221	50	10.567.526	50	21.188.747	100

Şekil 1. Normal ve bozuk orman alanlarımız

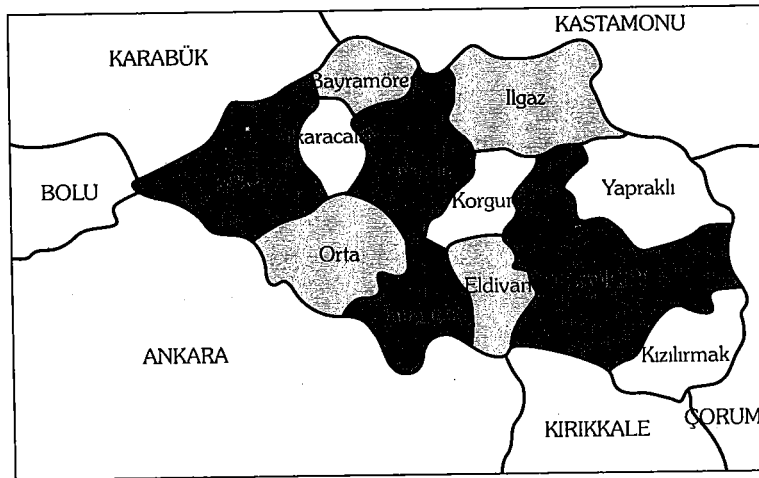
Şekil 2. Türkiye ormanlarının dağılımı (Anonim, 2006)

Ülkemiz, ormanlarının ortaya çıkışında, dağılımında büyük rol oynayan yağış, nem vb. etmenlerden biraz uzak kalmakta; yörece yoksul bir kuşakta bulunmaktadır. Türkiye, örneğin Kuzey ya da Orta Avrupa ülkelerine oranla bu olumlu koşullardan ya çok uzaktır ya da bu koşulların sınırlarında bulunmaktadır (Çepel, 1992). Elverişli olmayan bu koşullar kadar, aynı zamanda çeşitli formasyonlara sahip bitkilerin ve ağaç türlerinin birbirleriyle giriştikleri rekabetin de bu olumsuzlukta rolü bulunmaktadır. Nitekim bugünkü haliyle ormanlarımızda bulunan ağaç türleri, bulundukları yerlerin doğal ağaçları olmakla birlikte, yüzyıllar boyunca yapılan düzensiz yararlanmalar ve tahripler yüzünden, dikey ve yatay doğrultudaki yayılışlarını büyük oranda yitirmiştir. Pek çok ormanımız da yerini, kendisine komşu bulunan maki, step florası gibi bitki formasyonlarına terk etmiş veya genetik anlamda erozyona uğrayarak tamamen çıplak hale gelmiştir (Öztekeşin, 1985).

Oysa çok eskilere giden bilimsel araştırmalar bulunmamakla birlikte; milattan 10000 yıl kadar önce, Trakya'nın tamamına yakın bölümüyle Anadolu yarımadasının %70'inin orman örtüsü ile kaplı olduğu bazı bilimsel verilere dayanılarak tahmin edilmektedir. Bu verilerin ışığında, Anadolu'daki bitki örtüsünün binlerce yıldan beri iklim değişikliği yoluyla ya da insan eliyle nitelik ve nicelik değiştirdiği görülmektedir (Aslankara, 2000).

2. ÇANKIRI İLİNE AİT GENEL BİLGİLER

Çankırı ili, Orta Anadolu'nun kuzeyinde Kızılırmak ve Batı Karadeniz ana havzaları içerisinde yer alır. İl toprakları 40° 30' 41" kuzey enlemleri ile 32° 30' 34" doğu boylamları arasında kalmaktadır. İlin denizden yüksekliği 723 m'dir. Çankırı ilinin kuzeyi III. zamanda oluşmuş Oligosenmiyosen yaştaki jips serileri ile kaplıdır. Bu seri kuzeydoğuda Yapraklı ilçesi, güneydoğuda Kızılırmak, güneyde Ankara il sınırı, güneybatıda Eldivan ilçesinin sınırladığı geniş bir alana yayılmıştır (Şekil 3). Bu oluşum kalın ve kırmızı renkli bir taban konglomerası ile başlar; bu açık renkli ve aralarında jips yatakları da bulunan kil ve marnlar izler. Alçıtışı serisinin üst kesimleri birçok yerde miyosen oluşumları da içerir. Bu yapılanma, Eosenden sonra denizin bu bölgeden tümüyle çekildiğini ve yörede bir çöl ikliminin egemen olduğunu kanıtlamaktadır (Yüksel ve ark., 2001).

Şekil 3. Çankırı il haritası

22 Ekim 2000 tarihinde yapılan nüfus sayımı kesin sonuçlarına göre Çankırı İlının nüfusu 270.355 olup bu nüfusun 141.186'sı kent, 129.169'u köy nüfusu olarak belirlenmiştir. Çankırı İline bağlı ilçelerin toplam nüfusları ise; Merkez İlçe 78.638, Atkaracalar 9.977, Bayramören 6.617, Çerkeş 29.619, Eldivan 9.301, Ilgaz 27.953, Kızılırmak 11.271, Korgun 8.911, Kurşunlu 26.218, Orta 26.206, Şabanözü 14.629 ve Yapraklı 21.015 olarak saptanmıştır (Anonim, 2007a).

Karadeniz iklim kuşağından Orta Anadolu iklim kuşağına geçiş şeridi içerisinde yer alan Çankırı'da, kuzeyden güneye doğru inildikçe bitki örtüsünde genel bir yoksullaşma görülür. Bundan 2-3 yüzyıl öncesine

kadar, il topraklarının (tuzlu yöreler dışında) hemen hemen tümünün ormanlarla kaplı olduğu bilinmesine karşın, elverişsiz iklim koşulları, orman yangınları, düzensiz kesimler ve otlatma gibi nedenlerle, bunların büyük bir bölümü yok olmuş yada verimsizleşmiştir.

Ormancılık faaliyetleri açısından ülkemiz, yarıkurak iklim şartları nedeniyle hassas bir ekosistem kuşağı üzerinde yer almakta olup Karadeniz kıyı bölgesi hariç kurak ve yarı kurak bir iklim etkisi altındadır. Özellikle Çankırı ilinin de içerisinde bulunduğu İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri en kurak sahalar olup, bu bölgelerde çölleşme tehlikesinden söz edilmektedir. Çankırı Meteoroloji İstasyonundan (731 m) verilerine göre; yörede yıllık ortalama sıcaklık 11,1oC'dir. En yüksek sıcaklık 39,2oC ile ağustos ayında, en düşük sıcaklık -23,9oC ile şubat ayında gerçekleşmiştir. Rubner (1949)'in orman vejetasyon periyodu olarak nitelediği 10°C sınır olarak kabul edilerek, yörenin vejetasyon süresinin Nisan ve Ekim ayları arasında (7 ay) olduğu belirlenmiştir. Yıllık ortalama yağış miktarı 417,7 mm olup vejetasyon süresi içindeki yağış miktarı ise 245.0 mm'dir. Yıllık ortalama bağıl nem %67, vejetasyon süresinde ise %62'dir. En hızlı rüzgâr yönü SSW olup 21,1 m/sn ile Nisan ayındadır (Anonim, 2007b).

3. ÇANKIRI İLİ ORMAN VARLIĞI

Çankırı ili, coğrafi mevkii olarak İç Anadolu bölgesi sınırlarında kalmaktadır. İç Anadolu'da ortaya çıkarılan Hititlere ait kültür varlıklarının ekolojik olarak değerlendirilmesi ve Asur kitabelerinin okunmasından sonra elde edilen bilgiler doğrultusunda, İç Anadolu'nun vaktiyle ormanlarla kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Antropojen step bölgesi İç Anadolu'da yapılan araştırmalarda bulunan bazı orman kalıntıları ve çok yaşlı ağaç toplumları da yörenin vaktiyle ormanla kaplı olduğunu kanıtlamaktadır (Aslankara, 2000). Bu verilerin ışığı altında araştırma alanının bulunduğu Çankırı ili ile Ilgaz ilçesinin durumlarına bakıldığında da orman bakımından nasıl farklılık gösterdiği açıkça anlaşılmaktadır.

İlin güney ve güneybatısında stepler geniş alanlar kaplar. Steplerin bulunduğu yerlerdeki akarsular boyunca yer yer kavak, söğüt ve ılgın türleri bulunmaktadır. İldeki ormanlar, başta Ilgaz olmak üzere Eldivan, Eğriova, Ovacık, Düvenlik, Ilıslık, Yapraklı, Sarıkaya, Karakaya ve Erikli çevresinde yer almaktadır. Yörede bulunan odunsu türler; Karaçam (Pinus nigra), Sarıçam (Pinus sylvestris), Meşe türleri (Quercus sp.), Gürgen (Carpinus betulus), Uludağ göknarı (Abies bornmülleriana), Doğu kayını (Fagus orientalis) Kavak (Populus sp.) ve Ardıç (Juniperus sp.) türleridir.

Çankırı il genelinde 3 adet (Çankırı, Ilgaz, Çerkeş) Orman İşletme Müdürlüğü olup söz konusu müdürlüklere bağlı 13 Orman İşletme Şefliği bulunmaktadır. İşletme şefliklerinin 4'ü Çankırı, 5'i Ilgaz ve 4'ü de Çerkeş Orman İşletme Müdürlüğüne bağlı faaliyet göstermektedir. İlin genel alanı 750124 ha olup bunun 160310,5 ha'ı ormanlık alandır (Çizelge 2). Yüzölçümü itibariyle il genelinin %21,4'ü; İşletme Müdürlükleri bazında ise Çankırı İşletme Müdürlüğü'nün %14'ü, Ilgaz İşletme Müdürlüğü'nün %33'ü ve Çerkeş İşletme Müdürlüğü'nün %34'ü ormanlarla kaplıdır. Ağaç türlerinin alansal dağılımları incelendiğinde; ilde en fazla bulunan ağaç türü karaçam olmakla birlikte bunu sarıçam, göknar, meşe ve kayın takip etmektedir (Çizelge 3) (Anonim, 2006).

Çizelge 2. Çankırı İli orman varlığı

KORU (Ha)		BALTALIK (Ha)		TOPLAM ORMANLIK ALAN (Ha)		OT (Ha)	ORMANSIZ (OT dahil) (Ha)	GENEL TOPLAM (Ha)
Normal	80730,0	Normal	344,0	Normal	81074,0			
Bozuk	75387,0	Bozuk	3849,5	Bozuk	79236,5			
Toplam	156117,0	Toplam	4193,5	Toplam	160310,5			
						81588,5	589813,5	750124,0

Çizelge 3. Çankırı İlinde ağaç türleri itibariyle alansal dağılımlar

Ağaç Türü	Kapladığı Alan (Ha)
Karaçam	117567,0
Sarıçam	28135,5
Uludağ göknarı	8966,5
Meşe türleri	4193,5
Doğu kayını	1448,0
Toplam	160310,5

4. ÇANKIRI İLİ AĞAÇLANDIRMA ÇALIŞMALARI

Bir ülkedeki ormanlar kendilerinden beklenen çeşitli yararları gerçekleştirebilecek ölçüde ve nitelikte olmadığı takdirde orman varlığının artırılması ve mevcut ormanların iyileştirilmesi zorunluluğu vardır. Bu zorunluluk karşısında yeteri kadar ormana sahip bulunmayan veya mevcut ormanları çeşitli nedenlerle tahrip edilmiş ve verimsiz hale gelmiş olan birçok ülke, orman alanlarını genişletmek ve iyileştirmek amacı ile çok eski yıllardan beri ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmalarına girişmişlerdir (Ürgenç ve Çepel, 2001).

Günümüzde doğa ve çevre konusunda varılan evrensel boyutlar irdelendiğinde, orman kaynakları ve ormancılığın, doğal çevre kavramıyla özdeş ölçülerde değerlendirildiği ve onun en önemli halkasını oluşturduğunu görmekteyiz. Ormanların bu önemli konumu, sosyal çevrenin doğal çevre üzerinde egemen olma alışkanlığı ile sınırsız ve özensiz kullanma baskıları sonucu, bu varlığın en çok zarar gören doğal kaynakların başında gelmesine yol açmıştır.

Günümüze gelinceye kadar pek çok medeniyete yerleşim alanı oluşturmuş olan Ülkemizde, vaktiyle 50 milyon ha olduğu bilinen orman alanlarımız, başta yangın, hayvan otlatması, tarla açma, usulsüz kesimler ve yerleşmeler sonucunda büyük ölçüde zarar görmüş, alanları daralmış, nitelikleri bozulmuş ve verimsizleştirilerek 21.2 milyon ha kadar gerilemiştir (Anonim 2006). Son 3040 yıl içerisinde, Ülkemizdeki orman azalmasının tehlikeli boyutlara ulaşması sonucunda, kendisinden beklenen ekonomik, sosyo-kültürel yararları istenilen ölçüde sağlayamayacak duruma getirilmiş; ayrıca global ısınma, iklim değişikliği, erozyon ve çölleşme gibi çevresel tehditlere duyarlı hale gelmiştir. Bu tehditlerin etkisi; ülkemizin kurak ve yarıkurak bölgelerinde daha fazla hissedilmeye başlanmıştır (Ürgenç ve Çepel 2001, Üçler 2005).

Ormanların vazgeçilmez yenilenebilir bir doğal kaynak olarak, tüm canlılar için çok önemli bir yaşam temeli olduğu yukarıdaki açıklamalardan sonra daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bugün çeşitli amaçlarla yapılan ağaçlandırma çalışmalarının hızla artmasının ve güncellik kazanmasının temelinde bu gerçek yatmaktadır.

Ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmaları; Ülkemiz odun ve odun dışı hammadde ihtiyacının karşılanması, büyük boyutlara ulaşan erozyonun durdurulması, sel ve taşkınların önlenmesi, tarım alanlarının korunması, su rejiminin düzenlenmesi ve korunması, barajların taşınan materyalle dolmasının engellenmesi, toprağın su tutma kapasitesinin artırılması, iklim ve insan sağlığı üzerine yaptığı olumlu etkinin artırılması, hava kirliliğinin azaltılması, rekreasyonel yararları, kırsal kesimde istihdam yaratması, köyden kente olan göçün azaltılması gibi çok yönlü yararları olan ve ülkemiz için hayati önem taşıyan faaliyetlerdir.

Ülkemizde; Tanzimatın ilanı (1839), hatta orman nizamnamesinin ilk çıkışı tarihine kadar (1870) ağaçlandırmalara gereken önem verilmeyerek köklü karar ve uygulamalara rastlanılmamıştır. Cumhuriyet döneminde ise asıl sistemli çalışmalar 2. dünya savaşından sonra başlamış, savaş sonrası dönemde daha planlı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Türkiye'nin planlı kalkınma döneminden önce, 1963 yılına kadar (1946-1962) 17 yılda, orman içi ve orman dışı ağaçlandırma olarak toplam 110.529 hektarlık bir alanda ağaçlandırma çalışmaları yapılmıştır (Anonim,2001; Anonim, 2007c).

Çankırı ilinde 1959-2006 yılları arasında 41591,9 ha alanda ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmaları yapılmıştır (Çizelge 4-5). Çizelge 4 incelendiğinde erozyon kontrolü çalışmaları 1959 yılında başlamış olup

2006 yılı sonuna kadar 22 farklı alanda toplam 14265,4 ha alanda gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar yıllar itibariyle değerlendirildiğinde en fazla çalışmanın 2006 yılında (1610 ha), en az çalışmanın ise 1980 yılında (20 ha) yapıldığı anlaşılmıştır. Söz konusu çalışmalar incelendiğinde alansal olarak en fazla çalışmanın yapıldığı yerler Yapraklı (1964-2001; 1715 ha); Yapraklı-Handırı (1967-1982; 1685,5 ha) ve Korgun-İkiçam (1960-1966; 1563,8 ha)'dır. Bununla birlikte Çankırı ilinin potansiyel erozyon sahaları içerisinde yer alan Çankırı-Hastane Deresi, Orta-Maruf, Bakırlı-Mart, Akyazı, Orta-Yaka, İldivan Dağı, Hisarcıkayı ve Topuzsaray mevkiilerinde önemli çalışmalar yapılmıştır (Anonim, 2007d).

Çizelge 5 incelendiğinde; 1975-2006 yılları arasında 53 farklı yörede makine ve insan gücü ile toprak işlenmesi yapılarak toplam 27.326,5 ha alanda ağaçlandırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Ağaçlandırılmalarda ibrelili türlerden karaçam, sarıçam, sedir ve kızılçam; yapraklı türlerden ise meşe, kavak, dişbudak, yalancı akasya, akçağaç, ceviz, ıhlamur vb. kullanılmıştır (Anonim, 2007d).

Kuraklığa karşı dayanıklılıkta bitkinin suyu absorbe etmesi, absorbe ettiği suyu transpirasyonla en az ölçüde kaybetmesi önemlidir (Ürgenç, 1986). Kurak yörelerde farklı ekolojik koşulların bulunduğu yerlerin doğal ağaç türleri ve çalılar bu mıntikalardaki ağaçlandırma çalışmalarının başarısında en önemli teminattır. Çankırı ilinin de içerisinde bulunduğu İç Anadolu stebinin büyük kısmını oluşturan antropojen step sahalarda gerek bireysel gerekse küçük ve büyükçe değişik ekolojik koşulların doğal türü olan karaçamın bölgeye en uygun çam türü olarak kabul edilmektedir. Bu görüşten hareketle yapılan ağaçlandırma çalışmalarında türler itibariyle karaçama öncelik verilmiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Toplum talepleri ve ülke ormanlarının yapısı dikkate alınarak, orman yönetiminin; biyolojik ve teknik özellikleri ile ekolojik, ekonomik, sosyal, kültürel ve yönetsel boyutlarının bir ekosistem bütünlüğü içerisinde ele alınması günümüz ormancılık anlayışının temel yaklaşımıdır. Planlamadan uygulamaya kadar tüm ormancılık faaliyetlerinde, sektörün, tüm taraflar arasında, uyumlu ve etkin bir işbirliği içerisinde, verimli bir kurumsal yapı ve sürdürülebilir orman yönetimi ölçütleri ile toplum taleplerinin optimum düzeyde karşılanması ilkesi bu temel yaklaşımın başlıca araçlarıdır (Anonim, 2001).

Doğal ormanları muhafaza etme yanında, günümüz ağaçlandırmalarında, üretim kadar, doğal dengeyi sağlama, toprak koruma, sağlıklı yaşam olanaklarına ve rekreatif amaçlara hizmet etmek gibi çeşitli fonksiyonlara sahip hizmet amaçlı ağaçlandırma çalışmaları ön plana çıkmaktadır (Ürgenç, 1998).

Ağaçlandırmaların amacına ulaşip ulaşmadığının anlaşılması uzun yıllar sonra ortaya çıkmakta olup, sonuçlar alındığı zaman, harcanan emek ve maddi kayıpların karşılanabilmesi mümkün olmamaktadır. Bu nedenle başarı derecesini garanti altına almak için, ağaçlandırma çalışmalarının bilimsel temellere dayalı tekniklerle yapılması gerekmektedir. Bu tekniklerin başında üstün irsel niteliklere sahip tohumların ve standartlara uygun yetiştirilmiş, kaliteli fidanların kullanılması gelmektedir. Bu amaçla kurulan orman fidanlıklarında; teknik bilgi ve araştırmaya dayalı tekniklerle, ağaçlandırma ve erozyon kontrolü çalışmaları için ihtiyaç duyulan orman ağacı ve fidanları yetiştirilmektedir (Ürgenç ve Çepel 2001).

Ağaçlandırma çalışmaları tek başına AGM'nün görevi değildir. Yapılan ağaçlandırmalar sadece odun hammaddesi üretmekle kalmayıp, su üretimi, rekreatif hizmetler, toprağın ve doğal dengenin korunması, oksijen üretimi vb. gibi pek çok hizmeti de sağlamaktadır. O nedenle geçmişten beri pek çok kez dile getirilen, ancak bir türlü hayata geçirilemeyen konu olan, bu hizmetlerden bir şekilde yararlanan diğer kamu kuruluşları (Belediyeler, DSİ, TCK, TEDAŞ)'nın AGM'ne kaynak aktarmaları süreci işler hale getirilmelidir.

Ülkemiz genel coğrafi koşulları itibariyle çöle geçiş sunan hassas bir ekosistemler kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle ormanlarımızın, ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayabilmesi, iklimi ve su rejimini düzenleyebilmesi, toprak koruma ve doğal dengenin sağlanabilmesi gibi çok yönlü temel işlevlerini yeterince yerine getirebilmesi için, orman varlığının ülke genel alanının en az % 30'unu kaplaması gerekmektedir.

Ekosistemlerin iyileştirilmesi, doğa-su rejimini düzenleyerek kullanılabilir su kaynaklarının artırılması, erozyonu önleyerek kırsal fakirliğin önüne geçilmesi ve alternatif geçim kaynakları oluşturmak ve il yüzölçümüne

Çizelge 4. Çankırı İlinde 1959-2006 yılları arasında gerçekleştirilen erozyon kontrolü çalışmaları

Proje Adı	Çankırı Hastane Dere	İkicam Korgun	Yapraklı Yapraklı	Yapraklı Handın	Orta Maruf	Eldivan Saray	Eldivan Gölez	Kale Kırklar	Apsarı Göleti	Bakır Mart	Yapraklı İğdir	70. Yıl Cum.Or.	Akyazı	Orta - Yaka-	Erikli	Yanlar	Kırmak 80. Yıl Cum.Or.	Eldivan Dağı	Hisarlık Kayı	Topuz Saray	Değim	Atatürk Ormanı	TOPLAM
Alaral Ha	1997	2139	1845	2766	1400	1103	611	500	30	693	204	310	750	440.5		250	10	1200	700			10	
Yıllar	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha	Ha
1959	92	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1960	137.3	67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	204.3
1961	156	90.2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	246.2
1962	124.4	111.9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	236.3
1963	36.4	391.1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	427.5
1964	65.1	537.9	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	633
1965	297.4	223	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	520.4
1966	87.4	23.3	289	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	399.7
1967	-	-	-	255.5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	255.5
1968	25	-	-	296	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	321
1969	-	-	-	840	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	840
1970	-	-	-	-	255	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	255
1971	-	-	-	-	369	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	369
1972	-	-	-	209	230	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	439
1973	26	-	-	-	204.5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	230.5
1974	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1975	6	-	-	15	-	177	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200
1976	-	-	142	15	-	94	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	251
1977	-	-	174	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	174
1978	-	-	55	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	55
1979	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45
1980	-	-	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20
1981	-	-	55	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	80
1982	-	-	70	55	-	-	75	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200
1983	-	-	109	-	-	-	101	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	210
1984	-	-	-	-	-	-	113	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	113
1985	-	-	-	-	-	-	60	25	22	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	107
1986	-	-	-	-	-	-	-	85	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	90
1987	-	-	-	-	-	-	-	116	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	118
1988	-	-	-	-	-	-	-	100	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	145
1989	-	-	-	-	-	-	-	60	-	65	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	125
1990	-	-	-	-	-	-	-	30	-	110	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	140
1991	-	45	-	-	-	-	-	35	-	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	200
1992	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50
1993	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	40	60	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	160
1994	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10	120	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	130
1995	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1996	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	750
1997	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	350
1998	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	611
1999	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	150
2000	-	-	360mm	-	-	-	-	-	-	150	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	140
2001	-	-	500	-	-	-	-	-	-	140	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	500
2002	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2003	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	550
2004	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	600
2005	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	710
2006	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10
TOPLAM	757.6	1563.8	1715	1685.5	1058.5	296	349	453	27	690	100	180	750	601	310	250	10	1250	700	1.159	350	10	14265.4

Çizelge 5. Çankırı İlinde 1975-2006 yılları arasında projeler itibariyle gerçekleştirilen ağaçlandırma çalışmaları

PROJE ADI	İLÇESİ	YILI	TOPRAK İŞLEME			Dikim Ha.
			Makine ile (Ha.)	İşçi ile (Ha.)	Toplam (Ha.)	
KARATEKİN İL.KO.	Merkez	1975	0	65	65	65
ELDİVAN DAĞI	Eldivan	1975	0	2.023	2.023	2.023
ELDEN KALFAT SAKAELİ	Orta	1976	703	258	961	961
HIZARDERE ŞEVKETBEY	İlgaz	1977	0	496	496	496
İNDAĞ	İlgaz	1977	0	525	525	525
İNDAĞI	İlgaz	1977	235	190	425	425
BAKIRLI-MART	Şabanözü	1978	0	2.390	2.390	2.390
KURTÇİMENİ	Çerkeş	1980	0	1.280	1.280	1.280
DİKMEN ÇİTDAĞI	Çerkeş	1980	0	2.328	2.328	2.328
BÜYÜKDÜZ KARAGU	Çerkeş	1984	30	70	100	100
ATATÜRK ORMANI	Çerkeş	1988	37	20	57	57
ÇANKIRI KARAYOLU	Merkez	1988	0	5	5	5
İNKÖY	İlgaz	1989	317	383	700	700
ÇARDAKLI	Atkaracalar	1989	131	15	146	146
ÇERKEŞ	Çerkeş	1990	20	0	20	20
YONCALI	Çerkeş	1991	67	1.408	1.475	1.475
KABAK	Çerkeş	1991	782	496	1.278	1.278
ÇAPAR	Şabanözü	1991	55	50	105	105
TÜLÜTEPE	Çerkeş	1992	150	0	150	150
SARIDAĞ	Merkez	1993	482	1.033	1.515	1.515
SARAYCIK	Eldivan	1993	15	185	200	200
PELİTCİK	Çerkeş	1993	55	30	85	85
İSMET PAŞA	Çerkeş	1993	230	255	485	485
BOZCAARMUT	Çerkeş	1993	134	36	170	170
BODUROĞLU	Çerkeş	1993	200	35	235	235
DEMİRÇEVRE	Merkez	1993	10	534	544	544
GÖKÇELER	Çerkeş	1993	310	490	800	800
ELMACI	Eldivan	1993	85	57	142	142
YUMAKLI	Çerkeş	1993	76	24	100	100
KADIOZÜ	Çerkeş	1993	76	24	100	100
KAMIŞ 2	Şabanözü	1993	40	131	171	171
KÜÇÜKYAKALI	Şabanözü	1993	65	10	75	75
BAYINDIR	Çerkeş	1993	225	204	429	429
ORTAYAKA	Eldivan	1995	690	295	985	985
TÜLÜTEPE-B	Çerkeş	1995	1.219	35	1.254	1.254
URVAY	Yapraklı	1995	365	988	1.353	1.353
TÜLÜTEPE-B	Çerkeş	1996	550	0	550	550
TÜLÜTEPE-B	Çerkeş	1997	210	0	210	210
TÜLÜTEPE-B	Çerkeş	1998	300	0	300	300
TÜLÜTEPE-A	Çerkeş	1999	91	0	91	91
TÜLÜTEPE-B	Çerkeş	1999	4	5	9	9
KALFAT	Orta	2000	68	0	68	68
ORTA	Orta	2000	134	6	140	140

Çizelge 5 (Devam). Çankırı İlinde 1975-2006 yılları arasında projeler itibariyle gerçekleştirilen ağaçlandırma çalışmaları

PROJE ADI	İLÇESİ	YILI	TOPRAK İŞLEME			Dikim Ha.
			Makine ile (Ha.)	İşçi ile (Ha.)	Toplam (Ha.)	
KALFAT(MALİYE ORMANI)	Orta	2000	100	0	100	100
BEYMELİK(ÇATAK)	Çerkeş	2001	200	0	200	200
ÖMERLİ-ÇALTIPINAR	Ilgaz	2001	120	280	400	400
KALFAT	Orta	2002	21	0	21	21
ORTA	Orta	2002	17	0	17	17
BEYMELİK(ÇATAK)	Çerkeş	2002	271	25	296	296
ÖMERLİ-ÇALTIPINAR	Ilgaz	2002	0	250	250	250
İL HATIRA ORMANI	Ilgaz	2002	6	0	6	6
TÜLÜTEPE-B	Çerkeş	2003	90	175	265	265
ÇATAK	Çerkeş	2003	0	50	50	50
ÖMERLİ-ÇALTIPINAR	Ilgaz	2003	0	100	100	100
K.İBRİK-B.YENİCE-SÖĞÜTCÜK	Ilgaz	2003	115	55	170	170
İL MİLLÎ HATIRA ORMANI	Ilgaz	2003	2,5	0	2,5	2,5
K.İBRİK-B.YENİCE-SÖĞÜTCÜK	Ilgaz	2004	0	190	190	190
K.İBRİK-B.YENİCE-SÖĞÜTCÜK	Ilgaz	2005	0	10	10	10
KURŞUNLU-BAŞOVACIK	Kurşunlu	2005	159	0	159	159
ŞABANÖZÜ (GÜMERDİĞİN)	Şabanözü	2005	100	250	350	350
ŞABANÖZÜ (K.YAKALI-B.YAKALI)	Şabanözü	2005	0	200	200	200
ŞABANÖZÜ (ÖZBEK)	Şabanözü	2006	0	400	400	0
ŞABANÖZÜ (GÜMERDİĞİN)	Şabanözü	2006	0	66	66	0
KURŞUNLU-BAŞOVACIK	Kurşunlu	2006	30	120	150	
TOPLAM			10.134,5	18.550	27.942,5	27.326,5

oranı % 21,4 olan il ormanlarımızı en azından Türkiye ortalamalarına getirebilmek amacıyla birçok çalışma gerçekleştirilmiş olmakla birlikte söz konusu çalışmalara yeni projelerle birlikte devam edilmektedir.

Sonuç olarak; Çankırı ilinin de içerisinde yer aldığı kurak ve yarıkurak alanlarda yapılacak ağaçlandırma çalışmalarına ışık tutmak amacıyla, bu alanlarda yapılan çalışma ve gözlemler ile literatür bildirişleri (Goor and Barney, 1976; Uluocak, 1978; Zoralioğlu, 1990; Boydak ve Zoralioğlu, 1992; Ürgenç, 1998; Ürgenç ve Çepel, 2001; Öner ve İmal, 2007) birlikte değerlendirilip; Türkiye yüz ölçümünün yaklaşık % 37'sini oluşturan kurak ve yarıkurak alanların ağaçlandırılmasında aşağıdaki hususların uygulanmasında yarar görülmektedir.

- Özellikle kurak ve yarıkurak alan ağaçlandırmaları, geleneksel ağaçlandırma çalışmalarına oranla daha fazla deneyim ve teknik bilgi gerektirmektedir.

- Yarıkurak alanlarda yeni ormanlar kurmak amacıyla uygulanan başlıca gençleştirme biçimi yapay gençleştirmedir. Çünkü özellikle kurak alanlarda doğal gençleştirmeye olanak tanıyacak kapalılık ve bünyede orman kurmak çok zordur.

- Kurak ve yarıkurak mıntıklarda yapılacak ağaçlandırma çalışmalarında odun üretiminden çok, rüzgar ve su erozyonuna engel olmak, üst toprağı tespit ve onu organik artıklarla besleyerek prodüktif hale getirmek amaçlanmalıdır.
- Kurak ve Yarıkurak alanlarda ağaçlandırma çalışmalarına başlamadan önce, yetiştirme ortamı istekleri bakımından kanaatkâr olan türler ile toprak tespiti ve ıslah çalışmaları düşünülmelidir.
- Kurak ve yarıkurak bölgelerde; kurak ve lokal koşullara karşı binlerce yıl süren tabii seleksiyon sonucu bu yörelere adapte olmuş tür ve orijinlerin, kuraklık ve soğuşa dayanıklılık bakımından aynı türlerin orijinlerine oranla daha dayanıklı oldukları gözlemlendiğinden, söz konusu türlere, popülasyonlara hatta bireylere öncelik verilmelidir.
- İç Anadolu step sahalarına en çok sokulan tür olan Anadolu karaçamının kullanımına öncelik verilmelidir.
- Sahanın edafik ve topoğrafik özellikleri dikkate alınarak yöreye adapte olmuş kserofit karakterli çalı taksonlarının kullanımı yaygınlaştırılmalıdır.
- Kurak bölgelerde; dişbudak, gladiçya, yalancı akasya gibi ağaç türleri, kökleri yardımıyla havanın azotunu toprağa bağlayarak ağaçların azot ihtiyacını karşıladığından, söz konusu ağaç türlerine öncelik verilmelidir.
- Ayrıca sözü edilen bölgelerde iyi gelişebildiği bilinen Kokarağaç, İğde, Akçaağaç, Karaağaç ve Meşe gibi türlere de yer verilmelidir.
- Kurak ve yarı kurak alanlarda özellikle ibreli türlerde, tüplü fidan kullanılmalı ve dikimler, çukur dikim yöntemleri ile erken ilkbaharda gerçekleştirilmelidir.
- Fidanlarda, ana işlevi gören ince kökler çevresinde mikroorganizma faaliyeti, kuraklık dolayısıyla zarara uğradığından, yarıkurak yörelerde sığ köklü ağaç türleri kullanılmamalıdır.
- Ağaçlandırmalarda fidan boyu ile kök arasında uyumlu bir denge, katlılık, canlı bir görünüş vb. gibi kriterler başarılı bir ağaçlandırmayı doğrudan etkileyen fidan karakterleri olarak düşünülürken, kurak ve yarıkurak alan ağaçlandırmalarında transpirasyonu azaltacak yönde küçük bir gövde ve toprakta su alımını artıracak ve derinlere hızla ilerlemeyi sağlayacak derin ve saçak bir kök yapısı yetiştiricilerinin en önemli hedefi olmalıdır.
- Kurak bölgelerde toprak, vejetasyon devresinde 1030 cm derinliğe kadar kuruyabilmektedir. Bu nedenle, dikim derinliği bu koşullara göre ayarlanmalıdır.
- Ayrıca sıcak bölgelerde kök boğazı yazın sıcaktan zarar gördüğünden, kök ve sürgün budaması yaptıktan sonra, kök boğazı toprak içinde kalacak şekilde (1-2 cm) derin dikim yapılmalıdır.
- Yarıkurak alanlarda, fidanların derinlere kök geliştirebilmeleri, toprağın su tutma kapasitesinin ve havalandırma koşullarının iyileştirilmesine olanak sağlayan “alt ve üst toprak işleme” yapılmalıdır.
- Kurak ve yarıkurak alanlarda oluşturulacak teraslar tutucu tipte olmalıdır.
- Kurak ve yarıkurak alanlarda entansif bir kültür bakımına gereksinim vardır. Çapalama ve ot alma bu bölgelerdeki bakımın ana konusunu teşkil etmelidir.
- Çapalama ile toprak yüzeyine yakın kapiller boşluklar kırılarak evapotranspirasyonla su kaybı azaltılmaya çalışılmalı, ot alma işlemi ile de kurak mevsimde fidanlarla toprak rutubeti açısından rekabete girebilecek olan diri örtü elimine edilmelidir.
- Çapalama işlemi eğimin uygun olduğu yerlerde fidan sıraları arasında bakım diskarosu geçirilerek, eğimin uygun olmadığı yerlerde ise insan gücü ile yapılmalıdır.
- Çapalama işlemi ilkbahar yağışlarından hemen sonra, en geç kurak mevsim başında ve dikimden sonra 3-4 yıl sürecek şekilde yapılmalıdır.
- Kurak ve yarı kurak alanlarda, başarıyı arttırmak için toprağı koruyucu önlemleri bünyesinde toplayan diğer kültür bakım tedbirleri; Yıllık bitkilerin rotasyonlu ekimi veya dikimi, kontur tarım, karışık ürün tarımı, azaltılmış toprak işleme ve sıfır toprak işleme, rüzgar perdelerinin oluşturulması ve teraslama, damla sulama yöntemleri de olanaklar ölçüsünde uygulamalara dahil edilmesi düşünülmelidir.
- Bilindiği üzere kurak ve yarıkurak mıntıklarda yetiştirilen ağaçlar, hastalık ve zararlılara karşı da oldukça duyarlı bulunduğundan mücadelesi de büyük önem taşımaktadır. Yapılacak mücadelelerde başta Silvikültürel önlemler olmak üzere diğer mücadele yöntemlerine başvurulabilir.
- Yarıkurak mıntıklarda geçmişte yapılan ağaçlandırma çalışmaları kısa vadede başarılı görülmekle birlikte bunlar uzun vadede değerlendirilmek suretiyle kesin kaniya gidilmeli ve buna göre tür önerisi yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Anonim, 2001. Ormancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Yayın No: DPT:2531-ÖİK:547, Ankara, 539 s.
- Anonim, 2006. Orman Varlığımız, T.C Çevre ve Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Orman İdaresi ve Planlama Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Anonim, 2007a. Çankırı Valiliği Resmi Web Sitesi, www.cankiri.gov.tr, Erişim tarihi: Mart-2007.
- Anonim, 2007b. Çankırı Meteoroloji İstasyonu İklim Değerleri (1980-2006), Meteoroloji Genel Müdürlüğü Kayıtları, Ankara.
- Anonim, 2007c. Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Genel Müdürlüğü Resmi Web Sitesi, www.agm.gov.tr, Erişim tarihi: Mart-2007.
- Anonim, 2007d. Çankırı İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrolü Şube Müdürlüğü Kayıtları.
- Aslankara, S., 2000. Cumhuriyetimizin 75. Yılında Ormancılığımız, Orman Bakanlığı Yayın No: 120, ISBN 975 8273 31 0, Sistem Ofset, Ankara.
- Boydak, M., Zoralioğlu, T., 1992. Eskişehir-Karasakal Yöresi Yarıkurak Alanların Ağaçlandırılmasında Makineli Arazi Hazırlığı Yöntemleri Üzerine Araştırmalar, İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi seri: A Cilt:42 Sayı:2, 45-65.
- Çepel, N., 1992. Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Çepel, N., 1999. Orman ve Biz, TEMA Vakfı Yayınları, 118 s., İstanbul.
- FAO, 2005. State of The World's Forests 2005, Food and Agriculture Organization of The United Nations, Rome.
- Goor, A.Y., Barney, C.W., 1976. Forestry Planting in Arid Zones, Ronald Press Company, New York.
- Öner, N., İmal, B., 2007. Ağaçlandırma Tekniği Ders Notları, Ankara Üniversitesi Çankırı Orman Fakültesi Silvikültür Anabilim dalı, 202 s, Çankırı.
- Öztekeşin, C., 1985. "Türkiye Ormanları ve Orman Varlığımız", Orman Mühendisliği, 21 Mart Özel Sayısı, Ankara.
- Rubner, K., 1949. Die Waldgesellschaften in Bayern Forstwirtschaftliche Praxis Heft 4, München.
- Uluocak, N. 1978. "Kurak Mıntıkalar Ormancılık Problemleri" . Ders Notları, İ.Ü. Orman Fakültesi, İstanbul.
- Üçler, A.Ö., 2005. Türkiye'de Ağaçlandırma Çalışmalarının Gerekliliği, Geleceğe Yönelik Bazı Tespit ve Öneriler, 1. Çevre ve Ormancılık Şurası Tebliğler, 2. Cilt, s.693-697, Antalya.
- Ürgenç, S., 1986. Ağaçlandırma Tekniği, İ.Ü.Orman Fak.Yayınları, Rektörlük No:3314, Fakülte No:375, İstanbul.
- Ürgenç, S., 1998. Ağaçlandırma Tekniği Yenilenmiş ve Genişletilmiş İkinci Baskı, İ.Ü.Orman Fak.Yayınları, İ.Ü. Rektörlüğü Yayın No:3994, Orman Fakültesi Yayın No:441, ISBN. 975-404-446-5, İstanbul.
- Ürgenç, S., Çepel, N., 2001. Ağaçlandırmalar İçin Tür Seçimi, Tohum Ekimi ve Fidan Dikiminin Pratik Esasları,Tema Vakfı Yayınları No:33, İstanbul.
- Yüksel, M., Dengiz, O., Göl, C., 2001. Çankırı-Kenbağ Orman Fidanlığı Topraklarının Arazi Uygunluk Değerlendirmesi, GDA Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayınları Dergi Serisi, Yıl:2001, Sayı:3, Elazığ.
- Zoralioğlu, T., 1990. Eskişehir yöresi kurak ve yarı kurak alanların ağaçlandırılmasında uygulanabilecek makineli arazi hazırlığı yöntemlerinin belirlenmesi üzerine araştırmalar. Kavak ve Hızlı Gelişen Yabancı Tür Orman Ağaçları Araştırma Enstitüsü Teknik Bülten No: 149, İzmit.

ÇANKIRI İLİ TARIM ALANLARINDA GÖRÜLEN ENTOMOLOJİK SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Entomological Problems In Agriculture
Areas In Çankiri And Suggestions For Solution

Ziya ŞİMŞEK *
Yalçın KONDUR **
Recai KAYILI ***

ÖZET:

Yapılan bu çalışma ile Çankırı ili tarım alanlarında Kiraz sineği [(*Rhagoletis cerasi* L.) Diptera: Tephrididae], Kavunsineği [*Myiopardalis pardalina* Bigot. (Diptera: Tephrididae)], Elma içkurdu [*Cydia pomonella* L. (Lepidoptera: Tortricidae)], Süne [*Eurygaster* spp. (Heteroptera: Scutelleridae)], Kimil [*Aelia* spp. (Heteroptera: Pentatomidae)]'ın ana zararlı durumunda olduğu anlaşılmış ve mücadele yöntemleri gözden geçirilmiştir.

Orta Anadolu bölgesinde, hububatın en önemli zararlıları Süne ve Kimil olup bu zararlıların mücadelesinde, entegre mücadele kapsamında, doğal düşmanlardan yararlanılması gerektiği düşünülmektedir. Sözü edilen zararlıların doğal düşmanlarının barınma ve beslenme imkanlarının iyileştirilmesi amacıyla hububat ekim alanlarında yeşil kuşak ağaçlandırması çalışmaları yapılmasında yarar görülmektedir. Yapılan çalışmalar sonucu, Çankırı koşullarında Yalancı Akasya (*Robinia pseudoacacia* L.), İğde (*Elaeagnus angustifolia* L.), Dişbudak (*Fraxinus excelsior* L.), Dut (*Morus alba* L.) başta olmak üzere, Süne ve Kimil doğal düşmanları açısından uygun ağaç türlerinin kullanılabileceği anlaşılmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Süne, Kimil, Kiraz sineği, Elma içkurdu, Kavunsineği, Mücadele, Çankırı

ENTOMOLOGICAL PROBLEMS IN AGRICULTURE AREAS IN ÇANKIRI AND SUGGESTIONS FOR SOLUTION

SUMMARY:

It was understood that the cherry fruit fly [(*Rhagoletis cerasi* L.) Diptera: Tephrididae], melon fly [*Myiopardalis pardalina* Bigot. (Diptera: Tephrididae)], codling moth [*Cydia pomonella* L. (Lepidoptera: Tortricidae)], sunn pest [*Eurygaster* spp. (Heteroptera: Scutelleridae)], wheat stink bug [*Aelia* spp. (Heteroptera: Pentatomidae)] were the main pests in agriculture areas in Çankırı, and control methods for these pests have been evaluated.

We think that the most important pests of cereal fields in Çankırı and Middle Anatolia region are the sunn pest and the wheat stink bug, and the natural enemies of these pests should be utilized in control in aspect of the integrated pest control. We also think that green-belt applications near to cereal fields would benefit natural enemies regarding to improve sheltering and feeding. In Çankırı conditions, Black locust (*Robinia pseudoacacia* L.), Russian-olive (*Elaeagnus angustifolia* L.), European ash (*Fraxinus excelsior* L.), White mulberry (*Morus alba* L.) and tree species which benefits the natural enemies of the sunn pest and the wheat stink bug may be used in such green-belt applications as a result of previous studies.

KEYWORDS: Sunn pest, Wheat stink bug, Cherry fruit fly, Codling moth, Melon fly, Control, Çankırı

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere, günümüzde insan sağlığının, çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması ön plana çıkmıştır. Bu nedenle zararlılarla mücadelenin agroekosistemin ve sürdürülebilir tarımsal üretimin dikkate alınarak yapılması, bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu da ancak, tarım alanını ve zararlı etmenleri birlikte ele alan Entegre Mücadele kapsamında olmak üzere biyolojik mücadeleye yer verilmesi ve biyoteknik yöntemlerin uygulanmasıyla sağlanabilir.

Entegre mücadele; insan sağlığı, çevre ve doğal dengeyi dikkate alan, sürdürülebilir bir mücadele

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Çankırı Orman Fakültesi

** Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Çankırı Orman Fakültesi

*** Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Çankırı Tarım İl Müdürlüğü

sistemidir. Bu nedenle, "Entegre Ürün Yönetimi" ve Sürdürülebilir Tarımsal Üretimin" temelini oluşturur. Tarımsal faaliyetlerin buna göre yapılması gerektiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Bu da, kuruluşların birlikte çalışması gerektiğini ortaya koymakta olup bu bağlamda fakültemiz ile uygulama kuruluşları birlikte çalışarak sorunların çözümüne katkıda bulunmuşlardır.

Çankırı ili tarım alanlarında ana zararlılar durumunda bulunduğu anlaşılan Kiraz sineği (*Rhagoletis cerasi* L.), Kavunsineği (*Myiopardalis pardalina* Bigot.), Elma içkurdu (*Cydia pomonella* L.), Süne (*Eurygaster* spp.) ve Kımıl (*Aelia* spp.)'ın mücadelesine yönelik parametreleri, literatür ışığı altında, değerlendirilerek bazı önerilerde bulunmak üzere bu çalışma ele alınmıştır.

2. TARIMSAL DURUM

Çankırı ilinin tarımda kullanılan 236.000 hektar arazi varlığı, toplam yüz ölçümünün %31.9'unu oluşturmaktadır.

Çankırı ilimizde kuru ve sulı tarım koşullarında yetiştirilen en önemli ürünler başta hububat olmak üzere baklagiller (yeşil mercimek, fasulye, nohut); yemlik bitkiler (fiğ); endüstri bitkileri (şeker pancarı, patates) ile kavun ve karpuzdan oluşmaktadır.

Çankırı'nın doğal koşulları, toplam yüzölçümün %37.9'nu teşkil eden çayır-mera alanı ve yem bitkileri üretimi ile hayvancılığa elverişli durumdadır¹.

2.1.Arazi Kullanımı

Çankırı ili, tarım alanları ile kullanım dışında yer alan alanın kullanımına ait ayrıntılı bilgiler Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Çankırı ili tarım ve orman alanları ile kullanım dışı alanların dağılımı

Arazinin cinsi	Genişliği (Ha)	Oranı (%)
Tarım alanı	236.000	31.9
Orman alanı	204.393	27.7
Çayır-mera	279.154	37.8
Kullanılmayan ve yerleşim alanı	19.253	2.6
TOPLAM	738.800	100.0

Çizelge 1 incelendiğinde, ilk sırayı çayır-mera arazisinin oluşturduğu (% 37.8), bunu tarım (%31.9) ile orman alanı (% 27.7)'nin izlediği anlaşılmaktadır.

2.2. Tarım Alanlarının Ekilişlere Göre Dağılımı

Tarım alanlarında ekilen bitki ile meyve ağaçlarının yetiştirilmesine ait bilgiler Çizelge 2'de, buna göre düzenlenen grafik Şekil 1'de verilmiştir.

Çizelge 2. Çankırı ili tarım alanlarının bitki türüne göre ekiliş alanları ile bunların oranları

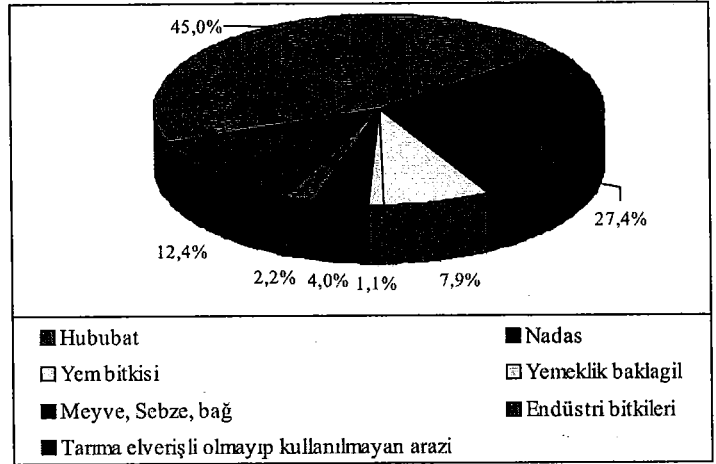
Cinsi	Miktarı (Ha)	Tüm ekiliş içindeki payı (%)
Hububat	106.302	45.0
Nadas	64.739	27.4
Yem bitkisi	18.695	7.9
Yemeklik baklagil	2.484	1.1
Meyve, Sebze, bağ	9.325	4.0
Endüstri bitkileri	5.259	2.2
Tarıma elverişli olmayıp kullanılmayan arazi	29.196	12.4
TOPLAM	236.000	100.0

1 Çankırı Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları

Çizelge 2 ile Şekil 1 birlikte incelendiğinde, nadas (% 27.4) - hububat (% 15.0) ekim nöbetinin uygulandığı, tarıma elverişli alanın yadsınamayacak boyutlarda (% 12.4) olduğu anlaşılmaktadır. Meyve-sebze-bağ (% 4.0) ile endüstri bitkileri (% 2.2) düşük oranda yer almasına karşın ilin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde önemli katkısı olduğu bilinmektedir.

2.3. Tarım Alanlarında Kullanılan İlaçlar

Çankırı ili tarım alanlarında 1997-2006 yılları arasında kullanılan pestisit miktarları Çizelge 3 ile Şekil 2'de verilmiştir. Çizelge 3 ile Şekil 2 birlikte incelendiğinde, insektisit uygulamasında önemli değişiklik olmamakla birlikte, gerek fungusit ve gerekse herbisit miktarında özellikle 2004 yılından itibaren önemli azalmalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonucun alınmasında, son yıllarda önemli zararlılara karşı Tarım İl Müdürlüğümüzce uygulanmakta olan entegre mücadele kapsamında çiftçi eğitiminin önemli katkısı olduğu kanısındayız.

Şekil 1. Çankırı ili tarım alanlarının bitki türüne göre ekiliş alanları ile bunların oranları.

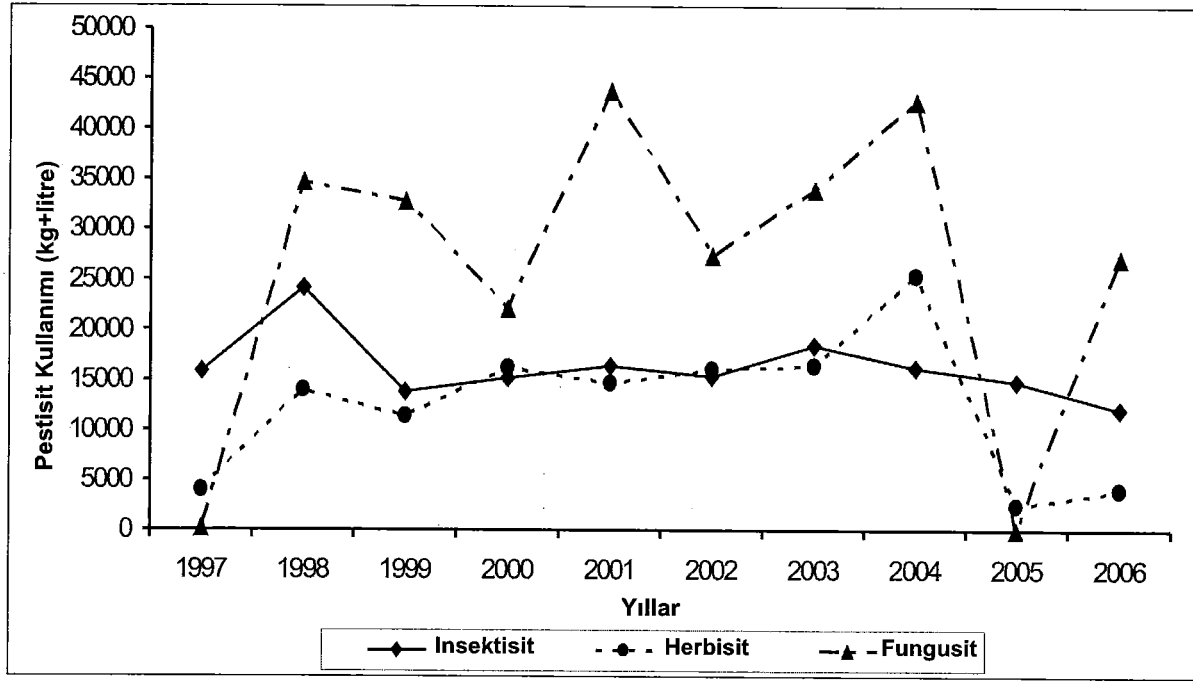
Çizelge 3. Çankırı ilinde 1997-2006 yılları arasında tüketilen tarımsal ilaçlar ile kullanıldığı etmenlere göre dağılımı²

Pestisit		TÜKETİLEN İLAÇ MİKTARI(Kg, Lt)									
		1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
İnsektisit	kg	8073	9722	3016	4516	2986	2700	4308	3517	2255	4235
	lt	7031	13678	10016	10258	13070	12133	13498	12272	12137	7645
Fungusit	kg	3935	14032	11349	16143	14597	16038	16362	25255	2331	3946
	lt	12,5	18	7	9	38	41	47	8	3	10
Herbisit	kg	151	92	78	9	100	229	304	121		117
	lt	20	34500	32618	22095	43744	27168	33615	42715		27009
Akarisit	kg	40						272			
	lt	756	824	817	392	357	461	312	488	367	177
Fümigant	kg	100	22	3	68	102	72	44	84	60	87735
Rodentisit	kg	89	119	92	55	66	66	60	61	63	59
Diğerleri	kg	355	355	466	534	480	807	547	512	370	1678
Fişekler	Adet	3990	4500	675	2000	4285	5000	7700	7080	6950	12000

3. ÇANKIRI İLİ TARIM ALANINDA GÖRÜLEN ÖNEMLİ ZARARLILAR İLE BUNLARIN MÜCADELE YÖNTEMLERİ

3.1. Kiraz sineği [(Rhagoletis cerasi L.) Diptera : Tephrididae]]

Kiraz, Ülkemiz ekonomisi ve halkımızın beslenmesi için önemli bir meyvedir. Türkiye'de toplam 8.3 milyon adet kiraz ağacı bulunmakta ve yılda 215.300 ton ürün elde edilmektedir. Bunun yaklaşık 17.800 tonu yurt dışına ihraç edilmekte ve yılda yaklaşık 28.3 milyon dolar gelir elde edilmektedir. Kiraz Ege, Marmara ve İç Anadolu Bölgeleri başta olmak üzere Ülkemizin hemen hemen bütün bölgelerinde yetiştirilmektedir. Ancak ekolojik istekleri bakımından Eldivan; Kiraz yetiştiriciliği için en uygun yörelerimizden birisi olup yaklaşık 40.000 adet kiraz ağacı bulunmaktadır. Burada sorun; arazi bölünmesinin (veraset yoluyla vb) önlenerek rantabl tarım yapılması, bodur anaç yetiştirilmesi, üreticilerin arazilerini birleştirerek toplu üretim yapmaları, Kiraz yetiştiricileri Birliği'ni kurmaları (Avrupa Birliği'nin de istekleri arasında), mücadelenin

Şekil 2. Çankırı ilinde 1997-2006 yılları arasında tüketilen tarımsal ilaçlar ile kullanıldığı etmenlere göre dağılımı³

bilinçli şekilde yapılması, organik tarım yöntemiyle kiraz üretimine gidilmesi ve nihayet maliyetin en az düzeye indirilmesinden ibarettir (Anonim, 2003).

Ülkemizde ve Çankırı'da kiraz yetiştiriciliğinin en önemli sorunlarından birisi kiraz sineği (*Rhagoletis cerasi* L.)'dir (Şekil 3).

Mücadelesi

Kültürel Önlemler

Sonbaharda toprak işlenmesi yapılması, hasatta kurtlu kirazlar toplanarak derine gömülmeli, turfandacılığa yönelmeli, dayanıklı çeşitler yetiştirilmeli, yabancı kirazlar, kiraz bölgelerine dikilmemeli veya sökülmelidir.

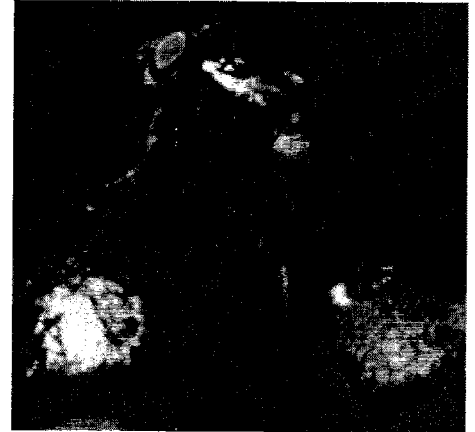
Biyoteknik Mücadele

Biyoteknik mücadele kiraz sineğinin düşük ve orta popülasyonlarında uygulanır. Ağaç başına 4 adet sarı yapışkan tuzak (Rebell) + Amonyak kapsülü asmak suretiyle kitlesel tuzaklama yöntemi ile yapılır (Şekil 4).

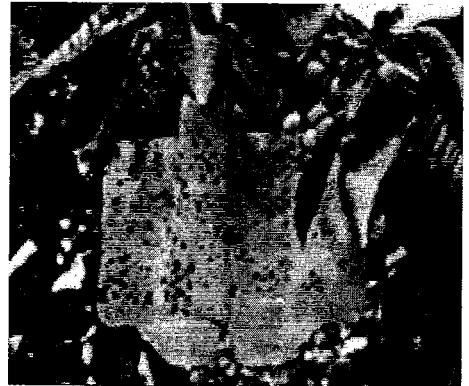
Kimyasal Mücadele

Meyvelere ben düştüğü (tatlı su yürüdüğü) devre ilaçlamaya başlanmak için uygun bir dönemdir. Bu gözlem en erkenci çeşide göre yapılmalıdır. Bu uygun yöntem bahçelere sarı yapışkan vizüel tuzaklar (Rebell) asılarak ilk ergin çıkışına göre ilaçlama yapmaktır. Haftalık tuzak kontrolleri yapılarak ikinci veya üçüncü kez ilaçlamaya gerek olup olmadığı saptanmalıdır. Mücadele; tuzaklarda ilk sinek görüldüğünde, meyvelerde ise ben düşme döneminde yapılır. Ayrıca değişik kimyasallar değişik dozlarda kullanılmaktadır.

³ Çankırı Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları

Şekil 3.
Kiraz sineği (*Rhagoletis cerasi* L.)'nin
ben düşmüş kiraza yumurta
bırakma durumu.

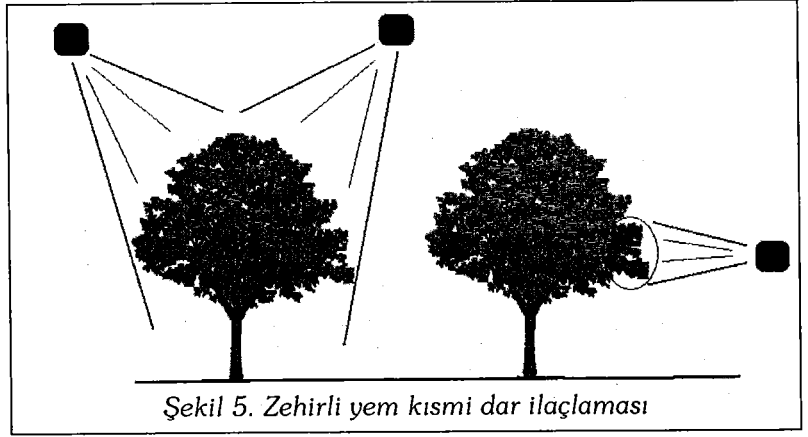
Şekil 4.
Kiraz sineği (*Rhagoletis cerasi* L.)
mücadelesinde kullanılan
kitlesel yakalama tuzağı

Zehirli yem ve dal ilaçlaması ise (Şekil 5); bulaşmanın yüksek olmadığı, kiraz sezonunun yağışsız geçtiği kurak bölgelerde erginlere karşı koruyucu olarak, özellikle ilk ve hasada yakın ilaçlamalarda öğütlenabilir.

Kullanılacak cezbedici bileşimi aşağıda verildiği gibidir.

100 Litre suya Malathion % 25 WP
400 g + Hidrolize protein 500 g.

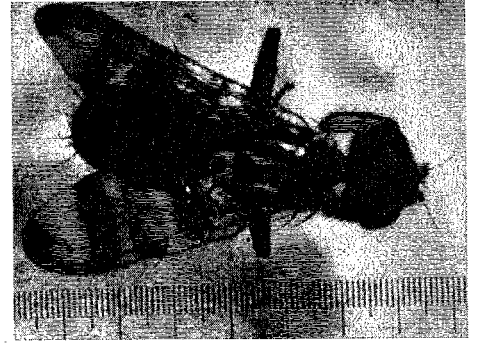
Şekil 5. Zehirli yem kısmi dar ilaçlaması

3.2. Kavunsineği [*Myiopardalis pardalina* Bigot. (Diptera : Tephritidae)]

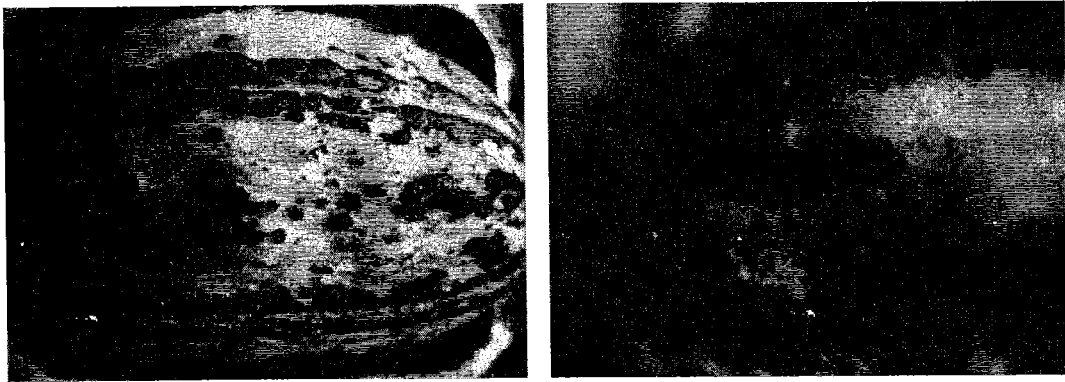
Ekonomisi çoğunlukla tarıma dayalı olan Çankırı'da sebzeler içerisinde Kavun, ekiliş alanı ve üretim miktarı bakımından en önemli ürünü oluşturmaktadır. Bilindiği üzere Kavun bitkisi sıcak ve ılık iklim bitkisi olup uzun yetiştirme süresi boyunca güneşli, sıcak ve kuru bir hava ile yeterli toprak nemi ister. Nemli yerlerde yetiştirilmesi ve yetiştirme periyodunun uzun sürmesi nedeniyle bazı zararlı ve hastalıklarla karşılaşması doğaldır. Kavun lezzet, şeker ve aroma bakımından karpuzdan daha zengin olup yaz aylarında halk tarafından severek tüketilmekte ve adına görkemli festivaller düzenlenmektedir. Ayrıca üreticiye ek gelir kaynağı ve sulanmayan tarım alanlarının, nadas alanlarının, dere boyunca kumsal ve alüvyal toprakların en önemli bitkisini oluşturmaktadır (Anonim, 2002).

Çankırı ilinin İç Anadolu Bölgesi'nde kalan güney kesimleri (Merkez, Eldivan, Şabanözü, Kızılırmak, Yapraklı ilçeleri)'nin kavun tarımı için uygun olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kavun yetiştiriciliğinin en yaygın olarak yapıldığı ilçe Kızılırmak ilçesi olup ana zararlısı da Kavun sineğidir (Şekil 6).

Kavun sineği, kavunlarda önemli zararlara neden olmaktadır. Dişilerin beslenebilmeleri için veya yumurta koyacakları zaman genç meyvelerin kabuk kısımlarını ovipozitörleri aracılığı ile delerek meydana getirdikleri yaralar meyvelerin gelişmesini engellediği gibi bu kısımlardan çürükçül mantarların girmesine de neden olur (Şekil 7) ve pazar değerini düşürür (Anonim 1995a,b).

Şekil 6.
Kavunsineği (*Myiopardalis pardalina* Bigot.) ergini.

Şekil 7.

Kavunsineği (*Myiopardalis pardalina* Bigot.)'nin kavundaki zarar durumu (solda) ile Kavunsineği pupasının, kavun üzerinde açmış olduğu delikten çıkış durumu (sağda).

Mücadelesi

Kültürel önlemler

Hasat sonrası, özellikle kurtlu kavunlar, tarladan uzaklaştırılmalı, derin çukurlara gömülmeli ve üzeri mümkünse kireçlenip kapatılmalıdır.

Kimyasal Mücadele

Bir yıl önce ekili alanlarda Kavun sineği zararı görülmüş ise ertesi yıl kavunlar fındık-ceviz büyüklüğünü aldığı anda 1. ilaçlama, bundan 15 gün sonra 2. ilaçlama yapılmalıdır. Kavunun vejetasyon süresi çok uzun olan yerlerde 3. ilaçlama yapılabilir. Ancak yapılan literatür taramalarına göre son yıllarda Kavun sineğinin çıkışının feromon tuzaklarla izlenerek mücadelenin buna göre yapıldığı ve ayrıca tarlanın tümünü ilaçlamak yerine cezbedici içerisine belirli oranda kimyasal katmak suretiyle, tarlanın bir kısmı ilaçlanarak olumlu sonuçlar alındığı anlaşılmıştır (Anonim 1995a,b).

3.3. Elma içkurdu [*Cydia pomonella* L. (Lepidoptera: Tortricidae)]

Elma iç kurdu, elma ağaçlarının en önemli zararlısıdır. Doğrudan meyve zararlısı olan larvalar, meyveleri delerek içerisinde galeriler açmakta, etli kısmını ve çekirdek evini yiyerek pislikler bırakmaktadırlar (Şekil 8). Bütün bunların sonucu olarak meyvelerin dökülmesine, dökülmeden ağaçta kalabilen meyvelerin ise nitelik ve niceliklerinin bozulmasına ve dolayısıyla elmanın piyasadaki değerinin düşmesine neden olmaktadır. Mücadelesi yapılmayan bahçelerdeki zararı %60, hatta %100'e kadar çıkabilmektedir (Anonim 1995b).

Şekil 8.

Elma içkurdu (*Cydia pomonella* L.) larvalarıyla bulaşık elmalarda larvaların zarar durumu (solda) ile elma içkurdu larvaları zararına uğramış bulaşık elma (sağda).

Mücadelesi

Biyolojik Mücadele

Diğer ülkelerde Elma içkurdunun doğal düşmanlarından olan *Trichogramma* türlerinin kullanılmasıyla yürütüldüğü bilinmektedir (Anonim 1995b; English, 2001). Doğal düşmanların etkinliklerinin azalmaması için gelişigüzel ilaçlamalardan kaçınmak gereklidir.

Biyoteknik Mücadele

Elma içkurdunun orta ve düşük yoğunlukta bulunduğu bahçelerde biyoteknik mücadele uygulanabilmektedir. Kitlesel tuzaklama yöntemiyle bu zararlıya karşı her ağaca bir adet eşeysel çekici tuzak (Pherocon tipi) asılarak uygulanır. Tuzaklar, yerden 1,5-2.0 m yüksekliğe ve açık tarafı hakim rüzgar yönüne gelecek şekilde asılır. Feromon kapsülleri 4-6 haftada bir kez değiştirilir. Etkili sıcaklık toplamalarının 40-80 gün-dereceyi bulduğu tarihten hasat sonuna dek kitlesel tuzaklama yapılır. Tuzaklar haftada bir kez kontrol edilerek yapışkan tablaların değiştirilmesi gerekir. Aynı elma bahçesinde en az iki yıllık bir çalışma sonucu popülasyon baskı altında tutulabilmektedir (Anonim, 1995a,b).

Kimyasal Mücadele

Bunun için değişik yöntemler kullanılmak suretiyle (kültür kutularından ergin çıkışı ve yumurta izlenmesi, etkili sıcaklıkların kullanılması, cinsel çekici tuzakların kullanılması) ilaçlama zamanı doğrulukla belirlenebilmekte (Anonim 1995b; English, 2001) ve çevre dostu ilaçlar önerilmek suretiyle üreticilere yardımcı olunmaktadır. Bu konuda ülkemizde ayrıntılı çalışmalar bulunmaktadır. Etkili sıcaklık toplamaları 1 Ocaktan itibaren 250 gün-dereceyi veya feromon tuzaklarda ilk kelebek yakalanmasından sonra 150 gün-dereceyi bulduğunda 1. döl, 800 gün-dereceyi bulduğunda ise 2. döl larva çıkışı beklenebilir. Larva çıkışlarının, yumurtaların bırakılmasından 90 gün-derece sonra gerçekleşeceği kabul edilmektedir. mücadele uygulamalarında elma ağaçlarının iç, dış ve tepe kısımlarında bulunan tüm organların (yaprak, meyve, dal) ilaçlı su ile iyice ıslanmasına özen gösterilmelidir (Anonim, 1995b).

3.4. Süne (Eurygaster spp. Heteroptera : Scutelleridae)

Günlük beslenmemizde vazgeçilmez bir kaynak olarak yer alan tahıllarda üretimi sınırlayan faktörlerden birisi de böceklerdir. Söz konusu böceklerden Süne (Eurygaster spp.) yurdumuzda tahıl üretimini olumsuz yönde etkileyen ana zararlılardan birisidir (Şekil 9).

Zararı

Süne, hububatın kardeşlenme döneminde kurt boğazı, başaklanma döneminde ise akbaşak zararı yapmasına karşın asıl zararı nimflerin neden olduğu danelerdeki emgi zararıdır. Süne, yoğunluğun yüksek olduğu yerlerde mücadele yapılmadığı zaman; hububatın ekmeklik, makarnalık, tohumluk yönünden %100'e varan oranlarda zarar oluşturabilir (Şekil 10).

Sürveyi

Kaba Sürvey ve Kıymetlendirme Sürveyleri yapılarak mücadele yürütülecek alanlar belirlenir. Süne yumurta parazitoidlerinin her yıl etkin olduğu bilinen yörelerde Yumurta Parazitlenme Sürveyi yapılmaktadır (Şimşek ve ark., 1997).

Başta süne yumurta parazitoidleri (Şekil 11) olmak üzere doğal düşmanların baskısının artmış olması nedeniyle son 5 yılda Çankırı ili hububat ekim alanlarında süneye karşı mücadele yapılmamaktadır.

3.5. Kımıl (Aelia spp. Heteroptera : Pentatomidae)

Günlük beslenmemizde vazgeçilmez bir kaynak olarak yer alan tahıllarda üretimi sınırlayan faktörlerden birisi de böceklerdir. Söz konusu böceklerden Kımıl (Aelia spp.) yurdumuzda tahıl üretimini olumsuz yönde etkileyen ana zararlılardan birisidir (Şekil 12).

Ülkemizde özellikle Orta Anadolu'da yoğun olmak üzere hububat ekilişi olan bölgelerde yaygındır.

Kışlatan ovaya inen kışlanmış Kımıl erginleri, kardeşlenme döneminde bulunan hububatın kökboğazı üzerindeki kısımları emerek Kurtboğazı (kardeşlerin ölmesi), ileri dönemde Akbaşak (başaklarda dane tutmama durumu) zarar verir. Daha sonra ortaya çıkan nimf ve yeni nesil ergin kımıllar da hububatın danesini sokup emmek suretiyle danenin teknik ve teknolojik özelliklerine zarar verirler.

3.6. Süne ile Kımıl'ın Mücadele Yöntemleri ve Öneriler

Sözü edilen zararlılarla mücadele yapılacak alanlar; survey yapılmak suretiyle belirlenir. Süne mücadelesi, Tarım Bakanlığı tarafından yürütülmekle birlikte kımıl mücadelesi; 1999 yılından itibaren çiftçilere intikal

Şekil 9. Süne (Eurygaster integriceps Put.) ergini.

Şekil 10. Süne (Eurygaster integriceps Put.)'den zarar görmüş buğday tanelerinin durumu.

ettirilmiş olup devletin teknik bilgi ve desteğinde "Yönetimli Çiftçi Mücadelesi" şeklinde yürütülmektedir.

Çankırı (Kızılırmak)'da yapılan çalışma sonucuna göre Yalancı Akasya (*Robinia pseudoacacia* L.), İğde (*Elaeagnus angustifolia* L.), Dişbudak (*Fraxinus excelsior* L.) ve Dut (*Morus alba* L.), fidanlarının yetiştirilmesinin uygun olacağı kanısına varılmış ve uygulamaya aktarılmıştır (Şimşek ve Öner, 2001a,b). Ancak, sünenin doğal düşmanları açısından uygun olan diğer ağaç türlerinin de yetiştirme imkanlarının araştırılmasında yarar görülmektedir. Aynı çalışmada, yapılan ağaçlandırma alanı içerisinde 20 familyaya bağlı 51 türün periyodik olarak ilkbahardan sonbahara kadar çiçeklenme döneminde bulunduğu, aynı alan içerisinde sünenin doğal düşmanı olan yumurta parazitoitleri (*T. grandis*) ile bunların ara konukçusu bazı böcekler (*Dolycoris baccarum* L., *Eurydema ornatum* L., *Carpocoris iranensis* Tam.)'in de bulunduğu anlaşılmıştır (Şimşek ve Öner, 2001a,b). Bu durum, oluşturulacak yeşil kuşak alanlarında süne ve kımılın hem doğal düşmanlarının hem de ara konukçu böceklerinin yaz boyunca beslenebileceği ve kışlama imkanı bulabileceği anlaşılmıştır. Bu durum, ağaçlık alan yönünden oldukça zayıf durumda bulunan başta Çankırı olmak üzere Orta Anadolu Bölgesi için büyük önem taşımaktadır.

Nitekim, yukarıdaki bulguların ışığı altında, Tarım Bakanlığı, Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğüne 2005-2009 yıllarını kapsayan süne ve kımıl mücadelesinde, Biyolojik Mücadele çalışmalarına destek amaçlı ağaçlandırma projesi 2006-2007 yılı programı kapsamında Çankırı ilinde hububatın ana zararlılarından süne ve diğer zararlıların doğal düşmanlarının korunması, desteklenmesi ve üreme alanlarının çoğaltılması amacıyla hububat alanlarında ağaçlandırma çalışmaları yürütülmektedir.

2006 Yılında değişik köylerde toplam 11950 adet fidan dağıtılmış olup bunlara ilişkin bilgiler Çizelge 4'te verilmiştir.,

Çizelge 4. 2006 Yılında fidan dağıtımı yapılan köyler ile fidan sayıları⁴

İlçe	Köy	Fidan Sayısı
Merkez	Tüney	2000
Merkez	Akören	500
Merkez	Pehlivanlı	1200
Merkez	A.Ovacık	200
Kızılırmak	Hacılar	4050
Kızılırmak	Kahyalı	500
Kızılırmak	Kavlaklı	2500
Kızılırmak	Karalı	500
Kızılırmak	Kemallı	500
Toplam		11950

Yapılan ağaçlandırma çalışmalarında, nektar bakımından zengin ağaç türleri kullanıldığından bölgede arıcılığın gelişmesine de katkı sağlanacaktır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde hububat üretimini kalite ve kantite

⁴ Çankırı Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları

Şekil 11. Süne (*Eurygaster integriceps* Put.)'nin doğal düşmanı arıcıkların süne yumurtalarını parazitlenme durumu.

Şekil 12. Kımıl (*Aelia* spp.) ergini.

bakımından olumsuz yönde etkileyen Süne ve Kimil'in hububattaki zararını en az düzeye indirmek için aşağıdaki önlemlerin alınmasında ve uygulanmasında yarar görülmektedir.

Orta Anadolu bölgesinde Süne ile Kimil kışlakları ile hububat ekilişlerinin bazı yörelerde iç içe girmiş olmasının yanında, özellikle bazı lokal alanlarda Süne yumurta parazitoitlerinin etkili olması sonucunda kimyasal mücadele yapılmaması ve doğal dengenin de henüz bozulmamış olması gibi nedenlerden dolayı mücadelenin yönlendirilmesinde daha dikkatli olunması gerekmektedir.

Doğal düşmanların Orta Anadolu bölgesinde etkinliğinin korunması ve yaygınlaştırılması amacı ile (Şimşek ve Öner, 2001a,b);

- * Gölet havzaları ağaçlandırılmalı ve devlet üretme çiftliklerindeki gibi tarla kenarlarında kalın kabuklu ve nektar verebilen orman ağaçlarına öncelik vermek sureti ile yeşil kuşaklar oluşturulmalıdır.

- * Kanal ve akarsu ile hububat tarlalarının çevresinde yetişen doğal otsu türler ile ağaç ve çalılar korunmalı, mümkünse bu alanlarda Kimil ve Süne yumurta parazitoitlerinin ara konukçusu durumunda olan böceklerin beslenme ve üremelerine imkan sağlayan doğal otsu bitkiler yetiştirilmeli, tarla kenarındaki yabancı otlar kesinlikle ilaçlanmamalıdır.

- * Süne ve kimil'in yumurta parazitoitleri ile bunların ara konukçusu durumunda olan bazı böceklerin yazlama ve kışlama durumu dikkate alınarak, hasattan sonra kesinlikle anız yakılmamalıdır.

- * Parazitoitler ve ara konukçuları için beslenme, barınma ve üreme alanları oluşturan mera alanları bozulmamalıdır.

- * Sulama imkanı bulunan hububat alanlarında polikültür tarıma geçilmeli, özellikle kurak yıllarda parazitoitlerin etkinliğini artırmak açısından imkanlar ölçüsünde hububat ekilişleri sulanmalıdır.

- * Parazitoitlerin yaşamına uygun alanlarda kesinlikle uçakla ilaçlama yapılmamalı, buralar izlenerek gerektiğinde yer aletleri ile ilaçlama yapılmalıdır.

- * Orta Anadolu gibi hububat ekilişlerinde Süne ile Kimil'in birlikte veya birbirine yakın tarlalarda bulunabildiği; Kimil mücadelesinin bu zararlarının müşterek olan doğal düşmanlarının, özellikle yumurta parazitoitlerinin doğada aktif olduğu dönemlerde yapıldığı dikkate alındığında toz formülasyonlu ilaçların kullanımı önemli sakıncalar yaratmaktadır. Bu nedenle sıvı formülasyonlu ilaçlara öncelik verilmeli, üreticilerin elinde bulunan ve sıvı ilaç atabilen tarla pülverizatörlerin kullanımı için çiftçiler eğitilmelidir.

- * Süne ve Kimil mücadelesinin yönlendirilmesi devlet eliyle yapılmalı ve çiftçiler organize edilmeli, mücadelenin ise çiftçiler tarafından yapılması sağlanmalıdır.

Sonuç olarak belirtmek gerekirse; yukarıda sunulan önerilerin hayata geçirilmesi ile birlikte halen Çankırı hububat ekim alanlarında mevcut olan doğal dengenin giderek güçleneceği, Süne ve Kimil epidemisinin önlenebileceği ve dolayısıyla kimyasal mücadeleye gerek kalmayacağı kanısına varılmıştır. Diğer zararlılar için de biyoteknik yöntemlere öncelik verilmesi, tahmin ve erken uyarı çalışmalarından yararlanılması, mücadele kaçınılmaz olduğunda da çevre dostu ilaçlara yer verilmesinin uygun olacağı önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Anonim, 1995a. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü Zırai Mücadele Teknik Talimatları, Cilt 2, 433s.
- Anonim, 1995b. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Koruma ve Kontrol Genel Müdürlüğü Zırai Mücadele Teknik Talimatları, Cilt 2, 444s.
- Anonim, 2002. 2001 Yılı Çalışma Raporu, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Çankırı İl Müdürlüğü, 71 s.
- Anonim, 2003. Kiraz Sineğı, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü, 6 s.
- English, L.M., 2001. Codling Moth (*Cydia pomonella* L.) and Its Control, New Mexico State University Cooperative Extension Service Guide H-427, 4p.
- Şimşek, Z., N., Şimşek, M., Özkan, A., Derin, 1997. Süne. T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 39s.
- Şimşek, Z., Öner, N., 2001a, Kızılırmak (Çankırı)'da Kurulmuş Olan Yeşil Kuşak Tesislerinde Yetişen Otsu Bitkilerin Hububatın Ana Zararlıları Süne ve Kımıl'ın Doğal Düşmanları Üzerine Etkileri, *Tabiat ve İnsan* Yıl: 35, Sayı: 4, 24-29.
- Şimşek, Z., Öner, N., 2001b. Kızılırmak (Çankırı) İlçesinde Yeşil Kuşak Tesisi ile Hububatın Önemli Zararlılarından Olan Süne (*Eurygaster* spp.) ve Kımıl (*Aelia* spp.)'in Yumurta Parazitoitleri (*Trissolcus grandis* Thomson.)'ne Uygun Ekolojik Koşulların Sağlanması, *J.Agric. Fac.HR.U.* 2001,5 (1-2):59-69.